

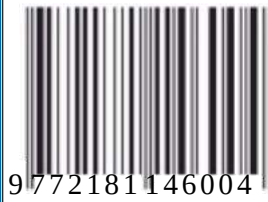
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

5/2026

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

5/2026

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2026, № 5, may

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha, **tarix** fanlari bo'yicha 2023-yil 29-avgustdan boshlab O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar Vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.

Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Samiyev Kamoliddin A'zamovich, texnika fanlari doktori (DSc), dotsent

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Rasulov To'liq Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoir Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Jamilova Bashorat Sattorovna, filologiya fanlari doktori, professor

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Xolliyev Askar Ergashovich, biologiya fanlari doktori, professor

Artikova Hafiza To'ymurodovna, biologiya fanlari doktori, professor

Norboyeva Umida Toshtemirovna, biologiya fanlari doktori, professor

Hayitov Shavkat Ahmadovich, filologiya fanlari doktori, professor

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Ixtiyarova Gulnora Akmalovna, kimyo fanlari doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Mirzayev Shavkat Mustaqimovich, texnika fanlari doktori, professor

Esanov Husniddin Qurbonovich, biologiya fanlari doktori, dotsent

Raupov Soyib Saidovich, tarix fanlari nomzodi, professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, professor

Jumayev Jura, fizika-matematika fanlari nomzodi, professor

Qurbonova Manzila Bakiyevna, tarix fanlari nomzodi, professor

Ochilov Alisher To'lis o'g'li, tarix fanlari doktori, dotsent

Klichev Qybek Abdurasulovich, tarix fanlari doktori, dotsent

G'aybulayeva Nafisa Izattullayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

O'rinova Bozorgul Zokirovna, tarix fanlari doktori, dotsent

SERIYA: TILSHUNOSLIK VA IJTIMOIIY FANLAR

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Нигматова Л.Х.	Трансформация лингвистических методов в эпоху генеративного искусственного интеллекта	4
Asadov T.H.	Ot shakllari bilan ravishlashgan birliklar hamda ayrim oraliq affikslar xususida	8
Шарипов С.С., Жураева С.Ш.	Корпусная лингвистика: проблемы и задачи	13
Bozorova R.Sh.	Nemis va o‘zbek adabiy diskursida gidropoetonimlarning lingvopoetik funksiyalari	17
Baxriyeva U.M.	Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” asari tilining morfologik xususiyatlari	23
Yuldasheva S.B., Mamasoliyeva G.G‘.	Ko‘makchi fe‘lli konstruksiyalarning modal-emotsional xususiyatlari va ularning matndagi reallashuvi	27
Тагаева С.У., Уразкулова А.А.	Теоретико-методологические подходы к изучению эмоциональных концептов в литературе: (на материале английских и немецких фразеологизмов)	31
Самандаров Р.Д.	Матн лингвистикасига доир муаммоларнинг тадқиқ этилиши	35
Нуруллаева Н.Н., Хамидова С.О.	Лингвокультурная репрезентация концепта «свобода» в русском и узбекском языках	40
Yuldasheva A.Y.	Ingliz-o‘zbek tarjimushunoslikda pragmatik jihatlarni hisobga olish va tilga oid ijtimoiy-madaniy omillar (Oliver Twist asari misolida)	44
Xo‘jamberdiyeva G.I.	Konnotatsiyalarda age/yosh konsepti	48
Umurzaqova A.B.	“The Kite Runner” asari va uning o‘zbekcha tarjimasida “sadoqat” konseptining leksik-semantik tahlili	52
Turdiyeva A.E.	Comparison of animal-related metaphors in uzbek and english languages	57
Rakhmatova M.M., Rakhmonova J.A.	The discursive construction of peace: a conceptual metaphor analysis	61
Navruzova M.G‘., Shokirova M.	Kasallik nomlarining nominativ va lingvomadaniy tavsifi	68
Narzullayeva F.O., Bekmurodova M.B.	Ingliz va o‘zbek badiiy matnlarida tabu va evfemizmlarning madaniy-lingvistik tahlili (Jon Steinbek va Tog‘ay Murod ijodi misolida)	72
Muxammedova D.N.	Perifraza badiiy uslubning komponenti sifatida	79

Муртазаева Ф.Р.	Формирование лингвокультурной коммуникативной компетенции средствами технологии «Лента времени» на уроках рки (уровень C1)	85
Narzullayeva F.O., Mukhamedova G.M.	Ingliz va o'zbek tillarida bosh qismi a'zolari asosidagi iboralar: qo'llanishi va pragmatik ma'nosi (qiyosiy tahlil)	90
Meliyeva S.F.	Substandart leksikaning biznes nutqidagi ekspressiv imkoniyatlari	94
Kurbanmuratova G.Dj.	Linguocultural analysis of politeness strategies in english and uzbek literature	98
Narzullayeva F.O., Shodiyeva M.Sh.	Somatisms in daily discourse: a pragmatic perspective	102
Korshunova A.V.	Linguocultural representation of women in the kinship system (based on russian and uzbek proverbs)	108
Narzullayeva F.O., Tuymuradova R.R.	Ingliz va o'zbek maqollarida somatik obrazlar	115
Karimova D.H., Yuldashova F.U.	Nemis va o'zbek tillarida fe'lli so'z birikmalarining grammatik-semantik xususiyati	121
Karimjonova Sh.R.	O'zbek tilida vizual kognitiv fe'llarning sintaktik xususiyatlari	125
Jumanova O.S.	Badiiy matnda milliy konseptlarni tahlil qilish metodlari	129
Jo'raboyeva G.S.	Mahmudxo'ja Behbudiy publitsistikasida tilshunoslik masalalari talqini	134
Islomov D.Sh.	Neologizmlar yordamida ichki kechinmalarining lingvistik ifodasi	139
Ikromova L.B.	Fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar va ularning semantik xususiyatlari	145
Ibratov B.B.	Tilshunoslik sohasida fonetika va fonetik terminlar tadqiqi masalasi	151
Khodjaeva D.I., Ibragimova G.O.	Terminological variability in english and uzbek linguodidactics	156
Haqqulova X.R., Isakova N.A.	The concept of respect in english fairy tales	161
Sayfullaeva R.R., G'aybullayeva N.I.	Xalq og'zaki ijodi namunalarida «kasallik» va «salomatlik» konseptining ifodalanishi	165
Fozilova F.J.	Tilshunoslikda semantik ma'no izohining leksikografik talqini	170
Axmedova A.Q.	O'zbek tili uchun wordnet: lemmatizatsiya, sinset va semantik model	174
Ahmadova U.Sh.	Hunarmandchilik perifrazalarining sotsiopragmatik xususiyatlari	180

Абдурашидова К.А.	Сравнительно-типологический анализ узбекских и английских легенд: хронотоп, поэтика и система образов	188
Abdullayeva Y.B.	Surxondaryo nekrotoponimlarining mobil versiyasini yaratish	193
Nasrullayeva G.S., Abdulboqiyeva N.Z.	Inglizcha neologizmlarni tarjima qilish strategiyalari	198
Mirjonov N.N.	Tibbiy diskursda kasbiy-kommunikativ munosabatlar	202
Mirxanova G.R.	O‘zbek tili terminlarining davriy tasnifi asoslari	207
Sindarov F.X.	Fransuz antroponimlari - frazeologiya fanida ijtimoiy-madaniy identifikatsiya vositasi sifatida	211
Mavlonova U.Kh.	Politeness as a linguistic and pragmatic category in english and uzbek discourse	217
Pulatova R.A.	A lexico-semantic analysis of phraseological units expressing positive and negative mental states	221
Sabirova S.O.	Ichki kasalliklar terminlarining lotincha asoslari	226
Saidova A.Kh.	Improving learners’ speaking ability through visual prompts	231
Salavatova L.E.	Linguocognitive features of the metaphorization process in the conceptualization of artificial intelligence	238
Sharipova N.E.	English, german and uzbek proverbs expressing “goodness” and “evil” in comparative analyses	244
Xaqberdiyeva D.A.	O‘zbek va ingliz tillari grammatikasidagi ayrim farq va o‘xshashliklar	248
Саттаров Б.К.	Жанрово обусловленное распределение описательных и аргументативных микротекстов в научной речи	253
Artikov A.X.	Ingliz va o‘zbek tillarida allyuziv birliklarning kognitiv tahlili	261

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ЭПОХУ ГЕНЕРАТИВНОГО ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

*Нигматова Лолахон Хамидовна,
профессор кафедры русского языка и литературы
Бухарского государственного университета, DSc
nigmatovalolaxon@gmail.com*

Аннотация. В статье рассматривается трансформация лингвистических методов под влиянием генеративного искусственного интеллекта. Анализируются изменения в корпусной лингвистике, семантическом моделировании, контрастивных исследованиях и лингводидактике. Особое внимание уделяется переходу от традиционных методов анализа к гибридным человеко-машинным подходам. Выявляются преимущества и риски использования генеративных моделей, включая проблему достоверности данных и изменения научной парадигмы.

Ключевые слова: генеративный искусственный интеллект, корпусная лингвистика, языковые модели, цифровая лингвистика, когнитивные методы, автоматизация анализа.

GENERATIV SUN'IY INTELLIK DAVRIDA LINGVISTIK USULLARNING TRANSFORMATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqola generativ sun'iy intellekt ta'sirida lingvistik usullarning o'zgarishini o'rganadi. Unda korpus tilshunosligi, semantik modellash tirish, kontrastli tadqiqotlar va lingvodidaktikadagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. An'anaviy analitik usullardan gibrid inson-mashina yondashuvlariga o'tishga alohida e'tibor qaratilgan. Generativ modellardan foydalanishning afzalliklari va xavflari, jumladan, ma'lumotlar ishonchliligi va ilmiy paradigmalarining o'zgarishi masalasi aniqlangan.

Kalit so'zlar: generativ sun'iy intellekt, korpus lingvistikasi, til modellari, raqamli lingvistika, kognitiv usullar, tahlilni avtomatlashtirish.

TRANSFORMATION OF LINGUISTIC METHODS IN THE ERA OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. This article examines the transformation of linguistic methods under the influence of generative artificial intelligence. Changes in corpus linguistics, semantic modeling, contrastive studies, and linguodidactics are analyzed. Particular attention is paid to the transition from traditional analytical methods to hybrid human-machine approaches. The advantages and risks of using generative models are identified, including the issue of data reliability and changing scientific paradigms.

Keywords: generative artificial intelligence, corpus linguistics, language models, digital linguistics, cognitive methods, automated analysis.

Введению Современный этап развития науки характеризуется активной интеграцией технологий искусственного интеллекта в гуманитарные дисциплины. В современной лингвистике наблюдается существенное изменение исследовательской парадигмы, связанное с переходом от традиционных описательных подходов к комплексным междисциплинарным методам анализа языка [1, с.45].

Данный процесс определяется как трансформация лингвистических методов. Под трансформацией лингвистических методов понимается **системное изменение способов исследования языка**, включающее обновление теоретической базы, расширение инструментария и внедрение количественных и цифровых технологий в анализ языковых явлений [2, с.12].

Традиционная лингвистика была ориентирована преимущественно на описание языковой системы, тогда как современная наука стремится к объяснению механизмов функционирования языка, его связи с мышлением и культурой [3, с.57]. Анализ современных научных исследований позволяет выделить несколько ключевых направлений трансформации.

1. Переход от описательного к когнитивному подходу

Если ранее язык рассматривался как автономная система, то в рамках когнитивной парадигмы он интерпретируется как отражение ментальных процессов [4]. Это приводит к изучению концептов,

фреймов и когнитивных моделей. Например, концепт «ЛИЦО» исследуется не только как лексическая единица, но и как сложная когнитивная структура, включающая социальные, культурные и оценочные компоненты.

2. Корпусная революция в лингвистике

Одним из наиболее значимых этапов трансформации является внедрение корпусных методов. Корпусная лингвистика позволяет анализировать большие массивы текстов, обеспечивая объективность и репрезентативность данных [5.]

Использование корпусов даёт возможность:

- определять частотность языковых единиц;
- выявлять контекстуальные особенности употребления;
- анализировать динамику языковых изменений.

3. Интеграция количественных методов анализа

Современная лингвистика активно использует математические методы, что позволяет перейти от качественного описания к количественной интерпретации данных[6]

4. Междисциплинарный характер современных исследований

Современные лингвистические методы формируются на стыке различных наук:

- психологии;
- когнитивистики;
- нейролингвистики;
- информатики.

Это способствует формированию новых направлений, таких как когнитивная и компьютерная лингвистика.

5. Цифровизация и автоматизация анализа

Развитие цифровых технологий привело к автоматизации обработки языковых данных

Использование специализированных программ позволяет:

- строить частотные распределения;
- визуализировать данные;
- моделировать семантические поля.

Для более наглядного представления трансформации лингвистических методов мы привели сравнительную таблицу традиционных и современных лингвистических методов.

Таблица 1 — Сравнение традиционных и современных лингвистических методов

Критерий	Традиционные методы	Современные методы
Подход	Описательный	Когнитивный, объяснительный
Источник данных	Интуиция исследователя	Языковые корпуса
Тип анализа	Качественный	Количественный + качественный
Инструменты	Ручной анализ	Цифровые технологии
Результат	Линейное описание	Многомерная модель

Трансформационные лингвистические методы играют одну из главных ролей, они позволяют выявить внутреннюю структуру языковых единиц, проанализировать частотные характеристики, проводить межъязыковое сопоставление [7]

Таким образом, трансформация лингвистических методов представляет собой закономерный этап развития науки о языке, связанный с переходом к междисциплинарному, когнитивному и количественно ориентированному анализу.

Современные методы позволяют не только описывать языковые явления, но и объяснять их природу, что существенно расширяет исследовательские возможности лингвистики и способствует более глубокому пониманию языковой картины мира. Традиционная лингвистика была ориентирована преимущественно на описание языковой системы, тогда как современная наука стремится к объяснению механизмов функционирования языка, его связи с мышлением и культурой. Появление крупных языковых моделей привело к переосмыслению традиционных методов анализа языка, что обусловило необходимость пересмотра методологических основ лингвистических исследований.

1. Традиционные лингвистические методы и их ограничения

Классическая лингвистика опиралась на следующие методы:

- описательный анализ;
- сравнительно-сопоставительный метод;
- корпусный анализ;
- статистические методы частотного анализа .

Несмотря на их научную значимость, данные подходы имеют ряд ограничений:

- зависимость от объёма вручную обработанных данных;
- трудоёмкость анализа;
- ограниченная масштабируемость;
- субъективность интерпретации.

Корпусная лингвистика частично решила проблему масштабируемости, однако даже крупные корпуса требуют значительных ресурсов для интерпретации. Исследования в области современной лингвистики связанные с NLP это новое направление GenAI (Generative Artificial Intelligence), связанное с созданием моделей, способных **генерировать новый контент**: тексты, изображения, аудио, видео и даже программный код. Это особый класс систем, способных автоматически создавать тексты и моделировать языковые структуры на основе больших массивов данных, оно не только анализирует данные, но и могут создавать новые тексты и оригинальные объекты. Основу GenAI составляют:

- трансформеры (например, языковые модели)
- генеративные состязательные сети (GAN)
- вариационные автокодировщики (VAE)

Таким образом, GenAI представляет собой инновационное направление в развитии цифровой лингвистики, обеспечивающее переход от анализа языковых данных к их интеллектуальной генерации и моделированию, что существенно расширяет возможности исследования языковой картины мира.

Генеративные модели (LLM) GenAI принципиально изменили подход к анализу языка. Они способны:

- обрабатывать огромные массивы текстов;
- выявлять скрытые закономерности;
- моделировать семантические связи;
- генерировать тексты, имитируя человеческую речь.

Как отмечают исследователи, интеграция ИИ в лингвистику позволила расширить возможности анализа больших текстовых данных и автоматизации научных процессов. Таким образом, происходит переход от **описательных методов** к **предиктивным и генеративным моделям анализа языка**.

Ранее корпусный анализ ограничивался извлечением частот и контекстов. В условиях GenAI:

- осуществляется автоматическая аннотация текстов;
- выявляются сложные семантические паттерны;
- строятся динамические языковые модели.

При семантическом анализе генеративные модели позволяют:

- моделировать концептуальные поля;
- выявлять когнитивные признаки;
- анализировать ассоциативные связи.

В лингводидактике в образовательной сфере генеративный ИИ:

- обеспечивает персонализированное обучение;
- формирует адаптивные задания;
- развивает метакогнитивные навыки.

Современная лингвистика развивается в направлении гибридных моделей **человек + искусственный интеллект**, где:

- ИИ выполняет обработку и генерацию данных;
- исследователь осуществляет интерпретацию и верификацию.

Такой подход позволяет:

- повысить точность анализа;
- ускорить исследовательские процессы;
- расширить эмпирическую базу.

Будущее лингвистических методов связано с:

- интеграцией нейросетевых моделей и когнитивной лингвистики;
- развитием мультимодального анализа (текст + изображение + звук);
- созданием объяснимых моделей ИИ;
- усилением междисциплинарных исследований.

Генеративный ИИ становится не только инструментом, но и объектом лингвистического анализа.

Несмотря на значительные преимущества, использование генеративного ИИ сопровождается рядом рисков:

1. **Недостоверность данных (hallucinations)**
2. **Алгоритмическая предвзятость**

3. Снижение роли критического анализа

Этические проблемы (авторство, плагиат)

Исследования показывают, что чрезмерная зависимость от ИИ может привести к поверхностному усвоению знаний и снижению аналитической глубины.

Заключение.

1. Трансформация лингвистических методов в эпоху генеративного искусственного интеллекта носит системный характер [Раджабов Б.А. Искусственный интеллект и трансформация образования.

Происходит переход от традиционных аналитических подходов к комплексным цифровым моделям, основанным на обработке больших данных и машинном обучении.

Несмотря на существующие ограничения, генеративный ИИ открывает новые перспективы для развития лингвистики, способствуя формированию новой научной парадигмы, основанной на синтезе технологий и гуманитарного знания.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Апресян Ю.Д. *Лексическая семантика*. — М.: Наука, 1995.
2. Stubbs M. *Words and Phrases*. — Oxford, 2001
3. Кубрякова Е.С. *Язык и знание*. — М.: Языки славянской культуры, 2004.
4. Болдырев Н.Н. *Когнитивная семантика*. — Тамбов, 2001.
5. McEnery T., Hardie A. *Corpus Linguistics*. — Cambridge, 2012
6. Fillmore C. *Frame Semantics*. — 1982.
7. Manning C. et al. *Foundations of Statistical NLP*. — MIT Press.

OT SHAKLLARI BILAN RAVISHLASHGAN BIRLIKLAR HAMDA AYRIM ORALIQ
AFFIKSLAR XUSUSIDA

Asadov To'liqin Hamroyevich,

Buxoro davlat universiteti

o'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrasi dotsenti, f.f.n.

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'z turkumlari oraliq so'zlarning yuzaga kelishi omillari haqida so'z boradi. Bunda ravishga yondosh so'z turkumlari, xususan, otga xos turli shakllar, jumladan, egalik, kelishik, ko'plik shakllari bilan birga ravish tarkibida soddalanish mahsuli sifatida barqarorlashishi masalasiga alohida e'tibot qaratiladi. Shuningdek, ravishga nisbat beriladigan boshqa turkumlarga xos yana bir qator affikslar, ularning grammatik tabiati, ravish so'z turkumiga munosabati masalasi yoritiladi. Nazariy fikrlar misollar bilan yetarlicha izohlanadi.

Kalit so'zlar: soddalanish, sinxron, diaxron yondashuv, oraliq so'z, egalik, kelishik, ko'plik shakli, makon/ zamon kelishiklari, ravish yasovchi affiks, lug'aviy shakl.

О ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ОБРАЗОВАННЫХ ОТ ФОРМ ГЛАГОЛА, И НЕКОТОРЫХ
ПРОМЕЖУТОЧНЫХ АФФИКСАХ

Аннотация. В статье рассматриваются факторы возникновения промежуточных слов между частями речи. Особое внимание уделяется вопросу стабилизации наречий в составе наречий как результата упрощения, в том числе различных форм, характерных для существительных, в частности, притяжательных, падежных и множественных форм. Ключевые слова: упрощение, синхронный, диахронный подход, промежуточное слово, притяжательное, падеж, множественное число, пространственные/временные падежи, суффикс наречия, лексическая форма. достаточно поясняются примерами.

Ключевые слова: упрощение, синхронный, диахронный подход, промежуточное слово, притяжательное, падеж, множественное число, пространственные/временные падежи, суффикс наречия, лексическая форма.

ON THE UNITS FORMED WITH THE FORMS OF THE NOUN AND SOME
INTERMEDIATE AFFIXES

Abstract. This article discusses the factors that lead to the emergence of intermediate words between word classes. Particular attention is paid to the issue of the stabilization of adverbs as a result of simplification within the adverb, along with various forms characteristic of nouns, including possessive, case, and plural forms. It also covers a number of other affixes that are characteristic of the category of adverbs, their grammatical nature, and the relationship of adverbs to the category of adverbs. Theoretical ideas are sufficiently explained with examples.

Keywords: simplification, synchronic, diachronic approach, intermediate word, possession, case, plural form, space/time cases, adverb-forming affix, lexical form.

Kirish. So'z turkumlari doirasida ravishlarning struktur-semantik tarkibi o'ta murakkab bo'lib, ular alohida kuzatishga zaruratmand hisoblanadi. Chunki ular tarkibida otga xos ko'plab affikslar mavjud bo'lib, bu shakllarning asos bilan yaxlitlanishi uzoq tarixiy taraqqiyot natijasida yuzaga kelgan[1,48-55]. Birgina sodda ravish tarkiban sodda tub, sodda tublashgan turlarga bo'lib tahlil etish maqsadli. Mazkur tuzilish turlarga mansub ravishlar tilshunoslikda soddalanish termini ostida o'rganiladi. Soddalanish natijasi tufayli yuzaga kelgan so'zlar ravish so'z turkumida miqdoran ko'p kuzatiladi. Bu esa ravish hamda boshqa so'z turkumlari sirasida oraliq holatlar paydo bo'lishiga sabab bo'lgan, deyish mumkin.

Ravish so'zlarning tarkibiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ularda bir qator elementlar (so'z yasovchi affikslar va lug'aviy shakllar) asos qismida yaxlitlanib, bir butun so'z holiga kelib qolgan. Mazkur ravishlarning tarkibiy tahlili esa faqatgina diaxron nuqtayi nazardangina amalga oshiriladi. Xususan, makon va zamon kelishik shakllarining so'z asosiga singib, soddalanishga uchrashi ravish so'zlar guruhida ko'p kuzatiladi. Ularning ayrimlari esa ravish hamda yondosh so'z turkumlari orasida muallaq ham turibdiki, ularning qat'iy ravishda bir turkumda barqarorlashishi uchun ma'lum bir vaqt kerak bo'ladi. Bu masalada turkolog olim N.Dmitriyev

shunday yozadi: “Har qanday otning kelishik shakllari bo‘ladi va u o‘sha otning o‘zgarish formalari sifatida qaraladi. Lekin ma’lum sabablarga ko‘ra kelishik shakllarining ayrimlari o‘sha so‘zning asosi bilan uzoq aloqada bo‘lib, alohida ma’nosiga ega bo‘ladi va turlanish sistemasidan chiqib, undan ajraladi. Natijada o‘sha so‘z bilan faqat etimologik jihatdan bog‘langan yangi so‘z paydo bo‘ladi”[2,117]. Olim kelishik shaklidagi ravishlarni “semantik-sintaktik” hodisa sifatida baholaydi. M.Xabichev otlarning shu tarzda ravishga o‘tishini so‘z yasashning “leksik-morfologik-sintaktik” turi sifatida belgilaydi[10,33].

Asosiy qism. Umuman, makon/zamon kelishiklari bilan hosil bo‘lgan ravishlarga nisbatan “morfologik-sintaktik” usul bilan ravish yasalishi deb qaraladi. Ravish tadqiqiga bag‘ishlangan o‘zbek tilshunosligidagi maxsus ishlarda bu borada shunday deyilgan: “Morfologik-sintaktik” usul bilan ravish yasalishi ma’lum bir kelishik affiksini olgan so‘zning to‘liq turlanish sistemasidan chiqib, shu formada “qotib qolib”, ravishga aylanishidir,... ravishga o‘tgan otlar konkret predmet tasavvurini anglatmay, umumiy mavhumlik xususiyatiga, ya’ni payt, o‘rin-tomon ma’nosini anglatish xususiyatiga ega bo‘ladi[3,8]”.

Makon/zamon kelishiklari orasida jo‘nalish kelishigi bilan shakllangan ravishlar son jihatdan ko‘p uchraydi. O‘zbek tilida jo‘nalish kelishigi shaklini maxsus o‘rgangan tadqiqotchi I.Ziyoyeva jo‘nalish kelishigining ravishga munosabati va u bilan bog‘liq -iga/siga affiksleri borasida yozadi: “...jo‘nalish kelishigi semantik-gramatik jihatdan yaxlit holga kelib qolganda asl grammatik tabiatini qisman yoki butunlay yo‘qotgan bo‘ladi. Bunda mazkur affiksler so‘z yasovchilik xarakterida bo‘ladi, shu holida ravish so‘z vujudga keladi”[11,16].

Sintaktik munosabat shakllari, ya’ni egalik, kelishik qo‘shimchalarining o‘z tabiatidan yiroqlashib, o‘zi qo‘shilgan so‘z bilan birga ravishlashishi (adverbializatsiya) turli davrlar mahsuli sanaladi. Bu kabi so‘zlar – uzoq jarayon mahsuli. Hozirgi o‘zbek tilida ismlarning sintaktik munosabat shakllari bilan ravishlashishi quyidagi turlarini belgilash mumkin:

I. Jo‘nalish kelishigi shaklidagi ravishlar:

1) ot+j.k. turi: aksiga, baxayolga (holat ma’nosida);

2) sifat+ j.k. turi: behudaga, tekiniga, chinga, (holat ma’nosida);

3) ravish+ j.k. turi: nariga, beriga, indinga, jo‘rttaga. Mazkur ravishlar o‘rin, payt, maqsad ma’nolarini bildiradi.

4) ot+e.q.+j.k. turi: kuniga, oyiga, yiliga. Bular payt ma’nosini ifodalaydi.

5) sifat+e.q.+j.k.turi: aylanasiga, yolg‘ondaqasiga, yonlamasiga, yoppasiga, ko‘tarasiga, rostakamiga, sidirg‘asiga, sidrasiga, surunkasiga, teskarisiga, tikkasiga, uzunasiga, ulgurjisiga, chinakamiga, qanaqasiga. Bu ravishlar ish-harakat holati belgisini ifodalaydi.

6) ravish+ e.q.+j.k. turi: birvarakayiga, birdaniga, birakayiga, jinnichasiga. Bular ham ish-harakat holati belgisini bildiradi.

Qoraqalpoq tilidagi ravishlar tarkibini maxsus tadqiq etgan B.Shoniyozov kelishik shaklidagi so‘zlarni “kontekstdagi jarayon” deb belgilaydi. U yozadi: “So‘zlarning ravishlashuvi – adverbializatsiya jarayoni kontekstdagina amalga oshadi. Faqat kontekstdagina ma’lum bir kelishik shaklidagi so‘z o‘z paradigmasidan chiqib, o‘zining dastlabki ma’nosidan uzoqlashib, ravishga o‘tganligi ”qotganligi” ma’lum bo‘ladi”[15,7].

II. O‘rin-payt kelishigi shaklidagi ravishlar:

1) ot+o‘.p.k. turi: azalda, azonda, aslida, boshda, natijada, pirovardida, ro‘parada, tavrida, tezda, tubanda, tubda. Bu ravishlar o‘rin va payt ma’nosini ifodalaydi.

2) ravish+lik+ o‘.p.k. turi: endilikda, tezlikda, birgalikda. Mazkur ravishlar ish-harakatning payt va holat ma’nosini bildiradi.

3) ko‘rsatish olmoshi+ o‘.p.k. turi: bunda, unda. Bular o‘rin va payt ma’nosini bildiradi.

III. Chiqish kelishigi shaklidagi ravishlar:

1) ot+ch.k. turi: boshdan, dabdurustdan, yoddan, tubdan, tuyqusdan, to‘sindan, ehtiyotdan, orqavarotdan, qadimdan;

2) sifat+ch.k. turi: baravardan, boshqatdan, yolg‘ondan, zo‘rg‘atdan, rostdan, chindan, eskidan, qadimdan, qaytadan;

3) sifat+lik+ch.k. turi: chorasizlikdan, noilojlikdan. Sabab ma’nosini ifoda etadigan bu ravishlar to‘rt morfemadan iborat.

4) ravish+ ch.k. turi: avvaldan, azaldan, halitdan, hozirdan. Bu ravishlar payt ma’nosini ifodalaydi.

Nutqimizda keng qo‘llanuvchi avvallari, burunlari, ilgarilari, kunduzlari, kechalari, oldinlari kabi ravishlar borki, ularda -lar+i (ko‘plik va III shaxs egalik shakli) murakkab affiksi ravishlik ma’nosiga qo‘shimcha ma’no yuklaydi. O‘z-o‘zidan ko‘rinadiki, yuqoridagi so‘zlarda -lari affiksi kuchaytiruv-ta’kid yuklamasi vazifasida kelgan. Mazkur so‘zlarni tarixangina ravish+lar+e.q. tuzilish turi sifatida baholash mumkin.

Manbalarda ravishga xos affiks sifatida baholanadigan yana bir qator oraliq mazmun mohiyatga ega – turli turkum xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan shakllar ham mavjudki, ular o‘zbek tilshunosligida o‘ta ziddiyatli talqinga ega. Bunday shakllar bugungi kunda ravish yasash xususiyatini yo‘qotgan (arxaiklashgan) yoki o‘z davrida ham ravishga yot affiks bo‘lgan. Muayyan bir yasama so‘zning semantik va sintaktik tabiatiga tayanib (ish-harakat belgisini bildirishi va hol vazifasida kelishi tabiatidan kelib chiqib), ish ko‘rish bir qator affikslarning sun‘iy tarzda ravish guruhida o‘rganilishiga yo‘l ochib berdi. Bu qatorga alla- (allamahol, allavaqat), -(i)n (qishin-yozin, ostin-ustun, birin-ketin), -a (shartta, tappa, guppa), bar- (bartaraf, barvaqt, barhayot), be- (beto‘xtov, bevosita, bevaj), -vor (umidvor), -gacha/kacha/qacha (uygacha, kechgacha, kuzgacha), day/dek (yashinday, o‘g‘riday, bahordek), -lay/layin (butunlay – butunlayin, yoshlay – yoshlayin), -ligicha (xomligicha, butunligicha), -lab (ertalab, ko‘plab, tonglab), -chang (kovushchang, mahsichan, ko‘ylakchang), -namo (uyalgannamo, olimnamo, olifanamo), -simon (xafasimon, uyalgansimon, hazilsimon) kabi. Mazkur affikslar bilan yuzaga kelgan so‘zlarning fe‘llar bilan ham birika olish qobiliyatidan kelib chiqib so‘z turkumlari bo‘yicha tasniflash (birtomonlama baholash, ya‘ni so‘zlarni turkumlashda semantik, sintaktik mezonga tayanib ish tutish) fanda ravish bilan bog‘liq muammolarning bir qismi bo‘lib yuzaga chiqdi. Ravish so‘z turkumining chegarasini belgilash masalasida ravish bilan bog‘liq to‘g‘ri tasnif asosi – ravishlarni belgilashda morfologik tamoyil yetakchi qilib olinishi lozimligiga e‘tibor qaratilmadi.

Tahlilga tortilgan bu kabi affikslarning ravishga munosabati masalasida dastlab quyidagi umumlashma fikrni ilgari surish mumkin:

1) ravishga batamom aloqasi bo‘lmagan affikslar: alla-, -a, bar-, be-, -gacha/kacha/qacha, -vor, -day/dek, -namo, -simon, -in/un

2) ma‘lum vaqt ravish yasashda ishtirok etib, bugungi kunda unumdorligini yo‘qotgan affikslar: -lab, -lay/layin, -chang, -ligicha

Birinchi tur affikslardan alla-, -a, bar-, be-, -vor shakllarining ravishga aloqasi yo‘qligini izohlashga hojat yo‘q, nazarimizda. Faqatgina bu tarkibdan -gacha/kacha/qacha, -lab, -layin, -chang, -day/dek, -namo, -simon, -in/un affikslari ravish shakli sifatida nisbatan ko‘proq tasnif va tavsif etilgani sababli ayrim fikrlarni aytib o‘tishni, alohida kuzatishni ma‘qul ko‘rdik.

-gacha/kacha/qacha affiksi. -gacha va uning variantlari -kacha, -qacha affiksining ravish yasovchiga nisbat berilishi [12,532] ham mazkur murakkab shaklning o‘rin va paytga munosabat bildirga olishida ko‘rinadi.

O‘zbek tilshunosligida -gacha affiks bir qancha muhokamalarga sabab bo‘lib keldi. Bu affiks bo‘yicha quyidagicha qarashlar ilgari surilgan:

a) ravish yasovchi affiks;

b) chegara kelishigi shakli [6,33-39] (H.Ne‘matov);

c) -ga va -cha (yuklama) affikslar ketma-ketligidagi shakllar (Sh.Rahmatullayev [9, 39-40])

Tilshunos olim A.Hojiyev maxsus kuzatuvlaridan birida -gacha affiksi haqida aytilgan fikrlarni umumlashtiradi hamda o‘z qarashini bayon etadi. A.Hojiyev -gacha affiksining semantik-grammatik tabiatini, u haqidagi fikrlarni olti betda sharhlab, yakuniy xulosani quyidagicha yozadi: “Birinchidan, hozirgi o‘zbek tilidagi uygacha, hozirgacha, bolalargacha kabilardagi -gacha affiksi yaxlitligicha bir affiks – chegara ma‘nosini ifodalovchi forma yasovchi affiks, shu formaning o‘zi esa chegara formasi hisoblanadi. Ikkinchidan, -gacha affiksi yordamida yasaluvchi shakl kategorial forma hisoblanadi va o‘z xususiyatiga ko‘ra kelishik formalari qatoriga kiradi (chegara kelishigi formasi bo‘ladi) [4,48].”

Bir dalil ahamiyatli, birinchidan, -gacha affiksining ot so‘zlarga cheklanmagan miqdorda birikishi (jumladan: tog‘chacha, devorgacha, qirgacha, gulgacha va b.) mazkur affiksning so‘z yasovchilik xususiyatini inkor etadi. Ikkinchidan, -gacha affiksining “-cha” qismi zamon/makon kelishiklaridan faqatgina -ga jo‘nalish kelishigi affiksi bilan birga kela oladi. Bu esa -gacha affiksining allaqachon murakkab shakl bo‘lib ulgurganligiga ishora qiladi.

-lab affiksi. Mazkur affiks ham murakkab bo‘lib, -la+b (fe‘l yasovchi va ravishdosh) shakllarining qo‘shilishidan yuzaga kelgan. Lug‘atlarda -lab affiksi bilan hosil bo‘lgan yuzlab, pachkalab, yondamalab, chakanalab, donalab, tonnalab, haftalab, pag‘alab, sekundlab, pudlab, ataylab, oylab, bo‘ylab, chelaklab, amallab, yillab, oqshomlab, so‘mlab, tiyinlab, vagonlab, havolab, ko‘plab, gektarlab, saharlab, sentinerlab, paqirlab, litrlab, navbatlab, egatlab, soatlab, minutlab, obkashlab, qulochkashlab, oyoqlab, seriyalab, uyalab, kabi 40 ga yaqin so‘z mavjud [8,35].

Ta‘kidlash lozimki, -lab affiksli bu kabi so‘lar ravish so‘z turkumi tabiatiga mos, ya‘ni morfologik o‘zgarishligi bilan ravish so‘zlar tarkibidan o‘rin ola biladi. Qolaversa, -lab affiksi bilan hosil bo‘lgan so‘zlar qatori bu kabilardan cheklanib qolmaydi. O‘zbek tili leksik qatlami rivoji o‘laroq nutqimizda etaklab (paxta termoq), mashinalab (tashimoq), kamazlab (tuproq tashimoq), samolyotlab (yordam ko‘rsatmoq) kabilardan ham qo‘llanadi. Bular til rivojining nisbatan keyingi davriga, aniqrog‘i, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab qo‘llanila boshlandi.

Kuzatishlar ko'rsatadiki, -lab affiks unumli so'z yasovchi hisoblanmaydi. Buning o'ziga yarasha sababi bor, ya'ni -lab affiksining so'z yasashiga keng "sharoit" mavjud emas – "-lab" uchun asos bo'luvchi qism (jumladan: samolyot, vagon, kamaz) har zamonda ham paydo bo'lavermaydi. Bu bilan -lab affiksining rivoji (yashovchanligi) ot so'z turkumiga oid so'zlar bilan bog'liq deb xulosa chiqara olamiz.

-lay/layin, -(i)n/un affikslari. Mazkur affikslar bugungi kunda ravish yasashga xizmat qilmayapti. -(i)n affiksi bilan yuzaga kelgan qishin-yozin, birin-ketin va b. so'zlar o'z davrida ham ravish yasovchi affiks bo'lmagan. Qolaversa, bu kabi so'zlar juda oz miqdorda.

Qadimda -lay/layin affikslari bilan ko'plab so'zlar yasalgani va bu affikslar ma'no-mazmuni, vazifasiga ko'ra -day/dek affikslariga mos keliganligi aytiladi [7,169]. Vaqt o'tib bugungi kunda -lay/layin affiksi faoliyatining o'ta chegaralanganligini tilimizda davr bilan bog'li ravishda -day/dek shakli paydo bo'lishi bilan bog'lash mumkin. -day/dek affiksi faoliyatining oshishi, so'zlarga keng miqdorda birika olish imkoniyati -lay/layin affiksi funksiyasini cheklab keldi. Natijada -lay/layin affiksi unumsiz ravish yasovchi affiksga aylandi.

-chan/chang affikslari. Bu shakl bilan hosil bo'lgan so'zlar ham u qadar ko'p emas. O'zbek tili affikslari tasnifi va tavsifiga bag'ishlangan ishlarda -chan hamda -chang shakllarining differensiyasi sust. Mazkur affikslarning qo'llanishida ham sifat yasovchi -li va ot yasovchi -lik affikslarida uchraydigan holat kuzatiladi. Ba'zida ularning qo'llanishida har xillik kuzatilishini izohlash shart bo'lmasa kerak. Manbalarda chan va -chang affikslari variant shakl sifatida izohlanib ketaveradi. Hatto yaqin o'n yillardagi tadqiqotlarda ham -chang affiksi -chan affiksining ko'rinishi sifatida beriladi [13,589].

"O'zbek tilining grammatikasi" asarining "kammahsul sifat yasovchilar" bandida -chan affiksi haqida so'z boradi. Manbada yozilishicha, -chan affiksi sifat yasovchi sanalib, asosdan anglashilgan predmet, hodisa tushunchalariga ortiqlik, faollik kabi belgi ma'nolarini beradi. Kitobda aytilishicha, -chan bilan parallel ravishda -chang affiksi ham ishlatiladi: *ko'ngilchan – ko'ngilchang, ishtonchang – ishtonchan, uyatchang – uyatchan, xayolchang – xayolchan* kabi [12,282]. Manbaning "ravish yasalishi" bandida bu qo'shimchaning har ikkala varianti ham o'z sharhiga ega emas.

"O'zbek tili morfem lug'ati"da ham -chan affiksiga izohlanadi. Lug'atning affikslar tabiati haqida nazariy fikrlar bayon etilgan ILOVA qismida *yashovchan, o'ychan, bo'ychan* kabi birinchi guruh so'zlari ham, *ko'ylakchan, maykachan* kabi ikkinchi guruh so'zlari ham -chan affiksi bilan beriladi [14,443].

A.Hojiyevning "O'zbek tili so'z yasalishi" kitobida boshqacha holat kuzatiladi. -chan affiksi sifat yasalishi, -chang affiksi ravish yasalishi bo'limida sharhlanadi. Unga ko'ra, -chan otlarga qo'shilib shaxs yoki predmetning yasovchi asosdan anglashilgan ish, harakat-holatga moyillik belgisini, uning yasovchi asosdan anglashilgan ish, harakat-holatni bajarish qobiliyatiga, xususiyatiga ega ekanini bildiruvchi sifatlar [5,68], -chang esa "shaxsning faqat asosdan anglashilgan kiyimda ekanlik" holatini bildiruvchi ravish (kovushchan, mahsichan kabi so'zlar) yasaydi[5,96]. Olim fikriga ko'ra, kiyim-bosh otlaridan -chang affiksi orqali so'z yasash lozim.

Ko'rinadiki, mazkur affikslarning yagona shakli haqida bir to'xtamga kelinmagan. Bu esa ayrim tushunmovchiliklarga sabab bo'lmoqda.

Amaldagi "O'zbek tilining izohli lug'ati" tahlili ko'rsatdiki, kiyim-bosh otlari (*ishtonchang* so'zi bundan mustasno) -chan affiksi orqali (mahsichan, ko'ylakchan, maykachan, yaktakchan, sarpoychan) berilgan.

"O'zbek tilining izohli lug'ati" ning 5-jildi so'ngida – "So'z yasovchi va shakl yasovchi qo'shimchalarning izohli illyustrativ ko'rsatkichi" qismida ham -chan affiksining grammatik tabiati, so'z yasashdagi ma'no-ifodasi izohlanganligiga guvoh bo'lamiz, -chang affiksi manbada "-chan" ning varianti sifatida qaralgan [13,589].

Mazkur shakllar haqidagi fikr xulosasi sifatida quyidagilarni aytish mumkin: -chan va -chang affikslari shakliy belgisi haqida yagona xulosaga kelish fan oldidagi vazifalardan biri sanaladi; -chang affiksining yuzaga kelishi -chan shakli orqali bog'li bo'lib, ot oldi va fe'l oldi so'zlarni shartli farqlash hamda ifodada ma'no kuchaytirish maqsadi bilan (uslubiyat talabiga ko'ra) paydo bo'lgan; har ikkala shakl ham belgi ifodasi uchun qo'llanadi, shuning uchun ularni bir umumiy shakl – "-chan" shaklida sifat turkumida yasovchi affiks tarzida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. So'z turkumlari hamda ravish so'z turkumining ziddiyatli talqini ayrim affikslarning asossiz ravishda, sun'iy tarzda, ravish so'z turkumiga "tirkalishi" bilan ham bog'liq. Bu esa so'z turkumlariaro oraliq holatlarni paydo bo'lishiga sabab bo'lib ham kelmoqda. Ko'pgina affikslarning ravish turkumiga nisbat berilishi mazkur affikslar hosil qilgan so'zlarning ma'no-vazifasiga ko'ra ravishlarga teng kelishi bilan bog'liq holatdir. Payt, o'rin, tarz, miqdor ma'no ifodali har qanday so'zni nutq sharoitida hol bo'lak vazifasida kelishiga ko'ra (sintaktik tabiatiga ko'ra) baho berish ravish turkumini sun'iy ravishda kengaytirib yubordi. Vaholanki, ravish semantik, sintaktik jihatdan boshqa mustaqil so'zlarga teng kelsa-da, morfologik

o'zgarasligi, morfologik darajalanmasligi bilan alohidalik kasb etadi. Mana shu mezonning ravishlarini boshqa turkumlardan farqlovchi mezon bo'lib xizmat qila oladi.

ADABIYOTLAR:

1. Асадов Т. Сўз туркумлари тизимида равиш. Монография. – Т.: Мухаррир, 2010.
2. Дмитриев Н.К. Наречие в татарском и русском языках. – Строй тюркских языков. – М. – Л., 1962.
3. Фузаилов С. Ўзбек тилида равишлар. – Т.: Фан, 1953.
4. Хожиев А. Хозирги ўзбек тилида форма ясашиши. – Т.: Ўқитувчи, 1979.
5. Хожиев А. Ўзбек тили сўз ясашиши. – Т.: Ўқитувчи, 1989.
6. Негматов Х. Чегара келишиги. Ўзбек тили ва адабиёти журнали. №4. 1971. – Б. 32-39.
7. Нигматов Х. Функциональная морфология тюркоязычных памятников XI–XII вв. – Т.: Фан, 1989.
8. Қўнғуров У., Тихонов А. Ўзбек тилининг терс лугати. – Самарқанд, 1968.
9. Раҳматуллаев Ш. От лексемага қўйиладиган баъзи форма ясовчилар. Ўзбек тили ва адабиёти журнали. №2. 1975. – Б. 39-40.
10. Хабишев М. Карачаева-балкарское именное словообразование. – Ч., 1971.
11. Зияева И. Дательный падеж в узбекском языке. – Самарқанд. АЖ. 1966.
12. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. – Т.: Фан, 1975.
13. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5-жилд. – Т.: Ўз.МЭ., 2008.
14. Ғуломов А. ва б. Ўзбек тили морфем лугати. – Т.: Ўқитувчи, 1977.
15. Шониёзов Б.Ж. Қорақалпоқ тилида равишларнинг тузилишига кўра турлари. НДА. – Нукус, 2000.

КОРПУСНАЯ ЛИНГВИСТИКА: ПРОБЛЕМЫ И ЗАДАЧИ

Шарипов Сохиб Салимович,

Доцент Бухарский государственный университет
sharipov.s.s.1777@gmail.com

Жураева Сарвиноз Шодмон кизи,

Магистр Бухарский государственный университет

Аннотация. Корпусы письменных и устных текстов в настоящее время успешно применяются в лингвистической педагогике и при обучении иностранному языку. Мировая практика развития корпусной лингвистики и ее применения в обучении доказывает эффективность корпусных методов. Современные технологии не только меняют старые лингвистические инструменты (превращая, например, традиционные словари в компьютерные базы данных), но и создают новые. К таким новым лингвистическим ресурсам относятся корпусы текстов.

Ключевые слова: корпусная лингвистика, компьютерные технологии, лингвистика, язык, корпус, анализ, обработка данных.

CORPUS LINGUISTICS: PROBLEMS AND TASKS

Abstract. Corpora of written and spoken texts are currently being successfully used in linguistic pedagogy and in foreign language teaching. Global practices in the development of corpus linguistics and its application in education demonstrate the effectiveness of corpus-based methods. Modern technologies not only transform traditional linguistic tools (for example, turning conventional dictionaries into computerized databases), but also create new ones. Such new linguistic resources include text corpora.

Keywords: corpus linguistics, computer technologies, linguistics, language, corpus, analysis, data processing.

KORPUS LINGVISTIKASI: MUAMMOLAR VA VAZIFALAR

Annotatsiya. Yozma va og'zaki matnlar korpuslari hozirgi kunda lingvistik pedagogikada va chet tillarini o'qitishda muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Korpus lingvistikasining rivojlanishi va uni ta'limda qo'llash bo'yicha jahon tajribasi korpus usullarining samaradorligini isbotlamoqda. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat an'anaviy lingvistik vositalarni o'zgartirmoqda (masalan, an'anaviy lug'atlarni kompyuter ma'lumotlar bazasiga aylantirish), balki yangilarini ham yaratmoqda. Bunday yangi lingvistik resurslarga matn korpuslari kiradi.

Kalit so'zlar: korpus lingvistikasi, kompyuter texnologiyalari, lingvistika, til, korpus, tahlil, ma'lumotlarni qayta ishlash.

Корпусная лингвистика в современном ее понимании зародилась в США и Западной Европе в конце 1960-х гг. С ростом возможностей современных компьютерных технологий, с середины 1980-х гг. стали активно появляться корпусные проекты различных масштабов на разных языках и для разнообразных целей. Первый корпус был создан в 1963 г. в США (*The Brown Standard Corpus of American English*). Объем данного корпуса под авторством У. Н. Френсиса (W. Francis) и Г. Кучеры (H. Kucera) составил 1 млн словоупотреблений (500 текстов по 2 тыс. словоупотреблений каждый). Он превратился в популярный объект исследований и пример для создания аналогичных баз данных. В среде ученых появилось понимание того, что ряд корректных лингвистических исследований возможно провести только на большом речевом материале. Все это стимулировало появление подхода, разрабатывающего правила организации текстов в корпус и методики их анализа, а корпусная лингвистика, таким образом, зарождалась как методология такого подхода.

В Узбекистане на сегодняшний день наиболее распространено определение, которое дал этой дисциплине Б. Менглиева: «Корпусная лингвистика – раздел компьютерной лингвистики, занимающийся разработкой общих принципов построения и использования лингвистических корпусов (корпусов текстов) с применением компьютерных технологий». Однако ввиду недостаточной разработанности предмета изучения вопрос дефиниций в данном случае все еще открыт. Ученые ведут споры относительно направления, к которому стоит относить корпусную лингвистику. Так, В. В.

Мамонтова считает вышеприведенное определение сужением понимания этой дисциплины и ограничением ее рамками компьютерной лингвистики, в то время как «под компьютерной лингвистикой обычно понимается широкая область использования компьютерных инструментов - программ, компьютерных технологий организации и обработки данных - для моделирования функционирования языка в тех или иных условиях, ситуациях, проблемных областях, а также сфера применения компьютерных моделей языка не только в лингвистике, но и в смежных с ней дисциплинах». В. В. Мамонтова полагает, что корпусная лингвистика использует компьютеры именно как инструмент, и без них, конечно же, она не имела бы возможности выполнять свои функции. Однако, по ее мнению, это можно отнести практически к любой отрасли современного знания, что не делает их составными частями *computer science*.

Изучив современные условия функционирования корпусной лингвистики, сравнив ее различные инструменты, цели, задачи и результаты исследований, произведенных при помощи корпусов, в терминологическом аспекте мы соглашаемся с мнением Б. Менглиева, поскольку именно глобальная компьютеризация способствовала зарождению этого явления, а также ввиду того, что без машинного сбора и обработки материала исследование в данном случае не представляется возможным, в то время как даже с развитием технологий многие другие прогрессирующие направления лингвистики не испытывают зависимости от компьютеров. Основным предметом изучаемой нами дисциплины является корпус. Под лингвистическим, или языковым, корпусом текстов Б. Менглиев понимает «большой, представленный в электронном виде, унифицированный, структурированный, размеченный, филологически компетентный массив языковых данных, предназначенный для решения конкретных лингвистических задач». Определение корпуса как феномена - также задача дискуссионного характера.

Наиболее точным нам представляется определение корпуса, данное одним из основателей корпусной лингвистики Джоном Синклером. Он понимал под корпусом «собрание отрывков текстов в электронной форме, отобранных в соответствии с внешними критериями, чтобы наиболее полно представлять язык или вариацию языка. Функционирует как источник данных для лингвистических исследований».

В современных условиях корпус - это мощный и эффективный инструмент научных исследований, в том числе по теории и практике перевода.

Задачей корпуса является предоставление всевозможных справок из разных областей (лексики, грамматики, акцентологии, истории языка и др.) для обучения родному или иностранному языку. Одно из преимуществ корпусного исследования в лексикографии состоит в том, что корпус можно использовать для демонстрации множества контекстов, в которых употребляется то или иное слово. Затем из этих контекстов можно выделить разные смыслы, ассоциируемые со словом. По мнению специалистов, методологический аппарат корпусной лингвистики является перспективным инструментом в теоретическом и практическом обучении иностранному языку. Результаты корпусных поисков (*конкордансов*) в распечатан-

ном виде могут быть легко инкорпорированы в раздаточный материал, методические пособия и т.п. и использованы в процессе традиционного преподавания.

Кроме прямого применения на занятии по иностранному языку, корпус как метод может быть использован для критической оценки существующих методических материалов. Так, в ходе большинства таких исследований ученые обнаружили, что существуют значительные расхождения между тем, что предписывается учебными пособиями по грамматике английского языка, и тем, как язык действительно используется носителями, о чем свидетельствует корпус разговорного языка.

Однако анализ тематически обусловленной литературы показывает, что пока корпуса письменных и устных текстов применяются в лингвистическом анализе значительно успешнее, чем при обучении иностранному языку и в лингвистической педагогике.

В целом же специалисты сходятся во мнении, что методы корпусной лингвистики должны быть обязательны при разработке и оценке эффективности учебных материалов и методических пособий с тем, чтобы наиболее распространенные употребления получали приоритетное внимание, а периферийные употребления занимали соответствующее им место.

Важно отметить, что корпусная лингвистика как научная методология и отрасль языкознания очень молода и развивается в разных странах неравномерно. Для некоторых языков, таких как английский, немецкий, финский или японский, созданы обширные и репрезентативные аннотированные корпуса, в то время как для других языков, включая и русский, процесс создания полноценных корпусов переживает период становления. Ситуация с мультязычными (параллельными или сравнительными) корпусами еще более сложная, что значительно ограни-

чивает невероятный потенциал корпусных методов в области лингвистических исследований, языковых технологий и преподавании иностранных языков.

Корпусная лингвистика в англоязычных странах начала развиваться гораздо раньше, чем в Узбекистане. Как следствие, относящаяся к ней терминосистема до сих пор испытывает недостаток эквивалентов на русском языке. Современным лингвистам приходится осваивать понятия «конкорданс», «токенизация», «лемматизация», «стемминг», «парсинг», «тэггер» и многие другие.

Мнения специалистов разнятся даже относительно русскоязычной нормы множественного числа отправной лексемы «корпус»: часть лингвистов, наряду с общепринятой нормой «*корпусы*»⁶, вводит в узус единицу «*корпуса*», что у нас вызывает лишь стойкую ассоциацию с распространенной современной просторечной ошибкой «*полис*» - «*полюса*».

Тем не менее в последние десятилетия обширные корпусы текстов, использованные исследователями методик преподавания иностранных языков для оценки реалий языка в его естественном состоянии, в значительной степени повлияли на повышение качественного уровня выпускаемых языковых пособий. Особого упоминания заслуживают новые словари, создаваемые с использованием методик корпусной лингвистики, такие как *Longman*, *Oxford*, *Collins*, начиная с опыта критического переосмысления постулатов описательной грамматики английского языка. Одним из первых в этой серии стало издание *Longman Grammar of Spoken and Written English*, опубликованное в 2000 г.

По мнению Т. Н. Сергеевой, основные задачи корпусной лингвистики могут быть сведены к следующим: 1) разработка теоретических оснований данного направления; 2) анализ опыта создания и применения корпусов различных видов; 3) формулирование общих требований к корпусу; 4) создание корпусов для различных исследовательских и учебных задач; 5) формирование эффективных способов применения корпусов текстов в различных областях языкознания.

Как нам видится, именно последняя задача представляет практическую ценность для наиболее широких слоев исследователей и преподавателей иностранного языка.

Корпусные методы зарекомендовали себя также и в мировой практике преподавания языка профессионального общения, являясь высокоэффективным инновационным дополнением к традиционным образовательным технологиям. Эти методы сочетают в себе такие аспекты, как междисциплинарность, эмпирическая адекватность, аутентичность, гибкость и адаптация к конкретным задачам и целевым группам, возможность самостоятельной работы студента.

Поиск по корпусу может выдать:

1) все употребления выбранного слова в непосредственном контексте, на основании чего студент сможет определиться с выбором точного эквивалента при переводе;

2) управление глагола, существительного и т.д. (слова, которые чаще всего стоят рядом с выбранным словом);

3) интертекстуальность: значение слова как сумма его употреблений;

4) развитие концептов во времени.

Многие лингвисты используют корпус как «банк примеров», т.е. пытаются найти. Подход корпусной лингвистики обеспечивает репрезентативность и сбалансированность языкового материала, а также поисковый инструмент, который обычно дает возможность хорошей выборки в данном корпусе.

С течением времени доступ к языковым корпусам упростился. Еще 10 лет назад, как правило, требовались специальные программы, серверы, CD-диски. На сегодняшний день данные ресурсы доступны для бесплатного скачивания или в режиме онлайн.

По мнению З. К. Гаджиевой, в пользу этого метода говорят следующие определяющие его надежность и достоверность факторы:

- корпусный метод принято считать эмпирическим, его главной целью является анализ реальных словоупотреблений в естественной языковой среде;

- использует достаточно большую, репрезентативную подборку текстов;

- активно использует компьютеры и специальные программы-конкордансы для анализа в автоматическом и интерактивном режимах работы;

- опирается на методы статистического и качественного анализа текста;

- является целевым, т.е. должен быть ориентирован на реальное приложение и результаты.

В больших корпусах возникает проблема, которая становится все более актуальной: поиск по запросу может выдавать сотни и даже тысячи результатов (контекстов употребления), которые физически невозможно просмотреть в ограниченный отрезок времени. Для решения этой проблемы разрабатываются системы, позволяющие группировать результаты поиска и автоматически разбивать

их на подмножества (кластеризация результатов поиска) либо выдающие наиболее устойчивые словосочетания со статистической оценкой их значимости. Проблемой в данной области является то, что осмысление теоретических оснований нового направления в определенной мере отстает от конкретных исследований с применением корпусов. Несмотря на то, что проблемы корпусной лингвистики рассматриваются в учебных пособиях, им посвящены специальные выпуски научных журналов, в которых публикуются статьи по общим и специальным проблемам создания и функционирования корпусов текстов, ряд задач остается нерешенным. Это определение корпусной лингвистики и основных понятий, ее места в системе языкознания, поиск и ассимиляция русскоязычных эквивалентов для обозначения ее методов и др. Кроме того, применение корпусов в виде исследовательского инструментария в Узбекистане только начинает свое становление в качестве предмета языковедческой рефлексии.

Однако все же можно прийти к выводу, что, хотя в настоящее время возможности методов корпусной лингвистики в Узбекистане пока не находят должной реализации в обучении родному и иностранному языку, анализ корпусов текстов, методик и наработок корпусной лингвистики является достаточно перспективным направлением в области преподавания иностранных языков не только студентам лингвистических специальностей, но и студентам неязыковых вузов. С развитием вычислительной техники, способной хранить и обрабатывать огромное количество лингвистических данных, и с развитием корпусной лингвистики стало возможным основывать лингвистическое суждение на чем-то гораздо более надежном и разнообразном, чем личный опыт или интуиция отдельно взятого автора учебного пособия по иностранному языку.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Базарова Б. Б. *Корпусная лингвистика и преподавание иностранных языков* // Вестник Бурятского государственного университета. — 2015 — Вып. 15. — С. 88—92.
2. Базарова Б. Б. *Возможности корпусной лингвистики в языковом обучении* // Евразийская парадигма России: ценности, идеи, практика : материалы Международной научной конференции, посвященной 20-летию Бурятского государственного университета. — Улан-Удэ, 2015. — С. 90—92.
3. Баранов А. Н. *Корпусная лингвистика* // А. Н. Баранов. Введение в прикладную лингвистику : учебное пособие. — М. : Едиториал УРСС, 2003. — С. 112—137.
4. Баркович А. А. *Корпусная лингвистика: специфика современных метаопи-саний языка* // Вестник Томского государственного университета. — 2016. — № 406. — С. 5—13.
5. Волченкова К. Н. *Корпусная лингвистика в работе переводчика* // Языко-вое образование сегодня — векторы развития : материалы IV Международ-ной научно-практической конференции-форума. — Екатеринбург, 2013. — С. 255—260.
6. Гаджиева З. К. *Особенности использования корпусной лингвистики в обу-чении иностранному языку* // Молодежь и наука: реальность и перспективы развития : материалы II Всероссийской научно-практической конференци с международным участием. — Махачкала : ИП Дагерманов И. Д., 2015. С. 76—82.

NEMIS VA O'ZBEK ADABIY DISKURSIDA GIDROPOETONIMLARING LINGVOPOETIK FUNKSIYALARI

Bozorova Rufina Sharopovna,

Buxoro davlat universiteti

Nemis va fransuz filologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi

rufinabozorova3@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada nemis va o'zbek adabiy matnlarida qo'llaniladigan gidropoetonimlarning lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda suv bilan bog'liq onomastik birliklarning badiiy matndagi funksional yuklamasi, ularning obraz yaratishdagi roli hamda inson ruhiyati va estetik tafakkurini ifodalashdagi o'rni yoritiladi. Gidropoetonimlar badiiy asar strukturasi shunchaki joy nomlari emas, balki asar g'oyasini harakatlantiruvchi, qahramon ruhiyatini ochib beruvchi metaforik indikatorlardir. Nemis va o'zbek adabiy diskursida bu birliklarning qo'llanilishi milliy mentalitet va dunyoqarashga xos bo'lgan o'ziga xosliklarni namoyon etadi. Gidropoetonimlar nafaqat nominativ birlik sifatida, balki kuchli poetik vosita sifatida ham qaraladi. Nemis adabiyotida, xususan, klassitsizm va romantizm davri ijodkorlari asarlarida suv (Reyn daryosi, Alp ko'llari) ko'pincha insonning ichki ziddiyatlari va ruhiy tozalanishi ramzi sifatida kelib, ichki ziddiyat va ruhiy iztiroblarni ifodalasa, o'zbek adabiyotida ular ko'proq hayotiylik, baraka, muqaddaslik va tabiat bilan uyg'unlik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Iohann Volfgang Gyote ijodida suv obrazi hayotning o'zgaruvchanligi va tabiatning buyuk kuchini ifodalaydi. Uning she'riyatida gidropoetonimlar lirik qahramonning jo'shqin his-tuyg'ulari bilan bog'lanadi. Maqolada Iohann Volfgang Gyote, Hermann Hesse kabi nemis yozuvchilari hamda o'zbek adabiy manbalaridan misollar asosida gidropoetonimlarning semantik va stilistik xususiyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari gidropoetonimlarning lingvopoetik imkoniyatlari va madaniy-semantik qatlamlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gidropoetonim, lingvopoetika, suv obrazi, semantika, badiiy matn, nemis adabiyoti, o'zbek adabiyoti, ramziylik, obrazlilik, lingvostilistik, lingvopoetik, tabiat, madaniy identifikatsiya, mifologiya, etnolingvistika, tarixiy kontekst, madaniy ahamiyat, geografik hududlar, sheva, antropologiya.

В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ДИСКУРСЕ ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ГИДРОПОЭТОНИМОВ

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ лингвопоэтических особенностей гидропоэтонимов, используемых в немецких и узбекских художественных текстах. В исследовании рассматривается функциональная нагрузка ономастических единиц, связанных с водной тематикой, их роль в создании художественного образа, а также значение в выражении эмоционального состояния человека и эстетического мышления. Гидропоэтонимы в структуре художественного произведения являются не просто названиями мест, а выступают метафорическими индикаторами, которые движут идею произведения и раскрывают внутренний мир персонажей. В немецком и узбекском литературном дискурсе использование этих единиц отражает особенности, характерные для национального менталитета и мировоззрения. Гидропоэтонимы рассматриваются не только как номинативные единицы, но и как мощное поэтическое средство. В немецкой литературе водные образы чаще отражают экзистенциальные состояния, внутренние противоречия и душевные переживания, тогда как в узбекской литературе они преимущественно символизируют жизненность, благодать, сакральность и гармонию с природой. В творчестве Иоганн Вольфганг Гёте образ воды выражает изменчивость жизни и великую силу природы. В его поэзии гидропоэтонимы связаны с бурными чувствами лирического героя. В статье на основе примеров из произведений Иоганн Вольфганг Гёте и Херманн Хессе, а также узбекских литературных источников раскрываются семантические и стилистические особенности гидропоэтонимов. Результаты исследования способствуют выявлению лингвопоэтического потенциала и культурно-семантических слоёв гидропоэтонимов.

Ключевые слова: гидропоэтоним, лингвопоэтика, водный образ, семантика, художественный текст, немецкая литература, узбекская литература, символика, образность, лингвостилистика, лингвопоэтика, природа, культурная идентичность, мифология, этнолингвистика, исторический контекст, культурное значение, географические территории, диалект, антропология.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the linguopoetic features of hydropoetonyms used in German and Uzbek literary texts. The study examines the functional load of water-related onomastic units in artistic discourse, their role in the creation of imagery, as well as their significance in expressing human emotional states and aesthetic cognition. Hydropoetonyms in the structure of a literary work are not merely place names; rather, they function as metaphorical indicators that drive the idea of the work and reveal the inner world of the characters. In German and Uzbek literary discourse, the use of these units reflects specific features characteristic of the national mentality and worldview. Hydropoetonyms are considered not only as nominative units but also as powerful poetic devices. In German literature, water imagery often reflects existential conditions, inner conflicts, and psychological tensions, whereas in Uzbek literature it predominantly symbolizes vitality, abundance, sacredness, and harmony with nature. In the works of Johann Wolfgang Goethe, the image of water expresses the fluidity of life and the immense power of nature. In his poetry, hydropoetonyms are associated with the passionate emotions of the lyrical hero. The article, based on examples from the works of Johann Wolfgang Goethe and Hermann Hesse, as well as Uzbek literary sources, reveals the semantic and stylistic characteristics of hydropoetonyms. The results of the study contribute to identifying the linguopoetic potential and cultural-semantic layers of hydropoetonyms.

Keywords: hydropoetonym, linguopoetics, water imagery, semantics, literary text, German literature, Uzbek literature, symbolism, imagery, linguostylistics, linguopoetic features, nature, cultural identity, mythology, ethnolinguistics, historical context, cultural significance, geographical regions, dialect, anthropology.

Kirish. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda onomastik birliklarning lingvopoetik xususiyatlarini o'rganish muhim yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, gidropoetonimlar – suv bilan bog'liq nomlar – badiiy tafakkurda alohida estetik yuklamaga ega.

Suv qadimdan inson tafakkurida hayot manbai, poklik, o'zgarish va chuqur ruhiy kechinmalar ramzi sifatida talqin qilingan. Shu bois gidropoetonimlar adabiy matnlarda faqat nom emas, balki ramziy-estetik birlik sifatida namoyon bo'ladi.

Gidropoetonimlar – bu geografik nomlar bo'lib, ular suv manbalarini, masalan, daryolar, ko'llar, dengizlar, boshqa suv ob'ektlarini atash uchun ishlatiladi. Gidropoetonimlar, boshqa toponimlar kabi, nafaqat geografik ahamiyatga, balki lingvistik, lingvostilistik va lingvopoetik vazifalarga ham ega. Lingvostilistik vazifalar gidropoetonimlarning ifodali qirralarini yoritishga yordam beradi va ularning jamiyatdagi roliga ta'sir ko'rsatadi. Gidropoetonimlar, ayniqsa, mahalliy va xos til shevalarining ajralib turishiga sabab bo'ladi. Ular ko'pincha maxsus hududlardagi aniq geografik shart-sharoitlar, anonim manbalar va madaniyatlarni aks ettiradi. Bu nomlar, jumladan, tilning madaniy va antropologik komponentlarini o'z ichiga oladi. Bu shevalar, o'z navbatida, sheva yoki dialektga xos bo'lgan ifodalarni, yozuvlarni, turli so'zlarni o'zida aks ettiradi. Gidropoetonimlar geografik hududlarni belgilash va ulashishda muhim ahamiyatga ega [1]. Ularning nomlanishi ko'pincha madaniy va ijtimoiy tashkiliy jarayonlarni tartibga solishdagi vosita sifatida xizmat qiladi. Shunday qilib, gidropoetonimlar o'zining amaliy maqsadidan tashqari, madaniy o'ziga xoslikni saqlashda yoki shakllantirishda ahamiyatli rol o'ynaydi.

Asosiy qism. Gidropoetonimlar nafaqat geografik axborotni berish, balki estetik va poetik vazifalarni ham bajaradi. Ular odamlar tomonidan tabiatning chuqur ezgu xususiyatlarini, ruhiy va emotsiyalarni ifodalashda ishlatiladi. Ko'pgina hududlarda gidropoetonimlar tabiat va uning ijtimoiy yoki madaniy ramzlari bilan bog'liq. Masalan, "Amudaryo" yoki "Volga" kabi nomlar, suv va tabiatni boshqa mavzular bilan birga bog'laydi, tabiatning ezgu va murakkab qirralarini ifodalaydi. Shu tariqa, gidropoetonimlar tomonidan tabiatning yashillik, betakrorlik kabi uzviy aloqalarini, shuningdek, muhit bilan insoniy munosabatlarni tasvirlash mumkin.

Gidropoetonimlar ko'pincha mifologik va arxetipik ramzlarni o'z ichiga oladi. Masalan, "Daryo" kabi nomlar ko'pincha o'tmishning, yoki xalqning rivoyatlari bilan bog'liq. Bu nomlar yoritilgan tarixiy yoki ruhiy kontekstdagi uzviy tarzda foydali belgilarni ta'minlaydi. Lingvopoetik vazifalariga ko'ra gidropoetonimlar shunday tafsilotlarga ega bo'ladiki, ular tabiatning go'zalligi, suluvligi, hayot va insonning aloqalarini tasvirlashga yordam beradi. Jumladan, "ko'l" va "daryo" so'zlari odamlar uchun so'zlar orqali tabiatning lirik xususiyatlarini yetarlicha to'liq yoritish imkonini beradi. Bu gidropoetonimlar nafaqat jismoniy, balki estetik va ruhiy manbalarining ham ko'rsatkichi bo'lib, aniq bir vaqt va makonda yashash yoki tabiat bilan aloqa orqali insonning his-tuyg'ulari bilan bog'lanadi [2].

Gidropoetonimlar lingvistik va poetik vazifalarni bajarish orqali faqat geografik ma'lumotlarni berib qolmay, balki til va madaniyatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ular ko'pincha tabiat, mifologiya va ijtimoiy munosabatlarni simvolik va lirik tarzda tasvirlashga xizmat qiladi. Bu nomlar, shuningdek, odamlar va ularning muhiti o'rtasidagi murakkab aloqalarni to'g'ri va poetik tarzda ko'rsatish uchun yordam beradi.

Nemis va o'zbek gidropoetonimlarining semantik tasnifoti – bu gidropoetonimlarning ma'nolarini tahlil qilib, ularni turli semantik guruhlariga ajratish jarayonidir. Gidropoetonimlar (suv bilan bog'liq geografik nomlar) o'z ichiga suv havzalari, daryolar, ko'llar, ko'priklar, buloqlar va boshqa tabiiy yoki sun'iy suv obyektlarini o'zida aks ettiradi. Ularning semantik tasnifi til va madaniyatning ajralmas qismi sifatida tabiiy geotizimlar va ijtimoiy tuzilmalar o'rtasidagi aloqalarni aks ettiradi.

Nemis tilida gidropoetonimlar asosan tarixiy, madaniy va geografik kontekstda yaratilgan va ularning ma'nolari ko'plab tarixiy va tabiiy hodisalarga bog'liq. Semantik tasnifni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Bu guruhga oqimlarning uzunligi, toshqinlari yoki botiqlari haqida nomlar kiradi. Masalan: Rhein (Reyn) – Germaniyaning eng katta daryosi. Elbe – Chexiya va Germaniya orqali oqadigan daryo. Donau (Dunay) – Markaziy Yevropada oqadigan ulkan daryo. Daryo yoki suv havzalarining etnolingvistik ismlaridan kelib chiqqan nomlar. Ular o'z vaqtida odamlar va madaniyatlarning o'ziga xosligini ifodalovchi so'zlar bo'lishi mumkin. Neckar – bu nom Germaniya janubi-g'arbidagi tarixiy va madaniy ahamiyatga ega daryoni ifodalaydi. Oder – Yevropaning sharqiy qismidagi daryo nomi, bu nom Yevropa xalqlari tomonidan keng tarqalgan. Suv obyektlarining tabiiy xususiyatlariga qarab, ba'zi gidropoetonimlar suvning tabiiy holatini (misol uchun, suvning tiniqligi yoki chuqurligi)ni ifodalaydi. Schwarze Elster – “Qora Elster” nomi suvning qora rangini aks ettiradi. Weißer Fluss – “Oq daryo”, suvning tiniqligi yoki o'ziga xosligi bilan bog'liq [3]. O'zbek gidropoetonimlari ko'proq tabiiy resurslar, xalq an'analari va madaniyat bilan bog'liq bo'lib, ularda ko'plab tarixiy va madaniy elementlar aks etadi. O'zbekistondagi gidropoetonimlar, asosan, o'zbek xalqining tabiiy muhitga bo'lgan qarashlarini aks ettiradi.

O'zbekistondagi ko'p sonli gidropoetonimlar, asosan, tabiiy geografik obyektlar nomlariga asoslangan. Masalan: Amudaryo – O'zbekiston va Tojikiston o'rtasidagi eng katta daryo. Sirdaryo – Markaziy Osiyodagi ikkinchi yirik daryo.

Orol dengizi – O'zbekistonning qadimgi suv manbai bo'lgan, ammo bugungi kunda qurg'oqchil holatga kelgan ko'l. Chirchiq daryosi – Toshkent viloyatidagi katta daryolardan biri. Suv obyektlarining tabiiy xususiyatlari, masalan, chuqurlik yoki rangga asoslangan. Kara-Kum – “Qora cho'l” degan ma'noni anglatadi, bu nom cho'l va suvning birlashgan tasvirini yaratadi. Ko'l yoki Oq ko'l – Suvning tiniq yoki achchiq tabiati bilan bog'liq bo'lgan nomlar.

O'zbekistondagi gidropoetonimlar ko'pincha tarixiy yoki madaniy ahamiyatga ega bo'lgan suv havzalarini ifodalaydi. Zarafshon – Bu nom Sharqiy O'zbekistonning qadimgi tarixiy suv havzasi bo'lib, ko'p yillik tarixiy yodgorliklarni o'z ichiga oladi [4]. Buxoro daryosi – Buxoro viloyatidagi muhim tarixiy daryolardan biri bo'lib, u o'zbek xalqi madaniyati va tarixi bilan bog'liq.

Ba'zi o'zbek gidropoetonimlari o'zida xalqning afsonaviy va diniy tasavvurlarini aks ettiradi. Seydali daryo – Seydali nomi ko'pincha afsonaviy qahramon yoki muqaddas shaxslar bilan bog'liq bo'ladi. Boysun daryosi – Boysunning o'ziga xos o'tmish va madaniyat bilan bog'langan geografik nomi. Nemis gidropoetonimlari ko'pincha yevropalik tarixiy va madaniy kontekstni aks ettirsa, o'zbek gidropoetonimlari ko'proq turk, fors, arab va boshqa madaniyatlarning tasirini o'z ichiga oladi. O'zbek nomlarining ko'plari insonning tabiiy muhitga bo'lgan aloqalarini, suvlarga nisbatan e'tiborini aks ettiradi [5].

Gidropoetonimlar nafaqat nominativ birlik, balki millatning olamni lisoniy anglash modelida muhim o'rin tutuvchi konseptual birliklardir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, suv bilan bog'liq nomlar insoniyat sivilizatsiyasining shakllanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular muayyan etnosning geografik va estetik tafakkurini kodlashtiradi. Nemis adabiy diskursida suv obrazlari ko'pincha ekzistensial dinamika bilan bog'lansa, o'zbek adabiyotida ular ko'proq statik-muqaddaslik va hayot manbai sifatida talqin qilinadi. Bu farqlar har ikki xalqning tarixiy-geografik yashash sharoiti va tabiatga bo'lgan munosabatidan kelib chiqadi.

Nemis adabiyotida, ayniqsa romantizm va klassitsizm davrida, gidropoetonimlar qahramonning ichki kechinmalarini ifodalashda "ruhiy ko'zgusi" vazifasini o'taydi.

Rhein (Reyn) daryosi semantikasi: Bu gidronim nemis adabiyotida milliy birlik, qudrat va ayni paytda lirik qayg'u ramzidir. Iohann Wolfgang Goyte ijodida Reyn daryosi nafaqat suv obyekti, balki doimiy harakatdagi hayotiy kuch sifatida tasvirlanadi.

Hermann Hesse va daryo falsafasi: “Siddharta” asarida daryo nomi (Ganges misolida) kognitiv metofora darajasiga ko'tariladi. Bu yerda daryo – vaqtning birligi, o'tmish, hozirgi va kelajakning yaxlitligi ramzidir.

Schwarze Elster (Qora Elster): Gidropoetonim tarkibidagi "schwarz" (qora) komponenti lingvostilistik jihatdan matnda dramatik va fojiaviy muhitni yaratishga xizmat qiladi. Bu nemis gidronimiyasida suvning tabiiy rangiga asoslangan semantik tasnifning bir qismidir.

O'zbek xalqi uchun suv – bu hayot, obodlik va baraka. Shu sababli, o'zbek gidropoetonimlari badiiy matnlarda ijobiy konnotatsiyaga ega bo'lgan ramziy birliklardir. Masalan: Zarafshon – Oltin sochuvchi daryo: Bu gidronimning etimologik qatlami ("zar" - oltin, "afshon" - sochuvchi) adabiy matnlarda boylik va ma'naviy poklik timsoli sifatida ishlatiladi.

O'zbek adabiyotida Amudaryo va Sirdaryo ko'pincha "ona" yoki "hayot tomiri" sifatida personifikatsiya qilinadi. Ular nafaqat geografik chegaralar, balki xalqning tarixiy xotirasi va dostonlardagi qahramonlik motivlari bilan bog'liqdir. "Seydali daryo" kabi gidropoetonimlar xalqning muqaddas shaxslarga bo'lgan e'tiqodi va afsonaviy tasavvurlarini o'zida aks ettiradi.

Maqolada olib borilgan tadqiqot natijalari nemis va o'zbek gidropoetonimlarini quyidagi kognitiv-semantik guruhlariga ajratish imkonini beradi:

Semantik Guruh	Nemis tili (Misollar)	O'zbek tili (Misollar)	Lingvopoetik Funktsiyasi
Tabiiy-belgi asosida	Weißer Fluss (Oq daryo)	Oq ko'l	Suvning musaffoligi va estetik jozibasi
Rang komponentli	Schwarze Elster	Qora qum (suv bilan bog'liq kontekstda)	Vizual tasavvur va emotsional bo'yoq berish
Tarixiy-madaniy	Neckar, Oder	Buxoro daryosi, Zarafshon	Tarixiy identifikatsiya va milliy g'urur ifodasi
Ekzistensial-ruhiy	Dunau (Dunay)	Amudaryo	Inson taqdiri va vaqt oqimining allegoriyasi

Badiiy asarning makon va vaqt strukturasi, ya'ni xronotopini shakllantirishda onomastik birliklar, xususan, gidropoetonimlar strategik ahamiyatga ega. Gidropoetonim shunchaki geografik obyektning nomi emas, balki matndagi voqelikni aniqlashtiruvchi, unga hayotiy va tarixiy reallik bag'ishlovchi lisoniy langardir. Muallif matnga muayyan gidronimni kiritar ekan, u o'quvchining kognitiv xaritasida mavhum bo'shliqni emas, balki aniq madaniy-tarixiy manzarani jonlantirishni maqsad qiladi. Shu nuqtai nazardan, lokalizatsiya funksiyasi gidropoetonimlarning eng birlamchi va muhim vazifalaridan biri bo'lib, u quyidagi jihatlarida namoyon bo'ladi:

1. Lokalizatsiya funksiyasi: Voqealar sodir bo'layotgan makonni aniqlashtiradi va unga tarixiy-geografik rang beradi. Masalan: Nemis adabiyotida, xususan, Haynrix Hayne yoki Johan Volfgang Gyote asarlarida Reyn daryosi shunchaki suv emas, balki Germaniyaning "yuragi" va tarixiy chegarasi sifatida keladi. Agar asarda "Reyn bo'yida" iborasi ishlatilsa, u darhol o'quvchining ko'z o'ngida ritsarlar qal'alari, uzumzorlar va nemis xalqining qadimiy afsonalarini (masalan, Loreley qoyasi) gavdalantiradi. Bu yerda gidropoetonim voqeani Yevropaning markaziy madaniy kengligiga mahkam bog'laydi, ya'ni muayyan makonga bog'laydi.

O'zbek adabiyotida, masalan, Oybekning "Navoiy" romanida yoki Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" asarida gidropoetonimlar strategik va tarixiy makonni belgilaydi. Masalan: "Zarafshon vodiysi" yoki "Amudaryo kechuvi" kabi nomlar tilga olinganda, asar voqeliklari darhol Movarounnahrning qadimiy shaharlari, Samarqand va Buxoro madaniyati bilan bog'lanadi. Gidropoetonim bu yerda "tarixiy-geografik rang" beruvchi vositadir. Masalan, Amudaryo (Jayhun) nomi ishlatilganda, kitobxon tasavvurida nafaqat suv, balki buyuk ipak yo'li, fothlar yurishi va ikki qirg'oq o'rtasidagi tarixiy bog'liqlik jonlanadi.

Zamonaviy o'zbek she'riyatida masalan, Abdulla Oripov ijodidagi "Orol" nomi voqelikni O'zbekistonning shimoliy-g'arbiy hududiga, ya'ni Qoraqalpog'iston kengliklariga mahkam bog'laydi. Bu yerda lokalizatsiya funksiyasi fojiaviy tus oladi. Orol nomi tilga olinishi bilan matnga "qumloq cho'l", "sho'r shamol" va "tashlandiq kemalar" kabi geografik va ijtimoiy manzara kirib keladi.

Gidropoetonimlarning lokalizatsiya funksiyasi badiiy matnda xronotop (makon va vaqt) yaxlitligini ta'minlaydi. Masalan, nemis diskursidagi Rhein yoki o'zbek diskursidagi Zarafshon gidronimlari asar voqealarini mavhumlikdan chiqarib, muayyan tarixiy-etnik hududga joylashtiradi. Bu esa kitobxonda lisoniy birlik orqali real geografik tasavvur va milliy ruhni shakllantirishga xizmat qiladi.

2. Psixologik parallelizm: Suvning holati (toshqin, sokinlik, qurig'oqchilik) orqali qahramonning ruhiy holati ifodalanadi. Masalan, Orol dengizining qurishi o'zbek she'riyatida ijtimoiy-ruhiy inqiroz ramziga aylangan. O'zbek adabiyoti, xususan, O'zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov she'riyatida Orol gidropoetonimi o'zining birlamchi nominativ vazifasidan voz kechib, kuchli metaforik va ekzistensial yuklamaga ega bo'lgan birlikka aylanadi. Shoir ijodida suvning qurishi – bu shunchaki tabiat hodisasi emas, balki insoniyat ma'naviyati va ekologik mas'uliyatsizligining in'ikosidir. Abdulla Oripovning "Orol" she'ri

o'zbek adabiyotida gidropoetonimlarning ijtimoiy-ekologik fojia ramzi sifatidagi eng yirik namunalaridan biri hisoblanadi.

Sening qismatingda na faryod, na oh,
 Sen – daryo poyida to'kilgan gunoh.
 Bir paytlar poyingni o'pard daryo,
 Bugun-chi, bag'ringda kezadi ro'yo.
 Gohida qirg'og'ing quchar edi tun,
 Kaftingda yulduzlar uchar edi tun.
 Endi-chi, nafasing – otashu olov,
 Sening borligingga o'limdir qulov.
 Orolim, dardlaring – olamning dardi,
 Yuzingga sachragan olamning gardi.
 Naqadar bepoyon eding bir zamon,
 Bugun-chi, sho'r xoking bo'ldi-ku imon.
 Qani u ko'ksingda o'ynagan to'lqin?
 Qani u qirg'oqda yangragan yorqin –
 Kulgular, qo'shiqlar, g'ayratu shijoat?
 Barchasi yakunmi? Barchasi toat?
 Seni biz yaratdik, seni biz yutdik,
 Sening fojiaingdan mo'jiza kutdik.
 Kechir, ey Orolim, kechirgin bizni,
 Unutdik daryoyu, unutdik izni... [6].

Abdulla Oripov "Orol" gidropoetonimini shunchaki geografik obyekt emas, balki "gunoh to'kilgan joy" va "mazlum qiyofasi" sifatida personifikatsiya qiladi. Shoir "Sen – daryo poyida to'kilgan gunoh" deyish orqali, gidropoetonimga axloqiy va ma'naviy kategoriya tusini beradi. Shoir Orolni "faryod chekmaslik" va "gunoh" kabi insoniy sifatlar bilan bog'laydi. Bu yerda gidropoetonim jonsiz suv havzasidan tirik, dardchil va mazlum siymoga transformatsiya qilinadi.

Bu nemis adabiyotidagi (masalan, Gyote ijodida) tabiatning insoniy tuyg'ular bilan bog'lanishiga o'xshash bo'lsa-da, o'zbek she'riyatida u ko'proq ijtimoiy aybdorlik hissi bilan yo'g'rilgan.

She'rda "poyingni o'pard daryo" (hayotiylik ramzi) va "bag'ringda kezadi ro'yo" (o'lim va qurg'oqchilik ramzi) o'rtasidagi ziddiyat gidropoetonimning lingvopoetik transformatsiyasini ko'rsatadi. "Orol" nomi endi musaffolikka emas, balki "sho'r xok" va "otashu olov" semalarini o'z ichiga oladi, bu esa uning an'anaviy lirik ma'nosini butunlay o'zgartiradi. Bu nemis adabiyotidagi suvning ekzistensial o'zgarishi bilan hamohangdir.

Orol fojiasi orqali shoir insoniyatning tabiatga bo'lgan munosabatini "Seni biz yaratdik, seni biz yutdik" satri orqali ifodalaydi. Abdulla Oripov talqinida Orol gidropoetonimi – bu xalqning tarixiy xotirasi va kelajak oldidagi mas'uliyati timsolidir. Suvning kamayishi lirik qahramon ruhiyatidagi kemtiklik va ma'naviy qashshoqlik bilan parallel ravishda tasvirlanadi.

Abdulla Oripov "Orol" obrazi orqali o'zbek gidropoetonimiyasiga "fojiaviylik" semasini olib kirdi. Agar an'anaviy o'zbek adabiyotida daryo va ko'llar "hayot", "baraka" va "poklik" ramzi bo'lgan bo'lsa (masalan, Zarafshon yoki Sirdaryo), A. Oripov she'riyatida Orol gidropoetonimi "yo'qotish" va "tavba" konseptlari bilan bog'lanadi.

Bu tahlil nemis adabiyotidagi Hermann Hesse daryosining falsafiy-ijobiy oqimidan farqli o'laroq, o'zbek adabiy diskursida gidropoetonimlarning zamonaviy ijtimoiy-ekologik muammolarni ifodalashdagi betakror imkoniyatlarini isbotlaydi.

Gidropoetonimlarning Abdulla Oripov she'riyatidagi tahlili shuni ko'rsatadiki, badiiy matnda suv nomi faqat geografik hududni emas, balki muayyan davrning ijtimoiy og'rig'ini, milliy qayg'usini va insonning tabiat bilan uzilgan aloqalarini ifodalovchi kuchli lingvopoetik vositadir.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, gidropoetonimlar nemis va o'zbek tillari diskursida shunchaki geografik ko'rsatkichlar emas, balki milliy lisoniy olam manzarasining ajralmas bo'lagidir. Nemis gidropoetonimlari ko'plab yevropalik etnoslar (kelt, german, slavyan qatlamlari) ta'sirida shakllangan bo'lib, o'zida qit'aning migratsion tarixini saqlaydi. O'zbek gidropoetonimlari esa, asosan, turkiy va forsiy qatlamlar tahlili hamda o'zbek xalqining antropogen faoliyati, qadimiy irrigatsiya madaniyati va islomiy qadriyatlarini bilan uzviy bog'liqdir.

Tadqiqotning muhim xulosalaridan biri shuki, nemis adabiyotida gidropoetonimlar ko'proq individual-psixologik va geosiyosiy aspektlarga tayansa, o'zbek adabiy diskursida ular jamoaviy-mifologik va ekzistensial-ekologik (masalan, Orol fojiasi misolida) kontekstga asoslanadi.

Biroq, har ikkala til tizimida ham gidropoetonimlarning umumiy universalligi ko'zga tashlanadi: ular matnning estetik quvvatini oshiruvchi, voqelikni konkretlashtiruvchi va muallif g'oyasini kitobxonga yetkazuvchi ma'no tashuvchi sub'ektlar vazifasini o'taydi. Binobarin, gidropoetonimlarni qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganish, nafaqat onomastika sohasini boyitadi, balki qiyosiy adabiyotshunoslik va madaniyatlararo muloqot muammolarini yechishda ham yangi ilmiy metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Davlatov, S. (2017). *Nemis va o'zbek tillaridagi gidropoetonimlarning semantik tafovutlari*. *Onomastika va geolingvistika*, 5(3), 102-109.
2. Parker, E. (2010). *German Hydronyms and Their Semantic Implications*. *Journal of Germanic Linguistics*, 22(1), 59-73.
3. Müller, W. (2011). *Hydronyms of the German-speaking world: A Semantic and Etymological Analysis*. Berlin: De Gruyter.
4. Бозорова Р. Ш. "Сув" сўзи билан боғлиқ фразеологик бирликларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги таҳлили // *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 277-282.
5. Sharopovna, B. R. (2024). *The interpretation of water in uzbek and german folklore*. *Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research*, 11(07), 24-29.
6. <https://tafakkur.net/sherlar/abdulla-oripov>.
7. Bozорова, R. (2023). *Tarjima san'ati va uning muammolari*. *Центр научных публикаций (buxdu.uz)*, 29(29).
8. Bozорова, R. (2022). *Гидропонимларнинг немис, ўзбек ва рус тилларидаги фразеологик бирликларда акс этиши*. *Центр научных публикаций (buxdu. Uz)*, 26(26).
9. Sharopovna, B. R. (2022). *Some approaches to translation*. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18.
10. Бозорова Р. Ш. Сув билан боғлиқ жой номларининг лисоний қатламлари таҳлили // *Results of National Scientific Research International Journal*. – 2022. – Т. 1. – №. 3. – С. 112-118.

ABU ALI IBN SINONING “TIB QONUNLARI” ASARI TILINING MORFOLOGIK
XUSUSIYATLARI

Baxriyeva Umriniso Maxsud qizi,

*Buxoro davlat universiteti o‘zbek tilshunosligi va
jurnalistika kafedrası tayanch doktoranti*

u.m.baxriyeva@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” asari tilining morfologik xususiyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida asarda qo‘llangan tibbiy terminlarning shakllanishi, ularning so‘z yasaliş modellari, morfologik tuzilishi hamda grammatik xususiyatlari aniqlanadi. Xususan, ot, sifat va fe‘l turkumiga oid birliklarning morfologik shakllari, affiksatsiya jarayonlari hamda kompozitsion usullar asosida yuzaga kelgan terminlarning lingvistik tavsifi beriladi. Shuningdek, terminlarning struktur-semantik xususiyatlari va ularning tizimlilik darajasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari “Tib qonunlari” asari tilida morfologik jihatdan tartibli va ilmiy asoslangan terminologik tizim mavjudligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: “Tib qonunlari”, morfologiya, tibbiy terminologiya, so‘z yasaliş, affiksatsiya, kompozitsiya, morfologik tuzilish, grammatik xususiyatlar, lingvistik tahlil, termin tizimi.

MORPHOLOGICAL FEATURES OF THE LANGUAGE IN ABU ALI IBN SINA’S “THE
CANON OF MEDICINE”

Abstract. This article analyzes the morphological features of the language in Abu Ali ibn Sina’s “The Canon of Medicine” from a linguistic perspective. The study focuses on the formation of medical terminology used in the work, their word-formation models, morphological structure, and grammatical characteristics. In particular, morphological forms of nouns, adjectives, and verbs are examined, along with affixation processes and compositional methods used in the creation of terms. The structural and semantic properties of the terminology are also analyzed. The results demonstrate that the language of “The Canon of Medicine” contains a systematically organized and morphologically structured terminological system, which played an important role in the development of medical linguistic terminology.

Keywords: The Canon of Medicine, morphology, medical terminology, word formation, affixation, composition, grammatical features, linguistic analysis, terminological system.

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЯ АБУ АЛИ ИБН
СИНЫ «КАНОН ВРАЧЕБНОЙ НАУКИ»

Аннотация. В данной статье рассматриваются морфологические особенности языка произведения Абу Али ибн Сины «Канон врачебной науки» с лингвистической точки зрения. В ходе исследования анализируются образование медицинских терминов, их словообразовательные модели, морфологическая структура и грамматические характеристики. Особое внимание уделяется морфологическим формам существительных, прилагательных и глаголов, а также процессам аффиксации и композиционным способам образования терминов. Также рассматриваются структурно-семантические особенности терминологии. Результаты исследования показывают, что язык произведения «Канон врачебной науки» обладает системно организованной и морфологически структурированной терминологической системой, сыгравшей важную роль в формировании медицинской терминологии.

Ключевые слова: Канон врачебной науки, морфология, медицинская терминология, словообразование, аффиксация, композиция, грамматические особенности, лингвистический анализ, терминологическая система.

Kirish. Jahon tilshunosligida tarixiy tibbiy matnlarning lingvistik xususiyatlarini o‘rganish, xususan, ularning morfologik tuzilishini tahlil qilish zamonaviy lingvistikaning eng muhim va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Bunday tadqiqotlar nafaqat tibbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini aniqlashga, balki til tizimining tarixiy evolyutsiyasi, uning leksik-semantik va morfologik qatlamlaridagi o‘zgarish qonuniyatlarini ochib berishga xizmat qiladi. Lingvistik tipologiya va

tarixiy-kognitiv yondashuvlar nuqtayi nazaridan, tibbiy matnlar maxsus terminologik tizimning shakllanish mexanizmlarini yoritishda muhim empirik manba hisoblanadi. Shu jihatdan Abu Ali ibn Sinoning “Tib qonunlari” asari oʻrta asr Sharq ilmiy merosining eng yirik va tizimlashtirilgan tibbiy manbalaridan biri sifatida alohida ilmiy qiymatga ega boʻlib, undagi terminologik birliklar nafaqat tibbiy bilimlar, balki oʻsha davr til tizimining ham muhim koʻzgusi hisoblanadi.

Soʻnggi yillarda xorijiy tilshunoslikda tarixiy ilmiy matnlarning leksik-morfologik qatlamini kompleks yondashuv asosida oʻrganishga alohida eʼtibor qaratilmoqda. Struktural va funksional lingvistika, shuningdek, korpus lingvistika metodlari asosida olib borilayotgan tadqiqotlar tibbiy terminologiyaning shakllanishida arab, fors va qadimgi turkiy tillarning oʻzaro interferensiyasi va integratsiyasini chuqur tahlil qilish imkonini bermoqda. Ushbu yoʻnalishdagi ilmiy izlanishlar, ayniqsa, affiksatsiya, kompozitsiya va semantik derivatsiya jarayonlarining termin yaratishdagi rolini aniqlashga qaratilgan boʻlib, ular orqali tarixiy tibbiy matnlarning morfologik modellari va ularning tizimli xususiyatlari ochib berilmoqda. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotlar tilning diaxron rivojlanishida ilmiy terminologiyaning standartlashuvi va shakllanish bosqichlarini ham yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Oʻzbek tilshunosligida ham Abu Ali ibn Sino merosi va uning “Tib qonunlari” asari til xususiyatlari boʻyicha muhim va tizimli ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, tibbiy terminologiyaning tarixiy shakllanishi, oʻzlashma qatlamlarning (arab, fors va qisman turkiy unsurlar) integratsiyasi hamda leksik-semantik oʻzgarishlar dinamikasi masalalari tilshunoslikning alohida tadqiqot yoʻnalishlari sifatida oʻrganilgan. Bu boradagi ishlar, asosan, tarixiy-etimologik va leksik-semantik tahlil metodlariga tayangan holda amalga oshirilgan boʻlib, ular tibbiy terminlarning kelib chiqishi va maʼnodagi evolyutsiyasini yoritishda muhim natijalar bergan.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda ustuvor ravishda leksik yoki etimologik yondashuv qoʻllanilganligi sababli, “Tib qonunlari” asari til qatlamining morfologik tuzilishi, soʻz yasash modellari hamda grammatik shakllar tizimi yetarlicha kompleks va tizimli yondashuv asosida tahlil qilinmagan. Ayniqsa, asarda uchraydigan terminlarning derivatsion mexanizmlari, ularning struktur-semantik modeli va funksional yuklamasi masalalari nisbatan chetda qolgan.

Shu sababli mazkur maqolaning dolzarbligi “Tib qonunlari” asari tilida qoʻllangan tibbiy terminlarning morfologik xususiyatlarini tizimli, struktur-funksional va qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Bunda, ayniqsa, ot, sifat va feʼl turkumiga mansub terminologik birliklarning yasash usullari, affiksatsiya jarayonlari, shuningdek, kompozitsion modellar (ot+ot, sifat+ot, sifat+dosh +ot tipidagi birikmalar)ning lingvistik tabiati maxsus ilmiy oʻrganishni talab qiladi. Ushbu yondashuv nafaqat tarixiy tibbiy terminologiyaning ichki strukturaviy qonuniyatlarini ochib berishga, balki oʻzbek terminologik tizimining diaxron rivojlanish bosqichlarini aniqlashtirishga ham xizmat qiladi.

Asosiy qism. Mazkur asar tilining morfologik tuzilishini lingvistik jihatdan tahlil qilish shuni koʻrsatadiki, undagi tibbiy birliklar asosan leksik nominativ birliklar tizimi asosida shakllangan boʻlib, ular ikki asosiy struktur model – soʻz va soʻz birikmasi shaklida namoyon boʻladi. Bu holat tarixiy ilmiy matnlar, xususan, oʻrta asr tibbiy diskursi uchun xos boʻlgan terminologik ifodalashning asosiy usullaridan biri sifatida eʼtirof etiladi. Lingvistik tipologiya nuqtayi nazaridan bunday nominativ birliklar bilimni konseptuallashtirish va uni til vositalari orqali kodlashtirishning muhim mexanizmi hisoblanadi.

Asarda qoʻllangan soʻz shaklidagi tibbiy birliklar morfologik jihatdan tizimli xarakterga ega boʻlib, ularni tuzilishiga koʻra ikki asosiy guruhga sodda soʻzlar va qoʻshma (kompozitsion) soʻzlarga ajratish mumkin. Bu tasnif tarixiy terminologik tizimlarda uchraydigan ichki struktur differensiasiyani aks ettiradi va leksik birliklarning derivatsion imkoniyatlarini ochib beradi.

Sodda soʻzlar birgina leksik asosdan tashkil topgan boʻlib, ular tibbiy tushunchani bevosita ifodalovchi eng kichik nominativ birlik sifatida xizmat qiladi. Bunday birliklar odatda asosiy anatomik tushunchalar, kasallik nomlari yoki patologik holatlarni bildiruvchi terminlarni ifodalashda qoʻllanadi. Ularning lingvistik xususiyati shundaki, ular koʻpincha tarixiy qatlamga mansub boʻlib, qadimgi arab va fors tibbiy terminologiyasi bilan genetik bogʻliqlikni saqlab qolgan.

Masalan: kaboba, sil, imtilo, saraton, maxov [3] kabi birliklar semantik jihatdan mustaqil nominatsiyani taʼminlab, tibbiy konseptlarni ixcham shaklda ifodalaydi.

Qoʻshma soʻzlar esa ikki yoki undan ortiq leksik asoslarning birikuvi natijasida hosil boʻlib, murakkab tibbiy tushunchalarni aniq, tizimli va semantik jihatdan zich ifodalash vazifasini bajaradi. Ushbu turdagi birliklar asar tilida terminologik aniqlikni taʼminlash bilan birga, bilimni kategoriyalash va iyerarxik tasniflash funksiyasini ham bajaradi. Kompozitsion model orqali hosil boʻlgan terminlar koʻpincha sabab –natija, belgi–obyekt yoki xususiyat – predmet munosabatlarini aks ettiradi.

Masalan: suvchechak, qarobodin, shabkoʻr [2] kabi birliklar murakkab klinik holatlarni ixcham leksik konstruksiya orqali ifodalaydi va oʻsha davr tibbiy tafakkurining konseptual tizimini namoyon etadi.

Shuningdek, tahlil jarayonida soʻz birikmasi shaklidagi tibbiy terminlar alohida morfologik-sintaktik qatlam sifatida ajralib turadi. Bunday birliklar tarixiy tibbiy diskursda bilimni ifodalashning eng muhim vositalaridan biri boʻlib, ular nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki murakkab klinik holatlar va patologik jarayonlarni konseptual jihatdan modellashtirishga xizmat qiladi. Struktur jihatdan ushbu birliklar komponentlar soniga koʻra tasniflanadi va quyidagi modellarda namoyon boʻladi:

- *ikki komponentli soʻz birikmalari*
- *Misol: kecha qizlari, sheʼr kasalligi, Tangri hadyasi [3]*
- *uch komponentli soʻz birikmalari*
- *Misol: koʻzga parda tushishi [4]*
- *toʻrt komponentli soʻz birikmalari*
- *Misol: qorinni oʻrab turuvchi ichki parda*
- *beshta va undan ortiq komponentli soʻz birikmalari*
- *Misol: teri yogʻ bezining yiringli yalligʻlanishi [4]*

Mazkur tasnif tibbiy terminlarning ichki struktur tizimini ochib berish bilan birga, ularning semantik murakkablashuv (semantic complexity) jarayonini ham aks ettiradi. Lingvistik nuqtayi nazardan komponentlar sonining ortishi terminning referensial aniqligi va semantik differensiasiya darajasini oshiradi. Yaʼni, komponentlar koʻpaygani sari terminning denotativ maydoni torayib, uning ixtisoslashuv (specialization) darajasi kuchayadi.

Shu bilan birga, koʻp komponentli soʻz birikmalari tibbiy bilimning iyerarxik tasnifini ifodalashda muhim rol oʻynaydi. Bunday birliklar orqali patologik holatlarning belgi–obyekt, sabab–natija hamda lokalizatsiya–funktional bogʻlanishlari aniq va tizimli tarzda ifodalanadi. Bu esa oʻrta asr tibbiy tafakkurida terminologik tizimning nafaqat nominativ, balki konseptual-struktur xarakterga ega boʻlganligini koʻrsatadi.

1-jadval.

Soʻz birikmali tibbiy terminlarning sintaktik-morfologik modellari

№	Model turi	Tuzilish xususiyati	Semantik vazifasi	Misollar
1	Ot + ot	Ikki substantiv birlik oʻzaro izohlovchi yoki atributiv munosabatga kirishadi	Obyekt, uning qismi, joylashuvi yoki funksiyasini ifodalaydi; terminning nominativ zichligini oshiradi	yurak qopqogʻi, qon tomiri, miya pardasi, jigar toʻqimasi, oʻt yoʻli
2	Sifat + ot	Sifat komponenti otga belgi, holat yoki sifat yuklaydi	Kasallik yoki tibbiy holatning aniqlik darajasini oshiradi; diagnostik differensiallashuvni taʼminlaydi	yuqumli kasallik, surunkali yalligʻlanish, oʻtkir ogʻriq, zaharli modda, tugʻma nuqson
3	Sifatdosh + ot	Sifatdosh harakat/holatni ifodalaydi va ot bilan birikadi	Patologik jarayonning dinamikasini bildiradi; statik va dinamik holatni farqlaydi	kuydiruvchi isitma, yiringlovchi yara, qonayotgan yara, tarqaluvchi infeksiya, qattiqlashgan toʻqima
4	Izofali / otlashgan konstruktsiya	Arabcha-forscha model yoki harakat nomi otlashgan shakl	Jarayonni nominallashtiradi, umumiy tibbiy holatni ifodalaydi	qon ketishi, suv yigʻilishi, aʼzoning shishishi

Umuman olganda, asar tilidagi soʻz va soʻz birikmasi shaklidagi ikki asosiy model oʻrta asr tibbiy diskursining morfologik jihatdan tizimlashgan, struktur-funktional va iyerarxik tuzilishga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu esa ilmiy matn tilining shakllanish jarayonida nominativ birliklarning yetakchi oʻrin tutganini hamda tibbiy terminologiyaning asta-sekin murakkablashib, tizimli lingvistik kategoriya sifatida shakllanganini koʻrsatadi.

Soʻz birikmali tibbiy terminlar asar tilida muhim leksik-semantik qatlamni tashkil etib, ular nafaqat nominativ vazifani bajaradi, balki tibbiy bilimning konseptual tizimini ham ifodalaydi. Lingvistik adabiyotlarda taʼkidlanishicha, terminologik soʻz birikmalari odatda “ikkinchi darajali nominatsiya” mahsuli boʻlib, ular orqali ilmiy tushunchalar aniq, ixcham va iyerarxik tarzda ifodalanadi

Birinchidan, ot + ot modelidagi birikmalar tibbiy terminologiyada eng faol qatlamlardan biri hisoblanadi. Bunda ikki substantiv birlik o'zaro atributiv yoki izohlovchi munosabatga kirishib, yangi terminologik birlik hosil qiladi. Bu modelning nazariy asosini izofali konstruktsiyalar va semantik kontaminatsiya jarayoni tashkil etadi. Bunday birikmalar ko'pincha "xossa + obyekt", "qism + butun" yoki "joy + hodisa" munosabatlarini ifodalaydi.

Masalan: yurak qopqog'i, o't yo'li, miya pardasi, jigar to'qimasi, ko'z suvi, qon tomiri kabi birliklar tibbiy obyektning struktura yoki funksional xususiyatini aniqlashtiradi. Ushbu model terminlarning semantik zichligini oshirib, ularning nominativ funksiyasini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, sifat + ot modelidagi so'z birikmalari predmetning belgi-xususiyatini ifodalash orqali tibbiy tushunchaning differensiallashuv darajasini oshiradi. Bu yerda sifat komponenti referentning patologik holati, etiologik belgisi yoki klinik xarakteristikasini ko'rsatadi. Nazariy jihatdan bu model atributiv determinatsiya mexanizmiga asoslanadi.

Masalan: yuqumli kasallik, surunkali yallig'lanish, o'tkir og'riq, zaharli modda, yomon sifatli o'sma, tug'ma nuqson kabi birliklar kasallikning kechish darajasi yoki tabiatini aniqlashtiradi. Bu esa tibbiy tavsiflashda diagnostik aniqlikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, sifat-dosh + ot modelidagi birikmalar murakkab morfologik-sintaktik strukturaga ega bo'lib, ular dinamik jarayonni ifodalash xususiyati bilan ajralib turadi. Sifat-dosh komponent harakat yoki holatning davomiyligi, sababiyligi yoki natijaviyligini bildiradi. Bu model semantik jihatdan "jarayon + obyekt" munosabatini yuzaga keltiradi.

Masalan: kuydiruvchi isitma, yiringlovchi yara, tarqaluvchi infeksiya, qonayotgan yara, qattiqlashgan to'qima, yallig'langan bo'g'im kabi birliklar patologik jarayonning dinamikasini aks ettiradi. Bu esa tibbiy terminologiyada statik va dinamik holatlar o'rtasidagi farqlanishni ta'minlaydi.

Shuningdek, "Tib qonunlari" matnida qisman ot + sifat-dosh otlashgan shakl, izofali konstruktsiyalar (arabcha forsha model) ham uchraydi. Masalan: suv yig'ilishi, qon ketishi, a'zoning shishishi kabi birliklar jarayoniy holatni nominallashtirish orqali tibbiy diskursning umumlashuv darajasini oshiradi.

Umuman olganda, so'z birikmali terminlarning ot + ot, sifat + ot va sifat-dosh + ot modellari asar tilida tibbiy tushunchalarni ifodalashning asosiy grammatik mexanizmlaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Ular orqali terminlarning semantik aniqligi, struktur barqarorligi va funksional ixtisoslashuvi ta'minlanadi. Bundan tashqari, ushbu modellar tibbiy terminologiyaning kognitiv asosini ham aks ettirib, inson tanasi va kasallik jarayonlarini konseptual tizim sifatida modellashtirishga xizmat qiladi. **Xulosa.** So'z shaklidagi terminlar morfologik jihatdan sodda va qo'shma so'zlarga ajralishi, ularning tibbiy tushunchalarni ifodalashdagi funksional ahamiyatini belgilaydi. Shuningdek, so'z birikmali terminlar tarkibiy jihatdan ot + ot, sifat + ot hamda sifat-dosh + ot modellari asosida shakllanib, murakkab tibbiy tushunchalarni aniq va tizimli ifodalashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, komponentlar soni va struktura murakkabligi ortishi bilan terminlarning semantik aniqligi va ixtisoslashuv darajasi ham kuchayib boradi. Bu esa asar tilining yuqori darajada tizimlashgan morfologik-sintaktik tuzilishga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, "Tib qonunlari" asari tili nafaqat tarixiy tibbiy manba sifatida, balki zamonaviy tibbiy terminologiyaning shakllanish jarayonini yorituvchi muhim lingvistik obyekt sifatida ham ilmiy ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

ADABIYOTLAR:

1. Ахведиени В.Г. Фонетический трактат Авиценны (Абу Али ибн Сина). – Тбилиси, Метцереба, 1966. – С.115.
2. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 1-jild. – T.: "Sharq" nashriyoti, 2020. – B.9.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 4-jild. – T.: "Sharq" nashriyoti, 2020. – 613- b.
4. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. 5-jild. – T.: "Sharq" nashriyoti, 2020. – B. 376.
5. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. Darslik. – T.: O'ZTAU, 2019. – B.167.
6. Бегматов Э. Хозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Т.: Фан, 1985. – Б. 116.

KO'MAKCHI FE'LLI KONSTRUKSIYALARNING MODAL-EMOTSIONAL
XUSUSIYATLARI VA ULARNING MATNDAGI REALLASHUVI

Yuldasheva Sadoqatxon Bahodir qizi,

Andijon davlat chet tillari instituti

Umumiy va qiyosiy tilshunoslik kafedrası o'qituvchisi

Mamasoliyeva Gulasalxon G'opirjon qizi,

Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilshunosligida fe'llarning munosabat ma'nosini ifodalashdagi stilistik xususiyatlari tahlil qilingan. Muallif subyektning obyektga yoki boshqa shaxsga nisbatan ijobiy (yupatish, duo, maftun bo'lish) va salbiy (qarg'ish, jerkish, kinoya) munosabatlarini ifodalashda harakat va holat fe'llarining rolini yoritib beradi. Ayniqsa, "qilmoq" ko'makchi fe'li va frazeologik birliklarning kontekstdagi ma'no tovlanishlari, ularning ekspressiv-modal imkoniyatlari badiiy asarlardan olingan misollar yordamida dalillangan.

Kalit so'zlar: fe'l stilistikasi, munosabat ma'nosi, ijobiy munosabat, salbiy munosabat, ko'makchi fe'l, kontekst, ekspressivlik, frazeologik ibora, qarg'ish, duo-alqash.

МОДАЛЬНО-ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКЦИЙ СО
ВСПОМОГАТЕЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ В ТЕКСТЕ

Аннотация. В данной статье анализируются стилистические особенности глаголов в выражении относительных (модальных) значений в узбекском языкознании. Автор раскрывает роль глаголов действия и состояния в выражении положительного (утешение, благословение, восхищение) и отрицательного (проклятие, упрек, ирония) отношения субъекта к объекту или другому лицу. Особое внимание уделяется вспомогательному глаголу «qilmoq» (делать) и смысловым оттенкам фразеологических единиц в контексте. Экспрессивно-модальные возможности глагольных форм обосновываются примерами из художественной литературы.

Ключевые слова: стилистика глагола, релятивное значение, положительное отношение, отрицательное отношение, вспомогательный глагол, контекст, экспрессивность, фразеологизм, проклятие, благословение.

MODAL AND EMOTIONAL CHARACTERISTICS OF AUXILIARY VERB
CONSTRUCTIONS AND THEIR REALIZATION IN THE TEXT

Abstract. This article analyzes the stylistic features of verbs in expressing relational meanings within Uzbek linguistics. The author highlights the role of action and state verbs in conveying positive (consolation, blessing, admiration) and negative (curse, rebuke, irony) attitudes of a subject toward an object or another person. Specifically, the contextual nuances of the auxiliary verb "qilmoq" (to do) and various phraseological units are examined. The expressive-modal potential of these verbal forms is demonstrated through examples from literary works, emphasizing how context clarifies subjective meanings.

Keywords: verb stylistics, relational meaning, positive attitude, negative attitude, auxiliary verb, context, expressiveness, phraseological unit, curse, blessing.

Kirish. Hozirgi o'zbek tilshunosligida fe'l turkumi o'zining serqirra semantik va grammatik xususiyatlari bilan markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Ayniqsa, tilning emotsional-ekspressiv imkoniyatlarini yuzaga chiqarishda fe'llarning, xususan, ko'makchi fe'lli konstruksiyalarning o'рни beqiyosdir. Ma'lumki, til nafaqat axborot yetkazish vositasi, balki so'zlovchining borliqqa, subyektga va voqea-hodisalarga bo'lgan subyektiv munosabatini ifodalash quroli hamdir. Shu nuqtayi nazardan, ko'makchi fe'llar matnda shunchaki harakatning qo'shimcha xususiyatini ko'rsatib qolmay, balki nutqqa o'ziga xos modal-emotsional bo'yoq bag'ishlaydi. Munosabat ma'nosini ifodalashda ham harakat, ham holat fe'llari faol ishtirok etadi. Biroq, munosabat funksiyasida qo'llanuvchi fe'llarning o'ziga xos stilistik xususiyatlari shundaki, ularning aksariyati ko'makchi fe'llar bilan birikkanda yangicha semantik tovlanishlar hosil qiladi. So'zlarning qo'shimcha (konnotativ) ma'nolari ko'pincha matn (kontekst) ichida reallashadi. Masalan, birgina

harakat fe'li ko'makchi fe'llar bilan birikib, vaziyatga qarab **ijobiy** (hurmat, mehr, duo, hayrat) yoki **salbiy** (nafrat, kinoya, qarg'ish, jerkish) munosabat tushunchalarini ifodalashi mumkin.

Maqolaning dolzarbligi shundaki, ko'makchi fe'llarning modal-emotsional tabiati tilshunoslikda hamisha diqqat markazida bo'lib kelgan bo'lsa-da, ularning aynan munosabat ma'nolarini reallashtirishdagi stilistik imkoniyatlari badiiy matnlar misolida chuqur tahlilga muhtojdir. Zero, ko'makchi fe'llar (masalan: *qilmoq, olmoq, bermok, yubormok, qolmoq, tashlamoq*) o'zlarining mustaqil leksik ma'nolaridan uzoqlashib, yetakchi fe'l bilan birga yaxlit bir emotsional konstruksiyani tashkil etadi. Bu konstruksiyalar ko'pincha nutqiy jarayonda so'zlovchining ichki kechinmalarini, subyektiv bahosini va tinglovchiga bo'lgan munosabatini eng nozik qirralarigacha yetkazib berishga xizmat qiladi.

Munosabat deyilganda, asosan, kishilar o'rtasidagi turli darajadagi aloqalar ko'zda tutiladi. Buni tahliliy nuqtayi nazardan ikki yirik guruhga ajratish mumkin:

1. **Ijoiy xarakterdagi munosabatlar:** Bunga subyektning obyektga nisbatan iliq, rag'batlantiruvchi va e'zozlovchi modal munosabatlari kiradi. Bunday holatlarda ko'makchi fe'llar ko'pincha kuchaytiruvchi elementlar bilan kelib, harakatning samimiyligini oshiradi.

2. **Salbiy xarakterdagi munosabatlar:** Bunga subyektning noroziligi, g'azabi yoki nafratini ifodalovchi shakllar kiradi. Bu yerda ko'makchi fe'llar harakatning keskinligi, kutilmaganligi yoki istalmaganligini bo'rttirib ko'rsatish uchun xizmat qiladi.

Mavzuga doir adabiyotlar sharhi. O'zbek tili grammatik tizimida fe'l boshqa so'z turkumlariga nisbatan eng amaliy, dinamik va ayni vaqtda semantik jihatdan eng murakkab grammatik kategoriya hisoblanadi. Tilshunoslikda fe'lning bunday o'ziga xosligi uning nafaqat lug'aviy ma'no ko'lamini, balki gap strukturasi va muloqot mazmunini shakllantirishdagi dominantlik xususiyati bilan ham belgilanadi.

Fe'l so'z turkumida grammatik ma'nolar (zamon, shaxs-son, mayl) bilan bir qatorda, leksik-semantik doirada oppozitsiya (ziddiyat) holidagi semalar ham mavjud bo'lib, ular nutqiy jarayonda harakatning turli sifatlarini namoyon etadi. Semantik jihatdan fe'l predmetning zamon va makondagi harakatini, holatini, jarayonini yoki belgisini ifodalovchi universal vositadir. Uning konkret ma'no qatlamlari predmetning bajaradigan ishi yoki holatiga ko'ra bir-biridan keskin farqlanadi va aynan shu farqlanishlar ko'makchi fe'lli konstruksiyalar uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Hozirgi zamon tilshunosligida fe'l semantikasi va uning **valentlik** imkoniyatlari — ya'ni o'z atrofiga boshqa so'zlarni biriktira olish qobiliyati ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida turibdi. Xususan, rus tilshunosligida fe'lning semantik strukturasi yaxlit tizim sifatida chuqur o'rganilgan. Bu borada **L.A. Novikov, L.M. Vasilyev, Y.D. Apresyan** kabi olimlarning ilmiy izlanishlari alohida ahamiyatga ega. Ular fe'lni gapning "semantik markazi" sifatida baholab, uning atrofida shakllanadigan munosabatlarni tizimli tahlil qilganlar.

O'zbek tilshunosligida ham fe'lning semantik va stilistik tabiati borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgan. Bu yo'nalishda zahmatkash olim **I. Qo'chqortoyevning** ilmiy merosini alohida ta'kidlash lozim. Uning tadqiqotlarida fe'lning ma'no tuzilishi, harakat fe'llarining leksik-semantik guruhlar va ularning nutqdagi reallashuv mexanizmlari fundamental asosda yoritib berilgan. Shuningdek, **A. Hojiyevning** ko'makchi fe'llar borasidagi qarashlari, **M. Sodiqovanning** fe'l stilistikasiga oid ishlari ushbu maqolamiz uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida fe'lning lisoniy va nolisoniy (ekspressiv, modal) xususiyatlarini o'rganish, ayniqsa, ko'makchi fe'lli birikmalarining matn yaratishdagi imkoniyatlarini tadqiq etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bu esa, o'z navbatida, fe'lning faqatgina harakat anglatuvchi so'z emas, balki so'zlovchining emotsional dunyosini ochib beruvchi murakkab kognitiv birlik ekanligidan dalolat beradi.

Muhokama. Munosabat ma'nosini ifodalashda ko'makchi fe'llarning o'rni katta. Ko'makchi fe'llar aslida mustaqil fe'llardan bo'lib, ular qo'shma fe'llarning yasalişida ko'makchiga aylanadi. Bunday (ko'makchi) fe'llar qo'shma fe'l tarkibida har xil vazifalarni bajaradi. [3] Masalan, "**qil**" fe'lini tahlil qilib ko'raylik. "**Qil**" fe'li o'zidan oldin kelgan so'zlar bilan ajralmas holatda (*xotirjam qilmoq, xafa qilmoq, uy qilmoq*) ibora shaklida ishlatiladi.

Yoqtirish, o'ziga tortish ma'nosining kuchli ifodalanishida ham qo'llanadi: *maftun qilmoq. Zumrad o'zining oqilaligi, zukkoligi va suluvligi bilan katta-kichikni, barchani o'ziga maftun qilar edi.*

Xushomad qilish ma'nosi ikki xil tushuniladi: biri – oddiy hurmat ma'nosidagi xushomad, ikkinchisi – laganbardorlik ma'nosidagi xushomad; lekin bunday modal munosabat ma'nolari uchun qo'llanadigan maxsus fe'l shakllari kam uchraydi. Shulardan biri – "**girdikapalak qildi, girdikapalak bo'ldi**" kabi birikmalarda kinoya ma'nosi ham bor. Qaysi ma'nosi ifodalanganligini kontekstda aniqlaymiz.

Tojixon Saidaning kelganidan xursand bo'ldi, atrofida girdikapalak bo'lib o'tqazgani joy topolmay qoldi (A. Qahhor).

Yupatish, ovutish, tinchlantirish, tasalli berish, xotirjam qilish ma'nolarining berilishi. Subyektning subyektga bo'lgan modal-ekspressiv munosabatlaridagi yupatish, tinchlantirish holatlari quyidagi shakllarda beriladi: *xafa qilma, xotirjam qil*. Bu munosabatga xos yana bir xususiyat shuki, yupatuvchi so'zlar oldidan **"qo'y"** ("*qo'ying*", *ba'zan "kel"*, "*keling*") so'zi kelishi mumkin:

- *Xayr, peshona-da, sho'rimiz bor ekan, qo'ying, xafa bo'lmang, onasi, — dedi Vali aka (M. Ismoil).*
Tasviriy usul bilan: - *Ko'nglingni to'q qil, senga ozor beradiganni hali onasi tuqqani yo'q (H. G'ulom).*
Ko'rinadiki, bu tinchlantiruvchi ma'nodagi fe'llar kontekstda ishlantirish ma'no o'ttenkasini ham bera oladi. Yozuvchi izohi orqali (ya'ni bevosita subyektga – tinglovchiga muomala qilmasdan) ovutish ma'nosining berilishi mumkin.

Yupatish munosabatining bildirilishi bilan himoya, muhofaza qilish, yoniga olish munosabati ma'nolarining berilishida kontekstning o'ziga xos stilistik xususiyati bor. Masalan, yoniga olish munosabatida so'zlovchi ozor berganga qarab gapiradi, ovutish munosabatida esa ozor berganga shama qilib, ozor chekkan shaxsning o'ziga gapiradi. Subyektning subyektga ekspressiv-modal munosabatlarida o'z emotsiyasini, ijobiy-subyektiv munosabatini izhor etishda duo-alqash so'z-iboralar qo'llanadi. Duo-alqash, tilak so'z-iboralar, xususan, kattalarning yoshlarga bo'lgan ijobiy munosabatida qo'llanadi. Masalan: *davlati kam bo'lmasin, davlatini ziyoda qilsin, umri uzun bo'lsin*. > — *Davlati kam bo'lmasin, xo'p juvon-da, bahosi yo'q juvon, — dedi u (A. Qahhor).*

Bu tipdagi *kam bo'lma, ziyod qilsin* kabi iboralar ham shaxs-son shakli bilan tuslana oladi. Duo-alqash so'z-iboralar subyektning subyektga bo'lgan xususiy ijobiy munosabatlarida, ya'ni biror shaxsga yaxshi tilak tilash, yomonliklardan muhofaza qilish, minnatdorchilik bildirish, mehribonlik qilish kabi hollarda ishlatiladi.

Salbiy xarakterdagi munosabatlar subyektning obyektga (subyektga, predmetga, obyektiv borliqqa, voqea-hodisaga) bo'lgan ekspressiv-emotsional munosabatlaridir. Bu turlicha: bunda oddiy yoqtirmaslikdan to nafratlanishga qadar bo'lgan munosabat tushunchasi anglashiladi. Biz, albatta, nutqiy jarayonni (protsessni) ko'zda tutamiz. Salbiy munosabatni ifodalovchi nutq ideomatik, frazeologik xarakterda bo'ladi. Bunda koyish, so'kish, qarg'ish so'z-iboralar ishlatiladi.

Qarg'ish iboralar sirasida **"qil"** fe'li yordamida yasalgan perifrastik shaklli iboralar ham uchraydi. Chunonchi: *juvonmarg qil, yakson qil, ado qil, xazon qil, qaro yer qil* va boshqalar.

— *Xah, qaro yer qilgur, nima qilib yuribsan? — dedi (P. Tursun).* > — *Haliyam supurib bo'lganing yo'qmi, ado qilgur? (M. Ismoil).*

Qarg'ish iboralar qo'llanishining xarakterli xususiyatlaridan yana biri subyektning subyektga, predmetga, voqea-hodisaga bo'lgan ekspressiv-modal munosabatlar keskin, kelishib bo'lmaydigan, g'azabnok bo'lishi va bu keskinlik kuchsiz xarakterda namoyon bo'lishi mumkin. Boshqacha aytganda, subyekt ba'zan o'z g'azabini yumshoqroq, madaniyroq shaklda ifodalaydi. Shunisi qiziqki, ayrim hollarda qarg'ish iborasi evfemizm bilan bog'lanadi. Hatto erkalash, suyish tusini olganlari ham uchraydi. Bu quyidagi ko'rinishlarga ega:

a) **o'l, quri (qursin)** fe'llari bilan almashtirib qo'llanadi. Masalan:

— *Sodda bo'lmay keting, — debdi pari qiz o'ng qo'lini erining yelkasiga tashlab (H. G'ulom);*

b) odatda bo'lishli shaklda qo'llanadigan iboralar bo'lishsiz shaklda keladi:

— *Xudoyo, umringni xazon qilmasin, bolam! Ado qilmasin! (A. Qahhor).* > — *Juvonmarg qilmagurning gapiga qarang. Qurmag'ur bir qop yong'oq (H. G'ulom);*

v) qarg'ish iboralarining o'zi jonli nutqda ba'zan suyish, yoqtirish munosabatlarida ishlatiladi:

Juvonmarg bo'lgur qizning ko'zini qarang, muncha chiroyli-ya! Qiz qildi-ya? O'lgur biram aqlli-ki, qo'yaverasiz va boshqalar.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Subyektning subyektga bo'lgan salbiy munosabatida yana urishish (dahanaki jang), siltanish, jerkish, kinoya qilish, kesatish, piching otish, achchiqlanish, g'azablanish, uyaltirish, izza qilish kabi ekspressiv holatlar ro'y beradi. Bular tilda turli usullar bilan ifoda etiladi.

Ekspressiv-munosabat ma'nolari juda turli-tuman xarakterga ega. Uning murakkab tomoni yana shundaki, ekspressiv munosabatlar bir tomondan ruhiy (psixik) holat bilan ifodalanadi. Subyektning subyekt bilan bo'lgan ekspressiv munosabati nihoyatda serqirra bo'lgani tufayli uning tildagi ifodasi ham shunchalik rang-barangki, ba'zan qaysi holatga xos ifoda ekanligini ajratish qiyin bo'lib qoladi. Shu bilan birga, ekspressiv munosabatni ifodalashda ifoda vositalari (masalan, ritorik so'roq, intonatsiya, morfologik, sintaktik vositalar: yuklama, olmoshlar, inversiya usuli, turg'un birikmalar, frazeologik iboralar, so'zlarning ko'chma ma'noda kelishi va boshqalar) turlicha ishlatiladi; ularning ishlatilishida qat'iy izchillik yo'q.

Shuning uchun ham biz ularni guruhlariga ajratishda ifoda usullarining qo'llanishiga qarab emas, ekspressiv-munosabat ma'nolariga qarab ajratdik. Shunda ham aniq chegaralash qiyin bo'ldi. Ya'ni kinoya deb olingan ma'no ichida zarda ma'nosi ham, jerkish, istehzo, siltalash, ensasi qotish ma'no o'ttenkalari sezilishi mumkin. Yana shuni aytish kerakki, munosabat masalasidagi ekspressivlik (g'azablanish,

achchiqlanish kabi) darajasi ham turlicha bo'lishi mumkin: o'tkir, sust, o'rtacha va h.z. Buni esa ba'zan kontekstdan ham bilish qiyin.

Xulosa. Salbiy-ekspressiv munosabatga oid urishish, jerkish, siltalash, e'tiroz bildirish, ensasi qotish ma'no ottenkalari, g'ashi kelib gapirish, do'q-po'pisa kabi ma'nolarni bildiruvchi leksik-ekspressiv vositalar qo'llanadi. Yig'ilgan faktik materiallarga asoslanib shuni aytish mumkinki, **“qil”** fe'li ko'p ma'noli va harakatchan bo'lib, tilda faol qo'llanilish xususiyatiga ega. Uning qo'llanish shakli va strukturasi ham xilma-xil: yolg'iz so'z holida ma'no anglatadi, ikki so'z birikib bir butun ma'no anglatadi, birdan ortiq so'z bilan birgalik hosil qiladi va hokazo. Keyingi xususiyat ko'proq fe'llarning ravishdosh va ba'zan sifatdosh shakllari bilan bog'liq.

Fe'llarning juda keng soha ekanligi ularning turli grammatik kategoriyalarga va shakllarga boyligi, sintaktik potentsiallarining boshqa hech bir so'z turkumi bilan tenglashtirib bo'lmaydigan darajada kuchliligi kabi xususiyatlardan iboratdir.

ADABIYOTLAR:

1. *Sodiqova M. Fe'l stilistikasi.* – Toshkent: Fan, 1975. – 10-b.
2. *Hozirgi o'zbek adabiy tili. Fonektika, leksikologiya, morfologiya. I tom.* – Toshkent: Fan, 1966. – 307-b.
3. *O'zbek tilining izohli lug'ati.* – Moskva, 1981. – 480-b.
4. *Hojiyev A. Fe'l.* – Toshkent: Fan, 1973. – 5-b.
5. *Hojiyev A. O'zbek tilida ko'makchi fe'llar.* – Toshkent: Fan, 1966.
6. *Bektemirov X., Begmatov E. Mustaqillik davri atamallari.* – T.: Fan, 2002.
7. *Madvaliyev A. Lug'at va lug'at turlari xususida // O'zbek tili va adabiyoti, 2008. 1-son. 20.*
8. *. Mirtojiyev M., Tohirov Z. So'z ma'nosining bo'yog'i.* – T.: O'zbekiston, 1980.
9. *Muxammadjonova G. O'zbek tili leksikasi taraqqiyotining ba'zi masalalari.* – T.: Fan, 1982.
10. *Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.* – T.: Fan, 1985.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ
ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ КОНЦЕПТОВ В ЛИТЕРАТУРЕ: (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ И
НЕМЕЦКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)**

Тагаева Сайёра Улашевна,

Доцент Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидова

Уразкулова Азиза Анкаевна,

Старший преподаватель Самаркандского государственного университета имени Шарофа Рашидов

Аннотация. Статья посвящена изучению теоретико-методологических подходов к исследованию эмоциональных концептов в художественной литературе. Основное внимание уделяется когнитивному, лингвокультурологическому и дискурсивному подходам. В качестве материала рассматриваются английские и немецкие фразеологизмы, выражающие различные эмоциональные состояния (страх, гнев, радость, удивление, грусть). Показано, что фразеологические единицы выступают важным средством передачи эмоционального опыта, усиливают выразительность текста и отражают культурные особенности национальных языков.

Ключевые слова: эмоциональные концепты, фразеологизмы, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, дискурс, художественный текст, английский язык, немецкий язык.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE STUDY OF
EMOTIONAL CONCEPTS IN LITERATURE (BASED ON ENGLISH AND GERMAN
PHRASEOLOGICAL UNITS)**

Abstract. This article examines theoretical and methodological approaches to the study of emotional concepts in fiction. It focuses on cognitive, cultural linguistics, and discursive approaches. English and German phraseological units expressing various emotional states (fear, anger, joy, surprise, sadness) are examined. It is shown that phraseological units serve as an important means of conveying emotional experience, enhancing the expressiveness of the text, and reflecting the cultural characteristics of national languages.

Keywords: emotional concepts, phraseological units, cognitive linguistics, cultural linguistics, discourse, literary text, English, German.

**ADABIYOTDA EMOTSIONAL KONSEPTLARNI O'RGANISHNING NAZARIY-
METODOLOGIK YONDASHUVLARI: (INGLIZ VA NEMIS FRAZEOLOGIZMLARI MISOLIDA)**

Annotatsiya. Mazkur maqola badiiy adabiyotda emotsional konseptlarni tadqiq etishning nazariy-metodologik yondashuvlarini o'rganishga bag'ishlangan. Asosiy e'tibor kognitiv, lingvokulturologik va diskursiv yondashuvlarga qaratilgan. Tadqiqot materiali sifatida turli emotsional holatlarni (qo'rquv, g'azab, quvonch, hayrat, qayg'u) ifodalovchi ingliz va nemis frazeologizmlari ko'rib chiqiladi. Shuni ko'rsatadiki, frazeologik birliklar emotsional tajribani yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, matnning ifodaliligini oshiradi hamda milliy tillarning madaniy xususiyatlarini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: emotsional konseptlar, frazeologizmlar, kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya, diskurs, badiiy matn, ingliz tili, nemis tili.

Введение. Эмоции занимают центральное место в художественном тексте, обеспечивая психологическую глубину персонажей и эмоциональную динамику сюжета. Эмоциональные концепты — это когнитивные структуры, фиксирующие субъективные переживания и культурно обусловленные способы их выражения. Фразеологические единицы являются одним из наиболее ярких средств вербализации эмоций, поскольку сочетают в себе образность, идиоматичность и устойчивость.

Английский и немецкий языки предоставляют богатый материал для исследования эмоциональных концептов. Фразеологизмы в этих языках фиксируют национально-специфические модели выражения страха, гнева, радости, удивления и грусти. Цель данной статьи — рассмотреть теоретические подходы к изучению эмоциональных концептов и показать их применение на материале английских и немецких фразеологизмов.

Теоретико-методологические подходы

Когнитивный подход. Когнитивная лингвистика рассматривает эмоции как концептуальные структуры, состоящие из ядра (базового эмоционального состояния) и периферии (метафорических и культурно обусловленных ассоциаций). Согласно Лакоффу и Кёвечешу, фразеологизмы выполняют функцию конкретизации и визуализации эмоционального опыта.

К настоящему времени когнитивная лингвистика представлена в России и в мире несколькими направлениями, каждое из которых отличается своими установками, целями, задачами, и методами исследования. Основными центрами когнитивной лингвистики за рубежом являются отделения Калифорнийского университета в Беркли и Сан-Диего, Центр когнитивной науки Университета штата Нью-Йорк в Буффало. В Европе когнитивная лингвистика активно развивается в Германии и Голландии.

В России продуктивно работают когнитивные школы в Москве, Санкт-Петербурге, Волгограде, Воронеже, Иркутске, Кемерово, Тамбове, Челябинске. Для всех названных школ характерно общее для представителей когнитивной парадигмы «стремление дать языковым фактам и языковым категориям психологическое объяснение и так или иначе соотнести языковые формы с их ментальными репрезентациями и с тем опытом, который они в качестве структур знания отражают» [Писаренко 2000].

Е.С. Кубрякова детально описывает круг проблем, требующих рассмотрения в когнитивном аспекте. Это проблема соотношения концептуальных систем с языковыми, научной и обыденной картин мира с языковой, проблемы соотношения когнитивных или же концептуальных структур нашего сознания с объективирующими их единицами языка, проблемы роли языка в осуществлении процессов познания и осмысления мира, в проведении процессов его концептуализации и категоризации [Кубрякова 1999: 4-5]. Когнитивная лингвистика была основана в 1970-х гг. небольшой группой ученых, таких как Чарлз Филлмор, Джордж Лакофф, Рональд Лангакер и Леонард Талми. Научные открытия этих ученых и развитие проблематики когнитивной лингвистики подробно описаны в работах Е.С. Кубряковой (Кубрякова, 1994, 1997, 1999), чьи труды положили начало когнитивной лингвистики в России.

Под *эмоцией* понимается «психическое отражение в форме непосредственного пристрастного переживания жизненного смысла явлений и ситуаций, обусловленного отношением их объективных свойств к потребностям субъекта» (ПС 1990, с. 461). *Базисная эмоция* – это филогенетически первичное, основанное на перцептивных представлениях психическое переживание человека (страх, радость, гнев, печаль), являющееся психологически универсальным и наиболее релевантным культурным феноменом того/иного этноса. Под *номинантом эмоции* понимается субстантивно оформленный вербальный знак (слово), обозначающий эмоцию. *Базисный номинант эмоции* – это слово (субстантив), обозначающее соответственно базисную эмоцию (страх, радость, гнев, печаль).

Концепты – «это самоорганизующиеся интегративные функционально-системные многомерные (как минимум, трехмерные) идеализированные формообразования, опирающиеся на понятийный (или псевдо-, или пред-понятийный) базис, закрепленный в значении какого-либо знака: научного термина, или слова (словосочетания) обыденного языка, или более сложной лексико-грамматико-семантической структуры, или невербального предметного (квазипредметного) образа, или предметного (квазипредметного) действия и т.д.» (Ляпин 1997а, с. 18).

Эмоциональный концепт мы трактуем как этнически, культурно обусловленное, сложное структурно-смысловое, как правило, лексически и/или фразеологически вербализованное образование, базирующееся на понятийной основе, включающее в себя помимо понятия, образ, оценку и культурную ценность, и функционально замещающее человеку в процессе рефлексии и коммуникации однопорядковые предметы (в широком смысле слова), вызывающие пристрастное отношение к ним человека. Под *эмоциокоцептосферой* понимается совокупность эмоциональных концептов.

Картина мира – совокупность человеческих представлений, знаний о мире. *Языковая картина мира* – понятия, концепты, человеческие знания в целом, оформленные соответствующими (разнотипными) вербальными знаками. *Эмоциональная языковая картина мира* – определенное множество эмоционально «проработанных» человеком на базе сенсорных, тактильных, в целом перцептивных образов, исходящих от окружающей среды, представлений, восприятий, ощущений языковлнных понятий, являющихся проекцией нашего внутреннего, психического мира.

Говоря о применимости когнитивного подхода к исследованию фразеологических единиц, следует отметить важность изучения не только значения фразеологизма, в котором формируются признаки, необходимые и достаточные для его описания и идентификации, но и обыденного знания об обозначаемом фразеологическом явлении. Фразеологические единицы можно представить в виде когнитивных моделей, в которых отражаются знания о мире и которые носители языка употребляют

для описания актуальных событий, дополняющихся личностными характеристиками, воображением, индивидуальным опытом и системой оценки, принятой в обществе.

Изучение фразеологических единиц в широкой парадигме когнитивной лингвистики как единиц с ярко выраженной коммуникативно-прагматической предназначенностью позволяет говорить о коммуникативно-когнитивном, или коммуникативном, анализе фразеологизмов, который предполагает описание всех составляющих фразеологической единицы: содержания, структуры и употребления в речи в свете выполнения ими коммуникативной функции.

Изучение функционирования лексических и фразеологических средств языка как во внутрикультурном, так и в межкультурном общении привело лингвистов к разработке семантико-когнитивного аспекта эмотивности [3, с. 46]. Как пишет В. И. Шаховский в работе «Эмотивность фразеологии как межкультурный феномен», «языковая система (рациональное мышление) выполняет по отношению к непрерывно конструируемому целому функции кодирования внеязыковых концептов (эмоциональных переживаний) и манипулирования ими через манипулирование вербальными смыслами». И далее: «Это обеспечивает целостность концептуальной системы языковой личности, в том числе эмоциональной языковой личности, оперирующей в речевых актах эмоциональными концептами» [3, с. 47].

Коммуникативно-когнитивный, лингво-культурный и эмотивный подходы к описанию фразеологических единиц позволяют не только показать их разнообразие, но и помочь преподавателю выявить и организовать эти единицы с целью обучения их употреблению в рамках школьного курса. Такая необходимость вызвана тем, что современные учебно-методические комплекты лингвистического профиля практически не включают в содержание обучения фразеологизмы, что негативно отражается на развитии умений учащихся как применять в речи выразительные средства, так и давать оценки тем или иным событиям и фактам, выражать чувства, эмоции, глубже понимать культуру, традиции, мировоззрение, язык другого народа.

Овладение фразеологическими единицами как образными, национально-специфическими единицами языка, отражающими ценностную составляющую языкового сознания и мышления носителей того или иного языка, позволяет воссоздать целостный образ человека, реконструировать языковую модель его поведения, все компоненты которой взаимосвязаны и взаимообусловлены.

Изучение фразеологических единиц будет способствовать формированию у учащихся навыков дифференциации смысловой структуры фразеологизмов и распределения фразеологических единиц в соответствии со стилем их правильного употребления в речи.

Примеры:

англ. *to have butterflies in one's stomach* — тревога, физическая метафора страха;

нем. *ein flaues Gefühl im Magen haben* — аналогичная концептуализация тревоги через физиологическое ощущение.

Лингвокультурологический подход. Эмоции рассматриваются как элементы национального культурного кода. Фразеологизмы отражают историко-культурные особенности, бытовые реалии и символику.

Примеры концепта «гнев»:

англ. *to see red* — культурная метафора разъярённого быка;

нем. *jmdm. geht die Hutschnur hoch* — бытовая метафора «поднимающегося шнура шляпы» как знак вспышки гнева.

Дискурсивный подход. Дискурс-анализ рассматривает эмоции не только как когнитивные структуры, но и как элементы текста, влияющие на нарратив, тональность и характеристику персонажей. Фразеологизмы усиливают экспрессивность и эмоциональную нагрузку.

Примеры:

англ. *my heart sank* — момент отчаяния;

нем. *mir rutschte das Herz in die Hose* — внезапный страх или потрясение.

Эмоциональные концепты через фразеологизмы. Страх.

Английский язык: *to be scared stiff, to shake like a leaf, to jump out of one's skin.*

Немецкий язык: *Angst haben wie ein Hase, das Herz rutscht in die Hose, eine Heidenangst haben.*

Гнев: Английский язык: *to blow one's top, to be hot under the collar.*

Немецкий язык: *aus der Haut fahren, stinksauer sein.*

Радость: Английский язык: *to be on cloud nine, to walk on air.*

Немецкий язык: *auf Wolke sieben schweben, Freudensprünge machen.*

Удивление: Английский язык: *to be taken aback, eyes pop out.*

Немецкий язык: *aus allen Wolken fallen, große Augen machen.*

Грусть: Английский язык: *to feel blue, down in the dumps.*

Немецкий язык: *Trübsal blasen, ein langes Gesicht machen.*

Сравнение показывает, что английские фразеологизмы чаще апеллируют к физиологическим и цветовым метафорам, а немецкие — к бытовым и зооморфным образам.

Методология анализ. Комплексное исследование эмоциональных концептов предполагает:

1. **Когнитивный анализ** — выявление метафор и концептуальных схем;
2. **Лингвокультурологический анализ** — определение культурных кодов;
3. **Дискурсивный анализ** — оценка роли эмоций в тексте;
4. **Контекстуально-интерпретационный анализ** — изучение эмоционального эффекта;
5. **Компаративный анализ** — сопоставление английских и немецких выражений.

Выводы. Исследование эмоциональных концептов на материале фразеологии английского и немецкого языков демонстрирует как универсальные механизмы метафоризации эмоций, так и значительные культурные различия в их концептуализации. Анализ показывает, что фразеологизмы — мощный инструмент создания эмоциональной выразительности и психологической глубины художественного текста. Теоретико-методологическая многоплановость подходов позволяет раскрыть эмоциональные концепты как сложные когнитивно-культурные структуры.

Фразеологизмы служат важным инструментом передачи эмоционального опыта. Когнитивный подход позволяет выявить концептуальные модели эмоций. Лингвокультурологический подход объясняет национальные особенности. Дискурсивный подход раскрывает функции эмоций в тексте.

Сопоставление английских и немецких выражений выявляет как универсальные, так и специфические способы репрезентации эмоций.

Таким образом, эмоциональные концепты представляют собой сложные когнитивно-культурные структуры, интегрированные в художественный текст через фразеологические единицы.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Багаутдинова, Г. А. *Человек во фразеологии: антропоцентрический и аксиологический аспекты* : автореф. дис. ... докт. филол. наук / Г. А. Багаутдинова. — Казань, 2007.
2. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. *Фразеология в лингвистике и культурологии*. Москва: Высшая школа, 2008.
3. Виноградов, В. В. *Русский язык. Грамматическое учение о слове* / В. В. Виноградов. — М. : Русский язык, 2001.
4. *Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках* / отв. ред. В. Н. Телия. — М. : Школа «Языки славянской культуры», 2004.
5. Кунин, А. В. *Английская фразеология* / А. В. Кунин. — М. : Высшая школа, 1976
6. Kövecses Z. *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge University Press, 2000
7. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
8. Маслова В. А. *Лингвокультурология*. Москва: Академия, 2010.
9. Телия В. Н. *Фразеология в пределах языка и вне его*. Москва: Языки славянской культуры, 1996.
10. Wierzbicka A. *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge University Press, 1999.
11. Чудинов А. П. *Политическая метафорология*. Екатеринбург: УрГПУ, 2001.

МАТН ЛИНГВИСТИКАСИГА ДОИР МУАММОЛАРНИНГ ТАДҚИҚ ЭТИЛИШИ

Самандаров Рустам Дўсёрович,

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти доценти, филология фанлари доктори (DSc)
samandarovr962@gmail.com

Аннотация. Тилишунослигимизда матн лингвистикасига оид тадқиқотлар кенг кўламда ривожланиб, матннинг лингвистик табиатини ўрганиш муҳим илмий йўналишга айланди. Ушбу изланишлар микро ва макроматн шакллари, уларнинг тузилиши, мазмун ва шакл уйғунлиги, семантик ҳамда прагматик хусусиятларини таҳлил қилишга қаратилган. Шу билан бирга, матннинг когезия ва когерентлик белгиларини аниқлаш, унинг коммуникатив вазифаси ва нутқий жараёнда шаклланиш механизмлари ҳам тадқиқ этилмоқда.

Мақолада матн лингвистикаси доирасида олиб борилган илмий изланишлар таҳлил қилиниб, турли назарий ёндашувлар ва концепциялар солиштирма асосда кўриб чиқилади. Хусусан, матннинг коммуникатив вазифаси, функционал услублар билан боғлиқ жиҳатлари, шунингдек, маданий ва когнитив омилларнинг матн шаклланишидаги ўрни ёритилади.

Калит сўзлар: матн лингвистикаси, микроматн, макроматн, грамматик категория, локал-темпорал, модаллилик, боғланишлилиқ, сегментлаш, когезия, когерентлик, дистант, контакт, антропоцентриклик, концептуаллик, информативлик.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМ ТЕКСТОВОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. В нашей лингвистике широко развились исследования в области текстовой лингвистики, и изучение языковой природы текста стало важным научным направлением. Эти исследования направлены на анализ микро- и макротекстовых форм, их структуры, содержательной и формальной совместимости, семантических и прагматических особенностей. Одновременно изучается идентификация признаков связности и согласованности текста, его коммуникативная функция и механизмы формирования в процессе речи.

В статье анализируются научные исследования, проводимые в рамках текстовой лингвистики, и рассматриваются различные теоретические подходы и концепции на сравнительной основе. В частности, освещаются коммуникативная функция текста, аспекты, связанные с функциональными стилями, а также роль культурных и когнитивных факторов в формировании текста.

Ключевые слова: лингвистика текста, микротекст, макротекст, грамматическая категория, локально-темпоральный, модальность, связность, сегментация, когезия, когерентность, дистантная связь, контактная связь, антропоцентричность, концептуальность, информативность.

RESEARCH OF PROBLEMS OF TEXT LINGUISTICS

Abstract. In our linguistics, research on text linguistics has developed widely, and the study of the linguistic nature of the text has become an important scientific direction. This research is aimed at analyzing micro- and macrotex forms, their structure, content and form compatibility, semantic and pragmatic features. At the same time, the identification of signs of cohesion and coherence of the text, its communicative function and the mechanisms of formation in the speech process are also being studied.

The article analyzes scientific research conducted within the framework of text linguistics and considers various theoretical approaches and concepts on a comparative basis. In particular, the communicative function of the text, aspects related to functional styles, as well as the role of cultural and cognitive factors in the formation of the text are highlighted.

Keywords: text linguistics, mikrotex, makrotex, grammatical category local-temporal, modality, connectivity, segmentation, cohesion, coherence, distant connection, contact connection, anthropocentricity, conceptuality, informativeness.

Кириш. Бугунги тилишунослигимизда матн лингвистикаси муаммолари билан боғлиқ талай тадқиқот ишлари вужудга келди. Мазкур ишлар матннинг турли хил кўринишлари, шу жумладан, микро ва макроматн шакллариининг лингвистик табиатини ўрганиш билан ҳам бевосита алоқадордир. Бундай ишлар жумласига матннинг деривацион хусусиятларини ўрганиш доирасида бажарилган

тадқиқотлар ҳам киради. Чунки деривация тушунчаси биринчи галда шаклланиш маъноси билан узвий боғлиқдир.

Биз ишимизда матннинг айнан боғланишлилик категориясига ўз этиборимизни қаратамиз. Аммо шундай бўлса-да, матннинг боғланишлилик категорияси билан узвий боғлиқ унинг бошқа категорияларига ҳам қисқача тушунча бериб ўтишни лозим топдик.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Маълумки инсонни тилсиз, тилни эса инсонсиз тасаввур этиб бўлмайди. Мазкур мулоҳаза Хумбольднинг тилга оид назарияларида алоҳида эслатиб ўтилган. Олимнинг таълимотида тилни тил қилувчи инсон эканлиги таъкидланади. Ва шу билан бирга инсоннинг инсон бўлиши учун тил даркор эканлиги мутлақо тўғри қайд этилади.

Хумбольднинг ушбу ғояси асосида бугунги кунда когнитив тилшунослик фаолият кўрсатмоқда. Бунда биринчи навбатда инсоннинг тил ҳақида билимлари ва улар орқали дунёни билишга қодир эканлиги ўз аксини топади. Когнитив тилшунослик том маънода инсон тушунчасига таянади.

Бироқ Хумбольднинг инсон ва тил ҳақидаги илмий ғоясига кўра йиллар мобайнида етарли даражада этибор берилмади. Бу ҳақда мулоҳаза юритганда Е.А.Попова қуйидагиларни таъкидлайди: “Бугунги кунда биз тил тараққиётининг инсон омилини этиборга олмай иш юритган даврни тасаввур қилишда қийналамиз, зотан, бунда тилшунослик инсон тушунчасидан ташқарида эди (лингвистика была бесчеловечной)” [1. 78].

Е.А. Попованинг мазкур фикри бироз муболағали бўлса ҳам олима тил муаммоларини ўрганишда ҳозирча инсон омилига мурожаат этилмаганлигини тўғри таъкидлайди.

Э. Бенвенист ўзининг “Умумий тилшунослик” номли асарининг етти бобини инсон ва тил муносабати муаммоларини ўрганишга қаратганини кўрамиз. Бу ўринда унинг қуйидаги фикрларини айнан келтиришни мақсадга мувофиқ топдик: “Невозможно вообразить человека без языка и изобретающего себя язык. ... Именно в языке и благодаря языку человек конституируется как субъект, ибо только языкпридаёт реальность, свою реальность, которая есть свовство быть, - понятие “Эго” – “мое я” ” [2,293].

Тадқиқотлар методологияси. Антропоцентриклик ва локал-темпораллик категориялари. Бенвенистнинг тилнинг тил бўлиши ўзини субъект тарзида намоён этувчи инсон омили билан боғлиқ эканлиги ҳақидаги фикри ҳам ибратлидир [2,294]. Ана шулардан келиб чиқиб, матннинг грамматик категориялари ичида антропоцентриклик категорияси ҳам алоҳида аҳамият касб этишини таъкидламоқчимиз. Антропоцентриклик муаммоси, албатта, бу ўринда бадиий асар билан, унинг сюжети билан боғлаб ўрганилади. Мазкур тизимни албатта инсон бошқаради. Бошқача айтганда, бадиий асарда бу ўринда унинг қахрамонлари муҳим вазтфа бажаради. Зотан бадиий асарда локал-темпорал ҳолат инсон иштирокисиз аҳамият касб этмайди:

Кечга яқин улар яйлов тугаб сахро бошланадиган ерга етиб келдилар, сарғиш бахранлар, чиройли гуллаган саксовул бўталари кўринди (А.Мухтор. Чинор).

Берилган мисолда локал темпорал ҳолат ифодаланиши инсон омили билан узвий боғлаб берилаётганлигини кўрамиз: *кечга яқин* – темпорал ҳолат, *сахро бошланадиган ер* – локал ҳолат ифодаси, улар – субъект.

Бадиий асарда антропоцентриклик ҳодисаси унинг ҳар бир парчасида намоён бўлади. Бироқ мазкур ҳодиса ҳар доим муаллифнинг иқтидорига боғлиқ ҳолда муайян жой, табиат манзаралари, шунингдек, темпораллик белгилари билан қўшилган тарзда ўз ифодасини топади. Фикр исботи учун қуйидаги мисолга мурожаат этамиз:

Камолова ҳовлисига кириб келганда мевалари қип-қизил, чанг ола бошлаган олма даражсти ёнига ариқ бўйига ўрнатилган чорпоя сўрида эри Комилжон Хонободдан келган меҳмон, юртда “Мироб домла” деб танилган кекса ўқитувчи Илҳом Зуфаров билан суҳбатлашиб ўтирар, беш ёшлик ўғли Ботиржон катталар суҳбатига эътибор билан қулоқ солар, икки яшар қизчаси Нодира эса дадасининг тиззасида тишиллаб ухлаб ётар эди (Ҳ.Фулом. Қорадарё).

Келтирилган макроматнда тасвирланаётган воқеа иштирокчилари беш кишидан иборат бўлиб, у Комилжон ва Камоловаларнинг ҳовлисида рўй бериб ўтганлигини кўрамиз. Айни пайтда макроматнинг антропоцентриклик белгиси, бизнингча, изоҳ талаб қилмайди.

Макроматнда антропоцентриклик ҳодисаси ҳар доим замон тушунчаси билан боғлиқ бўлади. Зотан инсон ҳаракатда экан, у муайян замон оғушида яшайди. Бу хусусида сўз юритганида В.А.Кухаренко қуйидагиларни тўғри таъкидлайди: “Пространство в его художественном отражении, в отличие от времени более самостоятельно. Описание места – интерьера, ландшафта – нередко составляет относительно автономный фрагмент текста” [3,75].

Дарҳақиқат, бадиий асарларда табиат манзараларининг тасвири асар сюжетида кучли таъсир кўрсата олмайди. Ва улар деривацион хусусиятларига кўра автоном характерли бўлади:

Савр ойининг момақалди роқли ёмғирларидан кейин Самақанд атрофидаги ойлар ям- яшил бўлиб, яшнаб турибди. Олма ва беҳилар гулни тўжканидан сўнг анор ва жийдалар энди гулга кирган (П. Қодиров. Она лочин видоси).

Мазкур матн абзац мақомида бўлиб, унда таъюнат тасвири берилаётганини кўрамиз. Бунда матннинг характерли белгиси шундаки, ифодаланаётган табиат тасвирининг асар сюжетида алоқаси йўқ. Аммо у рўй бериши лозим бўлган воқеа-ҳодисалар, бошқача айтганда, инсон омили иштирок этиши лозим бўлган воқеаларга нисбий таъсир ўтказди. Масалан, табиат тасвири асар қаҳрамонларининг ҳаракатига, кайфиятига таъсир ўткази олади. Бу эса, ўз навбатида, табиат тасвири ифодаси ҳам инсон омилларидан ҳоли эмаслигини кўрсатади.

Концептуаллик ва информативлик категориялари. Концептуаллаик деганда матн ғояси билан боғлиқ ҳодисани, информативлик деганда эса матнда ифодаланиши кўзга тутилган мазмуний ифодани (информацияни) тушунамиз.

Концепт ифодаси ҳеч қачон бир йўла яхлит ҳолда берилмайди ва бундай бўлиши мумкин ҳам эмас. Концепт ифодаси асарнинг бошидан охиригача муайян парчаларда ўз ифодасини топади. Бунда гап, мураккаб синтактик қурилма абзац, боб ва ҳ.к. лар концепт ифодасининг объектлари ҳисобланади:

1. Юпқа девор тагидан оқиб чиқиб ҳовузгача қуйилаётган сувни шапиллатмоқчи бўламан, лекин катта лагандай ҳовузчада ёнғоқдай кичик икки-учта олма рақс этади, шарча каби яқинлашиб биринкетин иўнғийди (Ойбек. Болалик).

2. Халқалар ва тоғаларим тер тўкиб ишлайдилар, дам жиққа ҳўл румоллари билан елпиниб, дам энгашиб манглайларидан терини сидирадилар, аммо бобом тушкур мунчоқ-мунчоқ тер бўлса ҳам писад қилмайди, бемалол ишлайди, шартта-шартта чарм қирқади, ишдан тинмайди (Ойбек. Болалик).

Келтирилган мураккаб синтактик қурилмаларнинг ҳар иккиси ҳам Ойбекнинг “Болалик хотиралари” концепти билан характерланувчи “Болалик” асарининг муайян парчаларини тақозо этади. Айни пайтда мисолларнинг ҳар иккиси ҳам асар муаллифининг болалик хотираларини тўлдириш учун хизмат қилмоқда. Қизиғи шундаки, бу ўринда асарнинг номи унинг концептини тақозо этмоқда.

Албатта, концепт ифодаси бир гап, бир мураккаб синтактик қурилма ёки бир абзац доирасида ўз аксини топмайди. Бунинг учун гаплар, мураккаб синтактик қурилмалар ва абзацлар мажмуаси талаб қилинади.

Информативлик категорияси мазмуний фактуал маълумотни ҳамда мазмуний концептуал маълумотни ўз ичига олади. Аввал эслатиб ўтганимиздек, мазмуний фактуал маълумот матн сатҳида қатнашаётган ҳар бир сўзнинг луғавий маъноси билан боғлиқ ҳолда шаклланади ва асарда нималар содир бўлмоқда, деган саволга жавоб бўлади. Бошқача айтганда, у бадиий матн сюжети билан алоқадордир. Мазмуний концептуал маълумот эса асар воқеа ҳодисалари нима учун содир бўлмоқда деган саволга жавоб бўлади. Кўринадики, мазмуний фактуал ва мазмуний концептуал маълумотлар (информациялар) узвий боғлиқдир.

Матннинг система эканлиги унинг таркибий қисмлари ҳисобланувчи гапларнинг, катта матнларда эса мураккаб синтактик қурилмалар, абзацлар ва ҳатто бобларнинг ўзаро боғлиқлигида намоён бўлади:

1. Қозонларда қайнаган энг “қашшоқбоп” таомнинг ҳидидан Аҳмад Ҳусайннинг сўлаги оқди, ичаклари узилгандай бўлди. ... фақат шоирнинг хонасига кириши биланоқ, ўз шахсий қайғусини унутди. Муҳаммадҷамол хаста ётар эди (Ойбек. Покистон таассуротлари).

2. Икки ишчи – Усмон Собир ва биродари терлаб-пишиб ҳажвияни тамом қилдилар.

Одамлар каттиқ, узоқ олқишлаб, дув ташқарига чиқдилар.

Биринчи мисолда берилган абзац мақомидаги матн синтактик деривацияси операндлари вазифасида бешта содда гап қатнашиб, уларнинг бирининг қўлланилиши иккинчисининг бўлишини ҳам талаб қилаётганини кўрамиз. Бу эса, ўз навбатида, матн компонентларининг систем боғланишидан далолат беради.

Иккинчи мисолда эса микро абзац мақомидаги иккита синтактик структура қатнашмоқда. Мазкур абзацларнинг бирини тушириб қолдирадиган бўлсак, у ҳолда, абзацлар боғланишидан ташкил топаётган катта матн шаклланишига путур етказган бўламиз. Ана шунинг ўзи ҳам матннинг систем характерда бўлишини далиллайди.

Тугалланганлик ва модаллилик категориялари. Ҳар қандай матн ҳам тугалланганлик белгисига эга бўлади. Бу унинг гармматик категорияларидан бирини тақозо этади. Бироқ, айни пайтда биз тугалланганлик тушунчасини нисбий тушунамиз. Айниқса, макроматн таркибига кирган микроматнларни мутлақ тугалланган деб бўлмайди:

1. Ҳозир аркони давлат йиғилган саройда бегим ўзини Абу саиднинг оёғига ташласа, балки тирик қолиши мумкин дур. Лекин қайси гуноҳи учун авфу сўрасин (П. Қодиров. Она лочин видоси).

2. Бунинг хабари Ҳиротга ҳам етиб келди-ю, Ҳусайн Бойқаронинг барча ганимларини қўзғатиб юборди.

Бу ганимларга энди Поянда Султон бегим деган аёл киши бош бўлди ... (П. Қодиров. Она лочин видоси).

Берилган мисолларнинг биринчисида микроматн мақомидаги мураккб синтактик қурилма абзац таркибида келмоқда.

Унинг насбий тугалланганлиги изоҳ талаб қиילмайди, албатта. Бироқ уни мутлақ тугалланган деб бўлмайди. Чунки ундан кейин келаётган гап лекин боғловчиси билан боғланмоқда. Бу эса, ўз навбатида, абзацнинг олдинги ва кейинги компонентларини ҳам мазмунига кўра, ҳам синтактик жиҳатдан боғланмоқда.

Шуни ҳам айтиш керакки, тилшунослик адабиётларида матнни мутлақ тугалланган ва шу боис ёпиқ системали воқелик деб таърифлашадилар [3,78].

Бироқ, тил материалининг таҳлили ҳар қандай матн ҳам нисбий тугалланган бўлишини кўрсатмоқда. Буни бадий матн таркибида қатнашувчи нисбий макроматн мақомидаги абзацлар мисолида кўрсатишимиз мумкин:

1. Турғун ака ҳар неки гапларни алдов деб ўйламаса, буларга заррача шак келтирмаса ҳам, яна қорорида маҳкам турди.

Лекин тўра даргоҳида ҳар қандай мушкул аҳволдан қутулиш макри топилар эди (М. Исмоилий. Фаргона тонг отгунча).

2. Дилишод юраги узилиб тушгандай бўлди. Ахир у ҳовлига қайтаётган эди-ку. Қандай келиб қолди бу ерга? ...

Дилишод юрагига ваҳм солган бу саволга ўзини шионтиргилик жавоб топа олмади ... (М. Исмоилий. Фаргона тонг отгунча).

Айни пайтда берилаётган абзацларнинг мазмунан боғлиқ эканлигини кўрамиз. Тўғри, уларнинг ҳар иккисини тугалланмаган деб бўлмайди. Улар тугалланган. Бироқ бу тугалликни нисбий деб биламиз. Шунга кўра, уларнинг систем ёпиқлиги ҳам нисбий характерлигидир.

Бадий матн учун модаллик тушунчаси ҳам муҳим аҳамият касб этади. Мазкур ҳодиса асар муаллифининг воқеликка қай тарзда муносабат билдираётгани билан узвий боғлиқдир. Бошқача айтганда модаллик муаллиф томонидан асар учун мавзу танланиши унинг номланиши жараёнида вуждга кела бошлайди.

Шу боис стилистик жиҳатдан бетараф асар бўлмаганидек, модалликка нейтрал асар ҳам бўлмайди.

Таҳлил ва натижалар. Умуман, боғланишлилик матнларда икки кўринишда намоён бўлади: контакт ва дистант боғланиш. Контакт боғланиш бевосита боғланиш бўлиб, унда матн компонентлари бир бирига ҳам семантик, ҳам синтактик жиҳатдан узвий боғланган бўлади. Дистант боғланишда эса матн компонентлари бир бирига боғланиши нисбатан сустроқ бўлади. бу вазиятда матн компонентларининг боғланишлилик категорияси матннинг умумий мазмунидан келиб чиқади. Бундай боғланишни К.Кожевникова радиал боғланиш деб атайди [5,49-67].

Шу нарса характерлики, матннинг ҳар қандай тури ҳам боғланишли нутқ маҳсули саналади. Бу ўринда ҳам ҳар бир тилларинг лексик-морфологик воситалари муҳим омиллар саналади. Матн шаклланишининг назарий жиҳатларини ўрганишда энг аввал шу нарсага эътибор қаратиш лозимдир. Аммо шу билан бирга, матннинг бошқа грамматик категориялари ҳам матн деривацияси жараёнида муҳим рол ўйнайди. Юқорида кўриб чиқилган матн категориялари ана шулар жумласига киради.

Хулоса ва таклифлар. Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, юқорида таҳлилга тортилган матн категориялари орасида асосийси (етакчиси) сифатида унинг боғланишлилик категориясини кўрсатиш мумкин. Албатта, бир томондан боғланишлилик категорияси ҳар қандай матннинг мажбурий тоифаларидан биридир, чунки боғланиш матннинг хусусияти бўлиб, унинг ёрдамида унинг семантик яхлитлиги таъминланади. Бошқа томондан эса муаллифларнинг фикрича, “матннинг универсал категориялари асосини яхлитлик (мазмун режаси) ва изчиллик (ифода режаси) ташкил этиши билан бирга модаллик, когнентлилик, когезия, сегментланиш хусусиятига эгаллиги ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Улар бир-бирини тўлдирувчи ва диархия муносабатларига киради” [6, 496].

АДАБИЁТЛАР:

1. Попова Е.А. Человек основополагающая величина современного языкознания. // Филологияческие науки, № 3, 2002.
2. Бенвенист Э. Общия лингвистика. – М., 1974. – С. 293.

3. Кухаренко В.А. Интерперетация текста. – М, 1988. – С.296.
4. Соссюр. Ф.де. Труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1977, 695 с.
5. Кожевникова К. Об аспектах связности в тексте как целом Синтаксис текста. – М.: Наука, 1979, 368 с. (49-67).
6. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. М.: Флинта; Наука, 2008. 496 с.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КОНЦЕПТА «СВОБОДА» В РУССКОМ И
УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Нуруллаева Нигина Нуриддиновна,

Магистр Бухарский государственный педагогический институт

nurullayevanigina00@gmail.com

Хамидова Севара Олимовна,

Студентка факультета филологии Бухарский государственный университет

sevara.2007@icloud.com

Аннотация. В статье рассматривается лингвокультурная репрезентация концепта «свобода» в русском и узбекском языках на материале фразеологических единиц, паремий и художественных текстов. Цель исследования – выявить универсальные и национально-специфические особенности концептуализации свободы в сопоставляемых языках. В работе используются методы лингвокультурологического, семантического и сопоставительного анализа. Установлено, что в русской языковой картине мира свобода чаще интерпретируется как эмоционально-экспрессивная и индивидуалистическая ценность, связанная с мотивами борьбы и простора, тогда как в узбекской – как морально обусловленная и социально гармонизированная категория. Результаты исследования могут быть использованы в лингвокультурологии, когнитивной лингвистике и теории межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: концепт свободы, лингвокультурология, фразеология, паремиология, художественный дискурс, русский язык, узбекский язык, сопоставительный анализ.

LINGUOCULTURAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF “FREEDOM” IN THE
RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES

Absrtact. The article examines the linguocultural representation of the concept of “freedom” in the Russian and Uzbek languages based on phraseological units, paremias, and literary texts. The aim of the study is to identify universal and nationally specific features in the conceptualization of freedom in the compared languages. The research employs linguocultural, semantic, and comparative analysis methods. It has been established that in the Russian linguistic worldview, freedom is more often interpreted as an emotionally expressive and individualistic value associated with motifs of struggle and vastness, whereas in the Uzbek linguistic worldview it is understood as a morally grounded and socially harmonized category. The results of the study can be used in linguocultural studies, cognitive linguistics, and the theory of intercultural communication.

Key words: concept of freedom, linguocultural studies, phraseology, paremiology, literary discourse, Russian language, Uzbek language, comparative analysis.

“ERKINLIK” KONSEPTINING RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA LINGVOKULTUROLOGIK
REPREZENTATSIYASI

Annotatsiya. Maqolada rus va o‘zbek tillarida “erkinlik” konseptining lingvomadaniy ifodalanishi frazeologik birliklar, paremiyalar va badiiy matnlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – taqqoslanayotgan tillarda erkinlik konseptining universalligi hamda milliy o‘ziga xos jihatlarini aniqlashdan iborat. Ishda lingvomadaniy, semantik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Aniqlanishicha, rus tilining til manzarasida erkinlik ko‘proq hissiy-ekspressiv va individualistik qadriyat sifatida, kurash va kenglik motivlari bilan bog‘liq holda talqin qilinadi, o‘zbek tilida esa u axloqiy jihatdan asoslangan va ijtimoiy uyg‘unlikka yo‘naltirilgan kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari lingvomadaniyatshunoslik, kognitiv lingvistika va madaniyatlararo kommunikatsiya nazariyasida qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: erkinlik konsepti, lingvomadaniyatshunoslik, frazeologiya, paremiologiya, badiiy diskurs, rus tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

Введение. В современной лингвистике особое внимание уделяется изучению концептов как ключевых единиц языковой картины мира, отражающих культурные, ценностные и когнитивные

особенности народа. Одним из базовых универсальных концептов, имеющих высокую аксиологическую значимость, является концепт «свобода», который находит многообразное выражение в различных уровнях языка и типах дискурса.

Актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом к сопоставительному изучению лингвокультурных концептов в типологически и культурно различных языках, а также необходимостью выявления национально-специфических моделей осмысления свободы в русском и узбекском языках. Несмотря на значительное количество работ, посвящённых концепту с сфере отдельных языков, комплексный анализ репрезентации свободы одновременно во фразеологии, паремиологии и художественном дискурсе двух языков остаётся недостаточно разработанным.

Цель статьи – выявить универсальные и национально-культурные особенности репрезентации концепта «свобода» в русском и узбекском языках на материале фразеологических единиц, паремий и художественных текстов.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи:

- определить основные семантические модели свободы во фразеологии сопоставляемых языков;
- проанализировать паремиологическую интерпретацию свободы;
- выявить особенности художественной репрезентации концепта;
- установить сходства и различия в лингвокультурной интерпретации свободы.

В работе используются методы лингвокультурологического, семантического, контекстуального и сопоставительного анализа.

Научная новизна исследования заключается в комплексном сопоставительном рассмотрении концепта «свобода» на материале трёх дискурсивных сфер русского и узбекского языков, что позволяет глубже выявить национально-специфические особенности его концептуализации.

Фразеологические единицы со значением свободы/несвободы. Фразеологические выражения русского языка, обозначающие свободу, отражены в фундаментальных источниках: Фразеологическом словаре русского языка А.И.Молоткова (1986), Большом фразеологическом словаре русского языка под ред. В.Н.Телия (2006). Среди них: вольная волюшка, дышать полной грудью, свобода да воля, снять оковы, разбить цепи. Эти фразеологизмы формируют доминантную русскую метафору свободы как «простора» и «отсутствия ограничений» (Телия, 1996).

Телия подчёркивает, что русскому мировидению свойственно эмоционально-экспрессивное переживание свободы, связанное с архетипами «степи», «поля» и «волного простора» (Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты, 1996).

Амбивалентность концепта проявляется в русских выражениях вольная волюшка до добра не доведёт, много воли — к худой доле (Молотков, 1986). Эти выражения отражают традиционное для русской культуры противопоставление свободы как благо и свободы как опасности, ведущей к безмерности, своеволию и нарушению меры — то, что А. Вежбицка назвала «русской семантической шкалой» понятий воля / свобода (Wierzbicka A. Understanding Cultures Through Their Key Words, 1997).

В узбекском языке, согласно O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati (Турсунов, 2002), основными выражениями, передающими идею свободы, являются: erkin nafas olmoq, erk bermoq, erkini qo‘lga olmoq, o‘z yo‘lini tanlamoq. Эти фразеологизмы, как отмечает Г.Абдурахмонов (Til va madaniyat, 2010), отражают коллективистскую природу узбекской культуры: свобода мыслится не как абсолютная независимость личности, а как морально обоснованная автономия, согласующаяся с нормами сообщества.

В отличие от экспрессивной русской образности, узбекские выражения более спокойны, рациональны и этически мотивированы, что связано с доминированием в узбекской картине мира ценностей гармонии, умеренности и социальной ответственности.

Паремии о свободе: общие мотивы и национальные различия. Русские пословицы о свободе содержатся в сборниках: Пословицы русского народа В. Даля (1862/2000), Русская паремиология под ред. А.И. Фёдорова (2010). В них свобода предстает как ценность, требующая усилий и ответственности:

- «Воля дороже золота»,
- «Где воля, там и раздолье»,
- «Без воли и птица не поёт» (Даль, 2000).

Но значим также мотив опасности необузданной свободы:

- «Много воли – к худой доле»,
- «Вольная волюшка до беды доведёт».

Исследователи отмечают, что в русском сознании свобода часто соотносится с протестом, разрушением ограничений, а иногда с бунтом (Лотман Ю. М., Семиосфера, 1992; Лихачёв Д. С., Концептосфера русской культуры, 1997).

Узбекские пословицы приведены в работах Ш. Рахматуллаева (*O'zbek tilining izohli maqollar lug'ati*, 1998) и З. Мадрахимовой (*Maqol va matallar semantikasi*, 2012). Им присущи мотивы гармонии, достоинства и духовной независимости:

- Erksiz odam – soyasiz daraxt,
- Erkinlik – elning boyligi,
- Erk – mas'uliyatdir.

В отличие от русской традиции, противопоставление свободы и коллективного блага смягчено:

- «Erkin bo'lsang ham, elni unutma».

Таким образом, русские поговорки представляют свободу как индивидуализированную и часто конфликтную ценность, а узбекские — как социально-моральную категорию.

Метафорическая структура концепта свободы в русском и узбекском языках подробно описана в работах:

- Дж. Лакоффа и М. Джонсона (*Metaphors We Live By*, 1980),
- В. Н. Телии (*Русская фразеология*, 1996),
- Н. Сафарова (*O'zbek tilida metafora*, 2009).

Русские метафоры свободы:

- природные – степной простор, ветер свободы, птица в небе;
- социальные – разорвать цепи, сбросить оковы;
- религиозные – свобода духа, свобода от греха;
- исторические – свобода как «завоёванное» благо, связанное с борьбой (Лотман, 1992).

Узбекские метафоры:

- природные – toza havo («чистый воздух»), ochiq osmon («открытое небо»);
- социальные – o'z yo'lini tanlash («выбрать путь»), ixtiyor («воля- разумный выбор»);
- религиозные – свобода как духовное очищение (Исламов Х., *Ma'naviyat va til*, 2011);
- исторические – свобода как культурное возрождение и просвещение (движение джадидов –

Файзуллаева М., 2014).

Различие моделей показывает:

- русская культура эмоционально-экспрессивна, подчеркивает борьбу, порыв, протест;
- узбекская – гармонична, акцентирует моральную ответственность и духовное самосовершенствование.

Отражение концепта «свобода» в художественной литературе

Художественные тексты позволяют увидеть индивидуальную авторскую интерпретацию свободы. Например:

А. С. Пушкин:

- свобода как гражданский идеал («К Чаадаеву», «Узник»);
- как личная автономия (анализ у: Непомнящий В. С., Пушкин и русская свобода, 1999).

М. Ю. Лермонтов:

- свобода как протест и трагическое одиночество («Парус», «Мцыри»);
- интерпретация подробно рассмотрена у Л. Гинзбург (О лирике, 1974).

Чулпон:

- в поэзии свобода — символ духовного и национального возрождения («Ovoz», «Erk»). Анализ представлен в: Каюмова Д., Чўлпоннинг бадийи дунёси, 2005.

Айбек («Навоий»):

- свобода трактуется через моральный выбор, просвещение, служение народу. Это подчёркивается в исследовании: Каримов А., Ойбек ва адабий мерос, 1982.

Абдулла Кадыри:

- в романах «O'tkan kunlar», «Mehrobdan chayon» свобода – право личности на любовь, выбор, достоинство (Хасанов У., А.Кадирий ижоди, 1991).

Выводы. Проведённый анализ показал, что концепт «свобода» занимает важное место в ценностной картине мира как русского, так и узбекского народов, однако его языковая репрезентация имеет выраженную национально-культурную специфику. В русской лингвокультуре свобода преимущественно осмысливается как эмоционально насыщенное, индивидуализированное и нередко конфликтное состояние, тесно связанное с образами простора, борьбы и освобождения от ограничений. В узбекской языковой традиции свобода интерпретируется более гармонично и этически

мотивированно — как ответственная автономия личности, соотносимая с нормами общества и духовными ценностями.

Сопоставительный анализ фразеологических единиц, паремий и художественных текстов подтвердил, что универсальное понимание свободы как ценности сочетается с различиями в метафорических моделях, оценочных коннотациях и культурных приоритетах. Полученные результаты расширяют представления о национальной специфике концептуализации свободы и могут служить основой для дальнейших исследований в области когнитивной и лингвокультурологической типологии.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Фёдоров А. И. (ред.) *Русская паремиология*. – М., 2010.
2. Каюмова Д. *Чўлпоннинг бадиий дунёси*. – Т., 2005.
3. Каримов А. *Ойбек ва адабий мерос*. – Т., 1982.
4. Молотков А. И. *Фразеологический словарь русского языка*. – М., 1986.
5. Непомнящий В. С. *Пушкин и русская свобода*. – М., 1999.
6. Рахматуллаев Ш. *O'zbek tilining izohli maqollar lug'ati*. – Т., 1998.
7. Сафаров Н. *O'zbek tilida metafora*. – Т., 2009.
8. Теля В. Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – М., 1996.
9. Теля В. Н. (ред.) *Большой фразеологический словарь русского языка*. – М., 2006.
10. Турсунов Ш. *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. – Т., 2002.
11. Хасанов У. А. *Қодирий ижоди*. – Т., 1991.
12. Wierzbicka A. *Understanding Cultures Through Their Key Words*. – Oxford, 1997.

INGLIZ -O‘ZBEK TARJIMUSHUNOSLIKDA PRAGMATIK JIHATLARNI HISOBGA OLISH VA TILGA OID IJTIMOYIY-MADANIY OMILLAR (OLIVER TWIST ASARI MISOLIDA)

*Yuldasheva Aziza Yuldashevna,
Toshkent davlat transport universiteti
chet tillar kafedrasida o‘qituvchisi
yuaziza42@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz-o‘zbek tarjimashunosligida pragmatik jihatlar hamda tilga oid ijtimoiy-madaniy omillarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida Charles Dickensning “Oliver Twist” asari tanlangan bo‘lib, undagi pragmatik birliklar va madaniy realiyalarni tarjima qilish jarayonidagi muammolar hamda ularni bartaraf etish usullari ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari tarjima jarayonida pragmatik moslik va madaniy adekvatlikni ta’minlash muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tarjimashunoslik, pragmatika, madaniy omillar, adaptatsiya, realiya, lingvopragmatika, kontekst.

PRAGMATIC ASPECTS AND SOCIO-CULTURAL FACTORS IN ENGLISH-UZBEK LITERARY TRANSLATION: A CASE STUDY OF "OLIVER TWIST"

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the importance of pragmatic aspects as well as social and cultural factors in English-Uzbek translation studies. The subject of the research was chosen for the novel by Charles Dickens "Oliver Twist", which examines the features of transmission of pragmatic units such as irony, sarcasm and humor, as well as cultural realities. Particular attention is paid to the problems of pragmatic losses, cultural adaptation and strategies for their compensation.

Keywords: translation science, pragmatics, sociocultural factors, realities, adaptation, equivalence, linguistics, context.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ В АНГЛО-УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ «ОЛИВЕР ТВИСТ»)

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ значения прагматических аспектов, а также социальных и культурных факторов в англо-узбекском переводоведении. В качестве объекта исследования выбран роман Чарльза Диккенса «Оливер Твист», на материале которого рассматриваются особенности передачи прагматических единиц, таких как ирония, сарказм и юмор, а также культурных реалий. Особое внимание уделяется проблемам прагматических потерь, культурной адаптации и стратегиям их компенсации.

Ключевые слова: переводоведение, прагматика, социокультурные факторы, реалии, адаптация, эквивалентность, лингвопрагматика, контекст.

Kirish: Zamonaviy tarjimashunoslik fanida tarjima jarayoni faqat til birliklarini mexanik ravishda bir tildan ikkinchi tilga o‘tkazish emas, balki murakkab kommunikativ, ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida qaraladi. Har qanday matn, ayniqsa badiiy asar, o‘zida muallifning estetik qarashlari, ijtimoiy pozitsiyasi va milliy madaniyatga xos xususiyatlarni mujassamlashtiradi. Shu sababli tarjima jarayonida nafaqat lingvistik, balki pragmatik va madaniy omillarni ham hisobga olish zarur bo‘ladi. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi struktural va madaniy tafovutlar tarjimada ko‘plab muammolarni yuzaga keltiradi, ayniqsa badiiy matnlar tarjimasida bu holat yanada yaqqol namoyon bo‘ladi.

Pragmatika tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u til birliklarining nutq jarayonida qanday qo‘llanishini, ularning kommunikativ vazifasini va kontekst bilan bog‘liq ma’nolarini o‘rganadi. Tarjima jarayonida pragmatik yondashuv muallifning niyati, matnning emotsional ta’siri va o‘quvchiga yetkaziladigan umumiy mazmunni saqlab qolishni talab qiladi. Masalan, ingliz tilida qo‘llaniladigan kinoya yoki ironiyani so‘zma-so‘z tarjima qilish aksariyat hollarda asl ma’noni buzadi.

Shu bois tarjimon bunday hollarda kontekstni chuqur tahlil qilib, o‘zbek tilida mos pragmatik ekvivalentni topishi lozim. Bu esa tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki madaniy kompetensiyasiga ham bog‘liqdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot ingliz-o‘zbek tarjimashunosligida pragmatik jihatlar hamda ijtimoiy-madaniy omillarni aniqlash va tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, unda kompleks yondashuv asosida bir

necha ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida Oliver Twist asari va uning o'zbek tilidagi tarjima variantlari tanlab olindi. Ushbu asar pragmatik va madaniy jihatdan boy bo'lgani sababli lingvopragmatik tahlil uchun qulay manba hisoblanadi.

Tadqiqot jarayonida avvalo **qiyosiy-tahliliy metod** qo'llanildi. Ushbu metod yordamida ingliz tilidagi original matn va uning o'zbek tilidagi tarjimalari o'zaro solishtirilib, ular orasidagi semantik, pragmatik va stilistik tafovutlar aniqlandi. Bu usul ayniqsa hazil, ironiya va kinoya kabi pragmatik birliklarning tarjimada qanday aks etishini tahlil qilishda samarali bo'ldi.

Shuningdek, **lingvopragmatik tahlil metodi** asosida matndagi yashirin ma'nolar, kommunikativ niyat va kontekstual xususiyatlar o'rganildi. Ushbu metod orqali muallif tomonidan qo'llanilgan pragmatik vositalarning funksional vazifasi, ularning o'quvchiga ta'siri va tarjima jarayonida yuzaga keladigan o'zgarishlar aniqlashtirildi. Ayniqsa, ironiyaviy va kinoyaviy ifodalarning kontekstga bog'liqligi ushbu metod orqali chuqur tahlil qilindi.

Tadqiqotda **kontekstual tahlil metodi** ham muhim o'rin tutdi. Ushbu metod yordamida til birliklari alohida emas, balki butun matn doirasida o'rganildi. Bu esa pragmatik ma'nolarni to'g'ri talqin qilish va ularning tarjimada qanday o'zgarishini aniqlash imkonini berdi. Ayniqsa, madaniy realiyalar va ularning kontekst bilan bog'liq ma'nolari ushbu metod asosida tahlil qilindi.

Bundan tashqari, **deskriptiv (tasviriyy) metod** orqali tarjima jarayonida qo'llanilgan strategiyalar — adaptatsiya, transliteratsiya, izohlash va kompensatsiya usullari tavsiflandi. Ushbu metod yordamida tarjimon tomonidan tanlangan yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilinib, ularning samaradorligi baholandi.

Tadqiqot davomida **madaniy-semantik tahlil** ham qo'llanilib, unda ingliz tiliga xos realiyalar va ularning o'zbek tilidagi ifodalanish xususiyatlari o'rganildi. Bu esa madaniy adaptatsiya jarayonida yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini ishlab chiqishga xizmat qildi.

Mazkur metodlarning kompleks qo'llanilishi natijasida ingliz-o'zbek tarjimasida pragmatik jihatlar va madaniy omillarning o'zaro bog'liqligi chuqur tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi matnni ko'p qatlamli yondashuv asosida o'rganishga imkon berib, tarjima jarayonidagi muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Tarjimada madaniy omillar ham muhim o'rin tutadi, chunki har bir til o'z xalqining tarixiy tajribasi, urf-odatlar va ijtimoiy tizimini aks ettiradi. Ingliz tilidagi ko'plab tushunchalar o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas. Masalan, ingliz jamiyatidagi ijtimoiy tabaqalanish, muayyan institutlar yoki tarixiy hodisalar bilan bog'liq tushunchalar tarjimada qo'shimcha izoh yoki moslashtirishni talab qiladi. Bu esa tarjima jarayonida madaniy adaptatsiyaning zarurligini ko'rsatadi. Tarjimon bu jarayonda ikki asosiy yo'nalish o'rtasida muvozanat topishi kerak: bir tomondan asliyatga sodiqlikni saqlash, ikkinchi tomondan esa o'quvchi uchun tushunarli matn yaratish.

Oliver Twist asari ingliz adabiyotining muhim namunalardan biri bo'lib, unda Viktoriya davriga xos ijtimoiy muammolar chuqur tasvirlangan. Asarda yetim bolalar hayoti, kambag'allik, jinoyatchilik va jamiyatdagi adolatsizlik kabi masalalar ko'tarilgan. Muallif ushbu muammolarni ochib berishda turli pragmatik vositalardan, xususan ironiyadan, kinoyadan va hazildan keng foydalanadi.

Bu esa asarning badiiy qiymatini oshiradi, biroq uni tarjima qilish jarayonini murakkablashtiradi. Asarda qo'llanilgan ironik ifodalar ko'pincha ijtimoiy tizimni tanqid qilishga qaratilgan bo'lib, ular yashirin ma'noni o'z ichiga oladi. Masalan, yetimxonadagi sharoitlar muallif tomonidan go'yoki "g'amxo'rlik" sifatida tasvirlanadi, aslida esa bu kinoyaviy ifoda orqali bolalarning og'ir ahvoli ochib beriladi. Tarjimada bu kabi pragmatik qatlamni saqlash muhim vazifa hisoblanadi. Agar tarjimon bu nozik ma'nolarni yetkazib bera olmasa, asarning ta'sirchanligi sezilarli darajada pasayadi.

Shuningdek, asarda ko'plab madaniy realiyalar uchraydi. Masalan, "workhouse", "parish", "beadle" kabi tushunchalar ingliz jamiyatining muayyan tarixiy va ijtimoiy tizimiga tegishlidir. Ularni oddiy tarjima qilish yetarli emas, chunki ular kengroq madaniy kontekstni anglatadi. Shu sababli tarjimon bu tushunchalarni izohlash, moslashtirish yoki transliteratsiya qilish orqali o'quvchiga yetkazadi. Bu jarayonda tarjimonning madaniy bilimlari va tarjima strategiyasini to'g'ri tanlashi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Tarjima jarayonida ko'pincha pragmatik yo'qotishlar yuzaga keladi. Bular qatoriga ironiyaning yo'qolishi, stilistik rang-baranglikning kamayishi va emotsional ta'sirning pasayishi kiradi. Bunday yo'qotishlarni bartaraf etish uchun tarjimon kontekstual tarjima, sinonimik boyitish va izohli tarjima usullaridan foydalanadi. Masalan, asl matndagi kinoyani o'zbek tilida boshqa ifoda orqali yetkazish mumkin, bu esa matnning umumiy ta'sirini saqlab qolishga yordam beradi.

Madaniy adaptatsiya jarayoni ham tarjimada muhim o'rin tutadi. Tarjimon asliyatdagi madaniy elementlarni to'liq saqlab qolish yoki ularni o'quvchiga moslashtirish o'rtasida tanlov qiladi. Agar madaniy elementlar to'liq saqlansa, matn o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Aksincha, ortiqcha

moslashtirish asarning milliy koloritini yo'qotadi. Shu sababli optimal yondashuv — bu muvozanatni topishdir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz-o'zbek tarjimasida pragmatik va madaniy omillarni hisobga olish tarjima sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Ayniqsa, badiiy asarlar tarjimasida tarjimon ijodkorlik bilan yondashishi, kontekstni chuqur tahlil qilishi va madaniyatlararo tafovutlarni hisobga olishi zarur. Tarjima jarayoni aslida ikki til o'rtasidagi emas, balki ikki madaniyat o'rtasidagi muloqotdir.

Badiiy matn pragmatik jihatdan murakkab tizim hisoblanadi, chunki unda til birliklari nafaqat axborot yetkazish, balki estetik ta'sir ko'rsatish, o'quvchi hissiyotiga ta'sir etish va uallifning kommunikativ niyatini ifodalash vazifasini bajaradi. Shu sababli badiiy asarlarda qo'llaniladigan pragmatik vositalar, xususan hazil, ironiya va kinoya alohida ahamiyatga ega. Ushbu vositalar matnning ekspressivligini oshiradi, uning semantik qatlamini boyitadi va o'quvchining matnni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi.

Pragmatika nuqtai nazaridan hazil nutqning emotsional-ekspressiv komponenti sifatida qaraladi. Hazil orqali muallif voqealarni yumshoqroq ifodalaydi, dramatik vaziyatlarni yengillashtiradi va o'quvchi bilan o'ziga xos kommunikativ aloqani o'rnatadi. Charles Dickensning ijodida hazil ko'pincha ijtimoiy tanqid bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Xususan, "Oliver Twist" asarida ayrim obrazlar va vaziyatlar orqali kulgili, biroq chuqur ma'noga ega sahnalar yaratilgan. Tarjimada hazilni saqlab qolish muhim vazifa hisoblanadi, chunki u matnning umumiy ta'sirchanligini belgilaydi. Agar hazil noto'g'ri yoki so'zma-so'z tarjima qilinsa, u o'z ta'sirini yo'qotishi mumkin.

Ironiya esa pragmatik vositalarning eng murakkab turlaridan biri hisoblanadi. Ironiyada aytilgan fikrning tashqi shakli bilan uning asl ma'nosi o'rtasida qarama-qarshilik mavjud bo'ladi. Ya'ni, muallif aslida bir narsani aytib, uning teskarisini nazarda tutadi. Bu hodisa kontekstga kuchli bog'liq bo'lib, uni to'g'ri anglash uchun matnning umumiy mazmunini hisobga olish zarur. "Oliver Twist" asarida ironiyadan keng foydalanilgan bo'lib, u orqali Viktoriya davri jamiyatidagi ijtimoiy adolatsizlik tanqid qilinadi. Masalan, yetimxonadagi sharoitlar "g'amxo'rlik" sifatida tasvirlanadi, biroq bu ifoda aslida keskin kinoyaviy ma'noni anglatadi. Tarjimada ironiyani yetkazish katta mahorat talab qiladi, chunki u ko'pincha yashirin ma'noga ega bo'ladi.

Kinoya esa ironiyaga yaqin bo'lgan pragmatik vosita bo'lib, u orqali muallif yashirin tanqidni ifodalaydi. Kinoyada ma'no ko'pincha bilvosita beriladi va o'quvchidan tafakkur qilishni talab etadi. Ushbu vosita badiiy matnning chuqurligini oshiradi va muallifning ijtimoiy pozitsiyasini ifodalashga xizmat qiladi. "Oliver Twist" asarida kinoya orqali jamiyatdagi tengsizlik, mansabdorlarning loqaydligi va ijtimoiy tizimning kamchiliklari fosh etiladi. Tarjimada kinoyani saqlab qolish uchun tarjimon kontekstual tahlil asosida mos ifodalarni tanlashi lozim.

Hazil, ironiya va kinoya o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, ular ko'pincha birgalikda qo'llanadi. Bu esa ularni tarjima qilishni yanada murakkablashtiradi. Tarjimon ushbu elementlarni to'g'ri talqin qilishi uchun nafaqat til bilimiga, balki madaniy va ijtimoiy kontekstni chuqur tushunishga ega bo'lishi zarur. Chunki pragmatik ma'no ko'pincha til birliklarining yuzaki ma'nosidan tashqarida joylashgan bo'ladi.

Tarjima jarayonida ushbu pragmatik elementlarni yetkazishda bir qator muammolar yuzaga keladi. Birinchidan, ironik va kinoyaviy ifodalar ko'pincha milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq bo'ladi. Ikkinchidan, hazil elementlari til o'yinlariga asoslangan bo'lishi mumkin, bu esa ularni boshqa tilga o'tkazishni qiyinlashtiradi. Uchinchidan, o'quvchining madaniy tajribasi tarjimani qabul qilishga ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tarjimon turli strategiyalardan foydalanadi. Ulardan biri kontekstual tarjima bo'lib, bunda birlik matnning umumiy mazmuniga mos ravishda tarjima qilinadi. Ikkinchi usul kompensatsiya bo'lib, unda yo'qotilgan pragmatik ma'no boshqa vositalar orqali tiklanadi. Uchinchisi adaptatsiya bo'lib, bunda matn o'quvchiga moslashtiriladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hazil, ironiya va kinoya badiiy matnning muhim pragmatik komponentlari hisoblanadi. Ular matnning ta'sirchanligini oshiradi va muallifning kommunikativ niyatini ifodalashga xizmat qiladi. Tarjimada ushbu elementlarni saqlab qolish esa tarjimonning asosiy vazifalaridan biridir.

Zamonaviy tarjimashunoslikda madaniy adaptatsiya muammosi eng dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tarjima jarayoni ikki til o'rtasidagi oddiy lingvistik almashinuv emas, balki ikki madaniyat o'rtasidagi murakkab kommunikativ jarayon sifatida qaraladi. Shu sababli tarjimon faqat til birliklarini emas, balki ularning ortida turgan madaniy mazmunni ham to'g'ri yetkazishi zarur. Ayniqsa, badiiy matnlarda madaniy komponentlar muhim o'rin tutadi, chunki ular muallifning milliy dunyoqarashi va ijtimoiy muhitini aks ettiradi.

Madaniy adaptatsiya — bu tarjima jarayonida manba tilga xos madaniy birliklarni maqsad til madaniyatiga moslashtirish jarayonidir. Ushbu jarayon tarjimada tushunarlikni ta'minlash bilan birga,

asarning milliy koloritini saqlab qolishni ham talab qiladi. Tarjimon ushbu ikki omil o'rtasida muvozanatni topishi zarur, aks holda matnning asl mazmuni yoki estetik qiymati buzilishi mumkin.

Charles Dickensning "Oliver Twist" asari madaniy adaptatsiya muammolarini tahlil qilish uchun muhim manba hisoblanadi. Asarda Viktoriya davri Angliyasining ijtimoiy tizimi, urf-odatlar va kundalik hayoti tasvirlangan. Ushbu elementlar o'zbek o'quvchisi uchun notanish bo'lishi mumkin, shu sababli ularni tarjima qilish jarayonida muayyan qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Asarda uchraydigan "workhouse", "parish", "beadle" kabi realiyalar ingliz jamiyatining muayyan tarixiy va ijtimoiy tizimiga tegishlidir. Ularni oddiy tarjima qilish yetarli emas, chunki ular kengroq madaniy mazmunni o'z ichiga oladi. Shu sababli tarjimon bunday birliklarni izohlash yoki moslashtirish orqali o'quvchiga yetkazadi. Bu esa madaniy adaptatsiyaning muhim ko'rinishlaridan biridir.

Madaniy adaptatsiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolardan biri — ekvivalentlik masalasidir. Ko'plab madaniy tushunchalar boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalentga ega emas. Masalan, ingliz jamiyatidagi ijtimoiy tabaqalanish tizimi o'zbek madaniyatidan farq qiladi. Shu sababli tarjimon ushbu farqlarni hisobga olib, mos ifodalarni tanlashi lozim.

Yana bir muhim muammo — milliy koloritni saqlab qolishdir. Agar tarjimon barcha madaniy elementlarni to'liq moslashtirsa, asarning milliy xususiyatlari yo'qolishi mumkin. Aksincha, agar ularni o'zgartirmasdan qoldirsa, matn o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lib qoladi. Shu sababli optimal yondashuv — bu muvozanatni saqlashdir.

Tarjima jarayonida madaniy adaptatsiya uchun bir qator strategiyalar qo'llanadi. Ulardan biri transliteratsiya bo'lib, bunda asl termin saqlanadi. Bu usul madaniy koloritni saqlashga yordam beradi, biroq o'quvchi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin. Ikkinchi usul izohlash bo'lib, bunda tushuncha batafsil tushuntiriladi. Bu o'quvchi uchun qulay, lekin matn hajmini oshiradi. Uchinchi usul adaptatsiya bo'lib, bunda realiya o'zbek madaniyatiga moslashtiriladi. Shuningdek, kompensatsiya usuli ham muhim ahamiyatga ega. Ushbu usul orqali tarjimada yo'qolgan ma'no boshqa vositalar yordamida tiklanadi. Bu esa matnning umumiy ta'sirini saqlab qolishga yordam beradi.

Madaniy adaptatsiya jarayonida tarjimonning roli nihoyatda muhimdir. U nafaqat tilshunos, balki madaniyatlararo vositachi sifatida faoliyat yuritadi. Tarjimon har ikki madaniyatni chuqur bilishi, ularning o'ziga xos xususiyatlarini tushunishi zarur. Bu esa tarjimaning sifatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz-o'zbek tarjimasida madaniy adaptatsiya muammolari murakkab va ko'p qatlamli tizimga ega. Ushbu muammolarni hal qilish uchun tarjimon lingvistik bilim bilan bir qatorda madaniy kompetensiyaga ham ega bo'lishi zarur. Faqat shunda tarjima adekvat va ta'sirchan bo'lishi mumkin.

Xulosa. Oliver Twist asari misolida madaniy adaptatsiya tarjima jarayonining ajralmas qismi ekanligi aniqlandi. Tarjimon madaniy tafovutlarni hisobga olib, mos strategiyalarni tanlashi lozim. Bu esa tarjimaning sifatini oshiradi va o'quvchiga asarning asl mazmunini to'liq yetkazish imkonini beradi. Oliver Twist asari misolida ingliz-o'zbek tarjimashunosligida pragmatik jihatlar va madaniy omillarni hisobga olish nihoyatda muhim ekanligi aniqlandi. Tarjimon nafaqat tilshunos, balki madaniyatlararo vositachi sifatida ham faoliyat yuritadi. Pragmatik moslik va madaniy adekvatlikni ta'minlash esa tarjimaning muvaffaqiyatli chiqishini belgilaydi. Shu bois tarjimashunoslikda ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlarni yanada rivojlantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi

ADABIYOTLAR:

1. Dickens, Charles. *Oliver Twist*
2. Nida, E. *Toward a Science of Translating*
3. Newmark, P. *A Textbook of Translation*
4. Baker, M. *In Other Words*
5. Komissarov, V. *Teoriya perevoda*
6. Catford, J. *A Linguistic Theory of Translation*
7. *O'zbek tarjimashunosligi bo'yicha ilmiy manbalar*
8. Диккенс Ч. *Оливер Твист, или Приключения сироты* / Пер. с англ. – М.: ЭКСМО, 2019. – 480 с.
9. . Лотман Ю.М. *Анализ поэтического текста: структура стиха*. – Л.: Просвещение, 1972. – 250 с
10. Смирнов А.А. *Жанровые особенности романа Чарльза Диккенса «Оливер Твист»* // *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*. – 2018. – №4. – С. 112–123.
11. Sanders A. *Charles Dickens: A Critical Study*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 295 p
12. *Victorian Literature and Culture* // Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/victorian-literature-and-culture> (дата обращения: 01.04.2025).

KONNOTATSIYALARDA AGE/YOSH KONSEPTI

Xo'jamberdiyeva Gavhar Ilhom qizi,
Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi
gavhar0697@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillari frazeologiyasida "yosh" (age) konseptining lingvokulturologik va kognitiv jihatdan qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda yoshga oid maqollar va idiomalar asosida yoshlik va keksalik bosqichlarining konnotativ ma'nolari turli nuqtayi nazardan ochib beriladi. O'zbek tilida keksalik ko'proq hurmat, donolik va ijtimoiy mavqe bilan bog'liq holda talqin qilinishi, ingliz tilida esa funktsionallik, moslashuvchanlik va individuallik nuqtayi nazaridan baholanishi aniqlanadi. Shuningdek, har ikki tilda yoshlikning tajribasizlik va "pishmaganlik" metaforalari orqali ifodalanishi ham ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni hamda konseptual tafovutlarni yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yosh konsepti, lingvokulturologiya, kognitiv tilshunoslik, frazeologiya, maqollar, konnotatsiya, qiyosiy tahlil, madaniyat, keksalik, yoshlik.

КОНЦЕПТ ВОЗРАСТА В КОННОТАЦИЯХ

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный лингвокультурологический и когнитивный анализ концепта «возраст» (age) в узбекской и английской фразеологии. В исследовании рассматриваются пословицы и фразеологические единицы, связанные с молодостью и старостью, с целью выявления их коннотативных значений. Установлено, что в узбекской языковой картине мира старость преимущественно ассоциируется с уважением, мудростью и социальным статусом, тогда как в английской культуре она чаще оценивается с точки зрения функциональности, адаптивности и индивидуализма. Кроме того, молодость в обоих языках нередко выражается через метафоры незрелости и отсутствия жизненного опыта. Полученные результаты подчеркивают тесную взаимосвязь языка и культуры, а также концептуальные различия в интерпретации возраста в двух лингвокультурных сообществах.

Ключевые слова: концепт возраста, лингвокультурология, когнитивная лингвистика, фразеология, пословицы, коннотация, сравнительный анализ, культура, старость, молодость.

THE AGE CONCEPT IN CONNOTATIONS

Abstract. This article presents a comparative linguocultural and cognitive analysis of the concept of "age" in Uzbek and English phraseology. The study examines proverbs and idiomatic expressions related to youth and old age, revealing their connotative meanings. It is found that in Uzbek, old age is predominantly associated with respect, wisdom, and social status, whereas in English it is often evaluated in terms of functionality, adaptability, and individualism. Additionally, youth in both languages is commonly expressed through metaphors of immaturity and inexperience. The findings highlight the strong interconnection between language and culture, as well as the conceptual differences in the interpretation of age across the two linguistic communities.

Keywords: concept of age, linguocultural studies, cognitive linguistics, phraseology, proverbs, connotation, comparative analysis, culture, old age, youth.

Kirish. O'zbek va ingliz tillarida "Yosh / Age" konsepti inson hayotining turli bosqichlarini nafaqat biologik jihatdan, balki lingvokulturologik va kognitiv nuqtayi nazardan ham ifodalovchi murakkab tushuncha hisoblanadi. Bu konsept til birliklari orqali insonning yoshi bilan birga uning ijtimoiy maqomi, hayotiy tajribasi, hissiy holati va jamiyatdagi o'rini ham aks ettiradi. Har ikkala tilda ham "yosh" tushunchasi ko'p qatlamli konnotatsiyaga ega bo'lib, unda ijobiy va salbiy baholovchi ma'nolar uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Yoshlik bosqichi odatda ijobiy konnotatsiyalar bilan bog'lanadi. U g'ayrat, energiya, yangilikka intilish, umid, go'zallik va jismoniy kuch ramzi sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, yosh bo'lish ba'zan tajribasizlik, hissiyotlarga beriluvchanlik, mas'uliyatsizlik yoki "xomlik" kabi salbiy ma'nolarni ham ifodalashi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi "burni artilmagan" iborasi yoki ingliz tilidagi "green" so'zi yosh va tajribasiz kishini ifodalab, salbiy-baholovchi konnotatsiyani yuzaga chiqaradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Maqolaning nazariy asoslarini yoritishda, avvalo, “konsept” tushunchasiga oid ilmiy yondashuvlarga murojaat qilish muhimdir. Sergey Askoldov va Dmitry Likhachev konseptni madaniyatning asosiy yacheykasi sifatida talqin qilib, uni inson ongida voqelikning obrazli hamda qadriyatli aks etishi deb izohlaydilar. Ularning fikricha, konsept til orqali shakllanib, milliy madaniyatni saqlovchi va uzatuvchi muhim birlik hisoblanadi. Yuri Stepanov esa konseptni madaniyatning inson ongidagi “klasteri” sifatida ko‘rib, “yosh” konseptini faqat biologik emas, balki etnomadaniy kod sifatida o‘rganish zarurligini ta’kidlaydi. Lingvokulturologik tadqiqotlarda konseptning ichki tuzilishini aniqlash muhim o‘rin tutadi. Vladimir Karasik konseptni uch komponent — obrazli, tushunchaviy va qadriyatli qatlamlarga ajratadi. “Yosh” konseptida aynan qadriyatli komponent yetakchi bo‘lib, u turli madaniyatlarda turlicha talqin qilinadi: masalan, o‘zbek jamiyatida keksalarga hurmat ustuvor bo‘lsa, ingliz madaniyatida yoshlikka intilish (“cult of youth”) kuchliroq namoyon bo‘ladi. Nina Arutyunova esa hayot davrlarining metaforik modellashtirilishini o‘rganib, “yosh” konsepti ko‘pincha yo‘l (path) yoki fasllar (seasons) metaforalari orqali ifodalanishini ilmiy asoslab bergan[1].

O‘zbek tilshunosligida ham “yosh” konsepti muhim lingvokulturologik kategoriya sifatida tadqiq etilgan. Ne‘mat Mahmudov o‘z ishlarida o‘zbek tilining milliy-madaniy xususiyatlarini tahlil qilib, yosh omilining ijtimoiy munosabatlardagi rolini — xususan, hurmat va iyerarxiya tizimidagi o‘rnini yoritadi. Abduaziz Nurmonov konseptual tahlil va tilning lisoniy manzarasini o‘rganishda yoshga oid birliklarning nazariy asoslarini ishlab chiqqan[6]. Shavkat Safarov esa kognitiv tilshunoslik doirasida “yosh” tushunchasining mental strukturasini va uning nutqiy-pragmatik xususiyatlarini tadqiq etgan[7]. Qiyosiy tadqiqotlarda esa Edward Sapir va Benjamin Lee Whorf tomonidan ilgari surilgan lingvistik nisbiylik nazariyasi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, til insonning dunyoni idrok etish uslubini shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, ingliz tilidagi “ageing” tushunchasi ko‘proq biologik va fiziologik jarayon sifatida talqin qilinsa, o‘zbek tilida u ijtimoiy-axloqiy mazmun — hurmat, maqom va tajriba bilan chambarchas bog‘liq holda idrok etiladi. Mazkur tadqiqot uchun muhim bo‘lgan asosiy tushunchalar qatoriga Ageism (yoshga asoslangan kamsitish), Gerontocracy (yoshi ulug‘larning boshqaruvdagi ustunligi) hamda Conceptosphere (konseptlar tizimi) kiradi. Ushbu tushunchalar “yosh” konseptining turli madaniy va ijtimoiy kontekstlardagi o‘rnini yanada chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigma, ya’ni tilni inson omili bilan bog‘liq holda o‘rganish yetakchi o‘rin egallamoqda. Shu nuqtayi nazardan, “yosh” (age) konsepti insoniyatning fundamental tushunchalaridan biri bo‘lib, u nafaqat biologik jarayonni, ya’ni jamiyatning ijtimoiy-madaniy tuzilishini, qadriyatlar tizimini va milliy mentalitetni aks ettiruvchi murakkab lisoniy tuzilmadir.

Keksalik bosqichi esa aksincha, ko‘proq donolik, boy hayotiy tajriba, vazminlik va hurmat bilan bog‘lanadi. Ayniqsa, o‘zbek madaniyatida yoshi ulug‘ insonlar jamiyatda alohida ehtiromga ega bo‘lib, “yoshi ulug‘” birikmasi nafaqat biologik yoshni, balki ijtimoiy maqom va donishmandlikni ham anglatadi. Maqollarda ham keksalar “uyning chirog‘i”, “donishmand” sifatida ulug‘lanadi. Biroq keksalikning salbiy konnotatsiyalari ham mavjud bo‘lib, ular jismoniy zaiflik, harakatdan qolish, yangilikka moslashish qiyinligi yoki ijtimoiy faollikning pasayishi bilan bog‘lanadi. Qiyosiy jihatdan qaralganda, o‘zbek va ingliz madaniyatlari o‘rtasida muhim tafovutlar kuzatiladi. O‘zbek tilida “yosh” konsepti ko‘proq iyerarxiya, hurmat va kollektiv qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, ingliz tilida “age” tushunchasi ko‘proq individuallik, shaxsiy erkinlik va mustaqillik bilan uyg‘unlashadi. Ingliz tilida qarish jarayoni (“ageing”) ko‘pincha ijtimoiy yoki tibbiy muammo sifatida talqin qilinishi mumkin, o‘zbek madaniyatida esa u hayotning tabiiy bosqichi va hurmatga sazovor davr sifatida qabul qilinadi. Lingvistik jihatdan bu konsept frazeologizmlar va metaforalar orqali keng ifodalanadi. Har ikkala tilda ham yoshlik “bahor” bilan, keksalik esa “kuz” yoki “qish” fasllari bilan qiyoslanadi. Bu metaforalar inson hayotini tabiat sikllari bilan uyg‘un holda tasvirlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, “Yosh / Age” konsepti til va madaniyat kesishgan nuqtada shakllanib, inson hayotining nafaqat biologik, balki ijtimoiy va ma’naviy qirralarini ham chuqur aks ettiradi.

“Yosh / Age” konsepti o‘zbek va ingliz tillarida nafaqat biologik yoshni, balki insonning ijtimoiy mavqei, hayotiy tajribasi va psixologik holatini ifodalovchi ko‘p qatlamli lingvokulturologik hodisa hisoblanadi. Ushbu konsept ayniqsa maqollar va frazeologik iboralar orqali yorqin namoyon bo‘ladi, chunki ular xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va dunyoqarashini mujassamlashtiradi. O‘zbek tilidagi “Qarisi bor uyning parisi bor” maqoli bunga yorqin misoldir. Denotativ jihatdan u qari inson yashaydigan uyda baraka bo‘lishini bildiradi. Biroq lingvistik tahlil shuni ko‘rsatadiki, “qari” leksemasi bu yerda oddiy biologik yoshni emas, balki donolik, tajriba va oila ustunini anglatadi. “Pari” esa mifologik obraz sifatida fayz, baraka va ruhiy himoya konnotatsiyalarini ifodalaydi. Demak, ushbu maqolda keksalik muqaddaslashtiriladi va jamiyatda yuqori qadriyat sifatida talqin qilinadi.

Ingliz tilidagi “You can’t teach an old dog new tricks” maqoli esa mazkur konseptga boshqacha yondashuvni aks ettiradi. Denotativ ma’noda qari itga yangi narsalarni o’rgatib bo’lmashligi aytiladi. Ammo bu yerda “old dog” metaforik obraz bo’lib, insonning o’zgarishga moslashish qobiliyati pasayganini bildiradi. “New tricks” esa yangi bilim, texnologiya yoki hayot tarzidagi yangiliklarni anglatadi. Konnotativ jihatdan bu maqolda keksalik moslashuvchanlikning kamayishi, yangilikni qabul qilishdagi qiyinchilik bilan bog’lanadi va salbiy baholanadi. Shu tarzda, o’zbek va ingliz maqollarida “yosh” konsepti turlicha semantik yo’nalishda namoyon bo’ladi: o’zbek tilida u ma’naviy va ijtimoiy qadriyat sifatida e’zozlanadi, ingliz tilida esa ko’proq funksional va psixologik mezonlar asosida baholanadi.

Yoshlik konsepti ham har ikki tilda o’ziga xos frazeologik ifodaga ega. O’zbek tilida “og’zidan sut hidi keladi” yoki “burni artilmagan” kabi iboralar insonning hali hayotiy tajribaga ega emasligini bildiradi. Bu yerda biologik va kundalik hayotiy holatlar orqali ijtimoiy “pishmaganlik” ifodalanadi va ko’pincha mensimaslik konnotatsiyasini yuzaga keltiradi. Ingliz tilida esa “green as grass” yoki “wet behind the ears” iboralar xuddi shu ma’noni anglatadi. “Green” rang metaforasi orqali pishmaganlik, “wet behind the ears” esa yangi tug’ilganlik belgisi orqali tajribasizlik ifodalanadi. Keksalik konseptida esa madaniy tafovutlar yanada yaqqol ko’zga tashlanadi.

O’zbek tilidagi “katta karvonning qo’ng’irog’i” iborasi yetakchilik va yo’l ko’rsatuvchilikni anglatib, keksa insonni jamiyatning muhim a’zosi sifatida tasvirlaydi. Shuningdek, “oshini oshab, yoshini yashagan” iborasi hayot tajribasining to’liqligini ifodalaydi. Ingliz tilida esa “an old hand” iborasi tajribali, mohir insonni bildirsa-da, “over the hill” iborasi insonning eng faol davri ortda qolganini anglatib, salbiy konnotatsiyani yuzaga chiqaradi. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko’rsatadiki, o’zbek tilida “yosh” konsepti ko’proq kollektivistik xarakterga ega bo’lib, unda oila, jamiyat va iyerarxiya muhim o’rin tutadi. Keksalik hurmat, baraka va ma’naviy yetuklik timsoli sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida esa bu konsept individualistik xarakter kasb etib, shaxsning funksionalligi, moslashuvchanligi va samaradorligi bilan bog’liq holda baholanadi.

Shu sababli, ingliz madaniyatida keksalik ba’zan cheklov yoki ijtimoiy muammo sifatida idrok etilishi mumkin[9]. Frazeologik birliklar orqali ifodalangan “yosh” konsepti har ikki til va madaniyatning o’ziga xos dunyoqarashini aks ettiradi. O’zbek tilida u ko’proq ma’naviy va ijtimoiy qadriyat sifatida ulug’lansa, ingliz tilida ko’proq amaliy va psixologik mezonlar asosida talqin qilinadi. Bu esa til va madaniyat o’rtasidagi uzviy bog’liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

O’zbek va ingliz tillari tizimida “yosh” konseptining qiyosiy tahlili shuni ko’rsatadiki, mazkur tushuncha har ikki xalqning lisoniy manzarasida markaziy o’rinlardan birini egallaydi va til orqali milliy-madaniy qadriyatlarning muhim ifodachisi sifatida namoyon bo’ladi. O’tkazilgan tadqiqot natijalari asosida bir qator muhim xulosalarga kelish mumkin. Avvalo, madaniy-estetik jihatdan sezilarli farqlar kuzatiladi. O’zbek tilida “yosh” konsepti asosan ijtimoiy iyerarxiya va axloqiy qadriyatlar — hurmat, duo, baraka kabi tushunchalar bilan chambarchas bog’liq. Keksalar jamiyatda muhim o’rin egallab, ularning tajribasi va donoligi yuqori baholanadi. Ingliz tilida esa “age” tushunchasi ko’proq individual imkoniyatlar, shaxsiy rivojlanish, mehnat samaradorligi hamda biologik holat — faollik yoki sustlik nuqtayi nazaridan talqin qilinadi. Konnotativ jihatdan ham tafovutlar yaqqol namoyon bo’ladi. O’zbek madaniyatida keksalik ijobiy baholanib, donolik, hayotiy tajriba va “uyning fayzi” sifatida ulug’lanadi. Ingliz tilida esa keksalik ko’pincha imkoniyatlarning cheklanishi, yangilikka moslashishdagi qiyinchiliklar bilan bog’liq salbiy konnotatsiyalarga ega bo’lishi mumkin. Shunga qaramay, “golden years” kabi birliklar orqali bu davrning ijobiy, hordiq va xotirjamlikka yo’naltirilgan tomonlari ham aks ettiriladi. Biroq har ikki til o’rtasida muhim o’xshashliklar ham mavjud. Xususan, inson umri metaforik jihatdan fasllar (bahor — yoshlik, kuz yoki qish — keksalik) hamda ranglar (yashil — tajribasizlik) orqali ifodalanadi. Bu esa “yosh” konseptining universal, ya’ni umumbashariy kognitiv asosga ega ekanligini ko’rsatadi. Lingvistik ifoda vositalarida esa ma’lum farqlar kuzatiladi. O’zbek tilidagi yoshga oid frazeologizmlar ko’proq oilaviy va kundalik turmush tajribasiga (masalan, “sut hidi”, “burun artish”) tayansa, ingliz tilida texnologik va funksional yo’nalishdagi birliklar (“old hand”, “old-timer”) ustunlik qiladi.

“Yosh (age) konsepti” konnotatsiyalarda ko’p qatlamli va murakkab semantik tuzilishga ega bo’lgan lingvistik-madaniy hodisa sifatida namoyon bo’ladi. U faqat insonning biologik yoshi yoki vaqt o’lchovini bildirish bilan cheklanmaydi, balki jamiyatning qadriyatlari, stereotiplari, ijtimoiy munosabatlari va madaniy tasavvurlarini ham o’zida aks ettiradi. Tahlillar shuni ko’rsatadiki, “yosh” konsepti turli kontekstlarda turlicha konnotativ ma’nolarni hosil qiladi. Masalan, “yoshlik” konsepti ko’pincha ijobiy baholanishga ega bo’lib, u faollik, energiya, yangilikka intilish, umid va ijodkorlik bilan bog’lanadi. Shu bilan birga, u ba’zan tajribasizlik, beqarorlik yoki hissiyotga berilish kabi salbiy konnotatsiyalarni ham ifodalashi mumkin.

“Keksalik” konsepti esa ko’pincha donolik, tajriba, sabr va hayotiy bilim bilan bog’lanadi. Biroq ayrim kontekstlarda u jismoniy zaiflik, ijtimoiy faollikning kamayishi yoki yangilikka moslashishdagi qiyinchilik kabi salbiy konnotatsiyalarni ham o’z ichiga oladi. Demak, yosh konsepti doimiy ravishda ikki qutbli (pozitiv

va negativ) konnotatsiyalar o'rtasida shakllanadi. Shuningdek, "yosh" konsepti nutqiy vaziyat, ijtimoiy muhit va madaniy qadriyatlarga qarab o'zgaruvchan xarakterga ega. Bir jamiyatda ijobiy hisoblangan yoshga oid tasavvur boshqa jamiyatda boshqacha baholanishi mumkin. Bu esa konseptning sotsiolingvistik va madaniy jihatdan juda muhim ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa. Konnotatsiyalarda "yosh" konseptining yana bir muhim jihati — uning metaforik va obrazli ifodalar orqali boyitilishidir. Masalan, "yoshlik bahori", "hayotning kuz fasli", "yosh daraxt", "hayot tajribasi" kabi birliklar yosh tushunchasining faqat biologik emas, balki badiiy-falsafiy talqinini ham shakllantiradi. Umuman olganda, "yosh" konseptining konnotativ tahlili til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni, shuningdek, milliy-madaniy dunyoqarashning til orqali qanday ifodalanishini ochib beradi. Bu konseptni o'rganish lingvokulturologiya, sotsiolingvistika va kognitiv tilshunoslik uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, insonning yosh haqidagi tasavvurlar tizimini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Ashurova D.U., Galieva M.R. *Cognitive Linguistics*. – Tashkent: Vneshinvestprom, 2018. – 160 p.
3. Карасик В. И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Mahmudov N. *Tilning mukammal tadqiqi yo'llari*. – Toshkent: Akademyashr, 2012. – 180 b.
6. Nurmonov A. *Tanlangan asarlar*. 3-jild. – Toshkent: Akademyashr, 2012. – 320 b.
7. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 92 b.
8. Степанов Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры*. – М.: Академический проект, 2004. – 991 с.
9. Usmonova Sh. *Lingvokulturologiya*. – Toshkent: O'zMU, 2014. – 165 b.
10. Wierzbicka A. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford: Oxford University Press, 1997. – 317 p.

**“THE KITE RUNNER” ASARI VA UNING O‘ZBEKCHA TARJIMASIDA “SADOQAT”
KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI**

Umurzaqova Aziza Baxtiyor qizi,
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
aziza.umurzakova1999@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xolid Husayniyning “The Kite Runner” asari va uning o‘zbek tilidagi “Shamol ortidan yugurib” (Rustam Jabborov tarjimasi) matnlari asosida “sadoqat” konseptiga oid leksik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi asarda “sadoqat” konseptini yuzaga chiqaruvchi birliklarning semantik maydonini aniqlash, markaziy semalarini ajratish, kontekstual ma’no o‘zgarishlarini ochib berishdan iborat. Tahlil natijasida “sadoqat” konsepti matnda do‘stlikka vafo, xizmatga sodiqlik, fidoyilik, e’tiqodga sodiqlik, vatanga sadoqat kabi ijobiy mazmuniy yo‘nalishlarda, shuningdek xiyonat, sotqinlik, vafosizlik kabi qarama-qarshi ma’nolarda namoyon bo‘lishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari “sadoqat” konsepti badiiy matnda ko‘p qatlamli leksik-semantik tizim hosil qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sadoqat konsepti, leksik-semantik tahlil, semantik maydon, konsept, xiyonat, fidoyilik, vafodorlik, badiiy matn lingvistikasi, tarjima tahlili.

**LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE CONCEPT OF LOYALTY IN THE KITE
RUNNER AND ITS UZBEK TRANSLATION**

Abstract. This article analyzes the lexical-semantic features of linguistic units related to the concept of loyalty based on Khaled Hosseini’s *The Kite Runner* and its Uzbek translation *Shamol ortidan yugurib* (translated by Rustam Jabborov). The aim of the study is to identify the semantic field of the concept of loyalty, determine its core semantic components, and reveal contextual shifts in meaning. The analysis shows that the concept of loyalty is manifested through positive semantic domains such as friendship, devotion, service loyalty, religious faith, and patriotism, as well as through opposing meanings including betrayal, treachery, and disloyalty. The findings demonstrate that the concept of loyalty forms a multi-layered lexical-semantic system in literary discourse.

Keywords: concept of loyalty, lexical-semantic analysis, semantic field, concept, betrayal, devotion, faithfulness, literary text linguistics, translation analysis

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПТА «ВЕРНОСТЬ» В РОМАНЕ THE
KITE RUNNER И ЕГО УЗБЕКСКОМ ПЕРЕВОДЕ**

Аннотация. В данной статье проводится лексико-семантический анализ языковых единиц, связанных с концептом «верность», на материале романа Халед Хоссейни “The Kite Runner” и его узбекского перевода “Shamol ortidan yugurib” (перевод Рустама Джабборова). Цель исследования заключается в определении семантического поля концепта «верность», выявлении его центральных семантических компонентов и анализе контекстуальных изменений значений. В результате анализа установлено, что концепт «верность» проявляется в тексте через положительные смысловые направления, такие как дружба, преданность, служебная лояльность, религиозная вера и патриотизм, а также через противоположные значения — измену, предательство и неверность. Результаты исследования показывают, что данный концепт формирует многослойную лексико-семантическую систему в художественном тексте.

Ключевые слова: концепт верности, лексико-семантический анализ, семантическое поле, концепт, измена, преданность, верность, лингвистика художественного текста, переводческий анализ

Kirish. Badiiy matn tilning estetik imkoniyatlarini namoyon etish bilan birga, muayyan konseptlarning semantik strukturasi va madaniy mazmunini yorituvchi muhim manba hamdir. Shu jihatdan “sadoqat” konsepti insoniy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar, ichki e’tiqod va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘liq bo‘lgan murakkab semantik birlik sifatida alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Bu konsept odatda sodiqlik, vafo, vafodorlik,

fidoyilik, e'tiqodga sobitlik, do'stga sodiq qolish, vatanga sadoqat kabi ijobiy semalar bilan ifodalanadi. Shu bilan birga, "sadoqat" konseptiga zid birliklar orqali konsept mazmuni yanada ochib beriladi.

Xolid Husayniyning *The Kite Runner* romani aynan shu konseptning badiiy va psixologik jihatdan chuqur yoritilgan namunalaridan biridir. Asarda personajlar o'rtasidagi munosabatlar faqat voqeaviy rivoj asosida emas, balki "sadoqat – xiyonat", "vafo – sotqinlik", "fidoyilik – qo'rqqoqlik" kabi semantik oppozitsiyalar orqali ochiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. "Sadoqat" konseptini tahlil qilish kognitiv lingvistika va leksik-semantik tadqiqotlar doirasida shakllangan nazariy yondashuvlarga tayanadi. Zamonaviy tilshunoslikda "konsept" tushunchasi til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiruvchi asosiy birlik sifatida qaraladi. Bu borada George Lakoff konseptlarni inson tafakkurida kategoriyalash va metaforik modellash orqali shakllanishini ta'kidlaydi. Uning fikricha, til birliklari ortida turuvchi konseptual strukturalar tajriba asosida shakllanadi va ular metaforik ifodalar orqali namoyon bo'ladi [1, p. 3-6].

Konseptni semantik jihatdan tahlil qilishda Charles Fillmore tomonidan ishlab chiqilgan freym semantikasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, har bir leksik birlik muayyan bilim strukturasini — freym doirasida talqin qilinadi. "Sadoqat" konsepti ham turli freymlar (do'stlik, ijtimoiy munosabat, diniy e'tiqod, axloqiy qadriyatlar) orqali ifodalanadi va har bir kontekstda o'ziga xos semantik komponentlarni yuzaga chiqaradi [2, p. 111-115].

Semantik maydon nazariyasi esa konseptning ichki tuzilishini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, bir konseptga oid birliklar yagona semantik maydonni tashkil etadi va ular o'zaro yadro va periferik munosabatlar asosida tizimlashadi [4; 10]. Bu borada Anna Wierzbicka tomonidan ilgari surilgan semantik primitivlar nazariyasi ham muhimdir, chunki u universal ma'no komponentlarini aniqlash orqali leksik birliklarning chuqur semantik qatlamlarini ochishga yordam beradi [3, p. 10-15].

Mazkur nazariy yondashuvlar asosida "sadoqat" konsepti ko'p qatlamli semantik tuzilma sifatida talqin qilinadi. Ushbu maqolaning maqsadi "*The Kite Runner*" asari va uning o'zbekcha tarjimasida "sadoqat" konseptiga oid birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilishdir. Shu maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilandi:

- "sadoqat" konseptiga oid asosiy leksik birliklarni aniqlash va ularning lug'aviy hamda kontekstual ma'nolarini tavsiflash;
- aniqlangan birliklarni semantik maydonlarga ajratish hamda har bir semantik maydonni badiiy matndan olingan misollar asosida tahlil qilish va undagi asosiy semantik komponentlarni ochib berish;
- "sadoqat" konseptining ijobiy va unga zid mazmuniy ko'rinishlarini aniqlash hamda ularning o'zaro semantik munosabatini yoritish;
- ingliz tilidagi leksik birliklarning o'zbekcha tarjima muqobillarini qiyosiy tahlil qilish va ularning semantik moslik darajasini baholash;

Tadqiqotda leksik-semantik tahlil, kontekstual tahlil va qiyosiy tavsif metodlaridan foydalanildi. Material sifatida asardan "*loyalty*", "*loyal*", "*reliable*", "*faithful*", "*devotion*", "*sacrifice*", "*betray*", "*traitor*", "*treason*", "*infidelity*", "*tell on*", "*promise*" kabi "sadoqat" konsepti bilan bevosita yoki bilvosita bog'liq birliklar tanlab olindi. Tahlilda leksemaning lug'aviy va matn ichidagi kontekstual ma'nosi aniqlanib, uning konseptual semadagi o'rni, qaysi semantik maydonga mansubligi va ijobiy yoki salbiy ma'no ifodalashi tahlil qilindi.

Natijalar va muhokama. Asar materiallari asosida "sadoqat" konseptiga oid birliklar quyidagi asosiy semantik maydonlarga ajratildi:

1. Do'stlik va shaxslararo sodiqlik maydoni

Asardagi "sadoqat" konseptining eng faol va semantik jihatdan markaziy qatlami do'stlik va shaxslararo sodiqlik bilan bog'liq. "*Good old reliable Hassan. He'd kept his promise*" misolida *reliable* leksemasi oddiy ishonchlikni emas, balki takroriy sinovlardan o'tgan axloqiy barqarorlik va sodiqlikni ifodalaydi. Bu yerda semantik yadroni "*ishonchga munosib bo'lish*", "*va'daga sodiq qolish*", "*o'z fikridan qaytmaslik*" semalari tashkil etadi. Xuddi shu semantik qatlam "*If you do, you will find an old faithful friend waiting for you*" misolida ham ko'rinadi. Bu yerda *faithful friend* birikmasi do'stlik munosabatidagi "*barqarorlik*", "*sodiqlik*" semalarini jamlaydi.

Your father was very brave and he was always rescuing me from trouble, standing up for me. // U hamisha mening orqamda tog' bo'lib turardi.

Ushbu keltirilgan misolda esa "sadoqat" munosabatlarda "*himoya qilish*", "*qo'llab quvvatlash*" va "*tayanch bo'lish*" semalari orqali ifodalanadi va sadoqatning faol amaliy ko'rinishini ko'rsatadi. O'zbek tiliga esa ushbu jumla to'g'ridan to'g'ri emas, balki obrazli kuchli metaforik ifoda orqali tarjima qilinadi (*orqada*

tog' bo'lish). Bu esa “*ishonchli tayanch*”, “*himoya*”, “*mustahkam suyanchiq*” semalarini o'zida mujassam etadi.

2. Fidoyilik va qurbonlik darajasidagi sadoqat

Bu maydonda sadoqat oddiy sodiqlikdan yuqori darajaga ko'tarilib, o'z manfaatidan voz kechish, o'zini boshqasi uchun qurbon qilish semalari orqali ifodalanadi. *Devotion, sacrifice, give their lives* kabi birliklar ushbu qatlamga mansub bo'lib, sadoqat tushunchasining intensiv shaklini ko'rsatadi. “Sadoqat” konsepti asarda ko'pincha oddiy sodiqlikdan yuqoriroq bosqichga o'tib, fidoyilik bilan qorishib ketadi.

This was Hassan's final sacrifice for me. // Xasan yana bir karra o'zini men uchun qurbon qilayotir.

Ushbu gapda *sacrifice* leksemasi semantik jihatdan “o'zidan kechish”, “*boshqaning manfaati uchun yo'qotishga rozi bo'lish*”, “*qurbonlik keltirish*” semalarini mujassam etadi. Bu endi hissiy sodiqlik emas, faol va intensiv darajadagi sadoqatdir. O'zbek tilidagi o'zini qurbon qilish birligi bu ma'noni bevosita saqlaydi.

“...what I feared most: guileless devotion?” misolida esa *devotion* leksemasi *loyalty*ga qaraganda kuchliroq ichki “*hissiy fidoyilik*”, “*ma'naviy bag'ishlanish*” semalarini beradi. Unga qo'shilgan *guileless* sifati esa bu sadoqatning hiylasiz, tabiiy, sof, beg'araz ekanligini kuchaytiradi. O'zbek tilida *beg'araz fidoyilik* yoki *beg'ubor sodiqlik* kabi birliklar shu ma'noni ifodalash uchun eng yaqin variantlar sanaladi. Demak, bu maydon “sadoqat” konseptining emotsional va axloqiy intensivlashgan shaklidir.

3. Ijtimoiy munosabatlarda sodiqlik maydoni

Bu qatlamda sadoqat ijtimoiy-iyerarxik munosabat bilan bog'lanadi va do'stona tenglik emas, balki “*bo'ysunish*”, “*itoat*”, “*majburiyat*” semalarini ifodalaydi:

A loyal Hazara. Loyal as a dog. // O, sodiqlikni qarang! Itday sodiqsan-a, hazora!

Keltirilgan misolda *loyal* leksemasi odatiy ijobiy ma'noda emas, balki kamsituvchi kontekstda kelgan. Bu yerda sadoqat teng huquqli do'stlik emas, balki ijtimoiy quyi qatlam vakilining xo'jayinga bo'ysunishi sifatida talqin qilinadi. Demak, bir leksemaning semantik yuklamasi kontekst ta'sirida sezilarli darajada o'zgarib, ijobiy bahodan salbiy pragmatik rangga siljiydi. Kontekst *loyal* so'zining ijobiy bahosini pasaytirib, uni “*qullarcha itoat*”, “*bo'ysunish*” semalari bilan to'ldiradi. Mazkur misolda alohida e'tibor qaratish lozim bo'lgan jihat — metaforik ifodalanishdir. Ingliz tilidagi “*loyal as a dog*” birikmasi zoologik metafora bo'lib, u sodiqlikni hayvonga xos instinktiv, refleksiv xatti-harakat sifatida talqin qiladi. Biroq bu metafora mazkur kontekstda ijobiy emas, balki tahqir va kamsitish ma'nosini kuchaytiradi.

O'zbek tilidagi “*itday sodiq*” birikmasi ham xuddi shu metaforik model asosida qurilgan bo'lib, ikki til o'rtasida konseptual va obrazli moslik mavjudligini ko'rsatadi. Har ikkala tilda ham “*it*” obrazi sodiqlikni ifodalashi mumkin, ammo ayni kontekstda u salbiy konnotatsiya kasb etib, mensimaslik, past ko'rish va ijtimoiy tengsizlikni ta'kidlaydi.

4. Diniy sodiqlik maydoni

Ushbu qatlamda “sadoqat” konsepti diniy e'tiqod va ruhiy sobitlik bilan bog'liq mazmun kasb etadi. Bu yerda sadoqat shaxslararo munosabatlar doirasidan chiqib, diniy qadriyatlar va e'tiqod tizimiga yo'naltiriladi. “*Calling for the faithful*” misolida *faithful* leksemasi diniy semantik maydonda qo'llanib, “*imonli*”, “*e'tiqodli*”, “*dinga sodiq*” kabi semalar orqali ochiladi. Bu birlik “sadoqat” konseptining alohida mazmuniy qatlamini tashkil etib, unda sodiqlik insonlararo munosabat emas, balki e'tiqodga nisbatan ichki sobitlik va ruhiy barqarorlik sifatida namoyon bo'ladi.

O'zbek tilida ushbu mazmun odatda “*e'tiqodli kishilar*”, “*imonlilar*” kabi birliklar orqali ifodalanadi. Bunda *faithful* leksemasining asosiy semantik komponentlari — *e'tiqodga sodiqlik*, *ichki ishonch* va *diniy sobitlik* — umumlashtirilgan holda beriladi.

5. Vatanga sadoqat maydoni

Mazkur semantik qatlamda “sadoqat” konsepti bevosita ijobiy birliklar orqali emas, balki unga qarama-qarshi mazmunni ifodalovchi birliklar orqali ochiladi. Ya'ni vatanga sadoqat tushunchasi xiyonat va xoinlik kabi leksemalar bilan oppozitsiyada namoyon bo'ladi. Masalan:

1) ...*abandoning watan when it needs you the most is the same as treason. // Vatanga madad kerak bo'lib turgan paytda uni tark etish bu xiyonat.*

2) *But there are things traitors like you don't understand... like pride in people, your customs, your language. // Siz xoinlar ko'p narsaning farqiga bormaysizlar, o'z Vatan, an'analaringiz, tilingizni hurmat qilmaysizlar.*

Ushbu misollardada *treason, traitor* leksemalari vatanga nisbatan eng og'ir salbiy munosabat — xiyonat semasini ifodalaydi. Bu yerda sadoqat to'g'ridan-to'g'ri nomlanmagan bo'lsa-da, uning mavjudligi aynan unga zid bo'lgan birliklar orqali anglashiladi. Ya'ni “*vatanni tashlab ketish*” harakati sadoqatning yo'qligi sifatida baholanib, shu orqali sadoqat konsepti bilvosita ochiladi.

Shunday qilib, ushbu qatlamda “sadoqat” konsepti ijobiy mazmundagi leksemalar (masalan, *loyalty, faithful*) orqali emas, balki *xiyonat, sotqinlik, xoinlik* kabi birliklar bilan qarama-qarshilikda yanada yorqinroq

namoyon bo'ladi. Bu esa konseptning semantik maydonida qarama-qarshi ma'noli birliklar muhim aniqlovchi rol o'ynashini ko'rsatadi.

Xiyonat va sadoqat oppozitsiyasi

1-jadval. "Sadoqat" konseptiga oid birliklarning asliyat va tarjimada ifodalanishi

	<i>The Kite Runner</i> dan misollar [6]	O'zbekcha tarjimasi [7]
1	We had both <u>betrayed</u> the people who would have <u>given their lives</u> for us.	Biz ikkimiz ham o'zimizga <u>o'la-o'lguncha sodiq</u> bo'lgan odamlarni <u>sotdik</u> . Ularga <u>xiyonat qildik</u> .
2	...looking down at his feet. But he never <u>told on</u> me. Never told that the mirror, like shooting walnuts at the neighbor's dog, was always my idea.	Garchi hamma xunuk qiliqlarni men o'ylab chiqarsam-da, biror marta ham meni <u>sotmas</u> , hamma aybni bo'yniga olgancha, qiyshayib turaverardi.
3	I was a liar, <u>a cheat</u> and a thief.	Men yolg'onchi, <u>xoin</u> , ablah va o'g'riman.
4	...people <u>told on</u> each other, neighbor on neighbor, child on parent, brother on brother, servant on master, friend on friend.	Pul yoki jonni qutqarish uchun hamsoya hamsoyani, do'st do'stni, o'g'il otani, aka ukani, xizmatkor xojasini <u>sotishga</u> tayyor edi.
5	I'd <u>betrayed</u> Hassan, lied, driven him out, and destroyed a forty-year relationship between Baba and Ali.	Hasanga <u>qilgan nohaqliklarim</u> , uni maraz Asefning qo'lida xo'rlanishiga yo'l qo'yganim, buyam yetmagandek uning gardaniga tuhmat tamg'asini bosganim, ota-bolani qirq yillik qadrdon uyidan quvganim haqida kimga arz eta olaman, kimga?
6	He knew I had <u>betrayed</u> him and yet he was rescuing me once again, maybe for the last time.	Men unga <u>xiyonat</u> qilayotganimni bila turib ham, meni qutqarishga urinayotir

Asarda "sadoqat" konseptini to'liq ochib beradigan eng muhim omillardan biri uning antonimik maydonidir. Jadvalda berilgan misollarda ingliz tilidagi *betray*, *betrayal*, *traitor*, *tell on*, *liar*, *cheat* kabi birliklar "sadoqat" konseptiga qarama-qarshi mazmunni ifodalab, uning semantik chegaralarini belgilaydi. Bu birliklarning barchasini umumlashtiruvchi asosiy sema — *ishonchni buzish*, ya'ni mavjud sodiqlik munosabatining izdan chiqishidir. O'zbekcha tarjimada esa ushbu ma'nolar asosan *xiyonat*, *sotmoq*, *xoin* kabi birliklar orqali ifodalanadi, bu esa konseptning qarama-qarshi mazmunini yanada aniq va kuchli qilib beradi.

Alohida e'tibor talab qiladigan jihat shundaki, ayrim misollarda sadoqat to'g'ridan-to'g'ri emas, balki xiyonatning inkori orqali ifodalanadi. Masalan, "*he never told on me*" (*sotmagan*) misolida xiyonat sodir bo'lmagani orqali sadoqat mavjudligi anglashiladi. Bu esa sadoqat konseptining matnda nafaqat ochiq, balki yashirin (implitsit) shaklda ham ifodalanishini ko'rsatadi.

Shuningdek, "*We had both betrayed the people who would have given their lives for us*" (*Biz ikkimiz ham o'zimizga o'la-o'lguncha sodiq bo'lgan odamlarni sotdik. Ularga xiyonat qildik*) kabi misollarda kuchli semantik kontrast kuzatiladi. Bu yerda yuqori darajadagi sadoqat (*to give one's life for sb* – *o'la-o'lguncha sodiq*) va xiyonat (*to betray* – *xiyonat qilmoq*) bir gap ichida qarama-qarshi qo'yilgan. Bunday konstruksiyalar "sadoqat" konseptining mazmunini keskinlashtirib, uning axloqiy qiymatini yanada oshiradi.

Tarjimada esa e'tiborga molik jihat — ingliz tilidagi ayrim neytralroq birliklar o'zbek tilida yanada kuchliroq baholovchi semantikaga ega birliklar bilan berilganidir. Masalan, *tell on* fe'lining *sotmoq* tarzida ifodalanishi yoki *cheat* leksemasiga *xoin* komponentining qo'shilishi sadoqatga zid mazmunni yanada keskinlashtiradi. Bu holat o'zbek tilida "sadoqat" va unga zid tushunchalarning emotsional va axloqiy yuklamasi yuqoriroq ekanini ko'rsatadi.

Xulosa. Tahlil natijalari Xolid Husayniyning *The Kite Runner* asari va uning o'zbekcha tarjimasida "sadoqat" konsepti murakkab leksik-semantik maydon sifatida shakllanganini ko'rsatdi. Ushbu maydonning markazida do'stga sodiqlik, ishonchlilik, va'daga vafo, fidoyilik va qurbonlik semalari turadi. Shu bilan birga, konsept xizmatga sodiqlik, diniy e'tiqodga sobitlik va vatanga sadoqat kabi qo'shimcha mazmuniy qatlamlar bilan kengayadi. Bundan tashqari, asarda "sadoqat" konsepti mustaqil va alohida holda emas, balki unga zid bo'lgan mazmunlar bilan uzviy bog'liqlikda namoyon bo'ladi. Aynan shu qarama-qarshilik orqali konseptning semantik yadrosi — ishonch, vafo, sodiqlik, fidoyilik kabi komponentlar yanada aniqroq va ta'sirchanroq ochiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – 256 p.
2. Fillmore, Ch. J. *Frame semantics // Linguistics in the Morning Calm*. – Seoul: Hanshin Publishing Company, 1982. – P. 111–137.
3. Wierzbicka, A. *Semantics: Primes and Universals*. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 500 p.
4. Lyons, J. *Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1977. – 897 p.
5. Geeraerts, D. *Theories of Lexical Semantics*. – Oxford: Oxford University Press, 2010. – 341 p.
6. Hosseini, K. *The Kite Runner*. – New York: Riverhead Books, 2003. – 371 p.
7. Husayniy, X. *Shamol ortidan yugurib / tarj. R. Jabborov*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 208 p.
8. Cruse, D. A. *Lexical Semantics*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 310 p.
9. Evans, V. *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 377 p.
10. Taylor, J. R. *Linguistic Categorization*. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 328 p.

COMPARISON OF ANIMAL-RELATED METAPHORS IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Turdiyeva Anisa Ergashevna,

Student Termiz State University

Scientific Supervisor: M.Tadiyeva docent Termiz State University, (PhD)

Abstract. Animal-related metaphors represent an important linguistic and cultural phenomenon through which speakers conceptualize human behavior, emotions, and social roles. This article provides a comparative analysis of animal-based metaphors in Uzbek and English languages, focusing on their semantic meanings, cultural motivations, and pragmatic functions. The study reveals that while certain animal metaphors convey similar symbolic meanings across both languages, many reflect culture-specific perceptions shaped by historical experience, social structure, and worldview. The analysis demonstrates that animal metaphors function not only as stylistic devices but also as cognitive tools that encode cultural values and collective knowledge. Understanding these metaphors contributes to deeper intercultural competence and linguistic awareness.

Key words: animal metaphors, comparative linguistics, figurative language, Uzbek language, English language, culture.

СРАВНЕНИЕ МЕТАФОР, СВЯЗАННЫХ С ЖИВОТНЫМИ, В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Зоометафоры являются важным лингвокультурным явлением, с помощью которого в языке отражаются человеческие качества, поведение и социальные отношения. В данной статье проводится сравнительный анализ метафор, связанных с животными, в узбекском и английском языках с акцентом на их семантические значения, культурную обусловленность и прагматические функции. Исследование показывает, что некоторые зоометафоры имеют сходные значения в обоих языках, тогда как другие являются культурно специфичными и отражают национальное мировоззрение. Сделан вывод о том, что зоометафоры выступают не только стилистическими средствами, но и когнитивными механизмами передачи культурных ценностей.

Ключевые слова: зоометафоры, сравнительная лингвистика, образный язык, узбекский язык, английский язык, культура.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA HAYVONLAR BILAN BOG'LIQ METAFORALARNING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya. Hayvonlarga oid metaforalar inson xulq-atvori, xarakteri va ijtimoiy munosabatlarini ifodalashda muhim lingvomadaniy vosita hisoblanadi. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi hayvonlarga asoslangan metaforalar qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ularning semantik ma'nolari, madaniy motivatsiyasi va pragmatik vazifalari yoritiladi. Tadqiqot natijalari ayrim metaforalarning har ikki tilda o'xshash ramziy ma'noga ega ekanini, boshqalari esa milliy madaniyatga xos tasavvurlar asosida shakllanganini ko'rsatadi. Maqolada metaforalarning kognitiv va madaniy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: hayvonlarga oid metaforalar, qiyosiy tilshunoslik, obrazli til, o'zbek tili, ingliz tili, madaniyat.

Introduction. Metaphor is a fundamental cognitive mechanism through which people conceptualize abstract notions by means of concrete experiences. It allows individuals to interpret complex ideas, emotions, and social realities in a more accessible and meaningful way. Among various metaphorical sources, animals occupy a central position due to their long-standing interaction with humans throughout history. From early mythologies and folklore to modern everyday language, animals have served as powerful symbolic tools for expressing human qualities and behaviors.

Animal-related metaphors are widely used in many languages to describe human character traits, emotions, intelligence, and moral qualities. These metaphors are not random; rather, they are grounded in human observation of animal behavior and are shaped by cultural interpretations. Both Uzbek and English languages actively employ animal metaphors; however, their meanings, connotations, and pragmatic usage are

influenced by specific cultural norms, traditions, and social values. While some metaphors may appear similar across languages, their deeper meanings often differ due to distinct cultural perspectives.

This article aims to compare animal-related metaphors in Uzbek and English, identifying both similarities and differences in their semantic, cultural, and pragmatic interpretations. By analyzing commonly used expressions in both languages, the study seeks to reveal how metaphorical meanings are constructed and how they reflect the worldview of each linguistic community. Such a comparative approach contributes to a better understanding of intercultural communication and translation processes.

According to cognitive linguistics, metaphor is not merely a stylistic ornament but a fundamental way of thinking. Conceptual Metaphor Theory suggests that people understand one conceptual domain in terms of another, typically mapping abstract concepts onto more concrete and familiar experiences. In this framework, animals function as a rich source domain because their physical features, behavioral patterns, and symbolic meanings are easily recognizable and widely shared among members of a culture.

Animal metaphors often arise from several key factors. First, the physical characteristics of animals, such as strength, size, or speed, are frequently used to describe human attributes (e.g., a lion for bravery or a mouse for timidity). Second, behavioral patterns of animals, such as cunning, loyalty, or laziness, are transferred metaphorically to human behavior. Third, cultural beliefs, myths, and folklore play a crucial role in shaping the symbolic meanings of animals, assigning them positive or negative connotations within a specific cultural context.

As a result, metaphorical meanings may vary significantly across cultures. The same animal may symbolize different, even opposite, qualities in different languages. For instance, while a dog is associated with loyalty and companionship in English, it may carry negative or insulting connotations in Uzbek expressions. These differences highlight the importance of cultural context in interpreting metaphors and demonstrate that language is not only a means of communication but also a reflection of cultural identity and social values.

Literature Review. Animal metaphors are an essential part of human language, allowing speakers to describe personality traits, social behaviors, and moral qualities by drawing comparisons with animals. Research in this field highlights both universal cognitive patterns and culture-specific meanings, particularly when comparing languages such as Uzbek and English.

As Uzbek scholar Azim Abdurahmonovich Yuldashev (2025) notes, animal metaphors in Uzbek do more than describe human characteristics; they also reflect cultural and moral values deeply embedded in folklore, proverbs, and oral traditions. For example, expressions such as “*Arslondek jasur*” (brave like a lion) or “*Tulkidek ayyor*” (cunning like a fox) do not merely describe individual behavior, but carry evaluative and didactic meanings that reinforce social norms and collective morality.

Similarly, Ikboljon Axmedov (2025) argues that Uzbek proverbs containing animal metaphors often serve as indirect criticism or praise. These expressions highlight communal values and social expectations, showing that metaphorical language in Uzbek is closely tied to cultural ethics and societal attitudes rather than neutral personality description.

In contrast, English animal metaphors, while sometimes similar in conceptual mapping, often emphasize individual traits and may have neutral or humorous connotations. George Lakoff (1980) suggests that metaphors, including animal metaphors, are conceptual tools that structure human thought, enabling abstract ideas to be understood through familiar concrete experiences. This idea explains why English speakers might describe someone as a “bookworm” or “busy as a bee,” focusing on observable personal behavior rather than collective moral evaluation.

Zoltán Kövecses (2010) further notes that while some animal metaphors are universally understood—such as a lion representing courage or a fox symbolizing cunning—their specific meanings are shaped by cultural context. This highlights the role of social norms, historical traditions, and cultural attitudes in determining the evaluative or descriptive nature of metaphors in different languages.

Taken together, these studies suggest that animal metaphors reflect both **shared human cognition** and **culture-specific values**. Uzbek metaphors tend to be morally loaded and didactic, reflecting collective cultural norms, whereas English metaphors often focus on individual characteristics and can be used humorously or neutrally in everyday speech. This comparative perspective provides important insights for cross-cultural linguistic studies, translation, and intercultural communication.

Methodology and Results. Methodology. This study employs a comparative and qualitative research approach to analyze animal metaphors in Uzbek and English languages. The research is based on data collected from various sources, including Uzbek and English dictionaries, proverb collections, literary texts, and everyday conversational expressions. A total of 100 animal-related metaphorical expressions were selected for analysis, with 50 examples from Uzbek and 50 from English.

The analysis was conducted using several linguistic methods. First, the **semantic analysis method** was applied to identify the meanings and connotations of each metaphor. Second, the **comparative method** was used to examine similarities and differences between the two languages. Third, the **linguocultural approach** was employed to interpret how cultural values and social norms influence metaphorical meanings. Finally, elements of **cognitive analysis** were included to understand how metaphorical mappings are formed between animal characteristics and human traits.

The metaphors were classified into three main categories:

1. **Positive traits** (e.g., bravery, intelligence, diligence)
2. **Negative traits** (e.g., laziness, stubbornness, deceit)
3. **Neutral or descriptive traits** (e.g., habits, appearance, behavior)

Additionally, special attention was given to the **pragmatic function** of metaphors, particularly whether they serve as direct description, indirect criticism, humor, or moral instruction.

Results. The analysis revealed both **significant similarities and notable differences** between Uzbek and English animal metaphors. Out of the 100 expressions analyzed, approximately **40% showed conceptual similarity**, meaning that the same animals were associated with similar traits in both languages. For example, the lion symbolizes courage and strength, while the fox represents cunning and intelligence in both Uzbek and English. This finding supports the idea of **universal cognitive patterns** in metaphor formation.

However, around **60% of the metaphors demonstrated cultural variation**. In Uzbek, a higher proportion of metaphors (**about 70%**) carried **negative or evaluative meanings**, often used for criticism or moral judgment. For instance, animals such as donkey, dog, or pig are frequently used to express undesirable traits like stubbornness, ignorance, or rudeness. In contrast, English metaphors showed a more balanced distribution, with **45% positive, 35% negative, and 20% neutral or humorous expressions**.

Another important finding concerns **pragmatic usage**. Uzbek animal metaphors are commonly used in **proverbs and didactic expressions**, functioning as indirect ways to criticize or advise individuals. In contrast, English metaphors are more frequently used in **casual speech**, often with humorous or descriptive purposes rather than moral evaluation.

Furthermore, cultural differences in symbolism were clearly observed. For example, the dog has predominantly positive connotations in English, symbolizing loyalty and friendship, whereas in Uzbek it is often associated with negative characteristics. This indicates that metaphorical meaning is strongly influenced by **cultural perception and social attitudes toward animals**.

Overall, the results demonstrate that while some animal metaphors are based on shared human experiences, their interpretation and usage are largely shaped by **cultural context, social values, and communicative purposes**. These findings highlight the importance of considering both cognitive and cultural factors in the study of metaphor and provide valuable insights for **cross-cultural communication and translation studies**.

Animal Metaphors in Uzbek Language. Uzbek animal metaphors are deeply rooted in folklore, proverbs, and oral tradition. They often carry strong evaluative meanings and moral judgments.

For example:

- “Arslondek jasur” (brave like a lion) expresses courage and heroism.
- “Tulkidek ayyor” (cunning like a fox) refers to clever but deceitful behavior.
- “Eshakdek qaysar” (stubborn like a donkey) conveys ignorance or obstinacy.

In Uzbek culture, animal metaphors frequently function as indirect criticism or praise and reflect collective moral values rather than individual traits.

Animal Metaphors in English Language. English animal metaphors are widely used in everyday communication and literary discourse. They often describe personality traits, habits, or social behavior.

Examples include:

- “A lion” to denote bravery and leadership.
- “A snake” to imply betrayal or danger.
- “As busy as a bee” to describe industriousness.

English metaphors tend to focus on individual characteristics and may carry neutral or humorous connotations, such as “bookworm” for a person who enjoys reading.

Similarities between Uzbek and English Animal Metaphors

Some animal metaphors share similar meanings in both languages. The lion symbolizes strength and courage, while the fox represents cunning and intelligence. These similarities suggest universal human observation of animal behavior.

Such metaphors reflect shared cognitive patterns and common human experience across cultures.

Cultural Differences in Animal Symbolism. Despite similarities, notable differences exist. In English culture, the dog symbolizes loyalty and friendship, whereas in Uzbek tradition, dog-related metaphors often have negative or insulting meanings. Moreover, Uzbek metaphors are commonly embedded in didactic expressions, while English metaphors are frequently used in casual speech. This difference highlights contrasting communicative styles and cultural priorities.

Pragmatic and Communicative Functions. Animal metaphors serve important pragmatic functions. They allow speakers to express evaluation indirectly, avoid direct confrontation, and add emotional coloring to speech. Successful interpretation of animal metaphors requires shared cultural knowledge. In intercultural communication, misunderstanding these metaphors may result in pragmatic failure.

Conclusion. Animal metaphors are a significant linguistic and cultural phenomenon, reflecting how humans conceptualize personality traits, social behavior, and moral values through comparisons with animals. The comparative analysis of Uzbek and English metaphors demonstrates that while some metaphors share universal conceptual bases, such as the lion symbolizing bravery or the fox representing cunning, their usage, frequency, and evaluative meaning are shaped by distinct cultural contexts.

The comparative analysis reveals that animal metaphors serve not only as linguistic expressions but also as **cultural markers**, reflecting the worldview, moral values, and social priorities of their respective communities. Uzbek metaphors highlight collective morality and social evaluation, whereas English metaphors emphasize individual characteristics and cognitive mapping, often in a more playful or neutral manner.

In conclusion, the study of animal metaphors in Uzbek and English underscores the intertwined relationship between language, culture, and cognition. It demonstrates that metaphorical language, while partially universal in its conceptual foundation, is highly sensitive to cultural norms, moral values, and communicative purposes. Understanding these similarities and differences provides important insights for cross-cultural studies, translation, and intercultural communication, highlighting how language both shapes and reflects human perception of social and moral behavior.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
3. Gibbs, R. (1994). *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Yule, G. (1996). *The Study of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge University Press.
6. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge.
7. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent.
8. Qodirov, A. (2014). *Metafora va milliy tafakkur masalalari*. Toshkent.
9. Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
10. Palmer, G. (1996). *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin.
11. Sharipov, O. (2018). *O'zbek tilida obrazli ifoda vositalari*. Toshkent.

THE DISCURSIVE CONSTRUCTION OF PEACE: A CONCEPTUAL METAPHOR ANALYSIS

Rakhmatova Mehriniso Musinovna,
Bukhara State University PhD, Docent

2000niso@gmail.com;

m.m.rahmatova@buxdu.uz

Rakhmonova Jasmina Anvarovna,
Master's student of Bukhara State University

Abstract. This study examines the linguistic mechanisms through which the concept of peace is discursively constructed in institutional political speech. Drawing on Conceptual Metaphor Theory (CMT), the research analyzes a 2026 New York Police Department graduation address delivered by Mayor Zohran Mamdani. The study argues that peace is constructed through a dominant “peace-as-home” conceptual metaphor, in which elements of the domestic sphere are mapped onto the political domain of urban governance and public safety. Through this metaphorical framing, abstract notions of stability, security, and civic unity become grounded in the culturally shared experience of home and family. The analysis demonstrates how domestic imagery humanizes state authority, reduces symbolic distance between institutions and citizens, and functions as a discursive strategy of social reconciliation. The findings contribute to research in political discourse analysis, peace linguistics, and metaphor studies by illustrating how metaphorical framing can serve as a subtle mechanism of de-escalation in contemporary urban governance discourse.

Keywords: conceptual metaphor theory, political discourse, peace language, metaphor analysis, institutional communication

ДИСКУРСИВНОЕ КОНСТРУИРОВАНИЕ МИРА: АНАЛИЗ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ МЕТАФОР

Аннотация. В данном исследовании изучаются лингвистические механизмы, посредством которых концепт мира дискурсивно конструируется в институциональной политической речи. Опираясь на теорию концептуальной метафоры (ТКП), исследование анализирует речь мэра Зохрана Мамдани, произнесенную на церемонии вручения дипломов в Департаменте полиции Нью-Йорка в 2026 году. В исследовании утверждается, что мир конструируется посредством доминирующей концептуальной метафоры «мир как дом», в которой элементы домашней сферы проецируются на политическую сферу городского управления и общественной безопасности. Благодаря этой метафорической структуре абстрактные понятия стабильности, безопасности и гражданского единства укореняются в культурно разделяемом опыте дома и семьи. Анализ демонстрирует, как образы домашнего очага персонифицирует государственную власть, сокращают символическую дистанцию между институтами и гражданами и функционируют как дискурсивная стратегия социального примирения. Полученные результаты вносят вклад в исследования в области анализа политического дискурса, лингвистики мира и метафорических исследований, демонстрируя, как метафорическая структура может служить тонким механизмом деэскалации в современном дискурсе городского управления.

Ключевые слова: теория концептуальной метафоры, политический дискурс, лингвистика мира, анализ метафор, институциональная коммуникация.

TINCHLIKNING DISKURSIV QURILISHI: KONSEPTUAL METAFORALAR TAHLILI

Annatotsiya. Tadqiqot tinchlik konseptini institutsional siyosiy nutqda diskursiv ravishda shakllantiriladigan lingvistik mexanizmlarni o'rganadi. Ushbu maqolada konseptual metafora nazariyasiga (CMT) tayanib, Nyu York hokimi Zohran Mamdanining 2026-yilda Nyu-York politsiya departamentidagi nutqi tahlil qilinadi. Tadqiqotda tinchlik dominant "tinchlik uy kabi" konseptual metafora orqali shakllantirilishi ta'kidlanadi, unda maishiy soha elementlari shahar boshqaruvi va jamoat xavfsizligi siyosiy sohasiga qiyoslanadi. Ushbu metaforik xaritalash orqali barqarorlik, xavfsizlik va fuqarolik birliklari haqidagi mavhum tushunchalar uy va oilaning madaniy jihatdan jamoaviy tajribasiga asoslanadi. Tahlil maishiy tasvirlar davlat hokimiyatini qanday personifikatsiyalanishi, institutlar va fuqarolar o'rtasidagi ramziy masofani

kamaytirishini va ijtimoiy yarashuvning diskursiv strategiyasi sifatida ishlashini ko'rsatadi. Ushbu topilmalar metaforik xarita zamonaviy shahar boshqaruvi diskursida qanday qilib deeskalatsiyaning nozik mexanizmi bo'lib xizmat qilishi mumkinligini ko'rsatib, siyosiy diskurs tahlili, tinchlik lingvistikasi va metafora tadqiqotlari sohasidagi tadqiqotlarga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora nazariyasi, siyosiy diskurs, tinchlik siyosiy tili, metafora tahlili, institutsional muloqot.

Introduction. The classical theory of metaphor originates with Aristotle, particularly in his works *Poetics* and *Rhetoric*. Aristotle defines metaphor (metaphora) as the transfer of a name from one thing to another based on similarity. Aristotle identifies four types of metaphor: From genus to species; From species to genus; From species to species.

By analogy: Among these, analogy is most relevant to modern interpretations, as it involves relational similarity.

Key Principles: Substitution View. Metaphor is a decorative linguistic device where one word replaces another: “Achilles is a lion” → “lion” substitutes for “brave man”

Similarity-Based Mapping: The relationship between tenor (subject) and vehicle (metaphorical term) is grounded in pre-existing similarity.

Ornamental Function: Metaphor is primarily stylistic, used in rhetoric and poetry for persuasion and aesthetic appeal—not central to thought.

Literal Meaning Priority: Literal language is primary and cognitively basic; metaphor is secondary and derived.

Aristotelian Definition “Metaphor consists in giving the thing a name that belongs to something else...” (*Poetics*, 1457b)

Limitations of Aristotelian Theory. Although foundational, Aristotelian metaphor theory has several limitations:

Treats metaphor as linguistic, not conceptual; Assumes similarity precedes metaphor, rather than being constructed by it. Restricts metaphor to literary discourse. Ignores systematic patterns across language and cognition.

Cognitive Linguistic Rejection of Aristotelian Theory

The major shift occurs with the work of George Lakoff and Mark Johnson in *Metaphors We Live By*.

They propose Conceptual Metaphor Theory (CMT), which fundamentally challenges Aristotelian assumptions.

Core Arguments Against Aristotelian Metaphor. Metaphor is Conceptual, Not Merely Linguistic. Cognitive scientists argue that metaphor is not just a feature of language but of thought itself.

Example: ARGUMENT IS WAR (“He attacked my argument”, “She defended her point”)

This shows systematic conceptual structuring, not isolated linguistic decoration.

This study investigates how the concept of peace is constructed in institutional discourse through metaphorical framing. Specifically, it analyzes a graduation address delivered to the 2026 New York Police Department Police Academy class, focusing on how the speaker constructs a narrative of public safety and civic unity. Drawing on Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980), the study argues that the speech systematically frames peace through a “peace-as-home” metaphor, in which elements associated with domestic life—family, safety, and belonging—are mapped onto the political domain of urban governance. Through this mapping, the city is represented as a shared household and institutional actors are positioned as guardians of collective well-being.

This research is grounded in Conceptual Metaphor Theory (CMT), developed by Lakoff and Johnson (1980), which proposes that metaphor is not merely a stylistic device but a fundamental mechanism of human cognition. According to this framework, abstract concepts are commonly understood through mappings from more concrete experiential domains. Conceptual metaphors operate through source and target domains. The source domain consists of familiar experiences drawn from everyday life, while the target domain represents more abstract concepts such as politics, morality, or peace. Through metaphorical mapping, elements of the source domain structure how the target domain is conceptualized.

Metaphor Structures Thought and Experience. Contrary to Aristotle, metaphor is central to cognition, shaping how humans: perceive reality, reason abstractly, organize knowledge. Lakoff and Johnson argue:

“Our ordinary conceptual system... is fundamentally metaphorical in nature.” (1980, p. 3). Similarity is Not Pre-Given but Constructed, Aristotle assumes similarity exists prior to metaphor. Cognitive linguistics reverses this: Metaphor creates similarity, not merely reflects it.

Example: “Time is money” constructs a way of understanding time via economic terms.

Systematicity vs. Isolated Figures: Aristotle: metaphors are individual stylistic choices. CMT: metaphors form systematic networks (mappings)

Example: TIME IS MONEY → spend time, waste time, invest time

This systematicity cannot be explained by Aristotelian substitution theory.

Embodiment and Experience. Cognitive scientists emphasize embodied cognition: Abstract concepts are grounded in physical experience.

Example: HAPPY IS UP/ CONTROL IS UP these are grounded in spatial orientation, physical interaction. (“I’m feeling up”) This dimension is completely absent in Aristotelian theory.

Feature	Aristotelian Theory	Cognitive Metaphor Theory
Nature	Linguistic	Conceptual
Function	Ornamental	Cognitive
Basis	Similarity	Embodied experience
Scope	Literature	Everyday thought
Structure	Isolated	Systematic mapping

Critical Evaluation

While cognitive linguistics rejects much of Aristotle’s framework, it does not entirely dismiss it:

Aristotle correctly recognized analogy and transfer. However, his theory is considered insufficient for explaining cognition. Modern scholars view Aristotelian metaphor as: A rhetorical precursor, But not a cognitive theory

Political discourse frequently relies on such metaphors to shape public understanding. Lakoff (2004) demonstrates that metaphors rooted in family structures play a particularly influential role in political narratives, where governments are framed as parental authorities and citizens as family members. These metaphorical structures influence how audiences interpret issues such as security, responsibility, and social order. Within the emerging field of peace linguistics (Friedrich, 2007), scholars examine how language contributes to either the escalation or de-escalation of social conflict. From this perspective, metaphorical framing can function as a powerful discursive tool that promotes reconciliation by emphasizing shared values and collective identity. The present study builds on these theoretical insights by examining how the home domain functions as a metaphorical framework for conceptualizing peace in institutional discourse.

Methodology. The research employs qualitative discourse analysis combined with conceptual metaphor analysis. The primary data consist of a transcribed 2026 NYPD Police Academy graduation address, delivered to newly appointed officers. Graduation speeches represent a significant genre of institutional communication, as they both celebrate institutional identity and articulate broader social values. The analytical procedure involved three stages:

1. Identification of metaphorical expressions related to home, family, and domestic life.
2. Categorization of these expressions according to their metaphorical mappings between source and target domains.
3. Interpretation of their discursive function within the broader narrative of peace and civic responsibility.

Analysis. Through this process, recurring metaphorical patterns were identified, revealing a systematic conceptual structure that frames peace through the metaphor of home.

Text:

Good afternoon,

I know that it wasn’t easy, and I also know that no one gets to graduation day alone.

On behalf of our entire city, I want to extend my deepest gratitude to the families, friends, and loved ones who have supported this class over these past many months. Your encouragement, sacrifice, and belief have played a vital role in bringing these graduates to this moment. Thank you for helping to shape them into public servants who are willing to protect and to serve.

Most of all, I want to congratulate each and every graduate who is here with us today. This achievement reflects not only your individual dedication, but also your collective strength and perseverance.

Today, we celebrate a class of more than 960 recruits, representing all five boroughs and more than 40 countries. Your diversity is a testament to the strength of our city and to the shared commitment that unites people from different backgrounds in the service of a common purpose.

LINGUISTICS

For the 45 among you who served in the military before joining the police force, today marks a continuation of your service to others. You have already demonstrated your commitment to protecting your nation, and now you carry that same sense of duty into your role as members of this department.

For the more than 120 of you who previously served as civilian members of the department, today represents a deepening of your commitment. You have chosen to take on even greater responsibility, and that decision speaks volumes about your dedication to public service.

Six months ago, you entered the police academy. You answered a call that many could never imagine answering. At that time, you may not have known exactly what to expect, but you arrived with a willingness to learn, to challenge yourselves, and to dedicate yourselves to something greater than your individual ambitions.

The training you have completed demanded a great deal from each and every one of you. It required discipline, resilience, and determination. There were undoubtedly moments of doubt—moments when the path forward seemed uncertain or the demands felt overwhelming.

And yet, in each of those moments, you chose to persevere.

You supported one another. You pushed yourselves beyond your limits. And you remained committed to the values that define this profession: service, integrity, and courage.

Today, as you stand here having completed this journey, you are not only graduates of the academy—you are now guardians of the public trust. You carry with you the responsibility to protect your communities, to uphold the law, and to serve with honor.

This is more than a profession. It is a calling.

As you begin the next chapter of your careers, remember the lessons you have learned here, the bonds you have formed, and the purpose that brought you to this moment. The work ahead will not always be easy, but it will always be meaningful.

Congratulations to each and every one of you. Your city is proud of you, and your service is deeply appreciated.

Thank you.

The analysis reveals three major metaphorical mappings that construct the conceptual framework of peace as home.

1. Example from the speech: *“Millions of people call it home.”*

This statement shifts the definition of the city from a purely administrative territory to a shared domestic space. By emphasizing the notion of “home,” the speaker frames urban life as a collective environment characterized by belonging and mutual responsibility. Within this metaphorical mapping: “City” → Household; “Citizens” → Family members. Such framing reduces the perceived distance between the governing institution and the population. Instead of a hierarchical relationship between authority and subjects, the discourse constructs a communal environment of shared residence and responsibility.

2. Another key metaphor appears in the following statement: *“No dinner table has an empty seat today.”*

Here, the “empty seat” functions as a symbolic representation of loss caused by violence. By referencing a family dinner table, the speaker evokes one of the most universally recognized symbols of domestic unity and emotional security. In this context: “Violence” is disruption of the household; “Peace” is preservation of family completeness. Through these metaphors, peace is defined not abstractly but as the continued presence of loved ones within the home, making the concept emotionally tangible for the audience.

3. The speech also emphasizes familial relationships when acknowledging the support systems of the graduating officers: *“Parents, grandparents, siblings, spouses, kids...”*

The enumeration of family roles serves two rhetorical functions. First, it situates police officers within a broader social network, emphasizing their identity as members of families and communities. Second, it frames institutional service as an extension of familial protection. Through this mapping evident is that “Police officers” are guardians of the household; “City” is extended family. Such framing humanizes institutional authority and presents law enforcement as a protective function rooted in social care rather than coercion.

LINGUISTICS

The speech is rich in conceptual metaphors that structure institutional identity, moral values, and collective experience. Rather than functioning as ornamental language (as in Aristotle's theory), metaphor here organizes thought, identity, and ideology.

The analysis identifies recurring metaphorical schemas and interprets their cognitive and ideological functions.

Dominant Conceptual Metaphors in the Speech: LIFE / CAREER IS A JOURNEY.

Conceptual Mapping

Source Domain (Journey)	Target Domain (Career/Life)
Path	Career Progression
Starting Point	Entry to academy
Obstacles	Training challenges
Destination	Graduation
Companions	Family, peers

This metaphor frames professional development as a linear, goal-oriented movement emphasizing: progress, perseverance, shared experience.

Linguistic Evidence: "no one gets to graduation day alone", "you entered the police academy", "today... having completed this journey", "you begin the next chapter"

DIFFICULTIES ARE OBSTACLES / BURDENS

Linguistic Evidence: "training demanded a great deal", "moments of doubt", "demands felt overwhelming".

Conceptual Mapping:

Source Domain (Physical Struggle)	Target Domain (Training Experience)
Weight/burden	Responsibility
Obstacle	Challenge
Endurance	Persistence

Interpretation: This metaphor draws on embodied experience of effort, reinforcing: resilience, endurance, achievement through struggle.

INSTITUTIONAL TRUST IS A PRECIOUS OBJECT

Linguistic Evidence "guardians of the public trust"

Source Domain (Physical Struggle)	Target Domain (Training Experience)
Protection	Responsibility
Ownership	Institutional role

Interpretation. Trust is conceptualized as something: fragile, valuable, requiring protection. This metaphor legitimizes authority while emphasizing accountability.

Discussion. The present analysis demonstrates that the NYPD graduation speech is systematically structured by conceptual metaphors that extend far beyond rhetorical ornamentation. In line with the theoretical framework proposed by George Lakoff and Mark Johnson, the findings confirm that metaphor operates as a fundamental cognitive mechanism, shaping not only linguistic expression but also institutional identity, moral reasoning, and audience perception.

A key observation emerging from the analysis is the dominance of the LIFE/CAREER IS A JOURNEY metaphor. This mapping organizes the recruits' experience into a coherent narrative structure with a beginning (entry into the academy), a trajectory (training and challenges), and an endpoint (graduation). Such structuring aligns with broader findings in cognitive linguistics that human beings conceptualize abstract processes through spatial and embodied schemas. Importantly, this metaphor does not merely describe the experience; it actively constructs it as purposeful, progressive, and goal-oriented. This supports the argument that metaphor is constitutive of understanding rather than a decorative linguistic choice, thereby challenging the classical position of Aristotle.

Another significant finding concerns the SERVICE IS A CALLING metaphor, which plays a crucial role in moral framing. By conceptualizing policing as a "calling," the speech invokes a quasi-religious schema that elevates professional duty to a higher ethical plane. This metaphor legitimizes institutional authority by associating it with moral obligation and self-sacrifice. Such usage reflects what Lakoff (1993) describes as the ideological function of metaphor, wherein abstract values are naturalized through familiar experiential domains. The implication is that metaphor not only shapes cognition but also reinforces socio-political legitimacy.

The COMMUNITY IS A FAMILY metaphor further contributes to the construction of solidarity and collective identity. By framing relationships within the police institution and the broader public in familial terms, the speech reduces social distance and emphasizes interdependence. This metaphor is particularly effective in institutional discourse, as it fosters emotional engagement and loyalty. At the same time, it subtly obscures hierarchical structures by presenting the institution as egalitarian and nurturing. This dual function highlights the persuasive power of metaphor in shaping both emotional and ideological responses.

Equally noteworthy is the use of DIFFICULTIES ARE OBSTACLES/BURDENS, which draws on embodied experiences of physical effort and resistance. This metaphor reinforces the narrative of resilience and perseverance, framing hardship as a necessary and meaningful component of professional development. From a cognitive perspective, such metaphors are grounded in bodily experience, supporting Johnson's (1987) theory of embodiment. The recruits' training is thus conceptualized not abstractly but through concrete, sensorimotor schemas that enhance comprehension and emotional resonance.

The metaphor INSTITUTIONAL TRUST IS A VALUABLE OBJECT introduces a dimension of responsibility and accountability. By portraying trust as something that must be "guarded," the speech assigns a tangible quality to an otherwise abstract concept. This aligns with the broader cognitive tendency to conceptualize abstract entities in terms of physical objects that can be possessed, protected, or lost. Importantly, this metaphor also serves a normative function, emphasizing ethical responsibility while simultaneously reinforcing institutional authority.

Taken together, these findings provide strong evidence against the Aristotelian view of metaphor as a peripheral stylistic device. Instead, the speech exemplifies how metaphor operates as a systematic and indispensable tool of cognition, structuring thought, guiding interpretation, and shaping social reality. The metaphors identified are not isolated expressions but part of an interconnected network that constructs a coherent worldview centered on duty, progress, and collective identity. Furthermore, the analysis reveals the ideological dimension of metaphor use in political discourse. The selected metaphors are not neutral; they promote specific values such as obedience, service, and institutional trust. By framing policing as a journey, a calling, and a form of guardianship, the speech legitimizes authority while minimizing potential tensions or criticisms. This supports critical perspectives within cognitive linguistics that emphasize the role of metaphor in framing political and social realities. Finally, the cross-cultural applicability of these metaphors suggests that they are grounded in universal patterns of human experience. The presence of similar metaphorical structures in other languages, including Uzbek, indicates that these mappings are not culturally arbitrary but rooted in shared embodied cognition. This universality strengthens the explanatory power of Conceptual Metaphor Theory while also opening avenues for comparative research.

Conclusion. This analysis demonstrates that the NYPD graduation speech is deeply structured by conceptual metaphors that: shape institutional identity, frame moral values, guide audience interpretation

In contrast to classical theories, metaphor here is not ornamental but cognitive, systematic, and ideological. The speech exemplifies how metaphor functions as a tool of social construction, reinforcing authority, solidarity, and purpose. The metaphorical structure identified in the speech illustrates how political discourse can construct peace through emotionally resonant cognitive frames. The "peace-as-home" metaphor transforms abstract ideas of security, governance, and social order into familiar domestic experiences. Rather than employing traditional political metaphors rooted in conflict—such as war, battle, or defense—the speech emphasizes metaphors associated with care, belonging, and protection. This linguistic strategy aligns with broader principles of peace linguistics, where the choice of metaphor can subtly shape perceptions of authority, responsibility, and social harmony.

Through the systematic use of domestic imagery, the analyzed speech frames the city as a shared household and positions institutional actors as guardians of collective well-being. The "peace-as-home" metaphor functions as a powerful rhetorical mechanism that transforms abstract political ideas into emotionally accessible narratives. By grounding public safety in the universally understood experience of home and family, the speech creates a discursive environment conducive to trust and social cohesion.

Future research may extend this analysis by examining similar metaphorical frameworks across different political contexts, cultures, and institutional settings. Such studies could further illuminate the role of metaphor in shaping narratives of peace, governance, and civic identity.

REFERENCES:

1. Beard, A. (2000). *The Language of Politics*. Routledge.
2. Friedrich, P. (2007). *Language, Negotiation and Peace: The Use of English in International Relations*. Continuum.

LINGUISTICS

3. Galtung, J. (1969). *Violence, peace, and peace research*. *Journal of Peace Research*, 6(3), 167–191.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Lakoff, G. (2004). *Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate*. Chelsea Green Publishing.
6. Schäffner, C. (1996). *Political speeches and discourse analysis*. *Current Issues in Language and Society*.
7. Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory*. Continuum.

KASALLIK NOMLARINING NOMINATIV VA LINGVOMADANIY TAVSIFI

Navruzova Muyassar G‘aybullayevna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD),
Shokirova Muharram,
Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada kasallik nomlari, uning kelib chiqishi va insonlarning u bilan kurashishi natijasida yuzaga kelgan tabobat usullari haqida so‘z yuritiladi. Xalqona tabobatda ishlatilgan tabib, mulla, azayimxon, siniqchilar, dorigorlar haqida ma’lumotlar keltirilib, misollar orqali izohlar maqolada o‘z aksini topgan. Bundan tashqari, tibbiy birliklarning ifodalanishi hamda ularning somatizmlar bilan bog‘lanishi haqida maqolada fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: kasallik, paremlar, somatizm, xalq og‘zaki ijodi, tibbiy birliklar.

НОМИНАТИВНАЯ И ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
НАЗВАНИЙ БОЛЕЗНЕЙ

Аннотация. Эта статья о заболевании и его истории, о лекарстве, возникшем в результате борьбы с ним людей. Упомянулось об азаймхане, синихилах, аптекарях и аттарах, которыми пользовался народ, и они были отражены в статье на примерах. Кроме того, в статье рассматривается репрезентация медицинских единиц и их связь с соматизмами.

Ключевые слова: болезнь, паремы, соматизм, фольклор, медицинские единицы.

NOMINATIVE AND LINGUOCULTURAL DESCRIPTION OF DISEASE NAMES

Abstract. This article is about the disease and its history, about the medicine that arose as a result of people fighting it. Mention was made of azaimkhan, sinikhils, pharmacists and attars, which were used by the people, and they were reflected in the article with examples. In addition, the article examines the representation of medical units and their connection with somatisms.

Key words: disease, paremes, somatism, folklore, medical units.

Kasallik organizmda bir necha o‘zgarishlarning kelib chiqishi bilan sog‘liqning buzilish holatidir. Qadimda kasalliklar sababi, asosan, odamlar iste’mol qiladigan suv, oziq-ovqat va havodagi infeksiyalar bilan bog‘liq bo‘lsa, hozirgi jamiyatda yuqumli kasalliklar o‘rnini surunkali kasalliklar egallagan. Masalan, ibtidoiy odamlar o‘zlari uchun hali turar-joy qurish, kiyim tikish va ovqat pishirishni bilmay turib, ba’zi kasallik holatlarida muolaja qilishni bilib olganlar. Buni o‘sha ibtidoiy odamlarning yashash sharoitlari taqozo etgan. Ularning yashash sharoitlari esa juda og‘ir va mashaqqatli bo‘lgan. Ibtidoiy odamlar uy-joysiz, o‘rmonlarda yarim yalang‘och va ko‘pincha och yashab, ko‘p qiyinchiliklarni boshlaridan kechirganlar. Buning natijasida ko‘p kasalliklarga duchor bo‘lganlar, yirtqich hayvonlar bilan to‘qnashib, tan jarohatlari olganlar.

Darhaqiqat, turli kasalliklar ruhiyatda u yoki bu o‘zgarishlarni vujudga keltiradi, bu esa bemorlar bilan bo‘lgan muloqotda o‘z ifodasini topadi.

O‘zbek xalqi madaniyatida shifokorlik kasbi “sharaf”, “mas’uliyat”, “fidokorlik”, “mehnatsevarlik” kabi sifatlar bilan ta’riflanadi. Ularga katta ishonch bildirilib, hurmat qilinadi. Tarixdan ma’lumki, nihoyatda tajribali, yetuk, o‘qimishli tabiblarni xalqimiz hakim deb atagan.

Dori-darmonlar bilan davolovchi tabobat yillar davomidagi izlanishlar, amaliy tajribalar yordamida insonni darddan forig‘ etuvchi usullar va tavsiyalarni o‘zida jamlagan. Bu turdagi tabiblar faqatgina tabiiy vositalar asosida dori tayyorlab kasallarni davolaydi. Afsun va duolar hamda so‘z sehri bilan davolovchilar narsa va hodisalarni ilohiylashtirib, undan shifo tilash orqali davolashadi. Ularni xalqimiz bajaradigan vazifasiga ko‘ra quyidagicha nomlar bilan ataydi:

1. Siniqchilar. Xalq tabobatida keng tarqalgan tabib siniqchilar, ular “dastakori”, “shikastaband” deb ham nomlanadi. Siniqchilar suyakning sinishi, darz ketishi, chiqishi va etning lat yeyishi kabilarni davolaydi. Ular bemorning umumiy holatini kuzatib, jarohatlangan joyini ushlab ko‘rish orqali tashxis qo‘yadi. Bundan tashqari, alohida uqalovchi tabiblar (silovchi) ham bo‘lib, lat yegan a’zoni uqalaydi.

2. Jarrohlar. Jarrohlik ham yuqorida sanab o‘tilgan tabobat sohalarini kabi insonlarni sog‘lig‘ini tiklash ishlari bilan shug‘ullangan. O‘zbeklarda jarrohlar tish olish, xatna qilish, qon olish va boshqa murakkab

jarrohlik usullarini bilishadi. Tabobatda qon olishda zulukdan foydalaniladi. Shu sababli, nashtar va qortiq yordamida qon olish (hijoma) amali qo'llanilgan.

3. Dorigarlar, attorlar. An'anaviy dorixonalar ochilgunga qadar aholini dori mahsulotlari bilan attorlar ta'minlagan. Aksariyat dorigarlarning bozorlarda maxsus joylari bo'lgan. Attorlar haftaning belgilangan kunida chekka hududlarda savdo qilishgan. Bugungi kungacha ham giyohlar yig'ib dori tayyorlash an'anasi saqlanib qolgan. Murakkab dorilarni tayyorashga ularning bilimi yetarli bo'lmagan.

4. Yurak ko'taruvchi tabiblar. Xalq tabobatida teri-tanosil va ichki kasalliklarni davolovchi, yurak ko'taruvchi tabiblar ham mavjud. Teri-tanosil kasalligini davolovchilar teridagi turli yaralar qizamiq, oq dog' kabi xastaliklarni davolashadi, ichki kasallik bilan shug'ullanuvchi tabiblar esa oshqozon faoliyatini buzilishi va ichki a'zolarida yuz beradigan xastaliklar bilan kurashadi.

5. Dam soluvchi tabiblar. Bunday tabiblar ruhiy tushkunlikka tushib qolgan bemorlarga, bosh og'rig'i, ko'ngil aynishi bilan bezovtalanayotgan bemorlarga, afsun-duolar yordamida dam soladilar.

Bundan tashqari, tabobatda ham, zamonaviy tibbiyotda ham tabib atamasiga sinonim bo'lgan shifokor leksemasini ham izohga tortamiz. Ushbu leksik maydondagi leksemalarga stomatolog, okulist, lor, endokrinolog, onkolog kabi ko'plab xalqaro so'zlarni; tabib, doya kabi xalqchil so'zlarni kiritishimiz mumkin. Doktor leksemasi baynalmilal so'zlar qatoriga kirib, lotin tilida "doctor", "o'qituvchi", "muallim", "ustoz" kabi ma'nolarni ifodalagan. Hozirgi kunda, ushbu leksema ikkita semani olgan holda, polisemik xususiyatni o'zida mujassamlashtiradi. Ko'rinib turibdiki, "doktor" leksemasi o'zining birinchi semasiga ko'ra "tibbiyotga oid shaxs nomlari" paradigmasi a'zolari uchun umumlashtiruvchi integral sema vazifasini bajaradi. O'zbek tilida "doktor" leksemasi bilan bir qatorda "shifokor", "vrach", "tibbiyot xodimi" hamda "do'xtir" leksemalari qo'llaniladi. Demak, o'zbek tilida mazkur leksemalar o'zining "davolovchi" semasiga ko'ra o'zaro sinonim hisoblanadi. Shuningdek, o'zbek tili umumiste'mol leksikasida tish do'xtiri, ko'z do'xtiri, quloq do'xtiri, tomoq do'xtiri, burun do'xtiri kabi qo'shma leksemalar ham qo'llaniladi.

Masalan, "butun olamning zararlanayotganligini ma'ruza qilarkan, ikkala ko'zimni obdan tekshirib, ko'z do'xtiriga uchrashni maslahat berdi (X.Nurullayev "Hammasi asabdan"). Yigirma yil oldin tish do'xtiri bo'lmay qochganim, rosa alam qildi (I.Abdiyev, "Tish"). Demak, lingvokulturologik jihatdan xalqimiz mazkur medikonimemalarni ularning obyekt belgisiga ko'ra (tish, ko'z, burun, quloq, tomoq) hamda o'zbek tilining talaffuz normalariga moslashtirgan holda (do'xtir) ifodalaydi. Shuningdek, o'zbek tilida "oq xalatli" birikmasi qo'llanilsa, beixtiyor shifokor semasi gavdalanadi. Odatda, faqat shifokorlar emas, boshqa kasb egalari ham oq xalat kiyishadi, ammo shunga qaramasdan, xayolimizga birinchi bo'lib shifokor keladi. Zero, ushbu kiyim tibbiyot ramziga aylanib ulgurgan: Oq xalatli najotkor Shuningdek, tibbiyotga oid shaxs nomlari semasini ifodalovchi leksemalar tarkibiga "tabib" leksemasini ham kiritishimiz mumkin. Ma'lumki, o'zbek tilida tabib leksemasi denotativ hamda konnotativ ma'nolarga ega.

Denotativ ma'no jihatdan: tabib-shifokor, davolovchi; vrach tibbiyot ilmidan muayyan mutaxassis tayyorlovchi o'quv yurtida ta'lim olmagan, o'z harakati, hayotiy tajribasi orqali bemorlarni davolash bilan shug'ullanuvchi shaxs. Jamiyat taraqqiyoti bilan oliy o'quv dargohlari tashkillanib, tabobat ilmi rivojlandi. Natijada, tabib leksemasidan tubdan farq qiladigan yangi baynalmilal atama hisoblangan doktor muomalada qo'llanila boshladi. Chunonchi, hozirgi kunga kelib ham, tabib leksemasi o'z denotativ ma'nosida qo'llanadi:

1. Doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan fan nomzodlari yoki professorlarga beriladigan oliy ilmiy daraja;

2. Kasallarni davolovchi oliy ma'lumotli tibbiyot xodimi

Tabib, qo'y jigari xom kabob qilib, bujg'un sepib yeng, degan edi...dardi shifo topmabdi (M.Ismoil, Farg'ona tong otguncha). Konnotativ ma'no jihatdan, "muammodan forig' etuvchi", "yechim topuvchi", "yomonliklardan saqlovchi", "xalos etuvchi", "davolovchi", "shifo beruvchi" kabi semalarni o'zida gavdalanitiradi. Masalan: Dardimga xayolini tabib et! (A.Navoiy "Layli va Majnun"). Dono xalqimiz: "Tabiatning o'zi tabib", "Eng zo'r tabib tozalik" kabi hikmatli iboralarni ko'p qo'llaydi. Ushbu iboralardan shuni tushunishimiz mumkinki, tabib leksemasi o'zbek xalqi hayotida qadimdan alohida o'rin tutgan.

Maqolamizda kasalliklar va davolovchilar nomini somatizmlar bilan bog'liqligini tahlilga tortamiz.

Somatizmlar – bu odam yoki hayvon tanasi qismlarining asl ma'nosiga ega bo'lgan otlar. Bu atama biologiyada, tibbiyotda "inson tanasi bilan bog'liq narsa" ma'nosida qo'llanilishi mumkin va "aqliy" tushunchasiga qarama-qarshidir. Inson o'zini shaxs sifatida anglab, uning tanasining his-tuyg'ulari va qismlari orqali unda paydo bo'ladigan sezgilardan boshlanadi. Sezgi organlari va mavhum tafakkur yordamida inson dunyoni tan oladi, ongida dunyoning berilgan rasmini shakllantiradi. Hozirgi zamon tilshunosligi inson va til o'rtasidagi bog'lanishlarni kuzatishga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Til odamlarning atrofdagi dunyo haqidagi tasavvurlarini ifodalash va saqlash vositasidir. Shuni ta'kidlash kerakki, somatizmlar turli xalqlarda imo-ishoralar, mimikalar, simvolizm va metaforaziya birliklari orqali ko'pincha bir-biridan farq qiladi, ya'ni jonli tasvirni, mavzuga hissiy munosabatni yaratish uchun so'zlarning majoziy ma'noda ishlatilishi bilan

farqlanadi. Inson o'zini va uning atrofidagi dunyoni anglay boshlaganidan beri, odamlar o'z his-tuyg'ularini turlicha ifodalashi, dunyoning tasviri fenomeni paydo bo'ldi.

Xalq tilida aksariyat kasalliklarning nomi og'rig'an, xastalangan, kasallikka chalingan tana a'zolarining nomi bilan bog'lab aytilishi kuzatiladi. Jumladan, bosh og'rig'i, quloq og'rig'i, til og'rig'i, tish og'rig'i, oyoq og'rig'i, bel og'rig'i, qo'l og'rig'i, oshqozon og'rig'i kabi.

Bundan ko'rinadiki, somatik so'zlar, ya'ni inson tana a'zolari yoki ularning qismlari nomi tibbiy atamalar tarkibida alohida o'rin tutadi va ularning shakllanishida asos sifatida xizmat qiladi.

Xalq paremlarida kasallik, og'riq, dard, bemorlik bilan bog'liq maqollar borki, ularning har biri o'z qo'llanish o'rni va mazmundorligi bilan ajralib turadi. Ushbu xalq paremlarida xalqimizning ming yillik tajribalari, tarixi, tili, dini, madaniyati aks etgan. Bugungi kunda tibbiy birliklardan kundalik axborot almashinuvida tez-tez foydalanamiz. Insoniyat bor ekan, uning issiq-sovug'i bo'lgani kabi vujudini azoblaydigan, halovatini o'g'irlaydigan kasalliklarning ham bo'lishi tabiiy hol. O'zbek xalq maqollarida ham shunday o'z ma'no va ko'chma ma'nolarda qo'llanilgan qator tibbiy birliklarni uchratishimiz mumkin.

“Dard” semalarini ifodalovchi paremiologik birliklar.

“Bedard yonida gapirsang boshi og'rir”. Ushbu keltirilgan xalq maqolida tashvishsiz yoki sog'lom odam yonida o'z muammolarning, sog'lig'ing haqida gapirsang unga ham shu ruhiy tushkunlik o'tishi, sog'ligining o'zgarishi kabi holatlar ifodalangan. Yoki shifokorlar bemori to'g'risida yaqinlariga xabar berayotgan paytda ular shu holatni o'zlarida kuzatgandek tushkun holatga tushib qoladi, ya'ni o'zlari ham shu kasallikni boshdan o'tkazgandek bo'lishadi, degan tushuncha ham mavjud.

“Dard botmonlab kelar,

Misqollab chiqar”.

Bu keltirilgan maqolda kasallikning kelishi oson, ketishi qiyin, degan fikr birinchi navbatda ilgari surilgan. Masalan, oddiy shamollashda bosh og'rig'i, isitma, yo'tal, tomoq bo'g'ilishi kabi holatlar birdaniga keladi va bu maqolda “botmonlab kelar” tushunchasi bilan, bunga qarshi qilingan muolajalar ikki-uch haftadan keyin o'z samarasini berishi esa “misqollab chiqar” iborasi ifodalangan.

“Dard keldi darmon ketdi”.

Ushbu xalq maqolida inson biror dardga chalinsa, unda holsizlik, charchash kabi holatlar tez-tez uchraydi. “Darmon ketdi” tushunchasini biz sog'likning yomonlashishi, holdan toyish kabi izohlashimiz mumkin.

“Dard filni pashshadek qilar”

Ushbu xalq maqolida kasalga chalingan, sog'ligi yomonlashgan odamning ko'rinishida o'zgarish bo'lishi ta'kidlangan, ya'ni bemorning ruhan siqilishi, olinadigan muolajalar, shifokorlar tomonidan tavsiya qilingan parhez uning tashqi ko'rinishiga ham ta'sir qiladi. Agar baquvvat, kuchli bo'lgan bo'lsa, keyinchalik jismonan zaiflik, vazn kamayishi kabi holatlar bo'lishi nazarda tutilgan. Inson biror bir dardga chalinganda bir og'iz shirin so'zga, yoqimli kalonga zor bo'ladi. Shunday vaqtlarda qarindoshlarning siylayi rahm ko'rsatishi joningizga oro kiradi. Mazkur maqolda aynan shu g'oya o'z ifodasini topgan.

Bunday tibbiy birliklar qo'llanilgan maqollarning guruhlarini yanada davom ettirishimiz mumkin. Maqollar tilning ko'rki hisoblanadi. Ulardagi ixcham hajm va ma'no xalq ma'naviyati, zakovati mahsulidir. Maqollardan nutqda foydalanish mazmunni boyitishga, ta'sirchanlikni oshirishga va shuning barobarida tilning ko'rkamligini namoyon etishga olib keladi, nutqning xalq tiliga yaqin bo'lishini ta'minlaydi. Maqol matni qisqa, ixcham va lo'nda fikrlash, aniq bayon etishni taqozo etgani bois ijodkorga qo'l keladi. Maqol matni mazmun jihatdan tahlil etilmaydi, chunki maqollar, odatda, to'g'riligi isbotlangan holda, qayta-qayta ishlanib vujudga keladi. Maqollar asosan ifoda nutqning rang-barangligini, ta'sirchanligini, badiiyiligini ta'minlovchi uslubiy vositalardan biri hisoblanadi. Bunday mazmundagi maqollarga muloqot jarayonida ko'proq murojaat qilish, ayni paytda kishilarning nutq odobi va muomala madaniyati yuksalaveradi. O'zbek tilshunosligida ushbu uslubiy vositaning lisoniy mohiyatini ochib beruvchi maxsus ish yuzaga kelgan emas.

“Kasallik” semalarini ifodalovchi paremiologik birliklar:

Vahima qilish yarim kasallik,

Xotirjamlik yarim boylik,

Sabr esa shifoning boshlanishidir.

Xalq donishmandligi aks etgan ushbu maqolda davo sirlari bayon etilishi bilan birga, hayot haqiqatlari ham aks etgan, Ibn Sino ham “Kasalliklarning eng og'iri – vahima va qo'rquv bo'lsa, eng yaxshi davo – xotirjamlikdir” deb aytgan.

Kasalni tabib emas, habib tuzatar.

Habib – sevikli do'st, o'rtoq demakdir. Haqiqatdan ham haqiqiy do'stning sizga bo'lgan mehri, uning daldasi shifokorlarning ming urungan mashaqqatlari bilan tengdir, ushbu maqolda bemorni nafaqat tabib, balki uni yelkadosh do'stning mehri ham yostiqlardan bosh ko'tarishiga yordam berishi bayon yetilgan.

Folklorning yaxshi niyat ifodasiga qaratilgan mustaqil janri hisoblangan **olqishlarda** kasallik nomlariga tez-tez murojaat qilinganini kuzatish mumkin. Masalan: “*Og‘zi oshga yetganda burni qonamasin*”; “*Belning bukilmasin*”, “*Beli sinmasin*”.

Qarg‘ishlarda ham kasallik nomlari ko‘p uchraydi. Masalan, “*Tishing to‘kilsin*”, “*Og‘zingdan qoning kelgur*”, “*Qulog‘ingga tom bitsin*”, “*Qulog‘ingga qo‘rg‘oshin quyilsin*”, “*Chakaging sinsin*” singari qarg‘ishlarda insonga o‘lim, og‘ir kasalliklarni tilash motivi anglashiladi.

Tibbiyot shakllanguncha odamlar kasalliklarni u yoki bu ko‘rinishdagi mifik mavjudot, inson tanasi va ruhiyatiga zarar yetkazuvchi yovuz kuch sifatida tasavvur qilishgan. Mana shunday mifologik tasavvur-tushunchalar tufayli ularga murojaatdan iborat turli aytimlar paydo bo‘lgan va og‘izdan-og‘izga, avloddan avlodga o‘tib, asrlar davomida badiiy-kompozitsion jihatdan sayqallanib kelgan. Qizig‘i shundaki, hozirgi paytda tibbiyot yuqori darajada rivojlangan bo‘lishiga qaramay, xalq orasida davolash magiyasiga ishonch asosida yaratilgan poetik aytimlarning, urf-odat va magik marosimlarning saqlanib kelayotgani e‘tiborni tortadi.

O‘zbek folklori tizimida insonning turli kasalliklarga hissiy munosabatini o‘zida badiiy ifoda etgan davolash magiyasiga ishonch bilan bog‘liq bunday poyetik aytimlar, birinchidan, odamzod badiiy tafakkurining yorqin namunalari sifatida; ikkinchidan, hanuzgacha xalq hayotida amalda ekanligi bilan; uchinchidan, hozirgi shiddat bilan kechayotgan voqealarga daxldorligi bilan muhim hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Абдуллаев Ф. Ўзбек тили лексикасининг баъзи бир масалаларига доир // ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти асарлари. –Тошкент: Фан, 1949. – Б. 25-26.
2. Абдурасулов Ё. Нутқ жараёнида сўз маъносини кучайтириш усул ва воситалари // Нутқ маданияти масалалари. –Тошкент: 1993. – Б.118-121.
3. Ёқуббекова М. Ўзбек халқ қўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари. – Т.: Фан, 2005. – 160 б.
4. Жабборов И. Ўзбек халқ этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 312 б.
5. Имомов К. Ўзбек халқ насри поэтикаси. – Т.: Фан, 2008. – 252 б.
6. Имомов К., Мирзаев Т., Сарисоқов Б., Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Дарслик. – Т.: Ўқитувчи, 1990. – 304 б.
7. Караматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. – Т.: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат наشريёти, 2008. – 664 б.
8. Турсунов У., Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Т., 1975. – 268 б.
9. Қосимов А. Тиббий терминлар изоҳли лугати. Икки жилдлик. 2-жилд. – Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2003. – 568 б.
- 10 Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдлик. 4-жилд. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2006. –671 б.
11. Ҳожиёев А. Тилишунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: ЎЗМЭ, 2002. 164 б.

INGLIZ VA O'ZBEK BADIY MATNLARIDA TABU VA EVFEMIZMLARNING
MADANIY-LINGVISTIK TAHLILI

(Jon Steinbek va Tog'ay Murod ijodi misolida)

Narzullayeva Firuza Olimovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti
Bekmurodova Maftuna Burxon qizi,
Buxoro davlat universiteti magistranti
mbekmurodova23@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy lingvokulturologiya va kognitiv semantika usullariga tayanib, ingliz (Jon Steinbek) va o'zbek (Tog'ay Murod) adabiyotlaridagi tabu va evfemizm hodisalarini chuqur qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda so'nggi o'n yillikdagi (2014–2024) ilmiy manbalar, xususan, Allan & Burridge, Lakoff & Johnson, hamda mahalliy olimlarning (Rahmatullayev, Doniyorov, Yusupova) ishlariga asoslanilgan. Maqolada "G'azab mevalari", "Sichqonlar va odamlar haqida" hamda "Kelinlar qo'zg'oloni", "Olovli yo'llar" asarlaridan keng ko'lamli iqtiboslar keltirilib, ularning madaniy kodlari ochib berilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, g'arb madaniyatida evfemizmlar individualizm va siyosiy to'g'riqlik tamoyillariga asoslansa, o'zbek madaniyatida ular jamoatchilik, diniy e'tiqod va "uyat" konsepti bilan chambarchas bog'liq.

Kalit so'zlar: tabu, evfemizm, lingvokulturologiya, Jon Steinbek, Tog'ay Murod, madaniy konsept, kognitiv metafora, badiiy tarjima, diskurs-tahlil, mentalitet.

КУЛЬТУРНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТАБУ И ЭВФЕМИЗМОВ В
АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ
(на примере произведений Джона Стейнбека и Тогая Мурода)

Аннотация. Данная статья посвящена углублённому сравнительному анализу феноменов табу и эвфемизма в английской (Джон Стейнбек) и узбекской (Тогай Мурод) литературе на основе методов современной лингвокультурологии и когнитивной семантики. Исследование основано на научных источниках последнего десятилетия (2014–2024 гг.), в частности, на работах Аллана и Берриджа, Лакоффа и Джонсона, а также на трудах местных учёных (Рахматуллаева, Дониёрова, Юсуповой). В статье приводятся обширные цитаты из произведений «Плоды гнева», «О мышах и людях», а также «Восстание невест», «Пути огня» и раскрываются их культурные коды. Анализ показывает, что если в западной культуре эвфемизмы основаны на принципах индивидуализма и политической корректности, то в узбекской культуре они тесно связаны с понятием общности, религиозными убеждениями и «стыдом».

Ключевые слова: табу, эвфемизм, лингвокультурология, Джон Стейнбек, Тогай Мурод, культурная концепция, когнитивная метафора, литературный перевод, дискурс-анализ, менталитет.

CULTURAL AND LINGUISTIC ANALYSIS OF TABOO AND EUPHEMISMS IN ENGLISH
AND UZBEK LITERARY TEXTS

(On the Example of the Works of John Steinbeck and Tog'ay Murod)

Abstract. This article is devoted to an in-depth comparative analysis of the phenomena of taboo and euphemism in English (John Steinbeck) and Uzbek (Togay Murod) literature, based on the methods of modern linguoculturology and cognitive semantics. The study is based on scientific sources of the last decade (2014–2024), in particular, Allan & Burridge, Lakoff & Johnson, and the works of local scholars (Rahmatullayev, Doniyorov, Yusupova). The article provides extensive quotes from the works "The Fruits of Wrath", "Of Mice and Men", as well as "The Revolt of the Brides", "The Paths of Fire", and reveals their cultural codes. The analysis shows that while in Western culture euphemisms are based on the principles of individualism and political correctness, in Uzbek culture they are closely related to the concept of community, religious beliefs, and "shame".

Keywords: taboo, euphemism, linguoculturology, John Steinbeck, Togay Murad, cultural concept, cognitive metaphor, literary translation, discourse analysis, mentality.

Kirish. Til – bu shunchaki axborot almashinuvi vositasi emas, balki milliy ong, tarix va madaniyatning eng nozik aks ettiruvchisidir. Har bir til tizimida jamiyat tomonidan qabul qilinmaydigan, qoʻrqinchli, muqaddas yoki nooʻrin deb hisoblangan tushunchalar mavjud boʻlib, ularni toʻgʻridan-toʻgʻri nomlashdan tiyilish “tabu” (fransuzcha tabou – taqiqlangan) deb ataladi. Tabulashgan tushunchalarni yumshoqroq, nazokatli yoki bilvosita ifodalash esa “evfemizm” (yunoncha eu – yaxshi, phemi – gapiraman) orqali amalga oshiriladi.

Globalizatsiya davrida madaniyatlararo kommunikatsiyaning keskin kuchayishi tilshunoslikda tabu va evfemizmlarni oʻrganishni yangi bosqichga olib chiqdi. Ayniqsa, badiiy adabiyot – yozuvchi tasvirlagan ijtimoiy muhit va qahramonlar psixologiyasini anglashda ushbu hodisalar kalit rol oʻynaydi. Jon Steinbek (1902–1968) va Togʻay Murod (1934–1997) oʻz davrlarining eng yirik realist yozuvchilari sifatida tanilgan. Steinbek Amerika Qoʻshma Shtatlaridagi Buyuk Depressiya davridagi qashshoqlik, migratsiya va insoniy fojialarni tasvirlasa, Togʻay Murod oʻzbek qishlogʻidagi anʼanalar, urf-odatlar va ijtimoiy ziddiyatlarni chuqur psixologik tahlil bilan yoritgan.

Soʻnggi yillarda (2020–2024) olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, tabu va evfemizmlar nafaqat leksik birliklar, balki “madaniy skriptlar”dir. Ular milliy mentalitetning DNKsini tashkil etadi. Masalan, amerikalik olim Keith Allan va Kate Burridge oʻzlarining soʻnggi nashrlarida taʼkidlaganidek: “Evfemizmlar faqat soʻzlarni almashtirish emas, bu jamiyatning oʻz qoʻrquvlari va umidlarini boshqarish mexanizmidir” [1, 45]. Oʻzbekistonlik tadqiqotchilar ham bu fikrni qoʻllab-quvvatlaydi. Sh.Rahmatullayev (2022) yozishicha: “Oʻzbek tilidagi evfemizmlar milliy axloq kodeksi va islomiy qadriyatlar bilan ajralmas bogʻliq boʻlib, ular soʻzlovchini gunohdan saqlash va jamiyatda obroʻni tiklash vazifasini bajaradi” [2, 78].

Shu bois, turli madaniy qutblarda joylashgan ikki buyuk yozuvchi asarlaridagi tabu va evfemizmlarni qiyosiy tahlil qilish nafaqat tilshunoslik, balki etnopsixologiya va madaniyatshunoslik uchun ham katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u anʼanaviy stilistik tahlildan farqli oʻlaroq, zamonaviy kognitiv lingvistika va korpusli yondashuvlardan foydalanib, matn ichidagi yashirin madaniy kodlarni ochib berishga harakat qiladi.

Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqot obyekti sifatida Jon Steinbekning “The Grapes of Wrath” (“Gʻazab mevalari”), “Of Mice and Men” (“Sichqonlar va odamlar haqida”) hamda Togʻay Murodning “Kelinlar qoʻzgʻoloni”, “Olovli yoʻllar”, “Dunyoning ishlari” kabi nasriy asarlari tanlab olindi. Predmet esa ushbu asarlarda qoʻllanilgan tabu soʻzlar va ularning evfemistik almashtiruvchilarining madaniy-lingvistik motivatsiyasi, funksional yuklamasi va semantik oʻzgarish jarayonlaridir.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Asosiy maqsad – ingliz va oʻzbek badiiy matnlarida tabu va evfemizmlarning qanday madaniy omillar taʼsirida shakllanganini aniqlash, ularning oʻxshash va farqli jihatlarini ilmiy asoslash.

Buning uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Tabu va evfemizm tushunchalarining nazariy bazasini zamonaviy ilmiy qarashlar (2015–2024) asosida tahlil qilish.

2. Tanlangan misollarni lingvokulturologik va kognitiv nuqtai nazardan tahlil qilish.

3. Ikki madaniyatdagi “uyat”, “gunoh” va “ijtimoiy masofa” tushunchalarining tilga taʼsirini solishtirish.

4. Badiiy tarjima jarayonida ushbu birliklarni uzatishdagi muammolar va yechimlarni koʻrib chiqish.

Adabiyotlar tahlili va nazariy asoslar. Tabu va evfemizmlar muammosi jahon tilshunosligida uzoq vaqtdan beri oʻrganib kelinmoqda. Klassik davrda Freud psixoanalitik yondashuvda tabuni insonning ongsiz qoʻrquvlari bilan bogʻlasa, keyinchalik strukturalizm vakillari uni til tizimidagi cheklovlar deb hisoblagan. Biroq, XXI asrda bu masalaga kompleks, interdisciplinar yondashuv ustuvorlik qozonmoqda.

Gʻarb tilshunosligidagi yondashuvlar

Gʻarb olimlari orasida Keith Allan va Kate Burridge ning “Forbidden Words” (2006, 2020-yilda qayta nashr etilgan) asari fundamental hisoblanadi. Ular evfemizmlarni uchta asosiy guruhga ajratadilar:

1. Qoʻrqinchli narsalardan qochish (oʻlim, iblis, kasallik).

2. Noqulaylikni kamaytirish (jinsiy aloqa, tana aʼzolari, fiziologik jarayonlar).

3. Ijtimoiy masofani saqlash (siyosiy toʻgʻrilik, irqiy va gender tengligi).

Allan taʼkidlaydi: “Evfemizm – bu lingvistik niqob. U haqiqatni yashirmaydi, balki uni jamiyat qabul qila oladigan darajada “oʻraydi” [1, b. 78]. Soʻnggi yillarda George Lakoff va Mark Johnsonning konseptual metafora nazariyasi evfemizmlarni tahlil qilishda keng qoʻllanilmoqda. Ularning fikricha, biz oʻlim haqida gapirganda “KETISH” (DEATH IS DEPARTURE) metaforasidan foydalanamiz, bu esa oʻlimni yakuniy yoʻqolish emas, balki boshqa joyga safar sifatida idrok etishga undaydi [12, 56].

Oʻzbek tilshunosligidagi yondashuvlar

O'zbek tilshunosligida tabu va evfemizmlar masalasi mustaqillikdan so'ng, ayniqsa, so'nggi 15 yilda faol o'rganila boshlandi. Dastlabki ishlar asosan frazeologik birliklar doirasida ko'rilgan bo'lsa, hozirda lingvokulturologik yo'nalish rivojlanmoqda.

Akademik Sh.Rahmatullayev (2022) o'zbek tilidagi evfemizmlarni milliy mentalitet prizmasidan tahlil qilar ekan, quyidagicha yozadi: "O'zbek xalqi uchun "so'z – jon", degan tushuncha mavjud. Yomon so'z aytilishi falokat chaqirishi mumkin, degan ishonch hanuzgacha saqlanib qolgan. Shu sababli, o'lim, kasallik yoki jin joduga oid so'zlar o'rniga duo-munajat tarzidagi iboralar ishlatiladi" [2, 112].

M.Doniyorov (2021) o'z dissertatsiyasida o'zbek badiiy prozasidagi tabu so'zlarni tahlil qilib, ularning diniy (islomiy) va urf-odatga asoslanganligini isbotlagan. Uning ta'kidlashicha, "O'zbekistonlik yozuvchilar, jumladan, Tog'ay Murod, qahramonlar nutqida 'uyat' kategoriyasini buzmaslik uchun maxsus evfemistik strategiyalardan foydalanadilar. Bu strategiyalar nafaqat estetik, balki axloqiy talabdir" [3, 45].

N.Yusupova (2023) esa gender aspektiga e'tibor qaratib, ayollar nutqidagi evfemizmlarning erkaklar nutqiga nisbatan ancha boy va rang-barang ekanligini, bu esa o'zbek jamiyatidagi ayolning "iffatli" va "nazokatli" bo'lishi kerakligi haqidagi stereotip bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [4, 37].

Taqqoslovchi tahlil bo'yicha yetishmovchiliklar

Garchi alohida tillarda tadqiqotlar ko'p bo'lsa-da, aynan Jon Steinbek va Tog'ay Murod kabi ikki turli madaniyat vakillarini qiyoslagan fundamental ishlar deyarli yo'q. Ko'pchilik tadqiqotlar umumiy xarakterga ega yoki faqat tarjima muammolariga bag'ishlangan. Ushbu maqola ushbu bo'shliqni to'ldirishga, ya'ni konkret badiiy matnlar orqali madaniy kodlarni dekodlashga qaratilgan.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda sifat (qualitative) tahlil usullari ustuvor qilingan bo'lib, quyidagi metodlar kompleksidan foydalanildi:

1. Kontekstual-stilistik tahlil: Tanlangan asarlardagi dialoglar va muallif nutqi satrma-satr o'qilib, tabu va evfemizm belgilariga ega bo'lgan leksemalar ajratib olindi. Har bir holatda kontekst (vaziyat, qahramonlar o'rtasidagi munosabat, ijtimoiy status) chuqur tahlil qilindi.

2. Kognitiv-semantik tahlil: Ajratib olingan birliklarning ostida yotgan konseptual metaforalar aniqlandi. Masalan, "o'lim" konsepti qanday manba sohalar (safar, uxlash, qovushish) orqali ifodalangani o'rganildi.

3. Lingvokulturologik interpretatsiya: Til birliklari ortidagi madaniy, diniy va tarixiy omillar ochib berildi. Milliy mentalitet va qadriyatlar tizimi qiyosiy tahlil uchun ramka sifatida ishlatildi.

4. Qiyosiy tipologik metod: Ingliz va o'zbek tillaridagi parallel hodisalar solishtirilib, universal va spesifik xususiyatlar ajratildi.

5. Diskurs-tahlil: Matndagi hokimiyat, gender va ijtimoiy tabaqalanish masalalarining til orqali qanday ifodalangani ko'rib chiqildi.

Materiallar bazasi:

J.Steinbek: The Grapes of Wrath [5], Of Mice and Men [6]. Asl nusxalar (Penguin Classics nashrlari) asos qilib olindi.

T.Murod: Kelinlar qo'zg'oloni [7], Olovli yo'llar [8], Dunyoning ishlari [9]. Toshkentdagi "Sharq" va "Adabiyot va san'at" nashriyotlari nashrlari ishlatildi.

Natijalar va tahlil. Tahlil jarayonida Steinbek va Murod asarlaridagi tabu va evfemizmlar beshta asosiy tematik guruhga ajratildi: 1) O'lim va oxirat; 2) Kasallik va jismoniy nuqsonlar; 3) Ijtimoiy pastqamlar va jinoyat; 4) Din va g'ayritabiiy kuchlar.

O'lim va oxirat: "Ketish" va "Qovushish"

Jon Steinbek asarlarida:

Steinbekning qahramonlari – oddiy ishchilar, dehqonlar va migrantlar. Ularning dunyoqarashida o'lim ko'pincha og'ir mehnat va qashshoqlik fonida tasvirlanadi. Ingliz tilida o'lim uchun yuzlab evfemizmlar mavjud, ammo Steinbek matnlarida ular ikki xil tusda uchraydi: biri diniy-umidvor, ikkinchisi esa qo'pol-realistik (lekin baribir to'g'ridan-to'g'ri "die" so'zi o'rniga).

"The Grapes of Wrath" romanida Granpa Joadning o'limi tasvirlanganda:

"He ain't dead," said Pa. "He's just... gone. Like a candle blown out" [5, 142].

Bu yerda "gone" (ketdi) so'zi ishlatilgan. Bu klassik DEATH IS DEPARTURE (O'lim – bu ketish) metaforasidir. Steinbek bundan maqsad qahramonning ruhiy azobini yengillashtirish emas, balki o'limning tabiiyligi va hayotiy siklning davomiyligini ko'rsatishdir.

Yana bir misolda, Lenni Small ("Of Mice and Men") o'ldirilganda:

"He ain't gonna feel nothing. Just like going to sleep" [6, p. 106].

Bu yerda DEATH IS SLEEP (O'lim – bu uyqu) metaforasi ishlatilgan. Bu evfemizm qotillik (Jorj tomonidan) aktini yumshatish, uni rahm-shafqat o'ldirish (euthanasia) darajasiga ko'tarish uchun xizmat qiladi. Steinbekda diniy evfemizmlar ham uchraydi:

“She’s called to Jesus now” [5, 287].

Bu yerda “called to Jesus” (Iso huzuriga chaqirildi) iborasi o‘limni diniy marosim darajasiga ko‘taradi [1,134].

Tog‘ay Murod asarlarida:

O‘zbek madaniyatida o‘lim – eng muqaddas va ehtiyotkorlik bilan yondashilishi kerak bo‘lgan holat. To‘g‘ridan-to‘g‘ri “o‘ldi” so‘zini ishlatish, ayniqsa keksalar yoki hurmatli insonlar haqida gap ketganda, badbinlik va hurmatsizlik deb hisoblanadi.

“Kelinlar qo‘zg‘oloni”da Qora kampirning vafoti haqida gap ketganda:

“Xudo marhamat qilib, Haqiqatga qovushtirdi. Endi u yerda tinchlik topsin...” [7, 89].

Bu yerda “Haqiqatga qovushdi” iborasi ishlatilgan. Bu sof islomiy-falsafiy evfemizmdir. O‘lim yo‘qolish emas, balki abadiy haqiqat (Alloh huzuri) bilan uchrashuvdir. Bu DEATH IS MEETING THE TRUTH metaforasidir [2, b. 115].

Yana bir keng tarqalgan ibora:

“U olamdan o‘tdi, rahmatli bo‘ldilar” [7,134].

Bu yerda dunyo (foniylar olam) va oxirat (boqiy olam) qarama-qarshi qo‘yiladi. Tog‘ay Murod qahramonlari nutqida quyidagi variantlar ham tez-tez uchraydi:

“Ko‘z yumdi, jon berdi, diydor ko‘rishdi” [8, 201].

Taqqoslovchi tahlil:

Steinbekda o‘lim evfemizmlari ko‘proq pragmatik va fizik jarayonga (ketish, uxlash, o‘chish) qaratilgan bo‘lsa, Murodda ular falsafiy, diniy va ruhiy ma’noga (haqiqatga erishish, tinchlik topish) ega. G‘arbda o‘lim yakuniy nuqta yoki boshqa joyga o‘tish sifatida ko‘rilsa, Sharqda u oliy maqsadga erishish bosqichi sifatida idrok etiladi.

Kasallik va jismoniy nuqsonlar: “Nosozlik” va “Imtihon”

Jon Steinbek:

Steinbek asarlarida ruhiy kasalliklar va jismoniy nogironliklar ochiqroq, lekin baribir yumshatilgan holda tasvirlanadi. 1930-yillardagi Amerikada ruhiy kasalliklar katta stigma (dog‘) edi.

“Of Mice and Men”dagi Lenni haqida:

“He ain't bright. He's kinda slow” [6, 2].

Bu yerda “mental retardation” yoki “crazy” kabi qo‘pol so‘zlar o‘rniga “slow” (sekin) va “not bright” (porloq/yorqin emas) iboralari ishlatilgan. Bu INTELLIGENCE IS LIGHT/SPEED (Aql – bu yorug‘lik/tezlik) metaforasiga asoslanadi [12,67]. Bu evfemizmlar Lenniga nisbatan rahm-shafqat uyg‘otish va uning jamiyatdan chetlatilishini biroz yumshatish uchun xizmat qiladi.

Kasalliklar haqida gap ketganda:

“He's a bit under the weather today” [5, 203].

Tog‘ay Murod:

O‘zbek qishlog‘ida kasallik, ayniqsa ruhiy kasalliklar yoki ayollarga xos kasalliklar sir tutiladi. Bu “uyat” va “badnom bo‘lish” qo‘rquvi bilan bog‘liq.

“Olovli yo‘llar”da bir qahramonning ruhiy holati haqida:

“Birovlar ‘devona’ der, lekin men desam, Xudoning sinovi tushgan banda. Ko‘ngli chalg‘igan paytlari bo‘ladi” [8, 156].

Bu yerda “Ko‘ngli chalg‘igan” va “Xudoning sinovi” iboralari ishlatilgan. Kasallik tibbiy diagnostika emas, balki ilohiy imtihon sifatida talqin qilinadi [3, 67]. Bu jamiyatda bemorga nisbatan nafrat emas, balki hamdardlik uyg‘otishga qaratilgan strategiyadir.

Tog‘ay Murod:

O‘zbek madaniyatida jinsiy aloqa faqat nikoh doirasida ruxsat etilgan va undan tashqari har qanday munosabat “zino”, “ifoatkorlik”, “nomusga putur yetkazish” deb qaraladi. Shu sababli, eng nozik evfemizmlar shu sohada ishlatiladi.

“Kelinlar qo‘zg‘oloni”da kelinning homilador emasligi yoki turmush qurmagan qizning xatti-harakati haqida:

“Uyingda o‘t yo‘qmi?” [7, 45]. (Kinoya: ishqiy munosabat).

“Yomon yo‘lga kiribdi, nomusi bulg‘andi” [7, 98].

“Er-xotinlik mehr-muhabbatda bo‘lishdi” [8, 187]. (Jinsiy aloqa o‘rniga).

Tog‘ay Murod asarlarida jinsiy aloqa to‘g‘ridan-to‘g‘ri tasvirlanmaydi, balki “mehr-muhabbat”, “yaqinlik”, “tun qovushuvi” kabi poetik va yashirin iboralar bilan ifodalanadi. Bu nafaqat adabiy did, balki milliy axloq talabidir [3,89]. Agar qiz bola “yomon yo‘lga kirsam”, bu butun oilaning fojiasi sifatida tasvirlanadi va bu haqda gapirishning o‘zi uyat sanaladi:

“Qiz bolaning nomi bilan o‘ynashmaganlar, uning sharafini asraganlar” [7, 112].

Taqqoslovchi tahlil:

Ingliz tilidagi evfemizmlar (sleep together, know) nisbatan neytral va vaziyatga bog'liq. O'zbek tilidagi evfemizmlar esa kuchli axloqiy yuklamaga ega ("nomus", "uyat", "gunoh"). G'arbda bu shaxsiy tanlov masalasi bo'lsa, Sharqda bu jamoaviy sharmandalik masalasidir [4, 39].

Ijtimoiy pastqamlar va jinoyat: "Omadsizlik" va "Adashish"

Jon Steinbek:

Buyuk Depressiya davrida ishchisizlar, vagrantlar va qonunbuzarlar ko'paydi. Ularni nomlashda ham evfemizmlar ishlatilgan.

- "He's down on his luck, that's all" [5, 89]. (Omad chopmagan – qashshoq/o'g'ri o'rniga).

- "He's on the road, looking for work" [5, 134]. (Yo'lda – uyqusiz/vagrant o'rniga).

- "He got into a bit of trouble with the law" [6, 67]. (Qonun bilan muammoga duch keldi – qamoqqa tushdi/o'g'rilik qildi o'rniga).

Bu iboralar insonni jinoyatchi sifatida emas, balki vaziyat qurboni sifatida ko'rsatishga xizmat qiladi. Steinbekning gumanistik pozitsiyasi shunda namoyon bo'ladiki, u qahramonlarini "criminal" deb emas, "displaced people" (joyidan siljigan odamlar) deb atashga intiladi.

Tog'ay Murod:

- O'zbek jamiyatida "o'g'ri", "qamoqxona", "mast" kabi so'zlar oila obro'siga dog' tushiradi.

- "Chalg'ib ketdi, yo'ldan ozdi" [8, 223]. (O'g'rilik qildi/yomon ish qildi).

- "Davlat mehmoni bo'ldi" [7, 145]. (Qamoqqa tushdi – ironik evfemiz).

- "Kayfi bor, ichkilikka ruju qo'ydi" [8, 178]. (Mast/ichkilikboz).

Murod asarlarida "davlat mehmoni" iborasi qamoq jazosini yumshatish uchun emas, balki achchiq kinoya sifatida ishlatiladi. Lekin rasmiy suhbatlarda yoki kattalar nutqida "qamoq" so'zi o'rniga "uch yillik sayohat", "chetda yurdi" kabi iboralar qo'llaniladi [3, 92].

1-Jadval: Madaniy-lingvistik farqlar sintezi

Kriteriy	Jon Steinbek (AQSH madaniyati)	Tog'ay Murod (O'zbek madaniyati)
Asosiy motiv	Individualizm, pragmatizm, siyosiy to'g'rilik	Kollektivizm, diniy e'tiqod, "uyat" prinsipi
O'lim konsepti	Ketish, uyqu	Haqiqatga qovushish, rahmat
Jinsiy aloqa	Jismoniy yaqinlik, intimlik	Axloqiy kategoriya: nomus, mehr-muhabbat
Kasallik	Biologik nosozlik, tibbiy hodisa	Ilohiy sinov, sir
Lingvistik manba	German ildizlari, slang, Bibliyaga ishoralar	Arab-fors o'zlashmalari, diniy terminlar
Funksiya	Ijtimoiy masofa, xushmuomalalik	Or-nomusni saqlash, gunohdan tiyilish, jamoaviy uyg'unlik

Muhokama. Olingan natijalar chuqur tahlil qilinsa, tabu va evfemizmlarning shunchaki so'z almashinuvi emas, balki milliy ongning fundamental tuzilmalari ekanligi yaqqol namoyon bo'ladi.

Madaniy o'lchamlar va til

Steinbek asarlaridagi evfemizmlar shaxsning ichki dunyosini himoya qilish, uning shaxsiy fojiasini jamiyat oldida "kamroq og'riqli" ko'rsatishga qaratilgan. Masalan, "down on his luck" iborasi insonning o'z aybi emas, balki tashqi omillar (omad) ta'sirida qiyin ahvolga tushganini bildiradi [5, 89]. Bu individual mas'uliyatni biroz yumshatadi.

Aksincha, Tog'ay Murod asarlarida har bir so'z jamoa (mahalla, oila, urug') manfaatlariga bo'ysunadi. "Nomus", "uyat", "obro'" kabi tushunchalar shaxsdan ustun turadi. Shu sababli, evfemizmlar bu qiymatlarni himoya qilish qalqoni vazifasini o'taydi. Qiz bolaning xatosi haqida to'g'ridan-to'g'ri gapirmaslik – bu qizni emas, butun oilani himoya qilishdir [7, 112].

Diniy faktorning ta'siri

Steinbek asarlarida Bibliya motivlari kuchli bo'lsa-da ("He knew her", "Passed to the Lord"), ular ko'pincha folklorlashgan va dunyoviydashgan holda uchraydi [1, 134]. Zamonaviy G'arb jamiyatida diniy ta'sir sekin-asta zaiflashib, o'rni sekulyar etikaga bo'sh bermoqda.

Tog'ay Murod ijodida esa Islom dini evfemizmlarning asosiy manbai hisoblanadi. "Haqiqat", "Rahmatli", "Gunoh", "Sinov" kabi so'zlar bevosita Qur'on va hadislar bilan bog'liq [2, 115]. O'zbek tilidagi evfemizmlarning aksariyati arab va fors tillaridan o'zlashgan bo'lib, bu diniy matnlarning tilga singib ketganligini ko'rsatadi. Bu yerda til va din ajralmas birlikdir [3, 67].

Kognitiv metaforalar farqi

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, ikki madaniyat dunyoni turlicha kodlaydi.

G'arb: Vaqt chiziqli, hayot – bu yo'l (Life is a journey). O'lim – yo'lning tugashi yoki boshqa manzilga ketish [12,56].

Sharq: Hayot – bu imtihon maydoni. O'lim – imtihonning tugashi va haqiqiy hayotning boshlanishi [2,115].

Shu sababli, Steinbekda "gone" (ketdi) ishlatilsa [5, 142], Murodda "qovushdi" (erishdi, yetib bordi) ishlatiladi [7, 89]. "Qovushish" fe'li aktivroq, maqsadga erishish ma'nosini beradi.

Tarjima muammolari va strategiyalari

Ushbu tadqiqotning amaliy ahamiyati badiiy tarjimada namoyon bo'ladi. Steinbekni o'zbekchaga tarjima qilishda "kicked the bucket" iborasini "vafot etdi" deb tarjima qilish uslubiy xatodir, chunki birinchisi qo'pol-so'zlashuv, ikkinchisi rasmiy. To'g'ri yechim: "dunyodan o'tdi" yoki "chirog'i o'chdi" (kontekstga qarab).

Aksincha, Murodni inglizchaga tarjima qilishda "Haqiqatga qovushdi"ni "Met the truth" deb tarjima qilish g'arb o'quvchisi uchun g'alati tuyulishi mumkin. Bu yerda "Passed away" yoki "Returned to God" kabi ekvivalentlardan foydalanish maqsadga muvofiq, garchi bu asliy matndagi falsafiy chuqurlikni biroz yo'qotca ham. Bu "madaniy adaptatsiya" zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy tendensiyalar

So'nggi yillarda o'zbek tilida ham G'arb ta'sirida yangi evfemizmlar paydo bo'lmoqda. Masalan, "nogiron" o'rniga "imkoniyati cheklangan shaxs", "xizmatchi" o'rniga "uy yordamchisi". Bu global siyosiy to'g'rilik (PC) ta'siridir [1, 201]. Biroq, Tog'ay Murod asarlari tasvirlagan an'anaviy qishloq muhitida eski, diniy va milliy evfemizmlar hali ham ustun [3, 92]. Steinbek davridagi Amerika ham o'zgarishlar arafasida edi, uning asarlari eski va yangi qadriyatlar to'qnashuvini aks ettiradi.

Xulosa. Jon Steinbek va Tog'ay Murod asarlari materiallari asosida olib borilgan keng qamrovli tahlil bir qator muhim xulosalarni shakllantirishga imkon berdi. Birinchi navbatda, tabu va evfemizmlar barcha tillarda mavjud bo'lgan universal hodisa bo'lsa-da, ularning shakllanish sabablari, semantik mazmuni va funksional yuklamasi milliy madaniyatga bog'liq holda keskin farqlanishi aniqlandi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ingliz matnlarida evfemizmlar asosan individualizm, pragmatizm va ijtimoiy masofani saqlashga xizmat qilsa, o'zbek matnlarida ular kollektivizm, diniy e'tiqod, ajdodlarga hurmat va "uyat" kategoriyasini himoya qilishga qaratilgan.

O'lim, kasallik, jinsiy aloqa kabi asosiy tabu mavzulari ikki tilda turlicha metaforik modellar orqali ifodalanishi kuzatildi. G'arb madaniyatida "ketish" yoki "uyqu" modellari ustuvor bo'lsa, Sharq madaniyatida "haqiqatga qovushish" yoki "ilohiy imtihon" kabi falsafiy-tasavvufiy yondashuvlar aks etgan. Lingvistik vositalar tahlili shuni ko'rsatdiki, ingliz tilida german ildizli so'zlar, sleng va bibliya alluziyalari ko'p qo'llanilsa, o'zbek tilida arab-fors o'zlashmalari, diniy terminlar va poetik kinoyalar evfemizmlar yasashning asosiy vositasidir.

Natijada, ushbu birliklarni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv noto'g'ri natija berishi, tarjimon madaniy kontekstni hisobga olgan holda "funktional ekvivalent" yoki "madaniy adaptatsiya" usullaridan foydalanishi zarurligi isbotlandi. Ushbu tadqiqot kelajakda kognitiv lingvistika, tarjima nazariyasi va madaniyatshunoslik sohalarida olib boriladigan ishlar uchun poydevor bo'lishi mumkin. Zero, tilni o'rganish – bu shunchaki grammatikani o'rganish emas, balki o'sha til egalarining ruhini, qo'rquvini va orzularini tushunishdir.

Tarjima Strategiyasi: Ushbu birliklarni tarjima qilishda so'zma-so'z yondashuv noto'g'ri natija beradi. Tarjimon madaniy kontekstni hisobga olgan holda "funktional ekvivalent" yoki "madaniy adaptatsiya" usullaridan foydalanishi shart.

Ushbu tadqiqot kelajakda kognitiv lingvistika, tarjima nazariyasi va madaniyatshunoslik sohalarida olib boriladigan ishlar uchun poydevor bo'lishi mumkin. Sun'iy intellekt va mashinali tarjima tizimlarini takomillashtirishda madaniy kontekstni hisobga oluvchi algoritmlar yaratishda ushbu natijalardan foydalanish samarali bo'ladi. Zero, tilni o'rganish – bu shunchaki grammatikani o'rganish emas, balki o'sha til egalarining ruhini, qo'rquvini va orzularini tushunishdir.

ADABIYOTLAR:

1. Allan K., Burrige K. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2020. 312 p.
2. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining lingvokulturologik asoslari: Milliy kodlar va ramzlar*. –Toshkent: Fan, 2022. 248 b.
3. Doniyorov M. *O'zbek badiiy prozasida tabu so'zlar va ularning funksional xususiyatlari: filol. fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. avtoreferati*. –Toshkent: O'zMU, 2021. 52 b.

4. Yusupova N. *Gender aspektida o'zbek tilidagi evfemizmlar // O'zbek tili va adabiyoti*. 2023. №2. B. 34–41.
5. Steinbeck J. *The Grapes of Wrath*. London: Penguin Classics, 2006. 464 p.
6. Steinbeck J. *Of Mice and Men*. London: Penguin Classics, 2000. 112 p.
7. Murod T. *Kelinlar qo'zg'oloni*. –Toshkent: Sharq, 2004. 176 b.
8. Murod T. *Olovli yo'llar*. Toshkent: Adabiyot va San'at, 1978. 312 b.
9. Murod T. *Dunyoning ishlari*. Toshkent: Adabiyot va san'at, 1982. 288 b.
10. Abdullayeva D. *Tog'ay Murod nasrida milliy mentalitet aks-ettirilishi // Samarqand davlat universiteti xabarlari*. 2023. 3-qism. B. 15–22.
11. Hughes G. *Swearing: A Social History of Foul Language, Oaths and Profanity in English*. London: Penguin Classics, 2022. 368 p.
12. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Updated ed. Chicago: University of Chicago Press, 2021. 256 p.

PERIFRAZA BADIY USLUBNING KOMPONENTI SIFATIDA

Muxammedova Dilshoda Nodir qizi,

Buxoro davlat universiteti

filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi talabasi
Filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent U.Sh. Ahmadova taqrizi asosida

Annotatsiya. Maqolada perifraza badiiy uslubning muhim va ajralmas komponentlaridan biri sifatida keng tahlil etiladi. Unda perifrazaning lingvistik mohiyati, semantik xususiyatlari hamda badiiy nutqdagi funksional vazifalari ilmiy asosda yoritilgan. Perifraza narsa va hodisalarni bevosita nomlash o‘rniga ularning muhim belgisi, xususiyati yoki obrazli tasviri orqali ifodalash vositasi ekanligi ta’kidlanadi. Perifrastik birliklarning badiiy uslubdagi asosiy vazifalari sifatida nutqni obrazli va ta’sirchan qilish, takroriylikdan qochish, ifoda imkoniyatlarini kengaytirish hamda matnga estetik qiymat berish kabi jihatlar misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, perifraza muallifning individual uslubini namoyon etuvchi vosita sifatida ham ko‘rib chiqilib, uning badiiy matnda emotsional-ekspressiv ta’sirni kuchaytirishdagi o‘rni alohida yoritiladi. Shuningdek, perifrazaning pragmatik jihatlari ham e’tibordan chetda qolmagan bo‘lib, uning o‘quvchi tasavvurini boyitishi, ma’no qatlamlarini kengaytirishi va matnning kommunikativ maqsadini kuchaytirishi ilmiy jihatdan yoritilgan. Perifraza badiiy uslubning ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi, nutqni boyituvchi va estetik ta’sir kuchini oshiruvchi muhim lingvistik hodisa ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: perifraza, uslub, badiiy uslub, nutq, badiylik, obrazlilik, ifoda vositalari, stilistik vosita, nutq ta’sirchanligi, emotsional-ekspressivlik, individual uslub, pragmatika, lingvistik tahlil, badiiy matn, estetik ta’sir.

ПЕРИФРАЗА КАК КОМПОНЕНТ ХУДОЖЕСТВЕННОГО СТИЛЯ

Аннотация. В статье перифраза всесторонне анализируется как важный и неотъемлемый компонент художественного стиля. Научно освещаются её лингвистическая сущность, семантические особенности, а также функциональные задачи в художественной речи. Подчеркивается, что перифраза представляет собой средство выражения, при котором предметы и явления передаются не путем прямого называния, а через их существенные признаки, свойства или образное описание. Основные функции перифрастических единиц в художественном стиле – придание речи образности и выразительности, избегание повторов, расширение выразительных возможностей и придание тексту эстетической ценности – анализируются на основе примеров. Кроме того, перифраза рассматривается как средство, отражающее индивидуальный стиль автора, и особо выделяется её роль в усилении эмоционально-экспрессивного воздействия художественного текста. Также не остаются без внимания прагматические аспекты перифразы: её способность обогащать воображение читателя, расширять смысловые слои и усиливать коммуникативную цель текста раскрывается с научной точки зрения. В статье обосновывается, что перифраза является важным лингвистическим явлением, которое обогащает речь, расширяет выразительные возможности и усиливает эстетическое воздействие художественного стиля.

Ключевые слова: перифраза, стиль, художественный стиль, речь, художественность, образность, выразительные средства, стилистическое средство, выразительность речи, эмоционально-экспрессивность, индивидуальный стиль, прагматика, лингвистический анализ, художественный текст, эстетическое воздействие.

PERIPHRAISIS AS A COMPONENT OF ARTISTIC STYLE

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of periphrasis as an important and integral component of artistic style. It examines the linguistic nature, semantic features, and functional roles of periphrasis in literary discourse on a scientific basis. The study emphasizes that periphrasis is a means of expression in which objects and phenomena are described not through direct naming, but through their significant features, characteristics, or figurative representations. The main functions of periphrastic units in artistic style – such as enhancing imagery and expressiveness, avoiding repetition, expanding expressive possibilities, and adding aesthetic value to the text – are analyzed with relevant examples. In addition, periphrasis is considered as a tool that reflects the author’s individual style, and its role in intensifying the

emotional-expressive impact of a literary text is highlighted. Furthermore, the pragmatic aspects of periphrasis are also addressed, particularly its ability to enrich the reader's imagination, broaden layers of meaning, and strengthen the communicative purpose of the text. The article substantiates that periphrasis is a significant linguistic phenomenon that enriches speech, expands expressive possibilities, and enhances the aesthetic impact of artistic style.

Keywords: *periphrasis, style, artistic style, speech, literariness, imagery, expressive means, stylistic device, speech effectiveness, emotional expressiveness, individual style, pragmatics, linguistic analysis, literary text, aesthetic impact.*

Kirish. Tilshunoslik ilmida asosiy diqqatni talabaning, kitobxonning, ilm egasining soʻz boyligini oshirish, soʻzlarning maʼno nozikliklari, farq va oʻxshashliklarini his qilish va anglab yetish, bexato talaffuz qilish va yozish, mustaqil mushohada qilish, soʻzlarni bogʻlab gap, gaplardan esa mustaqil matn tuza olish, birikmalardagi maʼnoviy va grammatik, matndagi mantiqiy xatoliklarni topish va tuzatish, oʻzgalar fikrini toʻgʻri anglash, bir fikrni turli shaklda ifodalash, uzilgan fikrning davomini tiklash kabi qator mantiqiy operatsiyalarni bajarish, nutq vaziyatini toʻgʻri baholash va til imkoniyatlaridan unga mos ravishda foydalanish koʻnikmalarini shakllantirish va malakasini oʻstirishga yaʼni ijodiy tafakkur sohibini shakllantirishga qaratish zarur. Bunda badiiy uslub tilining oʻrni beqiyos. Oʻquvchiga mana shu amaliyot uchun kerak boʻlgan ayrim fonetik, leksik va grammatik, uslubiy qoidalarinigina berish, fikrni ifodalash va anglashning turli mexanizm va usullarini, ularni turli nutq sharoitiga mos ravishda qoʻllash yoʻllarini tavsiya etish, bunga asoslangan mashq va topshiriqlar tizimini ishlab chiqish, notiqlik va madaniy nutq mashgʻulotlariga eʼtiborni kuchaytirish zarur. Demak, tom maʼnodagi zamonaviy taʼlimda tilshunoslikning ilmiy masalalariga doir qoidalar keskin qisqartirilib, uncha chuqurlashtirilmagan lingvistik maʼlumotlar tafakkur va nutq oʻstirish amaliyoti “soyasi”da boʻlishi va unga xizmat qilishi, shaxsning miyasi zinhor samarasiz lingvistik qoida va idroki til qurilishiga doir mashqlar bilan band qilib qoʻyilmasligi maqsadga muvofiq.

Tadqiqot metodi. Xullas, davr tilshunoslik, lingvistika, ona tili darsliklaridan yoshlarimizga til qurilishi haqidagi bilimlar bilan cheklanibgina qolmasdan, balki tom maʼnoda ona tili imkoniyatini egallash mexanizm va usullarini berishini taqozo qilmoqda. Uslubshunoslik tilshunoslikning mustaqil yoʻnalishidir. Soʻz badiiy obraz yaratuvchi asosiy vosita ekanligi, soʻzdagi denotatsiya va konnotatsiya, konnotativ maʼnoning ifodalanishi, sinonimiya va polisemiya, arxaizm, evfemizm, perifraza, dialektalizm va boshqa leksik vositalarning til sistemasidagi oʻrni va stilistik roli kabi masalalar bugungi tilshunoslikda mukammal tadqiq qilinmoqda. Chunki milliy madaniyatning rivojlanishida umumxalq tili va badiiy adabiyot katta rol oʻynaydi. Maʼlumki, badiiy adabiyot milliy adabiy tilning shakllanishi va rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatadi. Badiiy adabiyot tilini oʻrganish davr tili umumiy qonunlarini bilish uchun keng imkoniyat yaratishga asos boʻladi. Oʻzbek tili taraqqiyotining hozirgi bosqichida vazifaviy uslublar farqlanib, uning ilmiy uslub, publitsistik uslub, rasmiy uslub, badiiy uslub, soʻzlashuv uslubi kabi uslublari shakllandi. Vazifaviy uslublarning har biri oʻziga xos xususiyatga ega boʻlishi bilan birga ularning umumiy tomonlari ham mavjud. Masalan, rasmiy va ilmiy ish qogʻozlarida betaraflik ustun boʻladi. Badiiy, publitsistik uslublar uchun betaraflik bilan bir qatorda, sintaktik figuralar, inversiya, toʻliqsiz gaplar, sintaktik tejamkorlik, emotsional ekspressivlik ifodalovchi boshqa sintaktik konstruksiyalar xarakterlidir.

Badiiy uslub tilning eng taʼsirchan va obrazli shakllaridan biri hisoblanadi. U orqali muallif oʻz fikrini nafaqat oddiy bayon qiladi, balki uni estetik jihatdan boyitadi, oʻquvchi tasavvuriga kuchli taʼsir koʻrsatadi. Shu jarayonda turli badiiy vositalar muhim oʻrin tutadi. Ana shunday vositalardan biri perifraza hisoblanadi. Perifraza – bu narsa yoki hodisani bevosita nomlamasdan, uning muhim belgisi, xususiyati yoki vazifasi orqali ifodalashdir. Mazkur usul badiiy nutqni yanada jonlantiradi, uni obrazli va taʼsirchan qiladi.

Muhokama. Badiiy asarda soʻz faqat ifoda vositasi boʻlmay, balki u hayot haqiqatini obrazli koʻrsatish, tasvirlanayotgan voqeani estetik baholash uchun xizmat qiladi. Shu sababli soʻz badiiy matnda faqat asarning mazmunini bayon etish hodisasi boʻlmay, ayni paytda maʼlum tasviriy vosita vazifasini bajaradi. Badiiy asar tilida tasviriy vosita juda qadimiy va keng qoʻllanuvchi lingvistik birlikdir. Unda tilning rang-barang uslubiy imkoniyatlari oʻz ifodasini topadi. Shu qatordan perifrazalar ham oʻrin egallagan. Perifraza badiiy uslubning muhim komponenti sifatida bir necha vazifalarni bajaradi. Avvalo, u nutqni takrorlardan xalos etadi. Masalan, biror shaxs yoki predmet nomi matnda koʻp marotaba takrorlanmasligi uchun perifrazalar qoʻllaniladi. Bu esa matnning ravonligini va estetik qimmatini oshiradi. Ikkinchidan, perifraza obrazlilikni kuchaytiradi. Oddiy soʻz bilan ifodalangan tushuncha perifraza orqali kengroq maʼno kasb etadi. Masalan, “quyosh” soʻzi oʻrniga “osmonning oltin chirogʻi” deb aytilsa, tasvir yanada jonliroq boʻladi. Bu esa oʻquvchining tasavvurini boyitadi va matnga nisbatan qiziqishini oshiradi. Uchinchidan, perifraza muallifning individual uslubini namoyon etadi. Har bir ijodkor perifrazani oʻziga xos tarzda qoʻllaydi, bu esa uning til boyligini, dunyoqarashini va badiiy mahoratini koʻrsatadi. Shu sababli perifraza nafaqat stilistik vosita, balki ijodiy

yondashuvning ham ifodasidir. Shuningdek, perifraza ma'no nozikliklarini yetkazishda ham muhim rol o'ynaydi. U orqali muallif kinoya, yumor yoki hatto tanqidiy munosabatni ham yashirin tarzda ifodalashi mumkin. Bu esa badiiy matnning ko'p qatlamli va chuqur bo'lishini ta'minlaydi. Masalan:

Ey sen *hikmat diyori*, ey sirli bag'ir,
Ne dahoga yo'l ko'rsatding o'zing, axir.
Temurga ham alla aytgan o'zing, axir,
Qaytar qalbga ishonch endi, O'zbekmomo [2,10].

“Ey sen hikmat diyori” ifodasi bu yerda bevosita biror geografik joyni emas, balki **ma'naviyat, ilm, donolik va tarixiy tafakkur markazi bo'lgan yurt**ni anglatadi. Shoir oddiy “yurt”, “Vatan” yoki “O'zbekiston” kabi nom o'rniga “hikmat diyori” perifrazasini qo'llab, uning ma'naviy qadrini yuksaltiradi. Pragmatik nuqtayi nazardan, bu perifraza o'quvchiga oddiy axborot bermaydi, balki **emotsional va qadriyatli munosabat uyg'otadi**. “Hikmat diyori” perifrazasi ushbu to'rtlikda Vatan obrazini yuksak ma'naviy darajaga ko'taruvchi badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. U pragmatik jihatdan o'quvchining hissiyotiga ta'sir qilib, faxr va ehtirom uyg'otsa, badiiy jihatdan matnga obrazlilik, ramziylik va estetik kuch bag'ishlaydi. Yoki:

*Alp o'g'lonlar o'lkasi*dir O'zbekiston,
Erkli elning qanotlari, ilm istang.
Yarim jahon bunyod etgan Sohobqiron,
Alisherning avlodlari ilm istang [2, 12].
Sizda orom qayda, sizda tin qayda,
Siz to'yib uxlagan bitta tun qayda.
El-yurt oromini o'ylagan zotlar,

El mehri asrasin sizni posbonlar [2, 15].

Hikmat diyori, alp o'g'lonlar o'lkasi – O'zbekiston; erkli elning qanotlari, Alisherning avlodlari – kelajak avlod vakillari; El-yurt oromini o'ylagan zotlar – posbonlarga nisbatan perifrazalar qo'llangan. Fikrni aniq, ta'sirli, maqsadli, badiiy qilib yetkazishda tasviriy ifodalardan o'zbek xalq shoiri, xalqning bulbulzabon farzandi Muhammad Yusuf foydalangan.

O'zbek tilini uslubiyatini mukammal o'rganish elliginchi yillarda boshlangan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Rabg'uziy, Muhammad Solih, Alisher Navoiy, Bobur, Yusuf Amiriy, Durbek, Umar Boqiy, Muqimiy, Furqat, Abdulla Qodiriy, Elbek, Hamza Hakimzoda Niyoziy, G'afur G'ulom, Oybek, Hamid Olimjon, Abdulla Qahhor, Komil Yashin, Zulfiya, Sharof Rashidov, Oydin, Said Ahmad, Maqsud Shayxzoda, Shuhrat, Asqad Muxtor, Erkin Vohidov, Shukur Xolmirzayev kabi ko'plab shoir va yozuvchilarimizning asarlarini, xalq og'zaki ijodi namunalarini, jumhuriyatimizda paydo bo'lgan ilk vaqtli matbuot materiallarini til aspektida o'rganishga bag'ishlangan monografik kuzatishlar tadqiqotchilarimizning keng yo'lga tushib olganligidan, bu boradagi ishlarning birmuncha tartibga solinganligidan dalolat berdi [1,4]. Shu narsa diqqatga sazovorki, bu kuzatishlarning aksariyat qismi til materialini lingvostilistik yo'nalishda o'rganishga, ijodkorlarning individual tili va uslubini tadqiq etishga bag'ishlangan.

Bu davrda yana bir guruh olimlar o'zbek tili stilistikasining nazariy masalalarini yoritishga, ayrim stilistik kategoriyalarning amalda bo'lish qonuniyatlari va badiiy asar tilining o'ziga xos jihatlarini ochib berishga kirishdilar. A.Shomaqsudov, I.Rasulov, X.Doniyorov, R.Qo'ng'urov, I.Qo'chqortoev, H.Rustamov, E.Begmatov, M.Mukarramov, X.Nazarova, N.Mahmudov, M.Sodiqova, B.Bafoev, B.O'rinboyev, B.Yo'ldoshev, Q.Samadov, L.Abdullayeva, B.Turdaliyev, M.Tursunpo'latov, B.Umurqulov, B.Fayzullayev, A.Hazratqulov, E.Xo'janiyozov, J.Esonov va boshqalarning ilmiy ishlarida ana shu muammolarni hal qilish masalasi o'rtaga qo'yildi.

Ayub G'ulom va Sh.Shobdurahmonovlar shu sohani boshlab va rivojlantirib bergan buyuk tilshunoslardir. A.G'ulom 1941-yilda nashr etgan “O'zbek tilida kelishiklar” asarida xalq dostonlarida kelishiklarning ishlatilishidagi o'ziga xos xususiyatlarga keng to'xtalgan bo'lsa, Sh.Shobdurahmonovning “Ravshan” dostonining tili va uslubiy xususiyatlari mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasi ayni shu muammoga bag'ishlangan dastlabki monografiya sanaladi. Shundan buyon o'zbek tilining turli funksional uslublarining monografik tadqiqiga bag'ishlangan o'nlab asarlar maydonga keldi. Ular ichida A.Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qo'ng'urov, H.Rustamovlarning “O'zbek tili stilistikasi”, R.Qo'ng'urovning “O'zbek tili stilistikasidan ocherklar”, A.Shomaqsudovning “O'zbek adabiy tili stillari haqida”, “O'zbek tili stilistikasidan”, B.O'rinboyevning “O'zbek tili so'zlashuv nutqi sintaksisi masalalari”, I.Qo'chqortoevning “Badiiy nutq stilistikasi”, A.Mamajonovning qo'shma gap stilistikasiga bag'ishlangan bir qancha asarlari, B.Turdaliyevning “Gazeta tili morfologik xususiyatlari”ga, B.Yo'ldoshev, Q.Karimovning “Badiiy uslub”, B.Umrqulovning “Publitsistik uslub”ga, Yo.Tojiyevning “Affikslar uslubiyati”ga bag'ishlangan tadqiqotlari o'zbek tili stilistikasining takomillashuviga olib keldi. I.Toshaliyevning “Adabiy tahrirning mantiqiy asoslari”, “O'zbek tili uslubiyati”, E.Qilichevning “O'zbek tilining stilistikasi” o'quv qo'llanmasining nashr etilishi oliy

o'quv yurtlari filologiya fakultetlarida uslubiyat fanining o'qitilishini yaxshilashda imkoniyat yaratdi. Davrlar o'tshi bilan ijtimoiy-siyosiy hayotda yangilanish bo'lgani sari badiiy tilda ham yangicha jilolar paydo bo'ladi. Tasviriy vositalar yangicha mazmun kasb eta boshladi. Tilning o'ziga xos uslubiy bo'yoqlari namoyon etildi. Badiiy til adabiy asarning mazmuni ochdi. Badiiy tilning asosiy xususiyati tasviriylik va emotsionallikning mavjudligidir. Buni shu ma'noda anglash kerakki, ilmiy asarlar tili voqelikni murakkabligi bilan tasvirlaydi va shu voqelik haqida o'quvchida his-hayajon uyg'otadi. Demak, ilmiy dalillar inson aqliga, badiiy til esa uning hissiyotiga, qalbiga ta'sir o'tkazadi. Ma'lumki, perifraza asosan, badiiy uslubning unsuri sanaladi. Perifrazalar tilning o'ziga xos ifoda shakliga, nutqiy qo'llanishda kuzatiluvchi uslubiy jihatlariga ega bo'lgan hissiy-ta'siriy vositalaridan biri. Ta'sirchanlikni yuzaga keltiruvchi badiiy tasvir vositasi sifatida nutqda keng qo'llaniladi. Uning til sathida egallagan mavqeyi, lisoniy xususiyatlari nafaqat tilshunoslar, balki adabiyotshunos olimlarning ham e'tiborini tortgan. O'zbek tilshunosligida perifrazalar nutqiy hodisa sifatida o'z o'rniga ega. Perifraza badiiy tasvirning asosiy vositasi, obraz yaratishning, uni individuallashtirishning muhim omillaridandir. O'zbek tilining ifoda injaliklarini bor imkoniyati bilan tasavvur ettirishda tasviriy ifodlar muhim rol o'ynaydi. Hech bir ijodkor, so'z ustasi yo'qki, ba'zida bilib, ba'zida bilmay ijod mahsulida perifrazalardan foydalanmasa. Muhammad Yusufning "Biz baxtli bo'lamiz" deb nomlangan she'riy to'plamidan olingan quyidagi she'riy parchalarida uchragan perifrastik birliklar orqali fikrimizni dalillaymiz. Jumladan:

Ikki buyuk hikmat, ikki xush zamon,

Ikki buyuk dildan yo'qdir sado bir.

Biz g'animga bejang topshirgan qo'rg'on

Navoiy Hirotda, Kobulda Bobur [2, 22].

Mehr-oqibat shahrison, Xiziri bor.

Qayda yursam quchog'iga shoshganim,

Onajonim mening – shahri Toshkanim [2, 24].

Toshkent!

Ey quyoshga qarindosh shahar,

Tinglamassan balki arzimni

Qirq yil qulluq qilsam ham agar

Uzolmasman sendan qarzimni [2, 30].

Obi hayot taratguvchi

Buyuk suvchi o'zingsan,

Tinchlikka posbonim mening,

Bobodehqonim mening [2, 48].

She'riyat bu – qadim buyuk

So'qmoq ekan,

Kiyik so'qmoq ekan, kiyik so'qmoq ekan [2, 54].

Muhabbatim – mening shoh baytim.

Oqu qarosi sen ko'zimning.

Men dardimni osmonga aytim,

Yulduzlarga bosib yuzimni [2, 152].

Oo'sh yuraklar yog'dusi

O'zing beshak chimildiq.

Bo'y qizlarning orzusi

Shohi to'shak chimildiq [2, 152].

Jilg'alar bo'yiga cho'kkan guloyim,

Bulbulning patidan barging muloyim.

Seni etagidan to'kkan xudoyim,

Jannat jilvasisan, xoksor binafsha [2, 145].

O'zim jannatdayu do'zaxda ko'nglim,

Yalpizjon, sen o'sgan o'tloqda ko'nglim.

Sen jilg'a bo'yida sarg'aygan singlim,

Men ummonda senga mushtoq og'angman [2, 157].

Yoshligimdan sevaman men Ozodani,

Suluvlarning sarvari xonzodani [2, 169].

Ko'nglimdan to'kilgan kuylar nimadir,

*Alvon qo'shiqlarim o'char izimdan.
Yozgan kitoblarim – qog'oz kema'dir,
Men ketsam, ular ham ko'char izimdan* [2, 185].

Ikki buyuk hikmat, ikki xush zabon – Navoiy, Bobur, mehr-oqibat shahri – Toshkent, quyoshga qarindosh shahar – Toshkent, tinchlikka posbon – bobodehqon, qadim buyuk so'qmoq – she'riyat, shoh bayt – muhabbat, qo'sh yuraklar yog'dusi – chimildiq, jannat jilvasi – binafsha, jilg'a bo'yida sarg'aygan singlim – yalpiz, suluvlarning sarvari – Ozoda, qozg'oz kema – kitoblar kabi perifrastiklar she'riy satrlar mazmunini yanada boyitish, ta'sirli qilish uchun xizmat qilgan. She'riy misralardan o'rin olgan har bir badiiy tasviriy ifoda ma'lum bir voqea va hodisaga ekspressiv tus berish uchun ham ishlatilgan. Shu jihatdan bo'lsa kerak, shoir va yozuvchilarimiz ma'lum voqea-hodisalarni tasvirlayotganlarida unga ekspressiv tus va badiiylilik berish, fikrga yanada aniqlik kiritish uchun perifrastik birliklarga murojaat qiladilar va undan tasviriy vosita sifatida foydalanadilar. Muhammad Yusuf o'zi tasvirlayotgan voqea-hodisalarga badiiy tus bera olganligini kuzatish mumkin. Bu esa, o'z navbatida badiiy tilning ta'sirchanligani oshirishga xizmat qilgan. Darhaqiqat, istalgan yozuvchi yoki ijodkor asarida perifrasta ma'lum voqea-hodisani ifodalashda shaklga ham, mazmunga ham asoslanadi. Masalan: “– Ichishadi? – dedi hazrat. Va achchiq kuldi. – Yosh Buxoroliklar a'lo hazratdan obodonchilikka ham e'tibor qaratilsin deb, bejiz iltimos qilishmayapti-ku!” [7, 25]. Yoki “Buning ustiga, sovxozning quvvati kam, terim mashinalarini sotib ola olmaydi!” deb tavallo qildi” [7, 27]. Ushbu matnlarda keltirilgan a'lo hazrat, quvvati kam perifrastik birlikmalari orqali fikrning ta'sirchan bo'lganini ko'ramiz. Aslida, bu tasviriy ifodalar podsho, kambag'al so'zlarining qayta nomlanishi bo'lib, badiiy salmoqdorlikni oshirishga xizmat qilgan. Yoki, “Mashoyixlardan biri: “Dunyo shaytonning do'konidir, undan biron nima og'rilamaki, shayton uni qaytarib olishga kelib dodingni bermasin” degan ekan” [5, 292].; “Gap inimizning tabibdan shifo topishida emas, Abdurahmondan shifo topganlarning hisobi yo'q, gap odamiylilik fazilatining gultoji bo'lgan – mehr-oqibatda!” [6, 586].; “Mehribonlik muhabbat elchisi, deb bilgan Qoplonbek chttak chaqqonligi bilan o'rnidan turib, unga peshvoz chiqdi” [8, 112].; “Vijdon – dunyoning eng oliy mahkamasi ekan. Tergash jarayoni boshlanganida yolg'onchi guvohlar, munofiq'larga bu mahkamada o'rin bo'lmaydi. Eng asosiysi – vijdon mahkamasining hakami poraxo'r emas!” [6, 513]. Badiiy asarlar tilidan keltirilgan ushbu parchalarda shaytonning do'koni – dunyo, odamiylilik fazilatining gultoji – mehr-oqibat, muhabbat elchisi – muhabbat, hayot ko'ksidagi mildirab turgan buloq, dunyoning eng oliy mahkamasi – dunyoning eng oliy mahkamasi perifrastiklari orqali fikr aniq va ta'sirchan yetkazilgan. Avvalambor, badiiy proza tilida har bir tasviriy vosita badiiy tilning teran, ta'sirchan, jozibador va bo'yoqdor bo'lishi uchun turli xil tasvirlarni vujudga keltiradi. Boshqacha aytganda, har qanday til elementlari ham ba'zi tasviriy tushunchalar singari tasviriy ko'chim turi vazifasini bajaradi. Bu xususiyat perifrastikaga ham xos bo'lib, ba'zi manbalarda xatto frazeologik iboralar, oddiy so'zlashuv nutqiga xos birlikmalar, xalq maqollari ham perifrastik ma'noga o'tishi ko'rsatilgan.

Perifrastiklar o'zbek xalq og'zaki ijodining ham yorqin namunasi sanaladi. Ona yurtning omon bo'lsa, rangiro'ying somon bo'lmas – Vatan; Qo'li qimirlaganning, og'zi qimirlar – ishlagan; Aql chirog'i yo'ling yoritar – ilm; Odamning mevasi shirin – bola kabi perifrastik ma'nolar aynan maqollar tarkibida shakllangan. Albatta, maqollar tarkibida perifrastik ma'nolar shakllanishida o'ziga xos xususiyatlar kuzatiladi. R.Normurodov bu haqida o'zining “Xalq maqollari tarkibida perifrastik ma'noning shakllanishi” deb nomlangan maqolasi[3]da perifrastiklar ijtimoiy turmushdagi u yoki bu voqea-hodisalar, tasavvurlarning umumlashma obrazi sifatida voqea bo'lishini ta'kidlaydi. Tilimizda “Tushingni suvga ayt” maqoli ko'p ishlatiladi. Buning sababi shundaki, ayrim holatlarda kishilar qo'rqinchli tushlar ko'radi, albatta, uni hech kimga aytmaslik lozim, deb hisoblaydi. Masalaning birinchi tomoni shunda bo'lsa, ya'ni tushingni suvga ayt, uni hech kimga aytma ifodasi didaktik xarakter asosida perifrastik ma'no hosil bo'lishi uchun zamin yaratgan bo'lsa, ikkinchidan, ayrim shaxslarga nisbatan “Qo'lingdan kelganini qil”; “Gapingni boshqa aytma”; “Bilmay gapirma” deyish ma'nosida (sarkazm usulida) ifodalash ham kuzatiladiki, bu yerda ham aynan mazkur maqolga nisbatan didaktik munosabat ifoda etilgan. Ko'rinadiki, maqollar didaktik xarakterga ega bo'lib, ular gap qurilishida turli xil grammatik munosabat kasb etadi, ayni paytda maqollarda kuzatiladigan ko'chma ma'nolar tilning talaygina tasviriy vositalarini, jumladan, perifrastikning ham shakllanishiga zamin yaratgan. Ta'kidlash joizki, ayrim maqol tarkibida qo'llanuvchi perifrastiklar qaysi nomning o'rniga kelayotgan bo'lsa, o'sha nom bilan birga juftlik tarzida ishlatiladi. Masalan, Til – dil kaliti; Bola – shirin dushman; Kitob – bilim bulog'i; Sigir – ro'zg'or chashmasi va hokazo. Yoki topishmoqlar tarkibida ham perifrastiklar uchraydi. Maslan:

Bor erur tushunchasi.
Chang-chungga to'latmaydi,
Sovuqni yo'latmaydi.
U xonaning ko'zidir:
Kimki o'ylab qarasa,

O'zimizning... (*Deraza*)

Bor ajoyib fabrika,
Loyiq tahsin-tabrikka.
Talay ishchi sig'adi,
Shirinliklar yig'adi.

Xizmatchilar, vazirlar,
Doim gulga g'izillar.
Chindan mehnat askari,
Aqli... (Asalari).

Oldin gul edi nuqul,
Gul yong'oq bo'ldi butkul.
Yorilib ketgach yong'oq,
Yana gul chiqdi oppoq.
Juda ham lo'ppi o'zi,

Tagida bor yulduzi.
Terib, uysang, tog' bo'lar,
Urug'idan yog' bo'lar.
Darrov o'ylang bu haqda,
Bu-chi, oq oltin – ... (Paxta).

Badiiy matn, tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'ziga xos hodisa, u tasviriylik, hissiylik, sub'yektivlik, muallifning muayyan komponentga munosabati va bahosining ifodalanishi bilan ajralib turadi. Badiiy matn makonida aytilmagan so'zlar orqasida yashiringan syujet harakatining ichki dinamikasi mavjud bo'lib, ular nafaqat sukunat, balki tashqi ko'rinishlari bilan oddiy leksemani ifodalovchi perifrastik birliklar ham bo'lishi mumkin.

Perifrastik birliklar mashhur nomlar bo'lganligi sababli ular badiiy matnda lingvopoetik vazifalarni bajarish imkoniga ega. Chunki, tilshunoslikda e'tirof etilganidek, perifrastik birliklar, odatda til sohiblariga yaqindan tanish bo'lgan mashhur faktlarga ishora qilib, nomlab, atab keladi. She'riy, nasriy matnlarda perifrastiklar faol qo'llaniladigan birlik sanaladi. Ular nutqning rang-barangligini, badiiyligini ta'minlovchi uslubiy vositalar sirasiga kiradi. Yoki:

Tor, qiyshiq ko'chalar adashib qolib,

Ilondek o'rmalar nurafshon tunda.

Tovlana boshlaydi qayg'uga to'lib,

"Ziji ko'ragon"ning aksi osmonda (Xurshid Davron. "Eski Shahar").

"Ziji ko'ragoniy" – ko'ragoniy jadvali temuriy podshoh, buyuk munajjim Mirzo Ulug'bek tuzgan astronomik jadval nomi bo'lib, ziji ko'ragon antroponomik perifrastik orqali Mirzo Ulug'bek nazarda tutilmoqda.

Xulosa. Badiiy uslub matnida perifrastiklarni tizimlashtirish, ma'lum me'zonlarga ko'ra tahlil qilish, ularni mazmun-mohiyati va vazifalarini aniqlash, she'riy hamda nasriy matnlar orqali amalga oshiriladi va boyitiladi. Xulosa qilib aytganda, perifrastik badiiy uslubning ajralmas komponentlaridan biri bo'lib, nutqni boyitish, obrazlilikni kuchaytirish va ifodaning ta'sirchanligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. U nafaqat tilning estetik imkoniyatlarini kengaytiradi, balki muallifning individual uslubini ham yorqin namoyon etadi. Shu bois perifrastikni o'rganish va uni badiiy nutqda o'rinni qo'llash til madaniyatini yuksaltirishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Каримов С., Жўраев Т. Ўзбек тили услубияти ва нутқ маданияти. Библиографик кўрсаткич. – Самарқанд, 2001. – Б. 175.
2. Muhammad Yusuf. Biz baxtli bo'lamiz. – Toshkent: "Nihol", 2017. – B. 191.
3. Нормуродов Р. Халқ мақоллари таркибида перифрастик маънонинг шаклланиши// Тилишуносликнинг долзарб масалалари (илмий мақолалар тўплами). – Тошкент, 2006. – Б. 48-57.
4. Қўнғуров Р., Каримов С. Ўзбек тили стилистикаси ва нутқ маданияти. Библиографик кўрсаткич. – Самарқанд, 1984. – Б. 112.
5. Тоҳир Малик. Шайтанат. – Тошкент: O'qituvchi, 2018. 1-жилд. – Б. 798.
6. Тоҳир Малик. Шайтанат. – Тошкент: O'qituvchi, 2018. 2-жилд. – Б. 735.
7. Holmirzayev Shukur. Qil ko'prik. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984. – B. 384.
8. Шухрат. Жаннат қидирганлар. – Тошкент: Қалдирғоч, 2018. – Б. 375.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СРЕДСТВАМИ ТЕХНОЛОГИИ «ЛЕНТА ВРЕМЕНИ» НА УРОКАХ РКИ (УРОВЕНЬ C1)

Муртазаева Феруза Рашитовна,

*Доктор филологических наук (DSc), профессор, Казанский федеральный университет
(Казан, Россия);*

Российский университет дружбы народов (РУДН) исследователь (Москва, Россия)

Аннотация. В статье рассматривается методика формирования лингвокультурной компетенции иностранных учащихся (уровень C1) на основе технологии «Лента времени» и метода сторителлинга. Автор обосновывает переход от механического усвоения лексики к глубокой интерпретации культурных кодов русского народа. На базе концепций А.А. Акишиной, В.В. Воробьева и В.Г. Костомарова предлагается система упражнений, структурированная по этапам жизненного цикла человека, что позволяет эффективно осваивать фразеологический и паремический фонд русского языка.

Ключевые слова: РКИ, уровень C1, коммуникативная компетенция, сторителлинг, лента времени, лингвокультурология, А.А. Акишина.

RKI (C1 DARAJA) DARSLARIDA “VAQT TASMASI” TEXNOLOGIYASI VOSITASIDA LINGVOKULTUROLOGIK KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH

Annotatsiya. Maqolada rus tilini chet tili sifatida o‘qitish jarayonida yuqori bosqich talabalarining (S1 darajasi) lingvokulturologik kompetensiyasini «Vaqt tasmasi» texnologiyasi va storitelling metodi asosida shakllantirish metodikasi ko‘rib chiqiladi. Muallif leksikani mexanik o‘zlashtirishdan rus xalqining madaniy kodlarini chuqur interpretatsiya qilishga o‘tish zaruratini asoslab beradi. A.A. Akishina, V.V. Vorobyov va V.G. Kostomarov konsepsiyalariga tayangan holda, inson hayoti davri bosqichlari bo‘yicha tizimlashtirilgan mashqlar majmuasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: rus tili chet tili sifatida, S1 darajasi, kommunikativ kompetensiya, storitelling, vaqt tasmasi, lingvokulturologiya, A.A. Akishina.

FORMING LINGUACULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH THE "TIMELINE" TECHNOLOGY IN RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE CLASSES (C1 LEVEL)

Abstract. The article examines the methodology of forming the linguacultural competence of foreign students (C1 level) based on the "Timeline" technology and the storytelling method. The author substantiates the transition from mechanical vocabulary acquisition to a deep interpretation of the cultural codes of the Russian people. Drawing on the concepts of A.A. Akishina, V.V. Vorobyov, and V.G. Kostomarov, the author proposes a system of exercises structured according to the stages of the human life cycle, which allows for the effective mastery of the phraseological and paremiological fund of the Russian language.

Keywords: Russian as a foreign language (RFL), C1 level, communicative competence, storytelling, timeline, linguaculturology, A.A. Akishina.

Современная парадигма преподавания русского языка как иностранного (РКИ) характеризуется переходом от узкопрагматического обучения языковым формам к формированию целостной «вторичной языковой личности». На продвинутом этапе обучения (уровень C1) коммуникативная компетенция перестает быть чисто лингвистическим конструктом и приобретает выраженный лингвокультурный характер. В этой связи актуализируется поиск инновационных методов, способных визуализировать неявные культурные смыслы и интегрировать их в живую речь студентов.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью преодоления «культурного барьера» у иностранных учащихся, который сохраняется даже при высоком уровне владения грамматикой. Технология «Лента времени» (Timeline) в сочетании с методом сторителлинга позволяет структурировать этнографический материал и представить его не как набор фактов, а как динамичный процесс человеческой жизни, осмысленный через призму русского языка.

Теоретическую базу исследования составляют фундаментальные положения лингвокультурологии и методики преподавания РКИ.

Основополагающим для нашей работы является подход В. В. Воробьева, который рассматривает лингвокультурологию как комплексную дисциплину синтезирующего типа. Вслед за исследователем, мы опираемся на понятие «лингвокультуремы» — глубокой взаимосвязи языкового знака и культурного концепта. Как отмечает В. В. Воробьев, лингвокультурема позволяет изучать язык в его неразрывной связи с миром национальной культуры.[3]

Данный подход дополняется теорией В. Г. Костомарова (и Е. М. Верещагина) о кумулятивной функции языка. Согласно Костомарову, слово не только называет предмет, но и накапливает («кумулирует») внеязыковой опыт народа. При обучении на уровне С1 крайне важно раскрыть эту функцию, превращая «слово-знак» в «слово-образ», наполненный историческим и бытовым подтекстом.[2]

Методическим фундаментом использования сторителлинга и визуализации в нашей работе служат идеи А. А. Акишиной и О. Е. Каган. В своем труде «Учимся учить» авторы указывают на то, что успешность овладения языком напрямую зависит от эмоциональной вовлеченности учащегося и использования активных стратегий обучения.[2]

А. А. Акишина подчеркивает необходимость опоры на контекст (стратегия «используй контекст») и визуальные стимулы для снятия когнитивного напряжения. Технология «Лента времени» реализует этот принцип, создавая макроконтекст человеческой жизни, внутри которого студенты могут самостоятельно выстраивать речевые стратегии. Сторителлинг превращается из имитационного упражнения в инструмент «обучения в действии», где учащийся, по словам О. Е. Каган, проявляет свою творческую индивидуальность и учится справляться с коммуникативной неуверенностью.

Методическая модель представляет собой визуальный и содержательный каркас, отражающий ключевые этапы жизни человека в русской лингвокультуре. Каждому этапу соответствует определенный лексико-фразеологический пласт.

Этап I. Истоки и детство

Фокус внимания направлен на мир традиционной русской семьи.

Концепты: «Род», «Защита», «Колыбель».

Материал: Знакомство с безэквивалентной лексикой (*зыбка, оберег, крестины*), именами-символами (А. Барто, А.С. Пушкин).

Паремии: «*Дети — цветы жизни*», «*Бог даст роток, даст и городок*».

Этап II. Время выбора и создания семьи

Этот этап посвящен свадебным традициям и символике союза.

Концепты: «Доля», «Венчание», «Главенство».

Материал: Изучение ритуальных знаков (*каравай, рушник*) и современных прецедентных феноменов (традиция «Горько!», образы из классического советского кинематографа).

Фразеология: «*Пир на весь мир*», «*Муж — голова, а жена — шея*», «*Совет да любовь*».

Этап III. Зрелость и гостеприимство

Центральный этап, раскрывающий особенности русского быта и характера.

Концепты: «Хлебосольство», «Дом-крепость», «Трапеза».

Материал: Традиции русского застолья, иерархия гостеприимства.

Паремии: «Не красна изба углами, а красна пирогами», «Гость в дом — Бог в дом», «Один в поле не воин».

Этап IV. Старость и духовный путь

Завершающий этап направлен на обсуждение философских и этических категорий.

Концепты: «Мудрость», «Покаяние», «Пост».

Материал: Традиция Великого Поста, Прощеное воскресенье.

Фразеология: «Пост не в брюхе, а в духе», «Седина в бороду — бес в ребро» (дискурсивный анализ трансформации смысла), лексика высокого стиля (*благочестие, смирение*).

Для формирования лингвокультурной компетенции критически важно насытить каждый этап жизни идиоматикой. В ходе занятий студенты заполняют таблицу соответствий, находя эквиваленты в русском языке для своих родных культурных концептов.

Таблица 1. Фразеологическая репрезентация жизненного цикла

Этап жизни	Ключевые лингвокультуремы	Фразеологический фонд (уровень С1)
Детство	Колыбель, зыбка, оберег	«Дети — цветы жизни», «Бог даст роток, даст и городок».
Юность	Сватовство, каравай, венчание	«Пир на весь мир», «Муж — голова, а жена — шея».
Зрелость	Хлебосольство, дастархан, очаг	«Не красна изба углами, а красна пирогами», «Мой дом — моя крепость».
Старость	Покаяние, пост, мудрость	«Седина в бороду — бес в ребро» (дискурсивный анализ), «Пост не в брюхе, а в духе».

Основным видом деятельности на данном этапе является создание авторских нарративов. Опираясь на стратегии **О. Е. Каган**, мы предлагаем студентам задание «Один день из жизни традиции».

Кейс «Свадьба»: Студент должен составить рассказ, интегрируя в него прецедентные знаки (например, традицию кричать «Горько!») или отсылки к классике кинематографа).

Кейс «Духовное очищение»: Создание философского монолога от лица старшего поколения, где используются слова высокого стиля (*благочестие, воздержание, бренность бытия*).

Это упражнение является вершиной формирования компетенции. Студенту предлагается описать реалии своей родной культуры (например, узбекское гостеприимство), используя исключительно русский паремиологический фонд (пословицы и поговорки). Это требует от учащегося не просто перевода, а глубокой смысловой перекодировки, что полностью соответствует требованиям уровня С1 к гибкости речевого поведения.

Подводя итоги, можно утверждать, что использование технологии «Лента времени» в системе РКИ позволяет:

1. **Снять когнитивный барьер** при изучении сложных абстрактных концептов через визуальную опору.
2. **Активизировать кумулятивную функцию языка**, превращая слова в носители культурного кода.
3. **Обеспечить диалогичность обучения**, где русский язык становится средством осмысления как чужой, так и собственной национальной идентичности.

Как видим, предложенная методика сторителлинга на базе «Ленты времени» способствует переходу учащегося от простого владения речью к уровню «культурной осведомленности», необходимой для профессиональной коммуникации в иноязычной среде.

Разработанная нами «Лента времени» является практической реализацией теоретических идей В. В. Воробьева о лингвокультуремах и В. Г. Костомарова о кумулятивной функции слова. Каждое изображение и связанный с ним текст-кейс — это микромодель мира, где слово оживает через визуальный образ.[4]

Наглядно-образная опора позволяет студенту С1 удерживать в сознании сложную структуру лингвокультуремы, не отвлекаясь на поиск элементарных лексических соответствий. Это

высвобождает когнитивный ресурс для творческой интерпретации и поиска глубоких культурных параллелей, что и составляет суть профессионального владения русским языком.

Применение технологии «Лента времени» на уровне C1 позволяет преодолеть фрагментарность знаний иностранных учащихся о русской культуре. Визуально-нарративный подход способствует активации кумулятивной функции языка и формированию навыков глубокой интерпретации текстов. Предложенная методика помогает студенту не просто «говорить по-русски», а понимать логику и ценности народа, что является залогом успешной профессиональной и личной коммуникации в иноязычной среде.

На завершающем этапе работы с визуально-нарративной моделью центральным видом учебной деятельности становится *создание авторских сторителлингов*, поскольку именно в самостоятельном повествовании наиболее полно проявляется уровень сформированности лингвокультурной компетенции обучающегося. В отличие от упражнений репродуктивного типа, где студент преимущественно воспроизводит уже усвоенные речевые модели, нарративное задание требует осмысленного отбора языковых средств, их композиционного упорядочения и включения в культурно значимый контекст. В результате русский язык выступает не только как средство сообщения, но и как инструмент интерпретации культурного опыта. Такой подход соответствует современной методике преподавания РКИ, ориентированной на развитие вторичной языковой личности и на включение слова в систему культурных координат.[1]

Методическая ценность сторителлинга заключается в том, что он позволяет соединить визуальную опору, личностный опыт обучающегося и культурно маркированный языковой материал в единую речемыслительную задачу. Именно поэтому работа с «Лентой времени» не ограничивается описанием изображений или перечислением отдельных традиций. Студенту предлагается реконструировать ситуацию как событие культуры, то есть показать, каким образом определённый обряд, обычай или семейная практика осмысляются носителями языка. Такой формат обучения опирается на представление о слове как носителе историко-культурной памяти народа, что особенно значимо в практике преподавания русского языка как иностранного.[3]

В рамках данной методики предлагается следующее учебное задание по сторителлингу:

Задание «Традиция как история»

Студенту предлагается выбрать один из фрагментов визуальной модели «Лента времени», связанный с определённой культурной ситуацией, и на его основе создать авторский сторителлинг на русском языке. В центре рассказа должна находиться одна традиция — семейная, праздничная, бытовая или духовная. В тексте необходимо:

1. обозначить ситуацию и место действия;
2. ввести не менее двух культурно значимых деталей;
3. использовать одну этикетную формулу, одну поговорку или поговорку;
4. передать личное отношение к описываемой традиции;
5. сформулировать вывод о её нравственном или общественном значении.

Для уровня B1–B2 объём текста составляет 180–250 слов, для уровня C1 — 250–350 слов. На продвинутом этапе дополнительно рекомендуется включать прецедентные феномены, фразеологические единицы и стилистически маркированную лексику.

Такое задание обладает выраженным лингводидактическим потенциалом. Во-первых, оно активизирует тематические группы лексики, связанные с понятиями *семья, дом, традиция, память, уважение к старшим, духовные ценности, семейный уклад*. Во-вторых, оно формирует у студентов навык текстопорождения на основе культурно обусловленного содержания. В-третьих, сторителлинг создаёт условия для естественного включения в речь элементов речевого этикета: формул приветствия, благодарности, приглашения, пожелания, обращения. Именно эти единицы обеспечивают приближение речи иностранного обучающегося к подлинной коммуникативной уместности.[8]

Показательно, что подобная работа переводит студента от простого называния реалии к её смысловой интерпретации. Например, описывая свадебную традицию, обучающийся должен не только обозначить действия участников, но и раскрыть их символическое содержание. В русском культурном пространстве такие элементы, как возглас «Горько!», благопожелания молодым, семейное застолье, коллективное участие в обряде, выступают как узнаваемые культурные знаки. Их включение в авторский текст делает высказывание более аутентичным и одновременно развивает способность студента воспринимать язык как форму коллективной памяти и культурного опыта.[9]

Наряду с этим задание может иметь и более сложную модификацию. Для уровня C1 студенту предлагается создать сторителлинг от лица представителя старшего поколения, включив в текст слова высокого стиля: *благочестие, смирение, почитание, преемственность поколений, брэнность бытия,*

духовная опора. В этом случае речь идёт уже не только о развитии повествовательных навыков, но и о формировании стилистической чуткости, умении выдерживать регистр и соотносить языковые средства с коммуникативной задачей. На продвинутом этапе владения РКИ это особенно важно, поскольку высокий уровень речевой компетенции предполагает не только грамматическую правильность, но и способность варьировать тональность, культурную перспективу и речевое оформление высказывания.

Существенным достоинством данного задания является также преодоление фрагментарности знаний о культуре. Визуальный каркас «Ленты времени» помогает студенту удерживать последовательность культурных сценариев, а нарративная форма связывает отдельные слова, реалии, речевые формулы и ценностные представления в цельную смысловую структуру. В результате обучающийся начинает воспринимать культурную информацию не как набор разрозненных комментариев, а как систему взаимосвязанных значений. В этом состоит особая роль лингвокультуры, понимаемой как единство языкового знака и культурного содержания.[5]

Важнейшим аспектом задания является его межкультурная направленность. После создания сторителлинга о русской традиции студент может получить дополнительную установку: описать аналогичную реалию собственной культуры средствами русского языка. Так, узбекское гостеприимство, семейный праздник, уважение к старшим или ритуал совместной трапезы интерпретируются через русский языковой код. В этом случае обучающийся осуществляет не буквальный перевод, а смысловую перекодировку культурного материала. Подобная работа способствует формированию способности видеть не только различия между культурами, но и их функционально-смысловые пересечения.

Следовательно, сторителлинг в структуре «Ленты времени» представляет собой интегративное упражнение высокого уровня сложности. Оно одновременно развивает навыки связной речи, активизирует лингвокультурный словарь, формирует стилистическую компетенцию и углубляет культурную осведомлённость обучающихся. Русский язык в данном случае становится не только предметом усвоения, но и средством осмысления мира, культуры и собственной идентичности. Именно поэтому сторителлинг о традиции может рассматриваться как одно из наиболее продуктивных средств формирования лингвокультурной компетенции на продвинутом этапе обучения РКИ.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. *Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)*. — М.: ИКАР, 2009. — 448 с.
2. Акишина А. А., Каган О. Е. *Учимся учить: Для преподавателя русского языка как иностранного*. — М.: Рус. яз. Курсы, 2002. — 256 с.
3. Верецагин Е. М., Костомаров В. Г. *Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного*. — 4-е изд., перераб. и доп. — М.: Русский язык, 1990. — 246–247 с.
4. Верецагин Е. М., Костомаров В. Г. *Язык и культура*. — М., 2005.
5. Воробьёв В. В. *Лингвокультурология: теория и методы*. — М.: Изд-во РУДН, 1997. — С. 44–47.
6. Красных В. В. *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*. — М.: Гнозис, 2002. — С. 189–204.
7. Телия В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. — М., 1996.
8. Формановская Н. И. *Речевой этикет и культура общения*. — М.: Высшая школа, 1989. — С. 5–18.
9. Щукин А. Н. *Методика преподавания русского языка как иностранного*. — М.: Высшая школа, 2010. — С. 214–219.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA BOSH QISMI A‘ZOLARI ASOSIDAGI IBORALAR: QO‘LLANISHI VA PRAGMATIK MA‘NOSI (QIYOSIY TAHLIL)

Narzullayeva Firuza Olimovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti
Mukhamedova Gulnora Makhsud qizi,
Buxoro davlat universiteti magistranti
gulnoramuxammedova02@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida inson bosh qismi a‘zolari: bosh/head, ko‘z/eye, quloq/ear, og‘iz/mouth, til/tongue, burun/nose, yuz/face ishtirok etgan frazeologik birliklarning pragmatik xususiyatlari qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida iboralarning baholovchanligi (ijobiy/salbiy), emotsional-ekspressiv bo‘yoqdorligi, xushmuomalalik (politeness) strategiyalari bilan aloqasi, nutq aktlaridagi vazifasi (ogohlantirish, tanbeh, maqto‘v, kinoya, masofa saqlash) hamda milliy-madaniy konnotatsiyalari yoritiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ikki tilda ham tana a‘zolari asosidagi metaforalar universal kognitiv tayanchga ega bo‘lsa-da, ayrim iboralarning pragmatik “kuchi”, qo‘llanish doirasi va madaniy ma‘nosi sezilarli farqlanadi.

Kalit so‘zlar: pragmatika, frazeologiya, ibora, konnotatsiya, xushmuomalalik, nutq akti, qiyosiy tahlil, ingliz tili, o‘zbek tili.

EXPRESSIONS BASED ON HEAD AND BODY PARTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES: USAGE AND PRAGMATIC MEANING (A COMPARATIVE ANALYSIS)

Abstract. This article analyzes the pragmatic features of phraseological units containing human head-part components in English and Uzbek, such as head, eye, ear, mouth, tongue, nose, and face, using a comparative approach. During the analysis, particular attention is paid to the evaluative nature of the expressions (positive/negative), their emotional and expressive coloring, their connection with politeness strategies, their functions in speech acts (warning, reproach, praise, irony, and maintaining social distance), as well as their national and cultural connotations. The results show that although body-part metaphors in both languages have a universal cognitive basis, the pragmatic strength, scope of use, and cultural meanings of some expressions differ significantly.

Keywords: pragmatics, phraseology, idiom, connotation, politeness, speech act, comparative analysis, English language, Uzbek language.

ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ, ОСНОВАННЫЕ НА НАЗВАНИЯХ ЧАСТЕЙ ГОЛОВЫ И ТЕЛА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ: УПОТРЕБЛЕНИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Аннотация. В данной статье на основе сравнительного подхода анализируются прагматические особенности фразеологических единиц в английском и узбекском языках, содержащих названия частей головы человека: head, eye, ear, mouth, tongue, nose, face. В процессе анализа рассматриваются оценочность выражений (положительная/отрицательная), их эмоционально-экспрессивная окраска, связь со стратегиями вежливости, функции в речевых актах (предупреждение, упрек, похвала, ирония, соблюдение дистанции), а также их национально-культурные коннотации. Результаты исследования показывают, что, хотя метафоры, основанные на частях тела, в обоих языках имеют универсальную когнитивную основу, прагматическая сила, сфера употребления и культурные значения некоторых выражений существенно различаются.

Ключевые слова: прагматика, фразеология, идиома, коннотация, вежливость, речевой акт, сравнительный анализ, английский язык, узбекский язык.

Til insonning dunyoni idrok etishi, baholashi va ijtimoiy munosabatlarini yo‘lga qo‘yishidagi asosiy vositadir. Leksik birliklar orasida frazeologik birliklar alohida o‘rin tutadi: ular tayyor qolip sifatida nutqqa kiradi, ko‘chma ma‘no orqali fikrni ixcham va ta‘sirli ifodalaydi hamda ko‘pincha emotsional-bo‘yoqdorlikni kuchaytiradi. Aynan shu jihat frazeologizmlarni pragmatik tahlil uchun qulay materialga aylantiradi.

Pragmatika umumiy ma'noda til birliklarining nutq vaziyatida qanday maqsad va ta'sir bilan qo'llanishini o'rganadi. Shu sababli iborani tushunishda faqat "lug'aviy ma'no" bilan cheklanib qolish yetarli emas; "kim aytdi?", "qaysi vaziyatda?", "qanday ohangda?", "qanday niyat bilan?" kabi omillar ham e'tiborga olinadi. Bir xil ibora ayrim vaziyatlarda maslahat bo'lsa, boshqa vaziyatda tanbeh yoki kinoyaga aylanishi mumkin. Inson bosh qismi a'zolari ishtirok etgan iboralar (bosh, ko'z, quloq, til, og'iz, burun, yuz va h.k.) turli tillarda juda faol. Buning sababi shundaki, bosh qismi a'zolari idrok (ko'z, quloq), tafakkur (bosh), nutq (til, og'iz) va ijtimoiy munosabat (yuz/obro') kabi markaziy tajriba sohalari bilan bog'langan. Demak, bu turdagi iboralar nafaqat semantik, balki kuchli pragmatik yuk tashiydi: ogohlantiradi, tanbeh beradi, maqtaydi, kinoya qiladi, ijtimoiy masofani belgilaydi yoki suhbatdoshning obro'sini ("face") inobatga oladi. Mazkur maqolaning maqsadi – ingliz va o'zbek tillarida bosh qismi a'zolari qatnashgan iboralarning pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning baholovchanligi va nutqdagi funksiyalarini yoritishdan iborat. Tadqiqot, ayniqsa, tarjima va chet tilini o'qitish amaliyotida iboralarning faqat ma'nosini emas, balki ularning "qachon va qanday aytilishi"ni ham to'g'ri anglash zarurligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar – tarkibiy qismlari nisbatan barqaror, ko'pincha ko'chma ma'noga ega va tayyor holda qo'llanadigan til birliklaridir. Iboralarning ma'nosi komponentlar yig'indisidan doim ham kelib chiqmaydi: masalan, ingliz tilidagi keep an eye on "ko'zning o'zini ushlab turish" emas, "kuzatib turish, e'tibor qaratish"ni anglatadi. O'zbek tilidagi "ko'z-quloq bo'lmoq" ham shunga o'xshash ko'chma ma'noga ega. Pragmatika esa til birliklarining real muloqotdagi ishlatilishini o'rganadi. Iboralar pragmatik jihatdan quyidagilarni ifodalashi mumkin:

Niyat (intension): ogohlantirish, tanbeh, qo'llab-quvvatlash, shubha bildirish, maqtash va h.k.

Ta'sir (perlokutsiya): suhbatdoshning hissiy holati yoki xulqiga ta'sir (masalan, "tilingni tiy" – o'zini nazorat qilishga majbur qiladi).

Xushmuomalalik: tanqidni yumshatish yoki keskinlashtirish; ijtimoiy masofani saqlash.

Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra (Austin; Searle), "gapirish"ning o'zi harakatdir: buyruq, iltimos, ogohlantirish, va'da kabi aktlar til orqali bajariladi. Iboralar esa bu aktlarning ta'sirchanligini oshirishi yoki fikrni bilvosita (yumshoqroq) shaklda berishi mumkin. Masalan, to'g'ridan-to'g'ri "sen xato qilding" deyish o'rniga "bosh bilan ishlash kerak" (use your head) deyilsa, tanqid nisbatan bilvosita ifodalanadi, lekin baribir baho saqlanib qoladi. Xushmuomalalik nazariyasida (Brown & Levinson) "face" – insonning ijtimoiy obro'si va o'zini hurmat qildirish ehtiyoji sifatida talqin qilinadi. Ba'zi iboralar suhbatdoshning "face"ini asrashga xizmat qiladi (masalan, "obro'ni saqlash"/save face), ba'zilar esa aksincha, uni xavf ostiga qo'yadi (masalan, keskin buyruq yoki masxara ohangidagi iboralar). Maqolada ingliz tilidagi idiomlar va o'zbek tilidagi frazeologizmlar lug'at manbalari hamda pragmatika bo'yicha ilmiy adabiyotlar asosida tanlandi. Misollar semantik o'xshashlik, qo'llanish chastotasi va pragmatik funksiyasi bo'yicha guruhlandi.

Qo'llanilgan metodlar:

Qiyosiy tahlil – ingliz va o'zbek iboralari ma'no va vazifaga ko'ra solishtirish.

Pragmatik interpretatsiya – iboraning vaziyatdagi niyati va ta'sirini izohlash.

Konnotativ tahlil – iboraning ijobiy/salbiy/neytral bo'yoqlarini ko'rsatish.

Tahlilda kontekst omili muhim deb qaraldi: bir ibora turli vaziyatda turlicha pragmatik kuchga ega bo'lishi mumkin.

BOSH/HEAD" IBORALARINING PRAGMATIK TALQINI

4.1. Aql, mantiq va hushyorlik

Ingliz tilida head komponentli iboralar ko'pincha aqliy faoliyat va o'zini boshqarish bilan bog'liq. Masalan, use your head ("aqlingni ishlat") ko'pincha maslahat shaklida tuyulsa-da, amalda u tanbeh ohangida ham qo'llanadi. Odatda bunday ibora ierarxiya mavjud vaziyatda (ota – ona – farzand, ustoz – talaba, rahbar – xodim) tez-tez uchraydi va suhbatdoshga bosim (imposition) berishi mumkin.

"Keep a cool head" iborasi esa aksincha, vaziyatni yumshatadi, hissiy keskinlikni pasaytiradi. Bu ibora suhbatdoshni qo'llab-quvvatlaydi va "tashvishga berilmaslik" strategiyasini bildiradi. Lose your head esa salbiy baho beradi: insonning sarosimaga tushgani, o'zini yo'qotgani tanqid qilinadi. O'zbek tilida ham "bosh" aql va tafakkur markazi sifatida talqin qilinadi. "Bosh qotirmoq" iborasi ko'pincha neytral-ijobiy bo'yoqqa ega: muammoni yechishga harakat, izlanish, mehnatsevarlikni anglatadi. "Boshi qotdi" iborasida esa hayrat, ikkilanish, ba'zan achinish yoki yengil kinoya bo'lishi mumkin.

4.2. Rahbarlik va ijtimoiy mavqe

Bosh konsepti rahbarlik timsoli hamdir: ingliz tilida head of department kabi birikmalar rasmiy uslubda, o'zbek tilida "boshliq", "bosh bo'lmoq" kabi birliklar ishlatiladi. Bunday birliklar pragmatik jihatdan insonning mavqei va mas'uliyatini bildiradi.

Umuman, "bosh/head" iboralari ko'pincha insonning aqliy salohiyati va vaziyatni boshqarish qobiliyatiga baho berib, muloqotda maqto'v yoki tanbeh vazifasini bajaradi.

KO‘Z/EYE” IBORALARINING PRAGMATIK TALQINI

Ko‘z konsepti idrok, kuzatish va baholash bilan bog‘liq. Shu bois ko‘z komponentli iboralar nutqda juda faol.

5.1. Nazorat va mas’uliyat

Ingliz tilidagi keep an eye on “kuzatib turmoq, nazorat qilmoq”ni bildiradi. Bu ibora ikki xil pragmatik fon bilan kelishi mumkin: G‘amxo‘rlik: “bolaga qarab turish” kabi.

Shubha/kuzatuv: kimnidir nazorat qilish, ehtiyotkorlik. O‘zbek tilidagi “ko‘z-quloq bo‘lmoq” ham nazorat ma’nosini beradi, lekin ko‘pincha “ishonib topshirish” va mas’uliyat yuklash pragmatikasi kuchliroq seziladi.

5.2. Kelishuv va ijtimoiy uyg‘unlik

Ingliz tilida “See eye to eye” “fikrda bir bo‘lish”ni bildiradi. Bu ibora muloqotda kelishuvni ko‘rsatib, bahsni yumshatadi. O‘zbek tilida “fikri bir joydan chiqmoq”, “gapimiz bir joydan chiqdi” kabi ifodalar xuddi shunday pragmatik vazifani bajaradi.

5.3. “Ko‘z tegmoq” va madaniy konnotatsiya

O‘zbek tilida “ko‘z tegmoq” iborasi milliy e’tiqod va urf-odatlar bilan bog‘langan. U ko‘pincha ogohlantirish (“ehtiyot bo‘l”), himoyalash (“nazardan saqlasin”) yoki bilvosita ayblash (“yomon ko‘z bilan qarashdi”) funksiyasini bajaradi. Ingliz tilida “evil eye” tushunchasi mavjud bo‘lsa-da, kundalik nutqda o‘zbekchalik faol va rang-barang pragmatik kontekstlarda ishlatilmasligi mumkin.

QULOQ/EAR” IBORALARINING PRAGMATIK TALQINI

Quloq konsepti tinglash, e’tibor va bo‘ysunish (yoki aksincha, rad etish) bilan bog‘liq.

6.1. Diqqat bilan eshitish

Inglizcha be all ears “butun diqqatim senga” degan ma’noni beradi. U suhbatdoshni qadrlash, hurmat ko‘rsatish va hamkorlikni oshirishga xizmat qiladi. O‘zbek tilida “qulog‘im senda”, “diqqat bilan eshitaman” kabi ifodalar shunga yaqin pragmatik effekt beradi.

6.2. E’tiborsizlik va inkor

Turn a deaf ear iborasi suhbatdoshning gapini e’tiborsiz qoldirishni bildiradi va salbiy baho beradi. O‘zbekchadagi “quloq solmaslik”, “qulog‘iga kirmaslik” ham ko‘pincha koyish, nolish yoki tanqid ohangida ishlatiladi.

OG‘IZ/MOUTH” VA “TIL/TONGUE” IBORALARINING PRAGMATIK TALQINI

Og‘iz va til bilan bog‘liq iboralar nutq madaniyati, sir saqlash, ortiqcha gapirmaslik hamda so‘zning shirin yoki achchiqligini baholashda ishlatiladi.

7.1. Jim turish va sir saqlash

Ingliz tilida keep your mouth shut iborasi ko‘pincha keskin buyruq sifatida eshitiladi. U suhbatdoshning “face”iga tahdid bo‘lishi, ya’ni muloqotda hurmatsizlik tusini olishi mumkin. O‘zbek tilida “og‘zingni mahkam tut”, “tilingni tiy” iboralari ham keskin yoki tarbiyaviy ohangda ishlatiladi. Bunday vaziyatlarda xushmuomalalikni saqlash uchun yumshoqroq variantlar (“hozircha aytmay turaylik”, “biroz ehtiyot bo‘laylik”) maqsadga muvofiq bo‘ladi.

7.2. Shirinso‘zlik va “zaharli til”

O‘zbek tilida “tili shirin” ijobiy baho bo‘lib, insonning muomala madaniyati, yumshoqligi va ko‘ngil topa olishini bildiradi. “Tili zahar” esa salbiy baho: kesatiqchi, odamni ranjitadigan nutq egasini ifodalaydi. Ingliz tilida silver-tongued ko‘pincha shirinsuxan, ishontira oladigan shaxsga nisbatan ishlatiladi; sharp tongue esa achchiq til, keskin gapiradigan odamni bildiradi. Bu iboralar shaxsning ijtimoiy qabul qilinishiga kuchli ta’sir qiladi: ijobiy baho yaqinlikni oshirsa, salbiy baho masofa va ehtiyotkorlikni kuchaytiradi.

BURUN/NOSE” VA “YUZ/FACE” IBORALARINING PRAGMATIK TALQINI

8.1. Aralashish (intrusion) va qoralash. Ingliz tilidagi stick your nose into... hamda o‘zbek tilidagi “burnini suqmoq” iboralari bironing shaxsiy ishiga aralashishni qoralaydi. Bu iboralarda pragmatik baho yaqqol: so‘zlovchi aralashishni nomaqbul xatti-harakat sifatida ko‘rsatadi.

8.2. Obro‘, sha’n va xushmuomalalik. Ingliz tilida “face” konsepti pragmatika va xushmuomalalik nazariyalarida markaziy o‘rin tutadi: save face (obro‘ni saqlamoq) va lose face (obro‘ ketmoq) muloqotda muvozanat va hurmatni tartibga soluvchi birliklardir. O‘zbek tilida “yuz” ham ijtimoiy baho va uyat bilan bog‘liq: “yuzim yorug‘ bo‘ldi” (faxr, ijobiy baho), “yuzim shuvut bo‘ldi” (sharmandalik), “yuz ko‘rmaslik” (uyat sabab ijtimoiy chekinish). Bu iboralar ko‘pincha jamoa fikri, odob me’yorlari va tarbiyaviy nutq bilan birga keladi.

Qiyosiy tahlil jadvali

A'zo	Ingliz iborasi	O‘zbek ekvivalenti	Pragmatik funksiyasi
Head	use your head	aqlingni ishlat / bosh qotir	tanbeh yoki maslahat; ierarxiya seziladi
Head	keep a cool head	bosiq bo‘lmoq	vaziyatni yumshatadi, qo‘llab-quvvatlaydi

LINGUISTICS

Eye	keep an eye on	ko'z-quloq bo'lmoq	nazorat;
Ear	Be all ears	qulog'im senda	hamkorlik, diqqat, hurmat
Mouth	keep your mouth shut	og'zingni mahkam tut	keskin buyruq; "face"ga tahdid
Nose	stick your nose into	burningni suqmoq	aralashishni qoralash
Face	save face/lose face	obro'ni saqlash / obro'ni yo'qotish	Xushmuomalik, ijtimoiy muvozanat

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida inson bosh qismi a'zolari ishtirok etgan iboralar tilning nafaqat semantik boyligini, balki muloqotdagi pragmatik mexanizmlarini ham yaqqol ko'rsatadi. Ular orqali so'zlovchi fikrni qisqa, ta'sirchan va baholovchan shaklda yetkazadi; suhbatdosh bilan masofani belgilaydi, tanqidni yumshatadi yoki kuchaytiradi, ijtimoiy me'yorlarni eslatadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, universallik bilan birga milliy-madaniy xususiyatlar ham muhim: ayrim iboralar bir tilda keng ishlatilsa, boshqa tilda ekvivalent bo'lsa ham pragmatik "og'irligi" yoki konnotatsiyasi boshqa bo'lishi mumkin. Shu bois, tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo muloqotda bunday iboralarni aynan pragmatik jihatdan o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganishda faqat lug'aviy ma'no emas, balki ularning pragmatik yukini ham hisobga olish, tarjima va til o'qitish amaliyotida muhim ahamiyat kasb etadi

ADABIYOTLAR:

1. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Austin, J. L. (1962). *How to Do Things with Words*. Oxford University Press.
3. Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge University Press.
6. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach*. Oxford University Press.
7. Kunin, A. V. (1996). *Angliyskaya frazeologiya [English Phraseology]*. (Rus tilida).
8. Rahmatullayev, Sh. (2006). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent.
9. Hojiyev, A. (tahr.) (2002). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
10. Cambridge Dictionary. (n.d.). Idioms entries: keep an eye on, lose your head, be all ears, save face, etc. <https://dictionary.cambridge.org>
11. Oxford Learner's Dictionaries. (n.d.). Idioms entries: stick your nose into, turn a deaf ear, etc. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>

SUBSTANDART LEKSIKANING BIZNES NUTQIDAGI EKSPRESSIV IMKONIYATLARI

Meliyeva Sevara Faxriddin qizi,

Termiz davlat universiteti 1-kurs tayanch doktoranti,
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti
akademik litseyi ingliz tili o'qituvchisi

meliyevasevara@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada substandart leksikaning biznes diskursida qanday qo'llanilishi hamda uning ekspressiv imkoniyatlari misollar bilan tahlil qilinadi. Tadqiqot mobaynida substandart birliklarning marketing va reklama matnlarida qo'llanilishi, ularning emotsional-ekspressiv ta'siri, shuningdek tinglovchi bilan kommunikativ mutanosiblikni saqlashdagi roli yoritiladi. Ilmiy yondashuv jarayonida tavsifiy, qiyosiy hamda semantik-stilistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalardan shuni aniq bo'ldiki, zamonaviy biznes diskursda substandart leksika normativ me'yorni buzuvchi element sifatida emas, balki auditoriya bilan samarali kommunikatsiyani ta'minlaydigan strategik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari substandart leksikaning auditoriya e'tiborini jalb etish va brendning individual uslubini shakllantirishda muhim pragmatik vosita ekanini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: substandart leksika, biznes diskurs, ekspressivlik, marketing kommunikatsiyasi, stilistik vosita, jargon, so'zlashuv elementi.

СУБСТАНДАРТНАЯ ЛЕКСИКА В БИЗНЕС-ДИСКУРСЕ: ЭКСПРЕССИВНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Аннотация. В данной статье анализируется использование субстандартной лексики в бизнес-дискурсе и её экспрессивные возможности на примерах. В ходе исследования рассматривается применение субстандартных единиц в маркетинговых и рекламных текстах, их эмоционально-экспрессивное влияние, а также роль в поддержании коммуникативной соразмерности с аудиторией. В научном подходе использовались описательный, сравнительный и семантико-стилистический методы анализа. Результаты показали, что в современном бизнес-дискурсе субстандартная лексика проявляется не как нарушение нормативной нормы, а как стратегический инструмент, обеспечивающий эффективную коммуникацию с аудиторией. Кроме того, результаты исследования показывают, что субстандартная лексика является важным прагматическим средством привлечения внимания аудитории и формирования индивидуального стиля бренда.

Ключевые слова: субстандартная лексика, бизнес-дискурс, экспрессивность, маркетинговая коммуникация, стилистический приём, жаргон, разговорная единица.

SUBSTANDARD LEXICON IN BUSINESS DISCOURSE: EXPRESSIVE POTENTIALS

Abstract. This article examines the use of substandard lexicon in business discourse and its expressive potentials with illustrative examples. The study analyzes the application of substandard units in marketing and advertising texts, their emotional and expressive impact, as well as their role in maintaining communicative alignment with the audience. The research employed descriptive, comparative, and semantic-stylistic analysis methods. The results indicate that in modern business discourse, substandard lexicon does not act as a violation of normative standards but functions as a strategic tool ensuring effective communication with the audience. Moreover, the results of the study demonstrate that substandard lexis serves as an important pragmatic tool for attracting audience attention and shaping a brand's individual style.

Keywords: substandard lexicon, business discourse, expressiveness, marketing communication, stylistic device, jargon, colloquial unit.

Kirish. Zamonaviy biznes kommunikatsiyasida nutqning ta'sirchanligi, samimiyligi va auditoriyaga yaqinligi alohida e'tibor talab etadi. Ayniqsa, reklama hamda marketing matnlarida qo'llanadigan substandart leksika fikrni jonli, tabiiy va esda qolarli tarzda ifodalashda faol qatnashadi. Bunday birliklar brend nutqini rasmiy qolipdan chiqarib, unga suhbatga xos iliqlik, bevositalik va ishonch ohangini olib kiradi. Zero, substandart leksika nafaqat e'tiborni tortadi, balki adresat bilan yaqin kommunikativ muhitni ham yuzaga

keltiradi. Mana shuning uchun uning biznes nutqidagi ekspressiv imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil etish dolzarbdir.

D.Crystal internet va reklama diskursida substandart leksikaning kommunikativ samaradorligini ta'kidlaydi [1]. G.Cook esa reklama matnlaridagi emotsional komponentning auditoriya ongiga ta'sirini yoritadi [2]. Ushbu qarashlar substandart birliklarning biznes nutqida faqat nomlash vositasi emas, balki ta'sir o'tkazish, yaqinlikni kuchaytirish va nutqning ekspressiv tusini oshirishga xizmat qiluvchi til vositasi ekanini ko'rsatadi. Semantik jihatdan bunday birliklarda ko'chma ma'no, metaforik kengayish va uslubiy bo'yoqdorlik kuchayadi. Pragmatik hamda stilistik jihatdan esa ular adresant bilan adresat o'rtasidagi masofani qisqartirib, norasmiylik, samimiylik va ta'sirchanlikni kuchaytiradi.

Biznes nutqidagi substandart birliklar o'zbek va ingliz tillarida jargonlar, norasmiy so'zlashuv birliklari, qisqartmalar hamda yangicha iboralar orqali ifodalanadi. Mazkur maqolada ana shu birliklarning ekspressiv xususiyatlari, kommunikativ vazifalari va stilistik o'rni o'zbek hamda ingliz tillari materiallari asosida qiyosiy tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Substandart leksikaning biznes nutqidagi xususiyatlarini o'rganish uchun, avvalo, ushbu qatlam birliklarining shakliy-semantik va funksional asoslarini aniqlash zarur. Bu borada mahalliy va xorijiy tadqiqotlar substandart birliklarning tuzilishi, ularning tarkibiy xususiyatlari hamda kommunikativ vazifalarini izohlashda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, funksional stilistika va diskurs tahlili doirasida olib borilgan izlanishlar substandart qatlamning ijtimoiy va pragmatik omillar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz tillarida biznes diskursida qo'llanilayotgan substandart birliklar ko'pincha o'ziga xos semantik va stilistik yuklamaga ega bo'ladi. Masalan, "shok narx", "top taklif", "zo'r variant", "killer deal", "crazy price" kabi birikmalar komponentli (murakkab) tuzilishi hamda kuchli baholovchi ma'nosi bilan ajralib turadi. Bunday birliklar nafaqat emotsional ta'sir kuchaytiradi, balki auditoriya bilan yaqinlik hosil qilishga xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida substandart leksika va uning shakllanishiga doir masalalar bir qator olimlar tomonidan stilistika va sotsiolingvistik doirasida o'rganilgan. Xususan, tilning og'zaki va norasmiy qatlamiga oid tadqiqotlarda jargon va so'zlashuv birliklarining strukturaviy hamda funksional xususiyatlari tahlil qilingan. Xorijiy tadqiqotlarda esa reklama va marketing diskursida emotsional-ekspressiv birliklarning qo'llanishi pragmatik yondashuv asosida izohlanadi. Kodirova reklama biznes diskursida metaforalar mijoz bilan emotsional aloqani mustahkamlashda muhim mexanizm sifatida xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Substandart birliklarning shakllanishi odatda semantik kengayish, metaforik ko'chish, giperbolizatsiya yoki qisqartma va o'zlashtirish jarayonlari orqali amalga oshadi. Biznes leksikasida bu jarayonlar ayniqsa faol bo'lib, "mega aksiya", "trend mahsulot", "VIP mijoz", "hot sale" kabi birliklarda baholovchi va intensivatsion vositalarning roli yaqqol namoyon bo'ladi.

Zamonaviy biznes diskursi doimiy ravishda yangilanib borayotganligi sababli, substandart leksikaning tasnifi va tizimlashtirilishi hali to'liq shakllanmagan. Shu bois, mavjud birliklarning semantik va ekspressiv xususiyatlarini aniqlash, ularni kommunikativ vazifalari asosida guruhlash hamda biznes nutqidagi funksional o'rnini belgilash dolzarb ilmiy masala sifatida qaraladi.

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz biznes diskursidagi substandart leksikaning ekspressiv xususiyatlarini quyidagi yondashuvlar asosida tadqiq qilindi:

diskursiv yondashuv yordamida substandart birliklarning kontekstga mos qo'llanilishi, muloqotda kommunikativ yaqinlik hosil qilishi va matndagi ekspressiv funksiyasi tahlil qilindi;

semantik-stilistik tahlil orqali birliklarning komponentlari – asosiy leksik birliklar, affiksalar, qisqartmalar va norasmiy iboralar ajratilib, ularning ma'nosi va ekspressiv rolini aniqlash imkoniyati yaratildi;

funksional-pragmatik yondashuv esa substandart birliklarning biznes nutqidagi tizimli o'rnini, ularning marketing, biznes va reklama matnlaridagi auditoriyaga ta'sirini va stilistik xususiyatlarini tahlil qilishga sabab bo'ldi.

"Tahlil materiali sifatida O'zbekiston Marketing Uyushmasining Telegram kanali (@uzbekmarketing) va Savdo-sanoat palatasi rasmiy kanali (@uzchamber) ishlatilgan."

Muhokama va natijalar. Tadqiqot jarayonida o'zbek va ingliz tillaridagi zamonaviy biznes diskursi materiallari, jumladan reklama matnlari, elektron savdo platformalari, ijtimoiy tarmoqlarda joylashtirilgan marketing postlari hamda brend kommunikatsiyasi namunalari uchraydigan substandart leksik birliklar tahlil qilindi. Mazkur tahlil orqali ushbu birliklarning semantik tuzilishi, ekspressiv imkoniyatlari hamda kommunikativ funksiyalari aniqlab berildi.

Birinchi navbatda, substandart leksikaning biznes nutqida auditoriya e'tiborini jalb etish va emotsional ta'sir darajasini kuchaytirish vazifasini bajarishi kuzatildi. Masalan, o'zbek tilida keng qo'llaniladigan "super aksiya", "mega chegirma", "zo'r taklif", "top mahsulot", "shok narx" kabi birikmalar kuchli baholovchi hamda

intensifikatsion semantikaga ega bo'lib, iste'molchining qiziqishini oshirish va tezkor qaror qabul qilish jarayonini faollashtiradi. Ingliz tilidagi "killer deal", "crazy price", "hot sale", "must-have product" kabi ifodalar ham aynan shu kommunikativ vazifani bajaradi. Ushbu birliklarda giperbolik ifoda hamda metaforik ko'chish vositalari orqali kuchaytirilgan ekspressivlik namoyon bo'ladi [1; 2].

Tahlil natijalariga ko'ra, substandart birliklar biznes kommunikatsiyasida mijoz bilan kommunikativ yaqinlikni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Rasmiy biznes nutqidan farqli ravishda bunday leksik birliklar auditoriya bilan norasmiy va samimiy muloqot muhitini yaratishga xizmat qiladi. Masalan, "trend mahsulot", "gap yo'q sifat", "eng zo'ri shu" kabi ifodalar reklama matnlarida iste'molchi bilan go'yoki erkin suhbat uslubini hosil qiladi. Natijada brendning insoniy va samimiy qiyofasi shakllanadi hamda kommunikativ ta'sir kuchayadi [2].

Shuningdek, olib borilgan tahlillar substandart birliklarning biznes diskursida bir necha lingvistik jarayonlar orqali shakllanishini ko'rsatdi. Jumladan, metaforik kengayish orqali mahsulot yoki xizmat sifati obrazli tarzda ifodalanadi (masalan, "killer deal", "oltin taklif"). Giperbolizatsiya esa kuchaytiruvchi komponentlar yordamida ifodaning emotsional ta'sirini oshiradi ("mega", "super", "ultra", "crazy"). Bundan tashqari, qisqartmalar va inglizcha o'zlashmalar global biznes muhitining tilga ta'sirini aks ettiradi ("VIP", "sale", "trend"). So'zlashuvga xos birliklar esa auditoriya bilan norasmiy kommunikativ aloqani kuchaytiradi ("zo'r", "gap yo'q", "top") [1].

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz tilidagi biznes diskursida substandart birliklar ko'pincha marketing strategiyasining ongli elementi sifatida qo'llanadi. O'zbek tilidagi biznes kommunikatsiyasida esa bunday birliklar ko'proq so'zlashuv nutqining reklama va marketing matnlariga kirib kelishi orqali shakllanadi. Biroq har ikkala til misolida ham ushbu birliklarning asosiy vazifasi auditoriyaning e'tiborini jalb qilish va mahsulot yoki xizmatni yanada jozibador tarzda taqdim etishdan iborat.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, substandart leksika biznes nutqida faqat stilistik bezak vazifasini bajarmaydi, balki kommunikativ strategiyaning muhim komponenti hisoblanadi. U reklama matnlarining emotsional ta'sirini kuchaytiradi, brend va auditoriya o'rtasida yaqinlik hissin shakllantiradi hamda marketing kommunikatsiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli zamonaviy biznes diskursida substandart leksik birliklarning semantik, pragmatik va stilistik xususiyatlarini tizimli tarzda o'rganish tilshunoslik hamda biznes kommunikatsiyasi tadqiqotlari uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Tahlil natijalarini vizual tarzda ifodalash maqsadida, substandart birliklar quyidagi asosiy kategoriyalarga ajratildi:

1. Intensifikatsion birliklar – mahsulot yoki xizmatning ustunligini, qiziqarliligini kuchaytiruvchi birliklar: *super taklif, mega aksiya, top mahsulot, super narx, ultra chegirma*.

2. Emotsional baholovchi birliklar – auditoriyada ijobiy hissiyot uyg'otuvchi birliklar: *zo'r variant, ideal yechim, eng hit mahsulot, trend mahsulot*.

3. Anglisizm asosidagi birliklar – ingliz tilidan o'zlashtirilgan marketing va biznes birliklari: *VIP mijoz, premium xizmat, hot sale, flash sale*.

4. So'zlashuvga xos birliklar – norasmiy va samimiy muloqot elementlari: *zo'r, gap yo'q, top, eng zo'ri shu*.

Pie chart yordamida ushbu toifalarning nisbiy ulushi ko'rsatiladi. Tadqiqotimizda aniqlanishicha:

Intensifikatsion birliklar: 30%

Emotsional baholovchi birliklar: 25%

Anglisizm asosidagi birliklar: 25%

So'zlashuvga xos birliklar: 20%

Bu ko'rsatkichlar shuni tasdiqlaydi ki, intensifikatsion birliklar reklama matnlarida eng ko'p ishlatiladi, biroq emotsional, anglisizm va so'zlashuv birliklari ham kommunikativ va ekspressiv ta'sir uchun muhim rol o'ynaydi.

Pie chart orqali vizualizatsiya qilingan holda, o'quvchi yoki tadqiqot ishtirokchisi substandart birliklarning nisbiy taqsimoti va ularning biznes kommunikatsiyasidagi ahamiyatini tezda tushunadi.

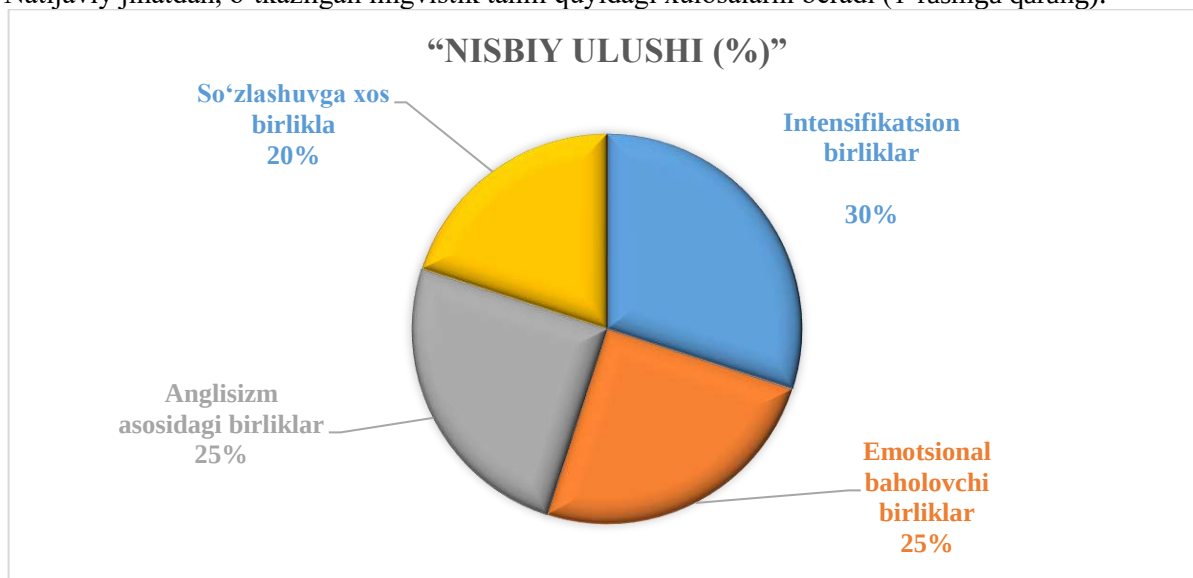
Shuningdek, ushbu ko'rsatkichlar O'zbek va ingliz biznes diskursi o'rtasidagi farqni ko'rsatishga ham yordam beradi. Masalan, ingliz tilidagi reklama matnlarida anglisizm birliklarining ulushi yuqoriroq bo'lsa, o'zbek tilidagi kanallarda so'zlashuvga xos birliklar auditoriya bilan norasmiy muloqotni shakllantirishda ko'proq ishlatiladi.

Natijada pie chart sizga substandart birliklarning biznes kommunikatsiyasidagi funksional va stilistik ulushini tez va aniq tarzda ko'rsatish imkonini beradi.

LINGUISTICS

Kategoriya	Substandart birliklar	Misol (reklama matnidan)
Intensifikatsion	super taklif, mega aksiya, top mahsulot, super narx, ultra chegirma	“Mega aksiya! Top mahsulot endi 30% arzon”
Emotsional baholovchi	zo‘r variant, ideal yechim, eng hit mahsulot, trend mahsulot	“Bu ideal yechim sizning biznesingiz uchun”
Anglisizm	VIP mijoz, premium xizmat, hot sale, flash sale	“Flash sale! VIP mijozlarga maxsus taklif”
So‘zlashuvga xos	zo‘r, gap yo‘q, top, eng zo‘ri shu	“Zo‘r taklif, gap yo‘q!”

Natijaviy jihatdan, o‘tkazilgan lingvistik tahlil quyidagi xulosalarni beradi (1-rasmga qarang):

“Substandart leksika turlarining nisbiy ulushi (%)” Interyer dizayn terminlarining morfologik tuzilmasi har ikki tilda ham ixtisoslashgan, ammo ingliz tilida morfologik modellash kuchliroq rivojlangan.

Xulosa. O‘zbek va ingliz tilidagi biznes diskursida substandart leksikaning ekspressiv birliklari tahlili ularning shakllanish usullari va kommunikativ funksiyalarini qiyosiy baholash imkonini berdi. Ingliz tilida substandart birliklar ko‘pincha anglisizm, qisqartma va global marketing terminologiyasi asosida shakllanadi (*VIP mijoz*, *flash sale*, *hot sale*), bu esa reklama matnlarida tezkor va aniq ekspressiv ta’sir beradi. O‘zbek tilida esa substandart birliklar so‘zlashuvga xos, norasmiy va baholovchi komponentlar orqali yuzaga keladi (*zo‘r*, *gap yo‘q*, *trend mahsulot*), bu esa auditoriya bilan samimiy va yaqin muloqot muhitini yaratadi. Har ikki tilda birliklarning ekspressiv va kommunikativ funksiyalari reklama matnlarining samaradorligini oshirish, brendga insoniy qiyofa berish va auditoriyaning e’tiborini jalb qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Azimova D. A. *Language game in advertising discourse: Based on English and Uzbek language advertising*. – *Journal of Universal Science Research*, 2025. – Vol. 3, No. 4. – P. 103–112.
2. Cook G. *The Discourse of Advertising*. – London, UK: Routledge, 2001.
3. Crystal D. *Language and the Internet*. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2006. – 304 p.
4. Egamberdieva S. D. *Sociolinguistic and cognitive characteristics of language in modern advertising discourse*. – *SHOKH Library Journal*, 2025.
5. *Functions of phraseological units in Uzbek business discourse*. – *American Journal of Philological Sciences*, 2024. – Vol. 4, No. 09. – P. 47–55.
6. Kodirova M. *Metaphor as a linguistic cognitive mechanism of advertising business discourse in English*. – *Foreign Linguistics and Lingvodidactics Journal*, 2024.
7. Kodirova M. T. *The functional role of phraseological units in Uzbek business discourse*. – *Tilshunoslik Ilmiy Axboroti*, 2024. – No. 2(11).

LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF POLITENESS STRATEGIES IN ENGLISH AND
UZBEK LITERATURE

Kurbanmuratova Gulnaz Djumamuratovna,
Asia International University Master's Student
gulnazkurbanmuratova22@gmail.com

Abstract. This article examines politeness strategies as linguocultural phenomena in English and Uzbek literary discourse. It argues that politeness is not universal but shaped by cultural and historical contexts. Based on Brown and Levinson's theory and Leech's politeness maxims, the study analyzes how writers represent face-saving behavior through characters' speech. The findings show that English literary discourse often uses indirect strategies that protect individual autonomy, reflecting individualistic values. In contrast, Uzbek literature emphasizes collectivism, where respect, solidarity, and hierarchical relationships are central. Key linguistic tools such as honorifics, address forms, hedging, and euphemisms are explored as main expressions of politeness.

Keywords: politeness strategies, linguocultural analysis, English literature, Uzbek literature, face-threatening acts, Brown and Levinson, collectivism, individualism, address forms, honorifics, comparative linguistics, literary discourse, speech acts, sociolinguistics, cultural identity.

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ СТРАТЕГИЙ ВЕЖЛИВОСТИ В АНГЛИЙСКОЙ И
УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются стратегии вежливости как лингвокультурные явления в английском и узбекском литературном дискурсе. Утверждается, что вежливость не является универсальной категорией, а формируется под влиянием культурных и исторических контекстов. На основе теории Брауна и Левинсона, а также принципов вежливости Лича анализируется, каким образом писатели отражают стратегии сохранения «лица» через речь персонажей. Результаты исследования показывают, что в английском литературном дискурсе чаще используются косвенные стратегии, направленные на защиту индивидуальной автономии, что отражает индивидуалистические ценности. В узбекской литературе, напротив, подчеркивается коллективизм, где важную роль играют уважение, солидарность и иерархические отношения. Основные языковые средства, такие как формы обращения, почтительные выражения, хеджирование и эвфемизмы, рассматриваются как ключевые проявления вежливости.

Ключевые слова: стратегии вежливости, лингвокультурный анализ, английская литература, узбекская литература, акты, угрожающие «лицу», Браун и Левинсон, коллективизм, индивидуализм, формы обращения, почтительные формы, сравнительное языкознание, литературный дискурс, речевые акты, социолингвистика, культурная идентичность.

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA MULOQOT ODOBI (POLITENESS)
STRATEGIYALARINING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek adabiy diskursida muloqot odobi strategiyalari lingvokulturologik hodisa sifatida tahlil qilinadi. Unda muloyimlik (odob) universal hodisa emasligi, balki madaniy va tarixiy kontekstlar ta'sirida shakllanishi ta'kidlanadi. Brown va Levinson nazariyasi hamda Leechning muloyimlik tamoyillariga asoslanib, yozuvchilar qahramonlar nutqi orqali "yuzni saqlash" strategiyalarini qanday ifodalashi o'rganiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz adabiy diskursida individual erkinlikni himoya qiluvchi bilvosita strategiyalar ko'proq qo'llanadi, bu esa individualistik qadriyatlarini aks ettiradi. O'zbek adabiyotida esa kollektivizm ustun bo'lib, unda hurmat, birdamlik va iyerarxik munosabatlar muhim ahamiyat kasb etadi. Murojaat shakllari, hurmat ifodalovchi birliklar, ehtiyotkorlik (hedging) va evfemizmlar kabi til vositalari muloyimlikning asosiy ifodalari sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: muloyimlik strategiyalari, lingvokulturologik tahlil, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, "yuzga tahdid soluvchi aktlar", Brown va Levinson, kollektivizm, individualizm, murojaat shakllari, hurmat birliklari, qiyosiy tilshunoslik, adabiy diskurs, nutq aktlari, sotsiolingvistika, madaniy identifikatsiya.

Introduction. Language and culture are inseparable systems. Every speech community develops its own norms of politeness, shaped by historical experience, social structure, and collective values. Politeness, in linguistic terms, is not simply a matter of good manners — it is a sophisticated communicative mechanism through which speakers manage social relationships, negotiate power, and protect what **Brown and Levinson** call “**face**”: the public self-image that every individual seeks to maintain.

This article compares politeness strategies in English and Uzbek literary discourse from a linguocultural perspective. Literature is chosen as the primary object of analysis because fictional dialogue is not accidental — it is deliberately crafted to reflect, critique, and sometimes exaggerate the social norms of the community it represents. Examining how authors construct polite speech thus reveals the deeper cultural logic operating beneath the surface of language.

The central argument of this article is that politeness in English literary discourse is governed primarily by an “**individualistic**” cultural orientation that prioritizes the protection of personal autonomy, while Uzbek literary discourse reflects a “**collectivist**” orientation in which hierarchical deference and communal solidarity take precedence. These differences are not merely lexical or grammatical — they reflect fundamentally different understandings of the self, the community, and the moral obligations that bind speakers together.

Theoretical background. The foundation of modern politeness theory was established by Brown and Levinson whose model identifies two types of face needs. “**Positive face**” refers to the desire to be appreciated and approved of by others.

“**Negative face**” refers to the desire for autonomy and freedom from imposition. Accordingly, politeness strategies are designed either to affirm the other's positive face (expressing solidarity, agreement, and admiration) or to protect their negative face (acknowledging the imposition of a request, hedging, and expressing reluctance).

Complementing this framework, Leech proposed a set of politeness maxims — including the Tact Maxim, the Modesty Maxim, and the Approbation Maxim — that describe the principles speakers follow to minimize social friction. These maxims are particularly useful in literary analysis because their deliberate violation by fictional characters reveals what a culture treats as socially significant.

The “**linguocultural approach**”, adopted throughout this article, holds that politeness strategies cannot be understood in isolation from the cultural values they express. Following Hofstede's influential framework, cultures can be positioned along an individualism–collectivism axis that predicts, with considerable accuracy, which politeness strategies will be preferred, which face threats will be considered most serious, and which communicative styles will be treated as normal versus offensive.

Politeness in english literary discourse. English literary tradition, spanning from the Elizabethan period through the modern era, encodes a broadly “**negative politeness orientation**” consistent with the individualistic values dominant in Anglo-American culture. The most prevalent strategies include hedging, modal softening, elaborate apologetic framing, and the use of indirectness to avoid open imposition.

In Jane Austen's “*Pride and Prejudice*”, social interaction is almost entirely mediated through carefully calibrated politeness. Characters rarely state their meanings directly; instead, they employ qualifications, conditional constructions, and strategic understatement to navigate the dangerous terrain of class, gender, and romantic expectation. Darcy's initial proposal to Elizabeth is a textbook case of failed negative politeness — he acknowledges the imposition but frames it so condescendingly that the face-saving gesture itself becomes a face-threatening act.

Harold Pinter's dramatic work represents a darker evolution of the same tendency. In “*The Birthday Party*”, characters use the surface forms of courtesy — polite greetings, offers of tea, formulaic expressions of concern — while deploying them as instruments of psychological pressure. Pinter demonstrates that in an individualistic culture, politeness can function simultaneously as social lubricant and as weapon; its forms remain intact even as its spirit is entirely evacuated.

Address forms constitute another significant dimension of politeness in English literature. The historical transition from the “*thou-you*” distinction in Early Modern English — visible in Shakespeare's plays, where the two forms are switched to signal emotional shifts and power dynamics — to the modern universal “*you*” reflects the broader cultural movement toward surface egalitarianism. Yet hierarchy never disappears entirely; it is displaced onto vocabulary level, conversational control, and the strategic deployment of titles and honorifics.

Politeness in uzbek literary discourse. Uzbek communicative culture operates according to values that differ substantially from the English model. The concept of “*jamoachilik*” (collectivism) places the community above the individual, while the deeply internalized sense of “*uyat*” (shame) makes public face-loss a matter of serious moral consequence — not just for the individual but for their family and social network. Within this

framework, politeness is less about protecting individual autonomy than about affirming communal bonds and acknowledging hierarchical order.

The grammatical structure of Uzbek encodes these values directly. The pronominal distinction between “sen” (informal) and “siz” (formal) is not optional but obligatory: choosing the wrong form constitutes a significant face-threatening act. In Alisher Navoi's “Xamsa”, this system is elaborated to its highest literary refinement. The address forms used between rulers and subjects, masters and disciples, and devotees and the divine enact a cosmological hierarchy in which linguistic deference expresses moral recognition of a divinely ordered social world.

In Abdulla Qodiriy's “O'tgan kunlar”, the foundational novel of modern Uzbek literature, politeness is inseparable from the elaborate rituals of hospitality and communal solidarity that structure traditional Uzbek social life. Characters who perform these rituals correctly — greeting guests with extended formulas, inquiring after every member of their family, competing in generous self-effacement — demonstrate not merely good manners but moral integrity. Conversely, inadequate performance of hospitality is represented as a form of social and ethical failure.

Shukur Xolmirzayev's short stories offer a modern literary treatment of Uzbek indirect communication. His characters rarely state disagreement or refusal openly; instead, they communicate through silence, evasive gesture, and conspicuous omission. A son's deferential avoidance of contradicting his father is not represented as weakness but as the natural expression of a relational ethic in which the preservation of hierarchical harmony takes precedence over individual expression.

The role of silence and gesture in Uzbek literary politeness. A dimension of Uzbek literary politeness that deserves particular attention is the communicative function of “silence”. In many Western literary traditions, silence between characters signals awkwardness, rupture, or communicative failure. In Uzbek literary discourse, however, silence frequently operates as a sophisticated politeness strategy — a deliberate, culturally sanctioned alternative to speech in situations where direct verbal response would threaten the face of either the speaker or the interlocutor.

This phenomenon is especially pronounced in the short prose of Shukur Xolmirzayev, whose narrative economy transforms silence into a richly expressive medium. A father who disapproves of his son's decision does not voice his objection; instead, he turns away, occupies himself with an unrelated task, or offers a brief, noncommittal sound. The son, reading these signals with culturally trained precision, understands the message with complete clarity — yet the hierarchical relationship is preserved because no direct confrontation has taken place. What appears to an outside reader as communicative failure is, within the cultural logic of the text, a highly successful act of face-saving politeness.

Physical gesture performs an analogous function. The lowering of the gaze before an elder, the slight inclination of the body during a greeting, the two-handed reception of a gift — these non-verbal behaviors are not peripheral to the politeness system but integral to it. Uzbek authors, particularly those writing in the realist tradition, deploy these gestures as precise social signals, understanding that their readership will decode them with the same sensitivity they would bring to explicit verbal utterance. The result is a literary representation of politeness that operates simultaneously on verbal and non-verbal registers, producing a richness of social meaning that purely linguistic analysis would fail to capture.

Generational asymmetry and the politeness of youth. One of the most consistent features of Uzbek literary politeness is the representation of “generational hierarchy” as a primary organizing principle of social interaction. The relationship between youth and age in Uzbek literary discourse is not merely one of affection or family obligation — it is structured by a deeply internalized code that governs every dimension of verbal and non-verbal behavior.

Young characters in Uzbek literary texts characteristically adopt a communicative posture of deference, restraint, and attentive listening in the presence of their elders. They do not initiate topics of conversation; they respond rather than assert; they express agreement even when internal disagreement exists. This pattern is not represented as passivity or weakness — it is coded as the natural expression of moral maturity, as evidence that the young person has properly internalized the values of their community.

What makes this literary convention particularly interesting from a linguocultural perspective is the way in which Uzbek authors use violations of generational politeness norms to signal character development, moral crisis, or cultural disruption. When a young character in Qodiriy's fiction begins to address an elder with unexpected directness, or fails to perform the expected gestures of deference, this linguistic shift registers as a seismic event within the social world of the narrative. The reader understands without explicit authorial commentary that something fundamental has shifted — that the character is either undergoing transformation or has fallen under influences that threaten the integrity of traditional communal life.

This literary technique reveals an important truth about the relationship between politeness and culture: in societies where hierarchical deference is a moral value rather than merely a social convenience, its violation carries a weight that extends far beyond simple rudeness. It becomes a form of existential statement — a claim about who one is, where one belongs, and what kind of world one is prepared to inhabit.

Urban modernity and the transformation of politeness norms. Twentieth-century Uzbek literature documents with particular acuity the “collision between traditional politeness norms and the pressures of urban modernity”. As Uzbek society underwent rapid transformation through industrialization, Soviet ideological restructuring, and urban migration, the traditional codes of polite behavior — rooted in rural community life, extended family networks, and Islamic social ethics — came into contact with new communicative norms that placed different values on directness, equality, and individual expression.

This collision is one of the central dramatic resources of modern Uzbek prose. Characters who migrate from rural communities to urban centers find themselves navigating between two politeness systems simultaneously: the traditional code that governs their family relationships and the modified code that structures their professional and civic lives. The tension between these systems is rendered in linguistic terms — shifts in register, inappropriate deployment of formal or informal address forms, moments of communicative failure that expose the gap between cultural worlds.

Several authors of the Soviet and post-Soviet period use this tension to explore questions of identity, belonging, and cultural authenticity. The character who has fully adopted the directness of urban professional communication and returns home to find that their speech now sounds foreign — too flat, too unadorned, insufficiently attentive to the elaborate social choreography of traditional politeness — becomes a recurring figure in this literary tradition. Through such characters, Uzbek authors interrogate not merely the sociology of urbanization but the deeper question of what is lost and what is gained when a community's politeness norms undergo transformation.

This literary engagement with changing politeness norms ultimately demonstrates that *xushmuomalalik* in Uzbek culture is not a static system but a living, contested, and historically sensitive one — responsive to social change, generational pressure, and the ongoing negotiation between inherited tradition and contemporary reality.

Conclusion. The comparative analysis of politeness in English and Uzbek literary discourse demonstrates that language is not merely a tool of communication, but a reflection of cultural values embedded in everyday interaction. Although the two literary traditions are grounded in different principles of politeness, both play a crucial role in regulating social relationships within their respective societies.

In English literature, politeness is primarily oriented toward protecting individual autonomy and personal freedom, whereas in Uzbek literature it serves to strengthen social bonds and express respect within the community. Moreover, English literary discourse tends to emphasize egalitarianism, while Uzbek literary discourse highlights hierarchy and respect as essential social values.

Despite these differences, both traditions share common features, such as the use of indirectness and address forms as key strategies for expressing politeness. Importantly, literature in both cultures reveals the underlying social norms that often remain implicit in everyday communication, allowing them to be examined more critically. Overall, the study of politeness in English and Uzbek literary discourse contributes to a deeper understanding of cross-cultural communication and highlights the complex relationship between language, culture, and society.

REFERENCES:

1. Brown P., Levinson S. C. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Leech G. N. *Principles of Pragmatics*. — London: Longman, 1983.
3. Hofstede G. *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. — London: Sage Publications, 2001.
4. Yule G. *Pragmatics*. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
5. Watts R. J. *Politeness*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
6. Austen J. *Pride and Prejudice*. — London: T. Egerton, 1813.
7. Pinter H. *The Birthday Party*. — London: Encore Publishing, 1958.
8. Qodiriy A. *O'tgan kunlar*. — Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1925.
9. Navoi A. *Xamsa*. — Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House, 1960.
10. Xolmirzayev Sh. *Selected Works*. — Tashkent: Gafur Ghulam Publishing House, 1980.

SOMATISMS IN DAILY DISCOURSE: A PRAGMATIC PERSPECTIVE

Narzullayeva Firuza Olimovna,

Associate professor of the Department of English literature and translation of Bukhara State University

Shodiyeva Madinabonu Shavkat qizi,

The 2nd year master's student at Bukhara state university

Abstract. Somatisms—words and expressions derived from body parts -play a crucial role in everyday communication by conveying various pragmatic functions. This article explores the use of somatisms in English and Uzbek, emphasizing their denotative and connotative meanings. The study highlights how somatisms function in expressing emotions, strengthening discourse, and reflecting cultural perspectives. Through comparative analysis, the paper demonstrates the similarities and differences in how these expressions shape verbal interactions in both languages.

Keywords: somatisms, pragmatics, communication, Uzbek language, English language, denotative meaning, connotative meaning, cultural linguistics.

KUNDALIK NUTQDA SOMATIZMLAR: PRAGMATIK YONDASHUV

Annotatsiya. Somatizmlar – inson tanasining qismlaridan olingan so‘zlar va iboralar – kundalik muloqotda turli pragmatik vazifalarni bajarishi bilan muhim hisoblanadi. Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillarida somatizmlarning qo‘llanishini, ularning denotativ va konnotativ ma‘nolarini tahlil qiladi. Tadqiqotda somatizmlarning hissiyotlarni yetkazish, nutqni kuchaytirish va madaniy qarashlarni aks ettirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Taqqoslovii yondashuv asosida ushbu iboralar har ikki tilning og‘zaki nutqiga qanday ta’sir etishi o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: somatizmlar, pragmatika, muloqot, o‘zbek tili, ingliz tili, denotativ ma‘no, konnotativ ma‘no, madaniy lingvistika.

СОМАТИЗМЫ В ПОВСЕДНЕВНОМ ДИСКУРСЕ: ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация. Соматизмы — слова и выражения, происходящие от названий частей тела, — играют важную роль в повседневной коммуникации, передавая различные прагматические функции. В данной статье рассматривается использование соматизмов в английском и узбекском языках с акцентом на их денотативные и коннотативные значения. Исследование подчеркивает, как соматизмы функционируют в выражении эмоций, усилении дискурса и отражении культурных перспектив. Сравнительный анализ демонстрирует сходства и различия в том, как эти выражения формируют вербальное взаимодействие в обоих языках.

Ключевые слова: соматизмы, прагматика, коммуникация, узбекский язык, английский язык, денотативное значение, коннотативное значение, культурная лингвистика.

Introduction. Language serves not only as a tool for communication but also as a mirror of cultural and cognitive perspectives. Among the intriguing linguistic features present in everyday speech are somatisms — expressions and words associated with body parts. These linguistic elements fulfill various pragmatic functions, including expressing emotions, emphasizing messages, and organizing conversations. Somatisms often go beyond their denotative meanings (literal meanings) and take on connotative meanings (figurative or culturally embedded meanings), making them essential elements of both spoken and written discourse. Despite their common use, the interpretation and function of somatisms vary across languages and cultures. This article explores the pragmatic functions of somatisms in English and Uzbek, highlighting their role in daily communication. By examining their use in expressing emotions, reinforcing discourse, and shaping cultural perspectives, this study aims to demonstrate the similarities and differences in how somatisms contribute to verbal interactions in both languages.

Discussion: Somatisms are commonly used to express emotions such as anger, joy, fear, or affection. They provide a vivid way to describe feelings and states of mind. Here are some examples of English phrases: He gave me the cold shoulder (He ignored me), Head over heels in love – Completely in love, Keep your head above water – Manage to survive a difficult situation, Turn a blind eye – Ignore something intentionally, A

sight for sore eyes – Someone or something that makes you happy to see, Leave a bad taste in someone's mouth – Cause a negative feeling or bad impression, Wash your hands of something – Refuse responsibility for something, Have a heart of gold – Be very kind and generous, Stand on your own two feet – Be independent. Here are the examples of Uzbek language: Ko'zi ochilgan (Experienced person; literally "eyes are opened"), Quloq tutmoq – Pay attention (literally: "hold the ear"), Burni yerdan ko'tarildi – Recovered from difficulties (literally: "nose lifted from the ground"), Og'zi qulog'ida – Extremely happy (literally: "mouth near the ears"), Tili qisq – Someone who is shy or cannot express themselves well (literally: "short tongue"), Yuragi orqaga tortdi – Got scared (literally: "heart pulled back"), Oyoq osti qilmoq – Disrespect something (literally: "to put underfoot"), Qo'li ochiq – Generous person (literally: "hand is open").

In English, such idioms often carry culturally specific imagery that may not have a direct counterpart in the target language. For instance, the idiom to get cold feet expresses sudden fear or hesitation before an important action. Uzbek does not possess a somatic idiom with exactly the same metaphorical structure; therefore, translators usually render it descriptively as qo'rqib qolmoq, ikkilanib qolmoq, or jur'at qilolmay qolmoq. In this case, the somatic component referring to "feet" disappears in translation, but the communicative meaning of hesitation or fear is preserved.

A similar situation can be observed with the idiom to pull someone's leg, which in English denotes playful teasing or joking deception. Translating it literally would sound unnatural and even confusing in Uzbek. Consequently, translators tend to employ descriptive equivalents such as hazillashmoq, aldab kulmoq, or hazil tariqasida chalg'itmoq. Although the bodily imagery of the original expression is lost, the pragmatic intention of humor and informal interaction remains intact.

This phenomenon illustrates an important principle in the translation of somatic phraseological units: preserving communicative effect often takes precedence over preserving the literal somatic image. When a direct idiomatic equivalent is unavailable, paraphrasing becomes an effective strategy that ensures clarity and naturalness in the target language. From the perspective of stylistic adaptation, descriptive translation allows the translator to maintain the intended tone and pragmatic function of the expression within the norms of the target language.

Many somatisms in different languages perform similar functions, indicating a shared cognitive basis in human communication. Both English and Uzbek use body-related idioms to describe emotions, physical conditions, or character traits. One of the key reasons somatisms appear in so many languages is their connection to embodied cognition—the idea that human thought is shaped by bodily experience. Since people experience the world through their senses, emotions, and physical actions, they naturally use body-related expressions to describe abstract concepts. Somatisms often serve as a linguistic shortcut for expressing emotions in a way that is easily understood. They provide vivid imagery that can enhance storytelling, jokes, and even insults.

English: A heavy heart (Feeling sad)

Uzbek: Yuragi ezildi (Feeling deep sorrow; literally: "heart got crushed")

English: Butterflies in my stomach (Feeling nervous)

Uzbek: Ich-eti yeb qo'ymoq (Feeling anxious; literally: "to eat one's own flesh") Since emotions are often difficult to describe, somatisms allow people to communicate feelings more effectively and evoke shared experiences.

Many somatisms reflect traditional beliefs, superstitions, and values. In Uzbek culture, for example, some body-related expressions relate to destiny, social hierarchy, and respect, while English idioms often emphasize personal agency and independence.

Uzbek: Ko'z tegdi (Suffering bad luck due to envy; "the evil eye touched him") – reflects belief in the evil eye.

English: Knock on wood (To prevent bad luck) – reflects superstitions about fate.

Uzbek: Og'zi pishiq (Someone who is wise and doesn't reveal secrets; literally: "cooked mouth") – reflects the value of discretion.

English: Loose lips sink ships (Talking too much causes problems) – reflects a culture of caution in speech.

In many languages, direct speech can be considered rude or too harsh, so somatisms help speakers soften their words or convey their meaning indirectly. Somatisms are often used in sarcasm, humor, and politeness strategies, making communication more socially appropriate and engaging.

English: She has a sharp tongue (She speaks harshly).

Uzbek: Tili uzun (She is disrespectful; literally: "long tongue").

English: He has his head in the clouds (He is absent-minded).

Uzbek: Oyoq-qo'li qaltiroq (He is nervous; literally: "his hands and feet are shaking").

Some somatisms contain puns, humor, or rhymes that do not exist in another language. Translating them word-for-word may result in losing the joke or impact.

English: He has itchy feet (He always wants to travel).

Uzbek Literal Translation: Oyoqlari qichiydi (Implies a medical issue, not restlessness).

Uzbek Equivalent: Joyida o'tirmaydi (He can't stay in one place).

English: She has a big heart and always helps people in need.

Uzbek Literal Translation: Uning yuragi katta. (Implies a physically large heart, not kindness)

Uzbek Equivalent: U juda saxiy odam. (She is a very generous person)

English: I wanted to tell him off, but I bit my tongue.

Uzbek Literal Translation: Tilimni tishladim. (Sounds like a physical injury, not self-restraint)

Uzbek Equivalent: Gapirmay turdim. (I remained silent)

English: Tell me the story, I'm all ears!

Uzbek Literal Translation: Men butunlay quloqlarman! (Sounds strange)

Uzbek Equivalent: Men diqqat bilan eshitayapman! (I'm listening attentively).

As seen in the example of He has itchy feet → Joyida o'tirmaydi, a literal translation can lead to confusion or even unintended meanings, emphasizing the importance of finding culturally appropriate equivalents rather than translating word-for-word. Since idioms often reflect unique worldviews and cultural associations, successful translation requires an understanding of both linguistic nuances and the cultural context in which they are used. By focusing on pragmatic meaning rather than direct translation, we can ensure that expressions maintain their intended emotional and communicative impact in the target language.

Thus, the existence of a ready idiomatic equivalent does not necessarily mean that it should always be used. It becomes an ideal solution only when it corresponds to the genre, the audience, the author's tone, and the communicative function of the text. The pair to lose one's head — boshini yo'qotmoq is also quite interesting in this respect. This expression can function within a relatively wide stylistic range: it sounds natural both in literary texts, journalistic discourse, and everyday speech. In this case, the somatic element head/bosh is conceptualized as the center of reason. The advantage of translating such a pair lies in the fact that it preserves not only the meaning but also the internal dramatic tension of the situation. When one says u boshini yo'qotdi, the expression creates a stronger image and greater emotional intensity compared to the more neutral u sarosimaga tushdi. Therefore, from the perspective of stylistic adaptation, equivalent idioms also support figurativeness in the target language.

A similar situation can be observed in the pair to open one's heart — yuragini ochmoq, where the semantic components of sincerity, revealing inner feelings, and emotional closeness correspond very closely. The strength of this translation lies in the fact that the reader of the target language perceives the expression as natural and native rather than artificial. This naturalness is an important indicator in the translation of somatic phraseological units. Even if a translation is semantically correct, if it still feels "translated" in the target language, stylistic adaptation has not been fully achieved. Equivalent idioms often help reduce precisely this risk.

Another common phenomenon in the translation of somatic expressions is the use of near equivalents or partially corresponding idioms. In such cases, the meaning and stylistic orientation of the original are preserved, but certain elements of the imagery are replaced or expanded. For instance, the English expression to keep an eye on is often rendered in Uzbek as ko'z-quloq bo'lmoq. In the English idiom, the somatic element "eye" alone conveys the idea of monitoring, observing, or paying attention. In the Uzbek expression, however, the image expands to include both eyes and ears. As a result, the meaning becomes slightly broader: supervision involves not only seeing but also listening and remaining alert.

This difference is significant from both stylistic and cultural perspectives. The Uzbek expression ko'z-quloq bo'lmoq often carries additional connotations of care, responsible supervision, and protection. By contrast, keep an eye on in English can sometimes be used in a more neutral context, simply meaning to watch or monitor something without implying emotional involvement. Therefore, when a translator chooses such a pair, semantic correspondence is achieved, but a subtle shift in meaning may also occur. If the context suggests care or responsible vigilance, ko'z-quloq bo'lmoq becomes an excellent solution; however, if the context is completely neutral, alternatives such as qarab turmoq or nazorat qilmoq may be more appropriate.

Similarly, the pair to have a big mouth — og'zi bo'sh can also be considered a near equivalent. In the English expression, the image of a "big mouth" functions as a physiological metaphor indicating excessive talkativeness or an inability to keep secrets. In Uzbek, og'zi bo'sh uses the metaphor of "emptiness" to indicate that information easily slips out. The imagery of these two expressions is not identical, yet their pragmatic effect is very similar: both convey the speaker's critical attitude and reveal the interlocutor's inability to control their speech. Thus, in cases of partial equivalence, the translator preserves not the somatic center itself but

rather the evaluative and pragmatic core of the expression. When near equivalents are used, the translator's sensitivity becomes particularly evident in relation to register. For example, *og'zi bo'sh* in Uzbek is quite colloquial and expressive. If the text being translated belongs to a scientific or formal style, this expression may sound overly informal. In such cases, more neutral alternatives such as *sir saqlay olmaydigan* or *haddan tashqari gapiruvchan* may be preferable. Therefore, finding a near equivalent is not sufficient; it is also necessary to determine the stylistic domain in which it can appropriately function. Somatic phraseological units often intensify precisely this problem of stylistic adaptation. One of the frequently used strategies in translating somatic phraseological units is paraphrase or descriptive translation. In Jumanazarov's article, idioms such as *to get cold feet* and *to pull someone's leg* are recommended to be translated using this approach. The main task of paraphrase is to express the idiomatic meaning of the original clearly and naturally in the target language, even if this requires abandoning the somatic imagery. This strategy becomes particularly important when the target language lacks a ready-made phraseological equivalent.

Ultimately, the ability to effectively translate somatisms enhances cross-cultural communication, allowing speakers of different languages to better understand and appreciate each other's ways of expressing thoughts and emotions. The issue of translating somatic phraseological units cannot be resolved through simple lexical substitution. Such units contain lexemes related to the human body — head, eye, hand, heart, nose, mouth, tongue, leg, and others — yet their meaning does not remain within the limits of biological nomination. On the contrary, phraseological units involving somatisms transform into complex semantic constructions that express the speaker's emotional evaluation, moral standards, everyday experience, national mentality, and figurative thinking. For this reason, in the process of translating such units the translator faces a dual task: on the one hand, to preserve the meaning of the original, and on the other hand, to reproduce as much as possible the stylistic impact and cultural imagery that generate this meaning. In other words, when translating somatisms it is necessary to consider not only the question of "what is said," but also "how it is said" and "within which cultural and communicative layer this expression functions." These aspects become crucial in the translation process.

In translation studies, equivalence is often explained in terms of semantic correspondence between texts. However, according to the functional approach, equivalence is not limited to transferring denotative meaning; it also involves producing in the target reader a reaction of understanding and perception similar to that of the reader of the original text. Therefore, in the translation of somatic phraseological units, the issue of stylistic and cultural adaptation is not an additional stage beyond equivalence, but rather an essential condition for achieving equivalence itself.

For example, the English expression "heart of stone" when translated into Uzbek as "*yuragi tosh*" conveys not only the meaning of "merciless" but also preserves the figurative imagery, emotional rigidity, negative evaluation, and idiomatic folk character of the expression. In contrast, if this unit is neutralized and translated simply as "a merciless person," the general meaning may be preserved, yet its figurative and stylistic power is weakened. Thus, the task of stylistic and cultural adaptation in translating somatic units lies precisely in this: not merely preserving the content but also transferring the communicative energy of the original expression. Stylistic adaptation primarily refers to the reproduction of a source-language unit in the target language by means that correspond to its functional style, level of expressiveness, evaluative tone, idiomatic nature, and speech register. In this case, the translator does not search only for a lexical equivalent; they must also consider whether the expression is bookish or colloquial, sharp or mild, ironic or serious, conversational or formal-scientific.

In phraseological units, these characteristics play an especially significant role, because idioms usually carry not only semantic information but also a certain stylistic "coloring." Somatic phraseological units are even more expressive in this respect, since body-related imagery quickly comes alive in the reader's imagination and intensifies the emotional perception of meaning.

In such situations, descriptive translation allows the translator to convey the intended meaning without forcing an unnatural or unfamiliar idiomatic structure into the target language. For example, the English idiom *to get cold feet* expresses a sudden feeling of fear, hesitation, or loss of confidence before performing an important action. Since Uzbek does not have an exact somatic idiom that reflects the same metaphorical image of "cold feet," translators often render it descriptively as *qo'rqib qolmoq*, *ikkilanib qolmoq*, or *jur'at qilolmay qolmoq*. In this case, the somatic component disappears, yet the semantic core of the expression — hesitation caused by fear or uncertainty — remains intact.

A similar approach can be observed in the translation of the idiom *to pull someone's leg*, which in English refers to jokingly deceiving or teasing someone. A literal translation involving the bodily element "leg" would sound unnatural in Uzbek and would not convey the intended humorous tone. Therefore, translators usually prefer descriptive expressions such as *hazillashmoq*, *aldab kulmoq*, or *hazil tariqasida*

chalg'itmoq. Although the somatic imagery of the original idiom is lost, the pragmatic effect — friendly teasing or playful deception — is successfully preserved.

From a translation perspective, such cases demonstrate that the preservation of communicative meaning and stylistic appropriateness often takes priority over maintaining the original metaphorical image. Idioms are deeply rooted in the cultural and linguistic traditions of a language, and not all metaphorical patterns are transferable across languages. Consequently, attempting to reproduce the somatic component at all costs may result in awkward or misleading translations.

Another important aspect of translating somatic phraseological units is the influence of cultural perception of the human body. Different languages conceptualize bodily organs and their symbolic meanings in slightly different ways. For instance, in many cultures the heart is associated with emotions and sincerity, while the head represents rational thinking or control. However, the degree to which these associations appear in idiomatic expressions varies from language to language. This explains why some somatic idioms easily find equivalents in translation, whereas others require adaptation or descriptive rendering. Therefore, the translator must carefully analyze not only the lexical meaning of the idiom but also its stylistic value, emotional tone, and cultural connotations. In some contexts, a direct idiomatic equivalent will provide the most natural and expressive solution. In others, a near equivalent may adequately convey the pragmatic effect even if the imagery changes slightly. When neither of these options is available, descriptive translation becomes the most reliable method to preserve clarity and communicative impact.

Conclusion: Somatismes are more than just colorful expressions; they play an essential role in communication by expressing emotions, social relationships, and cultural values. Whether used to soften speech, enhance expressiveness, or reinforce beliefs, they remain a vital part of language across different cultures. By using somatismes, speakers can reinforce their messages, create emphasis, establish social connections, and even structure discourse more effectively.

However, the interpretation and translation of somatismes pose challenges due to cultural and linguistic differences. Since these expressions are deeply embedded in the worldview of a particular language community, their meanings often extend beyond their literal definitions. Effective communication requires an understanding of both the linguistic structures and the cultural connotations associated with these expressions. The translation of somatic phraseological units requires a balanced approach that combines linguistic knowledge, cultural awareness, and stylistic sensitivity. The translator's task is not merely to reproduce the somatic imagery of the source language but to recreate the same communicative and stylistic effect in the target language. Achieving this balance ensures that the translated text remains both accurate in meaning and natural for the target audience.

As language evolves, somatismes continue to reflect changes in cultural attitudes, social norms, and human cognition. Their study provides valuable insights into how people conceptualize experiences and emotions through metaphorical language. Recognizing their pragmatic functions not only enhances linguistic competence but also fosters better cross-cultural communication by promoting awareness of the underlying meanings embedded in different languages.

LITERATURE:

1. Хаджумян. Б.С. –Соматические Фразеологизмы –Издательство ЕГУ. Ереван, 2019.
2. Вакк Ф.О. –Соматические фразеологии в современном эстонском литературном языке: Автореф.дисс.канд.филол. наук.-Таллин, 1964
3. Гак В.Г. -Языковые преобразования. –М.: Школа Языки русской культуры 1990
4. Safarov O. –O'zbek xalq og'zaki ijodi –Musiqi Nashriyoti. Toshkent, 2001
5. Pekler M.A. 1967: 15, Rachstein A.D. 1980: 116
6. 75 International Journal on Integrated Education e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN: 2615 3785 Volume 3, Issue III, March 2020
7. 76 International Journal on Integrated Education e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN: 2615 3785 Volume 3, Issue III, March 2020
8. 77 International Journal on Integrated Education e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN: 2615 3785 Volume 3, Issue III, March 2020
9. 78 International Journal on Integrated Education e-ISSN: 2620 3502 p-ISSN: 2615 3785 Volume 3, Issue I
10. Altenberg, Bengt. 1998. *On the Phraseology of Spoken English: The Evidence of Recurrent Word-Combinations in A.P. Cowie (ed.), Phraseology.* Oxford: Clarendon Press.

11. Kunin, A.V. 1967. *Osnovnie ponjatija angliyskoy frazeologii kak lingvisticheskoy disciplini*. In *Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar*, 1233-1264. Moskva.
12. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. –Toshkent: O'qituvchi, 1978
13. Abduramanova S. *Processing of English idioms with body part components by native speakers of Turkish learning English with intermediate level of proficiency*. Thesis for the Doctor of Philosophy Degree. Istanbul, 2012
14. Smirnova T.A. *Somatic phraseology as a component of the phraseological picture of the world in Russian and Ukrainian languages* // *Uchen.zapiski TNU*. T.24. Part 1. – Simferopol, 2011, p. 508-512.
15. L. *From human body parts to the embodiment of spatial conceptualization in English idioms*. The 4 th UK Cognitive Linguistics Conference. 2014 , P. 195-213.
16. Narmetova Z. *Somatic Phraseological units in English and languages*. International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education <https://conferencea.org> Sep. 28th 2022.
17. Yusifov E.G. *On the study of the somatic phraseological compounds in f=german and English languages*. *East European Scientific Journal* #1(65), 2021
18. Spirina T.S. *Phraseological units of the English, Russian and German languages, characterizing power, with components - somatisms*. *Linguistics and translation*. No. 3 (41), 2013.

LINGUOCULTURAL REPRESENTATION OF WOMEN IN THE KINSHIP SYSTEM
(BASED ON RUSSIAN AND UZBEK PROVERBS)

Korshunova Anna Vladimirovna,
Uzbekistan

Faculty of Philology, Bukhara State University
Lecturer, Department of Russian Language and Literature

Abstract. This article examines proverbs about women in the kinship system in the Russian and Uzbek languages. A semantic and linguocultural analysis is conducted to identify the specifics of female representation and differences in their mental, emotional, and behavioral characteristics. The aim of the study is to identify constant ethnocultural stereotypes about women in Russian and Uzbek linguistic cultures. The paper attempts to identify and describe the cultural and national specifics of these stereotypes based on the paroemias of two differently structured languages, which is the scientific novelty of this study. It is proved that paroemias that verbalize typical situations and representations of different peoples serve as cultural standards or stereotypes, which allows not only to understand the mentality of another ethnic group, but also to compare its inherent understanding of a phenomenon, process or behavior with how it is verbalized in another language.

Keywords: paremias, linguistic culture, stereotype, proverb, saying, component, linguistic picture of the world

QARINDOSHLIK TIZIMIDA AYOLNING LINGVOMADANIY TASVIRI (RUS VA O'ZBEK
MAQOLLARI ASOSIDA)

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek tillaridagi qarindoshlik munosabatlari tizimida ayollar haqidagi paremiyalar ko'rib chiqiladi; ularning semantik va lingvomadaniy tahlili o'tkazilib, ayol obrazlarining ifodalanish xususiyatlari va ularning aqliy, hissiy va xulq-atvor xususiyatlaridagi farqlarni aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotning maqsadi rus va o'zbek lingvomadaniyatlarida ayollar haqidagi doimiy etnomadaniy stereotiplarni aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqotda ikki xil tuzilishga ega bo'lgan tillardagi paremiyalar asosida ushbu stereotiplarning madaniy-milliy xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashga harakat qilingan, bu esa tadqiqotning ilmiy yangiligini tashkil etadi. Turli xalqlarning odatiy holatlari va vakilliklarini og'zaki ifodalaydigan paremiyalar madaniyatning standartlari yoki stereotiplari vazifasini bajarishi isbotlangan, bu nafaqat boshqa etnosning mentalitetini tushunishga, balki u yoki bu hodisa, jarayon yoki xatti-harakatlarning o'ziga xos tushunchasini uning boshqa tilda og'zaki so'zlanishi bilan taqqoslashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: paremiyalar, lingvomadaniyat, stereotip, maqol, matal, komponent, dunyoning lingvistik manzarasi

ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В СИСТЕМЕ РОДСТВА (НА
МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦ)

Аннотация. В статье рассматриваются паремии о женщинах в системе родственных отношений в русском и узбекском языках; проводится их семантический и лингвокультурологический анализ, позволяющий выявить особенности репрезентации женских образов и различия в их ментальных, эмоциональных и поведенческих характеристиках. Целью исследования является выявление константных этнокультурных стереотипов о женщинах в русской и узбекской лингвокультурах. В работе предпринята попытка выявления и описания культурно-национальной специфики этих стереотипов на материале паремий двух разноструктурных языков, что составляет научную новизну данного исследования. Доказано, что паремии, вербализующие типичные ситуации и представления разных народов, выполняют функцию эталонов или стереотипов культуры, что позволяет не только понять менталитет другого этноса, но и сопоставить присущее ему понимание того или иного явления, процесса или поведения с тем, как оно вербализуется в другом языке.

Keywords: паремии, лингвокультура, стереотип, пословица, поговорка, компонент, языковая картина мира.

Introduction. The relevance of this study is due to the need to identify the national and cultural specifics of paroemias about women based on the material of two unrelated languages. This issue is not fundamentally new for scientific research in the field of phraseology and paremiology. The study of proverbs and sayings dates back to the 19th century. Systematic scientific research into proverbs is largely associated with G. L. Permyakov. Subsequently, proverbs and sayings were the focus of attention of leading phraseologists of the 20th century, including V. P. Zhukov [6, p. 135], V. M. Mokienko [7, p. 47] and V. N. Teliya [10, p. 68], whose works served as the theoretical and methodological basis for this study. Research in the field of phraseology and paremiology would have been hampered without the large-scale work on collecting and recording proverbs and sayings, carried out in the last century by such enthusiasts and collectors of folklore as V. I. Dahl and I. I. Illustrated. A significant contribution to the development of this field is also associated with the development of the problem of defining set expressions and their typology. In particular, in the 1960s–80s, various types of set linguistic units were actively studied: proverbs, sayings, phraseological units, set word complexes and idioms. These issues are reflected in the works of A. M. Babkin [2, p. 72], V. V. Vinogradov [4, p. 170], and Yu. A. Gvozdev [5, p. 58].

The material for the study was 60 Russian and 40 Uzbek proverbs representing the image of women in the system of kinship relations. The selection of linguistic material was carried out using the continuous sampling method from the following lexicographic sources: V. I. Dal, *"Proverbs of the Russian People"* (Moscow: Khudozhestvennaya Literatura, 1984); V. I. Dal, *"Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language"* in 4 volumes (Moscow: Citadel, 1998, Vol. II); T. Mirzaev, A. Musokulov, B. Sarimsokov, *"Uzbek Folk Proverbs"* (Tashkent: Sharq, 2019); M. Sodikova, *"A Brief Uzbek-Russian Dictionary of Proverbs and Sayings"* (Tashkent, 1993).

In recent decades, linguistics has witnessed a unique "paremiological boom" [7, p. 94]; [12, p. 112], driven by the dynamic social processes of modern society. These changes have fostered a stronger national consciousness, which, in turn, has led to increased interest in proverbs and sayings, as well as the specific features of their functioning in language.

Every national language contains a rich corpus of proverbs and sayings—unique carriers of folk wisdom, preserving and transmitting the cultural and linguistic traditions of the people.

Lexemes representing the image of women in the system of kinship relationships are of particular interest to this study, as they serve as components of paremias in both Uzbek and Russian. Such units reflect traditional notions of women's social roles and their place in the family structure, entrenched in the folk linguistic worldview.

For example, the Russian paremiological collection includes the following examples: *"A daughter is someone else's treasure. Feed her, teach her, protect her, and give her to others"*; *"Feed your son—he'll be useful to you; feed your daughter—people will need him"*; *"They brought the daughter-in-law—and put the chimney on the roof (the job is done)"*; *"Even if the daughter-in-law is a fool, so long as she blew the fire early"*; *"What good is a cow, so long as the wife is healthy"*; *"The peacock's feathers are beautiful, but the wife's character is beautiful"*; *"With a good wife, sorrow is half the sorrow, but joy is double"*.

Similar ideas are reflected in Uzbek proverbs: *"Gul o'ssa — yerning ko'rki, qiz o'ssa — elning ko'rki"* (A flower grows — the beauty of the land, a girl grows — the beauty of the people); *"Kelinni kelganda ko'r, sepini yoyganda ko'r"* (A daughter-in-law is admired when she arrives, and her dowry — when it is laid out); *"If a cow is gluttonous, it's a gift from God, but if a wife is gluttonous, it's a punishment"*.

These examples demonstrate that the image of women in proverbs in both languages is closely linked to ideas about their family role, moral qualities, and social status, making this lexical and semantic layer a significant object of comparative linguistic and cultural analysis.

During the analysis of the paremiological material, the proverbs were divided into several thematic subgroups.

1. Orphanhood. Death of Father and Mother

In both Russian and Uzbek, a significant number of proverbs and sayings emphasize the importance of a complete family, in which both parents are present, viewing it as the foundation of well-being. The plight of a family deprived of a mother is reflected, for example, in the Russian proverb: *"A widower is not a father to his children, but an orphan himself"*. At the same time, popular assessments of the loss of one parent highlight the special significance of the mother in the family structure, expressed in the proverb: *"Without a father, you're half an orphan, and without a mother, you're a complete orphan"*.

A similar notion is reflected in Uzbek proverbs: *"Onali yetim - gul yetim, otali yetim - shum yetim"* (He who remains with his mother is an orphan-flower, he who remains with his father is an orphan-grief); *"It's better to stay with a poor mother than with a rich father"*.

Such proverbs don't diminish the father's importance in the family hierarchy, but they emphasize the mother's special role as the keeper of the home. This underscores the depth of loss a family experiences when a woman—mother and wife—dies.

2. Parents. Mother

In Uzbek and Russian proverbs, the central place among blood relatives is usually given to the father and mother. However, the number of proverbs that specifically mention the father or mother is small; the general lexeme "parents" (Uzbek: *ota-ona*) is more common. Examples of Russian proverbs include: *"He who honors his parents never perishes"*; *"In the bosom of his father and mother"*; *"When your parents are alive, honor them; when they are dead, remember them!"*; *"Don't abandon your father and mother in your old age, and God will not abandon you"*. Similarly, in Uzbek proverbs: *"Ota-ona (farzandiga) taxt yaratadi-yu, baxt yaratolmaydi"* (Parents give their children a dowry and wealth, but not happiness); *"Ota-onang o'tirgan uyning tomiga chiqma"* (literally: *"Don't climb on the roof of the house where your parents are sitting"*, i.e., respect your parents and know your place).

Many more proverbs and sayings focus on comparing the qualities of father and mother. Examples from the Russian language: *"There are many fathers, but only one mother"*; *"As God is to people, so is a father to his children."* Uzbek proverbs express similar ideas as follows: *"Onalik uyning ori bor, otalik uyning"* (In the home, conscience is with the mother, and prosperity is with the father); *"Ota – aql, ona – idrok. Ota – bilak, ona – yurak"* (Father is reason, mother is common sense; father is strength, mother is heart).

Thus, proverbs in both languages differentiate parental roles: the father is more often associated with reason, prosperity, and protection, while the mother is associated with moral values, warmth, and education.

In both Russian and Uzbek, the mother is given special, if not primary, significance in the family and social structure. Russian proverbs emphasize the mother's crucial role in raising, supporting the family, and transmitting spiritual values: *"Mother is the head of every endeavor"*; *"A mother feeds her children, as the land feeds people"*; *"A dear mother is an everlasting candle"*; *"A mother's blessing neither drowns in water nor burns in fire"*; *"It's warm in the sun, but goodness comes from a mother"*; *"A bird rejoices in spring, and a baby rejoices in its mother"*; *"A wife is there for advice, a mother-in-law is there for greetings, but there is no one dearer than a mother"*; *"There is no friend like a dear mother."*

Similar ideas are reflected in Uzbek proverbs, where the maternal role is designated as priceless and sacred: *"Onaga berma baho, ona o'zi bebaho"* (Don't judge a mother—she is priceless); *"Ona—daraxt, bola—meva"* (Mother is a tree, child is a fruit); *"Jannat onalar oyog'i ostidadir"* (Paradise is beneath the feet of mothers).

Thus, the proverbs of both languages reinforce the idea of the mother as the main figure in the family, the source of care, moral support and spiritual stability, which emphasizes the universality and cultural significance of this image in the linguistic tradition.

3. Spouses. Husband and Wife

The father and mother have another significant social role in the family—that of husband and wife. Although spouses are not blood relatives and their relationship is defined as social kinship, it is important to consider how the wife's status is reflected in Russian and Uzbek proverbs and sayings.

Analysis of the paroemiological collection of the two languages using the cited sources revealed only one proverb that recognizes the husband's primacy in the family and is verbalized identically in both Russian and Uzbek: *"The husband is the head, the wife is the neck"* // *"Er — bosh, xotin — bo'yin"*. However, according to the *Explanatory Dictionary of the Living Great Russian Language*, in the 19th century this proverb had a more expanded form: *"The husband is the head, the wife is the neck, I turn it wherever I want"*. The original version emphasized the wife's overt, rather than hidden, influence, emphasizing her confidence and independence in her relationship with her husband. Over time, this aspect of the "wife-neck" aspect was lost as the proverb was shortened, and the modern form captures only a general understanding of the relationship between the roles of husband and wife.

At the same time, a number of Russian proverbs reflect the spiritual and moral foundations of family relationships, emphasizing the harmonious interaction of spouses: *"The husband is the wife's father, the wife is the husband's crown"*; *"The husband is the head, the wife is the soul"*; *"The wife is the husband's bandage, and he is her shepherd"*. These proverbs demonstrate that in folk tradition, the relationship between husband and wife is built on a combination of authority, care, and spiritual support, while maintaining an emphasis on the importance of both spouses in the family.

If spouses are not on good terms, folk wisdom also finds expression in proverbs. In Russian, this is reflected, for example, in the proverb: *"A wife and a husband are like a snake"*. Proverbs provide insight into the origins of family conflicts and warn against certain behavior: *"He who gives his wife free rein robs himself"*; *"The wife rules, so the husband wanders among the neighbors"* [1, p. 98].

The Uzbek people have created numerous proverbs about spouses, emphasizing the complementarity of husband and wife and creating an atmosphere of harmony and warmth in the family: "*Er — quyosh yulduşi*" (The husband is the companion of the sun, and the wife is the companion of life); "*Khotin — erga oyna*" (The wife is the mirror of her husband).

The close relationship between spouses is also evident in other Uzbek proverbs: "*Er vaziri — xotin*" (The wife is the vizier, the husband's advisor); "*Er qaerda bo'lsa, xotin shu yerda*" (Wherever the husband goes, the wife follows). Particular attention is paid to the relationship between society's attitude toward women and their husbands' attitudes toward them: "*Xonim xon orqasidan — xonim*" (A wife has status thanks to her husband). The reverse relationship is also reflected: "*Erni er qilgan ham xotin, qaro yer qilgan ham xotin*" (A husband's well-being depends on his wife).

Thus, Uzbek and Russian proverbs capture both the conflictual side of family relationships and a model of harmonious interaction between spouses, emphasizing interdependence, mutual assistance, and the joint creation of domestic well-being.

Uzbek and Russian proverbs contain synonymous expressions emphasizing the importance of a wife in family and social life. For example, the idea that a man's fame and success largely depend on his wife is verbalized: "*Erning dongini yo oti chiqaradi, yo xotini*" (A man is glorified either by his horse or his wife); "*Erning otini xotin chiqarar, xotinning otini o'tuh chiqarar*" (The wife praises her husband's name, and the wife's name praises firewood). The key idea of a spouse as a reflection of her husband is enshrined in the proverb: "*Xotin — urning oynasi*" (A wife is her husband's mirror).

These proverbs also confirm the important role of a husband in a woman's life. Some Uzbek proverbs emphasize that marriage is a necessary stage in a woman's life, while celibacy is indirectly condemned: "*Ersiz xotin — oshvoqsyz ot*" (An unmarried woman is like a horse without a bridle; without a husband, a wife is always an orphan).

Folk wisdom also reflects the assessment of a wife's qualities. In the Russian paroemiological collection, this is expressed as follows: "*A good wife will protect the house, but a bad one will shake it with her sleeve*"; "*A good wife is a yurt (i.e., a house)*"; "*An evil wife is angrier than evil*"; "*A good wife makes an honest husband*." A similar idea is captured in Uzbek proverbs: "*Ro'zg'or ziyinati — o'tin, uy ziyinati — xotin*" (The ornament of the household is firewood, and the home is a wife); "*Xotinli ro'zg'or guldur, xotinsiz ro'zg'or cho'ldir*" (A household with a wife is like a flower, without a wife, like a desert).

Thus, proverbs in both languages emphasize not only the social and economic importance of the wife, but also her role as the moral and spiritual center of the family, influencing the well-being of all its members.

4. Widowhood. Widower and Widow

Russian and Uzbek proverbs reflect situations where a woman is left without a husband—either due to his death or because she was never married. For example, the Russian proverbial collection includes the following examples: "*A bad husband goes to the grave, a good wife goes to the streets (the world)*"; "*A wife without a husband is worse than a widow, and a widow or an orphan is worth howling like a wolf*"; "*A wife without a husband is like a collar without a harness*". Similar ideas are expressed in Uzbek proverbs.

The situation of losing a wife and leaving a man a widower is also reflected in proverbial material: "*Without a wife is like without a hat*"; "*A husband without a wife is like a goose without water*". If a man has never married, his single status is assessed extremely negatively, comparable to being deprived of family.

At the same time, Russian folklore holds the notion that a man copes more easily with the loss of his wife, as society recognizes the difficult situation of a widower and strives to help him restore family well-being. This is reflected in the proverb: "*God will not offend: he will take away a woman, but give a girl*" [9, p. 27].

Thus, proverbs in both languages not only capture the social significance of marriage for women and men but also demonstrate society's cultural expectations regarding marital relations and the restoration of family status after loss.

5. Children. Daughter

Most Russian and Uzbek proverbs reflect the relationship between parents and children, emphasizing the key role of offspring in family life. Both languages share the common understanding that children are the foundation of family well-being, and a family without children loses its meaning and significance.

In Uzbek proverbs, this idea is expressed as follows: "*Davlatning boshi farzand*" (Wealth begins with a child); "*Davlatning — ota-onang, savlatning — o'gil-qizim*" (Parents are wealth, children are pride).

The absence of children in a family is considered a grave loss. In Russian, this is reflected in the proverb: "*No children—the family is barren*". Uzbek proverbs convey a similar meaning through metaphors: "*Bolali uy — bozor, bolasiz uy — mozor*" (A house with children is like a bazaar, a house without children is like a

cemetery); *"Bolali uy — xandon, bolasiz uy — zindon"* (A house with children is joy, a house without children is a dungeon).

Russian proverbs reflect different attitudes toward children depending on their gender, especially toward daughters. In folk tradition, daughters are sometimes viewed as "someone else's gain," while sons are expected to support the family in the future: *"A daughter is someone else's prey"*, *"Raising a daughter is like pouring water into a leaky barrel"*. Conversely, of a son, it is said: *"A son, though not with bread, but with slaps, will feed you everything, while a daughter will take the last morsel"*. The contrast is particularly striking in the comparison of daughter and son: *"A daughter is a dunghill, and a son is a gold sack"*, *"With a son you will build a house, but with a daughter you will live on the slack"*.

Similar notions are found in Uzbek proverbs: *"Qiz bola birovning bolasi"* (A daughter is someone else's prey); *"Qiz asraguncha tuz asra"* (It is better to have salt at home than a daughter). Daughters are often associated with their mothers: *"Choose fabric by its threads, and a bride by her mother"*. Russian proverbs convey the same theme: *"Exactly: like mother, so is daughter"*, *"Like mother, so is daughter"*.

Regardless of the child's gender, proverbs emphasize that parents can count on support and be proud of their children: Uzbek proverbs include *"O'gil yoqqan chiroqni, qiz ham yoqadi"* (Both son and daughter can light a candle); *"O'gil — uyning bulbuli, qiz — uyning guli"* (A son is a house nightingale, a daughter is a house flower); *"O'gil borning o'rni bor, qizi borning qadri bor"* (He who has a son has a place, he who has a daughter is valued). In Russian, a similar expression is: *"They show off their daughters, they live in honor with their sons"*.

Particular attention is paid to the daughter and her future marriage. Uzbek proverbs offer practical advice: *"Qizingni beshikga sol, molini teshikka sol"* (Put your daughter in the cradle and immediately begin saving for her dowry). Russian proverbs capture the difficulties and length of the marriage process: *"Giving away a daughter in marriage is not like baking a pie"*, *"Not everyone who asks for her hand in marriage will marry"*. An Uzbek proverb expresses a similar thought: *"Oshnachilik — bir yillik, kudachilik — ming yillik"* (Friendship for a year, matchmaking for a thousand years).

Interestingly, folk wisdom also highlights a strategy for influencing a second daughter's successful marriage: if the first daughter proves to be a good wife and daughter-in-law, word of her virtues will attract new matchmakers for the next daughter. This emphasizes the social significance of the eldest daughter's positive example for the younger daughter's future.

Thus, Russian and Uzbek proverbs capture the contradictory attitudes toward the daughter: on the one hand, she is viewed as a "stranger" in socioeconomic terms, while on the other, she is a source of pride and hope for the family, especially in the context of her upbringing and future marriage.

6. Mother-in-law. Daughter-in-law

Paremiias reflecting the perception of mothers-in-law and daughters-in-law in Russian and Uzbek are of interest for comparative analysis. In Russian proverbs, the assessment of the mother-in-law is often expressed indirectly, sometimes with a touch of criticism or warning: *"A God-given mother is not a dear one"*; *"A foreign land without wind dries, a mother-in-law without a noose strangles"*; *"The mother-in-law said to her daughter-in-law: 'Daughter-in-law, stop grinding, take a rest, you ceilings'"*; *"The mother-in-law beats the cat, but slanders the daughter-in-law."* These expressions demonstrate both the moral pressure exerted by the mother-in-law and the potential difficulties in intergenerational relationships.

Uzbek proverbs, on the contrary, do not record negative assessments of the mother-in-law, which may indicate the cultural specificity of the perception of this figure in Uzbek society.

As for the daughter-in-law, in Russian proverbs, her image is often revealed through the attitude of the mother-in-law and strangers toward her behavior: *"They brought the daughter-in-law, and put a chimney on the roof!"* (i.e., the daughter-in-law will tell everyone about everything that happens in her husband's house); *"Snosenka-snosenka, shift from one foot to the other"* (a nudge to be more active).

Proverbs in both languages often ridicule people's tendency to differentiate between family ties and distinguish between "us" and "them": Uzbek proverbs - *"Khotin qarindoshi - ilon boshi, er qarindoshi - savat boshi"* (The wife's relatives are the head of a snake, the husband's relatives are the head of a basket); Russian - *"The wife's relatives - open the gates, the husband's relatives - lock the gates"*.

Thus, proverbs capture the social and moral significance of mothers-in-law and daughters-in-law, and highlight the dynamics of family relationships, including conflictual and comic aspects. Differences in the cultural representation of these figures in the Russian and Uzbek languages are also evident.

The following conclusions were reached as a result of the study. Russian and Uzbek contain a large number of proverbs that verbalize the characteristics of mothers, daughters, wives, daughters-in-law, mothers-in-law, mothers-in-law, sisters-in-law, and daughters-in-law in comparison with other family members and relatives. Our analysis identified six thematic groups of proverbs in the compared languages.

Proverbs in both languages emphasize the importance of both parents in a child's life; the father is not diminished in any way, but the emphasis is on the exceptional importance of the mother. Both languages contain a significant number of proverbs about parents compared to proverbs specifically dedicated to the father or mother, which contrast their qualities and roles in the family.

Proverbs from the "Spouses: Husband and Wife" subgroup vividly portray both the image of a friendly, harmonious couple, as well as negative aspects of family relationships, such as the wife's dominance, excessive freedom, or extravagance.

Proverbs in both languages reflect the plight of a husband or wife left without their other half. However, in the Russian proverbial tradition, a saying was identified that emphasizes that a man can more easily cope with the absence of a spouse and quickly find a replacement, while no equivalent proverb was found in the Uzbek tradition.

Proverbs in both Russian and Uzbek languages emphasize the image of the daughter, revealing equally contradictory attitudes toward her: difficulties in raising her, growing up, and preparing for marriage are noted. It is also emphasized that a married daughter who grows up becomes a member of another family and is perceived as "someone else's treasure".

The study did not find a single Uzbek proverb that described a mother-in-law negatively.

Overall, the study showed that the image of women in both linguistic cultures is contradictory. On the one hand, she is portrayed as the guardian of the hearth, a kind mother without whom family happiness is impossible, and an obedient daughter-in-law; on the other hand, a woman can be a nagging wife, a wicked stepmother, or a talkative daughter-in-law unable to keep family secrets.

Thus, the proverbs demonstrate the multifaceted nature of women, reflecting both their positive and problematic roles in family and social life.

LITERATURE:

1. Arkhangel'skaya, T. A. "The Good and the Evil Wife in the World of Russian Proverbs." *Bulletin of the Yaroslav the Wise Novgorod State University*. 2014, No. 77.
2. Babkin, A. M. "Russian Phraseology, Its Development and Sources." *Leningrad: Nauka*, 1970.
3. Vezhbitskaya, A. "Understanding Cultures through Keywords." *Moscow: Languages of Slavic Culture*, 2001.
4. Vinogradov, V. V. "On the Main Types of Phraseological Units in the Russian Language." *Lexicology and Lexicography: Selected Works*. Moscow: Nauka, 1977.
5. Gvozdev, Yu. A. "Fundamentals of Russian Phrase Formation." Rostov n / D, 1977.
6. Zhukov V. P. *On the Dictionary of Proverbs and Sayings* // Zhukov V. P. *Dictionary of Russian Proverbs and Sayings*. Moscow, 1991.
7. Mokienko V. M. *Modern Paremiology (Linguistic Aspects)* // *The World of the Russian Word*. 2010. No. 3.
8. Permyakov G. L. *Basics of Structural Paremiology*. Moscow: Nauka, 1988.
9. Sokur E. A., Adzinova A. A. *Microconcepts HUSBAND and WIFE in Russian Linguistic Culture* // *Bulletin of Adyge State University. Series 2 "Philology and Art Criticism"*. 2018. Issue 2 (217).
10. Telia V. N. *Russian Phraseology. Semantic, Pragmatic, and Linguistic-Cultural Aspects*. M.: School "Languages of Russian Culture", 1996.
11. Ter-Minasova S. G. *Language and Intercultural Communication: a textbook for universities*. M.: Slovo, 2000.
12. Fatkullina F. G. *Reflection of National Mentality in the Paremiological System of Language* // *The Phenomenon of Mustai Karim and the Global 20th Century: National and Spiritual Culture in the World Context* / ed. G. S. Kunafin. Ufa, 2019.
13. Shamsutdinova L. R., Fatkullina F. G. *Structural and Grammatical Characteristics of Phraseologisms and Proverbs Characterizing Family Relations* // *Philological Sciences. Theoretical and Practical Issues*. 2018. No. 11-2 (89).
14. Shermukhamedova N. A. *Graphics and transcription of borrowed names* // *Barqaror Taraqqiyot va Rivojlanish Tamoyillari*. – 2023. – Vol. 1. – No. 1. – pp. 34-36.
15. Shermukhamedova N. A. *Linguistic problems of translation: text as an object of translation activity* // *POLISH SCIENCE JOURNAL*. 2020. – P. 335.
16. Shermukhamedova N. A. *Khodji Nasreddin as a source of spiritual and moral education of youth* // *Toshkent-2031- P. 31*.

16. Mukimova G. A. *optimal ways of teaching a foreign language: Yangi Uzbekiston tarakkiotida tadqiqotlar urni va rivojlanish omillari* // *Yangi Uzbekiston tarakkiotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari*. – 2024. – Vol. 4. – No. 1. – pp. 159-163.

17. Shermukhamedova N.A. *the word formation aspect of computer slang and Internet discourse*. 8. Tuilieva L. A. *Methods. Methods of studying verbs of state: //Education and Innovative Research international Scientific and methodological journal*. – 2023. – №. 3. – Pp. 65-73.

18. Bokareva M. A. *The main trends in the methodology of speech development in teaching russian as a non-native language.- materials of the vii international scientific and methodological online seminar "improving language teaching methods"*No. 1, Volume 1, PP. 66-70. Kazan federal university institute of philology and intercultural communication research center "Kayum Nasyri Institute". 2023/2/20

INGLIZ VA O‘ZBEK MAQOLLARIDA SOMATIK OBRAZLAR

Narzullayeva Firuza Olimovna,
Buxoro davlat universiteti dotsenti
Tuymuradova Rukhsorabonu Rasulovna,
Buxoro davlat universiteti magistranti
ruxsorabonutoymurodova@gmail.com.

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek maqollarida somatik obrazlarning roli va ularning lingvistik va madaniy ifodalari tahlil qilinadi. Somatik obrazlar orqali insonning his-tuyg‘ulari, xulqi va ijtimoiy qadriyatlari tasvirlanadi. Tadqiqotda misol sifatida keng tarqalgan maqollar keltirilgan, ularning metaforik va semantik tahlili amalga oshirilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, somatik obrazlar xalqning ma‘naviy qadriyatlari va kundalik hayot tajribasini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: maqol, somatik obraz, metafora, ingliz maqollari, o‘zbek maqollari.

SOMATIC IMAGERY IN ENGLISH AND UZBEK PROVERBS

Abstract. This article examines the role of somatic imagery in English and Uzbek proverbs and analyzes their linguistic and cultural expressions. Through somatic imagery, human emotions, behavior, and social values are conveyed. The study presents widely used proverbs as examples and provides their metaphorical and semantic analysis. The findings show that somatic imagery serves as an important tool for reflecting a community’s moral values and everyday life experiences.

Keywords: proverb, somatic imagery, metaphor, English proverbs, Uzbek proverbs

СОМАТИЧЕСКИЕ ОБРАЗЫ В АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация. В данной статье рассматривается роль соматических образов в английских и узбекских пословицах, а также их лингвистические и культурные выражения. Через соматические образы передаются человеческие эмоции, поведение и социальные ценности. В исследовании приведены широко употребляемые пословицы с их метафорическим и семантическим анализом. Результаты показывают, что соматические образы являются важным инструментом отражения моральных ценностей народа и повседневного жизненного опыта.

Ключевые слова: пословица, соматический образ, метафора, английские пословицы, узбекские пословицы

Kirish. Maqollar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va boy shakllaridan biri bo‘lib, ular qisqa va lo‘nda tarzda hayotiy tajriba, axloqiy dars va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalaydi. Maqollar nafaqat til ifodasi sifatida, balki madaniy meros va xalqning dunyoqarashi, e‘tiqodlari hamda xulq me‘yorlarini saqlovchi vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Ular tilning estetik, semantik va pragmatik imkoniyatlarini yoritadi, shuningdek, xalqning ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarini avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol o‘ynaydi.

Til inson tafakkuri, madaniyati va dunyoqarashining eng muhim ifoda vositalaridan biri hisoblanadi. Har bir xalq o‘zining tarixiy tajribasi, urf-odatlarini va qadriyatlarini til orqali avloddan-avlodga yetkazib keladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalq og‘zaki ijodining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan maqollar tilning boyligi va milliy o‘ziga xosligini aks ettiruvchi muhim lingvistik birliklar sirasiga kiradi.

Maqollar tarkibida inson hayoti, ijtimoiy munosabatlar, axloqiy me‘yorlar va tajribaviy bilimlar mujassam bo‘lib, ular ko‘pincha obrazli va qisqa shaklda ifodalanadi. Ayniqsa, inson tanasi a‘zolari bilan bog‘liq bo‘lgan birliklar – somatizmlar maqollarning semantik va stilistik boyligini oshiruvchi muhim vositalardan biridir. Somatizmlar tilshunoslikda inson tanasi qismlarini ifodalovchi leksik birliklar sifatida qaraladi va ular ko‘pincha ko‘chma ma‘noda qo‘llanilib, chuqur metaforik mazmunni yuzaga chiqaradi.

Ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, somatizmlar har ikkala til madaniyatida keng qo‘llaniladi, biroq ularning semantik talqini, qo‘llanish doirasi va madaniy asoslari o‘ziga xos jihatlarga ega. Masalan, “ko‘z”, “yurak”, “qo‘l” kabi somatik komponentlar insonning ichki kechinmalari, hissiyotlari va ijtimoiy xulq-atvorini ifodalashda faol ishtirok etadi.

Mazkur tadqiqotda somatizmlarning ingliz va o‘zbek maqollaridagi qo‘llanishi, ularning semantik xususiyatlari, metaforik ifodasi hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolar o‘rganiladi.

Shuningdek, somatizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari va ularning tarjimada adekvat ifodalanishi masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv sharoitida turli tillar va madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar kuchayib borayotgan bir paytda, milliy o'ziga xoslikni aks ettiruvchi til birliklarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Somatizmlar esa bu jarayonda nafaqat lingvistik, balki madaniy va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham alohida qiziqish uyg'otadi.

Maqollarda uchraydigan somatik obrazlar – ya'ni inson tanasi yoki uning a'zolariga ishora qiluvchi tasvirlar – lingvistik va madaniy jihatdan alohida ahamiyatga ega. Bu obrazlar orqali abstrakt tushunchalar, masalan, mehnat, jasorat, axloqiy qadriyatlar yoki donolik, oddiy, tushunarli va yodda qoladigan belgilar orqali ifodalanadi. Shu sababli somatik obrazlar nafaqat vizual va estetik bezak, balki xalqning axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini anglash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Somatik obrazlar maqollarda asosiy semantik birlik sifatida ishlatiladi. Ular odatda inson tanasi yoki uning a'zolari bilan bog'liq bo'lgan faoliyat, sifat yoki xulqni aks ettiradi. Ingliz tilidagi *“Actions speak louder than words”* maqolida *“action”* (harakat) somatik obraz sifatida ishlatiladi. Bu yerda amaliy harakatning so'zlardan ko'ra kuchliroq ta'sirga ega ekanligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, o'zbek maqollarida *“Qo'l ko'tarish – ish qilishdir”* kabi misollar mavjud bo'lib, unda inson qo'li faoliyat va mas'uliyat ramzi sifatida ishlatiladi.

Adabiyotlar tahlili. Somatik obrazlar lingvistika va madaniyatshunoslikda keng o'rganilgan mavzudir. Ushbu tushuncha asosida ko'plab olimlar metaforalar va idiomatik ifodalarni tahlil qilib, ularning til va madaniyat o'rtasidagi aloqasini yoritgan.

Lakoff va Johnson (1980) kognitiv tilshunoslik doirasida metaforaga yangicha yondashuvni ilgari surib, uni oddiy badiiy vosita emas, balki inson tafakkurini tashkil etuvchi muhim mexanizm sifatida izohlaydi. Ularning nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni anglashda ko'pincha konkret, ayniqsa jismoniy tajribaga tayanadi. Shu sababli kundalik nutqda qo'llaniladigan ko'plab metaforik ifodalar insonning tanaviy tajribasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Bu jarayonda somatik birliklar, ya'ni tana a'zolari nomlari, muhim konseptual vosita vazifasini bajaradi. Masalan, yurak, ko'z yoki qo'l orqali insonning nafaqat fiziologik holati, balki hissiy kechinmalari, axloqiy sifatleri va ijtimoiy xulqi ham ifodalanadi.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, somatizmlar til tizimida oddiy leksik birlik sifatida emas, balki insonning borliqni idrok etish modeli bilan uzviy bog'langan semantik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali abstrakt tushunchalar aniqroq va tushunarliroq shaklga keltiriladi. Ayniqsa, hissiyotlar (sevgi, qo'rquv, g'azab), ijtimoiy munosabatlar (ishonch, hurmat, xiyonat) hamda axloqiy me'yorlar somatik obrazlar orqali obrazli tarzda ifodalanadi. Bu esa tilning nafaqat kommunikativ, balki kognitiv funksiyasini ham yaqqol namoyon etadi.

Mieder (2004) maqollarni xalq tafakkuri va tajribasining ixcham ifodasi sifatida o'rganar ekan, ulardagi obrazlilik, xususan somatik komponentlarning roli alohida ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Uning qarashlariga ko'ra, maqollarda tana a'zolariga oid obrazlar inson hayotining turli jihatlarini ifodalashda keng qo'llanadi. Masalan, *“til”* ko'pincha nutq va mas'uliyatni, *“qo'l”* faoliyat va imkoniyatni, *“bosh”* esa aql va boshqaruvni ifodalovchi ramziy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Bunday obrazlar xalqning tarixiy tajribasi va axloqiy qarashlarini qisqa, ammo ta'sirchan shaklda yetkazish imkonini beradi.

Mieder shuningdek, somatik obrazlarning yana bir muhim jihatini — ularning universalligini alohida qayd etadi. Inson tanasi barcha madaniyatlarda mavjud umumiy tajriba manbai bo'lgani sababli, somatik birliklar turli tillarda keng qo'llaniladi. Biroq ularning ma'no yuklanishi va qo'llanish konteksti har bir xalqning madaniy xususiyatlariga qarab o'ziga xos tarzda shakllanadi. Shu jihat tarjima jarayonida muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi, chunki bir tilga xos obraz boshqa tilda to'liq mos kelmasligi mumkin.

Moon (1998) esa frazeologik birliklar va idiomalar orqali somatik obrazlarning til tizimidagi o'rini yoritadi. Uning fikricha, bunday birliklar nutqni yanada obrazli va ifodali qilish bilan birga, murakkab tajribalarni soddalashtirib yetkazish imkonini beradi. Somatik komponentlar ishtirokidagi idiomalar ko'pincha ko'chma ma'noda qo'llanilib, esda qolishi oson va kommunikativ jihatdan samarali bo'ladi. Shu bilan birga, ular ma'lum bir madaniy tajriba va qadriyatlarni ham o'zida mujassam etadi.

Moonning yondashuvida somatik obrazlar nafaqat tilni boyituvchi vosita, balki madaniy axborotni uzatuvchi muhim element sifatida qaraladi. Ular abstrakt tushunchalarni konkretlashtiradi, natijada nutq ishtirokchilari o'rtasida ma'no almashinuvi yanada samarali kechadi. Ayniqsa, bunday birliklar tarjimada alohida e'tibor talab qiladi, chunki ularning to'g'ri talqin qilinishi madaniy muvofiqlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Yuqoridagi nazariy qarashlar umumlashtirilganda, somatik obrazlar metafora, maqol va frazeologik birliklar tarkibida muhim semantik hamda kognitiv vazifani bajarishi ayon bo'ladi. Ular orqali inson o'zining nafaqat individual tajribasini, balki jamiyatga xos bo'lgan madaniy va axloqiy qadriyatlarni ham ifodalaydi.

Shu bois somatizmlarni o'rganish tilshunoslik bilan bir qatorda madaniyatlararo kommunikatsiya va tarjima shunoslik uchun ham muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, somatik obrazlar turli tillarda madaniy va ijtimoiy kontekstga moslashgan holda ifodalanadi. Ingliz va o'zbek maqollaridagi somatik obrazlar o'xshash semantik funksiyani bajaradi, ammo madaniy nuqtai nazardan farqlarga ega. Ingliz tilida metaforik obrazlar ko'pincha shaxsiy mas'uliyat, strategik fikrlash va ijtimoiy ta'sirni aks ettiradi, o'zbek tilida esa amaliy ishlar, kundalik hayot va xalq tajribasi ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, somatik obrazlar har ikkala tilning maqollarida ham tilni boyituvchi, yodda qoladigan va tushunarli vosita sifatida xizmat qiladi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, somatik obrazlar lingvistik, madaniy va pedagogik nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. Ular maqollarga metaforik chuqurlik, vizual tasvir va madaniy kontekstni etkazish imkoniyatini beradi. Shu sababli somatik obrazlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va xalq pedagogikasi uchun ham muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Muhokama. Somatik obrazlar maqollarga vizual ravshanlik va yodda qoluvchanlik bag'ishlaydi. Shu tarzda maqollar qisqa leksik birliklarda katta ma'no va axloqiy darsni etkazishga qodir bo'ladi. Masalan:

"The pen is mightier than the sword" – "pen" (qalam) va "sword" (qilich) orqali bilim va kuch o'rtasidagi nisbiy ta'sir ifodalanadi.

"Til bilan ish qil, qo'l bilan mehnat qil" – til va qo'l somatik obrazlari orqali so'z va amaliy ish o'rtasidagi farq ko'rsatiladi.

Bu misollar somatik obrazlarning maqollarda semantik va metaforik qatlamni boyitishdagi muhimligini ko'rsatadi. Somatik obrazlar orqali xalq ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash, axloqiy saboqlarni etkazish va madaniy bilimlarni saqlash imkoniga ega. Misollar orqali bu jihatni yanada aniqlashtirish mumkin:

"Qo'l ko'tarish – ish qilishdir" – qo'l somatik obraz sifatida faoliyat va mas'uliyat ramzi bo'lib, yosh avlodga mehnatga va mas'uliyatga urg'u beradi.

"Don't put all your eggs in one basket" – "eggs" tasviri orqali ehtiyotkorlik va riskni boshqarish tushunchasi vizual tarzda ifodalanadi.

Shunday qilib, somatik obrazlar lingvistik va madaniy jihatdan maqollarning axloqiy, ijtimoiy va vizual qirralarini boyitadi, tilni yodda qoladigan va ma'no jihatdan chuqur vositaga aylantiradi.

Ingliz va O'zbek Maqollarida Somatik Obrazlarni tahlil qilish jarayonida quyidagilar aniqlandi. Somatizmlar asosan quyidagi ma'nolarda keladi:

1. His-tuyg'ularni ifodalash

Somatik obrazlar yordamida maqollar inson his-tuyg'ularini vizual va metaforik tarzda beradi. Misol sifatida *"Cold feet"* – qo'rquv yoki ikkilanayotgan holatni yoki *"Break a leg"* – omad tilash, xursandlik va muvaffaqiyat bilan bog'liq ma'no va mazmunni ifodalaydi. Bundan tahsqari o'zbek maqollarida quyidagilarni kuzatishimiz mumkin:

"Yuragi tinch odam" – qo'rqmaydigan, sokin inson.

"Ko'ngli to'la bo'lmoq" – baxtli va mamnun bo'lish.

2. Xulq va odatlarni tavsiflash

Somatik obrazlar odat, xulq va axloqiy xatti-harakatlarni ko'rsatadi.

"Bite your tongue" – ehtiyotkorlik bilan so'zini ichida saqlash.

"Keep an eye on" – nazorat qilish, diqqat bilan kuzatish.

"Tilini tishla" – ehtiyotkorlikni tavsiya qiluvchi maslahat.

"Qo'lidan ish kelmoq" – mehnatkash inson tasviri

3. Mehnat va faoliyatni ifodalash

Somatik obrazlar ish, mehnat va faoliyatni ramziy tarzda ifodalaydi.

"Hands-on approach" – amaliy ish orqali o'rganish.

"Hard at work" – mehnatkashlikni ifodalaydi.

"Qo'lidan ish kelmoq" – mehnatkash, faol inson.

"Ish ko'z bilan emas, qo'l bilan qilinadi" – amaliy ish ustuvorligi.

4. Sabr-toqat va ehtiyotkorlik

Somatik obrazlar sabr, ehtiyotkorlik va o'zini nazorat qilishni ifodalaydi.

"Bite your tongue" – shoshmasdan gapirish.

"Hold your horses" – sabr bilan kutish.

"Tilini tishla" – gapirishdan oldin o'ylash.

"Oyog'ini cho'zma, ishni boshlama" – tayyorgarlik va ehtiyotkorlik.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ikkala tilda ishtirok etagan somatizmlar deyarli bir xil ma'no beradi.

Somatik obrazlarning maqollarda ishlatilishi tilning metaforik boyligini oshiradi. Ingliz tilida idiomatik ifodalar ko'p bo'lsa, o'zbek tilida maqollar bevosita tananing harakati yoki a'zolariga bog'langan. Bu farqlar madaniy kontekst va tarixiy rivojlanish bilan izohlanadi.

Bundan tashqari, somatik obrazlar xalq pedagogikasi va tarbiyaviy qadriyatlarni uzatishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, "Tilini tishla" iborasi o'zbeklar orasida sabr-toqatni tarbiyalash vositasi bo'lsa, ingliz tilidagi "Bite your tongue" ham shunga o'xshash vazifani bajaradi.

Funksiya	Ingliz maqollari misoli	O'zbek maqollari misoli	Izoh
Qo'rquv/ikkilanish	Cold feet	Yuragi titragan odam	Har ikki tilda his-tuyg'ular somatik tasvir bilan ifodalanadi
Omad/muvaffaqiyat	Break a leg	Ko'ngli yorug' bo'lsin	Inglizcha ibora idiomatik, o'zbekcha bevosita metafora
Ehtiyotkorlik	Bite your tongue	Tilini tishla	Ikkalasi ham somatik obraz orqali tavsiyalar beradi
Mehnatkashlik	Hard at work (qo'l bilan ishlash tasviri)	Qo'lidan ish kelmoq	Har ikki til mehnatni somatik tasvir bilan ifodalaydi
Diqqat/nazorat	Keep an eye on	Ko'zdan qochirmaslik	Somatik obrazlar kuzatuv va mas'uliyatni ko'rsatadi

Ingliz va o'zbek maqollarida somatik obrazlar o'xshash maqsadga xizmat qiladi, lekin lingvistik shakl va kontekst jihatidan farq qiladi.

Somatik obrazlar maqollarga vizual va hissiy boylik qo'shadi. Bundan tashqari tarbiyaviy va axloqiy darslarni samarali yetkazadi. Ular turli tillarda madaniy kontekstga moslashgan holda ifodalanadi. Ingliz tilida ko'proq idiomatik, o'zbek tilida esa bevosita metaforik ifodalar bilan namoyon bo'ladi.

"Keep your chin up" – qiyin vaziyatlarda jasorat va ijobiy kayfiyatni saqlashni bildiradi.

"Elbow grease" – mehnat va kuch talab qiladigan ishni ifodalaydi.

"Pull your weight" – mas'uliyatni bajarish, jamoadagi rolini to'liq ado etish.

"Bosh ko'tarmoq" – o'zini himoya qilish yoki qat'iyat ko'rsatish.

"Qo'lini ishga solmoq" – faoliyat va mehnatni boshlash.

"Oyoq ostida qolmasin" – nazorat va tartibni saqlash.

Bu misollar shuni ko'rsatadiki, somatik obrazlar ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlash va tarbiyaviy qadriyatlarni uzatishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, "Pull your weight" iborasi jamiyatdagi mas'uliyatni o'rgatsa, o'zbekcha "Qo'lidan ish kelmoq" ham shunga o'xshash ta'sirga ega.

Natija: Ingliz va o'zbek maqollaridagi somatik obrazlar lingvistik va madaniy tahlil nuqtai nazaridan bir qator qiziqarli xulosalarni beradi. Birinchi navbatda, somatik obrazlar tilning metaforik boyligini oshirish va ma'noni qisqa shaklda yetkazish imkonini beradi. Bu obrazlar orqali maqollar inson faoliyati, his-tuyg'ulari va ijtimoiy munosabatlarini qisqa va tushunarli shaklda ifodalaydi, bu esa ularning kommunikativ samaradorligini kuchaytiradi.

Shuningdek, somatik obrazlar madaniy kontekstga moslashgan holda ishlatiladi. Ingliz va o'zbek maqollaridagi tanadagi a'zolar va harakatlar orqali yaratilgan metaforik ifodalar turli ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiradi. Bu jihatdan somatik obrazlar tilni o'rganish jarayonida nafaqat leksik va grammatik, balki madaniy jihatlarni ham o'rganishga imkon yaratadi.

Muhokama davomida, lingvistik tahlil shuni ko'rsatadiki, somatik obrazlar axloqiy va tarbiyaviy funksiyani ham bajara oladi. Masalan, ba'zi maqollarda tananing qismiga ishora qilish orqali mehnatkashlik, qat'iyat, ehtiyotkorlik yoki jamoaviy mas'uliyat kabi qadriyatlar vizual tarzda uzatiladi. Shu bilan birga, somatik obrazlar tilni yodda qoluvchan va ta'sirchan vositaga aylantiradi, bu esa ularning xalq og'zaki ijodidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan qaraganda, somatik obrazlar xalqning tarixiy va ijtimoiy tajribasi bilan bog'liq bo'lib, ularni o'rganish orqali turli davrlar va ijtimoiy guruhlarining qadriyat tizimi va xulq-atvori haqida ma'lumot olish mumkin. Ingliz va o'zbek maqollaridagi farqlar esa madaniy tafovut va tarixiy rivojlanish bilan izohlanadi, bu esa til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni namoyish qiladi.

Shuningdek, somatik obrazlarni o'rganish til pedagogikasi va tarjima amaliyotida muhim hisoblanadi. Ular orqali talaba yoki tarjimon faqat leksik va grammatik tuzilmani emas, balki maqolning metaforik qatlamini va madaniy kontekstini ham tushunadi. Bu esa tarjima va til o'rganish jarayonida chuqur semantic va pragmatik tahlil imkonini yaratadi.

Natijada, ingliz va o'zbek maqollaridagi somatik obrazlar lingvistik, madaniy va pedagogik jihatdan bir qator foydali xulosalar beradi: ular tilning metaforik boyligini oshiradi, madaniy qadriyatlarni aks ettiradi va axloqiy hamda tarbiyaviy ma'noni samarali yetkazadi. Shu bilan birga, somatik obrazlar lingvistik tadqiqotlar, madaniyatshunoslik tahlili va xalq pedagogikasini o'rganishda mustahkam ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, somatik obrazlar til va madaniyat o'rtasidagi interaktiv bog'liqlikni namoyish etadi. Ingliz va o'zbek maqollaridagi farqlar tilning tarixiy rivojlanishi, madaniy xususiyatlar va ijtimoiy strukturaga bog'liq bo'lsa, o'xshashliklar esa inson tajribasining universal jihatlarini ochib beradi. Shu nuqtai nazardan, somatik metaforalarning ilmiy tahlili lingvistik tadqiqotlarda kognitiv, semantik va pragmatik yondashuvlarni birlashtirishga imkon yaratadi.

Oxir-oqibat, somatik obrazlar maqollarni nafaqat metaforik va semantik boylik bilan ta'minlaydi, balki ularni madaniy meros, axloqiy dars va pedagogik vosita sifatida yanada ahamiyatli qiladi. Shu sababli, ularni chuqur o'rganish lingvistik, madaniyatshunoslik va xalq pedagogikasi sohasida yangi ilmiy yondashuvlar va tadqiqotlar uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek maqollaridagi somatik obrazlar lingvistik, madaniy va pedagogik jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ular xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorini qisqa, lekin chuqur va yodda qoluvchan shaklda ifodalaydi. Somatik metaforalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, ular nafaqat vizual va metaforik boylikni yaratadi, balki ijtimoiy me'yorlar, axloqiy saboqlar va madaniy bilimlarni yetkazishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Lingvistik nuqtai nazardan, somatik obrazlar tilning semantik, metaforik va kognitiv qatlamlarini boyitadi, bu esa maqollarni qisqa leksik birliklar orqali katta ma'no yetkazuvchi kommunikativ vositaga aylantiradi. Shu bilan birga, ular tilning yodda qoluvchanlik va ta'sirchanlik jihatlarini oshiradi, bu esa xalq og'zaki ijodining asosiy xususiyatlaridan biridir.

Ingliz va o'zbek maqollarida somatik obrazlar xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Bu obrazlar yordamida qisqa va oddiy so'zlar orqali chuqur ma'no yetkazish mumkin. Somatik metaforalar lingvistik va madaniy tahlilga ochiq bo'lib, ular maqollarning semantik va metaforik qatlamlarini yoritadi, shuningdek, xalqning tarixiy tajribasi va kundalik hayotiy tajribasi bilan bog'lanadi.

Somatik obrazlar tilning vizual va metaforik boyligini oshiradi. Ular ma'no va hissiyotlarni qisqa va tushunarli shaklda ifodalashga yordam beradi, shuningdek, maqollarga yodda qoluvchanlik va kommunikativ samaradorlik bag'ishlaydi. Shu tarzda, maqollar inson faoliyati, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy qadriyatlarni vizual va hissiy qatlam orqali yetkazadi.

Bundan tashqari, somatik obrazlar madaniy va pedagogik kontekstga moslashgan holda ishlatiladi. Ular xalqning ijtimoiy me'yorlarini mustahkamlash, axloqiy va tarbiyaviy darslarni etkazish va madaniy bilimlarni saqlash imkonini beradi. Lingvistik tahlil shuni ko'rsatadiki, somatik obrazlarning ishlatilishi turli tillarda madaniy va tarixiy kontekstga qarab farq qiladi, lekin ularning asosiy funksiyasi doimo bir xil – ma'no yetkazish va qadriyatlarni uzatish.

Somatik obrazlarni chuqur o'rganish lingvistik va madaniyatshunoslik tadqiqotlari uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi. Ular tilning metaforik va semantik imkoniyatlarini o'rganish, madaniy tafovut va o'xshashliklarni aniqlash, shuningdek, xalq pedagogikasi va tarbiyaviy qadriyatlarni chuqur tushinishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Natijada, somatik obrazlar nafaqat lingvistik va madaniy qirralarni boyitadi, balki xalq ijodining tarixiy, pedagogik va axloqiy funksiyalarini ham aks ettiradi. Shu sababli, ularni tadqiq qilish tilshunoslik va madaniyatshunoslikda yangi ilmiy yondashuvlar va amaliy tadqiqotlar uchun imkoniyat yaratadi.

ADABIYOTLAR:

1. Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press.
3. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English*. Oxford University Press.
4. Nazarova, N. (2012). *Somatic Imagery in Uzbek Proverbs*. Tashkent: Ilmiy nashr.
5. Karimov, T. (2015). *O'zbek maqollari va ularning ma'nosi*. Toshkent.
6. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Turner, M. (1996). *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language*. Oxford: Oxford University Press.
8. Gadoyeva M.I. Somatik leksikaning xususiyatlari // *Scientific progress*. –2021, T.2. No 6. –P. 1749-1754

9. Gadoyeva M.I. *Ingliz va o'zbek tillarida somatizmlarning semantik-pragmatik tadqiqi (folklorning kichik janrlari misolida): Filol. fan. d-ri (DSc) ...diss. avtoref.* – Buxoro, 2022. – 60 b. – 15 b
10. Rashidova U.M. *O'zbek tilidagi somatik iboralarning semantik-pragmatik tahlili (ko'z, qo'l va yurak komponentli iboralar misolida): Filol. fan. b-cha fals. d-ri (PhD) ...diss. avtoref.* – Toshkent, 2018. – 50 b.
11. Narzullayeva F.O. *Contrastive Analysis of the “Head” in English and Uzbek Languages*. Spanish journal of innovation and integrity. Volume: 05, 2022 <http://sjii.indexedresearch.org>
12. Bobokulova N.X. *Semantics of Somatic Component Proverbs in English and Uzbek Languages*. American Journal of Science and Learning for Development ISSN 2835-2157 Volume 2 | No 3 | March -2023
13. Narzullayeva F.O. Tuymuradova R.R. *“Lexical features of somatisms” International conference on modern development of pedagogy and linguistics*. Volume 01, issue 11, 2024. -p.147-151

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA FE'LLI SO'Z BIRIKMALARINING GRAMMATIK-SEMANTIK XUSUSIYATI

Karimova Dilafrō'z Halimovna,
Buxoro davlat universiteti,
Nemis va fransuz filologiyasi kafedrası dotsenti,
Yuldashova Feruza Uktamovna,
Buxoro xalqaro universiteti,
Lingvistika (nemis tili) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillarida fe'lli so'z birikmalarining sintaktik va semantik xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil qilinadi. Tadqiqotda fe'lning gapdagi markaziy o'rni, uning valentlik xususiyatlari hamda so'z birikmalarini shakllantirishdagi roli yoritiladi. Nemis tilining flektiv va o'zbek tilining agglutinatıv tabiati asosida fe'lli birikmalarning tuzilishi, boshqaruv mexanizmlari va semantik imkoniyatlari o'rtasidagi farqlar aniqlanadi. Shuningdek, predlogli konstruksiyalar, ajraluvchi fe'llar, funksional fe'lli birikmalar hamda kollokatsion birliklar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, tarjimashunoslik va chet til o'qitish metodikasi uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: fe'lli so'z birikmasi, nemis tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, sintaksis, valentlik nazariyasi, boshqaruv, semantik tuzilma, tarjimashunoslik.

ГРАММАТИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЛАГОЛЬНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ синтаксических и семантических особенностей глагольных словосочетаний в немецком и узбекском языках. Рассматривается центральная роль глагола в структуре предложения, его валентностные характеристики и функции в формировании словосочетаний. На основе типологических различий (флективность немецкого языка и агглютинативность узбекского языка) выявляются особенности структуры, управления и семантического потенциала глагольных конструкций. Особое внимание уделяется предложным конструкциям, отделяемым глаголам, функциональным глагольным сочетаниям и коллокациям. Результаты исследования имеют важное значение для сопоставительной лингвистики, переводоведения и методики преподавания иностранных языков.

Ключевые слова: глагольное словосочетание, немецкий язык, узбекский язык, сопоставительная лингвистика, синтаксис, теория валентности, управление, семантическая структура, переводоведение.

GRAMMATICAL AND SEMANTIC FEATURES OF VERB PHRASES IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This article presents a comparative analysis of the syntactic and semantic features of verb phrases in the German and Uzbek languages. The study highlights the central role of the verb in sentence structure, its valency properties, and its function in forming syntactic constructions. Based on the typological differences between the inflectional German language and the agglutinative Uzbek language, the paper identifies distinctions in structure, government, and semantic potential of verb phrases. Special attention is given to prepositional constructions, separable verbs, functional verb constructions, and collocations. The findings are of theoretical and practical significance for comparative linguistics, translation studies, and foreign language teaching methodology.

Keywords: verb phrase, German language, Uzbek language, comparative linguistics, syntax, valency theory, government, semantic structure, translation studies.

Kirish. Nemis va o'zbek tillarida fe'lli so'z birikmalarini qiyosiy o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Fe'l har qanday til tizimida sintaktik markaz vazifasini bajaradi, chunki u harakat, holat va jarayonni ifodalash orqali gapning predikativ asosini shakllantiradi. Fe'l atrofida shakllanadigan so'z birikmalari esa tilning grammatik tuzilishi, boshqaruv mexanizmi va semantik imkoniyatlarini yaqqol namoyon etadi. Shuning uchun fe'lli so'z birikmalarini tahlil qilish nafaqat sintaksis,

balki morfologiya va semantika bilan uzviy bog'liq ilmiy muammodir. Nemis tili flektiv tizimga mansub bo'lib, unda grammatik munosabatlar asosan kelishik shakllari, artikllar va predloglar orqali ifodalanadi. O'zbek tili esa agglutinatativ tuzilishga ega bo'lib, grammatik ma'nolar ko'proq affiksalar yordamida beriladi. Bu ikki tilning tipologik farqi fe'lli so'z birikmalarining tuzilishida, boshqaruv usullarida va semantik imkoniyatlarida sezilarli tafovutlarni yuzaga keltiradi. Mazkur farqlarni ilmiy asosda aniqlash qiyosiy tilshunoslik nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi. Bundan tashqari, nemis tilini o'rganayotgan o'zbek talabalari uchun fe'lli birikmalarni to'g'ri qo'llash masalasi amaliy jihatdan muhimdir. Ayniqsa, predlogli boshqaruv, ajraluvchi fe'llar va infinitiv konstruksiyalarni o'zlashtirish jarayonida ko'plab xatolar kuzatiladi. Ushbu muammolarni nazariy asosda tahlil qilish va tizimlashtirish metodik jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Shu bois mazkur mavzu til o'qitish jarayoni, tarjima amaliyoti hamda grammatik tadqiqotlar uchun dolzarbdur. Til inson tafakkurining mahsuli bo'lib, u orqali jamiyat a'zolari o'zaro muloqot qiladi, fikr almashadi va ijtimoiy tajribani avlodlardan avlodga yetkazadi. Har bir til o'zining grammatik qurilishi, leksik boyligi va sintaktik tizimi bilan ajralib turadi. Nemis va o'zbek tillari genealogik jihatdan turli til oilalariga mansub bo'lsa-da, ularning sintaktik qurilishida umumiy va o'ziga xos jihatlari mavjud. Ayniqsa, fe'lli so'z birikmalari har ikki til sintaksisida muhim o'rin egallaydi. Mazkur bobda so'z birikmasi tushunchasining lingvistik talqini, uning nazariy asoslari hamda fe'lli so'z birikmalarining mohiyati yoritiladi. So'z birikmasi tushunchasi va uning sintaktik tizimdagi o'rni So'z birikmasi - bu ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zlarning grammatik va ma'no jihatdan o'zaro bog'lanishi natijasida hosil bo'lgan sintaktik birlikdir. U gapdan farqli ravishda tugallangan fikrni ifodalaydi, balki gapning tarkibiy qismi sifatida xizmat qiladi. So'z birikmasi sintaksisning asosiy obyektlaridan biri bo'lib, u so'zlarning o'zaro munosabatini, bog'lanish usullarini va grammatik vositalarini o'rganadi. Tilshunoslik tarixida so'z birikmasi masalasi turlicha talqin qilingan. Masalan, rus tilshunosi Viktor Vinogradov so'z birikmasini sintaksisning mustaqil obyektlaridan biri sifatida ko'rib, uni grammatik bog'lanish asosida shakllanadigan birlik deb ta'riflaydi. Uning fikricha, so'z birikmasi komponentlari orasida tobe va hokim munosabat mavjud bo'ladi. Nemis tilshunosligida esa so'z birikmasi ko'proq "Wortgruppe" yoki "Phrase" tushunchalari orqali ifodalanadi. Bu borada Noam Chomsky tomonidan ishlab chiqilgan generativ grammatika nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Unga ko'ra, sintaktik birliklar chuqur va yuzaki tuzilma asosida shakllanadi.

O'zbek tilshunosligida so'z birikmasi sintaksisning muhim masalalaridan biri sifatida o'rganilgan. So'z birikmasi gapning qurilish materiali bo'lib, unda hokim va tobe komponentlar mavjud bo'ladi. Hokim so'z asosiy ma'noni ifodalasa, tobe so'z unga aniqlik, to'ldiruv yoki hol ma'nosini yuklaydi. Masalan, "kitob o'qimoq", "tez yugurmoq", "maktabga bormoq" kabi birikmalarda fe'l hokim so'z hisoblanadi.

Nemis tilida so'z birikmalarida grammatik bog'lanish ko'pincha kelishik, predlog va so'z tartibi orqali ifodalanadi [1; 129]. O'zbek tilida esa qo'shimchalar muhim rol o'ynaydi. Masalan, nemis tilida "*ein Buch lesen*" (kitob o'qimoq) birikmasida fe'l obyekt bilan bevosita bog'lanadi, o'zbek tilida esa "kitobni o'qimoq" shaklida tushum kelishigi qo'shimchasi orqali bog'lanish yuzaga keladi. O'zbek tilshunosligida so'z birikmalari sintaksisning muhim obyektlaridan biri sifatida izchil o'rganib kelinadi. So'z birikmasi – bu ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zning grammatik va semantik jihatdan bog'lanishi natijasida hosil bo'ladigan sintaktik birlikdir. So'z birikmalari tarkibidagi hokim so'zning qaysi turkumga mansubligiga ko'ra turlicha turlarga ajratiladi. Shular ichida fe'l hokim bo'lgan birikmalar, ya'ni fe'lli so'z birikmalari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki fe'l nutqda harakat, holat va jarayonni ifodalovchi markaziy kategoriya bo'lib, gapning predikativ asosini shakllantirishda yetakchi rol o'ynaydi. Shu bois fe'lli so'z birikmalarining struktur-semantik xususiyatlarini tadqiq etish o'zbek sintaksisining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Fe'lli so'z birikmasi - hokim komponenti fe'l bilan ifodalangan birikmadir. Bunday birikmalar harakat, holat yoki jarayonni ifodalaydi va unga turli aniqlovchi unsurlar qo'shiladi. Fe'lli so'z birikmalari har ikki tilda ham keng tarqalgan bo'lib, gapning asosiy semantik yadrosini tashkil qiladi.

Nemis tilida fe'lli birikmalar "Verbphrase" deb ataladi. Masalan: "*nach Hause gehen*" (uyga bormoq), "*schnell laufen*" (tez yugurmoq), "*mit dem Freund sprechen*" (do'sti bilan gaplashmoq).

O'zbek tilida esa fe'lli so'z birikmalari fe'l va uning tobe komponentlaridan iborat bo'ladi: "uyga bormoq", "tez yugurmoq", "do'sti bilan gaplashmoq". Har ikki tilda ham fe'l markaziy rol o'ynaydi, chunki u harakatni ifodalaydi va boshqa komponentlarni o'ziga bo'ysundiradi.

So'z birikmasi nazariyasi struktur, funksional va generativ yondashuvlar asosida o'rganiladi. Struktur yondashuvda so'zlarning formal bog'lanishi muhim hisoblanadi. Funksional yondashuv esa ularning kommunikativ vazifasini o'rganadi. Generativ grammatika esa sintaktik strukturaning chuqur mexanizmlarini tahlil qiladi. Fe'lli so'z birikmalari harakatning semantik markazi sifatida gapning predikativ asosini tashkil etadi. Ular obyekt, aniqlovchi va hol komponentlari bilan kengayishi mumkin. Shu sababli fe'lli birikmalar sintaksisning eng faol va dinamik qismi hisoblanadi.

Nemis tilida fe'lli so'z birikmalari (Verbphrasen) sintaktik tizimning markaziy unsurlaridan biri hisoblanadi. Fe'l harakat, holat yoki jarayonni ifodalovchi asosiy komponent bo'lib, u boshqa sintaktik birliklarni - to'ldiruvchi (Objekt), hol (Adverbial), predikativ qism (Prädikativ) kabi elementlarni o'ziga bo'ysundiradi. Shu jihatdan fe'lli so'z birikmalari grammatik va semantik jihatdan murakkab tuzilishga ega bo'lib, ular nemis tilining morfologik va sintaktik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Fe'lli so'z birikmasining asosiy grammatik xususiyati – fe'lning valentlik xususiyatidir. Valentlik nazariyasi asoschisi *Lucien Tesnière* fe'lni gapning markaziy yadrosi sifatida talqin qilib, quyidagicha yozadi: „*Das Verb ist das organisierende Zentrum des Satzes* [3;210]“.

Bu fikrga ko'ra, fe'l o'ziga boshqa sintaktik komponentlarni – aktantlarni – biriktiradi. Nemis tilida fe'lli so'z birikmasining grammatik qurilishi aynan shu aktantlarning soni va turiga bog'liq.

Helbig Gerhard va *Joachim Buscha* valentlikni quyidagicha ta'riflaydilar:

„*Die Valenz des Verbs bestimmt Zahl und Art der vom Verb abhängigen Satzglieder.*“ [2; 183]

Demak, fe'lli so'z birikmasi grammatik jihatdan fe'lning talab qilgan majburiy komponentlari (Ergänzungen) asosida shakllanadi. Masalan: *Er schenkt dem Kind ein Buch*. Bu yerda *schenken* fe'li uch valentli bo'lib, Subjekt, Dativ va Akkusativ talab qiladi. Nemis tilida fe'lli so'z birikmasining muhim grammatik belgisi – boshqaruvdir. Fe'l ma'lum kelishikni yoki predlogli konstruksiyani talab qiladi. Bu hodisa fe'lning sintaktik imkoniyatlarini cheklaydi va tizimlashtiradi.

Duden grammatikasida quyidagicha qayd etiladi:

„*Viele Verben fordern einen bestimmten Kasus oder eine feste Präposition* [4; 85]“.

Masalan: *warten auf* + Akk., *helfen* + Dat., *sich erinnern an* + Akk.

Bu hodisa fe'lli so'z birikmasining grammatik-semantik yaxlitligini ta'minlaydi, chunki kelishik talabi ko'pincha ma'no bilan bevosita bog'liq bo'ladi.

Fe'lli so'z birikmasining semantik xususiyatlari fe'lning argument tuzilishi bilan belgilanadi. Har bir fe'l ma'lum semantik rollarni (Agent, Patiens, Experiencer va boshqalar) talab qiladi.

Ulrich Engel fe'lning sintaktik va semantik bog'liqligini quyidagicha ifodalaydi: „*Die syntaktische Struktur eines Satzes ist eng mit der semantischen Struktur des Verbs verbunden.*“

Masalan: *Der Lehrer erklärt den Schülern die Regel*.

Bu birikmada *erklären* fe'li semantik jihatdan Agent (Lehrer), Rezipient (Schülern) va Thema (Regel) rollarini talab qiladi. Shu bois nemis tilida fe'lli so'z birikmalari grammatik jihatdan strukturaviy birlik bo'lsa-da, ularning shakllanishi fe'lning semantik potentsialiga tayanadi.

Nemis tilida fe'lli birikmalar semantik mustaqillik darajasiga ko'ra ikki guruhga ajratiladi:

Erkin birikmalar – ma'no tarkibiy qismlarga ajraladi: *ein Haus bauen*

Frazeologik birikmalar – ma'no yaxlit va ko'chma xarakterga ega: *eine Entscheidung treffen*

Harald Burger frazeologiyani quyidagicha tavsiflaydi: „*Phraseologismen sind feste Wortverbindungen mit einer (teilweise) idiomatischen Bedeutung* [2; 129].“

Bu turdagi fe'lli birikmalarda grammatik struktura saqlanadi, biroq semantik jihatdan ular butun birlik sifatida talqin qilinadi.

Nemis tilida fe'lli so'z birikmalari analitik shakllar orqali ham ifodalanadi: *hat geschrieben* (Perfekt), *wird kommen* (Futur), *muss arbeiten* (Modal konstruksiya)

Bu yerda asosiy leksik ma'no asosiy fe'lga tegishli bo'lsa, yordamchi fe'llar grammatik ma'noni ifodalaydi.

Peter Eisenberg fe'l shakllari haqida shunday yozadi: „*Die Verbformen tragen die zentralen grammatischen Kategorien des Satzes* [2; 131].“

Nemis tilida fe'lli so'z birikmalari sintaktik va semantik tizimning asosiy elementini tashkil qiladi. *Schmid* ta'kidlaganidek, „*Die Syntax jedes Satzes hängt in oberster Instanz vom Verb ab*“, bu yerda fe'lning valentligi gapning kompleks tuzilishining negizini tashkil etadi. Bu birliklar gapning predikativ markazi sifatida xizmat qilib, harakat, holat, jarayon va munosabatni ifodalaydi. Fe'l va unga bog'langan komponentlar o'zaro bog'lanib, grammatik va semantik yaxlitlik hosil qiladi. Fe'lli so'z birikmalari grammatik jihatdan fe'lning talab qilgan argumentlari bilan belgilanadi. Masalan, *geben* fe'li uch valentli bo'lib, Subjekt, Dativ va Akkusativni talab qiladi: *Er gibt dem Kind ein Buch*. Shu bilan birga, *helfen* fe'li faqat Subjekt va Dativni talab qiladi: *Die Lehrerin hilft den Schülern*. Bu misollar fe'lning valentligi orqali fe'lli birikmaning sintaktik tuzilishi va semantik imkoniyatlari belgilanadi. Semantik jihatdan fe'lli so'z birikmalari turli rollarni aks ettiradi. Ba'zi fe'llar agentlik va obyekt rollarini bildiradi, masalan: *Der Mechaniker repariert das Auto*. Boshqalar esa psixologik yoki abstrakt jarayonlarni ifodalaydi: *Er vertraut seinem Kollegen*. Shu bilan fe'lning semantik xususiyati uning argumentlari orqali aniq namoyon bo'ladi.

Nemis tilida fe'lli birikmalar murakkab konstruksiyalar orqali kengayadi. Funktsional fe'lli birikmalar (*Funktionsverbgefüge*) masalan: *eine Entscheidung treffen*, *in Betracht ziehen*, semantik jihatdan yaxlit birlikni

hosil qiladi. Ajraluvchi prefiksli fe'llar esa prefiks va fe'l orasida sintaktik masofa mavjud bo'lsa-da, semantik yaxlitlikni saqlaydi: *Er steht früh auf, Sie lädt die Gäste ein.*

Sintaktik transformatsiyalar fe'lli so'z birikmalarining semantik mazmunini o'zgartirmaydi. Ulrich Engelning 1977-yilda chop etilgan ishi aslida ingliz tilidagi korpus asosidagi tilshunoslik tadqiqotiga (progressive forms) tegishli bo'lib, u fe'l shakllarining funksiyalari va kontekstlarini tahlil qiladi [4; 210]. Aktiv-passiv konstruktsiyalarni oladigan bo'lsak, masalan: *Der Lehrer erklärt den Stoff* → *Der Stoff wird vom Lehrer erklärt*, semantik munosabatlar saqlanadi, faqat grammatik markaz almashadi.

Modal va aspektual elementlar fe'lli birikmalarining semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Aspektual ifoda davomiylik, takroriylik yoki tugallanishni bildiradi: *Er ist am Arbeiten* (davomiylik), *Er pflegt spät zu kommen* (takroriylik). Modal fe'llar esa harakatning ehtimolligi yoki zaruriyatini aks ettiradi: *Sie kann schwimmen, Wir müssen pünktlich sein.*

Bundan tashqari, fe'lli so'z birikmalarining kollokatsion bog'lanishlari ham semantik stabillikni ta'minlaydi. Masalan: *einen Beitrag leisten, Maßnahmen ergreifen, eine Prüfung ablegen*. Bu birliklar grammatik jihatdan erkin bo'lsa-da, semantik jihatdan normativ va mustahkam xarakterga ega. Shu bois, nemis tilida fe'lli so'z birikmalari murakkab va ko'p qatlamli birlik sifatida namoyon bo'ladi. Ular fe'lning morfologik kategoriyalari, argument strukturalari, funksional konstruktsiyalar, ajraluvchi prefiksler, modal va aspektual vositalar hamda kollokatsion bog'lanishlar orqali sintaktik va semantik yaxlitlikni ta'minlaydi. Shu bilan fe'lli so'z birikmalari nemis tilining predikativ tizimida markaziy ahamiyatga ega bo'ladi.

Xulosa. Nemis va o'zbek tillarida fe'lli so'z birikmalarining qiyosiy tahlili ushbu birliklarning har ikki til sintaktik tizimida markaziy o'rin egallashini ko'rsatadi. Fe'lning valentlik xususiyatlari, argument tuzilmasi hamda boshqaruv mexanizmlari fe'lli birikmalarining grammatik shakllanishi va semantik mazmunini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari nemis tilining flektiv va o'zbek tilining agglutinatив xususiyatlari fe'lli so'z birikmalarining tuzilishi, bog'lanish usullari va grammatik ifoda vositalarida sezilarli farqlarni yuzaga keltirishini tasdiqlaydi. Xususan, nemis tilida kelishik, predlog va so'z tartibi asosiy vosita bo'lsa, o'zbek tilida affiksatsiya yetakchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, har ikki tilda fe'lning semantik potentsiali va sintaktik funksiyasi o'xshashlik kasb etib, gapning predikativ yadrosini tashkil etadi. Shuningdek, fe'lli birikmalarining erkin va frazeologik turlari, funksional fe'lli konstruktsiyalar, ajraluvchi fe'llar hamda kollokatsion birliklar tilning semantik boyligini va ifoda imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim vositalar ekanligi aniqlandi. Bu birliklar tarjima jarayonida ham alohida e'tibor talab qiladi, chunki ularning mazmuni ko'pincha bevosita tarjima bilan emas, balki kontekstual va funksional moslik asosida ifodalanadi. Umuman olganda, mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik nazariyasini boyitish bilan birga, nemis tilini o'rganayotgan o'zbek talabalari uchun metodik asos yaratadi. Fe'lli so'z birikmalarini chuqur o'rganish til o'qitish jarayonini takomillashtirish, tarjima sifatini oshirish hamda madaniyatlararo muloqotni samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Azim Hojiyev. *O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasallishining nazariy masalalari. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti. Toshkent-2010*
2. Duden. *Die Grammatik. 9. Auflage, herausgegeben von der Dudenredaktion und Angelika Wöllstein 2016.*
3. Eisenberg, P. *Grundriss der deutschen Grammatik. 5. Auflage. Berlin, 2013.*
4. Engel, Ulrich. *Syntax der deutschen Gegenwartssprache. Berlin: Schmidt 1977.*
5. Helbig, Gerhard; Buscha, Joachim. *Klett Sprachen GmbH., 2021.*

O‘ZBEK TILIDA VIZUAL KOGNITIV FE‘LLARNING SINTAKTIK XUSUSIYATLARI

Karimjonova Shahloxon Ravshanjonovna,

Farg‘ona davlat universiteti,

Ingliz tili amaliy kursi kafedrası dotsenti,

filologiya fanlari doktori (DSc)

shahloxonkarimjonova@gmail.com

Orcid:0009-0006-0224-3315

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikdagi “valentlik” tushunchasining nazariy talqinlari tahlil qilinib, uning fe‘l semantikasi va sintaksisi bilan uzviy bog‘liqligi asoslab beriladi. Valentlik terminining ilmiy muomalaga kirib kelishi L.Tenyer qarashlari bilan bog‘liq ekani ko‘rsatilib, keyingi tadqiqotlarda S.D.Katsnelson tomonidan valentlik so‘zning nutqdagi realizatsiyasi va boshqa birliklar bilan sintaktik munosabatga kirishish imkoniyati sifatida izohlangani yoritiladi. Shuningdek, A.V.Grotning valentlikka kengroq – so‘z turkumlariaro qo‘llanish chegaralarini belgilovchi xossa sifatidagi yondashuvi hamda D.E.Rozental va M.A.Telenkov lug‘atidagi ta‘riflar taqqoslanadi. O‘zbek tilshunosligidagi yondashuvlar (A.Hojiyev, M. Mirtojiyev) asosida valentlikning sof sintaktik emas, balki semantik-grammatik kategoriya ekanligi, u so‘zning leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadigan potensial imkoniyat ekani asoslanadi. Maqolaning amaliy qismi vizual kognitiv fe‘llarning (ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq va boshqalar) valentlik tuzilishini yoritishga bag‘ishlanib, agens–obyekt munosabati, vaqt, o‘rin, holat, vosita hamda sabab-maqсад kabi kengaytiruvchilar orqali fe‘l ma‘nosining ochilishi ko‘rsatiladi. Obligat va fakultativ kengaytiruvchilar farqi (ko‘rmoqda obyekt zaruriy, qaramoqda obyekt ko‘pincha fakultativ) asosida vizual idrok fe‘llarining semantik-sintaktik paradigmalari izohlanadi.

Kalit so‘zlar: valentlik, fe‘l valentligi, aktant, kengaytiruvchi, obligat kengaytiruvchi, fakultativ kengaytiruvchi, fe‘l semantikasi, semantik-grammatik kategoriya, vizual kognitiv fe‘llar, ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq, agens, obyekt, lokativ, temporal.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВИЗУАЛЬНЫХ КОГНИТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ В УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье анализируются основные трактовки понятия «валентность» в лингвистике и обосновывается её связь с семантикой и синтаксической реализацией глагола. Показано, что термин впервые был введён Л.Теньером и первоначально понимался как способность глагола присоединять подлежащее и объекты. Далее рассматривается интерпретация С.Д.Кацнельсона, согласно которой валентность является свойством слова, обеспечивающим его синтаксические связи на основе собственного значения, а также позиция А.В.Грота, предлагающего более широкий подход, связывающий валентность с ограничениями сочетаемости между частями речи. Приводится сопоставление с дефиницией из «Словаря лингвистических терминов» Д.Э.Розенталя и М.А.Теленкова. На материале узбекского языкознания (А.Ходжиев, М.Миртожиев) доказывается, что валентность не сводится к чисто синтаксическому явлению, а представляет собой семантико-грамматическую категорию, обусловленную лексико-семантическими характеристиками слова. Практическая часть посвящена валентностной структуре визуально-когнитивных глаголов (ko‘rmoq, qaramoq, tikilmoq, kuzatmoq, ko‘z yugurtirmoq и др.), где показана роль актантов и расширителей (agens, объект, время, локатив, способ/состояние, средство, причина-цель) в раскрытии значения глагола. Выявляется различие обязательных и факультативных расширителей: например, для ko‘rmoq объект выступает обязательным, тогда как для qaramoq объект может быть факультативным. Сделан вывод о том, что степень направленности и интенсивности перцептивного акта определяет конфигурацию валентности и семантико-синтаксическую парадигму глагола.

Ключевые слова: валентность, глагольная валентность, актанты, расширители, обязательная валентность, факультативная валентность, семантика глагола, семантико-грамматическая категория, визуально-когнитивные глаголы, перцептивные глаголы, agens, объект, локатив, темпоратив, способ действия.

SYNTACTIC FEATURES OF VISUAL COGNITIVE VERBS IN THE UZBEK LANGUAGE

Abstract. This article examines major linguistic interpretations of the concept of valency and demonstrates its close relationship with verb semantics and syntactic realization. The study notes that the term was introduced by L.Tesniere, who primarily defined valency within the verb domain as the ability of a verb to attract a subject and objects. The paper then discusses S.D.Katsnelson's view of valency as a property of a word that enables it, on the basis of its meaning, to enter syntactic relations with other words, as well as A.V.Grot's broader (partly extralinguistic) approach linking valency to constraints on how parts of speech can modify or be modified. The definition offered in the Dictionary of Linguistic Terms by D.E.Rosenthal and M.A.Telenkov is also considered. Drawing on Uzbek linguistic scholarship (A. Hojiyev; M. Mirtojiyev), the article argues that valency is not a purely syntactic notion but a semantic-grammatical category determined by the lexical-semantic potential of a word. The applied part focuses on the valency structure of visual cognitive verbs in Uzbek (e.g., *ko'rmoq* 'see', *qaramoq* 'look', *tikilmoq* 'stare', *kuzatmoq* 'observe', *ko'z yugurtirmoq* 'glance/skim'). The analysis shows how meaning is revealed through actants and modifiers such as the agent, object, time, location, manner/state, instrument and cause/goal. A key result is the distinction between obligatory vs. optional complements: for instance, *ko'rmoq* typically requires an object, whereas *qaramoq* may occur without an explicit object. The article concludes that the degree of intentionality and the intensity of perception shape the valency configuration and the semantic-syntactic paradigm of visual verbs.

Key words: valency, verb valency, actants, complements, obligatory complements, optional complements, verb semantics, semantic-grammatical category, visual cognitive verbs, perception verbs, agent, object, locative, temporal, manner, instrument, cause and purpose.

Kirish. Tilshunoslikda "valentlik" tushunchasi turli olimlar tomonidan har xil talqin qilinadi. Bu atamani fan doirasiga birinchi bo'lib kiritgan fransuz tilshunosi L.Tenyer hisoblanadi. U valentlikni, asosan, fe'l doirasida ko'rib, fe'lning gapda subyekt va obyektlarni o'ziga biriktirish qobiliyati sifatida talqin etgan. L.Tenyer fikricha, fe'lning sintaktik jihatdan zaruriy bo'lgan semantik komponentlari aynan shu subyekt va obyektlar bilan belgilanadi. Bu yerda u egani, bevosita va bilvosita to'ldiruvchilarni nazarda tutadi. Shu bilan birga, fe'lning boshqaruvi ostida keluvchi ayrim boshqa sintaktik birliklar ham mavjud bo'lib, ular ko'pincha obligatori valentligining aktantlari sifatida qaraladi. Shunga qaramay, L.Tenyer valentlikni faqat fe'lning birikish imkoniyati bilan cheklab, uni fe'lning leksik ma'nosi bilan bog'liq holda yuzaga kelishini e'tibordan chetda qoldiradi. Tilshunos S.D.Katsnelson esa valentlikni so'zning gapdagi realizatsiyasi va boshqa so'zlar bilan qanday munosabatga kirishishini ifodalovchi omil sifatida izohlaydi. Fransuz tadqiqotchisi A.V.Grot valentlikka bundan ancha keng va ekstralingvistik yondashuvni taklif etadi. Uning fikricha, valentlik bir so'z turkumining boshqa so'z turkumiga nisbatan ishlatilish chegaralarini belgilaydi, ya'ni so'zning boshqa so'zga nisbatan aniqlovchi bo'lishi yoki o'zi aniqlanish imkoniyatini ifodalovchi lingvistik xossadir [1].

Adabiyotlar tahlili. S.D.Katsnelson "Valentlik so'zning xususiyati bo'lib, so'zning o'z ma'nosi asosida boshqa so'zlar bilan sintaktik munosabatga kirishuvini amalga oshirmoqdir" deb ta'kidlaydi. S.D.Katsnelsonning bu yondashuvi ilmiy asosli va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u so'zning nutqdagi faoliyatini, uning boshqa birliklar bilan qanday aloqaga kirishishini tushunishga yordam beradi. Ayniqsa, fe'llarning valentlik xususiyatlarini o'rganishda bu ta'rif nihoyatda muhim, chunki u grammatik qurilmalar orqasidagi semantik mexanizmlarni ochib beradi.

"Valentlik" terminining mazmuni va izohini aniqlashtirish maqsadida D.E.Rozental va M.A.Telenkov tomonidan tuzilgan "Lingvistik atamalar lug'ati"ga murojaat qilindi. Mazkur manbada valentlik so'zning boshqa so'zlar bilan birikib ibora yoki konstruksiyalar hosil qilish qobiliyati sifatida izohlanadi [2].

A.Hojiyevning fikricha so'zning valentligi deb "So'zning muayyan so'z bilan birika olishi imkoniyati. Masalan, o'rgatmoq fe'li harakat obyektini va adresatni ifodalovchi so'z bilan birika oladi (so'z birikmasi hosil qila oladi): do'stiga suzishni o'rgatmoq [3]".

M.Mirtojiyevning ta'kidlashicha, "So'z ma'nosining logik-semantik qatlamini, uning sintagmatik xususiyatlarini o'rganishda so'z valentliklarini aniqlash va sistemalashtirish alohida ahamiyatga ega. Valentlik tushunchasi sof sintaktik tushuncha emas, balki semantik-grammatik tushunchadir. Boshqacha qilib aytganda, valentlik gap bo'lagining xususiyati emas, balki so'z turkumining, so'zning xususiyatidir. So'z valentligi uning gapda qanday bo'lak bo'lib kelishi bilan belgilanmaydi. So'z valentligi uning leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadi. Shu ma'noda valentlikni o'rganish birinchi navbatda so'z turkumi xususiyatlarini, so'z xususiyatlarini o'rganish demakdir [4]".

M.Mirtojiyevning bu fikri valentlik tushunchasini faqat sintaktik darajada emas, balki semantik-grammatik nuqtayi nazardan yoritishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. U valentlikni gapning yuzaki tarkibiy qismlarini bog'lovchi vosita deb emas, balki so'zning chuqur leksik-semantik xususiyatlari bilan belgilanadigan kategoriya sifatida talqin etadi. M.Mirtojiyevning ta'kidlashicha, valentlik so'z turkumiga,

soʻzning oʻziga xos semantik imkoniyatlariga bogʻliq. Bu esa, feʼllar, otlar, sifatlar va boshqa soʻz turkumlarining oʻziga xos valentlik strukturalariga ega ekanligini anglatadi. Anʼanaviy yondashuvlarda valentlik koʻpincha feʼlning sintaktik birikish imkoniyatlari orqali tahlil qilinadi. M.Mirtojiyev esa bu yondashuvni kengaytirib, soʻzning semantik salohiyatiga asoslangan birikish imkoniyatini ilgari suradi. Bu esa valentlikni chuqurroq, konseptual darajada tahlil qilish zaruratini tugʻdiradi. U valentlikni gap boʻlagi sifatidagi rol emas, balki soʻzning oʻzida mujassam semantik-potensial kuch deb talqin qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Oʻzbek tilshunosligida leksik birliklarning valentlik xususiyatlari koʻpincha ularning lugʻaviy maʼnosi bilan uzviy bogʻliq holda talqin qilinadi. Bu holat vizual kognitiv feʼllar misolida yana-da yaqqol namoyon boʻladi. Chunki koʻrish va idrok jarayonini ifodalovchi feʼllar (qaramoq, koʻrmoq, tikilmoq, kuzatmoq, sinchiklab qaramoq, koʻz yugurtirmoq va b.) oʻz semantik tabiatiga koʻra turli turdagi kengaytiruvchilarni talab qiladi va ularning bogʻlanish imkoniyatlari feʼlning maʼno tuzilishini ochib beradi.

Semantik jihatdan vizual kognitiv feʼllar ikki asosiy maʼno turini aks ettiradi:

subyektning idrok faoliyati (koʻrish, qarash, kuzatish);

idrok jarayonining intensivligi yoki usuli (sinchiklab qarash, tikilib qarash, yashirincha qarash, yuzaki koʻz yugurtirish va b.).

Shu sababli bu feʼllarning valentlik tuzilishi ham ikki yoʻnalishda shakllanadi: idrok qiluvchi shaxs (agenc) bilan bogʻlanish va idrok obyektining mavjudligi yoki mavjud emasligi.

Masalan, qaramoq feʼli obyekt talab qilmay ishlatilishi mumkin (Sardor uzoqqa qaradi), biroq koʻrmoq feʼli odatda obyekt talab qiladi (Sardor mashinani koʻrdi). Bu farq lugʻaviy maʼnodagi idrok jarayonining turlicha darajada maqsadlilikka ega ekanligini koʻrsatadi.

Tahlil va natijalar. Tilshunoslikda eʼtirof etilganidek, feʼlning valentligi uning semantik mohiyatidan kelib chiqadi. Vizual feʼllar misolida bu bogʻlanishlar quyidagicha aniqlanadi:

1. *Bajaruvchi (agens)* – koʻrish jarayoni subyekt bilangina bogʻlanadi. Masalan, *Men koʻrdim. U qaradi. Biz kuzatdik.*

2. *Obyekt (manba)* – koʻrishning nimalarga qaratilganini bildiradi. Masalan, *Men qushni koʻrdim. U derazaga qaradi. Bola osmonni kuzatdi.*

3. *Payt* – idrok jarayonining vaqti feʼlning semantik strukturasini bilan bevosita bogʻliq. Masalan, *Bugun u uzoq vaqt osmonni kuzatdi.*

4. *Oʻrin (lokalis)* – koʻruv aktining qayerda sodir boʻlganligini ifodalaydi. Masalan, *U deraza oldida turib qaradi. Talaba kitobga koʻz yugurtirdi.*

5. *Holat* – koʻrishning qanday tarzda amalga oshirilganini koʻrsatadi. Masalan, *U sinchiklab qaradi. U jahl bilan tikildi.*

6. *Usul, vosita* – baʼzan idrok vosita orqali chegaralanadi. Masalan, *U durbin orqali kuzatdi.*

7. *Sabab-maqсад* – vizual jarayonning motivatsiyasini bildiradi. Masalan, *U unga maʼnoli tikildi. U yomonlikni sezib, ortiga qaradi.*

Vizual feʼllarning kengaytiruvchilari ularning semantik imkoniyatlarini ochib beradi. Feʼlning qanday kengayish darajasi koʻrish jarayonining qanday maʼnoda qoʻllanayotganini belgilaydi: harakatmi, holatmi, maqsadlimi, yashirinmi, diqqatlimi yoki yuzakimi.

Feʼllarning zaruriy (obligator) va nozaruriy (fakultativ) kengaytiruvchilarga ajralishi vizual feʼllarda ayniqsa sezilarli.

Koʻrmoq feʼlida obyekt zaruriy kengaytiruvchi hisoblanadi. Masalan, *Men uni koʻrdim* (obyektsiz feʼl semantik jihatdan toʻliq boʻlmaydi).

Qaramoq feʼlida obyekt fakultativ. Masalan, *U uzoqqa qaradi* (obyektsiz ham mumkin).

Tikilmoq feʼlida obyekt koʻpincha zaruriy, chunki feʼl maʼnosi maqsadli qaratilgan idrokni talab qiladi. Masalan, *U menga tikildi.*

Koʻz yugurtirmoq odatda obyekt talab qiladi, chunki jarayonning oʻzi obyekt ustida amalga oshadi. Masalan, *U matnga koʻz yugurtirdi.*

Xulosa. Vizual feʼllarning zaruriy kengaytiruvchilari ularning lugʻaviy maʼnosi bilan belgilanadi. Idrok obyektga qaratilgan boʻlsa – obyekt zaruriydir, yoʻnaltirilmagan boʻlsa – fakultativ boʻladi.

Vizual kognitiv feʼllarning bogʻlanish imkoniyatlari ularning lugʻaviy maʼnosini ochuvchi eng asosiy koʻrsatkichlardan biridir. Har bir feʼl maʼnosi oʻz zahirida qanday turdagi kengaytiruvchilarni talab qilishini belgilaydi. Idrokning yoʻnaltirilganlik darajasi, obyektning mavjudligi, oʻrin, vaqt va hol omillari feʼlning valentlik strukturasini shakllantiradi. Shuning uchun vizual kognitiv feʼllarning semantik va sintaktik paradigmalari maʼnoni kengaytirish tamoyillari asosida tahlil qilinadi va bu ularning kognitiv tabiati haqidagi xulosalarni mustahkamlaydi.

1. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2010. – Б.235.
2. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1976. <https://rus-yaz.niv.ru/doc/linguistic-terms/fc/slovar-194.htm#zag-143> (murojaat sanasi: 27.07.2025)
3. Хожиев А. Тилиунослик терминларининг изоҳли лугати. – Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.96.
4. Қўчқортоев И. Сўз маъноси ва унинг валентлиги (ўзбек тилидаги нутқ феъллари материали асосида). – Тошкент: Фан, 1977. – Б.71.
5. Karimjonova, S. (2025). Semantic structures of perception verbs in english and uzbek: a cross-linguistic comparison. *TARAQQIYOT SPEKTRI*, 1(8), 63-68.
6. Karimjonova, S. R. (2022). The linguistic functions of intonation components. *Oriental Art and Culture*, 3(4), 601-606.
7. Karimjonova, S. (2025). O'zbek tilidagi vizual-kognitiv fe'llarning lokutiv, illokutiv va perlokutiv nutq aktlaridagi funksiyalari. " *Issues of Turkish Philology*", 1(1).
8. Karimjonova, S. R. (2024). The historical and cultural heritage of the Silk Road: Urgent issues and research prospects. *Madani Multidisciplinary Journal*, 4, 1557-65.
9. Karimjonova, S. R. (2021). Cognitive Aspects Of The Causative Verb To Have In Modern English. *Current Research Journal Of Philological Sciences* (2767-3758), 2(11), 141-145.
10. Ravshanjonovna, K. S. (2025). Kognitiv lingvistika doirasida tushuncha va konseptga oid yondashuvlarning qiyosiy tahlili. *Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari*, 15(01), 191-193.

BADIIY MATNDA MILLIY KONSEPTLARNI TAHLIL QILISH METODLARI

Jumanova Orzigul Sa'dulla qizi,
Qarshi davlat texnika universiteti
xorijiy tillar fakulteti assistenti
jumanovaorzigul@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matnda konseptlarni lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilish masalasi yoritiladi. Tadqiqotda konsept tushunchasining nazariy asoslari, uning kognitiv va madaniy xususiyatlari hamda badiiy matnda ifodalanish usullari tahlil qilinib, konseptlarning lingvistik birliklar, kontekst va madaniy komponentlar orqali namoyon bo'lishi asoslab beriladi. Tadqiqot obyekti sifatida Cho'lponning "Kecha va kunduz" romani tanlanib, undagi "erkinlik", "oila", "mehmondo'stlik", "nomus" kabi konseptlar lingvokulturologik, kontekstual va semantik maydon metodlari asosida tahlil qilinadi. Maqolada konseptlarning bevosita emas, balki bilvosita ifodalanishi, ularning ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega ekani hamda madaniy komponentning ustuvorligi asoslab beriladi. Shuningdek, badiiy matnni tahlil qilishning bosqichli modeli ishlab chiqilib, konseptni aniqlash, lingvistik birliklarni ajratish, madaniy komponentni ochish, kontekstual tahlil va natijani umumlashtirish jarayonlari izohlanadi. Tadqiqot natijalari badiiy matnni chuqur anglash va milliy-madaniy dunyoqarashni ochib berishda lingvokulturologik metodlarning ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: konsept, madaniyat, lingvokulturologiya, badiiy matn, tahlil, kontekstual va semantik maydon metodlari

METHODS OF ANALYZING NATIONAL CONCEPTS IN LITERARY TEXTS

Abstract. This article examines the issue of analyzing concepts in literary texts based on a linguocultural approach. The study explores the theoretical foundations of the concept, its cognitive and cultural characteristics, and the ways it is expressed in literary discourse. It also substantiates how concepts are manifested through linguistic units, context, and cultural components.

The novel "Night and Day" by Cho'lpon is selected as the object of the study, and such concepts as "freedom," "family," "hospitality," and "honor" are analyzed using linguocultural, contextual, and semantic field methods. The article argues that concepts in literary texts are expressed not directly but indirectly, possess a multi-layered semantic structure, and that the cultural component plays a dominant role in their interpretation. Furthermore, a step-by-step model for analyzing literary texts is proposed, including the identification of the concept, selection of linguistic units, interpretation of the cultural component, contextual analysis, and generalization of results. The findings of the research demonstrate the importance of linguocultural methods in deeply understanding literary texts and revealing the national and cultural worldview embedded in them.

Keywords: concept, culture, linguoculturology, literary text, analysis, contextual method, semantic field method

МЕТОДЫ АНАЛИЗА НАЦИОНАЛЬНЫХ КОНЦЕПТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема анализа концептов в художественном тексте на основе лингвокультурологического подхода. В исследовании анализируются теоретические основы понятия концепта, его когнитивные и культурные особенности, а также способы его выражения в художественном тексте. Обосновывается проявление концептов через языковые единицы, контекст и культурные компоненты. В качестве объекта исследования выбран роман Чулпона «Ночь и день», в котором такие концепты, как «свобода», «семья», «гостеприимство», «честь», анализируются с использованием лингвокультурологического, контекстуального и метода семантического поля. В статье доказывается, что концепты в художественном тексте выражаются не прямо, а опосредованно, обладают многослойной семантической структурой, а культурный компонент играет ведущую роль. Кроме того, предлагается поэтапная модель анализа художественного текста, включающая определение концепта, выделение языковых единиц, раскрытие культурного компонента,

контекстуальный анализ и обобщение результатов. Результаты исследования показывают важность лингвокультурологических методов для глубокого понимания художественного текста и выявления национально-культурного мировоззрения.

Ключевые слова: концепт, культура, лингвокультурология, художественный текст, анализ, контекстуальный метод, метод семантического поля

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasiga muhim nazariy birlik sifatida qaraladi. U til vositasida ifodalanadigan va inson ongida shakllanadigan murakkab madaniy-ma'naviy hodisa bo'lib, kognitiv, ijtimoiy hamda psixologik jarayonni o'zida mujassam etadi. Konsept oddiy lug'aviy ma'no bilan cheklanmay, balki unga yaqin yoki bog'liq bo'lgan turli xil qo'shimcha ma'nolarini, ya'nikim assotsiativ aloqalarni va madaniy konnotatsiyalarni (so'z yoki tushuncha inson ongida boshqa so'zlar, tasvirlar yoki his-tuyg'ularni eslatishi bilan bog'liq munosabatlarni) ham qamrab oladi. Shu jihati bilan u zamonaviy lingvistikaning yetakchi yo'nalishlarida, xususan, kognitiv va lingvokulturologik tadqiqotlarda markaziy o'rin egallaydi. Konseptning dolzarbligi til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib berishda yaqqol namoyon bo'ladi. Inson borliqni til orqali idrok etadi, uni tasniflaydi va ma'lum kategoriyalarga ajratadi. Bu jarayonda konseptlar vositachi sifatida xizmat qiladi. Masalan, "oila", "erkinlik", "nomus" kabi tushunchalar turli madaniyatlarda o'ziga xos mazmun bilan boyiydi va aynan til birliklari orqali ifodalanadi. Shunday ekan, konseptlarni tahlil qilish orqali nafaqat til tizimini, balki milliy tafakkur va mentalitetni ham chuqurroq anglash mumkin bo'ladi.

Kognitiv lingvistika doirasida konsept inson ongidagi bilimlarning strukturaviy modeli sifatida talqin qilinadi. U orqali inson atrof-muhit haqidagi ma'lumotlarni tartiblaydi, umumlashtiradi va sharhlaydi. Konseptlar tilning semantik poydevorini tashkil etib, so'zlarning ichki mazmunini, metaforik ifodalarni hamda diskursiv birliklarni tahlil qilishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Lingvokulturologik yondashuvda esa konseptlar milliy madaniyatning asosiy tashuvchisi sifatida baholanadi. Har bir xalq o'z tarixiy tajribasi, urf-odatlar va qadriyatlari asosida o'ziga xos konseptual tizimni shakllantiradi. Masalan, o'zbek tilidagi "mehmondo'stlik" tushunchasi nafaqat mehmon kutish an'anasini, balki saxovat, hurmat va ijtimoiy munosabatlarning o'ziga xos ko'rinishlarini ham ifodalaydi. Shu sababli konseptlarni o'rganish madaniyatlararo muloqot hamda tarjima jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Tarjima nazariyasida konseptual moslik masalasi dolzarbdir. Bir tildagi mazmunni boshqa tilga o'girishda ko'pincha semantik va madaniy tafovutlar yuzaga keladi. Bu esa tarjimondan nafaqat til bilimini, balki madaniy kontekstni chuqur anglashni ham talab qiladi. Tarjima jarayonida matnning mazmunini yaxlitligini saqlash uchun kontekst, milliy fon va qabul qiluvchi auditoriya xususiyatlarini hisobga olish muhimdir. Badiiy matn milliy konseptlarni aks ettiruvchi eng boy manbalardan biri sifatida alohida e'tiborga loyiq bo'lib mazkur maqolamizda badiiy matn va uning tarjimasida milliy konseptlarni tahlil qilishning samarali metodlarini ishlab chiqish va tizimlashtirish asosiy maqsadimizdir.

Metodlar. Ilmiy maqolamizda konseptual tahlil, lingvokulturologik tahlil, kontekstual tahlil, qiyosiy tahlil va semantik maydon tahlili kabi metodlardan foydalangan holda bir qator o'zbek mentalitetiga xos bo'lgan oila, jamiyat, millat, nomus, ayol taqdiri, erkinlik va mehmondo'stlik kabi konseptlarni ko'rib chiqdik. Maqolamizning obyekti sifatida Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanini tahlilga tortdik.

Eng asosiy metod konseptual tahlil metodi bo'lib, o'z nomidan anglashilganidek, badiiy matnda ifodalangan muhim tushunchalar (konseptlar)ni aniqlash, ularning mazmunini, semantik qatlamlarini, madaniy va psixologik vazifasini ochib berishga qaratilgan ilmiy usuldir. Bu metod orqali badiiy matndagi oila, erkinlik, nomus, taqdir kabi asosiy konseptlarni aniqladik va ular bilan bog'liq obrazlar, voqealar hamda til birliklarini tahlil qildik, shuningdek, konseptlarning milliy-madaniy mazmunini ochib berishga harakat qildik. Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanidagi quyidagi parchalarni erkinlik konsepti sifatida keltirish mumkin:

"...bo'shalgan qul singari erkinlik nash'asini kemira-kemira ilgari bosadilar." (Cho'lpon, 2023: 4) Bu yerda "erkinlik" konsepti tabiat tasviri orqali berilgan. Suvning "bo'shalgan qul"ga o'xshatilishi erkinlikning qadrini, uning uzoq kutilgan holat ekanini anglatadi. Bu metafora orqali Cho'lpon badiiy obrazlarning, xususan, Zebining va u orqali jamiyatning ichki ozodlikka bo'lgan ehtiyojini ifodalaydi.

"...ko'ngli qirlarni, dalalarni, ishqilib olis-olis joylarni yana ko'proq tusay boshlagan edi." (Cho'lpon, 2023: 5) Bu misolda yosh qiz qalbidagi orzu va intilishlar aks etgan. "Olis joylar" obrazi erkin hayot, mustaqillik va ichki ozodlik konseptini bildiradi.

Konseptual metod asosida oila konseptini tahlil qilar ekanmiz, Razzoq so'fining xotini Qurvonbibiga aytgan quyidagi gaplari e'tiborimizni tortadi:

“*Qizingni mingboshiga berib keldim, taraddudingni qil!*” (Cho‘lpon, 2023: 112) Bu jumla orqali Cho‘lpon o‘sha davr o‘zbek oilasiga xos bo‘lgan patriarxal tizimni, ota qarorining ustunligini va qiz taqdiri uning rozilgisiz hal qilinishini ko‘rsatadi. Bu yerda “oila” konsepti erkinlik bilan zid holatda namoyon bo‘ladi.

Lingvokulturologik tahlil metodi – bu til birliklari orqali ifodalangan milliy-madaniy mazmunni o‘rganishga qaratilgan ilmiy usul bo‘lib, unda so‘z, ibora, obraz va matn tarkibidagi madaniy belgilar tahlil qilinadi. Mazkur metod yordamida til birliklarida aks etgan urf-odatlar, qadriyatlar va an‘analarni aniqlash, milliy mentalitet hamda dunyoqarashni ochib berish, shuningdek, badiiy matndagi madaniy kodlar va ramzlarni sharhlash mumkin. Yosh qiz Enaxonning ko‘nglidan o‘tgan quyidagi o‘ylar orqali o‘zbek mentalitetiga xos mehmondo‘stlik konseptini chuqur anglash mumkin:

“*Qadrli mehmonlarini yana allaqanday ziyofatlar, mehmongarchiliklar, takalluflarga ko‘mib tashlamoqchi bo‘lardi*” (Cho‘lpon, 2023: 34). Bu yerda ishlatilgan har bir birlik o‘ziga xos milliy-madaniy ma‘noga ega. Masalan, “qadrli mehmonlar” birikmasi o‘zbek mentalitetida mehmonning oddiy tashrif buyuruvchi emas, balki hurmatli, aziz inson sifatida qabul qilinishini bildiradi. Chunki o‘zbek xalqida “Mehmon – atoyi Xudo” degan qarash mavjud bo‘lib, mehmonni qadrlash diniy va madaniy qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Qadimdan “ziyofatlar, mehmongarchiliklar” milliy turmush tarzining muhim qismini tashkil etadi. Ziyofat – bu nafaqat ovqatlanish, balki ijtimoiy muloqot va hurmat ko‘rsatish shakli bo‘lsa, mehmongarchilik o‘zbek jamiyatida qarindoshlik va qo‘ni-qo‘shnichilik aloqalarini mustahkamlovchi muhim an‘ana hisoblanadi. Bu yerda ko‘plik shaklining qo‘llanishi (ziyofatlar, mehmongarchiliklar) mehmon kutish jarayoni bir martalik emas, balki davomli va avloddan avlodga o‘tib kelayotgan an‘ana ekanini anglatadi. “Takalluf” so‘zi lingvokulturologik jihatdan muhim bo‘lib, ortiqcha hurmat, izzat-ikrom va nozik muomala kabi ma‘nolarni o‘zida mujassam etadi. O‘zbek mentalitetida takalluf samimiyatning bir ko‘rinishi hisoblanadi. Ya‘ni inson mehmonni qancha ko‘p e‘zozlasa, shuncha ko‘p hurmat ko‘rsatgan bo‘ladi. “*Ko‘mib tashlamoqchi bo‘lardi*” iborasi ko‘chma ma‘noda qo‘llanib, mehmonni e‘tibor va hurmat-izzat bilan o‘rab olish ma‘nosini beradi. Lingvokulturologik jihatdan bu metafora o‘zbek xalqining saxiylik va bag‘rikenglik xususiyatini yanada kuchaytirib ko‘rsatadi. O‘zbek jamiyatida mehmon kutish insonning tarbiyasi, oilaning obro‘si va ijtimoiy mavqei ko‘rsatuvchi muhim mezon hisoblanadi. Shu sababli mezb-on mehmonni imkon qadar ko‘proq e‘zozlashga intiladi. Bu holat ba‘zan “ortiqcha takalluf” sifatida baholansa-da, aslida u samimiyat, saxovat va hurmat kabi ijobiy qadriyatlarning ifodasidir.

Til birliklarining asl mohiyati aynan nutqiy muhitda ochilishi sababli tilshunoslikda kontekstual tahlil eng muhim metodlardan biri hisoblanadi. Adabiyotshunos A. Nurmonov ta‘kidlaganidek, til birliklarining to‘liq anglanishi kontekst bilan bevosita bog‘liqdir (Nurmonov, 2012: 85). Semantik va pragmatik ma‘nolarni aniqlashda kontekst asosiy vosita sifatida qaraladi. Sh. Rahmatullayev ham so‘z ma‘nosining nozik qirralari aynan kontekst orqali yuzaga chiqishini qayd etadi (Rahmatullayev, 2006: 112). Kontekstual tahlil – bu matndagi so‘z, ibora yoki tushunchani alohida holda emas, balki voqea rivoji, obrazlar o‘rtasidagi munosabatlar, tarixiy va ijtimoiy sharoit bilan birgalikda o‘rganish usulidir. Ya‘ni gapning haqiqiy mazmuni uni o‘rab turgan kontekst orqali ochiladi. Jadid yigiti bilan poyezddagi suhbatlaridan so‘ng o‘zligini, “fuqoro” emas o‘zbek millati ekanligini anglagan Miryoqub tilidan aytilgan “*men uyquda ekanman, g‘aflat bosgan ekan*” (Cho‘lpon, 2023: 193) jumlasini kontekstdan uzilgan holda umumiy ibora sifatida beparvolik, jaholat ma‘nolarini anglatadi. Biroq asar kontekstida u Miryoqub misolida milliy o‘zlikni anglash, ma‘naviy uyg‘onish, jadidchilik ruhining shakllanishi va tafakkur yangilanishini ifodalaydi. Shu orqali Cho‘lpon o‘zi va jadid adiblari uchun muhim bo‘lgan milliy ozodlik, hurriyat g‘oyalarini badiiy tarzda aks ettiradi.

Qiyosiy tahlil ham tilshunoslikda muhim metodlardan biri bo‘lib, u turli til birliklari va matnlarni o‘zaro solishtirish orqali ularning o‘xshash va farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Tilshunos olim, Jakobson tillar o‘rtasidagi farq ularning ifoda imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi desa (Jakobson, 1959: 236), Nida til farqlari nafaqat shakliy, balki semantik va kognitiv tizim bilan ham bog‘liq ekanligini aytadi (Nida, 2001: 87). O‘zbek tilshunosligida ham qiyoslash metodi til birliklarini chuqurroq anglash vositasi sifatida baholanadi hamda lingvokulturologik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi (Safarov, 2008: 67). Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida milliy-madaniy birliklar va ijtimoiy muhit tasviri muhim o‘rin egallaydi. Ushbu birliklarni ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida ularning semantik va lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy tahlil orqali aniqlanadi. Jumladan, asarda uchraydigan “mehmondo‘stlik”, “takalluf”, “ziyofat” kabi birliklar ingliz tilida to‘liq ekvivalentga ega emas. Shu sababli ularning ma‘nosi tarjimada kengaytirilishi, toraytirilishi yoki izohli tarzda berilishi mumkin. Bu holat R. Jakobson ta‘kidlaganidek, tillar o‘rtasidagi farq ularning ifoda imkoniyatlarida namoyon bo‘lishini yana bir bor tasdiqlaydi (Jakobson, 1959: 236). Tarjima jarayonida nafaqat leksik birliklar, balki madaniy kontekst ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki til birliklarining ma‘nosi A. Nurmonov ta‘kidlaganidek, ularning qo‘llanish muhitida to‘liq ochiladi (Nurmonov, 2012: 85). Masalan, “mehmon qilish” tushunchasi ingliz tilida oddiygina “to invite guests” tarzida berilishi mumkin, biroq bu ifoda o‘zbek madaniyatidagi keng ma‘noni to‘liq aks ettira olmaydi. Shu bois

qiyosiy tahlil nafaqat til birliklari o'rtasidagi farqlarni aniqlash, balki ularning ortida turgan milliy qadriyatlar va konseptlarni ochib berishda ham muhim metod hisoblanadi.

Semantik maydon metodi esa til birliklarini ma'no jihatdan o'zaro bog'liq guruhlariga ajratib, ularning umumiy va farqli xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan tahlil usulidir. Asarda "mehmondo'stlik" konsepti atrofida shakllangan semantik maydon bir qator o'zaro bog'liq leksik birliklar orqali ifodalanadi. Jumladan, "mehmon", "ziyofat", "takalluf", "dasturxon" kabi birliklar yagona ma'no tizimini tashkil etib, o'zbek xalqining ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini aks ettiradi. Ushbu birliklar alohida holda emas, balki o'zaro bog'liq tarzda qo'llanib, umumiy semantik maydonni hosil qiladi. Bu esa so'z ma'nosining boshqa birliklar bilan munosabatda aniqlanishini ko'rsatadi (Trier, 1931: 45). Shuningdek, bu tizim tilning lug'aviy tarkibi o'zaro bog'langan elementlardan iborat ekanini tasdiqlaydi (Rahmatullayev, 2006: 156). Natijada, semantik maydon metodi yordamida badiiy matnda milliy qadriyatlar va konseptlar tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Natijalar. Maqolamiz uchun qilgan kichik tadqiqotimiz samarasi o'laroq bir qancha mulohazalarga keldik. Birinchidan, badiiy matnda konseptlar ko'pincha bevosita emas, balki bilvosita ifodalanishini aniqladik. Buning sababi shundaki, badiiy matn faqat axborot yetkazish vositasi emas, balki estetik, madaniy va emotsional mazmunni mujassam etgan murakkab tizimdir. Shu bois muallif konseptlarni to'g'ridan-to'g'ri nomlashdan ko'ra, ularni obrazlar, ramzlar, metaforalar va kontekst orqali ifodalaydi. Masalan, Cho'lponning "Kecha va kunduz" asarida "ayol taqdiri" yoki "milliy qadriyat" kabi konseptlar ochiq tarzda izohlanmaydi. Aksincha, ular qahramonlarning ichki kechinmalari, ijtimoiy muhit tasviri, dialog va voqealar rivoji orqali bilvosita ochib beriladi. Bu holat o'quvchini faol tafakkurga undaydi va matnni chuqurroq anglashga olib keladi. Lingvokulturologik nuqtayi nazardan qaralganda, konseptlar til va madaniyat kesishgan nuqtada shakllanadi. Masalan, "mehmondo'stlik" konsepti alohida ta'riflanmaydi, balki "ziyofat", "takalluf", "mehmon kutish" kabi birliklar orqali ifodalanadi. Bu birliklar birgalikda yagona semantik maydonni hosil qilib, konseptni bilvosita ifodalaydi va ularning ko'p qatlamli, madaniy va ramziy tabiatini ochadi.

Ikkinchidan konseptlar ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega, ular oddiy leksik ma'no bilan cheklanmaydi, balki u inson tafakkuri, tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan uzviy bog'langan murakkab birlik hisoblanadi. Shu sababli uning mazmuni bir necha semantik qatlamlardan tashkil topadi. Birinchi qatlam – *denotativ (asosiy) ma'no* bo'lib, u konseptning lug'aviy ifodasini anglatadi. Masalan, "mehmon" so'zi oddiy ma'noda tashrif buyurgan shaxsni bildiradi. Ikkinchi qatlam – *konnotativ ma'no*, ya'ni shu birlik bilan bog'liq hissiy, baholovchi va assotsiativ ma'nolardir. O'zbek madaniyatida "mehmon" tushunchasi hurmat, izzat-ikrom, saxovat kabi qo'shimcha ma'nolarni ham o'z ichiga oladi. Uchinchi qatlam esa *madaniy-konseptual qatlam* bo'lib, u milliy urf-odatlar, qadriyatlar va ijtimoiy normalar bilan bog'liq holda shakllanadi.

Uchinchidan, har bir konsept lingvistik birliklar orqali ochiladi. Chunki konsept inson tafakkurida mavjud bo'lgan abstrakt birlik bo'lib, u bevosita ko'rinmaydi, balki til orqali namoyon bo'ladi. Til esa konseptni ifodalovchi asosiy vosita hisoblanadi. Shu sababli har qanday konseptni o'rganish jarayoni uning til birliklarida qanday aks etishini tahlil qilish bilan bog'liq. Lingvistik birliklar deganda so'zlar, iboralar, frazeologizmlar, metaforalar va hatto, sintaktik qurilmalar tushuniladi. Aynan shu birliklar orqali konseptning turli jihatlari ochiladi. Masalan, Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lponning "Kecha va kunduz" asarida "milliy qadriyat" konsepti alohida izohlanmaydi, balki "or-nomus", "andisha", "takalluf", "hurmat" kabi leksik birliklar orqali ifodalanadi. Bu birliklar birgalikda konseptning mazmunini shakllantirib, o'quvchiga uni anglash imkonini beradi. Shuningdek, konseptlar faqat alohida so'zlar orqali emas, balki kontekstual bog'lanishlar orqali ham ochiladi. Masalan, muayyan vaziyatda qo'llangan oddiy so'z ham kengroq madaniy ma'noni anglatishi mumkin. Bu esa konseptning til tizimida tarqoq holda, ammo badiiy asarda o'zaro bog'langan birliklar orqali mavjudligini ko'rsatadi. Lingvokulturologik yondashuvga ko'ra, konseptni to'liq anglash uchun uning ifodalanishida qatnashgan barcha lingvistik vositalarni aniqlash zarur. Chunki aynan shu vositalar konseptning semantik, emotsional va madaniy qatlamlarini ochib beradi. Demak, konsept va til o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisiz to'liq namoyon bo'la olmaydi.

To'rtinchidan, lingvokulturologik nuqtayi nazardan konsept faqat mantiqiy yoki lug'aviy ma'nodan iborat emas, balki u muayyan xalqning tarixiy tajribasi, urf-odatlar, qadriyatlar va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq holda shakllanishi sababli madaniy komponent konseptning asosiy qismi hisoblanadi. Har bir konseptning denotativ (asosiy) va konnotativ (qo'shimcha) ma'nolari bo'lishi mumkin, biroq ularning mazmunini chuqur anglash uchun madaniy asosni hisobga olish zarur. Cho'lpon asarda "andisha", "or-nomus", "takalluf" kabi tushunchalar nafaqat leksik birlik sifatida, balki milliy mentalitetni ifodalovchi madaniy konseptlar sifatida tasvirlaganini ko'rishimiz mumkin. Ular qahramonlarning xulq-atvori, qaror qabul qilish jarayoni va ijtimoiy munosabatlarida muhim rol o'ynaydi.

Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatadiki, milliy konseptlarni tahlil qilishda kompleks yondashuv zarur. Faqat lingvistik tahlil yetarli emas, balki madaniy va ijtimoiy omillar ham hisobga olinishi lozim. Badiiy matnning konseptual tahlili lingvokulturologik tadqiqotlarda muhim metodologik yondashuvlardan biri bo'lib,

u matnda aks etgan milliy-madaniy mazmunni tizimli ravishda ochib berishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun uni bir necha bosqichlarda olib borish maqsadga muvofiqdir. Birinchi bosqich – **konseptni aniqlash** hisoblanadi. Tadqiqotchi, avvalo, matnda markaziy o‘rin egallagan konseptni belgilab olishi kerak. Bu konsept ko‘pincha asarning asosiy g‘oyasi, muallif pozitsiyasi yoki ijtimoiy-madaniy muammolar bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, Abdulhamid Sulaymon o‘g‘li Cho‘lponning “Kecha va kunduz” asarida “ayol taqdiri”, “milliy qadriyatlar” yoki “ijtimoiy tengsizlik” kabi konseptlar markaziy o‘rinni egallaydi. Konseptni to‘g‘ri aniqlash keyingi bosqichlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta‘minlaydi.

Ikkinchi bosqich – **lingvistik birliklarni ajratish**dir. Bu bosqichda tanlangan konseptni ifodalovchi so‘zlar, iboralar, frazeologizmlar va boshqa til birliklari aniqlanadi. Ushbu birliklar konseptning til tizimidagi aksini tashkil etadi. Masalan, “ayol taqdiri” konsepti “bechora”, “majburiyat”, “sabru-toqat”, “taqdir” kabi birliklar orqali ifodalanishi mumkin. Bu birliklarni yig‘ish va tizimlashtirish konseptning semantik maydonini aniqlashga yordam beradi.

Uchinchi bosqich – **madaniy komponentni ochish** hisoblanadi. Har bir konsept o‘zida muayyan milliy qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy normalarni mujassam etadi. Shu bois lingvistik birliklar ortida turgan madaniy mazmunni aniqlash zarur. Masalan, “andisha” yoki “or-nomus” tushunchalari faqat lug‘aviy ma’noga ega emas, balki o‘zbek xalqining mentalitetini ifodalovchi muhim madaniy komponent hisoblanadi.

To‘rtinchi bosqich – **kontekstual tahlil** bo‘lib, bunda lingvistik birliklar matn ichida qanday vazifani bajarayotgani o‘rganiladi. Ya‘ni ularning ma’nosi konkret nutqiy vaziyatda qanday ochilayotgani tahlil qilinadi. Kontekst orqali birliklarning yashirin, ko‘chma yoki emotsional ma‘nolari aniqlanadi. Bu esa konseptning yanada chuqurroq anglanishiga olib keladi.

Beshinchi bosqich – **natijani umumlashtirish**dir. Bu bosqichda yuqoridagi tahlillar asosida konseptning umumiy tavsifi beriladi, uning semantik tuzilishi, madaniy xususiyatlari va matndagi roli aniqlanadi. Tadqiqotchi konseptning qanday shakllangani va qanday vositalar orqali ifodalanганиni umumiy xulosalar orqali bayon qiladi. Demak, badiiy matnning konseptual tahlili bosqichma-bosqich amalga oshirilganda, u matndagi yashirin ma‘nolarni, milliy dunyoqarashni va muallifning badiiy niyatini to‘liq ochib berish imkonini beradi. Bu metod nafaqat til birliklarini, balki ularning ortida turgan madaniy va kognitiv qatlamlarni ham chuqur o‘rganishga xizmat qiladi.

Xulosa: Tadqiqotdan olgan natijalarimiz shuni ko‘rsatadiki, badiiy matnda konseptlar murakkab lingvokognitiv va lingvokulturologik birlik sifatida namoyon bo‘ladi. Ular oddiy leksik ma‘no bilan cheklanmay, balki inson tafakkuri, milliy madaniyat, tarixiy tajriba va ijtimoiy ong bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli konseptlarni tahlil qilishda bir yoqlama lingvistik yondashuv yetarli emas, balki kompleks metodologik yondashuv talab etiladi. Tahlil jarayonida konseptlarning bevosita emas, balki bilvosita ifodalanishi aniqlandi. Badiiy matn, xususan, Cho‘lponning “Kecha va kunduz” romanida konseptlar obrazlar, metaforalar, kontekst va lingvistik birliklar orqali ochib beriladi. Bu esa o‘quvchini faol interpretatsiya jarayoniga jalb etadi va matnning ko‘p qatlamli semantik tuzilishini yuzaga chiqaradi. Shuningdek, konseptlarning ko‘p qatlamli tabiatga ega ekanini, ularning denotativ, konnotativ va madaniy qatlamlari o‘zaro integratsiyalashgan holda yagona semantik tizimni hosil qilishini, lingvistik birliklar esa konseptni yuzaga chiqaruvchi asosiy vosita ekanligi aniqlandi. So‘z, ibora va metaforalar orqali konseptning turli jihatlarini namoyon bo‘lishi va kontekstual tahlil konsept ma‘nosini to‘liq ochishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini isbotladik.

ADABIYOTLAR:

1. *Cho‘lpon. Kecha va kunduz.* – Toshkent: Turon zamin nashriyoti, 2023.
2. *Safarov, Sh. Lingvokulturologiya asoslari.* – Toshkent: Fan, 2008.
3. *Yuldashev, M. Lingvokulturologiya va matn tahlili.* – Toshkent: Universitet, 2010.
4. *Rahmatullayev, Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili.* – Toshkent: Universitet, 2006.
5. *Nurmonov, A. Lingvistik nazariya asoslari.* – Toshkent: Fan, 2012.
6. *Xudoyberganov, D. Matn lingvistikasi va konsept tahlili.* – Toshkent, 2018.
7. *Salomov, G‘. Tarjima nazariyasi asoslari.* – Toshkent: Fan, 1983.
8. *Jalolov, N. Tarjima nazariyasi va amaliyoti.* – Toshkent, 2010.
9. *Muminov, Q. Badiiy tarjima masalalari.* – Toshkent: Fan, 2005.
10. *Jost Trier Trier, J. Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes.* – Heidelberg, 1931.
11. *Roman Jakobson Jakobson, R. “On Linguistic Aspects of Translation” // On Translation.* – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1959.
12. *Eugene Nida Nida, E. A. Language and Culture: Contexts in Translating.* – Shanghai: Foreign Language Education Press, 2001.

MAHMUDXO'JA BEHBUDIY PUBLITSISTIKASIDA TILSHUNOSLIK MASALALARI
TALQINI

Jo'raboyeva Gulrux Solijonovna,
Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
gjuraboyeva2021@gmail.com
ORCID ID 0009-0009-1126-4574

Annotatsiya. Maqolada Mahmudxo'ja Behbudiyning publitsistik asarlaridan o'rin olgan tilshunoslikka oid fikrlari tahlil etiladi va bugungi kun nuqtayi nazaridan o'zbek tilshunosligi oldida dolzarb bo'lib turgan masalalar bilan o'zaro qiyoslanadi. Behbudi o'zbek milliy publitsistikasining asoschilaridan biri sifatida ham tarix zarvarqlaridan munosib o'rin olgan noshirdir. U "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnaliga asos soladi va bu davriy nashrlar o'zining xususiy "Behbudiya" nashriyotida bosib chiqariladi. "Oyna" jurnalida o'sha davrda jamiyatda dolzarb bo'lib turgan juda ko'plab masalalar, jumladan, til va adabiyot muammolariga bag'ishlangan maqolalar ham chop etiladi va bunday maqolalarning aksariyati Behbudi qalamiga mansub edi. Uning hozirgacha aniqlangan maqolalari soni uch yuztaga yetadi. Behbudiyning publitsistik maqolalarida tilshunoslikka doir bir qator muammolar: til sofliqi, imlo, o'zbek tiliga arab va fors-tojik tillarining ta'siri, sheva, lahja, adabiy til masalalari, shuningdek, til o'rganishning foydali tomonlari bo'yicha bugungi kun uchun ham ahamiyatli bo'lgan fikrlari o'rta tashlanadi.

Kalit so'zlar: til sofliqi, o'zlashma so'zlar, publitsistika sohasi, arabcha o'zlashmalar, forscha o'zlashmalar, adabiy til, jonli so'zlashuv tili, sheva.

К ЛИНГВИСТИЧЕСКИМ ВОПРОСАМ В ПУБЛИЦИСТИКЕ МАХМУДЖИ БЕХБУДИЯ

Аннотация. В статье анализируются лингвистические взгляды Махмудходжи Бехбудия, изложенные в его публицистических работах, и проводится сравнение с вопросами, актуальными для современной узбекской лингвистики. Бехбудий, как один из основателей узбекского национального публицистизма, также является издателем, заслуживающим места на страницах истории. Он основал газету «Самарканд» и журнал «Ойна», которые издаются в его собственном издательстве «Бехбудия». Журнал «Ойна» публикует множество актуальных для общества в то время статей, посвященных проблемам языка и литературы, и большинство из них написаны самим Бехбудием. Число его идентифицированных статей на сегодняшний день достигает трехсот. В публицистических статьях Бехбудия затрагивается ряд вопросов, связанных с лингвистикой: чистота языка, орфография, влияние арабского и персидско-таджикского языков на узбекский язык, диалект, литературные языковые вопросы, а также его мысли о полезных аспектах изучения языка, которые актуальны и сегодня.

Ключевые слова: чистота языка, заимствования, публицистика, арабские заимствования, персидские заимствования, литературный язык, разговорный язык, диалект.

ON LINGUISTIC ISSUES IN MAHMUDXO'JA BEHBUDIY'S PUBLICISTICS

Abstract. The article analyzes the linguistic views of Mahmudkhodja Behbudi from his publicistic works and compares them with the issues that are relevant to Uzbek linguistics today. Behbudi, as one of the founders of Uzbek national publicism, is also a publisher who deserves a place in the pages of history. He founded the newspaper "Samarkand" and the magazine "Oyna", and these periodicals are published in his private publishing house "Behbudiya". The magazine "Oyna" publishes many issues that were relevant in society at that time, including articles devoted to the problems of language and literature, and most of these articles were written by Behbudi. The number of his identified articles to date reaches three hundred. Behbudi's journalistic articles address a number of issues related to linguistics: language purity, spelling, the influence of Arabic and Persian-Tajik languages on the Uzbek language, dialect, literary language issues, as well as his thoughts on the beneficial aspects of language learning that are still relevant today.

Keywords: language purity, loanwords, journalism, Arabic loanwords, Persian loanwords, literary language, colloquial language, dialect.

Kirish. XX asr boshlarida mamlakatimizda milliy uygʻonish harakatini boshlab bergan fidoyi kishilardan biri va birinchisi Mahmudxoʻja Behbudiydir. Turkiston jadidlarining otasi, atoqli adib, din va jamoat arbobi, mohir pedagog, jadidlar karvonboshisi Behbudiy nafaqat oʻzbek dramaturgiyasi, balki oʻzbek milliy publitsistikasining asoschilaridan hisoblanadi. U 1913-yilda “Samarqand” gazetasiga, uning faoliyati toʻxtaganidan soʻng, 1914-yili “Oyna” jurnaliga asos soladi va bu davriy nashrlar oʻzining xususiy “Behbudiya” nashriyotida bosib chiqariladi. “Oyna” jurnalida oʻsha davrda jamiyatda dolzarb boʻlib turgan juda koʻplab masalalar, jumladan, til va adabiyot muammolariga bagʻishlangan maqolalar ham chop etiladi va bunday maqolalarning aksariyati Behbudiy qalamiga mansub edi. Uning hozirgacha aniqlangan maqolalari soni 300 taga yetadi [3; 4; 5]. Behbudiyning til, imlo, oʻzlashmalar, xususan, davr uchun juda muhim boʻlib turgan oʻzbek tili boʻyicha asosiy qarashlarini uning “Ikki emas toʻrt til lozim”, “Til masalasi”, “Sart soʻzi majhuldir”, “Sart” soʻzi maʼlum boʻlmadi” kabi maqolalarida koʻrish mumkin [1; 2].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Mahmudxoʻja Behbudiyning til va adabiyotga oid qarashlari bugungi kun uchun ham dolzarb hisoblanib, uning mazkur sohaga oid merosi boʻyicha B.Qosimov, N.Karimov, R.Sharipov, A.Nurmonov, I.Azimov kabi olimlar qator izlanishlar olib borganlar [3, 4, 5, 6, 8].

Uning publitsistik maqolalaridagi tilshunoslik sohasiga oid qarashlarini tahlil etish va bu qarashlarni bugungi kun nuqtayi nazaridan ham oʻzbek tilshunosligiga tatbiq etish tadqiqotimizning asosiy metodologiyasini tashkil qiladi.

Natijalar va muhokama. Behbudiy 1913-yilda “Oyna” jurnalining 1-sonida chop etilgan “Ikki emas toʻrt til lozim” maqolasida Osiyo va Yevropa davlatlarini koʻrgan, dunyo kezgan alloma sifatida turkistonliklarni oʻz ona tilidan tashqari boshqa tillarni oʻrganishga, musulmonlarni taraqqiy etishga chaqiradi. Bu zamondagi “tijorat ishi, sanoat va mamlakat ishlari, hatto dini islom va millatga xizmat ilmsiz boʻlmas”ligini uqtiradi [2, 136]. Xususan, turkistonliklarga “turkiy, forsiy, arabiy va rusiy bilmoq” (yevropa tillaridan fransuz tilini bilish) joiz ekanligini taʼkidlaydi. Maqolada Behbudiy “turkiy” atamasini ham oʻzbek tiliga, ham boshqa turkiy tillarga nisbatan qoʻllaydi. Shu bilan bir qatorda, u boshqa jadidlardan farqli ravishda tilimizga nisbatan “chigʻatoy” emas, balki “oʻzbekiy” atamasini ham qoʻllaydi: “Turkiston xalqining aksari oʻzbekiy soʻylashur”.

Turkistonda qadimdan uch til joriy etilganligini bayon etadi, jumladan, barcha madrasalarda sharʼiy va diniy kitoblar arab tilida oʻrgatilishi, ularning sharhlari, tarjimalari fors tilida berilishi, bulardan taʼlim berayotgan muallimning esa turkiyligi qiziq holat ekanligini yozadi. Turkistonda eski amir va xonlarning farmoyishi, noma (maktub)lar turkiy tilda yozilishi, ayni zamonda qozixona hujjatlari va adabiy asarlar fors tilida yozilishi, bora-bora bu holat taʼlim va yozuvda qiyinchilik tugʻdirib, hozirda “ahli savod yoʻnki ahli ilmni yuzdan toʻqson toʻqquzi bu uch tilda mukammal tahriri adabiyga molik emas”ligi aytiladi. Shu oʻrinda taʼlim va dars berish usulini isloh etish zarurligini ham taʼkidlaydi. Har bir turk fors tilining bilishi muhim ekanligini quyidagilar bilan izohlaydi: “Turkistonning Samarqand va Fargʻona viloyatlarida forscha soʻylayturgan bir necha shahar va qishloqlar bordur. Buxoro hukumatining tili forsiydir. Fors shoir-u udabosi asarlari qiyomatgaʻacha lazzati ketmayturgan xazinai maʼnaviydurki, mundan foydalanmoq uchun ovrupoyilar milyardlar sarf etarlar” [2, 136].

Shuningdek, turkiy til turkistonliklarga nafaqat ona tili ekanligi, balki “har yangi va naflik kitoblar” usmonli, Kavkaz hamda Qozon turklari tomonidan turkiy tillarga tarjima qilinayotganligi bois bugun “turkiy bilgan kishi zamonni bilir” deya taʼkidlaydi. Shu oʻrinda Behbudiy oʻziga ustoz deb bilgan Ismoil Gʻaspirali tomonidan Qrimda “millati islom va turklik xizmati” uchun chiqarilayotgan “Tarjumon” gazetasini, uni turkiy xalqlar hayotida millatni uygʻotish, dunyodan, siyosati olamdan, madaniy millatlarni holidan xabardor boʻlishlari uchun yurt vakillari, ayniqsa, ziyoli qatlamning yanada oʻsishida muhim ahamiyat kasb etganligini eslab oʻtish joiz. Behbudiy turk va fors tillarini bilgan inson quyidagi adabiyot durdonalaridan bahramand boʻla olishini qayd etadi: “Forsiy bilgan kishi Firdavsiy, Bedil, Saʼdiy, “Masnaviy”dan qanday lazzat olsa, turkiy bilganlar Fuzuliy, Navoiy, Boqiy, Somiy, Abdulhaq Homid, Akrambek, Sanoyi, Nobiy, Nojiylardan, yana Tolstoʻy, Jul Vern va ulamoyi zamoniylarini turkiy tarjimasidan lazzat shunday oladur” [2, 136].

Bu uch tildan tashqari, zamondan, qonundan va insonlarning oʻz haq-huquqlaridan xabardor boʻlishlari uchun rus tilini ham bilishlari muhim ekanligini quyidagicha bayon etadi: “Bizga lozimki, oʻz nafimiz uchun ruscha bilayluk, hukumat maktablarida oʻquylik. Davlat mansablariga kirayluk. Vatanimizga va oʻz dinimizga xizmat etayluk. Musulmon boʻlub turib taraqqiy qilayluk. ...bugungi “podsholik duma”ga oʻz din va millatimiz nafi va soʻzlamogʻ bizlar uchun mumkin boʻlur. Ammo anda borib soʻylaguvchi kishi bizga yoʻq. Anda borib nafi bir oʻn sana oʻqumoq kerak, zamondan, qonundan xabardor boʻlmoq kerakdur” [2, 136]. Shuningdek, arab tilini bilish din va oxirat uchun qay darajada ahamiyatli boʻlsa, rus tilini bilish tiriklik va dunyo uchun lozim ekanligini uqtiradi. Behbudiy mazkur fikrlarini Samarqandda bir qancha vaqt qozi, mufti lavozimlarida faoliyat yuritgan din mutaxassisi sifatida Hadisi sharifdan keltirilgan ushbu parcha orqali asoslashga, mustahkamlashga harakat qiladi: “Hadisi sharifdan maʼlum boʻladurki, janobi paygʻambar oʻz

sahobalaridan Zayd bin Sobit(g'a) yahudiy xatini o'qub-o'rganmoqg'a buyurgan ekanlar. Va ul janob Umar hazrat nubuvvat panohi ila yahudiy xatini o'rganib hazrat payg'ambarga yahudiylardan kelaturgon xatlarni o'qub berar ekanlar" [2, 137]. Mahmudxo'ja maqolani o'sha davrlarda yahudiylar payg'ambarimizga tobe bo'laturib, u kishi bu qavmning tilini o'rganishni arablarga buyurdi, bugun biz ruslarga tobe bo'lgan holimizda nima sababdan tirikligimiz uchun ularning tilini o'rganmasligimiz kerak, degan haqli savol bilan yakunlaydi.

Agar Behbudiyning ushbu fikrlarini hozirgi kun bilan taqqoslaydigan bo'lsak, jamiyatimizdagi har bir sohada xalqaro miqyosga chiqish, jahon tajribalarini o'rganish, albatta, xorijiy tillarni puxta egallash bilan amalga oshishi hech kimga sir emas. Ayni paytda xorijiy tillarni bilish bugun butun dunyo davlatlari bilan erkin va dadil tillashayotgan mustaqil O'zbekiston uchun muhimdir. Shu bois ham O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 73-sonli Qaroriga muvofiq 2022-yildan boshlab oliy ta'limning magistratura va doktorantura bosqichlariga talabgorlarni qabul qilish belgilangan chet tillarini bilish sertifikatini bilan amalga oshadigan bo'ldi. Va bundan ham asosiy ko'zlangan maqsad millatimiz yoshlarining yanada taraqqiy etishi, rivojlanishi, xalqaro tajribalarni o'z sohalariga tatbiq etishidir. Taniqli tilshunos olim Nizomiddin Mahmudov til o'rganishning foydali jihatlari haqida quyidagilarni qayd etgan edi: "Bir necha tilni bilish bir narsani bir necha tomondan ko'rishga imkon beradi, bu, albatta, dunyoni kengroq, chuqurroq bilishga yo'l ochadi. Biroq ta'kidlash joizki, farzandlarimiz o'rganadigan tillarning boshida ona tili turmog'i, xorijiy tilni o'rganish ona tili vositasida amalga oshirilmog'i kerak. Chet tillarini o'rganish, minba'd ona tilini esdan chiqarish hisobiga bo'lmasligi lozim" [7, 10]. Zero jadid bobolarimiz, jumladan, Behbudiyning ham asosiy tilagi, maqsadi shunday bo'lgan.

Mahmudxo'ja Behbudiyning navbatdagi 1915-yilda "Oyna" jurnalining 11-, 12-sonlarida chop etilgan "Til masalasi" nomli maqolasida ham uning tilshunoslik sohasida o'sha davrda o'z yechimini to'la topmay turgan adabiy til, jonli so'zlashuv tili, imlo va til sofligi borasidagi qarashlari bayon etiladi. Maqolada dastlab turkiy tillarga qadimdan arab va fors tillarining ta'siri kuchli bo'lganligi qayd etiladi, chunonchi, turkiy xalqlarning "bir-ikki ming sanadan beri Eron xalqining alarg'a va yo alarni eroniylarg'a istilo etganlari sababidan" forsha so'zlarni o'z lug'atlariga olganliklari, hatto turkchada bugun iste'mol qilinadigan ba'zi forsiy so'zlarning muqobili xalq tili va adabiyotidan yo'qolgani ("masalan, shanba, yakshanba, dushanba, seshanba, chahorshanba, panjshanba, odina kunlarining oti kabi"), shuningdek, "o'n ikki asrdan beri din manbaimiz va Qur'oni karim tili bo'lgan arabiyning ta'siriga uchrab", bu tildan ham ko'plab so'zlar olingani, bu hol "ba'zi ifrotparastlar (haddidan oshganlar) tarafidan" hanuz davom etayotgani ta'kidlanadi.

Behbudiyni turkiy tillarni arab va fors tillarining ta'sir darajasiga ko'ra ma'lum guruhlarga bo'ladi: "Turklarning ba'zi toifasi forsiy va arabiy u qadar ko'p oldilarki, tillari turkiy, forsiy va arabiydan qo'shulub, "usmonli tili" ataldi. Ushbu uch tilni adabiyot va qoidalaridan boxabar bo'lmaguncha usmonli shevasida yozmoq mumkin emasdur. Usmonli shevasig'a yozaturgonlar-da oxirgi sanalarda o'z sahvarini bilib, forsiy va arabiyini ozroq aytib yozmoqdadurlar. Azbaski, usmonli shevasida yozilgan asarlarning aksarini usmonli turklarning kamsavodi anglamaydur" [2, 140].

Ushbu fikrlari orqali muallif usmonli turk tilining adabiy va jonli so'zlashuv tilida katta uzilish sodir bo'lganligi va, albatta, bu uzilish tilga o'zlashmalarning me'yorida ortiq qabul qilinishi bilan yuzaga kelishini to'g'ri ko'rsatadi. Tilga haddan ortiq kirib kelgan chetki so'zlar til sofligiga zarar berishi, adabiy tilning xalq tilidan uzoqlashib ketishi va hatto, ta'lim, savod chiqarish, imlo masalalarida ham katta qiyinchilik tug'dirishiga sabab bo'lishini tushuntirib o'tadi.

Turk qavmining Kavkaz (Ozarbayjon), Eron va Qirim (qrim tatarlari)dagi qismlarining tilida arabcha hamda forsha jumlar usmonlichadan ko'ra ancha oz bo'lib, ammo boshqa turkiy xalqlarga nisbatan ularning tili usmonlichaga eng yaqindir.

Tatar va no'g'ay tilida arab, forshaning ta'siri Qrim hamda kavkazliklar tilidan oz bo'lsa ham bu tillar matbuoti arab, forshaning ta'siridan qutulolmaydi. Hatto, "sof totorcha yozmoq tarafdori bo'lgan matbuot va muharrirlari-da arabiy va forsiysiz bir nimarsa yozolmaydurlar ..."

Turkiston va O'rta Osiyo turkiylari tili ko'p shevali ekanligi aytiladi. Behbudiyning fikricha, madaniyat, adabiyot qanchalik rivoj topsa, adabiy til ham shunchalik rivoj topadi va u millat birligiga sabab bo'ladi. Aksincha adabiyot, san'at tanazzulga yuz tutgan mamlakatda, tarqoqlik hukm surgan joyda shevalar rivojiga sharoit yaratiladi [6, 127]. Jumladan, bu haqida quyidagilarni qayd etadi: "Turkistonning o'zig'a teyishli shevasi turk tilining chig'atoy lahjasi bo'lub, "Navoiy" kitobi bu lahjaning go'yo muhim kitobidir. Ammo ko'pdan beri Turkistonda madaniyat va saltanat va adabiyot tadanniy etgani (tanazzulga yuz tutgani) uchun xalq bu lahjani buzganlar. Buzmoq nari tursun, Turkistonning har bir shaharining va hatto, ba'zi bir qasaba va ko'ylarining shevasi boshqadur" [2, 140].

Shundan so'ng chig'atoy lahjasiga arab, fors tillarining ta'siri hududlar bo'yicha har xil ekanligini yozadi: Buxoro, Samarqand viloyatining turkiy tiliga forsha hamda arabcha ko'p qo'shilgani, Farg'onaning Qo'qon va boshqa shaharlarida ham bu tillarning ta'siri borligi, Toshkent shahri va Sirdaryo muzofotidan arab,

fors tillarining hukmi ozayib borishini qayd etadi. Movarounnahr, Xivada esa bu tillarning ta'sir darajasi quyidagicha ekanligini ko'rsatadi: "Turkistonning Movarounnahr va Xazar qismig'a aksariyat ila turkman shevasi xukmfarmo bo'lsa ham, Eron va Afg'oniston va Buxoroning hamsoyaligi sababidan yana forsiyning nufuzidan qutulub bo'lmaydur. Xivag'a kelgancha, muning tili yana usmonlichag'a yaqin bo'lib, faqat arabiy va forsiy qo'shimchalari ozdur" [2, 141].

Biroq shunday bo'lishiga qaramasdan, ushbu hududlardagi eski maktablarda Navoiy, Fuzuliy, So'fi Olloyorning "Sabot ul-ojizin", Ahmad Yassaviyning "Devoni hikmat", Huvaydo va boshqalarning asarlari o'qitilgani uchun bu kitoblar xalqning til birligiga, ya'ni bir-birini tushunishiga sabab bo'ladi.

Behbudiy adabiy til va jonli so'zlashuv tilining farqini ko'rsatib, adabiy tilning rivojida matbuotning o'rni muhim ekanligini alohida ta'kidlaydi. Rusiya va Kavkaz musulmonlarida matbuot erta rivojlanganligi uchun ularning adabiy tili yildan yilga taraqqiy etayotganligini qayd etadi. Bizning ko'p shevali o'zbek tilimizda adabiy tilga ehtiyoj borligini aytib, sodda til, ya'ni sheva tarafdorlariga agar har bir shevada kitoblar yoziladigan bo'lsa, Andijonda yozilgani Buxoroda, Avliyootada yozilgani Qarshida tushunilmasligi uqtiriladi.

Muallif turkiy tilni arab va fors tillari ta'siridan tamoman tozalash kerak, degan ayrim jadid vakillarini bu masalaga ehtiyot bo'lib yondashishga chaqiradi. Hech bir tilning boshqa tillardan oziqlanmasdan yashamasligi ta'kidlanadi. Shu bilan bir qatorda, tilni arabcha, forsha so'zlardan birdaniga emas, asta-sekinlik bilan tozalash lozimligini qayd etadi: "Begona tildan so'z olmoqdan qutulgan til yo'qdur. Anglizchani arabchadan so'ngra eng boy til derlar. Maa fihi, o'n minglar ila begona lug'atlarni majburan olganligini yozarlar. Xulosa fikrimiz shuki, yalg'uz turkcha so'ylamak va yozmoq abadan mumkin yo'q. Baqadri imkon arabiy va forsiyni oz yozayluq" [2, 146].

Qolaversa, turkiy tilda ismlarning o'ndan to'qqizi arabcha ekanligi yoki diniy va ilmiy istilohlarning barchasi uchun turkiycha muqobil topish qiyin masala ekanligini aytib, imkon qadar arabcha, forsha so'zlardan oz foydalanish lozimligini va ularning turkiy til grammatikasiga moslashtirilgan holda imlodada aks ettirish zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, arabcha *ulum*, *funun*, *ulamo*, *quzzot* so'zlarini *ilmlar*, *fanlar*, *olimlar*, *qozilar* tarzida yozishga chaqiradi.

Shu o'rinda Behbudiy fikrlariga hamohang bo'lgan jahon tajribasiga yuzlanadigan bo'lsak, fransuz tilida yozilgan har bir badiiy asar nashr etilishdan avval muharrir qo'liga topshirililar va muharrir uning badiiy jihatlari bilan bir qatorda o'zlashma so'zlarning soniga ham e'tibor qaratar ekan. Agar asarda o'zlashmalar soni sakkiz foizdan oshib ketsa, asar chop etilmasdan muallifning qo'liga tahrir uchun qaytarib berilar ekan. Maqolada Turkiston jadidlari otasi Behbudiyning tildagi o'zlashmalar haqida qayta-qayta takrorlangan "Baqadri imkon arabiy va forsiyni oz yozayluq" degan chaqiriqlarining amaliy ifodasi bugun xalqaro tillardan biri hisoblangan fransuz tilida o'z isbotini topayotganligi bizga, o'zbek tili vakillariga go'zal ibratdir.

Mahmudxo'ja Behbudiy 1915-yilda "Oyna" jurnalining 22-, 23-, 25-, 26-sonlarida e'lon qilingan "Sart so'zi majhuldir" maqolasida millat sha'nini oyoq osti qiluvchi qarashlarga zarba berib, Rossiya chor hukumati ma'murlariga Turkiston xalqini o'z nomi bilan atamoq lozimligini talab qilib chiqadi. Ma'lumki, o'tgan asrning boshlarida rus mustamlakachilari turkistonliklarga nisbatan "sart", o'zbek tiliga nisbatan "sart tili" atamalarini qo'llay boshladilar. Uzoq asrlardan buyon millatimizga nisbatan qo'llangan *turk*, *turkiy*, *o'zbek* atamalarining o'rniga chor hukumati tomonidan ma'nosi majhul va mavhum bo'lgan "sart" so'zining qo'llanilishida millat sha'nini oyoq osti qiluvchi bir shumlik bor ekanligini ziyolilar, jumladan, jadidlar erta anglab yetganlar. Chunonchi, N.Ostroumovning "ixtilof va faraziyot ila to'la" taxminan 300 sahifalik ruscha bir kitobi ham "Sartlar" deb nomlangani barchaga ma'lum. Behbudiy ushbu maqolani millat vakillari tomonidan, xususan, Buxoro amirining rus tili bo'yicha tarjimoni Bahrombek qorovulbegining "Biz Turkiston va Buxoro xalqining turkligi ma'lum bo'lib turib ... na uchun sart ataydilar?" degan savoli hamda Turkiston yoshlaridan bu to'g'rida "Oyna" jurnaliga kelib tushgan e'tirozli maktublari bois yozadi.

Maqolada Mahmudxo'janing ushbu birlik ma'nosini ochish uchun ham tilshunos, ham tarixchi sifatida yondashganini ko'rish mumkin. Undan avval ham millat ziyolilaridan Baqoxo'ja tarafidan ("Sho'ro" gazetasining 1911-yil 24-sonida "Sart lafzi aslsizdir" sarlavhasi ostida chop etilgan maqola) hamda "Tarjimon" gazetasida Ismoilbek G'aspirali tomonidan "Sart" atamoqni durust emasligi to'g'risida bir necha marta e'tirozli fikrlar yozilgan edi. Behbudiy chor ma'murlari tomonidan mahalliy aholiga nisbatan etnonim sifatida qo'llanilayotgan mazkur birlikning qadimgi tarixiy kitoblarda Turkistonliklarga nisbatan ishlatilmaganligi, 92 bovli o'zbek urug'u orasida, qabila nomlari ko'rsatilgan "Temurnoma" va boshqa kitoblarda ham bunday urug' nomi mavjud emasligi, boshqa davlatlar Kavkaz, Eron, Hindiston, Avg'oniston xalqlari "Sart" kalimasining bilmasligi, yerimiz aholisiga nisbatan, turkistoniy, turk, o'zbek yo tojik deyishi, Turkistonning cho'l, tog'li va boshqa obod yerlarida yashaydigan 60, 70, 100ga kirgan kishilardan ham "Sart" so'zi so'ralsa yelka qisishi kabi 13 ta dalilni sanab o'tadi. U "Qari kishilar: falona aslan o'zbek yo tojikdur, der. Also sart demas va sartni bilmas, sart degan qabiladan bexabardur" deb yozadi (faqat bir o'rinda bu so'zning "qazoq va totorlar"

tarafidan, Baqoxo‘ja ma’lumotlariga ko‘ra esa “Shayboniynoma”da, balki “urush zamonida” qo‘llanganini qayd etadi).

Behbudiy “Sart” so‘zi bilan bog‘liq fikrlarini davom ettirar ekan, uning mavhumligi, yerli aholiga tushunarsiz bo‘lganligi sabab turkistonliklarning ayrimlari “sart” so‘zi turkistoniy degan so‘zni Ruscha tarjimasi bo‘lsa kerak” deya gumon qilishlarini, matbuotdan xabari bo‘lgan turkistonlik o‘zbek, tojik yoki arabga “sart” deb xitob qilinsa, o‘zlariga buni or hisoblashini va albatta, bunga e’tiroz bildirishlari to‘g‘ri ekanligini ta’kidlaydi: “Bir kishini ota-onasi bergan ismi bo‘lub va oni mansub bo‘lgon qabila va urug‘i bo‘lub turub, oni boshqa bir ism ila chaqirib va noma’lum va yo ma’lum bir qabila ismini onga taqilsa, oni xushlanmasg‘a va e’tiroz qilmoqg‘a haqi bo‘lsa kerak” [2, 150].

Shu bilan bir qatorda, turkiy xalqlar, jumladan, turkistonliklar qadimdan yetti ota-bobosini yaxshi tanishi, o‘z urug‘-qabilasi hamda ajdodlariga hurmati baland bo‘lishini ta’kidlaydi: “Turkiston xalqidan o‘zini bilaturgonlari qabila va urug‘iga u qadar binosi borki, boshqa qabilag‘a qiz bermayturg‘onlari bordur. Qizni o‘zi xohlab tekkan bo‘lsa, qabila orasidan aqcha jamlab da’volashib chiqorib oladurlar. Qabilasining ismini va yetti otasining otini bilmayturgonlarni Qul-marquq derlar” [2, 150]. Behbudiy keltirilgan parchada o‘zligini, tarixini, urug‘-aymog‘ini bilmagan, tanimagan insonlar “Qul-marquq” deyilishini yozadi. Bu so‘z keyinchalik Ch.Aytmatov tarafidan “manqurt” shaklini oladi va badiiy, ilmiy asarlarda yangi umrini boshlaydi [3, 137].

Maqolada bayon etilishicha, N.Ostroumovning yuqorida nomi qayd etilgan kitobiga bir necha e’tiroz bilan chiqqan millat ziyolilaridan Sherali Lapin “sart” kalimasining haqoratli so‘z ekanligi va uni iste’mol qilmaslik lozimligini ta’kidlaydi. Baqoxoja esa “Sho‘ro” gazetasida quyidagi taklif bilan chiqadi: “Hozir Turkistonda joriy turki – o‘zbeki shevani “sartski” yoinki “sart tili” demasdan “o‘zbeki til” deb atalsun” [2, 150].

Jadidlar karvonboshisi Behbudiy bu bo‘yicha o‘z fikrlarini yakunlar ekan, chor hukumati vakillariga yerli aholini “Turkiston o‘zbeklari, tojiklari, arablari, turklari, ruslari, yahudiylari” deb farqlashni, agar bir umumiy nom bilan murojaat etish lozim bo‘lsa, “Turkistonli”, “Turkiston musulmonlari” deya yozishlarini talab etadi.

Maqola hajman salmoqli bo‘lib, u jurnalning bir necha sonlarida chop etilgan. Muallif bu so‘zni izohlashda oddiy xalq etimologiyasidan tortib, tarixiy asarlar “Temurnoma”, “Shayboniynoma”, “Boburnoma”, Abulg‘ozixon kitoblarini, shuningdek, tatar muarrixi Ahmad Zaki Validiy, Baqoxo‘ja, Ismoil G‘aspirali maqolalari bilan ham tanishib chiqadi, ularni o‘rganadi.

Xulosa. Mahmudxo‘ja bu kabi maqolalari bilan nafaqat jadidlar, balki Turkiston xalqining ham bir karvonboshisi o‘laroq yurt vakillarini tariximiz, o‘zligimiz hamda sha’nimizni yerga uradigan bunday noto‘g‘ri talqin va qarashlarni aslo qabul qilmaslikka chaqiradi. Yurtning uyg‘oq farzandi, bilimdon bir ziyolisi o‘laroq millatni ma’rifat tomon yetaklaydi. Zotan, Cho‘lpon ta’biri bilan aytganda, har bir davrda “Millatni uyg‘otish – uyg‘onganlarning vazifasi” bo‘lgan.

ADABIYOTLAR:

1. Маҳмудхўжа Беҳбудий. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1999.
2. Mahmudxo‘ja Behbudiy. Yoshlarga murojaat. – Toshkent: Turon zamin, 2024.
3. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидоийлик. – Тошкент: Маънавият, 2002.
4. Каримов Н. Маҳмудхўжа Беҳбудий. – Тошкент, 2010.
5. Sharipov R. Behbudiy dahosi. – Toshkent, 2025.
6. Нурмонов А. Ўзбек тилишунослиги тарихи. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002.
7. Маҳмудов Н. Тилимизнинг тилла сандиги. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги наириёт-матбаа ижодий уйи, 2012.
8. Azimov I. XX asr boshlarida o‘zbek tilshunosligining rivojlanish yo‘nalishlari: fil. fan. dok. diss. avtoref. – Toshkent, 2024.

NEOLOGIZMLAR YORDAMIDA ICHKI KECHINMALARNING LINGVISTIK IFODASI

Islomov Dilshod Shomurodovich,
Buxoro davlat universiteti doktoranti (DSc)

Annotatsiya. Maqolada neologizmlar orqali inson ruhiyatidagi ichki kechinmalarni lingvistik ifodalashning xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot neologizmlarning til tizimidagi roli, shakllanish manbalari, semantik kengayishi, nutqda qabul qilinishi va ijtimoiy-madaniy kontekstda funksiyalari haqida ilmiy mulohazalar beradi. Shuningdek, maqola fransuz va o'zbek tillaridagi neologizmlarning qiyosiy xususiyatlarini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: neologizm, ichki kechinmalar, lingvistik ifoda, semantik kengayish, til rivoji, fransuz tili, o'zbek tili, emotsional nutq, psixologik holat, nutqdagi yangi birliklar, ijtimoiy kommunikatsiya, leksik innovatsiya.

LINGUISTIC EXPRESSION OF INNER EXPERIENCES THROUGH NEOLOGISMS

Abstract. The article analyzes the linguistic expression of internal human emotions through neologisms. The study examines the role of neologisms in the language system, their sources, semantic expansion, acceptance in speech, and functions in socio-cultural contexts. Additionally, the article provides a comparative perspective on neologisms in French and Uzbek.

Keywords: Neologism, internal emotions, linguistic expression, semantic expansion, language development, French language, Uzbek language, emotional speech, psychological state, new lexical units, social communication, lexical innovation.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ВНУТРЕННИХ ПЕРЕЖИВАНИЙ С ПОМОЩЬЮ НЕОЛОГИЗМОВ

Аннотация. В статье анализируется лингвистическое выражение внутренних человеческих переживаний с помощью неологизмов. Исследование рассматривает роль неологизмов в языковой системе, их источники, семантическое расширение, принятие в речи и функции в социально-культурном контексте. Кроме того, статья демонстрирует сравнительные особенности неологизмов во французском и узбекском языках.

Ключевые слова: Неологизм, внутренние переживания, лингвистическое выражение, семантическое расширение, развитие языка, французский язык, узбекский язык, эмоциональная речь, психологическое состояние, новые лексические единицы, социальная коммуникация, лексическая инновация.

Axborot uzatish vositasi bo'lgan til, insonning ichki kechinmalari, hissiy holatlari va psixologik tajribalarini ifodalovchi murakkab tizim, ayniqsa, globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivoji sharoitida til tarkibida yangi leksik birliklar - neologizmlar paydo bo'lib, ular inson ongida yuz berayotgan yangi tushunchalar va ruhiy jarayonlarni ifodalashda muhim rol o'ynamoqda, desak, adashmaymiz. Xususan, ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy madaniyat va internet kommunikatsiyasi orqali shakllanayotgan yangi so'zlar inson ruhiyatining o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga yordam bermoqda. Qolaversa, axborot texnologiyalar olamida sun'iy ong (sun'iy intellekt)ning paydo bo'lishi, ijtimoiy tarmoqlarda telegram, vidogram, like, imo, instagram, facebook kabi tarmoqlarning maydonga kelishi bevosita jahon tilshunosligida ham yangi atamalar, yangicha terminlarning kirib kelishi va ularning insonlar nutqida o'z o'rniga ega bo'lib borishiga sabab bo'lmoqda.

Mazkur maqolada neologizmlar yordamida ichki kechinmalarning lingvistik ifodalanishi, ularning semantik juhatlari hamda zamonaviy kommunikativ jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, yangi leksik birliklarning inson ruhiy holatini ifodalashdagi funksional imkoniyatlari va ularning til tizimidagi ahamiyati yoritiladi.

Zamonaviy til rivoji uzluksiz yangilanib boradigan jarayon bo'lib, bu holat tabiiy ravishda yangi tushuncha va hodisalarni ifodalash zaruratini yuzaga keltiradi. Tilning ijtimoiy, madaniy hamda ilmiy jihatdan taraqqiy etishi davomida shakllanadigan ehtiyojlar natijasida til tizimida yangi so'zlar – neologizmlar vujudga

keladi. Neologizmlar tilning lugʻaviy boyligini oshiruvchi muhim omillardan biri sanalib, ular jamiyatdagi ijtimoiy, ilmiy-texnik, madaniy va psixologik oʻzgarishlarning bevosita natijasi hisoblanadi.

“Neologizmlar (yun. *neos* – yangi, *logos* – soʻz) – jamiyat taraqqiyoti, hayotning talab-ehtiyoji bilan paydo boʻlgan yangi narsa va tushunchalarni ifodalovchi soʻzlar. Neologizmlarning yangiligi dastlab paydo boʻlgan vaqtlardagina sezilib turadi: vaqt oʻtgach, ular “yangilik” xususiyatini yoʻqotib, odatda, faol soʻzlar qatoriga oʻtadi. Tildagi umumiy neologizmlar bilan bir qatorda individualuslubiy yoki okkazional neologizmlar ham mavjud. Bunday neologizmlar mualliflar tomonidan maʼlum bir kontekstda uslubiy talab asosida yaratiladi. Neologizmlar ilmiy asarlarda shu uslubga xos termin sifatida atash (nominativ) vazifasini bajaradi. Badiiy asarlarda, odatda, uslubiy vazifani bajaradi. Neologizmlarning paydo boʻlish yoʻllari xilma-xil boʻlib, ular tilning mavjud lugʻaviy tarkibi va grammatik qonun-qoidalari asosida yangi soʻz yasash yoʻli, shuningdek, mavjud soʻzning lugʻaviy maʼnolaridan birini yangi maʼnoda qoʻllash yoʻli bilan va boshqa tildan soʻz qabul qilish orqali hosil qilinadi” [10].

Darhaqiqat, neologizmlar yangi predmet va hodisalarni ifodalashi bilan beirga inson tafakkuri va ruhiy olamidagi oʻzgarishlarni ham aks ettirar ekan, tilning semantik imkoniyatlarini kengaytirib, nutqning ifodaviyligini oshiradi. Ayrinim neologizmlar vaqt oʻtishi bilan adabiy til meʼyoriga singib ketadi, boshqalari esa muayyan davr yoki ijtimoiy guruh doirasida qoʻllanib, passiv qatlamga oʻtishi mumkin. Neologizmlar til tizimining dinamik rivojlanishini koʻrsatuvchi muhim koʻrsatkich boʻlib, ular orqali jamiyat tafakkuri, dunyoqarashi va kommunikativ ehtiyojlaridagi yangilanishlarni kuzatish mumkin.

Manbalarga yuzlanadigan boʻlsak, oʻzbek tilshunos olimlari hozirgi kunda sof oʻzbek tilini saqlash maqsadida baʼzi bir neologizmlarni tarjima qilishga harakat qilishmoqda. Albatta, bu kabi neologizmlarni tarjima qilish, oʻzbek tili izohli lugʻatiga kiritish, nutqda muntazam ravishda foydalanish uchun ham tilshunoslikda ilmiy tadqiqot olib borish kerakligini taqozo etadi. Bundan koʻrinadiki, inson tafakkuri rivojlanishi natijasida madaniy, ijimoiy, ilmiy-yexnik sohalarda neologizmlarning paydo boʻlishiga olib kelmoqda. Quyidagi misollarda shunday neologizmlarning olimlar tomonidan oʻzbek tiliga tarjima qilingan variantlarini – *Sunʼiy intellekt* – *Sunʼiy ong*; *Body camera* – *Yonkamera*; *Comment* – *Izoh*; *Password* – *Oʻron*; *Navigatsiya* – *Yoʻllagich*; *Link* – *Havola*; *Smartphone* – *Aqlli telefon*; *Laptop* – *Noutbuk* / *oʻchma kompyuter*; *Tablet* – *Planshet*; *Online* – *Onlayn* / *Tarmoqda*; *Offline* – *Oflayn* / *Tarmoqsiz*; *Chat* – *Suhbat* / *Muloqot*; *Messenger* – *Xabarlashgich*; *Follower* – *Kuzatuvchi*; *Blog* – *Blog* / *Shaxsiy sahifa*; *Blogger* – *Bloger* / *Blog yurituvchi*; *Streaming* – *Jonli uzatish*; *Download* – *Yuklab olish*; *Upload* – *Yuklash*; *Screenshot* – *Ekran tasviri*; *Username* – *Foydalanuvchi nomi*; *Account* – *Hisob* / *Profil*; *Website* – *Veb-sayt* / *Tarmoq sahifasi*; *Browser* – *Brauzer* / *Koʻruvchi dastur*; *Search engine* – *Qidiruv tizimi*; *Artificial reality (AR)* – *Kengaytirilgan reallik*; *Virtual reality (VR)* – *Virtual reallik*; *Digital* – *Raqamli*; *Innovation* – *Innovatsiya* / *Yangilik kiritish*; *Startup* – *Startap* / *Yangi loyiha*; *Cybersecurity* – *Kiberxavfsizlik*; *Data* – *Maʼlumotlar*; *Database* – *Maʼlumotlar bazasi* singari misollarni koʻplab keltirish mumkin.

Bundan tashari oʻzbek tilida muqobil variantlari mavjud boʻlmagan bir qancha neologizmlarni ham uchratish mumkin. Masalan, “*vayn*”, “*blogger*”, “*skeych*”, “*post*”, “*trend*”, “*karyera*”, “*kuryer*”, “*startup*” kabi soʻzlar chet tillaridan kirib kelgan boʻlsada keyinchalik oʻzbek tili fonetikasi va grammatikasi bilan uygʻunlashib, qoʻshimchalar qoʻshilishi, boshqa bir soʻzlar bilan bogʻlangan holda kelishi natijasida “*blogerchi*”, “*vayner*”, “*blogerlar*”, “*post qilish*”, “*skeych koʻrish*”, “*skeych tayyorlash*”, “*skeychda qatnashish*”, “*karyera*”, “*karyera qilish*”, “*startapchilar*”, “*trendchilar*”, “*kuryerlik qilish*”, “*kuryerlik xizmati*”, “*karyera qilish*”, “*startap loyihalar*” kabi ot, fel va boshqa soʻz turkumlariga oid birikmalarni oʻzbek tilida paydo boʻlishiga olib kelmoqda. Mazkur neologizmlar ayniqsa yoshlar nutqida tez-tez uchrab turishi, ularning zamon bilan hamnafasligi, eng soʻngi yangiliklardan boxabarligi, axborot texnologiyalardan xabardorligi hamda zamonaviy shaxs sifatida shakllanganligini koʻrsatadi.

Bunday shakllanish albatta koʻp hollarda inson ruhiyatida sodir boʻladigan ijobiy koʻrsatgichlarni oʻzida aks ettiradi. Birinchi navbatda insonning oʻziga boʻlgan ishonchini, yuqori darajadagi ruhiyatni, kelajakga boʻlgan qiziqishlarini, oʻz tafakkurlarini rivojlantirishga boʻlgan intilishni, yashashga boʻlgan istaklarini, yaqin insonlarga boʻlgan ishonchlarini yanada mustahkamlaydi.

Hozirgi yoshlar tili albatta zamon bilan hamnafasligi, tez oʻzgaruvchanligi, baʼzan esa norasmiy va yarim soʻzlashuviy tusga ega ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Masalan, “*kruto*”, “*top*”, “*prosta zoʻr*”, “*chill*”, “*vibe*”, “*mood*”, “*like bosmoq*”, “*blok qilmoq*”, “*skrin qilmoq*”, “*follower*”, “*story*”, “*love story*”, “*marry me*” “*update*” kabi soʻzlar yoshlar oʻrtasida kundalik muloqot vositasiga aylanganligi yuqoridagi fikrlarning isboti sifatida taʼkidlash mumkin.

Quyida fransuz tilidagi asosiy neologizmlar turlari va ularga misollar keltirilganligini koʻrish mumkin. Masalan:

Texnologiya va Internet sohasiga oid neologizmlar:

✓ *Cliquer* – *bosmoq* (*kompyuter sichqonchasi bilan*)

- ✓ *Webinaire* – vebinar (internet orqali seminar)
- ✓ *Infobox* – yolg'on xabar (fake news)
- ✓ *Liker* – "layk" bosmoq (Ijmoiy tarmoqlarda fotosurat yoki video roliklar yoqqanligini bildirish uchun bosh barmog'ni belgisini bosish)
- ✓ *Taguer* – belgilamoq (Ijmoiy tarmoqlarda fotosurat yoki postda kimnidir belgilash)
- ✓ *Télécharger* – yuklab olmoq
- ✓ *Uploader* – yuklamoq
- ✓ *Streamer* – jonli uzatmoq
- ✓ *Hashtag* – xeshteg
- ✓ *Numériser* – raqamlashtirmoq
- ✓ *Appli* (application) – ilova
- ✓ *Déconnecter* – tarmoqdan uzilmoq
- ✓ *Reconnecter* – qayta ulanmoq
- ✓ *Influenceur* – blogger / ta'sir o'tkazuvchi shaxs
- ✓ *Follower* – kuzatuvchi

Kundalik hayot va ijtimoiy tarmoqlarga oid neologizmlar:

- *Divulgâcher* – syujetni ochib qo'ymoq (spoiler bermok)
- *Vapoter* – elektron sigaret chekmoq
- *Selfie* – selfi
- *Story* – vaqtinchalik hikoya (ijtimoiy tarmoq posti)
- *Emoji* – emodzi (his-tuyg'u belgisi)
- *Binge-watcher* – ketma-ket ko'p tomosha qilmoq
- *Zapper* – tez almashtirmoq (kanallarni)
- *Geek* – texnologiyaga qiziqqan shaxs
- *Nomophobie* – telefonsiz qolish qo'rquvi
- *Photobomber* – rasmga kutilmaganda tushib qolgan shaxs
- *Flexitarien* – go'shtni kam iste'mol qiluvchi inson

Siyosiy va ijtimoiy atamalar sohasiga oid neologizmlar:

- *Sarkozysme* – Sarkozi siyosatiga oid tushunchalar
- *Télétravail* – masofaviy ish
- *Macronisme* – Makron siyosatiga oid tushunchalar
- *Populisme* – populizm
- *Écocitoyen* – ekologik ongli fuqaro
- *Démocrature* – demokratiya va diktatura aralashuvi
- *Médiacratie* – OAV hukmronligi
- *Inclusivité* – inklyuzivlik
- *Cancel culture* – bekor qilish madaniyati
- *Cybermilitantisme* – internet orqali faollik

Atrof-muhit va ekologiya sohasiga oid neologizmlar:

- ❖ *Écoresponsable* – ekologik mas'uliyatli
- ❖ *Zéro déchet* – chiqindisiz hayot tarzi
- ❖ *Végétaliser* – ko'kalamzorlashtirmoq
- ❖ *Surconsommation* – ortiqcha iste'mol
- ❖ *Réchauffement climatique* – global isish
- ❖ *Écoblanchiment* (greenwashing) – soxta ekologik targ'ibot

Bundan tashqari kundalik hayotda ko'p ishlatiladigan bir qancha fransuz tiliga oid bo'lgan neologizmlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Masalan: "Parking", "Bloguer", "Clasher", "Cool", "Bureautique", "Textoter", pandemiya davrida paydo bo'lgan neologizmlarga "distanciation sociale" et "teleconsultation", shu bilan birga tabiatga oid bo'lgan neologizmlarga "biocarburant", "écoresponsable" kabi so'zlar fransuzabonlar nutqida ko'p uchrab turadi.

Manbalarni kuzatar ekanmiz, lingvistik nuqtayi nazardan dunyo tilshunos olimlar tomonidan neologizmlar turli guruhlarga bo'linib o'rganilgan. Quyidagi jadvalda neologizmlarning grammatik jihatdan bir necha turlarga bo'linib o'rganilganligini ko'rish mumkin.

Neologizmlarning turlari			
№	Neologizm turi	Ta'rif	Misollar (o'zbek tilida)
1	Leksik neologizm	Mutlaqo yangi so'z	startap, blogger, dron

LINGUISTICS

2	Semantik neologizm	Soʻzning yangi maʼnoda qoʻllanishi	tarmoq (internet maʼnosida)
3	Soʻz yasama neologizm	Affiksalar orqali yasalgan	raqamlashtirish, bilimdonlik
4	Oʻzlashma neologizm	Boshqa tillardan kirgan	onlayn, marketing
5	Okkazionalizm	Muallifga xos vaqtinchalik birlik	“fikrportlash”, “ruhsoʻz”

Oʻzbek tilshunos olimlaridan Sh.Safarov, Sh.Iskandarov, Sh.Rahmatullayev, A.Haydarov, D.Islomovlar oʻzbek adabiy tili, psixolingvistika, fonostilistika, xususan, neologizmlar ustida salmoqli ilmiy tadqiqotlar olib borishgan.

Koʻrib turganimizdek, yuqoridagi sxemada oʻzbek tilshunos olimi D. Islomov tomonidan oʻzbek va fransuz tillarida neologizmlarning shakllanishi va rivojlanishiga oid jarayonlar izchil va tizimli tarzda yoritilgan.

Xususan, olim neologizmlarning paydo boʻlish omillarini – ijtimoiy ehtiyoj, ilmiy-texnik taraqqiyot, madaniy aloqalar hamda global kommunikatsiya taʼsiri bilan bogʻliq holda tahlil qiladi. Shuningdek, tadqiqotda neologizmlarning rivojlanish bosqichlari bosqichma-bosqich koʻrib chiqiladi: dastlab ular nutqda individual yoki guruh doirasida qoʻllanadigan yangilik sifatida yuzaga keladi, keyinchalik ommaviy kommunikatsiya vositalari orqali keng tarqaladi va asta-sekin umumisteʼmol leksikasiga singib boradi. Bu jarayonda, ayniqsa, yoshlar nutqi muhim oʻrin tutadi, chunki yangi soʻzlar, avvalo, aynan yoshlar tilida faol qoʻllanib, sinovdan oʻtadi va ijtimoiylashadi. Bundan tashqari, D.Islomov neologizmlarning til tizimida mustahkamlanish jarayoniga ham alohida eʼtibor qaratadi. Yaʼni yangi leksik birliklar maʼlum vaqt davomida faol qoʻllanilgach, ularning meʼyorlashuvi yuz beradi va ular izohli lugʻatlar, terminologik manbalar hamda rasmiy nutq tarkibiga kiritiladi, neologizmlar tilning passiv qatlamidan faol qatlamiga oʻtib, uning lugʻaviy boyligini oshiradi.

Shu oʻrinda qisqa xulosa qiladigan boʻlsak, olimning ilmiy qarashlari neologizmlarning nafaqat paydo boʻlishi, ularning ijtimoiy muhitda shakllanishi, rivojlanishi va til tizimida barqarorlashuv jarayonlarini kompleks yondashuv asosida ochib berishi bilan ahamiyatlidir.

Fransuz va oʻzbek tillarida neologizmlarning qiyosiy tahlilini kuzatamiz:

№	Tahlil mezon	Fransuz tili	Oʻzbek tili
1	Neologizm manbayi	Asosan texnologiya va madaniyat	Texnologiya, ijtimoiy islohotlar
2	Soʻz yasash usuli	Suffiksatsiya, kompozitsiya	Affiksatsiya, soʻz birikmasi
3	Oʻzlashma ulushi	Ingliz tilidan yuqori	Ingliz va rus tillaridan
4	Semantik kengayish	Faol	Juda faol
5	Meʼyorlashuv tezligi	Tez (Akademik nazorat kuchli)	Nisbatan sekin

6	Ommaviy nutqqa kirishi	OAV orqali	Internet va ijtimoiy tarmoqlar
---	------------------------	------------	--------------------------------

Fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarni qiyosiy ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, har ikkala til ham zamonaviy ijtimoiy va texnologik o'zgarishlarga faol munosabat bildiradi, biroq bu jarayonlarning amalga oshish mexanizmlari farqlanadi. Fransuz tilida neologizmlar ko'proq texnologiya va madaniyat sohalari bilan bog'liq holda yuzaga kelib, asosan, suffiksatsiya va kompozitsiya orqali shakllanadi hamda ingliz tilidan o'zlashmalar ulushi yuqori, shu bilan birga, bu tilda akademik nazorat kuchli bo'lgani sababli yangi so'zlarning me'yorlashuvi nisbatan tez amalga oshadi va ular ommaviy axborot vositalari orqali keng tarqaladi.

O'zbek tilida esa neologizmlar manbasi kengroq bo'lib, nafaqat texnologiya, balki ijtimoiy islohotlar bilan ham chambarchas bog'liq, so'z yasashda affiksatsiya va so'z birikmasi usullari ustunlik qiladi, o'zlashmalar esa ingliz va rus tillari ta'sirida shakllanadi. Semantik kengayish jarayoni juda faol kechadi, biroq me'yorlashuv nisbatan sekinroq bo'lib, yangi birliklar ko'proq internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ommalashadi.

Umuman olganda, fransuz tilida neologizmlar markazlashgan va nazorat ostidagi tizim orqali barqarorlashsa, o'zbek tilida bu jarayon erkinroq va kommunikativ muhit ta'sirida shakllanadi.

Ikki noqardosh tillarda neologizmlarga misollar jadvali

№	Neologizm turi	Fransuz tilidagi misol	O'zbek tilidagi mos keluvchi birlik	Izoh
1	Texnologik	numérisation	raqamlashtirish	Jarayon nomi
2	Internet leksikasi	télétravail	masofaviy ish	Ijtimoiy–texnik
3	Media	influenceur	bloger	Ijtimoiy rol
4	Psixologik	burn-out	hissiy charchash	Ruhiy holat
5	Ijtimoiy	inclusion	inklyuziya	Ijtimoiy siyosat
6	Ta'lim	e-learning	onlayn ta'lim	Raqamli ta'lim

Keltirilgan jadval ikki noqardosh til – fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarning shakllanishi va qo'llanishi umumiy qonuniyatlarga ega ekanini ko'rsatadi. Har ikki tilda ham yangi leksik birliklar, asosan, zamonaviy ehtiyojlar – texnologik taraqqiyot, internet kommunikatsiyasi, ijtimoiy jarayonlar va inson ruhiy holatini ifodalash zarurati asosida yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, fransuz tilidagi neologizmlar ko'proq ichki so'z yasash imkoniyatlari (masalan, *numérisation*) asosida yaratilsa, o'zbek tilida ular ko'pincha tarjima (raqamlashtirish) yoki o'zlashma (bloger, inklyuziya) shaklida namoyon bo'ladi. Psixologik va ijtimoiy sohalarga oid birliklar (masalan, *burn-out* – hissiy charchash) esa har ikki tilda ham insonning zamonaviy turmush tarziga xos holatlarni ifodalaydi. Umuman, ushbu jadval neologizmlar global xarakterga ega bo'lib, turli tillarda o'ziga xos shaklda ifodalansa-da, ularning semantik mohiyati va funksiyasi ko'p jihatdan mushtarak ekanini tasdiqlaydi.

Fransuz tili
numériser + -ation
→ numérisation
télé + travail
→ télétravail

O'zbek tili
raqam + -lashtir + -ish
→ raqamlashtirish
masofa + -viy + ish
→ masofaviy ish

Bu sxema ikki tilda analitik (fransuz) va sintetik (o'zbek) so'z yasash xususiyatini yaqqol ko'rsatadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sintetik so'z yasash ko'pincha o'zbek tiliga xos bo'lib, bunda mustaqil so'zga qo'shimchalar qo'shish, ya'ni morfologik yo'l bilan yangi so'zlar (neologizm) yasaladi. Analitik so'z yasash ikki yoki undan ortiq mustaqil so'zning birikishi orqali yangi ma'noli birlik hosil qilish usuli hisoblanadi. Yuqoridagi misollarda analitik so'z yasash usuli fransuz tilida faol ekanligini hamda fransuz va o'zbek tillaridagi neologizmlar yasalishining differensial tomonlarini yaqqol ko'rish mumkin.

Quyida berilgan jadvalda fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarning psixolingvistik qiyosini va ruhiyatda ta'sir etish darajalarini kuzatish mumkin.

№	Mezon	Fransuz tili	O'zbek tili
1	Yangi so'zga munosabat	Me'yoriy ehtiyotkorlik	Qabul qilish tez
2	Emotsional ta'sir	Past–o'rta	O'rta–yuqori
3	Moslashuv darajasi	Sekin, normativ	Tez, nutqiy
4	Kognitiv yuklama	Barqaror	Dinamik

Ushbu jadval fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarning til tizimi va nutqdagi integratsiya xususiyatlarini solishtiradi. Fransuz tilida yangi so'zlarga nisbatan me'yoriy ehtiyotkorlik kuchli bo'lib,

ularning normativ me'yorlarga moslashuvi sekin kechadi; emotsional ta'sir pastdan o'rtagacha bo'lib, kognitiv yuklama barqaror hisoblanadi.

O'zbek tilida esa neologizmlar tezroq qabul qilinadi, ularning emotsional ta'siri o'rta va yuqori darajada namoyon bo'ladi, moslashuvi asosan nutqiy muhitga moslashadi va kognitiv yuklama dinamik xarakterga ega hamda o'zbek tilida neologizmlar jamiyat hayotiga va kommunikativ ehtiyojlarga tezkor javob beradi, fransuz tilida esa ular tizimli va nazorat ostida rivojlanadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, fransuz va o'zbek tillarida neologizmlar paydo bo'lishi umumiy global jarayonlarga tayanadi, biroq ularning me'yorlashuvi va qabul qilinishi turlicha kechadi. Fransuz tilida akademik nazorat kuchli bo'lsa, o'zbek tilida neologizmlar, avvalo, ommaviy nutqda mustahkamlanadi. Bu farq ikki xalqning lingvistik tafakkuri va psixologik qabul mexanizmlari bilan izohlanadi. Neologizmlar tilning dinamik va ochiq tizim ekanini ko'rsatuvchi asosiy lingvistik birliklardan biri hisoblanadi. Neologizmlarning paydo bo'lishi jamiyatdagi ilmiy-texnik, ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqligi tahlil jarayonida namoyon bo'ldi. Neologizmlar inson tafakkurida yangi konseptlarning shakllanishiga xizmat qiladi va nutqiy faoliyatning kognitiv imkoniyatlarini kengaytiradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Fransuz tilida neologizmlarning me'yorlashuvi institutlar tomonidan nazorat qilinsa, o'zbek tilida ularning barqarorlashuvi asosan ommaviy nutq orqali amalga oshadi. Psixolingvistik jihatdan neologizmlar diqqatni jalb etuvchi, emotsional ta'sir kuchiga ega bo'lgan birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Tahlil fransuz va o'zbek tillarida neologizmlar rivojlanishining umumiy va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot natijalari zamonaviy tilshunoslik, psixolingvistika va qiyosiy tilshunoslik sohalarida amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Fransuz va o'zbek tillarida neologizmlar shakllanishining turli modellariga xos qonuniyatlar (analitik va sintetik yondashuv) tizimli ravishda qiyoslab, mushtarak va differensial tomonlari ko'rsatildi. Neologizmlarning psixolingvistik ta'siri "yangilik effekti – kognitiv faollik – nutqiy moslashuv" modeli orqali ilk bor sxematik tarzda tavsiflandi. O'zbek tilida neologizmlarning ommaviy nutq orqali tezroq qabul qilinishi, fransuz tilida esa akademik me'yorlashuvning ustuvorligi lingvokulturologik omillar bilan izohlandi. Zamonaviy internet va media muhitida paydo bo'layotgan neologizmlarning ruhiy-idrokiy ta'sir mexanizmlari aniq misollar asosida ochib berildi. Fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarning semantik kengayish jarayonlari qiyosiy psixolingvistik yondashuv asosida tahlil qilindi. Neologizmlarning lug'at tarkibiga kirish bosqichlari "nutqiy qo'llanish → ijtimoiy mustahkamlanish → me'yorlashuv" ketma-ketligi asosida taklif etildi.

Neologizmlar tilning dinamik rivojlanishining ajralmas qismi bo'lib, ular yangi tushunchalar va hodisalarni nomlashga, inson ruhiyati, emotsional holati va psixologik jarayonlarini ifodalashga xizmat qiladi. Ichki kechinmalarni lingvistik tarzda ifodalashda neologizmlarning o'ziga xos funksional va semantik imkoniyatlari mavjud: ular nutqning ifodaviyligini oshiradi, ma'no qatlamlarini boyitadi va shaxsiy tajriba hamda ijtimoiy tajribani birlashtiradi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib shunday xulosaga kelish mumkin: Neologizmlar shakllanish manbayi va so'z yasash mexanizmlari tilning ijtimoiy, madaniy va ilmiy-texnik rivoji bilan bevosita bog'liqdir. Fransuz va o'zbek tillarida neologizmlarning qiyosiy tahlili ularning semantik kengayish darajasi, nutqda qabul qilinishi tezligi, kognitiv yuklama va me'yorlashuv jarayoni jihatidan farqlanishini namoyish etadi hamda yoshlar nutqi, internet va ijtimoiy tarmoqlar neologizmlarning ommaviy nutqqa kirishida asosiy vosita sifatida ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, neologizmlar orqali ichki kechinmalarni ifodalash lingvistik tadqiqotlarda yangi yondashuvlar uchun zamin yaratadi. Neologizmlarni chuqur o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik sohaları uchun ham ilmiy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR:

1. Guilbert, L. (1975). *La créativité lexicale*. Paris: Larousse.
2. Sablayrolles J.-F. *Les néologismes*. – Paris: Presses Universitaires de France, 2016.
3. Mortureux M.-F. *La lexicologie entre langue et discours*. – Paris: Armand Colin, 2004.
4. Rey-Debove J. *Le métalangage*. – Paris: Armand Colin, 1997
5. Rey, A. (1995). *Essais de linguistique générale*. Paris: Seuil.
6. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. (2020). Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
7. Rahmatullayev, Sh. (2006). *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet.
8. Safarov, Sh. (2017). *Psixolingvistika*. Toshkent: Fan va texnologiya.
9. Iskandarova, Sh. (2019). *Neologizmlarning zamonaviy o'zbek tilidagi o'rni. O'zbek tili va adabiyoti*, 3, 45–52.
10. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/n/neologizmlar/>

FRANSUZ TILIDA ENG KO'P QO'LLANILADIGAN MAQOLLAR VA ULARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Ikromova Lola Boltayevna,

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

l.b.ikromova@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar va ularning semantik xususiyatlari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida maqollar metaforik, umumlashgan va madaniy jihatdan boy birliklar sifatida o'rganildi. Ularning semantik guruhlari, strukturaviy modellari hamda nutqdagi funksional xususiyatlari aniqlashtirildi. Shuningdek, fransuz maqollarining boshqa tillardagi ekvivalentlari bilan qiyosiy tahlili amalga oshirildi. Natijalar maqollarning universal va milliy xususiyatlarini ochib berdi. Tadqiqot fransuz tilidagi maqollarni kognitiv va madaniy fenomen sifatida o'rganish zarurligini asoslaydi hamda ularning til tizimidagi o'rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: fransuz maqollari, paremiologiya, semantik tahlil, metaforiklik, frazeologik birliklar, lingvistik yondashuv, madaniy kontekst, universallik, tilshunoslik tadqiqotlari.

THE MOST FREQUENTLY USED FRENCH PROVERBS AND THEIR SEMANTIC FEATURE

Abstract. This article examines the most frequently used French proverbs and their semantic features from a linguistic perspective. Proverbs are analyzed as metaphorical, generalized, and culturally rich linguistic units. The study identifies their semantic groups, structural patterns, and functional roles in communication. A comparative analysis of French proverbs with equivalents in other languages is also conducted. The findings reveal both universal and culture-specific characteristics of proverbs. The research highlights the importance of studying proverbs as cognitive and cultural phenomena and contributes to a deeper understanding of their role in the language system and everyday discourse.

Keywords: French proverbs, paremiology, semantic analysis, metaphoricality, phraseological units, linguistic approach, cultural context, universality, linguistic research.

НАИБОЛЕЕ УПОТРЕБЛЯЕМЫЕ ФРАНЦУЗСКИЕ ПОСЛОВИЦЫ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются наиболее употребляемые французские пословицы и их семантические особенности с лингвистической точки зрения. Пословицы анализируются как метафорические, обобщённые и культурно значимые языковые единицы. Определены их семантические группы, структурные модели и функциональные особенности в речи. Проведён сравнительный анализ французских пословиц с их эквивалентами в других языках. Полученные результаты показывают универсальные и национально-специфические характеристики пословиц. Исследование подчёркивает необходимость изучения пословиц как когнитивного и культурного феномена и способствует более глубокому пониманию их роли в языковой системе.

Ключевые слова: французские пословицы, паремиология, семантический анализ, метафоричность, фразеологические единицы, лингвистический подход, культурный контекст, универсальность, лингвистические исследования

Kirish. Maqollar til va madaniyatning eng qadimiy va muhim birliklaridan biri bo'lib, ular xalqning ko'p asrlik tajribasi, dunyoqarashini hamda ijtimoiy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Lingvistik nuqtayi nazardan olib qaralsa, maqollar qisqa, lo'nda, barqaror va ko'pincha metaforik mazmunga ega bo'lgan birliklar sifatida qaraladi. Ular nafaqat nutqni boyituvchi, balki milliy madaniyat, milliy tafakkurning ifodasi ham hisoblanadi. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, maqollar inson tajribasining umumlashtirilgan shaklini aks ettiradi va ular turli ijtimoiy hamda madaniy vaziyatlarda muhim muloqot vazifasini bajaradi. [1, B.4].

Zamonaviy tilshunoslikda maqollarni o'rganish faqat ularning shakliy xususiyatlari bilan cheklanib qolmaydi. XX asrdan boshlab ilmiy tadqiqotlarda maqollarning qo'llanilish imkoniyati, semantik tuzilishi va pragmatik funksiyalariga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Xususan, maqollar hozirda faqat nazariy jihatdan emas, balki insonlar ularni haqiqiy hayotda qanday ishlatishi, qachon va nima sababdan tanlashi ham

o'rganilmoqda [1, p. 4]. Bu esa maqollarni tilning jonli va faol qismi sifatida tadqiq qilish zarurligini ko'rsatadi.

Fransuz tilidagi maqollar o'zining obrazlilik, ifodaviyligi va madaniy boyligi bilan ajralib turadi. Ular ko'pincha tabiat, kundalik hayot va ijtimoiy munosabatlar asosida shakllangan bo'lib, inson hayotining turli jihatlarini qamrab oladi. Masalan, "Petit à petit, l'oiseau fait son nid" maqoli sabr, maqtonat g'oyasini ifodalasa, "Après la pluie le beau temps" maqoli hayotdagi muammolar, qiyinchilikdan keyin ijobiy hoat yuzaga kelishini anglatadi [3]. Bunday maqollar fransuz xalqining dunyoqarashi va hayot tarzini yoritishda muhim manba bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, fransuz maqollarining boshqa tillardagi maqollar bilan semantik jihatdan uyg'unligini ham ahamiyatga molikdir. Ko'plab maqollar turli tillarda o'xshash ma'noni ifodalasa-da, ular turli obrazlar orqali nomoyon bo'ladi. masalan, fransuz tilidagi "Il ne faut pas vendre la peau de l'éours avant de l'avoir tué" maqoli o'zbek tilidagi "Jo'jani kuzda sanaymiz" maqoliga semantik jihatdan mos keladi. [4]. Bu holat maqollarning universalligi va milliy xususiyatlari o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ko'rsatadi.

Biroq maqollarni aniq ta'riflash masalasi hanuzgacha murakkab ilmiy muammo bo'lib qolmoqda. Ayrim tadqiqotchilar maqolni boshqa frazeologik birliklardan ajratish qiyinligini ta'kidlaydi, chunki ularning barqarorligi, idiomatlikligi va umumlashgan ma'nosi turli darajada namoyon bo'ladi [2, B.1-2]. Shu bois maqollarni o'rganishda semantik strukturaviy va pragmatik yondashuvlarni birgalikda qo'llash ahamiyatga molik hisoblanadi.

Ushbu maqoladan ko'zlagan maqsadimiz fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar hamda ularning semantik xususiyatlarini lingvistik jihatdan tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot davomida maqollarning ma'no qatlamlari, metaforik tabiati, obrazlilik darajasi hamda madaniy konnotatsiyalari o'rganishdir. Bu esa fransuz tilidagi maqollarni chuqurroq anglash va ularning til tizimidagi o'rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar va ularning semantik xususiyatlarini o'rganish uchun kompleks lingvistik yondashuvdan foydalanishni ko'zda tutadi. Tadqiqot obyekti sifatida fransuz tilidagi keng qo'llaniladigan maqollar tanlab olindi, tadqiqot predmeti esa ushbu maqollarning semantik, strukturaviy hamda pragmatik xususiyatlaridan iborat bo'ladi.

Maqolamizda turli manbalardan, ya'ni maqollar lug'atlari, ilmiy maqolalar, tadqiqot ishlari va fransuz maqollari to'plamlaridan foydalanildi. Jumladan, fransuz maqollarining lingvistik xususiyatlari va ularning qo'llanishiga oid nazariy qarashlar ilmiy adabiyotlar asosida umumlashtirildi. Maqollarni tahlil qilishda ularning real nutqdagi qo'llanishi, variantlari va shakliy o'zgarishlari ham hisobga olindi, chunki maqollar qat'iy o'zgarmas birlik emas, balki ma'lum darajada variativlikka ega bo'lgan til birliklari hisoblanadi [2, 2–3-betlar].

Maqoladamizda quyidagi metodlarni ko'rib chiqishni va ularni yanada yoritishga harakat qildik.

1. Tavsifiy (deskriptiv). Ushbu metod yordamida fransuz tilidagi maqollar yig'ib, tartibga solish va ularning asosiy lingvistik xususiyatlari ko'rib chiqishni maqsad qildik. Maqollar frazeologik birlik sifatida o'rganib, ularning umumiy jihatlariga e'tibor qaratamiz.

2. Semantik tahlil. Maqollarning ma'no qatlamlarini ochib berish uchun ularning denotativ va konnotativ ma'nolari, metaforik asoslari hamda umumlashgan semantik modeli tahlil qilamiz. Maqollar ko'pincha ko'chma ma'no asosida shakllanganligi sababli ularning ichki semantik tuzilmasini aniqlash muhim hisoblanadi. Shunday ekan bu jarayonda maqollar orqali ifodalangan hayotiy tajriba va umumiy haqiqatlar aniqlashtiramiz [1, 4-bet].

3. Qiyosiy (kontrastiv). Fransuz maqollari ayrim hollarda boshqa tillardagi maqollar bilan qiyoslab o'rganishimiz kerak. Bu metod maqollarning universal va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, bir xil mazmun turli tillarda turli obrazlar orqali ifodalanishi til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi [4].

4. Kontekstual tahlil. Maqollarning nutq jarayonida qo'llanish xususiyatlarini aniqlash uchun ular turli kommunikativ vaziyatlarda tahlil qilindi. Bu metod maqollarning pragmatik funksiyasini, ya'ni nutqdagi vazifasini ochib berishga xizmat qildi. Zamonaviy tadqiqotlarda maqollarni aynan real kontekstda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi [1, 4-bet].

5. Strukturaviy tahlil. Maqollarning sintaktik va morfologik tuzilishi o'rganib, ularning barqarorligi va variativligiga ahamiyat qaratish lozim. Bu borada tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maqollar ko'pincha yarim barqaror (semi-figement) tuzilishga ega bo'lib, ular ma'lum darajada o'zgarishga uchrashi mumkin [2, 3-4-betlar].

Ish davomida yuqoridagi metodlarning o'zaro uyg'unligi fransuz tilidagi maqollarni kompleks ravishda o'rganish imkonini beradi. Natijada maqollarning semantik xususiyatlari, ularning shakliy o'ziga xosligi va nutqdagi funksional roli chuqurroq tahlil qilinadi.

Natijalar va uning muhokamasi. Mazkur maqolada fransuz tilida keng qo'llaniladigan maqollar semantik jihatdan tahlil qilinadi va ular bir necha asosiy guruhlariga ajratiladi. Tahlil jarayonida maqollarning mazmuni, obrazlilik hamda qo'llanish xususiyatlariga e'tibor qaratiladi.

1. Fransuz maqollarining semantik guruhlari

Tahlil natijasida fransuz maqollari quyidagi asosiy semantik guruhlariga ajratamiz:

№	Semantik jihatdan	Fransuz maqollari	O'zbek maqollari
1	Hayot va tajriba	<i>Après la pluie le beau temps</i>	<i>Bir qiyinchilikdan keyin yengillik bor</i>
2	Mehnat va harakat	<i>Petit à petit, l'oiseau fait son nid</i>	<i>Tomchi tomib ko'l bo'lur</i>
3	Yaxshi-yomon xulq (axloq)	<i>Qui vole un œuf vole un bœuf</i>	<i>Tuxum o'g'risi tuya o'g'risi ham bola oladi.</i>
4	Ijtimoiy munosabatlar	<i>Les bons comptes font les bons amis</i>	<i>Hisobli do'st ayrilmas</i>
5	Pand-nasihat maqollar	<i>Il ne faut pas vendre la peau de l'ours...</i>	<i>Jo'jani kuzda sanashymiz</i>

Mazkur tasniflar shuni ko'rsatadiki, fransuz maqollari asosan inson hayoti, ijtimoiy munosabatlar va axloqiy normalarni ifodalashga xizmat qiladi. Bu holat maqollarning universal semantik tabiatini tasdiqlaydi [4].

2. Semantik xususiyatlar tahlili

Tadqiqot davomida fransuz maqollarining quyidagi asosiy semantik xususiyatlari aniqlandi:

a) Metaforiklik (ko'chma ma'no ustuvorligi)

Fransuz maqollari ko'pincha bevosita emas, balki obraz orqali ma'no beradi. Masalan, *"Il faut casser le noyau pour avoir l'amande"* maqolida real yadro emas, balki mehnat orqali natijaga erishish g'oyasi ifodalanadi [3].

b) Umumlashganlik (generiklik)

Maqollar aniq vaziyatga emas, balki umumiy hayotiy holatlarga tegishli bo'ladi. Bu xususiyat ularni boshqa frazeologik birliklardan ajratadi [2, 2-bet].

c) Qisqalik va ixchamlik

Maqollar qisqa shaklda katta ma'noni ifodalaydi. Bu esa ularning kommunikativ samaradorligini oshiradi.

d) Madaniy konnotatsiya

Ko'plab maqollar milliy madaniyat bilan bog'liq obrazlarga asoslanadi. Masalan, hayvonlar, tabiat hodisalari yoki kundalik hayot unsurlari orqali ma'no beriladi [3].

3. Strukturaviy va semantik bog'liqlik

Tahlil natijalarimizga ko'ra, maqollarning semantik mazmuni ularning strukturasi bilan chambarchas bog'liq. Quyidagi jadvalda bu bog'liqlik ko'rsatilgan:

Tuzilish turi	Fransuz maqollari	O'zbek maqollari	Semantik tahlil
Oddiy gap	<i>Tout ce qui brille n'est pas or</i>	<i>Yaltiroq narsa oltin bo'la bermas</i>	Tashqi ko'rinish aldamchi bo'lishi mumkinligini bildiradi
Oddiy gap	<i>Le temps, c'est de l'argent</i>	<i>Vaqt aqchadur, G'ofil bo'lma, qochadur.</i>	Vaqtning qadrlil ekanligini ifodalaydi
Qarama-qarshi tuzilish	<i>L'habit ne fait pas le moine</i>	<i>Odarning husniga baho berma, Aqliga baho ber.</i>	Tashqi ko'rinish va asl mohiyat o'rtasidagi farqni ko'rsatadi
Shartli tuzilish	<i>Si jeunesse savait, si vieillesse pouvait</i>	<i>Yosh bilsa edi, qari qila olsa edi</i>	Hayotdagi imkoniyat va tajriba nomutanosibligini bildiradi
Parallel tuzilish	<i>Les murs ont des oreilles</i>	<i>Devorning ham qulog'i bor</i>	Sirni ehtiyot qilish kerakligini anglatadi
Oddiy gap	<i>L'argent attire l'argent</i>	<i>Pul pulni topar</i>	Boylilik ko'payishga moyil ekanligini bildiradi
Buyruq (nasihat)	<i>Il faut battre le fer pendant qu'il est chaud</i>	<i>Temirni qizig'ida bos</i>	Fursatdan foydalanish zarurligini bildiradi
Qarama-qarshi tuzilish	<i>Mieux vaut prévenir que guérir</i>	<i>Kasallikni davolashdan ko'ra oldini olish afzal</i>	Oldindan choralar ko'rish muhimligini ko'rsatadi
Oddiy gap	<i>Chacun voit midi à sa porte</i>	<i>Har kimning o'z fikri bor.</i>	Har kim voqeani o'z nuqtayi nazaridan baholaydi

LINGUISTICS

Parallel tuzilish	<i>Tel père, tel fils Tel mère, telle fille</i>	<i>Qiz bersang, otasiga qarab ber, Qiz olsang, onasiga qarab ol.</i>	O'xshashlik va merosiy xususiyatlarni bildiradi
-------------------	---	--	--

Bu holat maqollarning sintaktik tuzilishi ularning semantik kuchini oshirishini ko'rsatadi. Ayniqsa, parallelizm va qarama-qarshilik modeli esda qoluvchanlikni ta'minlaydi.

4. Qiyosiy kuzatuv natijalari.

Fransuz maqollarining o'zbek tili bilan qiyosiy tahlili quyidagi natijalarni ko'rsatadi:

Fransuz xalq maqoli

La belle cage ne nourrit pas →

Qui ne travaille pas, ne mange pas→

L'affaire est dans le sac →

C'est la bonne femme qui fait le bon mari →

O'zbek xalq maqoli

Chiroyga non botirib yeb bo'lmas.

Ishlamagan tishlamaydi

G'isht qolipdan ko'chdi

Yaxshi xotin erini yashartirar

Yuqoridagi qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, fransuz xalq maqollari boshqa tillarga tarjima qilinganda ularning asosiy semantik mazmuni saqlanib qoladi, biroq ifoda vositalari va obrazlar o'zgarishi mumkin. Masalan, "La belle cage ne nourrit pas" maqoli o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri emas, balki "Chiroyga non botirib yeb bo'lmas" kabi obrazli shaklda ifodalanadi. Shuningdek, ayrim maqollar (masalan, "Qui ne travaille pas, ne mange pas") ikkala tilda ham deyarli bir xil strukturada va ma'noda qo'llaniladi. Bu esa maqollarning universal xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi. Natijada maqollarda ma'no (semantika) saqlandi, obraz o'zgaradi, ifoda usuli esa milliy xususiyatga ega bo'ladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, fransuz maqollari yuqori darajada semantik zichlikka ega bo'lib, ular qisqa shaklda murakkab g'oyalarni ifodalaydi. Ularning asosiy xususiyati - metaforik va umumlashganlik bo'lib, bu ularni kundalik nutqda keng qo'llash imkonini beradi. Bundan tashqari, maqollar yarim barqaror (semi-figement) birliklar sifatida namoyon bo'lib, ular kichik strukturaviy o'zgarishlarga uchrashi mumkin, ammo asosiy semantik yadrosi saqlanib qoladi [2, 4-bet]. Fransuz maqollarining yana bir muhim jihati - ularning kuchli vizualligi va obrazlilik. Bu esa ularni eslab qolishni osonlashtiradi va nutqda samarali qo'llash imkonini yaratadi [3].

Mazkur maqolada tahlil natijalari fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar semantik jihatdan tizimli va barqaror xususiyatlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Tahlil jarayonida maqollar faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki ijtimoiy-madaniy tajribaning konsratsiyalangan shakli sifatida namoyon bo'lishi kuzatildi.

1. Eng ko'p qo'llaniladigan maqollar va ularning tematik-semantik taqsimoti

Mazkur maqolada, eng ko'p qo'llaniladigan fransuz maqollari ularning mazmuniga qarab quyidagi mavzularga ajratildi:

	Mavzu	Fransuzcha maqollar	O'zbekcha ekvivalenti	Semantik izoh
1	Hayot haqida	<i>Tout ce qui brille n'est pas or</i>	<i>Yaltiroq narsa oltin bo'la bermas</i>	Tashqi ko'rinish har doim haqiqatni aks ettirmaydi
2	Mehnat va imkoniyat haqida	<i>Battre le fer pendant qu'il est chaud</i>	<i>Temirni qizig'ida bos</i>	Imkoniyatni o'z vaqtida ishlatish zarur
3	Sabr va vaqt haqida	<i>Chaque chose en son temps</i>	<i>Har bir ishning vaqti bor, Vaqt bilganning baxti yor.</i>	Har ishning o'z vaqti bor
4	Do'stlik haqida	<i>C'est dans le besoin que l'on connaît ses vrais amis</i>	<i>Do'st kulfatda sinalar,</i>	Haqiqiy do'st qiyinchilikda namoyon bo'ladi
5	Yaxshi-yomon xulq (axloq)	<i>Un petit service en vaut un autre</i>	<i>Yaxshilikka yaxshilik Har kishining ishidir</i>	Yaxshi ish javobsiz qolmaydi
6	Ehtiyot bo'lish haqida	<i>Chat échaudé craint l'eau froide</i>	<i>Sutdan og'zi kuygan, qatiqni puflab ichar</i>	Yomon tajriba ehtiyotkorlikka olib keladi
7	Ikkilanish va qaror qilish	<i>Une minute d'hésitation peut coûter cher</i>	<i>Ikkilangan yo'lda qolar</i>	Qarorsizlik salbiy oqibatlarga olib keladi
8	Pul va boylik haqida	<i>L'argent attire l'argent</i>	<i>Pul pulni topar</i>	Boy odamlar boylikni yanada ko'paytirishga moyil bo'ladi

LINGUISTICS

9	Bolalar va rostgo'ylik	<i>La vérité sort de la bouche des enfants</i>	<i>Bolali uyda sir yotmas</i>	Bolalar doim rost gapiradi
10	E'tiborlilik haqida	<i>Chacun à son métier, les vaches seront bien gardées</i>	<i>O'zingni bil, o'zgani qo'y</i>	Mehnat taqsimoti tartibni ta'minlaydi

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, fransuz tilida keng qo'llaniladigan maqollar mazmuniga ko'ra turli mavzularga ajratiladi va ularning aksariyati o'zbek tilida ham mos ekvivalentlarga ega. Maqollar asosan hayotiy tajriba, mehnat, vaqt, do'stlik, axloqiy qadriyatlar, ehtiyotkorlik va ijtimoiy munosabatlarni ifodalaydi. Bu esa maqollarning inson hayotining muhim jihatlarini umumlashtiruvchi vosita ekanligini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil natijasida shuni kuzatish mumkinki, fransuz va o'zbek maqollarida semantik jihatdan katta yaqinlik mavjud. Masalan, *“Tout ce qui brille n'est pas or”* va *“Yaltiroq narsa oltin bo'la bermas”* maqollari tashqi ko'rinish va haqiqiy qiymat o'rtasidagi farqni ifodalaydi. Xuddi shuningdek, *“Battre le fer pendant qu'il est chaud”* va *“Temirni qizig'ida bos”* maqollari imkoniyatdan o'z vaqtida foydalanish zarurligini bildiradi. Bu kabi misollar maqollarning universal mazmunga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Shu bilan birgalikda, ayrim maqollarda to'liq emas, balki qisman semantik moslik kuzatiladi. Masalan, *“La vérité sort de la bouche des enfants”* maqoli bolalar orqali haqiqatning ochilishini bildirsa, *“Bolali uyda sir yotmas”* maqoli sirning yashirin qolmasligini ta'kidlaydi. Mazmun jihatdan yaqin bo'lsa-da, ifoda usuli va urg'u turlicha.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, maqollarda asosiy ma'no saqlanib qoladi, biroq obrazlar va ifoda vositalari milliy xususiyatlarga bog'liq holda farqlanadi. Fransuz maqollarida ko'proq umumiy va qisqa ifoda ustun bo'lsa, o'zbek maqollarida obrazlilik va xalqona ifoda kuchliroq namoyon bo'ladi. Bir so'z bilan aytganda, fransuz va o'zbek maqollari o'rtasidagi o'xshashliklar ularning universal semantik tabiatini ko'rsatsa, farqlar esa har bir xalqning o'ziga xos madaniy va lingvistik xususiyatlarini aks ettiradi.

Xulosa. Mazkur maqola fransuz tilida eng ko'p qo'llaniladigan maqollar va ularning semantik xususiyatlarini lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilishga qaratiladi. Tarjima jarayonida, tahlillar shuni ko'rsatadiki, maqollar fransuz tilining muhim frazeologik qatlamini tashkil etib, ular xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini o'zida mujassam etadi.

Fransuz va o'zbek maqollari mazmun jihatdan bir-biriga juda yaqin. Ularning aksariyati hayot, mehnat, vaqt, do'stlik va axloq kabi umumiy mavzularni ifodalaydi. Bu esa maqollarning har xil tillarda bo'lsa ham, aslida bir xil hayotiy tajribaga asoslanganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, maqollarda ma'no bir xil bo'lsa ham, ularni ifodalash usuli va obrazlar turlicha bo'lishi mumkin. Masalan, bir xil fikr fransuz tilida qisqaroq yoki boshqacha obraz orqali berilsa, o'zbek tilida ko'proq xalqona va obrazli tarzda ifodalanadi.

Xulosa qilib aytganki, maqollar turli xalqlarda o'xshash g'oyalarni ifodalaydi va ular orqali xalqning hayotga qarashi, tajribasi va dunyoqarashi aks etadi.

ADABIYOTLAR:

1. Kholboyeva I.Sh. *Contrastive Analysis of Proverbs with Somatic Components in English and Uzbek Languages* // *The Peerian Journal*. – 2025. – №39. – pp. 4–8.
2. Klein J.R. *Proverbes et expressions verbales: des figements vraiment différents?* // *UCLouvain*. – Louvain-la-Neuve, 2007. – pp. 1–11.
3. Quitard P.M. *Dictionnaire étymologique, historique et anecdotique des proverbes et des locutions proverbiales de la langue française*. – Paris: Bertrand, 1842. – pp. 7–12.
4. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. – Westport: Greenwood Press, 2004. – pp. 1–10.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – pp. 3–15.
6. Dundes A. *On the Structure of Proverbs* // *Journal of American Folklore*. – 1975. – №88(350). – pp. 222–243.
7. Norrick N.R. *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. – New York: Mouton, 1985. – pp. 10–25.
8. Anscombe J.-C. *Les proverbes: un figement du deuxième type?* // *LINX*. – 2005. – №53. – pp. 17–33.
9. Arnaud P. *La connaissance des proverbes français par les locuteurs natifs* // *Cahiers de lexicologie*. – 1992. – №60. – pp. 195–238.
10. *FrenchEntrée. Common French Proverbs (and Their English Counterparts)* // *Online resource*. – 2021. – URL: <https://www.frenchentree.com> (murojaat sanasi: 2026).

11. Talk in French. French Proverbs and Their Meanings // Online resource. – URL: <https://www.talkinfrench.com> (murojaat sanasi: 2026).
12. Boltayevna, Ikromova Lola. "USE OF PROVERBS IN THE EDUCATIONAL PROCESS." *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education* (2993-2769) 2.1 (2024): 462-466.
13. Boltayevna, Ikromova Lola. "Cultural significance of uzbek folk proverbs and sayings." *international conference on modern development of pedagogy and linguistics*. Vol. 1. No. 1. 2024.
14. <https://lefrafa.ru/francuzskie-poslovice-i-pogovorki/>

**TILSHUNOSLIK SOHASIDA FONETIKA VA FONETIK TERMINLAR TADQIQI
MASALASI**

Ibratov Baxrombek Bayzakovich,

*Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti,
xorijiy til va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi
ibratov_b@nuu.uz*

Annotatsiya. Mazkur maqolada fonetika va fonetik terminlar tadqiqi masalasi ingliz, rus va o'zbek tilshunosligi misolida yoritiladi. Maqolada har bir milliy tilshunoslik an'anasida fonetikaning qaysi jihatlariga ustuvor e'tibor qaratilgani, fonetik terminlarning qanday nazariy asoslarda shakllangani va ularning ilmiy muomaladagi o'rni tahlil qilinadi. Maqolada globallashuv va fanlararo integratsiya sharoitida fonetik terminlarning universalligi va milliy xususiyatlarini aniqlash muhim ilmiy ahamiyat kasb etishini, shu bilan bir qatorda, Ingliz tilshunosligida eksperimental va akustik fonetika, rus tilshunosligida fonologik va funksional yondashuv, o'zbek tilshunosligida esa, milliy fonetik tizim va terminologiyani shakllantirish masalalari yetakchi yo'nalishlar sifatida namoyon bo'lishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: fonetika, artikulyatsion fonetika, perseptiv fonetika, fonologiya, fonema, allofon, fonologik oppozitsiya, tovush, bo'g'in, urg'u.

**ВОПРОС ИЗУЧЕНИЯ ФОНЕТИКИ И ФОНЕТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ОБЛАСТИ
ЯЗЫКОЗНАНИЯ**

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение фонетики и фонетических терминов на примерах английского, русского и узбекского языков. В статье анализируется, каким аспектам фонетики уделяется приоритетное внимание в каждой национальной языковой традиции, на каких теоретических основах были сформированы фонетические термины и какова их роль в научном распространении. В статье рассматривается вопрос о том, что в контексте глобализации и междисциплинарной интеграции определение универсальности и национальных особенностей фонетических терминов имеет большое научное значение, и в то же время в качестве ведущих направлений выделяются экспериментальная и акустическая фонетика в английской лингвистике, фонологический и функциональный подходы в русской лингвистике, а также формирование национальной фонетической системы и терминологии в узбекской лингвистике.

Ключевые слова: фонетика, артикуляционная фонетика, перцептивная фонетика, фонология, фонема, аллофон, фонологическая оппозиция, звук, слог, ударение.

**THE ISSUE OF THE STUDY OF PHONETICS AND PHONETIC TERMS IN THE FIELD OF
LINGUISTICS**

Abstract. This article examines the study of phonetics and phonetic terms using examples from the English, Russian and Uzbek languages. The article analyzes which aspects of phonetics are given priority attention in each national linguistic tradition, on what theoretical foundations phonetic terms were formed and what is their role in scientific dissemination. The article examines the issue that in the context of globalization and interdisciplinary integration, the definition of the universality and national characteristics of phonetic terms is of great scientific importance, and at the same time, experimental and acoustic phonetics in English linguistics, phonological and functional approaches in Russian linguistics, as well as the formation of a national phonetic system and terminology in Uzbek linguistics are highlighted as leading areas.

Key words: phonetics, articulatory phonetics, perceptive phonetics, phonology, phoneme, allophone, phonological opposition, sound, syllable, stress.

Kirish. Tilshunoslik fanida fonetika nutqning eng asosiy, boshlang'ich va universal sathi sifatida e'tirof etiladi. Chunki har qanday til birliklari, avvalo, tovushlar orqali voqelikka chiqadi. Shu sababli fonetika fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi tilshunoslik tarixida muhim metodologik burilishlarni belgilab bergan. Fonetika nafaqat tovushlarning fizik yoki biologik xususiyatlarini, balki ularning til tizimidagi funksional rolini o'rganishga qaratilgan fan sifatida shakllangan. Bu jarayon bilan uzviy bog'liq holda fonetik terminlar vujudga kelgan va izchil ilmiy tizim sifatida rivojlangan.

Fonetik terminlarning paydo bo'lishi til hodisalarini aniq, barqaror va ilmiy asosda tavsiflash ehtiyoji bilan bog'liq bo'lib, u tilshunoslik fanining mustaqil yo'nalish sifatida shakllanishiga xizmat qilgan. Ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida fonetika fanining rivoji turli tarixiy va nazariy sharoitlarda kechgan bo'lsa-da, ularning barchasida fonetik terminologiya ilmiy tafakkurning muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi.

Ingliz tilshunosligida fonetika fanining shakllanishi amaliy ehtiyojlar bilan bevosita bog'liq bo'lgan. Ingliz tilida yozuv va talaffuz o'rtasidagi sezilarli tafovutlar talaffuzni ilmiy asosda o'rganish zaruratini keltirib chiqargan. Shu sababli ingliz tilshunosligida fonetika dastlab talaffuz me'yorlarini belgilash va nutqni standartlashtirish vositasi sifatida rivojlangan.[1; 5]

Bu jarayonda fonetik terminlar tovushlarning artikulyatsion xususiyatlarini aniq ifodalash uchun yaratilgan. Masalan, tovushlarning talaffuz o'rni, tilning holati, lablarning ishtiroki kabi jihatlar asosida maxsus terminlar shakllangan. Keyinchalik ingliz tilshunosligida fonetika eksperimental yo'nalishga o'tib, fonetik terminlar tovushning akustik parametrlarini ham qamrab ola boshlagan. Bu hol fonetik terminlarni nafaqat lingvistik, balki texnik tushunchalar bilan ham bog'lashga olib kelgan. [2; 5]

Ingliz fonetika an'anasida fonetik terminlar ko'proq o'lchovli, empirik va instrumental yondashuvga tayangan holda shakllangan bo'lib, bu ularning xalqaro ilmiy muomalada keng qo'llanishini ta'minlagan. Natijada ingliz tilshunosligida fonetika fani fonetik terminlarning universallashtiruviga katta hissa qo'shgan.

Rus tilshunosligida fonetika fanining shakllanishi nazariy chuqurlik va tizimlilik bilan ajralib turadi. Rus fonetik maktabida fonetika nafaqat nutq tovushlarini tasvirlash, balki ularning til tizimidagi vazifasini aniqlashga qaratilgan fan sifatida rivojlangan. Shu sababli rus tilshunosligida fonetik terminlar fonologiya bilan uzviy bog'liq holda shakllangan.[3; 2]

Rus olimlari fonetik terminlarni yaratishda tovushlarning ma'no farqlovchi funksiyasiga alohida e'tibor qaratganlar. Bu yondashuv fonema, allofon, fonologik oppozitsiya kabi terminlarning paydo bo'lishiga olib kelgan. Natijada fonetika va fonologiya o'rtasidagi chegaralar aniq belgilangan va fonetik terminlarning ilmiy mazmuni chuqurlashgan.

Rus tilshunosligida fonetik terminlar nutqning fonetik tuzilishini tizimli ravishda tavsiflash imkonini bergan. Urg'u, intonatsiya, ritm kabi prosodik hodisalar rus fonetik terminologiyasida markaziy o'rin egallab, nutqning semantik va emotsional jihatlarini izohlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Bu hol rus fonetik terminologiyasining nazariy ahamiyatini yanada oshirgan.

O'zbek tilshunosligida fonetika fanining shakllanishi milliy tilni ilmiy asosda tavsiflash ehtiyoji bilan bog'liq holda rivojlangan. Dastlabki bosqichlarda fonetik hodisalar umumiy grammatik tavsiflar doirasida izohlangan bo'lsa-da, XX asr boshlaridan boshlab fonetika mustaqil tadqiqot obyektiga aylana boshlagan. Bu jarayonda fonetik terminlarning vujudga kelishi muhim ilmiy bosqich hisoblanadi.

O'zbek fonetik terminologiyasi dastlab xalq tiliga yaqin va tushunarli birliklar asosida shakllangan. *"Tovush"*, *"bo'g'in"*, *"urg'u"* va *"ohang"* kabi terminlar fonetik hodisalarini ifodalash uchun qo'llanib, keyinchalik ilmiy me'yor darajasiga ko'tarilgan. Sovet davrida esa, o'zbek tilshunosligida fonetika fani rus tilshunosligi ta'sirida tizimlashtirilib, fonetik terminlar ilmiy jihatdan aniqlashtirilgan.

Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligida fonetik terminologiyani qayta ko'rib chiqish va milliyalashtirish jarayoni kuchaydi. Bu davrda fonetik terminlarning semantik aniqligi, tilning ichki qonuniyatlariga mosligi va xalq tiliga yaqinligi muhim mezon sifatida qaraldi. Natijada o'zbek fonetik terminologiyasi universal ilmiy yondashuvlar bilan milliy xususiyatlarni uyg'unlashtirgan tizim sifatida rivojlanmoqda.

Fonetik terminlar fonetika fanining nazariy va amaliy poydevorini tashkil etadi. Ular yordamida nutq tovushlari, ularning hosil bo'lishi, fizik xususiyatlari va til tizimidagi vazifalari izchil tavsiflanadi. Ingliz tilshunosligida fonetik terminlar asosan eksperimental va amaliy ehtiyojlarga xizmat qilgan bo'lsa, rus tilshunosligida ularning nazariy-funksional talqini ustuvor bo'lgan. O'zbek tilshunosligida esa, fonetik terminlar milliy til tizimini ilmiy asosda tavsiflash vositasi sifatida shakllangan.

Fonetik terminlarning rivoji fonetika fanining fanlararo aloqalarini ham kengaytirgan. Akustika, fiziologiya, psixologiya va kompyuter texnologiyalari bilan bog'liq tadqiqotlar fonetik terminologiyaning yangi qatlamlarini yuzaga keltirgan. Bu hol fonetik terminlarni zamonaviy tilshunoslikning muhim metodologik vositasiga aylantirgan.[4; 202-208]

Qisqa qilib aytganda, tilshunoslikda fonetika fanining paydo bo'lishi va fonetik terminlarning shakllanishi ilmiy tafakkur taraqqiyotining muhim bosqichini tashkil etadi. Ingliz, rus va o'zbek tilshunosligida fonetika fani turli tarixiy va nazariy sharoitlarda rivojlangan bo'lsa-da, ularning barchasida fonetik terminologiya til hodisalarini ilmiy asosda anglash va tavsiflashning ajralmas vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy tilshunoslikda fonetik terminlarni izchil o'rganish va takomillashtirish fonetika fanining nazariy va amaliy imkoniyatlarini yanada kengaytirishga xizmat qiladi.

Asosiy qism. Fonetika tilshunoslikning mustaqil bo'limi sifatida nutq tovushlarining hosil bo'lishi, ularning fizik-akustik xususiyatlari, eshitilish mexanizmlari hamda til tizimidagi funksional vazifalarini o'rganadi. Fonetika predmeti nutq tovushlari bo'lsa, uning tadqiqot obyekti ushbu tovushlarning artikulyatsion, akustik va perseptiv xususiyatlaridir.[5; 15] Bu jihatlar fonetikaning ko'p qatlamli ilmiy apparatini shakllantiradi va terminologik tizimning boyib borishiga olib keladi.

An'anaviy tasnifga ko'ra fonetika artikulyatsion fonetika, akustik fonetika va eshitilish (perseptiv) fonetikasi kabi tarmoqlarga bo'linadi. Artikulyatsion fonetika nutq apparati a'zolari ishtirokida tovushlarning hosil bo'lish jarayonini o'rganadi va bu yo'nalishda artikulyatsiya o'rni, artikulyatsiya usuli, lablanganlik, tilning ko'tarilish darajasi kabi terminlar shakllangan. Akustik fonetika tovushning fizik tabiatini o'rganib, chastota, amplituda, davomiylik, spektr kabi terminlar bilan ifodalanadi. Eshitilish fonetikasi esa, nutq tovushlarining inson tomonidan idrok etilishi bilan bog'liq bo'lib, unda eshituv sezgirligi, fonetik farqlash, perseptiv kontrast kabi terminlar qo'llanadi. [6; 3-6]

Fonetika va fonologiya o'rtasidagi farq terminologik aniqlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Fonetika tovushlarni nutq hodisasi sifatida tavsiflaydi, fonologiya esa, ularni til tizimidagi ma'no farqlovchi birliklar sifatida talqin qiladi. Shu bois fonema, allofon, oppozitsiya, farqlovchi belgi kabi terminlar fonologik apparatga mansub bo'lsa, tovush, artikulyatsiya, akustik parametrlar fonetik apparat doirasida qo'llanadi. Mazkur farqlanish terminlarning chalkash qo'llanishining oldini oladi va ilmiy muloqotda aniqlikni ta'minlaydi.

Fonetik terminologiyaning shakllanishiga bir qator omillar ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, til tizimining murakkabligi va fonetik hodisalarning xilma-xilligi terminlarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Ikkinchidan, tadqiqot metodlarining rivoji (eksperimental va instrumental usullar) yangi terminlarning paydo bo'lishini taqozo etadi. Uchinchidan, fanlararo integratsiya (fizika, fiziologiya, psixologiya) fonetik terminologiyani boyitadi. Natijada fonetik terminlar nafaqat tilshunoslik, balki boshqa fanlar bilan tutash nuqtalarda ham faol qo'llanadi. [7; 6]

Fonetik terminologiyada me'yor va standartlashuv masalasi alohida ahamiyatga ega. Terminlarning bir ma'noliligi, barqarorligi va xalqaro qo'llanishi ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshiradi. Shu sababli fonetik terminlarni yaratish va qo'llashda me'yoriylik tamoyillari ishlab chiqilgan bo'lib, ular terminlarning izchil tizim sifatida faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Tilshunoslik fanida fonetika til tizimining eng asosiy sathlaridan biri hisoblanadi. Fonetika nutq tovushlarining hosil bo'lishi, akustik xususiyatlari va funksional vazifalarini o'rganadi. Shu sababli fonetika va unga oid terminologiya masalasi tilshunoslik nazariyasining markaziy muammolaridan biri sifatida qaraladi. Har bir tilshunoslik maktabi fonetik hodisalarni o'rganishda o'z metodologik yondashuviga ega bo'lib, bu yondashuvlar fonetik terminlarning shakllanishi va talqinida ham o'z aksini topgan.

Fonetika tilshunoslikning mustaqil bo'limi sifatida nutq tovushlarini turli jihatdan o'rganadi. An'anaviy ravishda fonetika artikulyatsion, akustik va eshitilish fonetikasi kabi yo'nalishlarga bo'linadi. Ushbu yo'nalishlarning har biri o'ziga xos terminologik apparatga ega bo'lib, fonetik terminlarning ko'p qatlamli tizimini vujudga keltiradi.

Fonetik terminlar nutq tovushlarining fiziologik, fizik va funksional xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, tovush hosil bo'lish jarayoniga oid terminlar artikulyatsion fonetika doirasida, tovushning fizik tabiatini ifodalovchi terminlar akustik fonetika doirasida, tovushning idrok etilishi bilan bog'liq terminlar esa, eshitilish fonetikasi doirasida qo'llanadi.

Fonetik terminologiyaning shakllanishida fonetika va fonologiya o'rtasidagi farq muhim ahamiyatga ega. Fonetika tovushlarni nutq hodisasi sifatida o'rgansa, fonologiya ularni til tizimidagi ma'no farqlovchi birliklar sifatida talqin qiladi. Bu farq terminlarning mazmuniy aniqligini ta'minlashga xizmat qilad. [8; 14-18]

Ingliz tilshunosligida fonetika fan sifatida mustaqil va ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ingliz tilining fonetik tizimi murakkabligi, talaffuz va yozuv o'rtasidagi sezilarli tafovutlar fonetik tadqiqotlarning erta davrlardan boshlab rivojlanishiga sabab bo'lgan. Shu bois ingliz tilshunosligida fonetika, ayniqsa fonetik terminologiya masalasi nazariy va amaliy jihatdan chuqur o'rganilgan. [9; 7-12]

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida ingliz tilshunosligida artikulyatsion fonetika yetakchi yo'nalish sifatida shakllandi. Bu davr olimlari nutq tovushlarining hosil bo'lish jarayonini fiziologik nuqtayi nazardan tadqiq etishga alohida e'tibor qaratdilar. Tovushlarning talaffuz o'rni va usuli, nutq apparati a'zolarining harakati kabi jihatlar asosida fonetik terminlar tizimi yaratildi. Masalan, unli va undosh tovushlarning artikulyatsion tasnifi, lablanganlik, tilning ko'tarilish darajasi kabi terminlar aynan shu davr tadqiqotlari mahsulidir.

Ingliz tilshunosligida fonetikaning rivojlanishida Daniel Jonesning xizmati alohida e'tiborga loyiqdir. U tomonidan ishlab chiqilgan talaffuz me'yorlari va fonetik transkripsiya tizimi ingliz fonetik

terminologiyasining normallashtirish xizmat qildi. Jones fonetik terminlarni aniq va bir ma'noli qilishga intilib, ularni xalqaro miqyosda qo'llash imkonini yaratdi. Xususan, International Phonetic Alphabet (IPA) tizimining keng qo'llanishi fonetik terminlarning universallashtirishga olib keldi. [10; 246]

XX asrning o'rtalariga kelib ingliz tilshunosligida akustik fonetika va eksperimental fonetika jadal rivojlandi. Texnologik taraqqiyot natijasida nutq tovushlarini maxsus asbob-uskunalar yordamida o'rganish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu jarayonda tovush chastotasi, amplitudasi, spektral tuzilishi kabi tushunchalar ilmiy muomalaga kiritildi va fonetik terminologiya yangi terminlar bilan boyidi. Ingliz olimlari fonetik terminlarni fizik va matematik parametrlar asosida aniqlashga harakat qildilar.

Shuningdek, ingliz tilshunosligida prosodik hodisalar – *urg'u*, *ritm*, *temp*, *pauza* va *intonatsiya* masalalari alohida tadqiq etildi. Ingliz tili *urg'u* va *intonatsiya* jihatidan murakkab tizimga ega bo'lgani sababli, fonetik terminlarning muhim qismi aynan prosodiya bilan bog'liq holda shakllandi. *Urg'u* turlari, intonatsion konturlar, ritmik birliklar kabi terminlar ingliz fonetikasining asosiy tushunchalariga aylandi.

Ingliz tilshunosligida fonetika va fonologiya o'rtasidagi farq aniq belgilab berildi. Fonetik terminlar tovushlarning fizik va fiziologik jihatlarini ifodalashga xizmat qilsa, fonologik terminlar tovushlarning til tizimidagi funksional rolini ko'rsatishga qaratildi. Bu yondashuv fonetik terminologiyaning ilmiy aniqligini ta'minlab, terminlarning chalkash qo'llanishiga barham berdi.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilshunosligida fonetika va fonetik terminlar tadqiqi artikulyatsion, akustik va eksperimental yondashuvlar asosida izchil rivojlangan. Ingliz olimlari asosan talaffuz me'yorlari, fonetik transkripsiya, prosodiya va akustik parametrlar masalalariga e'tibor qaratgan bo'lib, bu yo'nalishlar fonetik terminologiyaning boy va aniq tizimini shakllantirishga xizmat qilgan.

Rus tilshunosligida fonetika fanining shakllanishi va fonetik terminlarning ilmiy asosda tizimlashtirilishi XIX asr oxiri va XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda rus tilshunosligida umumiy tilshunoslik nazariyalarining rivojlanishi bilan bir qatorda, nutq tovushlarini ilmiy jihatdan tavsiflashga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi. Natijada fonetika mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida ajralib chiqdi va unga oid terminologik apparat izchil ravishda shakllandi.

Rus fonetik tadqiqotlarining muhim jihati shundan iboratki, ular fonetik hodisalarni nafaqat fiziologik va akustik, balki funksional jihatdan ham tahlil qilishga intildilar. Ayniqsa, fonema tushunchasining ilmiy muomalaga kiritilishi rus fonetik terminologiyasining nazariy poydevorini mustahkamladi. Fonema nutq tovushlarining abstrakt modeli sifatida talqin qilinib, u til tizimida ma'no farqlash vazifasini bajaruvchi birlik sifatida izohlandi.

Rus tilshunosligida fonema nazariyasining rivojlanishida Lev Vladimirovich Shcherbaning xizmati alohida e'tiborga loyiqdir. U fonemani real tovushlardan farqli ravishda til tizimiga mansub ideal birlik sifatida talqin qilib, fonetik va fonologik terminlar o'rtasidagi farqni aniq belgilab berdi. Bu yondashuv fonetik terminlarning semantik aniqligini oshirdi va ularning ilmiy qo'llanish doirasini kengaytirdi. [11; 189]

Rus fonetik maktabi doirasida *urg'u*, *intonatsiya* va *ritm* masalalari ham chuqur o'rganildi. Rus tilining *urg'u* tizimi murakkab va o'zgaruvchan bo'lgani sababli, *urg'u* turlari, *urg'u*ning so'z va gapdagi vazifalari fonetik terminlar orqali aniq tavsiflandi. Shuningdek, *intonatsiya* nutqning semantik va emotsional jihatlarini ifodalovchi muhim fonetik hodisa sifatida qaraldi.

XX asrda rus tilshunosligida akustik fonetika va eksperimental fonetika yo'nalishlari rivojlandi. Maxsus laboratoriyalar tashkil etilib, nutq tovushlarining fizik xususiyatlarini o'lchash imkoniyati paydo bo'ldi. Bu jarayonda tovush balandligi, davomiyligi, tembri kabi tushunchalar fonetik terminologiyaning muhim qismiga aylandi. [12; 256]

Rus tilshunosligida ishlab chiqilgan fonetik terminologiya keyinchalik boshqa tillar, jumladan, o'zbek tilshunosligi uchun ham metodologik asos bo'lib xizmat qildi. Sovet davrida rus fonetik maktabi yutuqlari asosida ko'plab milliy tillarning fonetik tizimlari tavsiflandi va terminologik jihatdan normallashtirildi.

Qisqa qilib aytganda, rus tilshunosligida fonetika va fonetik terminlar tadqiqi fonema nazariyasi, funksional yondashuv hamda eksperimental izlanishlar asosida rivojlangan. Rus olimlari fonetik terminlarning nazariy aniqligiga, ularning til tizimidagi funksional rolini belgilashga va terminologik tizimni normallashtirishga alohida e'tibor qaratganlar.

O'zbek tilshunosligida fonetika va fonetik terminlar tadqiqi tarixiy jihatdan jadidchilik harakati bilan bog'liq holda shakllangan bo'lib, bu jarayon XX asr boshlaridan izchil rivojlanib kelmoqda. O'zbek fonetik terminologiyasining vujudga kelishi milliy tilni ilmiy asosda tavsiflash, ta'lim va madaniyat ehtiyojlarini qondirish zarurati bilan bevosita bog'liq bo'lgan.

Jadidlar davrida o'zbek tilining tovush tizimini ilmiy izohlashga bo'lgan dastlabki urinishlar kuzatiladi. Abdurauf Fitrat o'zining "Sarf", "Nahv" va "Tilimiz" kabi asarlarida fonetik hodisalarni bevosita terminologik tizim doirasida bayon etmasa-da, "*tovush*", "*bo'g'in*", "*urg'u*" kabi asosiy fonetik tushunchalarni ilmiy

muomalaga kiritdi. Bu terminlar keyinchalik o'zbek fonetik terminologiyasining tayanch birliklariga aylandi. [13; 11]

Sovet davrida o'zbek tilshunosligida fonetika fan sifatida tizimli ravishda o'rganila boshladi. Rus fonetik maktabi ta'siri ostida o'zbek tilining fonetik tizimi tavsiflanib, *fonema*, *allofon*, *urg'u*, *intonatsiya* kabi terminlar ilmiy jihatdan normallashtirildi. Bu davrda fonetik terminlar grammatik va leksik terminlar bilan uzviy bog'liq holda o'rganildi.

O'zbek tilshunosligida fonetika tadqiqotlarining rivojlanishida M. Mirtojiyev, A. Nurmonov, A. Abduazizovlarning xizmatlari alohida e'tiborga loyiqdir. Ular o'zbek adabiy tilining fonetik tizimini chuqur tadqiq etib, fonetik terminlarning mazmunini aniqlashtirdi hamda ularni izchil tizimga soldi. Mazkur olimlar urg'u va intonatsiya masalalariga alohida e'tibor qaratib, fonetik terminlarning funksional jihatini yoritdi. [14; 424, 133, 592]

Mustaqillik davrida o'zbek tilshunosligida fonetik terminologiyani milliyalashtirish va qayta ko'rib chiqish jarayoni kuchaydi. Bu davrda fonetik terminlarni to'g'ridan-to'g'ri kalkalashdan voz kechish, ularni o'zbek tilining ichki imkoniyatlari asosida izohlash va normallashtirishga intilish kuzatildi. Fonetik terminlarning semantik aniqligi, xalq tiliga yaqinligi va ilmiy asoslanganligi muhim mezon sifatida qaraldi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilshunosligida fonetika va fonetik terminlar tadqiqi jadidlar davridan boshlab sovet va mustaqillik davrlarini qamrab olgan murakkab tarixiy jarayon bo'lib, unda fonetik terminlar bosqichma-bosqich ilmiy tizimga tushib borgan. O'zbek olimlari asosan tovush tizimi, urg'u va intonatsiya, fonema tushunchasi hamda fonetik me'yor masalalariga e'tibor qaratganlar.

Xulosa. Chog'ishtirma tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilshunosligida fonetik terminlar asosan texnik va instrumental jihatlariga yo'naltirilgan bo'lsa, rus tilshunosligida ularning nazariy va funksional talqini ustuvor hisoblanadi. O'zbek tilshunosligida esa, bu ikki yondashuvni uyg'unlashtirishga intilish kuzatiladi. Bu hol o'zbek fonetik terminologiyasining kelgusidagi rivoji uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, fonetika va fonetik terminlar tadqiqi tilshunoslik fanining nazariy va amaliy rivojida muhim o'rin tutadi. Ingliz, rus va o'zbek tilshunosligi tajribasini chog'ishtirma tahlil qilish fonetik terminologiyaning universalligi va milliy xususiyatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi hamda kelgusida fonetik tadqiqotlarni yanada rivojlantirish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR:

1. Abdullayeva D. "Ingliz tilida fonetik tizim" nomli maqola, *Journal of marketing, business and management*, online. – 5 b.
2. Abdullayeva D. "Ingliz tilida fonetik tizim" nomli maqola, *Journal of marketing, business and management*, online. – 5 b.
3. Abdumalikova F. "Rus tilshunosligi fonetikasi, grammatikasi va leksik tizimining o'ziga xos xususiyatlari" nomli maqola, online. *TADQIQOTLAR jahon ilmiy –metodik jurnali*, –2 b.
4. Abduazizova Sh. Fonetika va fonologiya, online maqola, –BB 202-208.
5. Nabiyeva D, Zokirova H. "O'zbek tili fonetikasi" nomli o'quv-uslubiy qo'llanma. –Andijon, 2016. –B 15.
6. Nabiyeva D, Zokirova H. "O'zbek tili fonetikasi" nomli o'quv-uslubiy qo'llanma. –Andijon, 2016. –BB 3-6.
7. Jumayeva T. "O'zbek tilshunosligida fonetik terminlar va ularning izohiga doir ayrim qaydlar" nomli maqola. *Tanqidiy nazar, Tahliliy tafakkur vainnovatsion g'oyalar nomli seminar anjuman*. – 6 B.
8. Abduazizov A. O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. –BB 14-18.
9. Чухно О.А. *Theoretical Phonetics*, – Харьков – 2023. –pp 7-12.
10. Jones D. *An Outline of English Phonetics*, –New York, 1922. –246 p.
11. Щерба Л.В. *Избранные работы по русскому языку*. –Москва, 1957. –189 с.
12. Васильев В.А., Катанская А.Р., Лукина Н.Д., Маслова Л.П., Торсуева Е.И. *Фонетика английского языка. Нормативный курс: Уч. для ин-тов и фак. иностр. языков*. – 2-ое изд., перераб. – М.: Высшая школа, 1980. – 256 с.
13. Ermatov I. "O'zbek tilshunoslik terminologiyasi", *monografiya*, –Toshkent, 2021, –B 11.
14. Mirtojiyev M. "O'zbek tili fonetikasi" nomli monografiya. –Toshkent, 2013. –424 b; Abduazizov A. *O'zbek tili fonologiyasi va morfonologiyasi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. –133 b; Nurmonov A. "Hozirgi o'zbek adabiy tili" nomli darslik, –Toshkent, "ILM ZIYO", 2013, –592 b.

TERMINOLOGICAL VARIABILITY IN ENGLISH AND UZBEK LINGUODIDACTICS

Khodjaeva Dilafruz Izatilloevna ,

Bukhara State University DSc

d.i.xodjaeva@buxdu.uz

Ibragimova Gulasal Otabek qizi,

Bukhara State University MAstudent

ibragimovagulasalotabekovna@buxdu.uz

Abstract. Terminological variability constitutes one of the most persistent challenges in applied linguistics and language pedagogy, especially when theoretical foundations are translated typologically various languages. This study explores terminological variability in English and Uzbek linguodidactics, demonstrating its role in forming academic discourse. A comparative and descriptive analysis was employed to examine key terminological units and their functional usage in both languages. The results demonstrate that variability manifests in lexical, morphological, and translational forms, with a higher degree of variation observed in Uzbek due to its evolving terminological system. The findings indicate that while variability contributes to the development and flexibility of scientific language, it may also lead to inconsistencies in meaning and usage. Therefore, achieving a balance between standardization and variation is essential for ensuring clarity and effectiveness in linguodidactic communication.

Keywords: terminological variability, linguodidactics, Uzbek, English, pedagogical metalanguage, terminology theory, borrowing, educational reform

ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ВАРИАТИВНОСТЬ В АНГЛИЙСКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ЛИНГВОДИДАКТИКЕ

Аннотация. Терминологическая вариативность представляет собой одну из наиболее устойчивых проблем в прикладной лингвистике и педагогике языка, особенно при переносе теоретических основ на типологически различные языки. В данном исследовании рассматривается терминологическая вариативность в английской и узбекской лингводидактике и демонстрируется её роль в формировании научного дискурса.

В работе использованы сравнительный и описательный методы анализа для изучения ключевых терминологических единиц и их функционального использования в обоих языках. Результаты показывают, что вариативность проявляется на лексическом, морфологическом и переводческом уровнях, при этом более высокая степень вариативности наблюдается в узбекском языке в связи с формированием и развитием его терминологической системы.

Полученные данные свидетельствуют о том, что, с одной стороны, вариативность способствует развитию и гибкости научного языка, а с другой — может приводить к несогласованности значений и употребления. В связи с этим достижение баланса между стандартизацией и вариативностью является необходимым условием обеспечения ясности и эффективности лингводидактической коммуникации.

Ключевые слова: терминологическая вариативность, лингводидактика, узбекский язык, английский язык, педагогический метаязык, теория терминологии, заимствование, образовательная реформа.

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVODIDAKTIKASIDA TERMINOLOGIK VARIATIVLIK

Annotatsiya. Terminologik variativlik amaliy tilshunoslik va til pedagogikasidagi eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib, ayniqsa nazariy asoslar tipologik jihatdan turlicha bo‘lgan tillarga ko‘chirilganda yaqqol namoyon bo‘ladi. Ushbu tadqiqot ingliz va o‘zbek lingvodidaktikasida terminologik variativlikni o‘rganadi hamda uning ilmiy diskursni shakllantirishdagi rolini yoritadi.

Tadqiqotda asosiy terminologik birliklar va ularning funksional qo‘llanilishini tahlil qilish uchun qiyosiy va tavsifiy metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, variativlik leksik, morfologik va tarjimaviy darajalarda namoyon bo‘ladi, bunda o‘zbek tilida terminologik tizimning shakllanish jarayoni davom etayotgani sababli variativlik darajasi yuqoriroqdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, variativlik bir tomondan ilmiy tilning rivoji va moslashuvchanligini ta'minlasa, boshqa tomondan ma'no va qo'llanishdagi nomuvofiqliklarga olib kelishi mumkin. Shu bois lingvodidaktik muloqotda aniqlik va samaradorlikni ta'minlash uchun standartlashtirish va variativlik o'rtasida muvozanatga erishish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: terminologik variativlik, lingvodidaktika, o'zbek tili, ingliz tili, pedagogik metatil, terminologiya nazariyasi, o'zlashma, ta'lim islohoti.

Introduction. Applied linguistics emerged as a formal discipline during the twentieth century, bringing with it a rich and specialized vocabulary – a set of technical terms that researchers and educators could use to describe, analyze, and build theories around how languages are taught and learned. Yet, as Trim [20; 439-455] noted, the spread of different terminological systems across countries and linguistic traditions has created an ironic problem: the very language meant to enable precise, clear communication among practitioners often ends up generating confusion, inconsistency and conflicts between competing terms. This problem, commonly known as terminological variability, becomes especially pronounced when typologically distant languages meet scholarly traditions that have developed independently of one another.

The Uzbek language context presents a compelling case study for examining terminological variability in linguodidactics. Following independence in 1991, Uzbekistan undertook a comprehensive reform of its educational and scientific vocabulary, moving away from Soviet-era Russian-mediated terminology toward internationally oriented Uzbek equivalents [18]. This shift was accelerated by the adoption of the Latin-based Uzbek alphabet and successive waves of curriculum reform that drew heavily on Anglo-American communicative language teaching (CLT) paradigms. As a consequence, contemporary Uzbek linguodidactics occupies a complex terminological space, negotiating between inherited Soviet categories, Arabico-Persian borrowings, direct English loans, and newly coined indigenous terms.

Despite the significance of this challenge, comparative terminological analyses of English and Uzbek linguodidactics remain underrepresented in the scholarly literature. The present study seeks to address this gap by providing a systematic, theory-grounded comparative analysis of terminological variability across the two languages in the domain of language pedagogy.

Literature review. The scientific study of terminology as a formal discipline was significantly shaped by the contributions of Juan C. Sager [17], whose work *A Practical Course in Terminology Processing* provided a systematic framework for understanding how specialized terms function within professional and scientific communication. C.Sager advocated for consistency and precision in the relationship between concepts and their designated terms, treating such regularity as the benchmark against which specialized language should be measured. This prescriptive orientation influenced terminological theory for a considerable period and informed major standardization initiatives undertaken by bodies such as the International Organization for Standardization (ISO). However, as Temmerman [19] persuasively argued in *Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach*, this idealized model rested on an oversimplified understanding of scientific concepts – one that failed to capture the dynamic, socially embedded, and cognitively complex nature of meaning as it actually operates within communities of expert practitioners.

Another major shift was introduced by M.Cabré [8] whose Communicative Theory of Terminology reconceptualized terms as complex units that carry linguistic, cognitive, and communicative properties all at once. Rather than viewing terminological variation as a flaw to be corrected, M.Cabré regarded it as an inherent and natural characteristic of how specialized language is actually used in practice, with terms taking on meaning according to the specific communicative contexts in which they appear. She explains that terminological variation occurs at:

- form level (lexical & morphological variability)
- conceptual/semantic level (semantic variability)
- communicative level (contextual variability)

This perspective found common ground with the socioterminological approaches advanced by H.Brown [6] and F.Gaudin [13] both of whom argued that variation in terminology mirrors the social organization of expert discourse, encompassing differences in register, national scholarly tradition, and ideological orientation.

More recently, J.Freixa [11;51-77] offered a typology that categorizes terminological variation according to its dialectal, register-based, and diachronic origins. While this framework has been usefully applied in studies of Romance language terminology, its application to Turkic language scholarship remains sparse a gap that the present study seeks to begin addressing.

Methodology. A range of methods was applied in this research. To begin with, terminological analysis was employed to identify and categorize essential linguodidactic terms along with their variants in both English

and Uzbek. This approach facilitated the examination of synonymy, polysemy, as well as variations in form and meaning. Furthermore, a comparative method was utilized to highlight similarities and differences in the structure, usage, and conceptual coverage of terms across the two languages. In addition, contextual analysis was carried out to explore how terminological units operate within particular academic and pedagogical settings, enabling the identification of factors such as discourse, target audience, and educational traditions that may influence variability. The research also incorporates descriptive and analytical methods to organize the findings systematically and to interpret observable patterns of variation. The process of data analysis was conducted in several stages: (1) gathering and selecting relevant sources; (2) extracting key terminological units; (3) classifying terms based on types of variability, including lexical, semantic, and contextual; (4) performing cross-linguistic comparison; and (5) interpreting the results with reference to established linguistic and pedagogical frameworks.

Overall, the applied methodology provides a structured and comprehensive examination of terminological variability, offering both detailed description and in-depth analysis.

Discussion. The findings of this study demonstrate that terminological variability in English and Uzbek linguodidactics is not an isolated or random occurrence, but rather a systematic and recurring feature of scientific communication in both languages. This variability manifests at multiple linguistic levels – lexical, semantic, structural and reflects the distinct developmental trajectories of the two terminological systems.

These challenges highlight the necessity of establishing a certain degree of terminological regulation and systematization. In English linguodidactics, variability frequently emerges through the coexistence of synonymous or near-synonymous terms that have entered the field from different disciplinary directions. For instance, the concepts of *language acquisition* and *language learning* are often used interchangeably in general pedagogical discourse, despite the fact that they carry distinct theoretical implications when used precisely – the former typically referring to an unconscious, naturalistic process, and the latter to deliberate, instructed development. A comparable degree of semantic overlap can be observed between terms such as *method*, *approach*, and *strategy* in language teaching, where boundaries are frequently blurred depending on the author's disciplinary background and the context of use.

In Uzbek linguodidactics, terminological variability takes on an additional dimension rooted in the language's historical and structural context. The field contains three broad layers of terminology that coexist and sometimes compete: inherited Soviet-era Russian borrowings, newly coined Uzbek equivalents, and internationally circulating English-origin terms that have entered Uzbek academic discourse in the post-independence period. A term such as *metodika* derived from Russian, continues to appear in many Uzbek academic texts alongside the domestically favored *o'qitish metodologiyasi*, with no consistent semantic distinction between the two in practical usage. Similarly, *kommunikativ kompetensiya* (a phonological borrowing from English/Russian) competes with the calqued form *muloqot malakasi*, with different authors and institutions showing preferences that reflect their academic formation rather than any established terminological standard.

This structural layering in Uzbek represents a deeper linguistic challenge than what is typically observed in English linguodidactic terminology. While English variability is largely driven by interdisciplinary overlap and evolving conceptual boundaries, Uzbek variability is additionally shaped by an ongoing process of language planning and terminological modernization. As Uzbek progressively replaces Russian as the primary medium of higher education and academic publishing, new terms are being coined at a pace that outstrips the consolidation process. The result is a terminological landscape where multiple forms may circulate simultaneously – borrowed, translated, and natively constructed before a consensus form eventually stabilizes, if at all.

However, an additional argument can be made that attempts at strict standardization may inadvertently limit the natural development of scientific language. Excessive regulation could suppress alternative perspectives and reduce the flexibility needed to describe new or evolving concepts. This concern is particularly relevant in linguodidactics, which as a field is itself still negotiating its boundaries with adjacent disciplines such as applied linguistics, foreign language methodology, and educational psychology. The terminology of a field in active self-definition cannot realistically be frozen, and premature standardization risks encoding conceptual positions that may later prove to be incomplete or disputed. Therefore, a balanced approach is required – one that promotes clarity and consistency while still allowing for innovation and conceptual diversity. In this sense, variability can be viewed not only as a challenge but also as a driving force behind the advancement of linguodidactic knowledge.

A cross-linguistic comparison further reveals that the two languages manage terminological variation through structurally different mechanisms. English tends to resolve ambiguity through contextual specification – writers signal their intended meaning by embedding a term within a particular theoretical framework or by

adding qualifying adjectives, as in *implicit learning* versus *explicit learning*, or *form-focused instruction* versus *meaning-focused instruction*. Uzbek, by contrast, more frequently relies on morphological and word-formation resources to differentiate related concepts, attaching suffixes or combining native roots to produce new derivatives. However, because these word-formation processes are not yet uniformly applied across the field, the same concept may appear in structurally different forms depending on the source text, publisher, or regional academic tradition.

Furthermore, the interdisciplinary nature of linguodidactics provides another explanation for the persistence of variability. Since the field integrates insights from linguistics, pedagogy, psychology, and methodology, its terminology inevitably reflects multiple conceptual frameworks. This leads to the emergence of parallel terms that emphasize different dimensions of the same phenomenon. The term *communicative competence*, for example, is rendered in Uzbek academic materials through several competing forms, each foregrounding a slightly different aspect – whether the interactional, the functional, or the grammatical dimension depending on which disciplinary tradition the author draws from. Rather than being redundant, such variation can enrich the field by offering multiple perspectives and encouraging critical analysis.

From the perspective of practical implications for the teaching and learning context, terminological inconsistency presents concrete obstacles. Teachers who draw on multiple Uzbek and English language teaching resources may encounter the same pedagogical concept under different labels, leading to confusion about whether distinct terms signal genuinely distinct practices or simply reflect authorial preference. This is especially problematic in the context of teacher training programs, where precise understanding of core concepts is foundational. Curriculum developers and textbook authors working across the English-Uzbek bilingual space therefore face the ongoing challenge of making deliberate and transparent terminological choices, ideally accompanied by definitional glosses that acknowledge the existence of variant forms.

In conclusion, the discussion confirms that terminological variability in English and Uzbek linguodidactics is an inherent and functionally meaningful aspect of scientific communication. It arises from the interaction of linguistic, conceptual, and contextual factors, as well as from the ongoing development of the discipline itself. While variability may introduce certain challenges, it also enhances the expressive capacity of language and supports the evolution of knowledge. Future efforts should therefore aim to strike a balance between standardization and flexibility, ensuring both precision and adaptability in the use of linguodidactic terminology. A particularly productive direction for future research would be the development of a bilingual terminological reference that maps English linguodidactic terms onto their Uzbek equivalents systematically, documents attested variant forms, and offers usage guidance grounded in corpus-based evidence from both academic traditions

REFERENCES:

1. Abdullayev K. *Terminologik muammolar va oliy ta'limda islohotlar*. – Toshkent: O'qituvchi, 2021.
2. Akiner S. *The formation of Uzbek identity*. – *Central Asian Survey*, 22(1), 2004. <https://doi.org/10.1080/0263493032000202093>
3. Anthony E. M. *Approach, method, and technique*. – *English Language Teaching*, 17(2), 1963.
4. Azimov E. G., & Shchukin A. N. *Novyi slovar' metodicheskikh terminov i ponyatii*. – Moscow: Ikar, 2009.
5. Block D. *McCommunication: A problem in the frame for SLA*. In D. Block & D. Cameron (Eds.), *Globalization and language teaching*. – Routledge, 2002.
6. Brown H. D. *Principles of language learning and teaching* (5th ed.). – Pearson Education, 2007.
7. Byram M., & Hu A. (Eds.). *Routledge encyclopedia of language teaching and learning* (2nd ed.). – Routledge, 2013.
8. Cabré M. T. *Terminology: Theory, methods and applications*. – John Benjamins, 1999.
9. Canale M., & Swain M. *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*. – *Applied Linguistics*, 1980.
10. Ellis R. *The study of second language acquisition* (2nd ed.). – Oxford University Press, 2008.
11. Freixa J. *Causes of denominative variation in terminology: A typology proposal*. *Terminology*, 2006.
12. Fulcher, G. *Deluded by artifices? The Common European Framework and harmonization*. *Language Assessment Quarterly*, 2004.
13. Gaudin, F. *Pour une socioterminologie: Des problèmes pratiques aux pratiques institutionnelles*. Université de Rouen, 1993.
13. Mirzayev T. *O'zbek tili va adabiyoti: Tarix va hozirgi holat*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2016

14. Pennycook A. *Critical applied linguistics: A critical introduction*. – Lawrence Erlbaum, 2001.
15. Raximov M. *O'zbek lingvodidaktikasida ko'p komponentli terminlar*. – O'zbek tili va adabiyoti, 2019.
16. Richards J. C., & Rodgers, T. S. *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). – Cambridge University Press, 2014.
17. Sager J. C. *A practical course in terminology processing*. – John Benjamins, 1990.
18. Sobirov A. *O'zbek ilmiy terminologiyasining shakllanish tarixi*. – Toshkent: Fan, 2014.
19. Temmerman R. *Towards new ways of terminology description: The sociocognitive approach*. – John Benjamins, 2000.
20. Trim J. L. M. *The Common European Framework of Reference for Languages: Background, development and applications*. In B. Spolsky (Ed.), *The Cambridge handbook of language policy*. – Cambridge University Press, 2012. – Pp. 439-455.
21. Yunusova Z. *O'zbek pedagogik terminologiyasining postsovet davrda shakllanishi*. – Filologiya fanlari, 2018.

Haqqulova Xumora Razaq kizi,

Samarkand State University named after Sharof Rashidov

1st year master student

khakkulovakhumora@gmail.com

Isakova Nodira Azzamovna,

Professor at Samarkand state university named after Sharof Rashidov

Abstract. This paper explores the concept of respect as a key moral and cultural value in English fairy tales. Fairy tales have long functioned as a medium for transmitting ethical norms and social expectations, particularly to younger audiences. Among these values, respect—towards elders, authority, nature, and social order—plays a central role in shaping character behavior and narrative outcomes.

The study analyzes selected English fairy tales to examine how respect is represented, rewarded, or violated within the narrative structure. It focuses on the ways characters demonstrate respect through language, actions, and social interactions, as well as the consequences that follow respectful or disrespectful behavior. The analysis reveals that respect is often linked to moral virtue, humility, and obedience, while its absence leads to conflict, punishment, or transformation.

Furthermore, the paper highlights how the concept of respect reflects broader cultural values embedded in English folklore. It argues that fairy tales not only entertain but also function as pedagogical tools that reinforce social norms and ethical principles. Ultimately, the study demonstrates that respect is a fundamental thematic element that contributes to character development, moral lessons, and narrative resolution in English fairy tales.

Keywords: respect, English fairy tales, moral values, character behavior, cultural norms, folklore, ethics, narrative analysis, social hierarchy, didactic literature

INGLIZ ERTAKLARIDA HURMAT KONSEPTI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz ertaklarida hurmat (respect) tushunchasining axloqiy va madaniy qiymat sifatidagi o'rni tahlil qilinadi. Ertaklar qadimdan axloqiy qadriyatlarni yosh avlodga yetkazuvchi muhim vosita bo'lib kelgan. Ushbu qadriyatlar ichida hurmat — kattalarga, hokimiyatga, tabiatga va ijtimoiy tartibga nisbatan hurmat — alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda ingliz ertaklaridan olingan misollar asosida hurmatning qahramonlar xulq-atvorida qanday namoyon bo'lishi, shuningdek, hurmat yoki hurmatsizlikning oqibatlari tahlil qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, hurmat ko'pincha ijobiy fazilatlar — kamtarlik, itoatkorlik va halollik bilan bog'liq bo'lsa, uning yo'qligi mojaro, jazolanish yoki o'zgarishlarga olib keladi.

Maqolada, shuningdek, hurmat tushunchasi ingliz folklorida aks etgan madaniy qadriyatlarning bir qismi sifatida talqin qilinadi.

Kalit so'zlar: hurmat, ingliz ertaklari, axloqiy qadriyatlar, qahramon xulqi, madaniy me'yorlar, folklor, etika, narrativ tahlil, ijtimoiy tartib, tarbiyaviy adabiyot.

КОНЦЕПЦИЯ УВАЖЕНИЯ В АНГЛИЙСКИХ СКАЗКАХ

Аннотация. В данной статье рассматривается концепция уважения как ключевой моральной и культурной ценности в английских сказках. Сказки издавна служат средством передачи этических норм и социальных ожиданий, особенно для молодой аудитории. Среди этих ценностей уважение — к старшим, власти, природе и социальному порядку — играет центральную роль в формировании поведения персонажей и развитии сюжета.

В исследовании анализируются избранные английские сказки с целью выявления того, как уважение представлено, вознаграждается или нарушается в структуре повествования. Особое внимание уделяется тому, каким образом персонажи проявляют уважение через речь, действия и социальные взаимодействия, а также последствиям уважительного или неуважительного поведения. Анализ показывает, что уважение часто связано с моральной добродетелью, смирением и послушанием, тогда как его отсутствие приводит к конфликтам, наказанию или трансформации.

Кроме того, в статье подчеркивается, что концепция уважения отражает более широкие культурные ценности, заложенные в английском фольклоре. Утверждается, что сказки не только

развлекают, но и выполняют педагогическую функцию, закрепляя социальные нормы и этические принципы. В конечном итоге исследование показывает, что уважение является фундаментальным тематическим элементом, способствующим развитию персонажей, формированию моральных уроков и разрешению сюжета в английских сказках.

Ключевые слова: *уважение, английские сказки, моральные ценности, поведение персонажей, культурные нормы, фольклор, этика, анализ повествования, социальная иерархия, дидактическая литература.*

Introduction. Fairy tales have traditionally served as an essential form of cultural expression, reflecting the moral values, social norms, and collective beliefs of a society. In English literary tradition, fairy tales are not merely imaginative stories but also important didactic tools that convey ethical principles to readers, especially children.

One of the most significant values embedded in English fairy tales is the concept of respect. Respect operates as a guiding principle that shapes character behavior, influences interpersonal relationships, and determines narrative outcomes. It is often expressed through obedience to authority, kindness toward others, humility, and adherence to social norms.

In many English fairy tales, characters are evaluated not only by their actions but also by their attitudes toward others. Those who demonstrate respect—particularly toward elders, parents, or figures of authority—are typically rewarded, while those who act with arrogance, disobedience, or disrespect face negative consequences. This pattern reflects the broader moral framework of the tales, where respect is closely linked to virtue and social harmony.

This study aims to examine how the concept of respect is represented in English fairy tales and how it functions as a narrative and moral device. By analyzing selected examples, the research seeks to identify recurring patterns in the portrayal of respect and to explore its role in character development and moral instruction. Furthermore, the study considers the cultural significance of respect within the context of English folklore. It argues that fairy tales not only reflect societal values but also actively participate in shaping them by reinforcing expected forms of behavior. In this sense, respect becomes not only a thematic element but also a tool of cultural transmission.

The scientific novelty. The scientific novelty of this research lies in its focused and systematic examination of respect as a distinct analytical category within the study of English fairy tales. While previous studies have explored moral values in a general sense, this research isolates respect and investigates its dual function as both a moral principle and a narrative mechanism.

In addition, the study introduces an integrated analytical approach by combining structuralist methodology with cultural interpretation. By applying the theoretical framework of Vladimir Propp alongside contemporary cultural analysis, the research demonstrates how respect operates at multiple levels of the narrative, including character roles, plot development, and moral resolution.

Another innovative aspect of this study is its emphasis on the dynamic nature of respect. Rather than treating it as a fixed ethical norm, the research shows that respect can be flexible and context-dependent, varying according to narrative situations and character motivations.

Furthermore, the study contributes to the field by highlighting the role of respect in shaping cultural identity and social values within English folklore. It argues that fairy tales not only reflect existing norms but actively participate in their transmission and reinforcement.

Overall, the research provides a more nuanced and comprehensive understanding of respect, expanding its significance from a simple moral concept to a complex narrative and cultural phenomenon.

Literature Review. The academic study of fairy tales has evolved through multiple theoretical frameworks, including structuralism, cultural studies, and literary analysis. Early foundational work by Vladimir Propp introduced a systematic approach to understanding fairy tales as structured narratives composed of recurring functions (Propp, 1968). Propp's model shifted attention from thematic content to narrative form, demonstrating that characters and events follow predictable patterns regardless of cultural variation (Propp, 1968). Building upon structuralist foundations, later scholars such as Jack Zipes emphasized the ideological dimension of fairy tales. Zipes argued that these narratives are not neutral but serve to reproduce dominant social values, including norms related to authority, class, and morality. In this sense, fairy tales function as instruments of cultural conditioning, shaping readers' perceptions of acceptable behavior (Zipes, 2006).

Similarly, Maria Tatar explored the moral and psychological layers of fairy tales, highlighting how these narratives encode complex ethical dilemmas beneath seemingly simple plots (Tatar, 2003). Her work demonstrates that fairy tales often present moral lessons indirectly, allowing readers to interpret values through

character actions and consequences. Other researchers, including Marina Warner and Ruth Bottigheimer, have focused on the historical and cultural evolution of fairy tales, examining how social norms and power structures are embedded within narrative traditions (Warner, 1995; Bottigheimer, 2009). Their studies suggest that fairy tales reflect the values of the societies in which they were produced, including attitudes toward gender, hierarchy, and morality.

Therefore, this study contributes to the existing body of research by isolating respect as a distinct object of analysis and examining its role within both narrative structure and cultural context. By doing so, it extends previous theoretical approaches and offers a more focused understanding of how moral values operate in fairy tale discourse.

Methodology. The present study adopts a qualitative, interdisciplinary methodological framework to examine the concept of respect in English fairy tales. The research combines elements of structuralism, cultural analysis, and comparative literary studies in order to provide a comprehensive interpretation of the selected texts.

The study employs a structural analysis based on the theoretical model developed by Vladimir Propp (Propp, 1968). According to Propp's framework, fairy tales are organized around recurring narrative functions that determine the roles and actions of characters. In this research, respect is analyzed in relation to these functions, particularly in moments of reward, punishment, conflict, and transformation. This allows for the identification of patterns in how respectful and disrespectful behavior influences narrative progression.

The research utilizes a comparative literary approach to examine similarities and differences in the representation of respect across selected fairy tales, including *Cinderella*, *Jack and the Beanstalk*, and *Snow White*. Through this comparison, the study identifies recurring motifs as well as variations in the interpretation of respect, especially in relation to character agency and moral ambiguity.

In addition, the study applies an interpretative (hermeneutic) method, focusing on the meanings generated through character behavior, dialogue, and narrative outcomes. This method allows for a deeper understanding of implicit moral messages conveyed in the texts. The selection of texts is based on their representativeness and cultural significance within the English fairy tale tradition. These tales are widely recognized and have been extensively circulated, making them suitable for identifying dominant narrative and moral patterns.

Overall, the combination of these methods ensures a multi-layered analysis, enabling the study to explore respect as both a structural element and a cultural value within fairy tale discourse.

Findings. The analysis of selected English fairy tales reveals that respect operates as a fundamental organizing principle that influences both character behavior and narrative progression. First, respect functions as a moral regulator that distinguishes positive characters from negative ones. Protagonists who demonstrate politeness, obedience, and empathy are consistently positioned as morally superior, while those who exhibit arrogance or cruelty are framed as antagonists.

Second, respect is closely associated with a cluster of positive ethical values, including humility, patience, and kindness. For instance, in many narratives, characters who treat others with dignity—regardless of social status—are ultimately rewarded. This suggests that respect is not limited to hierarchical relationships but also extends to interpersonal ethics.

Third, the absence of respect serves as a catalyst for conflict. Disrespectful actions—such as disobedience, pride, or violation of social norms—often trigger key narrative events, including exile, punishment, or moral crisis. In this sense, disrespect is not merely a negative trait but an active force that drives the plot forward.

Another important finding is that respect is not always presented as a fixed or absolute value. In certain cases, characters challenge traditional authority structures, and their actions are not necessarily condemned. This indicates that respect in fairy tales can be context-dependent, shaped by intention, necessity, or moral justification.

Finally, the representation of respect reflects broader cultural frameworks embedded within English folklore. It reinforces hierarchical relationships between parents and children, rulers and subjects, and elders and youth, while also promoting social harmony and stability.

Discussion. The findings of this study confirm that respect plays a central role in structuring both the moral and narrative dimensions of English fairy tales. However, a closer examination reveals that the representation of respect is neither uniform nor entirely consistent across different texts.

In comparison with the arguments proposed by Jack Zipes (Zipes, 2006), the results support the idea that fairy tales reinforce dominant social norms, particularly those related to hierarchy and authority. Respect toward parents, rulers, and social order is consistently portrayed as a desirable and necessary quality. This suggests that fairy tales function as tools of social regulation, encouraging conformity to established norms.

At the same time, the analysis also aligns with Maria Tatar's (Tatar, 2003) view that fairy tales contain layers of moral complexity. For example, in *Jack and the Beanstalk*, the protagonist's initial disobedience challenges traditional expectations of respect. Despite violating authority, Jack ultimately achieves success, which indicates that moral evaluation in fairy tales can be context-dependent rather than absolute.

Furthermore, when viewed through the structural perspective of Vladimir Propp (Propp 1968), respect can be interpreted as a functional element that influences key narrative stages such as reward and punishment. Characters who embody respect tend to occupy positive roles within the narrative structure, while those who reject it are positioned as antagonists or are subjected to negative outcomes.

These observations suggest that respect in fairy tales is not only a moral principle but also a culturally shaped concept that evolves depending on narrative context and societal expectations. Therefore, it should be understood as a dynamic category rather than a fixed ethical rule.

Conclusion. In conclusion, the concept of respect occupies a central and multifaceted role in English fairy tales, functioning as both a moral principle and a narrative mechanism. The analysis has shown that respect is not merely an abstract value but is actively represented through characters' actions, relationships, and decisions, ultimately shaping the direction and outcome of the narrative.

Through the examination of tales such as *Cinderella*, *Jack and the Beanstalk*, and *Snow White*, it becomes evident that respect is closely associated with positive qualities such as humility, kindness, and moral integrity. Characters who demonstrate respect—whether toward authority, others, or social norms—are typically rewarded, while those who display arrogance, cruelty, or disobedience face negative consequences. This recurring pattern highlights the didactic function of fairy tales as tools for moral education.

At the same time, the study reveals that the concept of respect is not always fixed or uniform. In some cases, such as in *Jack and the Beanstalk*, traditional notions of obedience are challenged, suggesting that respect may be reinterpreted in relation to context, intention, and moral justification. This complexity indicates that fairy tales do not simply impose rigid rules but allow for a more nuanced understanding of ethical behavior.

Furthermore, the analysis demonstrates that respect in English fairy tales reflects broader cultural and social values, including hierarchical relationships, gender expectations, and communal norms. By reinforcing these values, fairy tales contribute to the transmission of cultural identity and social order across generations.

Ultimately, this study confirms that respect is a fundamental thematic element that enhances character development, supports narrative structure, and conveys moral lessons. As both a literary and cultural concept, respect plays a vital role in shaping the meaning and enduring relevance of English fairy tales.

LITERATURE:

1. Isakova, N. A. (2019). *Issues of interference and foreign borrowings in the Uzbek language*. *International Journal on Integrated Education*, 2(5), 144–146.
2. Isakova, N. A., & Togaev, I. Kh. (2022). *Interpretation of the term borrowing from foreign languages in the Uzbek language*. *International Journal of Language, Linguistics, Translation*, 3(3).
3. Zanjani, S., & Isakova, N. A. (2026). *Supernatural elements in folklore: A comparative study of Persian tales from the Shahnameh and English gothic literature*. *Scientific Culture*, 4(2).
4. Jacob Grimm, & Wilhelm Grimm. (1884). *Grimm's fairy tales* (M. Hunt, Trans.). Routledge.
5. Charles Perrault. (2009). *The complete fairy tales* (C. Betts, Trans.). Oxford University Press.
6. Joseph Jacobs. (2002). *English fairy tales*. Dover Publications.
7. Jack Zipes. (2006). *Fairy tales and the art of subversion*. Routledge.
8. Marina Warner. (1995). *From the beast to the blonde: On fairy tales and their tellers*. Vintage.
9. Maria Tatar. (2003). *The hard facts of the Grimms' fairy tales*. Princeton University Press.
10. Ruth B. Bottigheimer. (2009). *Fairy tales: A new history*. SUNY Press.
11. Max Lüthi. (1986). *The European folktale: Form and nature*. Indiana University Press.
12. Alan Dundes. (1980). *Interpreting folklore*. Indiana University Press.
13. Vladimir Propp. (1968). *Morphology of the folktale*. University of Texas Press.

XALQ OG‘ZAKI IJODI NAMUNALARIDA «KASALLIK» VA «SALOMATLIK»
KONSEPTINING IFODALANISHI

Sayfullaeva Ra‘no Raufovna,

O‘zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d.

G‘aybullayeva Nafisa Izatullayevna,

Buxoro davlat universiteti professori,

filologiya fanlari doktori (DSc)

nafisa.ped@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalarida “kasallik” va “salomatlik” konseptlarining lingvokulturologik talqini yoritiladi. Tadqiqotda olqish va qarg‘ishlar, maqol-matallar, qo‘shiqlar hamda qadimiy yozma manbalar asosida mazkur tushunchalarning semantik, mifologik va poetik ifodalanish usullari tahlil qilinadi. Natijada, salomatlik konsepti ezgulik, baraka va ijtimoiy uyg‘unlik bilan, kasallik esa salbiy hodisa, tabu va qarg‘ishlar orqali ifodalanuvchi konsept sifatida shakllangani aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: konsept, kasallik, salomatlik, olqish, qarg‘ish, evfemizm, folklor, lingvokulturologiya.

В ОБРАЗЦАХ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТОВ
«БОЛЕЗНЬ» И «ЗДОРОВЬЕ»

Аннотация. В данной статье освещается лингвокультурологическая интерпретация концептов «болезнь» и «здоровье» в образцах узбекского устного народного творчества. В исследовании на основе благопожеланий и проклятий, пословиц и поговорок, песен, а также древних письменных источников анализируются семантические, мифологические и поэтические способы выражения данных понятий. В результате установлено, что концепт здоровья формируется в связи с добром, благополучием и социальной гармонией, тогда как болезнь выступает как негативное явление, выражаемое через табу и проклятия.

Ключевые слова: концепт, болезнь, здоровье, благопожелание, проклятие, эвфемизм, фольклор, лингвокультурология.

THE EXPRESSION OF THE CONCEPTS OF “ILLNESS” AND “HEALTH” IN SAMPLES
OF ORAL FOLK CREATIVITY

Abstract. This article explores the linguocultural interpretation of the concepts of “illness” and “health” in samples of Uzbek oral folk literature. The study analyzes the semantic, mythological, and poetic means of expressing these concepts based on blessings and curses, proverbs, songs, and ancient written sources. The findings reveal that the concept of health is associated with goodness, prosperity, and social harmony, whereas illness is conceptualized as a negative phenomenon expressed through taboos and curses.

Keywords: concept, illness, health, blessing, curse, euphemism, folklore, linguoculturology.

Kirish. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi milliy tafakkur, ma‘naviy qadriyat va ijtimoiy tajribaning badiiy ifodasi sifatida asrlar davomida shakllanib, avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan bebaho merosdir. Unda xalqning dunyoqarashi, tabiat va jamiyat haqidagi tasavvurlari, axloqiy-me‘yoriy qarashlari, ruhiy kechinmalari mujassamdir. Xalq og‘zaki ijodi janrlari – ertak, doston, maqol-matal, olqish-qarg‘ish, qo‘shiq va rivoyatlar – inson hayotining barcha bosqichlarini qamrab oladi. Ayniqsa, salomatlik va kasallik bilan bog‘liq tasavvurlar bu manbalarda o‘ziga xos konseptual mazmun kasb etgan.

Salomatlik xalq tafakkurida nafaqat jismoniy sog‘lik, balki ruhiy tetiklik, ijtimoiy barqarorlik va ma‘naviy poklik bilan uyg‘un holda talqin etiladi. Shu bois “sog‘-salomatlik”, “tinchlik-omonlik”, “uzoq umr” kabi birliklar ko‘pincha bir-birini to‘ldiruvchi semantik qatlamda qo‘llanadi. Kasallik esa ko‘proq muvozanatning buzilishi, ruhiy iztirob, ijtimoiy yoki ilohiy ogohlantirish sifatida idrok etilgan. Bu holat xalqning mifologik va diniy qarashlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qadimdan ajdodlarimiz so‘zning sehrli, magik kuchiga ishonganlar. So‘z nafaqat aloqa vositasi, balki ruhiyatga ta‘sir qiluvchi qudratli omil sifatida baholangan. Yaxshi so‘z inson qalbiga taskin berib, unga kuch-quvvat bag‘ishlaydi, degan e‘tiqod olqish va duolarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Aksincha, yomon so‘z,

qarg'ish va haqorat inson ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, kasallik yoki baxtsizlik chaqiradi, degan qarash ham folklor matnlarida mustahkam o'rin egallagan.

Shu nuqtai nazardan, "kasallik" va "salomatlik" konseptlari o'zbek xalq og'zaki ijodida nafaqat tibbiy yoki fiziologik hodisa sifatida, balki keng ma'nodagi madaniy, ruhiy va ijtimoiy kategoriya sifatida talqin qilinadi. Ularning ifodalanish shakllari milliy mentalitet, e'tiqod va qadriyatlar tizimi bilan uzviy bog'liq bo'lib, lingvokulturologik tadqiqotlar uchun muhim manba vazifasini bajaradi.

Asosiy qism. O'zbek xalqining asrlar davomida yaratgan og'zaki so'z san'ati namunalari milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir xalqning asrlar idealini aks ettiruvchi og'zaki ijodi bo'lganidek, o'zbek xalqi ham qadimiy tarixga boy va rang-barang og'zaki adabiyot durdonalariga ega bo'lgan xalqlardan biridir. Xalq ommasi tomonidan yaratilib xalqning talantli vakillari ijrosida sayqal topib, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan afsona va rivoyatlar, maqol va matallar, olqish va duolar, topishmoq va qo'shiqlar, latifa va naqlar, ertak va dostonlar o'zbek xalq og'zaki ijodini tashkil qiladi.

Qadim zamonlardan boshlab ajdodlarimiz so'zning kishi ruhiyatiga ko'rsatadigan sehrli ta'sirini chuqur his qilganlar. Yaxshi so'z insonga baxt-saodat va salomatlik baxsh etsa, yomon so'z kayfiyatning buzilishiga, baxtsizlikka, kasallikka sabab bo'lishi isbot talab qilinmaydigan haqiqatdir.

Xalq tilida *kasallik* nomlarini atashda muayyan bir davr ruhiyati, xalq urf-odatlarini ta'siri namoyon bo'lgan. Turkiy xalqlarda azaldan kasalliklarni nomlashda o'ziga xos tartib-qoidalar shakllangan. Bunda ko'pincha tabu-taqiqlarga amal qilinib, ma'lum bir evfemizmlardan foydalanilgan. Tabu jamiyatni ijtimoiy boshqarish, inson ruhini poklash, ijtimoiy nazariyani yo'lga qo'yishning tarixiy shakli hisoblangan. Masalan, uning yordamida keksalar, xotin va bolalarni so'yib yeyish (kannibalizm) taqiqlangani, bunday yo'l tutgan odamlarga nisbatan jamoatchilik nafrati qo'zg'atilib, jazolangani, urug'dan chiqarib yuborilgani juda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Natijada, ma'naviy axloqiy jarayon sog'lomlashgan [1]. Jamiyat taraqqiyotining keyingi davrlarida dag'al, qo'pol, noqulay so'zlar o'rnida yoqimliroq, silliqroq so'zlarni ishlatish ham evfemizm ko'rinishlaridan sanaladi. Masalan, o'ldi so'zi o'miga vafot etdi, qazo qildi, dunyodan o'tdi, dunyodan ketdi, jonini egasiga topshirdi, ko'z yumdi kabi so'z yoki birikmalari ishlatiladi. Umuman, tilshunoslar taqiqlangan so'z yoki iboralar o'rnida qo'llaniluvchi birliklarni evfemizm atamasi ostida birlashtirsalar-da, evfemik birlikni noevfemik birlikdan farqlashning yagona tamoyilini ishlab chiqishda yakdil xulosaga kelishmagan. Holbuki, evfemik birlikni noevfemik birlikdan farqlashda evfemaning keng tarqalganligi (keng tarqalganmi yoki epizodik mavqedami); uslubiy xoslanishi (qo'llanish sohasi); nominatsiyaning metaforikligi, xushohang va yoqimlili; evfemik xarakterga egaligi; evfemizmlarning til hodisalarini bilan o'zaro bog'liqligi kabi belgilarga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir [2].

So'zning magik – mo'jizaviy kuchidan foydalanib inson ruhiyatiga ta'sir etish, uni xastalikdan xalos etish, tabiatiga ruhiy tetiklik bag'ishlash animizm fazilatlarini hisoblanadi. Shuning uchun xalq baxshilari deganda baxshilik, ya'ni *shifo*, *salomatlik* bag'ishlash ma'no saqlanib qolgan. "Sog'lom hayot va uzoq yashash uchun, xalqning duosi va shodligidan yaxshiroq posbon va qo'riqllovchi yo'q" deydi, sharq donishmadlaridan biri bo'lgan Barxurdor ibn Mahmud [3]. Darhaqiqat, har bir insonning kelajak hayoti, uning baxt-saodati uzoq asrlar davomida xalqimiz tomonidan yaratilgan milliy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Xalqimiz orasida kishilarning bir-birini alqab, salomatlik tilab, ezgu niyatlar bildirib aytadigan ana shunday yaxshi so'zlari olqish, yomon so'zlari esa qarg'ish nomi bilan yuritiladi. Olqish turkiy tillarda "maqtash, sharaflash, yaxshi istaklar tilash" kabi ma'nolarni anglatadi. Bu termin qadimgi oltoy turklari tilidagi – *al* sharaflamoq, yuksakka ko'tarmoq, maqtamoq fe'li o'zagiga – *qbi* buyruq mayli qo'shimchasining hamda – (*a*) *sh* harakat nomi suffiksining qo'shilishi orqali yasalgan.

O'zbek xalq olqishlarida *salomatlik* mavzusi yetakchi o'rinlarga ega. Ijro o'rni, vazifasi va poetik tabiatiga ko'ra ikki katta guruhga bo'linadi:

1. An'anaviy marosimlar tarkibida ijro etiluvchi olqishlar;
2. Kundalik maishiy olqishlar.

An'anaviy marosimlar ya'ni to'y, motam va ramazon marosimlari bo'lib, unda ijro etiladigan olqishlarda xalqning, oilaning, farzandlarning sog'lik-salomatligi, tinchlik-xotirjamligi so'raladi.

Kundalik maishiy olqishlar esa ijro o'rniga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Uchrashuv olqishlari: "assalomu alaykum" – *sizga omonlik, sog'lik tilayman*, "va alaykum, assalom" – *sizga ham sog'lik-omonlik tilayman* mazmunida yoki bu so'zlar paradigmasini davom ettirish mumkin: verbal ifodalar bilan *salomatmisiz; sog'-omonmisiz; sog'-salomat ko'rganimdan bag'oyat xursandman; omonmisiz; ko'rinishingiz a'lo darajada; bormisiz;* noverbal ko'rinishda, *boshni silkitish; tabassum qilish; qo'lni ko'ksiga qo'yib bosh silkitish; qo'l uzatish; qo'lni silkitish, qosh qoqish* kabi ifodalar orqali voqelanadi. Masalan, odamlar bir-biri bilan tanish yoki tanish emasligidan qat'iy nazar biror joyda uchrashib qolishsa darhol salomlashib, olqish aytishib yuzlariga fотиha tortishadi: "Omin, tinchlik-omonlikni, salomatlik-xotirjamlikni bersin" yoki "Omin, qadam yetdi, balo yetmasin" va h.k. [4]

2. Xayrlashish olqishlari: Har bir kishi hoh u yaqini bo'lsin, hoh u yaqinda tanishgan kishisi bo'lsin, xayrlashayotganida albatta, *sog' bo'ling, salomatlikda ko'rishaylik, uydagilarga salom deb qo'ying, tani omonlikka ko'rishaylik, tanu-joningiz sog' bo'lsin, kuningiz xayrli bo'lsin, tunlaringiz osuda o'tsin, shirin tushlar ko'ring, oq yo'l* kabi insonga ruhiy ko'tarinkilik ulashuvchi kalomlar bilan tilak bildirishadi.

3. Dasturxon olqishlari: taom yeyishdan oldin va taomdan so'ng aytiladi. Kishilar dasturxon atrofida to'planar ekanlar, dastlab turli-tuman ne'matlarni yaratgan zot – Xudoga shukronalar aytadilar. Dasturxonga baraka, kishilarga bitmas-tuganmas rizq, sihat-salomatlik kabi yaxshi istaklar tilanadi. Bunday olqishlar va duolar dasturxon boshida o'tirgan yoshi ulug' kishilar tomonidan xilma-xil shaklda aytiladi: “Omin, ovqat tayyorlagan kishining qo'llari dard ko'rmasin”, “Omin, keng fe'l, ketmas davlat, uzoq umr, sihat-salomatligini bersin” yoki “Omin, xayri baraka, xotirjamlik, to'kin-sochinlik, sog'lik-omonligini bersin, Allohu Akbar!”.

4. Biror xayrli ish boshlashida aytiladigan olqishlar. Qanday ishga qo'l urmasinlar, yaxshi niyat va umidbaxsh tilaklar bilan olqishu duolarga murojaat qilganlar. Masalan, kishilar biror katta tadbir boshida, deyluk, imorat qurishdan oldin dasturxon boshida o'tirgan oqsoqollardan, piru badavlat qariyalardan fotiha olib keyin o'sha ishni boshlaydi: “Omin, boshlagan ishingizga Alloh madadkor bo'lsin, ishlaringiz baroridan kelsin, Hazrati Nuh o'zi qo'llasin, tanangiz dard ko'rmasin, maqsadingizga yetinglar”. Bu kabi samimiy tilaklar qiyin ishni amalga oshirish oldida turgan insonga ishonch va kuch-quvvat bag'ishlaydi. Kishilar uzoq safarga otlanganda, (oy borib, omon qayting), yangi oy chiqqanda (keyingi oy chiqquncha salomatlik so'ralgan), qabriston yonidan o'tganda ham (o'tganlarning joylari jannatda bo'lsin, qolganlarga uzoq umr – rizqi butunligi bersin) kabi duo-yu olqishlarga murojaat qilishgan. Olqish ezgulikka da'vatkorligi, yaxshilikka xizmat qilishi bilan ham xalq orasida keng tarqalgan hamisha barhayot janr hisoblanadi.

5. Aksirganda aytiladigan olqishlar: “aksa urish” bilan bog'liq e'tiqodlar o'zbek xalqi orasida ham qadimdan saqlanib kelganligi bois, biror kishi aksirganda uning yonidagilar “Sog' bo'ling!”, “Salomat bo'ling!” deydilar. Eng ishonarlisi hozirda ham betob tuzalishidan oldin aksirsa, “endi sog'ayasan” deya unga dalda beriladi [5]. Hadisi sharifda keltirilishicha agar kishi aksa uruvchidan ilgari hamd aytsa, uch kasallikdan omon qoladi. Bular: tish og'rig'i, jigar og'rig'i, qorin og'rig'i.

Agar olqish kishilarga salomatlik va yaxshilik tilash, ularning ruhiyatini tetiklashtirishga xizmat qilsa, qarg'ish faqat kasallik va yomonlik tilash lozim bo'lgan o'rinlarda qo'llanadi xolos. Qarg'ish atamasi yomon ma'nosini ifodalovchi qadimgi turkiy “qar” fe'liga – g'a ikkinchi shaxs buyruq maylining hamda (-ish) harakat nomi qo'shimchalarining qo'shilishi orqali yasalgan. Qarg'ish mualliflari asosan, ayollardir. Qarg'ishlar ma'lum darajada xalqning turli-tuman e'tiqodiy qarashlari bilan ham bog'liq. Qarg'ishlarda kasallik tilash mavzusi yetakchilik qiladi. Shu nuqtayi nazardan qarg'ishlarni to'rt guruhga ajratib o'rgandik.

1. Mifologik tasavvurlar bilan bog'liq qarg'ishlar: mifologik tushunchalar, obrazlar zaminida yaratiladi. “Arvoh ursin”, “Alvastiga yo'liqqur”, “Jin ursin” va h.k.;

2. Somatizmlar ishtirok etgan qarg'ishlar: inson tana a'zolarining shikastlanishi tilanadi. “Qo'ling singur”, “ko'zing oqib teshilgur”, “oyog'ing singur”, “qulog'ingga qo'rg'oshin tiqilgur”, “boshing g'amdan chiqmasin”, “qo'llaring uzilib tushsin”, “boshing kasaldan chiqmasin”, “og'zingdan qoning kelsin” va h.k.;

3. Tabiat dunyosi bilan bog'liq qarg'ishlar: xalq qarg'ishlarining ba'zilar o'simlik dunyosi, ba'zilar hayvonot dunyosi bilan bog'liqdir. Masalan, «Ha ko'zingga gul tushsin» qarg'ishi kekxa ayollar o'rtasida keng qo'llaniladi. Chunki qadimiy tasavvurlarga ko'ra qizil gul kuchli sehr qudratiga ega bo'lgan, yomon ruhlarni, jinlarni o'ziga chaqirib olib jonli narsalarga, ayniqsa, kishilarga zarar yetkazuvchi o'simlik sanalgan. Hayvonot olami bilan bog'liq: “Go'shtingni quzg'unlar cho'qisin”.

4. Turli jonsiz narsalar bilan bog'liq qarg'ishlar: xalq o'rtasida “sut ko'r qilgur”, “non ko'r qilgur” kabi qarg'ishlar keng tarqalgan. Ularda kishilar o'zlariga muqaddas sanalgan narsalarning yomon ta'sir ko'rsatish qudratidan qo'rqish hissi yetakchilik qiladi. Xullas, olqish ham, qarg'ish ham qadimiy folklor janri bo'lib, har bir xalqning milliy turmush tarzi, urf-odati, madaniy darajasi, etnik bosqichlarini aniqlab, belgilab beradi [6].

Qadimdan “shlok”, “takshut”, “ir”(yir), “kug” kabi istilohlar bilan atalib kelingan, “qo'shilmoq” fe'lidan hosil bo'lgan qo'shiq, xalq og'zaki ijodining inson ruhiyatiga, qalbiga malham bo'luvchi janrlaridan biridir. Mahmud Qoshg'ariy bu atamani “qoshug'” – qo'shiq, qasida, she'r tarzida beradi. O'z she'rlarida “malikaga mendan maqtov yetkaz” [7] mazmunidagi misralar orqali qo'shiq so'zning ma'nosini sharhlaydi.

Qo'shiq jon ozig'i, insonlarga ruhiy salomatlik ulashadi. Qo'shiqlar leksik qatlamida tadqiqotimiz obyekti hisoblangan *kasallik* konsepti keng yoritilgan.

Turkiy xalqlarning qadimgi og'zaki ijodini o'rganishda ayniqsa, XI asrning mashhur tilshunos olimi Mahmud Qoshg'ariyning “Devonu lug'otit turk” asari muhim ahamiyatga ega. “Devon”dagi qo'shiqlarda xalqning hayot tajribalari, bahor, yoz, qish fasllari, tabiat hodisalari bilan bog'liq ruhiy kechinmalari aks etgan. Mavsum bilan bog'liq qo'shiqlarda odamlarga xos xususiyatlarni tabiat hodisalariga bog'lab talqin qilish

usullari ko'zga tashlanadi. Yil fasllarida ham insonga xos jon, yaxshi va yomon xususiyatlar bor deb, salomatlik va kasalliklar fasllarga qarab tasavvur qilingan.

Qish bilan **yoz** o'zaro munozara qilib, ulardan har biri o'z fazilati bilan maqtanib, ikkinchi tomonni kamsitadi:

Qish yoyg'iru suvlanur,
Er at manin yavruyur,
Iklar yema savruyur,
At yin taqi tag'rishur.
Sanda ko'par chazanlar,
Ko'zg'u singak, yılanlar,
Duk ming quyu tumanlar,
Quzruq tikrib yugrushar.
Mazmuni:
Qish yoz bilan tortishur,
Er ot menda ortishur,
Kasalliklar qaytishur,
Kuch quvvatga to'larlar.
Senda barcha yomonlar,
Chivin, pashsha, ilonlar,
Dumi gajak chayonlar,
Hamla qilib yugurushur.

Qish mavsumida xalqning ma'yusligi va zorlanishi, kasallarning ko'payishi, yoz mavsumi talqinida esa shodlik va xushnudlik kayfiyatlari sezilib turadi. Bu xildagi qo'shiqlarda qish va yoz jonlantiriladi, bir-biriga zid qo'yiladi, ular tasvirida yaxshi-yomon xususiyatlar ta'kidlanadi [8].

O'zbeklar orasida juda keng yoyilgan, hozirga qadar ham turli shakllarga solib kuylanayotgan xalq qo'shiqlaridan biri "Qarg'alar uchsa qaraylik" satri bilan boshlanadigan qo'shiqdir. Unda suyganiga intilib, yetolmagan oshiq holati g'oyat dardchil tasvir etilgan. Qarg'a-qish elchisi. Turkiy xalqlar uchun qish ko'ngilsizlikni bildiradi. U ayriliq, xazon, kasallik, yo'qotish singari ezgin tushunchalarni ifodalaydi. Shu bois oshiq yigit qarg'aning uchishini ko'riboq, Marg'ilon yo'llarini eslaydi.

Intizorlik torta-torta
Tanda toqat qolmadi.
Yo'lchivindek sarg'ayib
Ucharga holat qolmadi.

Qarg'aning ucha boshlashi qishdan darak berganidek, uning paydo bo'lishi oshiq uchun visol bog'lariga qirov qo'nganidan, ishonch yaproqlarini sovuq urganidan dalolat bo'ladi. Qish kirib kelgach, yo'lchivinlar sarg'ayib, halokatga mahkum bo'lganligi singari vasldan umidini uzgan oshiqning ham hayotdan ilinji qolmagan. G'arib va chorasiz oshiq ma'shuqasi yo'lida shu qadar ko'p ko'z yosh to'kadiki, ulardan baliq suzib yurishi mumkin bo'lgan daryo hosil bo'ladi. Oshiq yigit holini ana shu baliqlardan so'rash mumkin. Ma'lumki, baliqlar gapirmaydi, ovoz chiqarmaydi. Demak, sevgan bemor yigitning ruhiy holati g'oyat ezgin va nochor.

Oybek "Qutlug' qon" romanida kosib Shokir otaning mahsi tikish bilan band bo'lgan paytlarini tasvirlaganda shunday deb yozadi: «Yupqa devor bilan hovlidan ajralgan do'konxonada Shokir ota ishlaydi. Ba'zi vaqt uning qo'shig'i Unsin qulog'iga yetadi. Chol xasta ovoz bilan kuylaydi. Ovozini bir qo'yib, yana to'satdan jim bo'ladi. ...Unsin diqqat bilan tinglab, mana shu misralarni uqib oladi:

Ko'rmasaydim bu umr sahrosini,
Chekmagaydim ko'kka o'tlik ohini.
Pora-pora yirtirdi ko'ksimni sitam,
So'rg'uchi bormi ko'ngilning zorini? [9] «

Qo'shiq satrlarida og'riq, iztirob qiyinchilik bilan *xalq dardini* kuylangan Shokir otaning ruhiy tushkun holati, umrini qurigan sahro kabi azob-sitamlardan yurak bag'ri ezilgan holati tasvirlangan.

Piyola rangiga boqsam, mening rangimga o'xshaydir.
Ichidagi qora choyi, yurak qonimga o'xshaydir,
Men ham devonai Mashrab, jahon birla ishim bormi
Ko'ngilni senga boy berdim, mening aqlu hushim bormi

Ishq dardiga muhtalo bo'lgan insonning ruhiy iztiroblari, yurak dardlari nihoyatda mungli, hazin va ayni paytda betakror metaforalar orqali ifodalangan. Ishq dardiga aqlu hushidan judo bo'layozgan oshiq o'zini devona Mashrabga, ishq otashida kuyib qoraygan yurak qonini piyola ichidagi choyga, hijron azobida qolib oqarib ketgan yuzini piyolaning rangiga o'xshatadi.

Bolalar dunyosida ham kasallik turlicha talqin qilinadi. Xalq qo'shiqlarida bola tilidan ijro etilgan quyidagi satrlarda, og'riqlarning davosi bozorlarda sotilishi tasvirlanadi.

Onajon, onajon! Boshginam og'riydi-ya

Boshginangdan oying aylansin, nimalarga og'riydi-ya?

Bozorlarda bo'lar ekan, zargarlarda turar ekan,

Uning oti tillaqosh, o'shanga og'riydi-ya!

Qo'shiq qatorlarida bo'yin og'rig'iga *bo'yintumor*, quloq og'rig'iga *oltin isirg'a*, qo'l og'rig'iga *tilla uzuk*, oyoq og'rig'iga *tilla kovush* davo bo'lishi kuylanadi.

Allo, allo do'xtirjon, bizda bitta kasal bor

Uning oti Natasha, yeb qo'yibdi ko'p kasha

Endi nima qilamiz, do'xtirlarga boramiz.

Ushbu qo'shiq matnida ham bolalar tafakkurida kasallik manzarasi beg'uborlik, sodda va teranlik bilan tasavvur qilinadi. O'yinchoqlari orqali kasallik tushunchasini mohiyatini anglashga harakat qiladilar.

Yuqoridagi misollar shuni ko'rsatadiki, xalq qo'shiqlari – bu shunchaki kuy yoki ko'ngil yozish vositasi emas, balki xalqning ruhiy olami, dardi, orzu-intilishlari va hayotiy falsafasini mujassam etgan ma'naviy xazinadir. “Qarg'alar uchsa qaraylik” kabi qo'shiqlarda ishq va hijron timsollari orqali inson qalbining nozik kechinmalari ramziy obrazlar vositasida ifodalanadi. Qarg'a – qish elchisi, qish esa ayriliq va sovuqlik ramzi sifatida oshiq qalbidagi umidsizlik va iztirobni yanada kuchaytiradi.

Xuddi shuningdek, Oybekning “Qutlug' qon” romanida keltirilgan qo'shiq satrlari ham xalq dardining badiiy ifodasidir. Unda oddiy kosibning shaxsiy iztiroblari orqali butun bir davrning og'riqlari aks etadi. Demak, xalq qo'shiqlari individual tuyg'udan umumxalq fojeasigacha bo'lgan keng ma'no qatlamini o'zida mujassam etadi.

“Ishq dardi” tasvirlangan satrlarda esa oshiq o'zini Boborahim Mashrabga qiyoslab, ruhiy iztirobini chuqur metaforalar orqali ochib beradi. Bu o'xshatishlar xalq tafakkurining obrazli va teranligini namoyon etadi.

Bolalar qo'shiqlarida esa kasallik tushunchasi beg'ubor va sodda tasavvurlar orqali talqin qilinadi. Og'riqqa “tillaqosh”, “uzuk” yoki “kovush”ni davo sifatida ko'rsatish – bu bola dunyosining ramziy, o'yin bilan uyg'unlashgan idrokidir. Bu yerda dard ham qo'rqinchli emas, balki tasavvur va mehr orqali yengil shaklga kiradi.

Xulosa qilib aytganda, xalq qo'shiqlari inson hayotining barcha bosqichlarini – ishq va hijronni, dard va umidni, bolalikning beg'ubor tasavvurlarini o'zida mujassam etadi. Ular xalq ruhiyatining badiiy ko'zgusi bo'lib, milliy tafakkur, estetik did va ma'naviy qadriyatlarining uzviy davomiyligini ta'minlaydi. Xalq qo'shig'i – bu millat qalbining ovozi.

ADABIYOTLAR:

1. Омонтурдиев А. *Профессионал нутқ эвфемикаси (чорвадорлар нутқи мисолида): ф.ф. д. дисс. автореф.* – Тошкент, 2009. – 23б.
2. *Гайбуллаева Н.И. Ўзбек тилида тиббий эвфемизмлар (даврий наишр материаллари асосида) ф.ф.ф.д.(PhD) дисс. автореф.* – Тошкент, 2019. – 54.б.
3. “Одоб бўстони ва ахлоқ гулистони”. М.Касаний таржимаси. Т.: 1994, 77-бет.
4. Саримсоқов Б. *Олқишлар ва қарғишлар. //Ўзбек фольклори очерклари. 3 томлик, 1-том, «Фан», 1988, 128-130- бетлар.*
5. Наврузова М. “Ўзбек фольклори тилида тиббий бирликларнинг этнолингвистик ва лингвопоэтик ифода хусусиятлари” ф.ф.ф.д. дис. 2023. 134.б
6. Саримсоқов Б. *Олқишлар ва қарғишлар. //Ўзбек фольклори очерклари. 3 томлик, 1-том, “Фан”, 1988, 128-130- бетлар.*
7. Ҳ.Болтабоев, Н. Рахмонов. Ўзбек мумтоз адабиёти намуналари 1-жилд Т. “Фан” 2003
8. Абдулқосимов А. Маҳмуд Қошғарийнинг картографик мероси /Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луготит турк” асари ва унинг туркий халқлар маданияти ҳамда жаҳон цивилизациясида туганган ўрни. Халқаро конференция материаллари. –Самарқанд, 2002. –Б. 92-93;
9. Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. 5 жилд. Қўтлуг қон. Т.1976. 416 б

TILSHUNOSLIKDA SEMANTIK MA'NO IZOHINING LEKSIKOGRAFIK TALQINI

Fozilova Firuza Jobir qizi,

TerDU Lingvistika: o'zbek tili yo'nalishi magistranti

Fozilovafiruza44@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqola leksikografik talqinda semantik ma'noning ifodalanish mexanizmlarini tizimli va qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda semantik ma'noning strukturaviy komponentlari, xususan, ma'no yadrosi va periferiyasi, shuningdek, leksik birliklarning ko'pma'nolilik xususiyatlari zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida o'rganiladi.

Ishda tavsifiy, komponent tahlil hamda qiyosiy metodlardan foydalanilib, turli tipdagi izohli lug'atlar materiallari asosida semantik ma'noni berish usullarining samaradorligi baholanadi. Ayniqsa, polisemiya, sinonimiya va kontekstual ma'no masalalarining lug'atlarda aks ettirilishidagi muammolar aniqlanadi va ularning yechimiga oid ilmiy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: semantik ma'no, semantika, semantik maydon, ma'no, shakl, konsept, sun'iy, razmetka, polifunksionallik.

ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В ЯЗЫКОЗНАНИИ

Аннотация. Данная статья посвящена системному и сопоставительному анализу механизмов выражения семантического значения в лексикографической интерпретации. В исследовании рассматриваются структурные компоненты семантического значения, в частности ядро и периферия значения, а также особенности полисемии лексических единиц на основе современных лингвистических подходов.

В работе применяются описательный, компонентный и сопоставительный методы анализа, на основе материалов различных типов толковых словарей оценивается эффективность способов представления семантического значения. Особое внимание уделяется проблемам отражения полисемии, синонимии и контекстуального значения в словарях, а также предлагаются научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова. семантика, семантическое поле, значение, форма, концепт, искусственный, разметка, полифункциональность.

LEXICOGRAPHIC INTERPRETATION OF MEANING IN LINGUISTICS

Abstract. This article is devoted to a systematic and comparative analysis of the mechanisms of representing semantic meaning in lexicographic interpretation. The study examines the structural components of semantic meaning, particularly the core and the periphery of meaning, as well as the features of polysemy in lexical units based on modern linguistic approaches.

The research employs descriptive, componential, and comparative methods, and evaluates the effectiveness of different ways of presenting semantic meaning based on the material of various types of explanatory dictionaries. Special attention is paid to the problems of representing polysemy, synonymy, and contextual meaning in dictionaries.

Keywords: Semantic, semantic field, meaning, form, concept, artificial, markup, multifunctionality.

Semantik maydon har qanday tilning murakkab tizimli jarayon ekanligini bildirishi uchun ahamiyatlidir. Inson bitta tushunchani anglashi va muloqot jarayonida boshqalarga yetkazishi, ular tushunadigan usulda uzatishi uchun bir xil so'zlardan foydalanmaydi, ya'ni bunday kommunikativ jarayonning hamma uchun bir xil qolipi yaratilmagan va bu imkonsiz. Chunki til juda murakkab jarayon va u bir xillikni "sevmaydi". Kommunikatsiyada so'zning mohiyatini anglash juda muhim. Shuning uchun so'z va uning semantik maydoni leksikorafiyada amaliy ahamiyatga ega.

"Semantik maydon" va "semantik konsept" tushunchalari ilk bor XX asrning 30-yillarida Germaniyada, 70-yillarida AQSHda paydo bo'ldi. Bu jahon tilshunosligida semantikadagi "inqilob" deb nomlana boshlandi va semantik o'zgarishlarda yangi yo'l, vositalarni belgilab berdi. Tilshunoslikda semantika va ma'no, mantiq haqidagi tadqiqotlar bo'lsa-da, "semantik maydon", "semantik konsept", "semantik ramka" tushunchalari

taqqoslangan ishlarni topmadik. Aslida bu tushunchalarning paydo bo'lishi ham Vilgelm fon Gumboldtning tilning ichki hosilasi, tilning ichki formasi haqidagi nazariyalari asosida paydo bo'lgan. Semantik maydon tilda mavjud barcha leksik birliklarni jamlagan va ularning ma'nolarini birlashtirgan sathdir. Bu sathga kirgan barcha lug'oviy birliklar bir ma'noviy uyaga xos bo'lsa-da, turli kontekstda har xil maqsadda ishlatiluvchi tushunchani anglatadi. Azim Hojiyev ma'lum bir arxixema (umumiy ma'no) asosida birlashuvchi so'z va iboralar majmuyini semantik maydon yoki semantik tushuncha maydoni deb ta'riflaydi.

Kommunikativ munosabatlarda "uy", "hovli", "xonadon" kabi so'zlar "yashash joyi" ma'nosidagi yagona umumiy semaga ega. Ammo aloqa so'zlashuv jarayonida uslubiy maqsadga ko'ra farqlanadi va har biri yana boshqa so'zlar bilan boshqa semada umumiylikka ega bo'ladi.

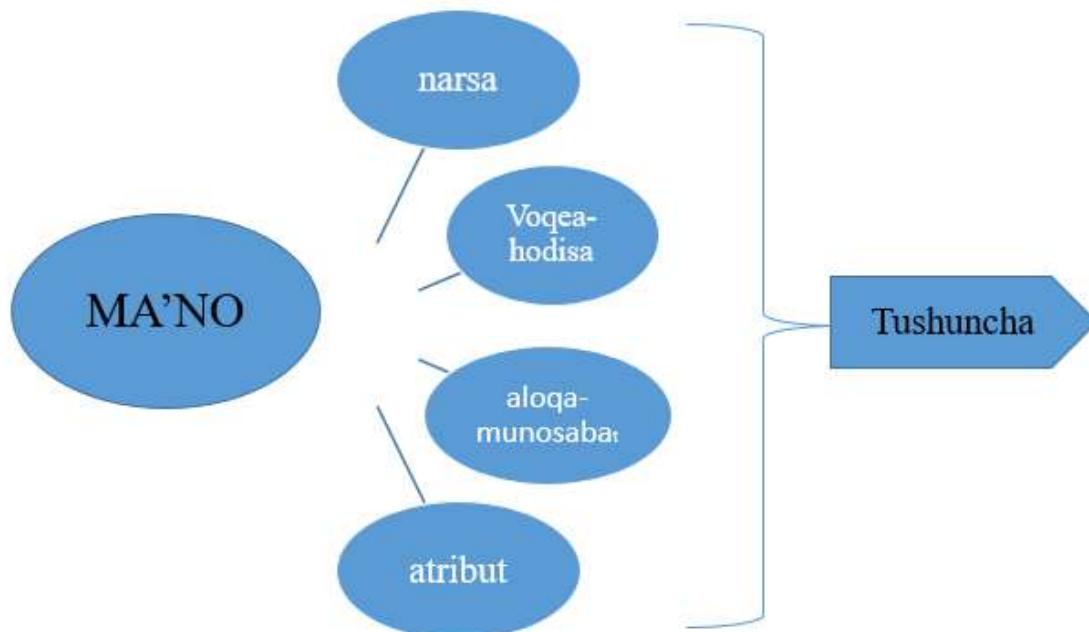
Masalan, <Xonadon> so'zi quyidagi ma'nolarda semantik umumiylikka ega bo'lishi mumkin: 1. Oila, sulola, nasl.

Bu so'z oila a'zolari yashab turgan xo'jalik, uy, hovli ma'nolarida <oila> so'zi bilan bir umumiy semada birlashadi: Qobil karvonning qamoqqa olinishi Abdurahmonboy xonadonini qattiq tashvishga solib qo'ydi. H.G'ulom, Mash'al.

Qarindoshlik va valiahdlik nuqtayi nazaridan o'z huquqlariga ko'ra birining o'rniga ikkinchisi taxtga chiqib hokimiyatni nasldan-naslga o'tkazib, hukmronlik qiladigan hokimi mutlaq yoki monarxik avlod ma'nosida <xonadon>, <sulola> ma'nosini anglatadi: Ma'lumki, Temur vafotidan so'ng uning poyonsiz imperiyasini idora qilarlik bir qo'l bu xonadondan chiqmadi. T.Jalolov. Xamsa talqinlari.

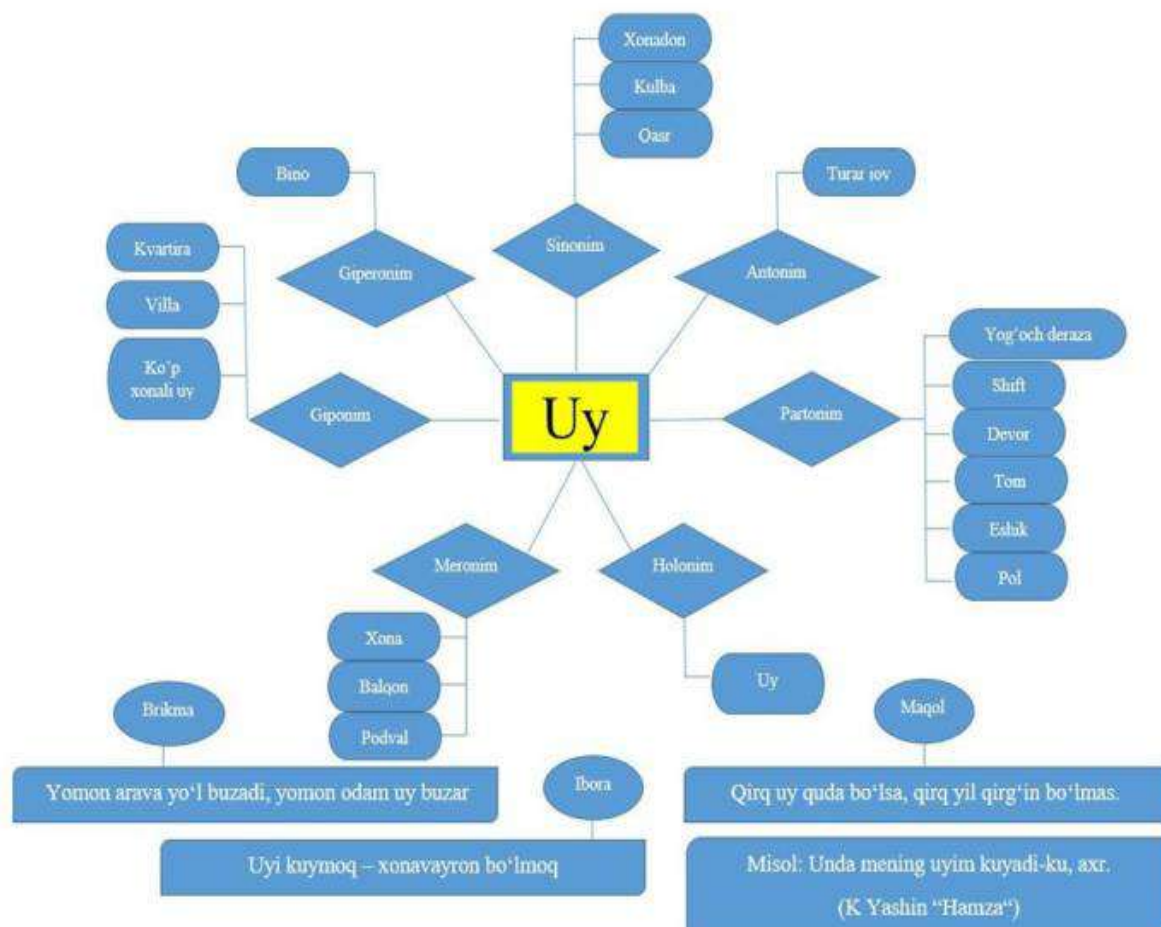
Ayni paytda o'zbek tilshunosligida tilning lug'at boyligini semantik maydon, semantik tarmoq asosida o'rganish haqidagi tadqiqotlarni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

1. Sistem tilshunoslik va sistem leksikologiyani umumiy nazariy masalalariga bag'ishlangan ilmiy-tadqiqot ishlari.
2. So'zlarning shakl va ma'no munosabatlarini tadqiq qilish asosida lug'atlar va glossariylar yaratish.
3. Semantik maydon nazariyasi asosida sohalararo alohida ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish.

Semantik tadqiqotlar yuzasidan ilmiy izlanishlarni sathlararo tizimga olib kirish olib borish, asosan, 70-80-yillardan boshlangan. Shu jumladan, o'zbek leksikologiyasi va leksikografiyasining kesishmalarida paydo bo'lgan tadqiqotlar qilina boshlandi. Bunday tadqiqotlar tavsifiy jarayondan nazariy bosqichga chiqdi. Semantika guruh, maydon, tarmoq ma'no elementlari yaxlit bir sistema sifatida o'rganila boshlandi. Semantik maydon va uning strukturasi tizimli o'rganish metodologiyasi Shumner tilshunoslik instituti tomonidan ishlab chiqilgan va Yevgeniy Nidaning tarjima nazariyasi haqidagi ishlarida so'zlarni xaritalash maqsadida ishlatilgan. Semantik-struktur tadqiq grammatik tadqiqga qaraganda murakkab va keng qamrovli tadqiq va barcha tillar uchun bir xil hisoblanadi. Ma'no konsepti barcha tillardagi narsa, predmet, hodisa uchun bir xil, ammo shakl bir xil emas. Masalan, tasviriy ifoda, qo'shma so'z hamma tillarda bo'lmashligi mumkin, ammo narsa, hodisa, predmetni anglatuvchi semantik struktur leksik birliklar barcha tillarda mavjud. Semantik struktur tarmoqda eng kichik komponent ma'nodir. U predmet-narsa, hodisa, atribut va aloqa-munosabatlar tamoyillarida namoyon bo'ladi. Bularning birlashmasi esa tushunchani hosil qiladi.

Biror leksik birlikning semantik tarmog'ini yaratish uchun, eng avval, shu so'zning ma'nodoshlarini yig'amiz. Masalan, <muhabbat> so'zining ishq, sevgi sinonimlari mavjud. Bu leksik qatorning o'zi "iztirob, dard, hijron, azob, hajar, visol, oshiq, ma'shuq kabi so'zlar uyasi bilan bir mazmuniy tarmoqda birlashadi. Demak, semantik tarmoq so'zning nafaqat sinonim, antonim, omonimi balki partonimi, meronimi, holonimi, giponimi, giperonimi kabi iyerarxik to'rtinchi shakllantiradigan katta mazmuniy maydondir. Masalan, yuqoridagi <muhabbat> so'zining misolida ot leksemalarning semantik maydoni birlashtirilsa, juda katta ma'lumotlar bazasi yaratiladi. Bir guruh tilshunos olimlar tomonidan o'zbek tili leksikografiyasini boyitish maqsadida Wordnet Prinseton lug'ati asnosida yaratilgan o'zbek tezaurus lug'ati har bir leksemaning semantik tarmoqdagi mazmuniy uyalarini topish orqali yanada boyitib kelinmoqda. Bundan asosiy maqsad o'zbek tilining nechog'lik boy ekanligi va unda mavjud har bir leksemaning bir olam ma'no anglatishini asoslashdan iborat. Natijada <https://thesaurus.uzbekcorpus.uz/> saytida ingliz tilidagi Wordnet tezaurusi misolida ot leksemlarning "oila ma'naviyati" konseptining semantik maydoni asosida ma'lumotlar bazasi yaratildi.

Semantik maydon haqida fikr yuritilgan har bir ishda <yadro>, <konsept>, <perferiya> atamallari, albatta, uchraydi va unda so'zlar alohida ishlatilmaydi, doim bir-biri bilan munosabatda bo'ladi. Buni sinktik ketma-ketlikda, paradigmatik uyadoshlik assotsiatsiyasida ko'rish mumkin. Tilshunosning vazifasi LSMdagi so'zlarni semantik o'xshashligiga qarab tasniflash, semantik to'rga joylashtirishdir. Leksikografik semantik lug'at tuzuvchiga, eng birlamchi, shunday talab qo'yiladi. Semantik maydon markazida yig'ilgan so'zlar sinfini bildiruvchi ikki xil sema farqlanadi:

1. Umumiy sema

2. Gipersema

Rus olimasi I.A. Sternin semantik maydonning quyidagi qoidalarini ko'rsatadi:

1. Maydon – bu tizimli munosabatlar bilan o'zaro bog'liq elementlarning inventarizatsiyasi

2. Maydon uyadosh elementlarni birlashtiradi.

3. Maydonni tashkil etgan elementlar tizimli umumiylikka ega va ular tilda umumiy yagona vazifani bajaradi.

4. Semantik maydon turli tarkibiy qismlardan hosil boladi va ularning soni kamida ikkita bo'lishi talab etiladi.

5. Maydon gorizontal va vertikal holatga ega, vertikal holat mikromaydonlar tuzilishi, vertikal mikromaydonlar munosabatidan iborat.

6. Maydon periferik tarkibiy qism va yadrodan iborat va yadro ma'no semalar atrofida birlashtirilgan dominantdir.

7. Yadroviy tarkibiy qismlar maydon funksiyalarini bajarish uchun eng ko'p aniqlangan tizimli ravishda qo'llanadi, maydon vazifasini ang aniq bajaradi, boshqa tarkibiy qismlarga nisbatan eng ko'p uchraydi va ma'lum bir soha uchun majburiydir.

8. Yadro va perefiriya o'rtasida maydonlar tomonidan bajariladigan funksiyalar taqsimlanadi va ma'lum qismi yadroga, ba'zilar esa periferiyaga tushadi.

9. Yadro va periferiya orasidagi chegara mavhum va noaniq.

10. Uning tarkibiy qismlari bir sohaning yadrosiga ham, boshqa maydonning chegarasiga ham taalluqli bo'lishi mumkin.

Shunday qilib, semantik maydonning leksikografik talqinida yuqoridagi holatlarni aniqlash va lug'at yaratishda amal qilish tilshunos tadqiqotchidan umumiy sema yoki gipersema, maydon yadrosi va yadro bilan umumiy integral qiymatga ega bo'lgan birliklardan iborat maydon markazi, atrofi, yadrodan eng uzoqda bo'lgan birliklar va perefiriya munosabatlariga aniq chegara qo'yishni talab qiladi.

Xulosa qilib aytganda, til korpuslari leksik-semantik tadqiqotlarni intuitiv yondashuvdan ilmiy-daliliy bosqichga olib chiqadi. Ular so'z ma'nosini real nutqda, statistik va kontekstual asosda o'rganish imkonini beradigan eng ishonchli vositadir. Yuqorida ko'rsatganimizdek, leksema ma'nosidagi o'zgarishlarning semantik taraqqiyoti yuzasidan ilmiy va korpusiy tadqiqotlarda fe'llar, ot, sifatlar tadqiq qilingan bo'lsa-da, ravishlarning semantik maydoni borasida monografik tadqiqotlar mavjud emas. Biz ishimizning keyingi boblarida shu mavzudagi nazariy qarashlarimiz va o'zbek tilida ravish so'z turkumiga oid so'zlarning semantik maydoni, yadro va periferik munosabatlar talqini, tezaurus lug'atlar yaratishda bunday lug'atlarning ahamiyatlik darajasi haqidagi nazariy yondashuvlarni tahlilga tortamiz va o'z munosabatimizni bildiramiz.

ADABIYOTLAR:

- 1.Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006–2008.
- 2.Ҳожиёв А. Тилишунослик терминларининг изоҳли лугати. Тошкент, 2002.
- 3.Саидов М. Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент, 2010.
- 4.Cruse, D. A. *Lexical Semantics*. Cambridge University Press, 1986.
- 5.Lyons, J. *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge University Press, 1977.
- 6.<https://auxwords.uz/>
- 7.<http://uzbekcorpora.uz/qidiruv/>

O'ZBEK TILI UCHUN WORDNET: LEMMATIZATSIYA, SINSET VA SEMANTIK MODEL

Axmedova Aynura Quanishbaevna,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Kompyuter lingvistikasi 1-kurs mutaxassisligi magistranti

aynuraaxmedova345@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tili uchun WordNet tipidagi resurs yaratishda yuzaga keladigan lingvistik muammolar va ularni hal etish metodlari tahlil qilingan. Tadqiqot markazida lemma normalizatsiyasi, grafik variantlarni birxillashtirish, polisemiya va omonimiyani ajratish, sinset chegarasini belgilash hamda semantik munosabatlarni o'zbek tilining agglyutinatib tabiatiga mos modellashirish masalalari turadi. O'zbek tilida affiksatsiya orqali yangi birliklar faol hosil bo'lishi, derivatsion shakllarning so'z turkumini o'zgartirishi va fe'l semantikasida harakat-jarayon-holat farqlanishi WordNetning standart sxemasiga qo'shimcha moslashtirishlarni talab qiladi. Maqolada sinsetlarni shakllantirishda gloss, kontekst, domen belgisi, POS mosligi va ekspert verifikatsiyasi kabi nazorat mezonlari asoslangan. Natijada o'zbek tili uchun WordNet qurishda derivatsion bog'lanishlarni alohida munosabat turi sifatida ajratish, fe'l iyerarxiyasini qayta tashkil etish va ko'p ma'noli birliklarni sense darajasida boshqarish zarurligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, agglyutinatib morfologiya, lemmatizatsiya, sinset, polisemiya, semantik munosabat, derivatsiya, WordNet.

WORDNET FOR THE UZBEK LANGUAGE: LEMMATIZATION, SYNSET, AND SEMANTIC MODEL

Abstract. This article analyzes the linguistic challenges arising in the creation of a WordNet-type resource for the Uzbek language and proposes methodological solutions. The study focuses on lemma normalization, standardization of orthographic variants, differentiation of polysemy and homonymy, determination of synset boundaries, and modeling of semantic relations in accordance with the agglutinative nature of Uzbek. The productivity of affixation in Uzbek, the ability of derivational forms to change parts of speech, and the distinctions between action, process, and state in verbal semantics require additional adaptations of the standard WordNet framework. The paper substantiates control criteria for synset construction, including gloss consistency, contextual compatibility, domain labeling, part-of-speech alignment, and expert verification. As a result, it is shown that for building an Uzbek WordNet, it is necessary to treat derivational relations as a separate type of semantic relation, reorganize the verb hierarchy, and manage polysemous units at the sense level.

Keywords: Uzbek language, agglutinative morphology, lemmatization, synset, polysemy, semantic relations, derivation, WordNet

WORDNET ДЛЯ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА: ЛЕММАТИЗАЦИЯ, СИНСЕТЫ И СЕМАНТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ

Аннотация. В данной статье анализируются лингвистические проблемы, возникающие при создании ресурса типа WordNet для узбекского языка, а также предлагаются методы их решения. В центре исследования находятся нормализация лемм, унификация графических вариантов, разграничение полисемии и омонимии, определение границ синсетов и моделирование семантических отношений с учетом агглютинативной природы узбекского языка. Высокая продуктивность аффиксации в узбекском языке, способность деривационных форм изменять часть речи, а также различия между действием, процессом и состоянием в семантике глаголов требуют дополнительной адаптации стандартной модели WordNet. В статье обоснованы критерии формирования синсетов, включая согласованность глосс, контекстуальную совместимость, доменную разметку, соответствие частей речи и экспертную верификацию. В результате показано, что при создании WordNet для узбекского языка необходимо выделять деривационные связи как отдельный тип семантических отношений, пересматривать иерархию глаголов и управлять многозначными единицами на уровне значений.

Ключевые слова: узбекский язык, агглютинативная морфология, лемматизация, синсет, полисемия, семантические отношения, деривация, WordNet

Kirish. O'zbek tili uchun WordNet tipidagi resurs yaratish nafaqat texnik ma'lumotlar bazasini tuzish, balki murakkab lingvistik modelni ishlab chiqish vazifasidir. Chunki WordNetda asosiy birlik so'zning tashqi shakli emas, balki uning ma'nosi hisoblanadi. Shuning uchun resursga kiritiladigan har bir lemma, sinset va semantik munosabat tilning real ma'no tizimiga mos bo'lishi kerak.

Agglyutinativ tillarda bu jarayon yanada murakkablashadi. O'zbek tilida qo'shimchalar orqali so'z shakllari, grammatik kategoriyalar va yangi leksik birliklar faol hosil bo'ladi. Masalan, bir o'zakdan ot, sifat, fe'l yoki shaxs bildiruvchi yasama birliklar paydo bo'lishi mumkin. Bunday holatda barcha shakllarni bitta lemmaga qo'shib yuborish ham, ularni mutlaqo mustaqil birlik sifatida ajratish ham ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lavermaydi.

Nazariy asoslar. WordNet konsepsiyasida sinonimik birliklar sinsetga birlashtiriladi, sinsetlar esa semantik munosabatlar orqali tarmoq hosil qiladi [10, 40]. Bunday modelda asosiy e'tibor alohida so'z shakliga emas, balki shu so'z ifodalaydigan konseptual ma'noga qaratiladi. Shu sababli WordNet tipidagi resurslarda bir sinset tarkibiga kiruvchi birliklar umumiy ma'no markaziga ega bo'lishi lozim. Biroq sinonimiya har doim mutlaq tenglikni anglatmaydi. Ayniqsa o'zbek tilida uslubiy belgi, emotsional bo'yoq, dialektal xususiyat, tarixiy qatlam yoki kontekstual cheklov sinonim qator tarkibidagi birliklarning bir sinsetga kirish-kirmasligini belgilovchi muhim omil bo'lishi mumkin. Masalan, ma'nosi yaqin bo'lgan ayrim birliklar rasmiy uslubda, boshqalari esa so'zlashuv nutqida faol qo'llanishi mumkin. Bunday holatda ularni avtomatik tarzda bitta sinsetga kiritish semantik aniqlikni pasaytiradi.

Sinset delimitatsiyasi deganda bir ma'no markazining chegarasini aniqlash tushuniladi. Agar ikki birlik bir xil konseptni ifodalasa va turli kontekstlarda bir-birining o'rnini ma'no yo'qotmasdan bosa olsa, ular bitta sinsetda turishi mumkin. Agar ular yaqin bo'lsa-da, qo'llanish doirasi, emotsional bahosi, semantik intensivligi yoki soha bilan bog'liq belgisi farq qilsa, alohida sinset ochish talab qilinadi. Shu jihatdan sinset delimitatsiyasi faqat sinonim lug'atdagi qatorlarni ko'chirish emas, balki ma'no chegaralarini gloss, kontekst, POS mosligi va domen belgisi asosida tekshirish jarayonidir. Gloss va polisemiya aloqalarini kengaytirish WordNet resurslarida ma'no chegarasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega [8, 5]. Ayniqsa, ko'p ma'noli birliklarda har bir ma'no alohida sense sifatida belgilanmasa, sinsetlar ichida ma'no aralashuvi yuzaga kelishi mumkin.

Xalqaro tajribada kam resursli tillar uchun tarjima, avtomatik moslashtirish, korpus statistikasi va ekspert baholash kabi yondashuvlar qo'llanadi [3, 565]. Bunday usullar resursni tezroq kengaytirish, mavjud WordNetlar bilan moslashtirish va dastlabki sinset nomzodlarini avtomatik aniqlash imkonini beradi. Biroq avtomatik yoki tarjimaga asoslangan yondashuvlar har doim ham tilning ichki semantik tizimini to'liq aks ettira olmaydi. O'zbek tili uchun bu yondashuvlar lingvistik nazorat bilan birgalikda ishlatilishi kerak. Aks holda sinsetlar ichida ma'no aralashuvi, POS nomuvofiqligi, noto'g'ri derivatsion bog'lanish yoki sun'iy ekvivalentlik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli UzWordNetda xalqaro tajribadan foydalanish bilan birga, har bir sinset va semantik munosabat o'zbek tilining morfologik, uslubiy va kontekstual xususiyatlari asosida qayta tekshirilishi zarur.

Metodologiya. Tadqiqotda leksikografik manbalar, sinonim lug'atlar, izohli lug'atlar, o'quv lug'atlari hamda korpusga tayangan tekshiruv tamoyillari kompleks holda qo'llandi. Sinonim lug'atlar dastlabki sinset nomzodlarini shakllantirish uchun asosiy manba vazifasini bajardi, chunki ular ma'no jihatidan yaqin leksik birliklarni bir guruhda jamlash imkonini beradi. Biroq sinonim lug'atlardagi qatorlar tayyor sinset sifatida bevosita qabul qilinmadi; har bir birlikning ma'no chegarasi, uslubiy xususiyati va kontekstual qo'llanishi qo'shimcha ravishda tekshirildi. Izohli lug'atlar esa glosslarni shakllantirish, polisemiya va omonimiya holatlarini farqlash, shuningdek, har bir leksik birlikning konseptual mazmunini aniqlashtirishda muhim manba bo'ldi. O'quv lug'atlari birliklarning amaliy qo'llanish doirasi, didaktik izohi va uslubiy belgilarini aniqlashga yordam berdi. Korpusga tayangan tekshiruv esa tanlangan lemma va sinsetlarning real matndagi qo'llanishini kuzatish, kontekstual moslikni aniqlash hamda sun'iy sinonimik birlashuvlarning oldini olish uchun qo'llandi. O'zbek tili uchun WordNet tipidagi tezaurusni modellashtirish tajribalari bunday resurslar uchun muhim mahalliy metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Sinsetlarni tekshirishda to'rtta mezon asos qilib olindi: gloss mosligi, POS mosligi, kontekstual almashtirish imkoniyati va semantik munosabatlar bilan moslik. Agar birliklar sinonim lug'atda yonma-yon kelsa-yu, lekin gloss yoki qo'llanish sohasi farq qilsa, ular alohida sinsetga ajratiladi.

Lemmatizatsiya va normalizatsiya muammolari. O'zbek tilida yozuv variantlari WordNet qurilishida katta amaliy muammo tug'diradi. Ayniqsa, o', g', tutuq belgisi, kirill-lotin yozuvi, apostrofning turli Unicode shakllari va oddiy klaviatura belgilarining aralash ishlatilishi bitta leksik birlikni bir nechta texnik variantga aylantiradi. Natijada bir xil ma'nodagi lemma bazada turli shakllarda saqlanib qolishi, qidiruv jarayonida

ayrim birliklar topilmasligi yoki sinsetlar soni sun'iy ravishda ortib ketishi mumkin. Bu holat nafaqat statistik ko'rsatkichlarga, balki semantik munosabatlarning to'g'ri shakllanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli UzWordNetda grafik normalizatsiya dastlabki va majburiy bosqich sifatida qaraladi. Bunda har bir lemma uchun kanonik yozuv shakli belgilanadi, boshqa yozuv variantlari esa alternativ shakl sifatida qayd etiladi. Agglyutinativ tillarda stemming va POS tagging muammolari aynan shunday normalizatsiya jarayonlari bilan bevosita bog'liq [5, 58].

Morfologik normalizatsiya grafik normalizatsiyadan farq qiladi. Grafik normalizatsiya yozuvni birxillashtirsa, morfologik normalizatsiya so'z shaklini lemma darajasiga olib keladi. O'zbek tilida egalik, kelishik, ko'plik, shaxs-son, zamon, nisbat va mayl qo'shimchalari keng qo'llangani sababli bitta lemma matnda juda ko'p shakllarda uchrashi mumkin. Masalan, ot turkumidagi birliklar ko'plik, egalik va kelishik qo'shimchalari orqali, fe'llar esa zamon, shaxs-son, nisbat va mayl shakllari orqali o'zgaradi. Agar ushbu shakllar lemmatizatsiya jarayonida to'g'ri aniqlanmasa, bir lemma bir nechta mustaqil birlik sifatida noto'g'ri qayd etiladi. Shuning uchun lemmatizatsiya algoritmi so'zning yuzaki shakliga emas, uning so'z turkumi, morfologik tarkibi va kontekstdagi vazifasiga tayangan holda ishlashi zarur [1, 440].

1-jadval. Lemmatizatsiya va normalizatsiya jarayonidagi asosiy muammolar

Muammo	Sabab	Taklif etilgan yechim
Apostrof variantlari	Turli Unicode va klaviatura belgilarining aralash ishlatilishi	Kanonik yozuv va alternativ variantlar ro'yxatini yuritish
Kirill-lotin almashinuvi	Manbalarning turli yozuvlarda mavjudligi	Transliteratsiya qoidalari va yagona lemma identifikatori
Derivatsion mahsuldorlik	Affikslar yangi leksik ma'no hosil qiladi	Derivatsion munosabatni alohida Relation turi sifatida belgilash
Polisemiya	Bitta shaklning bir nechta ma'noda ishlatilishi	Sense darajasida ajratish va alohida gloss berish
POS nomuvofiqligi	Yasama shakllar so'z turkumini o'zgartiradi	Har bir sinsetda POS mosligini majburiy tekshirish

Sinset tuzishning eng murakkab bosqichlaridan biri polisemiya va omonimiyani farqlashdir. Bitta yozuv shakli turli ma'nolarda qo'llansa, uni bitta lemma sifatida saqlash mumkin, ammo har bir ma'noni alohida sense yoki sinset sifatida ifodalash zarur. Chunki WordNet modelida asosiy birlik so'z shakli emas, balki ma'no birligi hisoblanadi. Agar ko'p ma'noli birliklar bitta sinset ichida aralashtirib yuborilsa, resursning semantik aniqligi pasayadi va keyingi NLP vazifalarida, xususan, ma'no ajratish, semantik qidiruv va mashina tarjimasida xatoliklar yuzaga keladi. Shu sababli polisemiya holatlarida har bir ma'no alohida gloss, kontekst va semantik munosabatlar orqali tekshirilishi kerak. WordNet resurslarida gloss va polisemiya bog'lanishlari ma'no farqlarini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi [8, 7].

Omonimiya holatlarida esa shaklan bir xil birliklar orasida semantik bog'liqlik bo'lmasligi mumkin. Bunday birliklarni bitta lemma ostida saqlash texnik jihatdan qulay ko'rinsa-da, semantik model nuqtayi nazaridan ular alohida konseptual birlik sifatida ajratilishi zarur. Masalan, bir xil yozilgan so'z turli so'z turkumlariga mansub bo'lishi yoki mutlaqo boshqa domenlarda qo'llanishi mumkin. Bunday holatda POS belgisi, gloss farqi, domen teg va kontekstual misollar asosiy ajratish mezonlari bo'lib xizmat qiladi. Demak, sinset delimitatsiyasi faqat sinonimik yaqinlikni aniqlash emas, balki lemma, sense va konsept o'rtasidagi munosabatni aniq chegaralash jarayonidir.

Ko'p tilli WordNetlarda sense ekvivalentligini aniqlash ham muhim muammolardan biri bo'lib, turli tillarda konseptlar doimo to'liq mos kelmasligi mumkin [12, 10]. Ayniqsa milliy-madaniy tushunchalar, emotsional bo'yoqqa ega birliklar, uslubiy qatlamga mansub so'zlar yoki turli sohalariga oid terminlarda to'liq ekvivalentlikka erishish qiyin. Shu sababli o'zbek tilida sinset delimitatsiyasi faqat tarjima yoki yuzaki sinonimlikka emas, balki gloss, kontekst, POS va domen belgilariga tayanishi kerak. Bunday yondashuv sun'iy ekvivalentlikning oldini oladi, sinsetlarning ichki izchilligini ta'minlaydi va UzWordNetni xalqaro WordNet tizimlari bilan bog'lashda semantik aniqlikni saqlab qolishga yordam beradi.

2-jadval. Sinset delimitatsiyasi uchun nazorat mezonlari

Mezon	Savol	Qaror
Gloss mosligi	Birliklar bir xil ta'rif bilan izohlanadimi?	Mos bo'lsa bitta sinsetga kiritiladi
Kontekstual almashuv	Gapda biri o'rniga ikkinchisi kelsa ma'no saqlanadimi?	Mos bo'lmasa alohida sinset ochiladi
Domen belgisi	Birliklar bir sohaga mansubmi?	Farqli soha bo'lsa usage note yoki yangi sinset

LINGUISTICS

POS mosligi	Birliklar bir xil soʻz turkumidami?	Turkum farqi boʻlsa sinset ajratiladi
Relations moslik	Ularning yuqori/quyi munosabatlari bir xilmi?	Farq boʻlsa maʼno qayta tekshiriladi

Semantik munosabatlarni modellash **UzWordNetda** munosabatlar ikki asosiy qatlamga boʻlinadi: iyerarxik va noiyerarxik munosabatlar. Iyerarxik munosabatlarga giperonimiya, giponimiya, troponimiya, meronimiya va xolonimiya kiradi. Bu munosabatlar konseptlar oʻrtasida yuqori-quyi yoki qism-butun bogʻlanishni ifodalaydi [6].

Noiyerarxik munosabatlar antonimiya, derivatsion bogʻlanish, sabab-natija, jarayon-holat, domen teg, koʻp tilli ekvivalentlik va emotsional-konnotativ belgilarni qamrab oladi. Semantik munosabatlar haqidagi zamonaviy tadqiqotlarda WordNet munosabatlarining inson semantik tasavvuri bilan mosligi ham muhim masala sifatida koʻriladi [4, 110]. Koʻp maʼnolilik va semantik xususiyatlarni normallashtirish boʻyicha tadqiqotlar esa bunday munosabatlarning nozik farqlarini hisobga olish zarurligini koʻrsatadi.

Feʼl iyerarxiyasi ham qayta moslashtirishni talab qiladi. Ingliz WordNetidagi troponimiya harakatning bajarilish usulini koʻrsatadi. Oʻzbek tilida esa feʼllar harakat, jarayon, holat, davomiylik va natijaviylik kabi nozik semantik farqlarga ega. Feʼl iyerarxiyasini qayta qurish masalasi WordNet tadqiqotlarida alohida yoʻnalish sifatida oʻrganilgan [9, 20].

3-jadval. UzWordNet uchun 14 munosabat turi

№	Munosabat turi	Qisqa taʼrif	Misol (UZ)
1	Sinonimiya	Bir maʼnoni ifodalovchi birliklarni bitta sinset ichida birlashtiradi.	<i>yaxshi – zoʻr – aʼlo</i>
2	Antonimiya	Qarama-qarshi maʼnoli birliklarni (lemma/sinset darajasida) bogʻlaydi.	<i>katta ↔ kichik</i>
3	Giperonimiya	Umumiy (yuqori) tushunchaga bogʻlaydi (A – B ning turi).	<i>mushuk → hayvon</i>
4	Giponimiya	Xususiy (quyi) tushunchaga bogʻlaydi (A – B ning umumiy sinfi).	<i>hayvon → mushuk</i>
5	Meronimiya (qism-of)	Qism-butun munosabati (partOf).	<i>gʻildirak → mashina</i>
6	Xolonimiya (butun-hasPart)	Butun-qism munosabati (hasPart).	<i>mashina → gʻildirak</i>
7	Feʼl-holat munosabatlari	Harakat va holat birliklari orasidagi semantik bogʻlanishlarni modellash	<i>uxlamoq ↔ uyqu holati</i>
8	Derivatsion munosabat	Oʻzak va yasama birliklar oʻrtasidagi soʻz yasalishi bogʻlanishi.	<i>kitob → kitobxon</i>
9	Polisemiya (maʼno variantlari)	Bitta lemma turli maʼnolarga ega boʻlsa, ularni alohida sense/sinsetlarga ajratadi.	<i>oyna (shisha) / oyna (interfeys)</i>
10	Ontologik sinfga tegishlilik	Sinset/konseptni yuqori ontologik sinflarga bogʻlaydi (Entity/Event/Attribute...).	<i>inson → Entity</i>
11	Koʻptilli ekvivalentlik	UzWordNet sinsetlarini PWN/OMW kabi resurslar bilan moslashtiradi.	<i>ota ↔ father</i>
12	Domen/tematik teg	Sinset/lemmani sohaga tegishli qilib belgilaydi (tibbiyot, texnika...).	<i>“virus” → IT/med</i>
13	Koʻpsoʻzli birlik (MWE)	Frazeologizm/iboralarni leksik birlik sifatida sinset tizimiga kiritadi.	<i>koʻz yumdi (vafot etdi)</i>
14	Emotsional-konnotativ munosabat	Ijobiy-salbiy-neytral konnotatsiyani belgilash (NLP vazifalarida foydali).	<i>goʻzal (+), xunuk (-)</i>

Natija. Tadqiqot natijasida oʻzbek tilida WordNet qurish uchun lingvistik sifatni taʼminlovchi bir nechta metodik qoida ishlab chiqildi. Birinchidan, har bir lemma kanonik shaklda kiritilishi va yozuv variantlari alohida nazorat qilinishi kerak. Ikkinchidan, sinsetlar faqat sinonim lugʻatga tayanib emas, gloss, kontekst va POS mosligi asosida tekshirilishi zarur.

Uchinchidan, derivatsion shakllar asosiy lemma bilan mexanik ravishda birlashtirilmasligi lozim. Ular semantik mustaqillik darajasiga qarab alohida sinsetga ajratiladi yoki derivatsion bogʻlanish sifatida belgilanadi. Bu yondashuv agglutinativ tillarda stemming va POS muammolarini alohida hisobga olish zarurati bilan bogʻliq [5, 60].

Taklif etilgan metodlar UzWordNetning kelgusida semantik qidiruv, WSD, mashina tarjimai va ta'limiy ilovalarda qo'llanish imkoniyatini oshiradi. Semantik munosabatlar asosida o'xshashlik va yaqinlikni o'lchash WordNetning amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Muhokama. O'zbek tili WordNetni yaratishda eng muhim metodologik muammo universal model bilan milliy til xususiyatlari o'rtasidagi muvozanatni topishdir. WordNetning xalqaro tajribada shakllangan sinset-markazli modeli, semantik munosabatlar tizimi va ko'p tilli integratsiya mexanizmlari o'zbek tili uchun muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Biroq bu modelni tayyor holatda to'liq ko'chirish o'zbek tilining morfologik, uslubiy va madaniy xususiyatlarini yetarli darajada aks ettirmasligi mumkin. Agar resurs to'liq xalqaro modelga bo'ysundirilsa, ayrim milliy-madaniy konseptlar, o'zbek tiliga xos frazeologik birliklar, derivatsion shakllar va uslubiy nozikliklar yo'qoladi yoki sun'iy ravishda boshqa tillardagi konseptlarga tenglashtirib yuboriladi. Aksincha, agar UzWordNet faqat ichki lug'at sifatida qolsa, uning ko'p tilli WordNetlar, semantik qidiruv tizimlari, mashina tarjimai va xalqaro NLP infratuzilmalari bilan integratsiya qilish imkoniyati cheklanadi.

Shu sababli UzWordNet uchun gibrid yondashuv eng maqbul yo'l sifatida ko'rinadi [2, 10]. Bunda bir tomondan, WordNetning xalqaro tajribada sinovdan o'tgan asosiy tamoyillari — sinset, gloss, giperonimiya, giponimiya, antonimiya, meronimiya va ko'p tilli moslik kabi elementlar saqlanadi. Ikkinchi tomondan esa o'zbek tilining agglyutinatativ morfologiyasi, derivatsion mahsuldorligi, kirill-lotin yozuv variantlari, emotsional-konnotativ birliklari va milliy-madaniy semantikasi alohida nazorat qilinadi. Bunday yondashuv resursni ham ichki lingvistik izchillikka, ham tashqi integratsiyaga mos holatda rivojlantirish imkonini beradi.

Kelgusida resursni baholashda faqat sinsetlar soni yoki lemmalar miqdori bilan cheklanib qolmaslik kerak. Miqdoriy ko'rsatkichlar resursning umumiy qamrovini ko'rsatsa-da, uning haqiqiy ilmiy va amaliy qiymatini to'liq ochib bera olmaydi. Masalan, 10 ming lemma mavjud bo'lishi mumkin, ammo ular noto'g'ri sinsetlarga birlashtirilgan bo'lsa yoki semantik munosabatlar izchil belgilanmagan bo'lsa, bunday resurs NLP tizimlarida kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun UzWordNetni baholashda sifat ko'rsatkichlari alohida ahamiyat kasb etadi.

Bunday sifat ko'rsatkichlariga sinset izchilligi, polisemiya ajratish aniqligi, relatsion bog'langanlik, iyerarxik sikllarning yo'qligi, POS mosligi va amaliy NLP vazifalaridagi natijadorlik kiradi. Sinset izchilligi bir sinset ichidagi birliklarning haqiqatan ham bitta ma'no markaziga tegishli ekanini ko'rsatadi. Polisemiya ajratish aniqligi esa ko'p ma'noli birliklarning alohida sense sifatida to'g'ri ajratilgan-ajratilmaganini baholaydi. Relatsion bog'langanlik sinsetlar orasidagi semantik aloqalarning yetarli darajada boy va mantiqan asoslanganligini bildiradi. Iyerarxik sikllarning yo'qligi giperonimiya-giponimiya qatlamining mantiqiy barqarorligini ta'minlaydi. POS mosligi esa bitta sinset ichida turli so'z turkumlariga mansub birliklarning noto'g'ri aralashib ketishining oldini oladi.

Amaliy baholash esa UzWordNetning real NLP vazifalarida qanday natija berishini ko'rsatadi. Masalan, semantik qidiruvda sinonimik birliklarni topish aniqligi, mashina tarjimasida to'g'ri leksik tanlovga yordam berishi, ma'no ajratish vazifasida polisemiya holatlarini farqlashi yoki sentiment tahlilida emotsional-konnotativ birliklarni aniqlashi kabi mezonlar orqali resursning amaliy foydasi baholanishi mumkin. WordNet taksonomiyasini boyitish va versiyalararo rivojlanishni tahlil qilish bo'yicha tadqiqotlar bunday baholashning zarurligini ko'rsatadi [11, 675].

Xulosa. Maqolada agglyutinatativ o'zbek tili uchun WordNet yaratishda lemmatizatsiya, sinset delimitatsiyasi, polisemiya boshqaruvi va semantik munosabatlarni modellashtirish masalalari tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tili uchun WordNet tuzishda tayyor arxitekturani bevosita qo'llash yetarli emas; tilning grafik, morfologik va derivatsion xususiyatlari alohida metodik qoidalar bilan boshqarilishi kerak.

Taklif etilgan yondashuvda lemma kanonik shaklda saqlanadi, yozuv variantlari normalizatsiya qilinadi, sinsetlar gloss va kontekst asosida chegaralanadi, derivatsion birliklar esa mustaqil munosabat turi orqali modellashtiriladi. Fe'l iyerarxiyasini harakat-jarayon-holat farqlanishi asosida qayta ko'rish o'zbek tili uchun WordNet modelining muhim yangiligi sifatida baholanadi. Kelgusida ushbu metodik qoidalar asosida UzWordNet qamrovini korpusga tayanib kengaytirish, avtomatik taklif mexanizmlarini yaratish va resursni real NLP vazifalarida baholash maqsadga muvofiq.

ADABIYOTLAR:

1. E. B. Boltayevich, A. O. Xolmo'minovna, A. F. Sharipovna, and A. N. Ganiyevna, "Methods of morphological and syntactic analysis for the Uzbek language," in *Proc. 10th Int. Conf. Computer Science and Engineering (UBMK)*, 2025, pp. 439–444.

2. A. Agostini, T. Usmanov, U. Khamdamov, N. Abdurakhmonova, and M. Mamasaidov, "UZWORDNET: A lexical-semantic database for the Uzbek language," in *Proc. 11th Global Wordnet Conf. (GWC)*, Global Wordnet Association, 2021, pp. 8–19.
3. P. Berangi, Z. Mousavi, H. Faili, and A. Shakery, "WordNet construction for under-resourced languages using personalized PageRank," *Digital Scholarship in the Humanities*, vol. 36, no. 3, pp. 565–580, 2021.
4. Z. Cao et al., "Semantic relation knowledge between WordNet and human intuition," *Cognitive Systems Research*, vol. 79, pp. 102–118, 2025.
5. B. Elov, E. Adali, S. M. Khamroeva, O. X. Abdullayeva, Z. Y. Xusainova, and N. U. Xudayberganov, "The problem of POS tagging and stemming for agglutinative languages (Turkish, Uyghur, Uzbek languages)," in *Proc. 8th Int. Conf. Computer Science and Engineering (UBMK)*, 2023, pp. 57–62.
6. C. Fellbaum, Ed., *WordNet: An Electronic Lexical Database*. Cambridge, MA, USA: MIT Press, 1998.
7. S. Matlatipov, M. Aripov, and N. Abdurakhmonova, "Modeling WordNet type thesaurus for Uzbek language semantic dictionary," *Int. J. Systems Engineering*, vol. 2, no. 1, pp. 26–28, 2018.
8. M. Maziarz and E. Rudnicka, "Expanding WordNet with gloss and polysemy links for evocation strength recognition," *Cognitive Studies*, vol. 20, 2020.
9. J. P. McCrae et al., "Renovating the verb hierarchy of English WordNet," *Language Resources and Evaluation*, vol. 59, pp. 1–25, 2025.
10. G. A. Miller, "WordNet: A lexical database for English," *Communications of the ACM*, vol. 38, no. 11, pp. 39–41, 1995.
11. I. Nikishini et al., "Studying taxonomy enrichment on diachronic WordNet versions," *Language Resources and Evaluation*, vol. 54, no. 3, pp. 675–695, 2020.
12. E. Rudnicka et al., "Sense equivalence in plWordNet to PWN mapping," *Cognitive Studies / Études cognitives*, vol. 19, pp. 1–18, 2019.
13. J. Zhong et al., "A standardized semantic feature norm for 954 Cantonese concepts," *Behavior Research Methods*, vol. 52, pp. 2168–2185, 2020.

HUNARMANDCHILIK PERIFRAZALARINING SOTSIOPRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Ahmadova Umidaxon Shavkat qizi,

Buxoro davlat universiteti, O‘zbek tilshunosligi va jurnalistika

kafedrası dotsenti, f.f.d. (DSc)

u.s.ahmadova@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-6395-9812>

Annotatsiya. Maqolada har bir soha vakillarining, hunar egalarining, o‘ziga xos sotsial qatlamlarning nutqini “tanitib turuvchi” terminlari bilan birga perifrazalari ham mavjud ekanligi, ijtimoiy-kasbiy jihatdan tasniflangan perifrazalar tanlangan soha yoki kasbning o‘ziga xos terminlaridan kelib chiqqan holda yuzaga kelishi, ulardagi aniqlik va auditoriya uchun tushunarlilik xususiyati asosiy omil sifatida baholanishi yoritilgan. Shuningdek, perifrazalarning kommunikativ vazifasi, ijtimoiy muhitga moslashuvi, nutq ishtirokchilarining maqomi, yoshi va kasbiy faoliyatiga qarab qanday o‘zgarishi sotsiopragmatik jihatdan tahlil etilib, hunarmandchilik terminlari va ularning badiiy ifodalari orqali tilning boyligi, obrazlilik darajasi hamda milliy tafakkur aks etishi misollar asosida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: lingvistika, perifraza, hunarmandchilik, termin, uy hunarmandchiligi, buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik, bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik, tikuvchilik, temirchilik, duradgorlik, soatsozlik, zargarlik, kashtachilik, kulolchilik, kashtado‘zlik.

СОЦИОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕМЕСЛЕННЫХ ПЕРИФРАЗ

Аннотация. В статье подчеркивается, что наряду с терминами, «характеризующими» речь представителей каждой области, ремесленников и конкретных социальных слоев, существуют также перифразы, что социально-профессиональные классифицированные перифразы возникают из специфической терминологии выбранной области или профессии, и что их точность и понятность для аудитории считаются основными факторами. Также социопрагматически анализируется коммуникативная функция перифраз, их адаптация к социальной среде, их изменение в зависимости от статуса, возраста и профессиональной деятельности участников речи, а на примерах раскрывается богатство языка, уровень образности и отражение национального мышления через ремесленные термины и их художественные выражения.

Ключевые слова: лингвистика, perifraza, ремесло, термин, домашнее ремесло, ремесла, изготавливающие изделия на заказ, ремесла, изготавливающие изделия для рынка, шитье, кузнечное дело, столярное дело, часовое дело, ювелирное дело, вышивка, гончарное дело, вышивка.

SOCIOPRAGMATIC FEATURES OF CRAFTSMANSHIP PERIPHRASE

Abstract. The article highlights the fact that, along with the terms that “characterize” the speech of representatives of each field, craftspeople, and specific social strata, there are also periphrases, that socio-professionally classified periphrases arise from the specific terms of the selected field or profession, and that their accuracy and comprehensibility for the audience are considered the main factors. Also, the communicative function of periphrases, their adaptation to the social environment, how they change depending on the status, age, and professional activity of the participants in the speech are analyzed sociopragmatically, and the richness of the language, the level of imagery, and the reflection of national thinking through craft terms and their artistic expressions are revealed on the basis of examples.

Keywords: linguistics, periphrasis, craftsmanship, term, home crafts, crafts that make products to order, crafts that make products for the market, sewing, blacksmithing, carpentry, watchmaking, jewelry, embroidery, pottery, embroidery.

Kirish. Hunarmandchilik perifrazalarining sotsiopragmatik jihatlari 1) uy hunarmandchiligi; 2) buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan va 3) bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik asosida yoritib berilgan.

Hunarmandchilikning ildizlari uzoq moziyga borib taqaladi. Payg‘ambarlar tarixiga nazar solinsa, har bir payg‘ambarning o‘z hunari va kasbi bo‘lganligining guvohi bo‘lishimiz mumkin. Ular orasida hunarmandchilikning tikuvchilik, temirchilik, duradgorlik, soatsozlik kasblari bilan shug‘ullanganliklari

kuzatiladi. Jumladan, “Ibn Abbos (roziyallohu anhu)dan oldingi payg‘ambarlarning hunari haqida so‘raldi. U kishi: “... Idris (alayhissalom) podshoh, yagona hakim bo‘lsalar ham tikuvchilik qilganlar va u kishi birinchi bo‘lib kiyim tikib kiyganlardandir... Nuh (alayhissalom) duradgor edilar va u kishi birinchi bo‘lib kema yasagan. ...Yusuf (alayhissalom) soatsoz bo‘lganlar, u kishining zindonda yog‘ochdan soat yasagani naql qilingan. ...Ilyos (alayhissalom) tikuvchi va Dovud (alayhissalom) sovutchi (temirchi) bo‘lgan...”, deganlar [10]. Ko‘rinadiki, hunarmandchilik an‘analarining keyingi davrlarda rivojlanishi va taraqqiyoti payg‘ambarlar faoliyatiga borib taqaladi.

Yurtimizning istiqloлга erishishi milliy qadriyatlarimizning qayta tiklanishi bilan bir qatorda, xalq hunarmandchiligi va amaliy san‘atning naqqoshlik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, badiiy kulolchilik, miniatyura san‘ati turlari taraqqiy etishiga keng yo‘l ochib berdi. Hunarmandchilik mahsulotlari oddiy qo‘l mehnati bilan tayyorlanadiki, bu bizga ota-bobolarimizdan qolgan meros sanaladi. Hunarmandchilik, odatda, kam rivojlangan mamlakatlarning xalq xo‘jaligida hozir ham muhim o‘rin egallaydi [3, 5]. “Hunarmandchilik insonning ishlab chiqarish faoliyati bilan vujudga kelib, jamiyat rivojlanishi davomida asta-sekin dehqonchilik va chorvachilikdan ajralib chiqdi, turli ijtimoiy tarixiy davrlar doirasida texnika rivoji bilan aloqador holda takomillasha bordi. Hunarmandchilik qanday tabiiy resurslarning mavjudligiga qarab, masalan, paxta va pilla bor yerda to‘qimachilik, sifatli xomashyo bor yerda (masalan, Rishtonda) kulolchilik, jun hamda teri ko‘p yerda to‘qimachilik va ko‘nchilik, shunga qarab kosibchilik, o‘rmonlar ko‘p yerda yog‘ochsozlik, ma‘danlarga boy yerlarda metall ishlab chiqarish va temirchilik, dengiz va daryo bo‘ylarida kemasozlik va boshqalar rivoj topgan” [4]. Jamiyat taraqqiyoti bosqichlari mehnat taqsimoti bilan aloqador holda hunarmandchilikning 3 turi shakllangan:

- 1) uy hunarmandchiligi;
- 2) buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik;
- 3) bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik.

Tadqiqot metodi. Uy hunarmandchiligi – uyda yoki kichik ustaxonada, ko‘pincha, shaxsiy ehtiyojlar yoki kichik miqyosda ishlab chiqariladigan mahsulotlar yaratish faoliyati. Bunday hunarmandchilik mahsulotlari, asosan, qo‘l mehnati bilan tayyorlanadi va ko‘plab mahsulotlar o‘ziga xos, an‘anaviy yoki zamonaviy uslubda bo‘ladi. Vaqt o‘tishi bilan hunarmandlar ham turli mahsulotlar tayyorlash bo‘yicha ixtisoslasha bordilar. Shaharlardagi mahallalar hunarmandlarning kasb-koriga qarab shakllangan (XX asrning boshlarida Toshkentda ko‘nchilar, kulollar, egarchilar, beshikchilar, o‘qchilar, kosiblar mahallalari bo‘lgan). Ayrim mahalla, kvartal, shaharlar hunarmandchilikning ma‘lum mahsulotlari bilan shuhrat qozona boshladilar [12].

Uy hunarmandchiligi ko‘plab turli sohalarni o‘z ichiga oladi va ularning barchasi uyda yoki kichik ustaxonalarda ishlab chiqariladi. Masalan, 1) *to‘qimachilik*; 2) *kashtado‘zlik*; 3) *zardo‘zlik*; 4) *kosibchilik*.

“Xalq amaliy san‘ati hisoblangan ushbu sohalar bilan bog‘liq perifrazalar o‘zbek tilining boy imkoniyatini ko‘rsatadi. Chunki, perifrastik birliklarning o‘zi bir madaniy birlik sanalsa, hunarmandchilik kasbi esa madaniyatlarni, xalqlarni birlashtiradigan sohalar sirasiga kiradi. Shu o‘rinda hunarmandchilikning *to‘qimachilik*, *kashtado‘zlik* va *zardo‘zlik* perifrazalariga oid misollar saralanib, tahlilini keltirish shu hunar turining o‘ziga xos xususiyatlari, predmetlari, vositalari haqida kishida yanada yaxshiroq taassurot uyg‘otish imkonini beradi. Ushbu birliklar orqali tahlilni amalga oshirish til va nutqning kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy vazifalarini to‘laligicha ko‘rsatishga yodam beradi” [2, 193-199].

Muhokama. Hunarmandchilikning yirik tarmoqlaridan biri *to‘qimachilik* sanalishi ma‘lum. Ayniqsa, bugungi davrda mamlakatimizda milliy hunarmandchiligidimizni, milliy an‘analarimizni asrab-avaylash va saqlab qolishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. To‘qimachilik san‘atining gilam to‘qish turi tarixi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Tarixiy manbalarda Dalvarzintepa, Xolchayon, Termiz, Afrosiyob markazlarida ilk gilam to‘qish bilan bog‘liq qarashlar mavjudligi kuzatiladi. Qadimdan to hozirga qadar Xorazm, Buxoro, Shosh gilamlari o‘zining bejirim, pishiq va nafisligi bilan dong taratib keladi. Sharq madaniyatida har bir bo‘yi yetgan qiz qadimdan to yaqin kunlarga qadar o‘z sepi uchun gilam to‘qiganligi ma‘lum. Gilam to‘qish hunari bilan bog‘liq sir-sinoatlarning Buxoro va Samarqand an‘analarida yorqin iz qoldirganligini kuzatish mumkin. Ko‘rinadiki, hunarmandchilikning gilam to‘qish turi uzoq tarixga borib taqaladi. U asrlar osha o‘zbek madaniyatida yashab kelmoqda. Hunarmandchilikning ushbu turiga oid qarashlar bilan birgalikda perifrastik birliklar ham shakllanib, xalqimiz leksikonidan joy olganligini kuzatish mumkin. Jumladan,

Madaniyatning moddiy dunyosi – gilam. *Gilam asosan oila davrasida, bo‘yi yetib borayotgan qiz sepining bir qismi sifatida to‘yga atab to‘qilgani sabab, unda ayol kishi tomonidan yaratilgan madaniyatning moddiy dunyosi sifatida qaraladi* [6, 37].

Yashirin elchi – gilam. *Sirli, jozibador go‘zalligi bilan ajralib turuvchi o‘zbek kashtasi, qolaversa, unchalik mashhur bo‘lmagan, lekin o‘ziga xos gilamlar o‘zbek madaniyatining xorijdagi yashirin elchisi bo‘lib qolgan* [6, 38].

Yoki gilam to'qishda keng ishlatilgan ipaklarning ayrimlariga nisbatan ham perifrastalash kuzatiladi.

Boyluk obyekt – so'g'd ipagi. *Buyuk ipak yo'li tarixida zeb-ziynat buyumi va asosiy fetish deb tan olingan mashhur so'g'd ipagi nafaqat o'zining to'g'ridan to'g'ri vazifasida ishlatilgan, balki boyluk obyekt ham hisoblangan* [6, 38].

“Uy hunarmandchiligining kashtachilik turida ham o'zbek madaniyati va leksikasiga xos bo'lgan so'zlar yashaydi. Buxoro, Buxoro viloyatining G'ijduvon, Qorako'l, Vobkent, Shofirkon, Nurota, Shahrisabz, Qarshi, Toshkent, Samarqand, Jizzax, Surxandaryo viloyatlarida kashtachilik san'ati juda keng taraqqiy etgan. Kashtachilik san'ati va u bilan bog'liq perifrastalar ham xalqimiz ko'nglidan joy olgan va ommalashgan. Jumladan,

Milliy madaniyatning iftixori – kashtachilik. *Kashtachilik o'zbek amaliy san'atining yorqin va tasviriy turlaridan biri bo'lib, milliy madaniyat iftixori hisoblanadi* [6, 36].

Sehrlangan mato – kashta tikilgan mato. *San'atning ommaviy turi hisoblangan kashta – “sehrlangan mato” har bir ayolning ijodiy qobiliyatidir* [6, 28].

Qadimdan buvilarimiz, onalarimiz, opa va singillarimiz kashta tikish bilan shug'ullanganliklaridan xabardormiz. Kashta tikilgan matolardan foydalanish farzandning dunyoga kelishi, sunnat va nikoh to'ylari kabi muhim oilaviy voqealar bilan bog'liq bo'lgan. Kashta tikilgan matoga, predmet, narsaga nisbatan sehrlangan mato ifodasi qo'llangan. Kashtalar oilada saqlangan, avloddan avlodga o'tib boravergan.

Kelin himoyachisi – palak. *Kuyovning uyiga kelinni boshiga palak “kelin himoyachisi”ni bog'lab kiritishgan. Shunda palak go'yoki, kelinni ins-jinslar va ko'zlardan himoya qilgan* [6, 31].

Ma'lumki, kashta tikilgan palakni kelin himoyachisi sifatida talqin qilishgan. U yangi kelinchakni begona ko'zlardan asrovchi mato sanalgan. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da palak so'ziga quyidagicha izoh berilgan. “Palak” (arabcha, samo, osmon) Osmon gumbaziga o'xshash doira shaklidagi gul-naqshlar bilan qoplangan, odatda, uy devorlariga bezak uchun osiladigan kashtachilik buyumi. “Ilgari qiz uzatgan odamlar qizining uyini bezash uchun palak, zardevor, choyshab, gilam, sandiq qilishar edi. Gazetadan. Hovlilardan kelinlarning palagi olib chiqilib, choyxonaga osildi. Mirmuhsin, Hikoyalar, qissalar” [16, 623]. Astar naqshli, xona devoriga ilinadigan, kashta tikib tayyorlangan, katta o'lchamdagi badiiy buyum.

Ezgu tilak elchilari – kashta tikilgan so'zana. *Ko'p hollarda, juda erta turmush qurgan qizlar ota uyidan turmush o'rtog'ining uyiga yo'l olar ekan, o'zi bilan sepida mehr-muhabbat va ezgu tilaklar aks etgan so'zanalarni, ya'ni ezgu tilak elchilarini olib borgan.* (hunarmand Zulayho Roziqova nutqidan)

Bunda ham so'zanalarga kashta tikilgan bo'lib, xalq orasida mehr-muhabbat ramzi, ezgu tilak elchilari sifatida qaralgan.

Ezgulik elchisi – qush. *Kashta tikuvchi tikuvchilar faoliyati davomida ishlatiladigan bezaklardan biri qush “ezgulik elchisi” timsolidir.* (hunarmand Zulayho Roziqova nutqidan)

Ko'rinadiki, kashta san'atidan foydalanish jarayonida matolarga har xil tasvirlar tushirilgan. Shulardan qush tasviri kashta iplari yordamida tikilar ekan, unga ezgulik elchisi sifatida qaralgan.

Xalq hunarmandchiligining haqiqiy malikalari – chizmakashlar (qalamkashlar). *Bo'lg'usi kashta xomaki nusxasini “sehrlash” uchun mohir rassomlar sanalgan ayollar – chizmakashlar va qalamkashlar atayin taklif qilingan. ... chizmakashlar xalq hunarmandlarining haqiqiy malikalari edilar* [6, 42].

Suvda eritilgan qorakuya va yo'nilgan qamish vositasida chizmakash ayollar bo'lak matolarga kashta tikiladigan joylarni belgilab, turli tasvirlarni tushirishgan. Bu mashaqqatli va ayni vaqtda alohida iste'dod talab qiladigan san'atdir. Shu asosida chizmakashlar hunarmandlar pragmatikasidan xalq hunarmandlarining haqiqiy malikalari deya o'rin egallashgan.

Kashta har bir ayolning o'z ijodiy qobiliyatining mahsuli sanalgan. Kashta tikish kattagina sabr talab qiladigan hunar turlaridan biri hisoblanadi. O'zbek milliy madaniyatining ifodasi hisoblangan kashta va u bilan bog'liq milliy tasvirlar kuyov hamda kelinning sepi uchun tayyorlanadigan so'zanalarda, ularning o'rin-joyi uchun kashta solingan choyshab va yopinchiqlar hisoblangan joypo'sh, ro'yjo, yakandozlarda ko'rish mumkin. Shuningdek, *dastorpech* (kuyovning sallasiga o'raladigan tugun), *zardevor* (xonaning tepasi, shiftga yaqin qismiga qoqiladigan uzun kashtali mato), *beskiyovi* (beshik yopqichi), *kelinsochiq* (kelin-kuyov uchun sochiq), *sandalpo'shak* (tanchaning ustiga to'shaladigan guldor mato) singari uy-ro'zg'or buyumlari ham o'rin olgan. Bundan tashqari, erkaklar belbog'i, hamyon, ayollar pardoz xaltasi, pichoq qinlari ham o'rin olganki, ular bir paytlar uyga kelgan mehmonlar, tanish-bilishlar uchun hadya sifatida ham berilgan” [2, 195].

Kashtado'zlikka oid perifrastalar quyidagilar:

- 1) *samoviy bulutlar* – (beqasam matosi) matolar ustiga tushirilgan bulut shaklidagi naqshlar;
- 2) *sehrlangan mato* – kashta;
- 3) *ip ustalari* – kashtado'zlar;
- 4) *hunardagi hayot* – kashtado'zlik san'atida yaratilgan ijod namunalari;
- 5) *ilon izi* – kashtado'zlikdagi milliy naqsh turlaridan biri bo'lib, ilonning izi ko'rishiga ega bo'ladi;

6) *oy palak* – “oy” va “palak” soʻzlarining birikuvidan kelib chiqqan. Bu yerda palak “falak” soʻzining fonetik oʻzgarishga uchragan dialektik koʻrinishi boʻlib, “falakdagi oy” degan maʼnoni anglatadi. Toshkent hududidagi soʻzanalarning milliy naqshlaridan biridir;

7) *yulduz palak* – “yulduz” va “palak” (falak) soʻzlarining birikuvidan tashkil topgan. “Oy palak” naqshi oralariga mayda yulduzchalar shaklidagi qoʻshimcha naqshlarni kiritish usuli shunday deb nomlanadi;

8) *toʻqqiz oyli palak* – kashtachilikda matoga toʻqqizta oyning tasvirini tushirish usuli boʻlib, buning maʼnosi hayotning boshlanishi, yaʼni ona qornidagi toʻqqiz oylik homila deganidir;

9) *xalqimizning oʻlmas qadriyati* – kashtachilik sanʼati;

10) *qushdan nusxa oladigan* – mohir kashtadoʻz;

11) *bezak sanʼati turi* – kashta (*Kashta* – *bezak sanʼati turi boʻlib, turli ip va ipaklar vositasida sidirgʻa mato sathiga aniq shakllarni ifodalagan holda igna yoki uchi ilmoqli bigiz vositasida usta chevarlar tomonidan zoʻr mahorat bilan tikiladi*) [5].

Zardoʻzlikka oid perifrastiklar. “Zardoʻzlik mahsulotlari bilan bogʻliq perifrastik birliklar ham xalq orasida, hunarmandlar nutqida keng qoʻllaniladi. Masalan, **kallayi tillodoʻzi** – bosh kiyim (sallalar). Abdurazzoq Samarqandiy Shohruh tomonidan 1442-yilda Kalkutta hukmdori huzuriga yuborilgan sovgʻalarni tavsiflar ekan, zardoʻzlik mahsuloti boʻlmish “*kallayi tillodoʻzi*” bosh kiyimlarini tilga oladi. (hunarmand Nafisa Qurbonova nutqidan)

Oʻzbek hunarmandchiligining gultoʻji – zardoʻzlik. *Oʻzbek hunarmandchiligining gultoʻji boʻlmish zardoʻzlik sanʼati toʻgʻrisidagi maʼlumotlar hech bir kitobxonni befarq qoldirmaydi, degan umiddaman* [13, 13].

Yoki: *oltin ip* – zar urish uchun moʻljallangan ip, *libosi oltin* – zardoʻzi kiyimlar, *kiyimi shohona* – zardoʻzi choponlar, *baxt elchisi* – zardoʻzi soʻzana kabi perifrastiklar qoʻllanilgan” [2, 194].

Oltin iplar jozibasi – zardoʻzlik (sarlavhadan) [13, 6].

Usta hunarmand B.Jumayev zardoʻzlikni mahorat darsi orqali “**nozik did hunari**” sifatida tushuntirib berdi [9].

Hunarmandchilikning zardoʻzlik yoʻnalishida tikilgan Oʻzbekiston Respublikasi Davlat madhiyasi va Oʻzbekiston Respublikasi Davlat gerbi ramzlari tushirilgan zar devor ustida Pokiza sakkiz oy ishladi. Hunarmand qoʻli, koʻz nuri, qalb qoʻri qoʻshilgan asarni tomosha qilar ekansiz, zardoʻz ayolning qoʻli gul ekanligiga yana bir bor amin boʻlasiz. Zero, u tikkan zardoʻzi buyumlar haqiqiy nafasat namunalaridir [9].

Mustaqillik yillarida Buxoro zardoʻzlik sanʼati oʻt ichidan chiqqan qaqnus qush kabi qayta jonlandi [14, 14].

U momomeros kasb – zardoʻzlik bilan shugʻullanadi. *Oʻzining betakror zardoʻzlik va tikuvchilik ishlari bilan koʻplab tanlovlarda qatnashgan* [11].

Gender jihatdan eʼtibor qaratiladigan boʻlsa, hunarmandchilikning kashtachilik, toʻqimachilik sohalarida ayollar, zardoʻzlik yoʻnalishida esa asosan, ayollar va erkaklar ham faoliyat yuritganligi kuzatiladi.

Buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik – turli materiallardan, asbob-uskunalaridan foydalangan holda, maxsus buyurtmalar asosida mahsulot tayyorlaydigan mehnat turi. U, koʻpincha, madaniy meros, anʼanaviy usullar va oʻziga xos texnikalar orqali amalga oshiriladi. Hunarmandchilikning ushbu turiga, asosan, quyidagi sohalarini kiritishimiz mumkin: 1) *yogʻoch oʻymakorligi*; 2) *kandakorlik*; 3) *ganchkorlik*; 4) *badiiy chokchilik*; 5) *tikuvchilik*.

Hunarmandchilik tovar-pul munosabatlariga kengroq va chuqurroq tortilganligi sari tabaqalashdi. Uddaburon va serharakat hunarmandlar boyib dastlabki kapital jamgʻarilishi tufayli kapital sohibiga aylandi va ularning ustaxonalari negizida kichik zavod va fabrikalar vujudga keldi. Rivojlangan mamlakatlarda yakka buyurtmalar va qimmatbaho badiiy buyumlar tayyorlaydigan hunarmandchilik sohalarigina (tikuvchilik, etikdoʻzlik, gilamchilik, zargarlik, oʻymakorlik va boshqalar) saqlanib qoldi.

“Hunarmandchilikning muhim turidan biri boʻlgan tikuvchilik shunday sohalaridan sanaladi. Oʻzbek milliy mentalitetini aks ettirgan, oʻzbek modelini oʻzida mujassamlantirgan, milliylikni ifoda ettirgan liboslarni tikish, uni naqshiga tushirish, mos ranglarni tanlay olish, bezak berish tikuvchidan kattagina mahorat va sabr talab etadi. Ana shunday mohir hunarmand kasb egalari bor ekanki, bugun jamiyatimizning har bir aʼzosi ularning mehnatidan foydalanadi. Mana shu soha vakillarining nutqida yoki shu sohaga oid boʻlgan predmet va vositalariga nisbatan qoʻllangan perifrastiklar ham anchagina boʻlib, tilni boyitish va jamiyatni taraqqiy toptirish uchun xizmat etadi” [2, 194-195].

“Tikuvchi har bir bergan bezagiga, naqshiga, har bir toshiga, rangiga qarab oʻz sanʼat asarini yaratadi va unga mehr qoʻyadi. Istalgan turdagi matodan yangi bir asar yaratadi. Qadimdan maʼlumki, gazlamalar turlicha boʻlib, turfa maqsadlarda liboslar joyiga qarab kiyilgan. XVI-XVII asrlar davomida Movorounnahrda toʻqilgan ip-gazlama hamda ipak matolar chegaradosh mamlakatlarda katta qiziqish bilan xarid qilingan. Matolarning eng qadimiylari XIX asrning 60-yillariga mansub, ammo oʻzining anʼanaviy qiyofasini saqlab

qolgan hunarmandchilik matolarining aksariyat qismi 1880-1890-yillarga tegishli. Ular ip-gazlama, yarim ipak, ipak matolarni o'z ichiga oladi. Namoyish etiladigan matolar orasida bo'yalmagan kalavadan to'qilgan mato – *karbos*, yo'l-yo'l naqshli mato – *qalami*, yanada sifatli va rang-barang bo'yoqlar bilan bo'yalgan *olacha* kabi matolar kundalik turmush tarzda, ro'zg'orda keng foydalaniladi" [7].

Tikuvchilik sohasiga oid perifrazalar: *Matoga jon ato etuvchi san'atkor* – tikuvchi (tikuvchi Zulfizar Qobilova nutqidan).

Haqiqatan ham, tikuvchi o'zining butun mahorati bilan matoga jon ato etadi. Ya'ni, uni libos, kiyim sifatida shakllantirish vazifasini bajaradi. Mana shu mantiq asosida perifrazalash vujudga kelgan.

Igna uchida yaratilgan mukammallik – kichik, ammo muhim detallar ustida ishlashdagi aniqlik.

Tikuvchi matoni libos holiga keltirayotganda bezak berayotganda uni guli, naqshlari va rangidan kelib chiqib dizaynga solayotganda uning uchun eng katta vosita igna hisoblanadi. Zotan, shu asosida tikuvchi pragmatikasida igna uchida yaratilgan mukammallik tushunchasi hosil bo'lgan.

Iplarning uyumsiz raqsi – noto'g'ri yoki chalkash tikuv jarayonini ifodalash.

Tikuvchi matodan ko'ylak yoki biror bir kiyimlik yaratayotganda matoning rangidan kelib chiqib unga mos rangdagi ipni tanlaydi. Vaholanki, bir matoning o'zida naqsh va gullar xilma-xil bo'lganligi bois turli xil ip (qatim)lardan foydalanishga to'g'ri keladi. Yoki bir tikuv mashinasiga bir necha xil iplar ulab qo'yiladi. Tikuv mashinasi har harakat qilganda iplarda ham jonlanish kuzatiladi. Mana shu mantiq asosida iplarning uyumsiz raqsi degan perifrazalash shakllangan.

Chevar ustalar – tikuvchilar.

O'zbek tilining izohli lug'atida chevar so'ziga quyidagicha izoh beriladi: Chevar 1. "Kiyim-bosh yoki kashta tikishga usta ayol, mohir tikuvchi. Mana shu chevar qizlar xaridorgir mahsulot tayyorlashadi". "Saodat" [17, 767-768].

Chevar so'zi xalq orasida chaqqon, qo'li gul shaxsga nisbatan ham ishlatiladi. Tikuvchilik bir qaraganda oson kasbdek tuyuladi, ammo matodan san'at asari yaratish har bir shaxsning qo'lidan kelavermaydi.

Bundan tashqari, *sehrli mato*, *olov mato*, *his-tuyg'ular jilvasi*, *haroratni asrovchi*, *ikkinchi teri*, *shohlar matosi*, *hashamatlar hashamati*, *boylar ko'rki*, *sehrli mavjlar*, *shaffof ipak* kabi ko'plab perifrastik birliklar ham aynan tikuvchilik sohasida keng qo'llaniladi.

"Tikuvchilik kasbiga oid perifrazalarni uzoq davom ettirish mumkin. Jamiyatimizda tikuvchilik sohasi vakillariga tez-tez ishimiz tushib turadi. Bu soha kishilarisiz jamiyatimizni tasavvur qilish juda mushkul. Aynan shu soha a'zolari kasbiy faoliyati bilan bog'liq perifrazalarning uchrashi tilimiz uchun amaliy va nazariy jihatdan kattagina ahamiyatga ega" [2, 195].

Kandakorlik mahsulotlariga nisbatan *xonadon umumiy interyeri bezagi*, *bulbul ko'zi*, *chashmibul* kabi perifrazalar qo'llangan bo'lsa, xalq amaliy san'atining **miniatyura sohasiga** oid perifrazalar ham ko'plab uchraydi. Quyida ulardan ayrimlariga namunalar keltiramiz:

Miniatyura san'ati bu dunyoni ko'rish san'ati hisoblanib, undagi o'ziga xoslik interyerlik va qush parvozi balandligidan turib dunyoni ko'rish, his qilish demakdir. (Hunarmand F.Temirov nutqidan, 6.02.2020)

Keltirilgan parchada *dunyoni ko'rish san'ati* perifrazasi orqali miniatyura san'ati uchun xos bo'lgan xususiyat ifodalangan bo'lib, dunyoni miniatyurada tasvirlash, dunyo tasvirini chekkadan turib kuzatish imkonini beruvchi san'at ekanligi ifodalangan. Undagi kichik elementlarda ham hayot haqiqati aks etganligini kuzatish mumkin.

Aslida, portret bu insonning jonli soyasi bo'lib, imkoni boricha tabiiy chiqarishga harakat qilamiz. (Hunarmand F.Temirov nutqidan, 6.02.2020)

Portretga nisbatan *insonning jonli soyasi* perifrazasining qo'llanishi musavvir tasavvuri va mahorati bilan bog'liqlik, u nafaqat shaxsning tashqi qiyofasini, balki uning ma'naviy dunyosi, ijtimoiy kelib chiqishi, hayot va jamiyatdagi o'rini ham shu jonli soyaga sig'dira olishidan darak beradi. Shu qiyos asosida portretga nisbatan perifrazalash kuzatiladi.

Turli xil ranglardagi bo'yoqlardan foydalanib yaratilgan tasvirlar orqali shohlar, tarixiy shaxslar turmush tarzini, tarixiy haqiqatlarning badiiy talqinini miniatyuradagi jonli kichik o'lchamlar mo'jizasi bilan yetkazib beramiz. (Hunarmand F.Temirov nutqidan, 6.02.2020)

Miniatyura san'atining takrorlanmas, o'ziga xos qirralarini ifodalashda *jonli kichik o'lchamlar mo'jizasi* perifrazasidan foydalanilgan. Bu orqali adresant tariximiz, qadriyatlarimizga oid ma'lumotlarni kishi ko'z oldida jonli aks ettirish bilan o'sha davr uchun xos bo'lgan muhitni xilma-xil tasvirlar, harakatlar bilan berishni maqsad qilganligi ayonlashadi. Qabul qiluvchi adresat uchun bu ma'lumotlar muhim.

Miniatyura shohlar bayoni san'ati bo'lib, eng kichik, mayda mo'jaz asar deb nomlaymiz, ushbu asarni yaratishdan asosiy maqsadimiz voqelikni shartli ravishda yetkazib berishdir. (Hunarmand F.Temirov nutqidan, 6.02.2020)

Ma'lumki, ilm-fan, san'at, madaniyat rivojlanishi bilan miniatyura san'atidan foydalanish ham rivojlandi. Zero, tarixiy, she'riy, nasriy kitoblarni bezashda, yanada jonli aks ettirishda miniatyura san'atidan unumli foydalanilgan, hukmdorlar davrini jonli tasvirlashda, tasavvur uyg'otishda miniatyura san'atining o'rni yuqori.

Odatda, sayyohlar dam olish niyatida oraliqdagi yo'llarga, ya'ni sayyohlar shoh bekati qo'nib, to'xtab, tunab o'tishgan va bu joylar ular uchun juda qadrlil va kerakli joy hisoblangan. (Hunarmand F.Temirov nutqidan, 6.02.2020)

Qadimda savdogarlar, sayyohlar uzoq yo'lga chiqqanda ma'lum bir manzilga yetib, dam olish maqsadida tunab qolishlari uchun mo'ljallangan joylarga nisbatan sayyohlar shoh bekati perifrasi qo'llanilganligi kuzatiladi.

Hunarmandchilik mahsuloti hisoblangan **tandir** predmetiga nisbatan "**bag'ri otash mo'jiza**" perifrasi qo'llanishi ushbu mahsulotning bajaradigan vazifasidan xabar beradi. Masalan: "**Bag'ri otash mo'jiza yoxud tandir haqida bilgan va bilmaganlarimiz...**" [1, 4];

Tandir o'zbek xalqining turmush tarzi hamda madaniyatida muhim o'ringa ega. Muloqotda ekspressivlikni oshirish uchun qo'l mehnati hosilasi sanalgan tandirga nisbatan **bag'ri otash mo'jiza** perifrastik birligi qo'llangan. Bu orqali intellektual-informativ belgisini ham namoyon qilgan.

Yog'och o'ymakorligi – Buxoro yog'och o'ymakorligi amaliy san'atining Buxoroda keng tarqalgan turlaridan hisoblanib, o'rta asrlarda va undan keyingi davrlarda ham barpo etilgan masjidlar, binolarning yog'ochdan yasalgan ustunlari, eshik va darvozalariga o'yilgan chiroyli, **sirli naqshlar san'ati** fikrimiz dalili bo'lib xizmat qiladi [14, 28].

Yog'och o'ymakorligi hunarmandchilikning qadimiy turlaridan biri bo'lib, ustun, eshik, xontaxta, panjaralarda, sovg'a uchun tayyorlangan g'illoflarda, shaxmat taxtalarida bezak berishda qo'llanadi. Har bir naqshda, bezakda pragmatik omil turadi. U kimga, nimaga va qayerga mo'ljallanayotganligi hisobga olinadi. Shu bilan birga hunarmand nazarda tutgan maqsad hamda his-tuyg'ular ham predmetlarda uyg'unlashadi.

Yoki naqqoshlik san'at turiga nisbatan **nafis san'at turi, saroy san'ati mahsuli** kabi perifrasi qo'llaniladi. Jumladan,

- 1) ganchkorlar – bezak ustalari;
- 2) naqqoshlar – gul yaratuvchi ustalar;
- 3) me'mor – bino ustasi;
- 4) yog'och – qora o'ymakorlik;
- 5) haykaltarosh – jism ustasi.

Buyurtma bilan mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilikning tikuvchilik sohasi gender jihatdan dastlab, asosan, erkaklar kasbi hisoblangan. Ijtimoiy, iqtisodiy o'zgarishlar natijasida bugungi kunda tikuvchilik hunari bilan asosan ayollar shug'ullanib kelmoqda. Hunarmandchilikning yog'och o'ymakorligi, kandakorlik, miniatyura sohalarida erkaklar faoliyat yuritayotganligi kuzatildi.

Bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik – qo'l mehnati bilan tayyorlangan, odatda, o'ziga xos dizayn va yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishga qaratilgan faoliyat turi. Bunday mahsulotlar, ko'pincha, mahalliy bozorlarda yoki onlayn platformalarda sotiladi va turli xil ehtiyojlarga mos keladi. Bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilikka *etikdo'zlik, zargarlik, to'qimachilik* (asosan, gilam va kiyim-kechak mahsulotlari), *do'ppido'zlik, kulolchilik* hamda *mebelsozlik* kabi turlarni kiritish mumkin. Shu bilan birga metall buyumlar ishlab chiqarish hunarmandchiligi, asosan, 4 ta yirik sohaga bo'linib, ularning barchasi bozor uchun mahsulot tayyorlaydigan hunarmandchilik guruhiga mansub. Bunga 1) temirchilik; 2) zargarlik; 3) miskarlik; 4) tunukaso'zlik va boshqalar kiradi.

XX asrning boshlarida esa mashinalashgan ishlab chiqarish keng yo'lga qo'yilishi bilan hunarmandchilik mahsulotlarining tur tarkibi va ishlab chiqarish hajmi keskin kamaydi. XX asr davomida va XXI asr boshlariga kelib yirik industrial ishlab chiqarish qaror topgan bo'lsa-da, hunarmandchilikning mavqeyi saqlanib qoldi. Hunarmandchilikning bozorda segmenti kichik bo'lganidan yirik ishlab chiqarish egallay olmaydigan, talab individuallashtirgan o'z o'rni bor. Kichik (mini) texnologiyaning paydo bo'lishi hunarmandchilikda tovarlarni yakka tartibda va sifatli ishlab chiqarish imkonini beradi. Bunga milliy ust-boshlar, milliy cholg'u asboblari, mayda asbob-uskunalar, turli yodgorlik buyumlari ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni kiritish mumkin. Hozirgi hunarmandchilik kichik biznes tarkibidagi yakka mehnat faoliyati va oilaviy korxonalaridan iborat [8].

XX asrning 20-yillarida hunarmandlarning asosiy qismi dastlab artellarga, keyinchalik, zavod, fabrikalarga, badiiy buyumlar korxonalariga jalb qilindi. Ularga xomashyo, material, asbob-uskunalar davlat tomonidan yetkazib beriladigan, yaratilgan mahsulotlar do'konlarda sotiladigan bo'ldi. Iste'dodli hunarmandlar ijodiy tashkilotlarga qabul qilindi, amaliy bezak san'ati rivojlantirildi (masalan, 1930-yilda Toshkentda o'quv ishlab chiqarish kombinati tashkil etilib, yosh hunarmandlar unda ta'lim oldilar, 1968-yilda

Buxoroda kandakorlar maktab ustaxonasi, 1978-yilda Qo‘qonda yog‘och o‘ymakorligi maktab ustaxonasi tashkil topdi). O‘zbekiston mustaqillikni qo‘lga kiritgandan so‘ng hunarmandchilik rivojida yangi davr boshlandi, xalq hunarmandchiligi bozor qoidalariga zamonaviy qaytadan tiklandi. Hunarmandlar ishchilarning salmoqli qismini tashkil qilsa-da, ularning ta’siri, ko‘pincha, bozorda aks etmaydi.

I. Zargarlik sohasiga oid perifrazalar:

- 1) *bilaklar naqshi, bilakbezak* – bilakuzuk;
- 2) *bosh bezagi, bezaklar toji, peshona shingili* – tillaqosh;
- 3) *quloqlar quyoshi, quloqlar qandili, quloqlar ohi* – halqa (sirg‘a);
- 4) *barmoqlar mohi, qo‘l ko‘rki* – uzuk;
- 5) *metall buyumlar bezovchisi* – zargar;
- 6) *qizil temir* – mis;
- 7) *sariq jilo* – zargarlik.

II. Kulolchilik sohasiga oid perifrazalar:

- 1) *hunarmandchilikning ibtidosi* – kulolchilik;
- 2) *yashil marjon* – keramika;
- 3) *tosh qalqon* – katta keramika idishlar: uzoq vaqt davomida kuchli himoya va iroda ramzi sifatida ishlatilgan. Odatda, bunday idishlar uy bezaklari va kundalik ehtiyojlar uchun ishlatiladiki, bu o‘xshashliklar ularning mustahkamligi va uzoq muddatli foydalanish qobiliyatini ta’kidlaydi.
- 4) *koni gil* – “gil” so‘zi fors tilidan olingan bo‘lib, “loy”, “balchiq” degan ma’noni anglatadi. “Koni gil” perifrazasi usta kulollar tomonidan sifatli loy serob bo‘lgan joyga nisbatan qo‘llaniladi;
- 5) *tungi gul* – kulolchilik buyumlarid, asosan, juda yorqin ranglar bilan yaratiladigan bezaklar. Ularning rangli tasvirlari tunda ham yorqin aks etadi degan izoh bilan kulollar tomonidan shunday perifrazalangan;
- 6) *chori gul* – odatda, taom solish uchun mo‘ljallangan katta hajmli lagarlarda aks etiriladigan to‘rtta katta-katta hajmdagi gulning tasviri bo‘lib, bu yerda “chor” fors tilida “to‘rt, to‘rtta” degan ma’nolarni anglatadi;
- 7) *loydan yaratilgan mo‘jiza* – kulolchilikda yasaladigan turli buyumlar;
- 8) *naqsh falsafasi* – har bir usta kulolning ichki tuyg‘ulari, ilhomini, mahoratini ko‘rsatish usuli, naqshlarda aks etadigan ma’nolar majmuyi.

III. Do‘ppido‘zlik sohasiga oid perifrazalar:

- 1) *machit gumbazi* – do‘ppido‘zlikda qo‘llaniladigan perifraza bo‘lib, do‘ppining uchi yuqoriga ko‘tarilgan shakliga nisbatan qo‘llanadi;
- 2) *tillo bezaklar, xazina ipaklar* – do‘ppido‘zlikda zar iplar bilan tikilgan naqshlarga shunday ta’rif beriladi.
- 3) *millat toji* – do‘ppi. “Biz shahrixonliklar sizni juda yaxshi ko‘ramiz. Zero, Shahrixon – hunarmandlar yurti. So‘nggi besh yilda sizning millat toji bo‘lgan do‘ppido‘zlikka bo‘lgan e’tiboringiz milliyligimizni qaytardi, bu bilan bizning daromadimiz ham oshdi [15, 16]”.

Xulosa. Genderologik rol jihatidan e’tibor qaratilsa, hunarmandchilikning zargarlik va kulolchilik sohalarida erkaklar, do‘ppido‘zlik yo‘nalishida ayollar faoliyat yuritganligi aniqlandi. Hunarmandlar faoliyatida mehnatning turi, kasbning predmet va vositalariga qarab taqsimlanishi gender sotsiolizatsiyani ko‘rsatib beradi.

Yuqoridagi misollarning barchasi hunarmandchilikning nozik va badiiy jihatlarini ta’riflash uchun ishlatiladigan perifrazalar hisoblanadi. Bu perifrazalar hunarmandchilikni oddiy so‘z bilan emas, balki uning san’ati va ko‘nikmalarini ta’riflaydigan tasvirli ifodalarda aks ettiradi.

Umuman, barcha tasviriy vositalar singari perifrazalarning ham lingvokulturologiyada o‘ziga xos o‘rni mavjud. Perifrastik birliklar tilning estetik funksiyasini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Til va jamiyat taraqqiyotida perifrazalar, asosan, odob-axloq, o‘zaro hurmat, xushxulqlik, ya’ni milliylik tamoyili asosida yuzaga keladi.

ADABIYOTLAR:

1. *Adolat ko‘zgusi*, 2014. № 38. – B. 4.
2. *Ahmadova U.Sh. Hunarmandlar nutqining lingvomadaniy tahlili // So‘z san’ati xalqaro jurnali. – Toshkent, 2024. – № 1. 7-jild. – B. 193-199.*
3. *Baxromov A., Jo‘rayeva N., Nurfayziyeva M., Oppoxonov N., Egamnazarov X. Sun’iy intellektning turizm sohasida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirishdagi o‘rni//Multidisciplinary Scientific Journal. – № 4, 2023. – B. 5.*
4. *file:///C:/Users/user/Downloads/Ta'lim%20fidoyilari-01.06.2022%20(18)-418-422.pdf*

5. file /kashtachilik_va_badiij_did
6. Gyul E. *O'zbekiston kashtachiligi va gilamlari xorijiy to'plamlarda*. – Toshkent: Silk road media, 2020. – B. 211.
7. https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/5431/25472/664f1c2781cc1___word-art-2024-1.pdf
8. <https://bozurgoniy.ulkansayt.uz/news/hunarmand-uyushmasi-haqida.html>
9. <https://handicraftman.uz>
10. <https://hidoyat.uz/37235>
11. http://uza.uz/mohir_zardo'z
12. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Hunarmandchilik>
13. Jumayev B. *Zardo'zlik san'ati*. – Toshkent: Sahhof, 2022. – B. 285.
14. Rahmonova M., Hamroyev A., Hamroyev S. *Buxoro hunarmandchiligi zebu zarlari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 112.
15. *Yangi O'zbekiston*. 2021-yil, 4-noyabr. 220-son. – B. 16.
16. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. VI jildli. 3-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B. 843.
17. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. VI jildli. 6-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023. – B. 865.

СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ
ЛЕГЕНД: ХРОНОТОП, ПОЭТИКА И СИСТЕМА ОБРАЗОВ

*Абдурашидова Камола Абдурасул кизи,
Андижанский государственный медицинский институт
Преподаватель кафедры узбекского языка и литературы, языков*

Аннотация. В статье проводится сравнительно-типологический анализ узбекских и английских легенд. Рассматриваются особенности их жанровой природы, хронотопа, композиционной структуры и системы образов. Выявляются интERTипологические сходства и национально-специфические различия. Особое внимание уделяется мотивному анализу на основе классификации фольклорных сюжетов.

Ключевые слова: легенда, хронотоп, мифопоэтика, мотив, сравнительное литературоведение, фольклор.

O‘ZBEK VA INGLIZ AFSONALARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI: XRONOTOP,
POETIKA VA OBRAZLAR TIZIMI

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek va ingliz afsonalarining qiyosiy-tipologik tahlili amalga oshiriladi. Ularning janr tabiati, xronotopi, kompozitsion tuzilishi va obrazlar tizimining xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Intertipologik o‘xshashliklar va milliy o‘ziga xos farqlar aniqlanadi. Folklor syujetlarini tasniflash asosida motiv tahliliga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: afsona, xronotop, mifopoetika, motiv, qiyosiy adabiyotshunoslik, folklor.

COMPARATIVE-TIPOLOGICAL ANALYSIS OF UZBEK AND ENGLISH LEGENDS:
CHRONOTOPE, POETICS, AND THE SYSTEM OF IMAGES

Abstract. The article presents a comparative typological analysis of Uzbek and English legends. It examines the features of their genre nature, chronotope, compositional structure, and system of images. Intertypological similarities and nationally specific differences are identified. Special attention is paid to motif analysis based on the classification of folklore plots.

Keywords: legend, chronotope, mythopoetics, motif, comparative literary studies, folklore.

Введение. В условиях активного развития сравнительного литературоведения и межкультурных исследований особую значимость приобретает изучение фольклорных жанров в сопоставительном аспекте. Фольклор, как важнейшая часть духовной культуры народа, отражает особенности национального мировосприятия, систему ценностей и историческую память общества. В этом контексте легенда как жанр устного народного творчества занимает особое место, поскольку она соединяет элементы исторической реальности, мифологического мышления и художественного вымысла.

Легенды сохраняют устойчивые архаические структуры сознания и являются важным источником для изучения ранних форм коллективного мышления. Они отражают специфику мировоззрения различных народов, фиксируя как универсальные, так и культурно обусловленные модели интерпретации действительности.

Несмотря на значительное количество исследований, посвящённых европейским фольклорным традициям, сравнительное изучение узбекских и английских легенд остаётся недостаточно разработанным. В научной литературе наблюдается дефицит комплексных работ, посвящённых анализу их типологических, структурных и поэтических особенностей в сопоставительном плане. Это определяет актуальность настоящего исследования и необходимость его дальнейшего развития.

Цель данной работы заключается в выявлении типологических сходств и различий узбекских и английских легенд на уровне хронотопа, композиционной структуры и поэтики. Достижение поставленной цели предполагает анализ нарративных моделей, системы образов, а также выявление культурно-специфических особенностей рассматриваемых традиций.

Методология. Методологическую основу данного исследования составляют взаимодополняющие научные подходы, обеспечивающие комплексный анализ фольклорных текстов в

сравнительно-культурологическом аспекте. В работе применены следующие методы: сравнительно-типологический метод, структурно-семантический анализ, мифопоэтический подход, а также мотивный анализ, основанный на международном указателе фольклорных мотивов **Motif-Index of Folk Literature (S. Thompson)**.

Сравнительно-типологический метод позволил выявить общие и специфические черты узбекских и английских легенд на уровне сюжетных структур, образной системы и функциональной направленности. Структурно-семантический анализ был использован для рассмотрения внутренней организации текстов, выявления смысловых уровней и семантических оппозиций, формирующих нарратив.

Мифопоэтический подход обеспечил возможность интерпретации легенд как отражения архаических форм мышления, в которых переплетаются мифологические, исторические и художественные элементы. Мотивный анализ, основанный на **Motif-Index of Folk Literature**, позволил систематизировать повторяющиеся сюжетные элементы и сопоставить их функционирование в различных культурных традициях.

Теоретическую базу исследования составляют концепция хронотопа М. М. Бахтина, а также фундаментальные труды в области фольклористики, мифологии и сравнительного литературоведения.

Материал исследования включает узбекские народные легенды («Чашмайи Аюб», «Нурота булоги», «Оқ туянинг йўли») и английские легенды артуровского цикла (предания о **King Arthur, Merlin, Lady of the Lake**), а также ряд региональных фольклорных текстов, отражающих локальные традиции и вариативность сюжетов.

Результаты.

1. Хронотоп легенд: Проведённый анализ показал, что хронотоп легенд характеризуется выраженным синкретизмом времени и пространства, что соответствует теоретическим положениям М. М. Бахтина о неразрывной взаимосвязи временных и пространственных категорий в нарративных структурах. Легенда как жанр фольклора формирует особую модель художественного времени и пространства, в которой реальность и мифологическое сознание взаимно переплетаются.

В соответствии с хронотопической организацией в обеих традициях — узбекской и английской — можно выделить несколько основных типов хронотопа:

— **архаический** (мифологический) хронотоп, характеризующийся неопределённостью временных рамок и формулами типа «в древние времена», «в незапамятные эпохи», что отражает мифологическое восприятие мира;

— **исторический** хронотоп, связанный с конкретными персонажами, событиями и локальными историческими реалиями, придающими легендам псевдоисторическую достоверность;

— **современный** (постфольклорный) хронотоп, в котором наблюдается приближение повествования к реальному историческому времени и включение элементов повседневной действительности.

Сравнительный анализ показывает, что в узбекских легендах доминирует обобщённое мифологическое пространство, часто связанное с сакральной географией, природными объектами и религиозно значимыми местами. Пространство в таких текстах имеет символический характер и нередко выполняет функцию носителя коллективной памяти.

В английских легендах, напротив, наблюдается тенденция к более чёткой географической и исторической локализации событий. Места действия часто соотносятся с конкретными регионами Великобритании, а персонажи — с полулегендарными или историческими фигурами, что усиливает ощущение исторической конкретности и культурной укоренённости повествования.

2. Композиционная структура: Анализ композиционной организации легенд в узбекской и английской традициях выявил наличие устойчивой структурной модели, которая в целом соответствует универсальным принципам построения фольклорного нарратива. В обеих традициях прослеживается трехчастная композиция, отражающая архаические способы повествования и функции устного народного творчества.

Данная структура включает следующие основные элементы: Вводная формула, выполняющая функцию маркировки жанра и включающая традиционные зачинные конструкции («говорят, что», «в древности», «according to legend» и др.), которые задают временную и модальную дистанцию между повествованием и реальностью;

Основной сюжет, представляющий собой ядро повествования, в котором разворачиваются ключевые события, конфликты и взаимодействия персонажей;

Заключительная часть, выполняющая функцию подтверждения достоверности или закрепления морального вывода, часто содержащая элементы народной оценки или указания на сохранение памяти о событии.

Несмотря на общую типологическую схожесть композиционных моделей, между рассматриваемыми традициями наблюдаются существенные различия. Английские легенды, как правило, характеризуются более развитой сюжетной структурой, включающей дополнительные эпизоды, развернутые описания и усложнённую систему событийных связей. Это способствует усилению повествовательной динамики и детализации художественного мира.

В противоположность этому, узбекские легенды демонстрируют тенденцию к лаконичности и символической насыщенности. В них сюжет часто предельно сжат, а смысловая нагрузка переносится на символические образы, устойчивые мотивы и имплицитные моральные значения. Такая композиционная экономия способствует усилению обобщающего и притчевого характера повествования.

Таким образом, различия в композиционной структуре отражают специфику художественного мышления каждой традиции: аналитическую и детализированную в английских легендах и синтетическую, символично-обобщающую в узбекских легендах.

3. Поэтика и мотивная система: Поэтика легенд в узбекской и английской традициях характеризуется наличием устойчивых мифопоэтических моделей, отражающих универсальные механизмы коллективного сознания. В ходе анализа мотивной структуры выявлено, что обе традиции демонстрируют значительную степень типологического сходства, обусловленного общими закономерностями развития фольклорного мышления.

К числу наиболее распространённых и функционально значимых мотивов, присутствующих в обеих традициях, относятся:

- мотив сакральности воды, в котором вода выступает как граница между мирами, источник жизни или средство очищения;
- мотив испытания героя, отражающий архетипическую модель инициации и проверки моральных, физических или духовных качеств персонажа;
- мотив вмешательства сверхъестественных сил, реализующийся через появление духов, святых, магических существ или божественных сущностей, влияющих на ход событий.

Особый интерес представляет мотив «живого обезглавленного тела» (**E783.6 по Motif-Index of Folk Literature** С. Томпсона), зафиксированный в узбекской легенде «**Ок туянинг йули**». Данный мотив имеет выраженные типологические параллели в европейской фольклорной традиции, где подобные образы также используются для передачи идей наказания, сакральной справедливости и трансформации человеческой сущности.

Сопоставительный анализ показывает, что наличие подобных мотивов в различных культурных традициях свидетельствует о существовании универсальных мифопоэтических структур, характерных для фольклора как формы коллективного художественного мышления. Эти универсалии проявляются независимо от этнических и культурных различий, подтверждая общность базовых механизмов формирования легендарного нарратива.

4. Система образов. Система образов в узбекских и английских легендах представляет собой важный уровень художественной организации текста, отражающий особенности мифологического мышления и культурно-исторического опыта соответствующих народов. Образная структура легенд формируется под влиянием религиозных представлений, архаических верований и национальных традиций, что обуславливает как общие, так и специфические черты в рассматриваемых фольклорных системах.

В узбекских легендах преобладают мифологические персонажи, тесно связанные с восточной религиозно-мифологической традицией. К числу наиболее характерных образов относятся **Хызр (Хизр)** как сакральный наставник и носитель мудрости, дев как воплощение разрушительных сверхъестественных сил, а также перси как представители промежуточного мира между человеком и потусторонними силами. Данные образы выполняют не только сюжетную, но и мировоззренческую функцию, отражая представления о борьбе добра и зла, сакральном порядке мира и возможности вмешательства сверхъестественных сил в человеческую судьбу.

В английских легендах, напротив, доминируют антропоморфные образы героического типа, в которых центральное место занимает фигура героя как носителя моральных и социальных идеалов. Такие персонажи, как правило, наделяются индивидуализированными чертами и выступают в качестве активных участников историко-мифологических событий, что подчёркивает ценность личного подвига и ответственности.

Особое место в английской традиции занимают зооморфные и гибридные образы, такие как **Lambton Worm**, которые выполняют функцию испытания и угрозы. Подобные существа выступают как символические воплощения хаоса, разрушения и морального нарушения, преодоление которых связано с восстановлением социального и космического порядка.

Таким образом, сравнительный анализ системы образов демонстрирует, что узбекские легенды в большей степени ориентированы на сакрально-мифологическую модель мира, тогда как английские легенды акцентируют героико-антропоцентрическую перспективу, что отражает различия в культурных и мировоззренческих установках.

Обсуждение. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что выявленные сходства между узбекскими и английскими легендами обусловлены типологической общностью мифологического мышления, характерного для архаических форм народного сознания. Независимо от культурной принадлежности, легенды обеих традиций сохраняют элементы мифологической картины мира, включая сакрализацию пространства и времени, а также присутствие сверхъестественных мотивов.

В то же время обнаруженные различия объясняются комплексом факторов, среди которых ключевую роль играют культурно-религиозный контекст, исторические условия формирования фольклорной традиции и особенности национального художественного мышления. Данные факторы определяют специфику сюжетостроения, систему образов и функциональную направленность легенд в каждой из рассматриваемых культур.

Узбекские легенды в большей степени ориентированы на коллективное сознание, что проявляется в их выраженной нравоучительной и дидактической функции. Они часто выполняют роль носителя моральных норм, религиозных представлений и исторической памяти народа, подчеркивая важность общинных ценностей.

В свою очередь, английские легенды демонстрируют тенденцию к акцентированию индивидуального героизма, личной судьбы и историко-мифологической памяти. Особенно это заметно в легендах артуровского цикла, где центральное место занимает образ героя как носителя идеалов рыцарства, чести и личной ответственности.

Таким образом, сравнительный анализ подтверждает, что универсальные механизмы мифопоэтического мышления сочетаются с ярко выраженной культурной спецификой, формируя уникальные модели фольклорного повествования в каждой традиции.

Заключение. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что выявленные сходства между узбекскими и английскими легендами обусловлены типологической общностью мифологического мышления, характерного для архаических форм народного сознания. Независимо от культурной принадлежности, легенды обеих традиций сохраняют элементы мифологической картины мира, включая сакрализацию пространства и времени, а также присутствие сверхъестественных мотивов.

В то же время обнаруженные различия объясняются комплексом факторов, среди которых ключевую роль играют культурно-религиозный контекст, исторические условия формирования фольклорной традиции и особенности национального художественного мышления. Данные факторы определяют специфику сюжетостроения, систему образов и функциональную направленность легенд в каждой из рассматриваемых культур.

Узбекские легенды в большей степени ориентированы на коллективное сознание, что проявляется в их выраженной нравоучительной и дидактической функции. Они часто выполняют роль носителя моральных норм, религиозных представлений и исторической памяти народа, подчеркивая важность общинных ценностей.

В свою очередь, английские легенды демонстрируют тенденцию к акцентированию индивидуального героизма, личной судьбы и историко-мифологической памяти. Особенно это заметно в легендах артуровского цикла, где центральное место занимает образ героя как носителя идеалов рыцарства, чести и личной ответственности.

Таким образом, сравнительный анализ подтверждает, что универсальные механизмы мифопоэтического мышления сочетаются с ярко выраженной культурной спецификой, формируя уникальные модели фольклорного повествования в каждой традиции.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе*. — Москва: Наука, 1975.

2. Thompson S. *Motif-Index of Folk Literature*. — Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958.
3. Веселовский А. Н. *Историческая поэтика*. — Москва, 1989.
4. Пропп В. Я. *Морфология сказки*. — Ленинград, 1928.
5. Раҳмонов Б. *Ўзбек фольклори жанрлари*. — Тошкент, 2008.
6. Dundes A. *Folklore Matters*. — Knoxville: University of Tennessee Press, 1989.

SURXONDARYO NEKROTOPONIMLARINING MOBIL VERSIYASINI YARATISH

Abdullayeva Yulduzxon Baxtiyorjonovna,
Termiz davlat universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqola Surxondaryo viloyatidagi nekrotoponimlarni ilmiy o‘rganish hamda ularni raqamlashtirish asosida mobil ilova shaklida taqdim etish masalasiga bag‘ishlangan. Tadqiqotda nekrotoponimlarning tarixiy, lingvistik va madaniy ahamiyati yoritilib, ularning hududiy joylashuvi, nomlanish motivlari va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, GIS va zamonaviy axborot texnologiyalari asosida ma’lumotlar bazasini yaratish, geolokatsiya orqali xaritalash va foydalanuvchilarga qulay interfeys taqdim etish masalalari ko‘rib chiqiladi. Natijalar madaniy merosni saqlash va turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: nekrotoponimlar, toponimika, Surxondaryo, mobil ilova, GIS, raqamlashtirish, madaniy meros.

СОЗДАНИЕ МОБИЛЬНОЙ ВЕРСИИ НЕКРОТОПОНИМОВ СУРХАНДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация. Данная статья посвящена изучению некroтопонимов Сурхандарьинской области и их представлению в виде мобильного приложения на основе цифровизации. В исследовании раскрываются исторические, лингвистические и культурные аспекты некroтопонимов, анализируются их территориальное размещение, мотивация наименования и семантические особенности. Рассматриваются вопросы создания базы данных, геолокационного картирования с использованием GIS-технологий и разработки удобного пользовательского интерфейса. Полученные результаты имеют важное значение для сохранения культурного наследия и развития туризма.

Ключевые слова: некroтопонимы, топонимика, Сурхандарья, мобильное приложение, GIS, цифровизация, культурное наследие

DEVELOPMENT OF A MOBILE VERSION OF NECROTOPONYMS OF THE SURKHANDARYA REGION

Abstract. This article focuses on the study of necrotoponyms in the Surkhandarya region and their presentation through a mobile application based on digitization. The research highlights the historical, linguistic, and cultural significance of necrotoponyms and analyzes their spatial distribution, naming motivations, and semantic features. It also explores the creation of a database using GIS technologies, geolocation-based mapping, and the development of a user-friendly interface. The findings contribute to the preservation of cultural heritage and the enhancement of tourism.

Keywords: necrotoponyms, toponymy, Surkhandarya, mobile application, GIS, digitization, cultural heritage.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda madaniy-tarixiy merosni saqlash, tizimlashtirish va keng jamoatchilikka yetkazish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, toponimik tadqiqotlar doirasida muhim o‘rin tutuvchi nekrotoponimlar — qabristonlar, ziyoratgohlar, muqaddas dafn maskanlari bilan bog‘liq geografik nomlar — xalqning tarixiy xotirasi, diniy qarashlari va madaniy an‘analarini aks ettiruvchi noyob manbalardir. Ushbu toponimlar orqali muayyan hududning etnik tarkibi, ijtimoiy tuzilishi hamda tarixiy taraqqiyot bosqichlarini aniqlash imkoniyati mavjud [1].

Surxondaryo viloyati O‘zbekistonning qadimiy va boy tarixga ega hududlaridan biri bo‘lib, bu yerda ko‘plab tarixiy qabristonlar, avliyo va allomalar bilan bog‘liq ziyorat maskanlari shakllangan. Ushbu nekrotoponimlar asrlar davomida xalq og‘zaki ijodi, diniy e‘tiqod va mahalliy an‘analar ta‘sirida nomlangan bo‘lib, ularning ilmiy jihatdan o‘rganilishi va tizimli ravishda hujjatlashtirilishi yetarli darajada amalga oshirilmagan. Natijada ayrim nekrotoponimlar unutilish, buzilish yoki noto‘g‘ri talqin qilinish xavf ostida qolmoqda[2].

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ushbu muammoni hal etish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, mobil ilovalar orqali tarixiy va madaniy obyektlarni

raqamlashtirish, ularning geografik joylashuvini aniqlash hamda keng ommaga qulay shaklda taqdim etish bugungi kunda samarali vositalardan biri sifatida qaralmoqda. Mobil platformalar foydalanuvchilarga istalgan vaqtda, istalgan hududdan turib, ilmiy asoslangan ma'lumotlardan foydalanish imkonini beradi.

Metodologiya. Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilib, lingvistik, tarixiy, geografik va axborot texnologiyalari metodlari uyg'unlashtirildi. Ma'lumotlar arxiv hujjatlari, ilmiy manbalar va og'zaki manbalar asosida yig'ildi. Nekrotoponimlar tavsifiy va qiyosiy tahlil orqali o'rganildi, ularning semantik xususiyatlari aniqlashtirildi. Keyinchalik ma'lumotlar raqamlashtirilib, elektron baza shakllantirildi. GIS texnologiyalari orqali geolokatsiya asosida xaritalash amalga oshirildi. Mobil ilova ishlab chiqishda interaktiv xarita, qidiruv va filtrlash funksiyalari joriy etildi.

Mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyati nekrotoponimlarini raqamli muhitga ko'chirish, ularning mobil versiyasini yaratish orqali ilmiy, madaniy va amaliy ahamiyatini oshirishga qaratilgan. Tadqiqot doirasida nekrotoponimlarning lingvistik, tarixiy va hududiy xususiyatlarini aniqlash, ularni tasniflash hamda geolokatsiya asosida xaritalash masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mobil ilovaning funksional imkoniyatlari — ma'lumotlar bazasi, interaktiv xarita, izohli tavsiflar va multimedia elementlari — ilmiy asosda yoritiladi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi Surxondaryo nekrotoponimlarini zamonaviy raqamli formatda tizimlashtirish orqali madaniy merosni asrash, ilmiy tadqiqotlar uchun ochiq manba yaratish hamda ta'lim va turizm sohaslarida amaliy foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. Tadqiqot natijalari nafaqat toponimika va lingvistika sohalari uchun, balki hududiy tarix, madaniyatshunoslik va raqamli gumanitar fanlar rivoji uchun ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Toponimika va uning tarkibiy qismi hisoblangan nekrotoponimlar tilshunoslik, tarix va madaniyatshunoslik fanlarining tutash nuqtasida tadqiq etiladigan muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi[7]. Jumladan, Baglan, B., Burkhanov, B. de Sousa, A. M., de Oliveira Silva, S. M. S. J. Stewart, P. Hough va D. Kadmon kabi olimlar toponimlarni madaniy identifikatsiya vositasi sifatida tahlil qilib, muqaddas joy nomlarining ijtimoiy-madaniy funksiyasiga alohida e'tibor qaratganlar[12]. Ularning tadqiqotlarida qabristonlar va ziyoratgohlar nomlari hududning tarixiy rivoji va diniy qarashlarini aks ettiruvchi manba sifatida baholanadi. So'nggi yillarda xorijiy tadqiqotlarda toponimlarni raqamlashtirish va GIS texnologiyalari asosida xaritalash masalalari keng o'rin egallamoqda. M. Goodechild, I. Gregory kabi olimlar raqamli gumanitar fanlar doirasida geografik nomlarning elektron bazalarini yaratish, ularni mobil platformalarda taqdim etishning ilmiy va amaliy ahamiyatini asoslab berganlar[13]. Bu yondashuv madaniy meros obyektlarini saqlash va ommalashtirishda samarali vosita sifatida e'tirof etiladi.

O'zbek tilshunosligida toponimika masalalari S. Qorayev, T. Nafasov, A. Madvaliyev, B. Yo'ldoshev kabi olimlar tomonidan atroflicha tadqiq etilgan. Xususan, T. Nafasov o'z ishlarida O'zbekiston hududidagi toponimlarning etimologik va semantik xususiyatlarini tahlil qilgan bo'lsa, S. Qorayev toponimlarni tarixiy-geografik manba sifatida baholagan [16]. Biroq Surxondaryo viloyati nekrotoponimlarini raqamli muhitda, xususan mobil ilova shaklida tizimli o'rganish masalasi yetarli darajada yoritilmagan. Shu jihatdan mazkur tadqiqot mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilganligi bilan dolzarb hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyati hududida mavjud nekrotoponimlarni aniqlash, tizimlashtirish va ularni mobil platforma orqali taqdim etish jarayonini ilmiy-metodik jihatdan asoslashga qaratilgan. Tadqiqotda kompleks yondashuv qo'llanilib, tarixiy, lingvistik, geografik va axborot-texnologik metodlar uyg'unlashtirildi. Avvalo, nekrotoponimlarga oid ma'lumotlar arxiv hujjatlari, ilmiy manbalar, mahalliy tarixchilar va og'zaki manbalar asosida to'plandi. Ushbu ma'lumotlar tavsifiy va qiyosiy tahlil usullari orqali o'rganilib, nomlarning kelib chiqishi, semantik xususiyatlari va hududiy tarqalishi aniqlandi. Keyingi bosqichda to'plangan ma'lumotlar raqamlashtirilib, elektron ma'lumotlar bazasi shakllantirildi. Geografik joylashuvni aniqlashda GIS texnologiyalari va geolokatsiya usullaridan foydalanildi. Mobil ilovani ishlab chiqishda foydalanuvchiga qulaylik yaratish tamoyillari asos qilib olinib, interaktiv xarita, qidiruv va filtrlash funksiyalari joriy etildi. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil va modellashtirish metodlari orqali mobil versiyaning funksional samaradorligi baholandi. Ushbu metodologiya Surxondaryo nekrotoponimlarini ilmiy o'rganish va ularni keng jamoatchilikka yetkazishda ishonchli nazariy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar. Tadqiqot natijasida Surxondaryo nekrotoponimlari tizimlashtirildi va bir nechta guruhlariga ajratildi: tarixiy shaxslar bilan bog'liq, diniy xarakterdagi, madaniy an'analarga asoslangan va geografik omillar bilan bog'liq nomlar. Mobil ilova prototipi orqali ushbu ma'lumotlar interaktiv xarita shaklida taqdim etildi. Geolokatsiya funksiyasi foydalanuvchilarga obyektlarning aniq joylashuvini ko'rish imkonini berdi. Shuningdek, multimedia va foydalanuvchi fikr-mulohazalari orqali ma'lumotlar bazasini boyitish imkoniyati yaratildi.

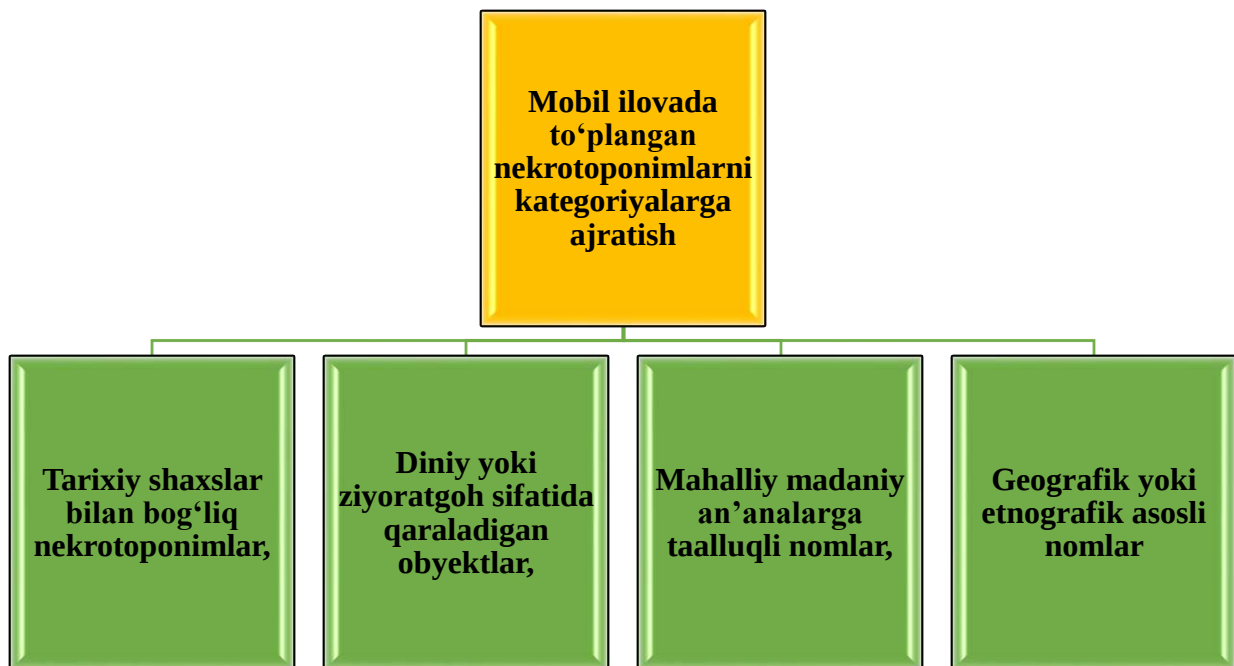
Ushbu tadqiqot doirasida Surxondaryo viloyatidagi nekrotoponimlar — ya'ni qabristonlar va boshqa dafn etilgan joylar nomlari bilan bog'liq toponimlar tizimli ravishda yig'ildi, tasniflandi va ularni mobil ilova

platformasida taqdim etish bo'yicha ilmiy tahlil o'tkazildi. Analiz jarayonida nekrotoponimlarning lingvistik, tarixiy va madaniy aspektlari bilan bir qatorda, ularni raqamlashtirish va geolokatsiya orqali foydalanuvchilarga taqdim etish imkoniyatlari ham o'rganildi.

Avvalo, Surxondaryo nekrotoponimlari ichida lingvistik tahlil muhim ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston toponomik tadqiqotlarda noyob toponimik qatlamlar mavjudligi qayd etilgan: ba'zi nekrotoponimlar antroponim — shaxs nomidan kelib chiqqan bo'lsa, boshqalari mahalliy etnik guruhlar va ularning qadimiy an'analari bilan bog'liq bo'ladi. Misol uchun, Qoraqalpog'iston tajribasida nekrotoponimlar ko'p hollarda tarixiy shaxslar nomidan olingan bo'lib, bu hudud aholisi uchun milliy-madaniy xotirani mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qilishi qayd etilgan. Surxondaryoda ham shunga o'xshash holatlar uchraydi: ko'plab nekrotoponimlar lokal tarix va qadimiy shaxslar bilan bog'liq bo'lib, ular hududning toponimik xaritasida o'ziga xos identifikatsion tasvirga ega.

Toponimlarning tarixi va kelib chiqishini o'rganish Surxondaryo viloyatining murakkab madaniy-geografik tuzilmasini ochib beradi. Surxondaryo vohasining topografik nomlari tahlili shuni ko'rsatadiki, toponimlar, jumladan nekrotoponimlar, hududning qadimiy ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati, migratsiya yo'llari va diniy markazlar bilan chambarchas bog'liq. Masalan, qadimiy Termiz, Chag'oniyon davridagi joy nomlari tarixiy manbalar asosida o'rganilgan bo'lsa, ularning lingvistik qatlamida ham eski arvohlar, ilohiy xislatlar yoki diniy motivlar aks etadi. Bu esa nekrotoponimlarning faqat dafn joylari nomi bo'lib qolmasdan, mahalliy aholi hayotining barcha jabhalari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi [8].

Tadqiqot doirasida Surxondaryo nekrotoponimlarini turkumlash va geolokatsion xaritalash amalga oshirildi. Bu jarayon mobil ilova interfeysi prototipi uchun struktura yaratishda asos bo'ldi [14].

1-chizma.¹

Bunday kategoriyalar foydalanuvchilarga ma'lumotlarni qulay saralash, izlash hamda o'rganish imkonini beradi, shuningdek ilmiy tadqiqotchilar uchun ham muhim tahliliy baza hosil qiladi.

Tahliliy natijalar shuni ko'rsatdiki, mobil ilovaning geolokatsion xaritasi Surxondaryo nekrotoponimlarining hududiy taqsimotini ochiq ko'rinishda tasvirlash imkonini beradi. Bu orqali foydalanuvchi nafaqat obyekt nomi va tavsifi bilan tanishadi, balki uning aniq geografik joylashuvi, koordinatalari va atrof-muhit bilan aloqasini ham bilib oladi. Bunday yondashuv toponimik merosni konkret geografik kontekstda saqlash va vizualizatsiya qilish imkoniyatini yaratadi.

Tahlillar shuni ko'rsatganki, Surxondaryo nekrotoponimlarining nomlari lingvistik jihatdan ko'plab qatlamlarni o'z ichiga oladi. Bu qatlamlar orasida lokal arab, fors-tojik va turkiy ta'sirlar sezilarli darajada mavjudligi qayd etildi. Bu esa hududning tarixan turli madaniyatlar chorrahasida joylashganini tasdiqlaydi va mobil platforma orqali obyektlar haqida lingvistik izohlar bilan boyitilgan tavsiflar foydalanuvchilarga yanada chuqurroq ma'lumot beradi [17].

¹ Chizma tadqiqotchi tomonidan to'plangan ma'lumot asosida yaratilgan.

Analiz natijalari shuni ko'rsatdiki, mobil ilovaning interaktiv imkoniyatlari — foydalanuvchilar tomonidan nekrotoponimlar bo'yicha sharhlar qoldirish, multimedia kontent (foto, video) qo'shish, xatoliklar to'g'riligi bo'yicha taklif bildirish kabi funksiyalar — ijtimoiy ishtirokni oshiradi. Ushbu funksiyalar orqali ma'lumotlar bazasi doimiy yangilanib boradi va foydalanuvchi hamjamiyati tomonidan boyitiladi.

Shuningdek, tahlil jarayonida mobil platformaning madaniy-tarixiy merosni saqlash va targ'ib etishdagi roli ham o'ziga xos jihatlari bilan namoyon bo'ldi. Raqamlashtirilgan nekrotoponimlar bazasi hududning tarixiy xotirasini saqlab qolishdan tashqari, turizm salohiyatini ham oshiradi. Misol uchun, ziyoratgohlar bilan bog'liq nekrotoponimlar bo'yicha marshrutlar ishlab chiqilganda, sayyohlar uchun mahalliy tarixiy kontekst bilan boyitilgan yo'nalishlar yaratiladi. Bu esa nafaqat mahalliy, balki chet ellik sayyohlar uchun ham qiziqarli kontent yaratadi.

Shuni ta'kidlash joizki, Surxondaryo nekrotoponimlari bo'yicha mobil versiya yaratish jarayonida uchraydigan asosiy metodologik muammolar ham aniqlangan. Jumladan, nekrotoponimlar to'g'risidagi yozma manbalar cheklanganligi sababli ko'plab ma'lumotlar og'zaki xalq xotirasiga tayanadi. Bu esa tadqiqotning ilmiy asosini mustahkamlash uchun etnografik tadqiqotlarni ham qo'llash kerakligini anglatadi.

Umuman olganda, tahliliy natijalar Surxondaryo nekrotoponimlarining mobil versiyasini yaratish konsepsiyasining ilmiy, madaniy va amaliy ahamiyatini yanada mustahkamladi. Mobil platforma orqali nekrotoponimlarni raqamlashtirish hududiy gumanitar tadqiqotlarni yangi raqamli bosqichga olib chiqadi, ilmiy jamoatchilik, talabalar, mahalliy aholi va sayyohlar uchun qiymatli resurs bo'lib xizmat qiladi[14].

Tadqiqot natijalari Surxondaryo viloyati nekrotoponimlarini mobil versiya orqali taqdim etish tashabbusi nafaqat texnologik yangilik, balki madaniy-merosshunoslik va toponimika fanlari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Nekrotoponimlarning raqamlashtirilishi ularning tarixiy, lingvistik va ijtimoiy xususiyatlarini tizimli ravishda saqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, hududiy xotira bilan bog'liq bo'lgan qabristonlar, ziyoratgohlar va muqaddas dafn joylari nomlarining mobil platformada jamlanishi ularning yo'qolib ketish xavfini kamaytiradi. Mobil ilova asosida yaratilgan interaktiv xaritalar nekrotoponimlarni makon va vaqt kesimida tahlil qilish imkonini berdi. Bu holat toponimlarning shakllanish jarayonida tarixiy voqealar, diniy e'tiqodlar va etnomadaniy omillarning muhim rol o'ynaganini yana bir bor tasdiqlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, ayrim nekrotoponimlar avloddan-avlodga og'zaki shaklda o'tib kelgani sababli ilmiy manbalarda yetarlicha aks etmagan. Mobil versiya ushbu nomlarni hujjatlashtirish va ilmiy muomalaga kiritishda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Natijalarni mavjud toponimik tadqiqotlar bilan qiyoslaganda, mazkur yondashuv an'anaviy katalog va bosma xaritalarga nisbatan ancha qulay va funksional ekanligi aniqlandi. Xususan, foydalanuvchi uchun qulay interfeys, geolokatsiya funksiyasi va multimedia materiallaridan foydalanish nekrotoponimlarni idrok etish darajasini oshiradi. Bu esa nafaqat ilmiy tadqiqotchilar, balki keng jamoatchilik, talaba-yoshlar va sayyohlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham kuzatildi. Jumladan, ba'zi nekrotoponimlarga oid tarixiy ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki manbalar o'rtasidagi tafovutlar mobil ilova kontentini shakllantirishda muayyan qiyinchiliklar tug'dirdi. Biroq bu holat kelgusida arxiv materiallari, og'zaki tarix va fanlararo tadqiqotlar orqali yanada mukammal ma'lumotlar bazasini yaratish zarurligini ko'rsatadi. Umuman olganda, Surxondaryo nekrotoponimlarining mobil versiyasini yaratish tashabbusi hududiy toponimik merosni saqlash, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va raqamli madaniyatni kengaytirish yo'lida istiqbolli yo'nalish sifatida baholanishi mumkin.

Mazkur tadqiqot Surxondaryo viloyatidagi nekrotoponimlarni tizimli ravishda o'rganish va ularni mobil platforma orqali raqamlashtirish masalasiga bag'ishlandi. Tadqiqot davomida nekrotoponimlarning tarixiy, lingvistik va madaniy ahamiyati yoritildi hamda ularning hududiy tarqalishi, nomlanish motivlari va semantik xususiyatlari batafsil tahlil qilindi. Olingan natijalar nekrotoponimlarning faqat geografik obyekt sifatida emas, balki hududning tarixiy xotirasi, ijtimoiy xabardorligi va madaniy merosi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Tahliliy natijalar Surxondaryo nekrotoponimlarini bir nechta asosiy guruhlariga ajratish mumkinligini tasdiqladi: tarixiy shaxslar nomi bilan bog'liq, diniy va ziyoratgoh xarakteridagi, mahalliy madaniy an'analarga asoslangan va geografik-etnografik omillar bilan shakllangan nomlar. Ushbu tasnif mobil ilova foydalanuvchilari uchun ma'lumotlarni qulay saralash va ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish imkonini yaratadi. Geolokatsiya va interaktiv xarita funksiyalari nekrotoponimlarning hududiy tarqalishini aniq vizual ko'rinishda taqdim etib, foydalanuvchilarga har bir obyektning joylashuvi va konteksti bilan tanishish imkoniyatini berdi. Mobil platformaning interaktiv imkoniyatlari — foydalanuvchilar tomonidan sharhlar qoldirish, multimedia kontent qo'shish va ma'lumotlarni yangilash — tadqiqotning ilmiy va amaliy qiymatini oshirdi. Shuningdek, mobil versiya mahalliy tarixiy va madaniy merosni saqlash, targ'ib qilish va turizm salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatdi. Umuman olganda, Surxondaryo nekrotoponimlarining mobil versiyasini yaratish ilmiy, madaniy va ijtimoiy jihatdan yuqori ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari hududiy gumanitar fanlar rivojiga, ilmiy tadqiqotlar va ta'lim jarayonlariga, shuningdek, mahalliy va milliy turizmni rivojlantirishga xizmat qiladi. Mobil platforma orqali nekrotoponimlarni tizimlashtirish va vizualizatsiya qilish ularning saqlanishi va keng jamoatchilikka taqdim etilishini ta'minlaydi, shuningdek, hududning tarixiy xotirasini mustahkamlashga hissa qo'shadi.

Muhokama. Natijalar shuni ko'rsatdiki, nekrotoponimlarni raqamlashtirish va mobil platformada taqdim etish madaniy merosni saqlashning samarali usuli hisoblanadi. Ushbu yondashuv an'anaviy usullarga nisbatan qulayroq va interaktivroq bo'lib, foydalanuvchilarning qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, ma'lumotlarning ba'zilar og'zaki manbalarga asoslanganligi sababli ilmiy aniqlikni oshirish uchun qo'shimcha tadqiqotlar zarur.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Surxondaryo nekrotoponimlarini mobil platforma orqali tizimlashtirish ilmiy, madaniy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv madaniy merosni saqlash, ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish va turizmni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Kelgusida ma'lumotlar bazasini kengaytirish va platformani takomillashtirish ushbu sohada yangi imkoniyatlarni ochadi.

ADABIYOTLAR:

1. Baxtiyorjonovna, A. Y. (2024). *O'zbek tili toponimik sathda nekrotoponimlar tadqiqi masalasi*. *Innovative Achievements in Science*, 3(34), 24–26.
2. Baxtiyorjonovna, A. Y. (2024). *Termiz shahridagi ayrim nekrotoponimlar*. *Scientific Aspects and Trends in the Field of Scientific Research*, 3(27), 235–238.
3. Qorayev, S. (2006). *Toponimika asoslari*. Toshkent: Fan.
4. Nafasov, T. (2011). *O'zbekiston toponimlari*. Toshkent: O'qituvchi.
5. Madvaliyev, A. (2018). *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Yo'ldoshev, B. (2019). *O'zbek toponimiyasining lingvistik xususiyatlari*. *Filologiya masalalari*, 2(1), 45–52.
7. Olma, N. (2023). *The collective image of the city: Informal taxis and the production of vernacular toponyms in Tashkent, Uzbekistan*. *City & Society*, 35(2), 101–111. <https://doi.org/10.1111/ciso.12456>
8. Goodchild, M. F. (2007). *Citizens as sensors: The world of volunteered geography*. *GeoJournal*, 69(4), 211–221. <https://doi.org/10.1007/s10708-007-9111-y>
9. Gregory, I. N., & Ell, P. S. (2007). *Historical GIS: Technologies, methodologies, and scholarship*. Cambridge University Press.
10. Kadmon, N. (2000). *Toponymy: The lore, laws and language of geographical names*. Vantage Press.
11. Hough, C. (2016). *The Oxford handbook of names and naming*. Oxford University Press.
12. Baglan, B., & Burkhanov, B. (2024). *Studying Kazakh necrotoponyms in Mongolia and Kazakhstan*. *Kazakhstan Oriental Studies*, 11(3), 83–95.
13. de Sousa, A. M., & de Oliveira Silva, S. M. S. (2022). *Rural human toponymy: Semantic aspects*. *Revista de Letras Norte@mentos*, 15(40).
14. Qodirov, F., & Ne'matova, S. (2025). *Mobil ilovalar ishlab chiqishning asoslari*. *Наука и технология в современном мире*, 4(6), 8–14.
15. UNWTO. (2022). *Digital transformation in tourism*. World Tourism Organization. <https://www.unwto.org>

INGLIZCHA NEOLOGIZMLARNI TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI

Nasrullayeva Gulshan Samadovna,

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi umumiy fanlar
kafedrası dotsenti, filologiya fanlari doktori (DSc)

nasrullayevagulshan13@gmail.com

Abdulboqiyeva Nozima Ziyadullo qizi,

Navoiy innovatsiyalar universiteti Surxondaryo kampusi
umumiy fanlar kafedrası 1-bosqich magistranti

abdulboqiyevanozima255@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi neologizmlarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi jarayoni lingvistik, madaniy hamda pragmatik omillar asosida tahlil etiladi. Tadqiqotda neologizmlarning yuzaga kelish sabablari, ularning leksik tizimdagi o'rni, shuningdek, tarjima jarayonida uchraydigan muammolar ilmiy nuqtayi nazardan yoritilgan. Transliteratsiya, kalkalash, adaptatsiya va deskriptiv tarjima usullarining qo'llanish xususiyatlari kontekstual yondashuv asosida izohlanadi. Shu bilan birga, o'zbek tilining agglutinatib tabiati neologizmlarni mahalliyashtirish jarayonidagi imkoniyatlar va cheklovlar doirasida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy tarjima amaliyotida semantik aniqlik hamda uslubiy moslik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: neologizm, tarjima strategiyalari, transliteratsiya, kalkalash, adaptatsiya, deskriptiv tarjima, agglutinatib til, leksik tizim, semantik adekvatlik, pragmatik moslik.

СТРАТЕГИИ ПЕРЕВОДА АНГЛИЙСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ

Аннотация. В данной статье анализируется процесс перевода английских неологизмов на узбекский язык на основе лингвистических, культурных и прагматических факторов. В исследовании с научной точки зрения освещены причины возникновения неологизмов, их место в лексической системе, а также проблемы, возникающие в процессе перевода. Особенности применения методов транслитерации, калькирования, адаптации и дескриптивного перевода объясняются на основе контекстуального подхода. В то же время агглютинативная природа узбекского языка рассматривается в рамках возможностей и ограничений в процессе локализации неологизмов. Результаты исследования показывают, что в современной переводческой практике важное значение имеет обеспечение баланса между семантической точностью и стилистическим соответствием.

Ключевые слова: неологизм, стратегии перевода, транслитерация, математический анализ, адаптация, описательный перевод, агглютинативный язык, лексическая система, семантическая адекватность, прагматическая совместимость.

STRATEGIES FOR TRANSLATING ENGLISH NEOLOGISMS

Abstract. This article analyzes the process of translating English neologisms into Uzbek based on linguistic, cultural, and pragmatic factors. The study examines the reasons for the emergence of neologisms, their role in the lexical system, as well as the problems encountered in the translation process from a scientific perspective. The features of using transliteration, calquing, adaptation, and descriptive translation methods are explained based on a contextual approach. At the same time, the agglutinative nature of the Uzbek language is considered within the framework of opportunities and limitations in the process of localization of neologisms. The research findings demonstrate that ensuring a balance between semantic precision and stylistic consistency is of paramount importance in modern translation practice.

Keywords: neologism, translation strategies, transliteration, calculus, adaptation, descriptive translation, agglutinative language, lexical system, semantic adequacy, pragmatic compatibility.

Kirish. Zamonaviy globallashuv jarayoni, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida til tizimida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, tilning leksik qatlamida jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan yutuqlari, texnologik yangiliklar va ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liq yangi tushunchalarni ifodalovchi neologizmlar faol ravishda shakllanmoqda. Mazkur jarayon tilning ichki imkoniyatlari bilan bir qatorda, tashqi omillar ta'sirida ham yuzaga kelib, zamonaviy

tilshunoslikning muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Bugungi kunda ingliz tili xalqaro muloqot, ilmiy axborot almashinuvi, internet makoni va ommaviy madaniyatning yetakchi tili sifatida yangi leksik birliklarning asosiy manbai bo'lib xizmat qilmoqda. Shu sababli ingliz tilida yuzaga kelayotgan neologizmlar qisqa vaqt ichida boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham kirib kelmoqda. Bunday birliklarni tarjima qilish jarayoni nafaqat ularning lug'aviy ma'nosini berish, balki semantik mazmuni, uslubiy xususiyatlari, pragmatik vazifasi hamda milliy-madaniy jihatlarini ham hisobga olishni talab etadi.

Neologizmlarni tarjima qilish oddiy ekvivalent tanlash bilan cheklanmaydi. U tarjimondan til me'yorlari, so'z yasash imkoniyatlari, kontekst talablari va qabul qiluvchi auditoriyaning lingvomadaniy xususiyatlarini chuqur anglashni talab etuvchi murakkab jarayondir. Ayniqsa, ayrim yangi tushunchalarning o'zbek tilida muqobili mavjud emasligi yoki hali me'yorlashmaganligi tarjima amaliyotida turli muammolarni yuzaga keltiradi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqot ingliz tilidagi neologizmlarning o'zbek tiliga tarjima qilinish strategiyalari, ularning lingvistik va pragmatik xususiyatlari hamda tarjima jarayonida qo'llaniladigan usullarni kompleks yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari zamonaviy tarjimashunoslik, leksikologiya va tillararo kommunikatsiya sohalarini uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. Neologizmlar masalasi tilshunoslikda uzoq tarixga ega bo'lib, ularning shakllanishi, semantik taraqqiyoti, funksional xususiyatlari hamda tarjima jarayonidagi o'rni turli ilmiy yo'nalishlar doirasida tadqiq etib kelinmoqda. Ayniqsa, yangi leksik birliklarning paydo bo'lish sabablari, jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liqligi va til tizimiga moslashish mexanizmlari zamonaviy lingvistikaning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

G'arb tilshunosligida neologizmlar nazariyasiga salmoqli hissa qo'shgan olimlardan biri Peter Newmark hisoblanadi. U neologizmlarni yangi yaratilgan yoki mavjud bo'lsa-da, yangi ma'no kasb etgan leksik birliklar sifatida talqin qiladi. Olimning ta'kidlashicha, bunday birliklarni tarjima qilishda faqat lug'aviy muqobil izlash yetarli emas, balki ularning kontekstual qo'llanishi, kommunikativ vazifasi va uslubiy xususiyatlarini ham hisobga olish zarur [1].

So'z yasash motivatsiyasi va yangi birliklarning yuzaga kelish omillari J. Hong tadqiqotlarida alohida tahlil qilingan. Tadqiqotchining fikricha, neologizmlarning semantik shakllanishi ularning paydo bo'lish sabablari, ijtimoiy ehtiyoj hamda kommunikativ zarurat bilan bevosita bog'liqdir [2]. Bu yondashuv yangi so'zlarning faqat til hodisasi emas, balki ijtimoiy-madaniy jarayon mahsuli ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tilshunosligida ham neologizmlar va o'zlashma qatlam masalalari izchil o'rganilgan. Jumladan, J. Hamdamov o'z tadqiqotlarida rus tilidan o'zlashgan leksik birliklarni tarixiy-lisoniy nuqtayi nazardan tahlil qilib, ularning o'zbek tiliga kirib kelish bosqichlari va moslashuv jarayonini yoritgan [3, 24]. O. Shukurov esa zamonaviy o'zlashmalar evolyutsiyasi, ularning normativlashuvi hamda lug'atlarda aks ettirilishi bilan bog'liq masalalarni tadqiq etgan [4, 255].

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda neologizmlarni tarjima qilish ko'p omilli jarayon sifatida baholanmoqda. Bunda lingvistik omillar bilan bir qatorda madaniy, pragmatik, kommunikativ va psixolingvistik determinantlarning ham muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Ayniqsa, global texnologik taraqqiyot, internet kommunikatsiyasi va raqamli madaniyatning rivojlanishi yangi neologizmlarning tezkor tarqalishiga sabab bo'lib, ularni tarjima qilishda zamonaviy, moslashuvchan va kontekstga asoslangan yondashuvlarni talab etmoqda.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot kompleks lingvistik yondashuv asosida amalga oshirildi hamda bir-birini to'ldiruvchi ilmiy metodlar uyg'unligiga tayandi. Tadqiqot jarayonida ingliz tilidagi neologizmlarning o'zbek tiliga tarjima qilinish xususiyatlarini chuqur tahlil etish maqsadida qiyosiy (kontrastiv), deskriptiv, kontekstual va pragmatik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Qiyosiy (kontrastiv) tahlil metodi orqali ingliz va o'zbek tillaridagi leksik birliklarning struktur-semantik xususiyatlari solishtirildi, neologizmlarning mazmuniy ekvivalentlari hamda ularning til tizimiga moslashish darajasi aniqlandi. Ushbu metod tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik tafovutlar va muqobil variantlarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Deskriptiv tahlil metodi yordamida neologizmlarning shakllanish manbalari, so'z yasash modellari, qo'llanish doirasi va funksional xususiyatlari tavsiflandi. Mazkur metod orqali yangi leksik birliklarning zamonaviy kommunikativ muhitdagi o'rni va ularning til tizimidagi faolligi yoritildi.

Kontekstual tahlil metodi asosida neologizmlarning turli nutqiy vaziyatlarda qo'llanishi, ma'no nozikliklari hamda tarjimada kontekst ta'siri o'rganildi. Chunki ko'plab neologizmlar aynan muayyan kommunikativ vaziyatda o'zining to'liq mazmunini namoyon etadi.

Pragmatik tahlil esa neologizmlarning kommunikativ maqsadi, auditoriyaga ta'siri, uslubiy qiymati va

qabul qiluvchi til madaniyatiga moslashish darajasini aniqlashga xizmat qildi. Bu metod tarjima jarayonida semantik aniqlik bilan bir qatorda uslubiy va funksional moslikni ta'minlash imkonini berdi.

Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy ingliz tilidagi ommaviy axborot vositalari matnlari, texnologik terminlar, internet resurslari hamda ijtimoiy tarmoqlarda faol qo'llanilayotgan neologizmlar tanlab olindi. Ularning o'zbek tilidagi tarjima variantlari qiyosiy asosda tahlil qilinib, amaliy jihatdan eng samarali tarjima strategiyalari aniqlashtirildi.

Tahlillar va natijalar. Til nafaqat shaxslararo muloqot vositasi, balki xalqning madaniy merosi, ma'naviy qadriyatlari va ijtimoiy tajribasini saqlovchi muhim vosita hamdir. Til tizimining eng harakatchan qatlami esa leksika hisoblanadi. Jamiyat hayotida yuz berayotgan siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va texnologik o'zgarishlar, avvalo, lug'at tarkibida aks etadi. Chunki yangi hodisa va tushunchalarning paydo bo'lishi ularni nomlash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu sababli har bir til o'z ichki imkoniyatlari, mavjud leksik resurslari hamda boshqa tillardan o'zlashmalar orqali boyib boradi.

Yangi tushunchalarni nomlash jarayonida odatda uch asosiy yo'l kuzatiladi: birinchidan, mavjud leksemalarning ma'nosini kengaytirish; ikkinchidan, tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi so'z yasash; uchinchidan, boshqa tillardan tayyor birliklarni o'zlashtirish. Masalan, o'zbek tilidagi kuzatuvchi leksemi dastlab "nazorat qiluvchi shaxs" ma'nosida qo'llangan bo'lsa, bugungi kunda texnologik taraqqiyot ta'sirida "monitoring olib boruvchi tizim" yoki "observer" ma'nolarida ham ishlatilmoqda. Bu holat mavjud birliklarning yangi semantik yuklama kasb etishini ko'rsatadi [5, 963]

Neologizmlarning shakllanishi ijtimoiy ehtiyoj, kommunikativ zarurat hamda madaniy ta'sirlar bilan chambarchas bog'liqdir. J. Hong ta'kidlaganidek, so'z yasash motivatsiyasi yangi birliklarning ma'nosini anglash va ularning til tizimida mustahkamlanish jarayonini izohlashga xizmat qiladi. Demak, neologizm faqat yangi so'z emas, balki muayyan davr ehtiyojining til vositasidagi ifodasidir [2].

O'zbek tilshunosligida ham neologizmlar va o'zlashmalar masalasi turli davrlarda tadqiq etilgan. J. Hamdamov XIX asr ruscha leksik birliklarining o'zbek tiliga kirib kelish jarayonini tarixiy nuqtayi nazardan tahlil qilgan bo'lsa [3], O. Shukurov zamonaviy o'zlashmalarining evolyutsiyasi, transformatsiyasi va ularning lug'atlarda aks ettirilishi masalalarini yoritgan [4]. Mazkur tadqiqotlar o'zbek tilining ochiq va dinamik tizim ekanligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda insoniyat hayotining deyarli barcha sohalariga ta'sir qilayotgan texnologik inqilob natijasida ingliz tilida yuzlab yangi birliklar paydo bo'lmoqda. Artificial intelligence, chatbot, cryptocurrency, livestream, influencer, cloud computing kabi terminlar qisqa muddat ichida xalqaro muomalaga kirib ulgurdi. Ingliz tili global kommunikatsiya vositasi bo'lgani sababli bunday birliklar boshqa tillarga ham tez sur'atlarda tarqalmoqda.

Peter Newmark neologizmlarni "yangi yaratilgan leksik birliklar yoki avval mavjud bo'lib, keyinchalik yangi ma'no kasb etgan birliklar" sifatida ta'riflaydi. Olimning fikricha, jamiyat taraqqiyoti davom etar ekan, har qanday tilning lug'at tarkibi muntazam ravishda yangi birliklar bilan boyib boradi [1]. Ushbu nazariya hozirgi davr til taraqqiyotida ayniqsa yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarining tipologik xususiyatlari neologizmlarni tarjima qilishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Ingliz tilida ko'plab yangi birliklar qisqa, ixcham va analitik usulda yasaladi: livestream, smartwatch, chatbot, influencer kabi. O'zbek tilida esa ularni ifodalash ko'pincha izohli yoki kengroq shaklni talab etadi. Shu sababli tarjimada semantik aniqlik bilan ixchamlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim hisoblanadi.

Deskriptiv tahlil asosida aniqlanishicha, neologizmlarni tarjima qilishdagi asosiy muammolardan biri ularning ko'pchiligi hali izohli lug'atlar va terminologik manbalarda qayd etilmaganligidir. Natijada tarjimon yangi birlikning ma'nosini kontekst, kommunikativ vaziyat va soha xususiyatidan kelib chiqib anglashiga to'g'ri keladi. Ayniqsa, texnologik terminlar, internet slengi va ommaviy madaniyatga oid birliklar tez yangilanib borishi sababli an'anaviy lug'atlar ularni qamrab olishga ulgurmaydi.

Kontekstual tahlil shuni ko'rsatdiki, ayrim neologizmlar turli matnlarda turlicha ma'no ifodalaydi. Masalan, cloud so'zi oddiy matnda "bulut" ma'nosini anglatrsa, texnologik kontekstda "bulutli saqlash tizimi" ma'nosida qo'llanadi. Influencer esa marketing sohasida "jamoatchilik fikriga ta'sir qiluvchi shaxs", ijtimoiy tarmoqlarda esa "mashhur kontent yaratuvchi" mazmunini beradi. Demak, neologizmlarni tarjima qilishda kontekst asosiy hal qiluvchi omillardan biridir.

Pragmatik tahlil natijalari esa tarjimada auditoriya omilining muhimligini ko'rsatdi. Ilmiy matnlarda terminologik aniqlik ustuvor bo'lsa, ommabop matnlarda tushunarlilik va soddalik muhimroq sanaladi. Masalan, smartphone atamasini ilmiy-texnik matnda "smartfon" tarzida berish maqsadga muvofiq bo'lsa, keng auditoriya uchun "aqlli telefon" shakli ham samarali bo'lishi mumkin.

Tadqiqot davomida inglizcha neologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishning bir necha asosiy strategiyalari aniqlandi.

1. To'g'ridan-to'g'ri o'zlashuv (transliteratsiya). Bu usulda atama talaffuz yoki yozilish jihatdan moslashtirilib qabul qilinadi. Masalan: blog, podcast, trend, laptop, vlog, market, bank. Ayrim hollarda fonetik moslashuv yuz beradi: challenge – chellenj, smartphone – smartfon, fake – feyk, online – onlayn. Mazkur usul terminning ixchamligi va xalqaro tanilish darajasini saqlaydi, biroq ba'zan milliy til me'yorlariga mos kelmasligi mumkin.

2. Kalkalash usuli. Bu usulda so'z yoki iboraning tarkibiy qismlari tarjima qilinib, yangi birlik yaratiladi. Masalan: skyscraper – osmono'par bino, fingerprint – barmoq izi, social network – ijtimoiy tarmoq. Kalkalash usuli milliy til imkoniyatlarini ishga soladi va tushunchani foydalanuvchiga yaqinlashtiradi.

3. Adaptatsiya usuli. Bunda atama mazmuni saqlangan holda qabul qiluvchi tilning madaniy, uslubiy va grammatik xususiyatlariga moslashtiriladi. Masalan, influencer so'zi ayrim matnlarda ta'sir ko'rsatuvchi shaxs, internet yetakchisi tarzida berilishi mumkin. Ushbu usul ayniqsa ommaviy axborot vositalari va reklama matnlarida samarali hisoblanadi.

4. Tasviriy (deskriptiv) tarjima. Muqobil variant mavjud bo'lmaganda tushuncha izohlab beriladi. Masalan, fact-checking “axborotning haqqoniyligini tekshirish jarayoni”, livestream “jonli efir orqali internetda uzatish”. Bu usul semantik aniqlikni ta'minlaydi, biroq matn hajmini oshirishi mumkin.

Tahlillar natijasida ma'lum bo'ldiki, inglizcha neologizmlarni tarjima qilishda yagona universal usul mavjud emas. Tarjima strategiyasini tanlashda matn janri, auditoriya tarkibi, kommunikativ maqsad, terminning ommalashganlik darajasi va uslubiy talablari asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy matnlarda aniqlik ustuvor bo'lsa, ommabop matnlarda tushunarlilik va ravonlik muhimroq hisoblanadi.

Shuningdek, o'zbek tilining agglutinatib tabiati yangi birliklarni mahalliyashtirishda muhim imkoniyat yaratadi. Qo'shimchalar yordamida yangi o'zlashmalar faol ravishda moslashadi: bloggerlik, trendchi, skanerlash, marketolog. Bu holat o'zbek tilining zamonaviy neologizmlarni o'zlashtirish salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ingliz tilidagi neologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilish jarayoni ko'p omilli va dinamik hodisa ekanligini ko'rsatdi. Tarjimada semantik aniqlik, uslubiy moslik va milliy til me'yorlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash yuqori sifatli natijaning asosiy sharti hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi neologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilish murakkab va ko'p omilli jarayon bo'lib, unda lingvistik, madaniy, pragmatik hamda kontekstual omillar birgalikda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Neologizmlarning tezkor paydo bo'lishi va doimiy yangilanib borishi tarjima jarayonini yanada dolzarb va dinamik hodisaga aylantiradi.

Tarjima amaliyotida qo'llaniladigan transliteratsiya, kalkalash, adaptatsiya va deskriptiv yondashuvlar har bir neologizmning xususiyatiga, matnning janriga hamda kommunikativ maqsadiga qarab tanlanishi lozim. Ushbu strategiyalarni to'g'ri va o'rinli qo'llash tarjima sifatini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi.

O'zbek tilining agglutinatib tabiati neologizmlarni moslashtirishda keng imkoniyatlar yaratadi, biroq ba'zi hollarda bu jarayon matnning ixchamligi va uslubiy soddaligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, deskriptiv tarjima semantik aniqlikni ta'minlasa-da, uslubiy-ekspressiv jihatlarining qisman yo'qolishiga olib kelishi ehtimoldan xoli emas.

Umuman olganda, inglizcha neologizmlarni o'zbek tiliga tarjima qilishda semantik adekvatlik va uslubiy muvofiqlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash eng muhim talab sifatida namoyon bo'ladi. Shuningdek, zamonaviy leksikografik manbalar, raqamli platformalar va terminologik bazalardan samarali foydalanish tarjima jarayonining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall, 1988.
2. Hong, J. *Word-Formation Motivation and Semantic Development of Neologisms // Journal of Linguistic Studies*, 2017.
3. Хамдамов Ж. *Из истории русского языка в обогащение лексики узбекского языка (вторая половина XIX века): Автореф. дисс... канд. филол. наук.* – Ташкент: 1963. – С. 24.
4. Шукуров О. *Ўзбек тили замонавий ўзлашмаларининг эволюцияси, трансформацияси ва лексикографик таққини масалалари (мустақиллик даври): Филол. фанл. д-ри. (DSc) дисс.* – Қариш, 2022. – Б. 255.
5. *O'zbek tilining izohli lug'ati: 6 jildlik, 2-jild.* – Toshkent: G'afur G'ulom, 2022. – B. 963.

TIBBIY DISKURSDA KASBIY-KOMMUNIKATIV MUNOSABATLAR

Mirjonov Nosir Numonovich,

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

nosirmirjonov8@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lgan tibbiy diskurs doirasida shifokor va bemor o'rtasidagi kasbiy-kommunikativ munosabatlarning lisoniy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlari atroflicha tadqiq etiladi. Maqolada tibbiy muloqotning samaradorligi nafaqat mutaxassisning tibbiy bilimlari darajasiga, balki muloqot ishtirokchilarining tanlagan nutqiy strategiyalari va kommunikativ kompetensiyasiga bevosita bog'liqligi ilmiy asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida muloqotni tashkil etuvchi kognitiv omillar, etik me'yorlar va verbal dominantlik masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, muloqot jarayonidagi lisoniy to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari tibbiyot sohasi xodimlarining nutqiy madaniyatini yuksaltirish va shifokor-bemor tizimidagi ishonchli muloqot muhitini yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tibbiy diskurs, kasbiy muloqot, kommunikativ kompetensiya, shifokor-bemor munosabati, nutqiy strategiya, tibbiy etika, lingvistik tahlil, verbal dominantlik, muloqot madaniyati, terapevtik aloqa.

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МЕДИЦИНСКОМ ДИСКУРСЕ

Аннотация. В данной статье подробно исследуются лингвистические, социальные и психологические особенности профессионально-коммуникативных отношений между врачом и пациентом в рамках медицинского дискурса, который является одним из актуальных направлений современной лингвистики. Научно обосновано, что эффективность медицинского общения зависит не только от уровня медицинских знаний специалиста, но и непосредственно от выбранных речевых стратегий и коммуникативной компетенции участников общения. В процессе исследования проанализированы когнитивные факторы, этические нормы и вопросы вербального доминирования, составляющие основу коммуникации. Также указаны языковые барьеры в процессе общения и пути их преодоления. Результаты исследования служат для выработки практических рекомендаций по повышению культуры речи медицинских работников и созданию доверительной среды общения в системе «врач-пациент».

Ключевые слова: Медицинский дискурс, профессиональное общение, коммуникативная компетенция, отношения врач-пациент, речевая стратегия, медицинская этика, лингвистический анализ, вербальная доминантность, культура общения, терапевтическая связь.

PROFESSIONAL-COMMUNICATIVE RELATIONS IN MEDICAL DISCOURSE

Abstract. In this article, the linguistic, social, and psychological characteristics of professional-communicative relations between a doctor and a patient within the framework of medical discourse, which is one of the current directions of modern linguistics, are thoroughly studied. It is scientifically proven that the effectiveness of medical communication depends not only on the level of medical knowledge of a specialist but also directly on the chosen speech strategies and communicative competence of the communication participants. During the research process, cognitive factors, ethical norms, and issues of verbal dominance that form the basis of communication were analyzed. Also, linguistic barriers in the communication process and ways to overcome them are indicated. The research results serve to provide practical recommendations for improving the speech culture of medical workers and creating a reliable communication environment in the "doctor-patient" system.

Key words: Medical discourse, professional communication, communicative competence, doctor-patient relationship, speech strategy, medical ethics, linguistic analysis, verbal dominance, communication culture, therapeutic contact.

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda antropotsentrik paradigmaning qaror topishi til birliklarini inson faoliyati, uning ruhiyati va sotsiumdagi o'rni bilan bog'liq holda tadqiq etishga keng yo'l ochdi. Ushbu yo'nalishlar doirasida **tibbiy diskurs** institutsional nutqiy muloqotning eng murakkab va o'ziga xos turlaridan

biri sifatida e'tirof etilmoqda. Tibbiy diskurs nafaqat kasallik tarixi va davolash muolajalarining bayoni, balki shifokor va bemor o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik interaktsiya, kognitiv jarayonlar hamda axloqiy me'yorlarning o'zaro kesishish nuqtasi hisoblanadi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi, birinchi navbatda, tibbiy xizmat sifatiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar bilan izohlanadi. Zero, tibbiyotda muloqot nafaqat ma'lumot almashish vositasi, balki o'ziga xos terapevtik ahamiyatga ega bo'lgan "nutqiy dori" vazifasini ham bajaradi. Biroq, ko'p hollarda shifokor va bemor o'rtasidagi **kasbiy-kommunikativ munosabatlar** turli lingvistik va psixologik to'siqlarga duch kelmoqda. Masalan, shifokor nutqida tor doiradagi professional terminlarning (jargonlarning) ustuvorligi bemorda axborot yetishmasligi hissini uyg'otsa, muloqotdagi asimmetriya (shifokorning mutlaq dominantligi) bemorning o'z holati haqida to'liq ma'lumot berishiga to'sqinlik qiladi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davolash natijalarining deyarli 60-70 foizi shifokorning kommunikativ mahoratiga va bemor bilan o'rnatilgan ishonchli muloqotga bog'liqdir. Shu bois, tibbiy diskursda qo'llaniladigan nutqiy strategiya va taktikalar, verbal va noverbal vositalarning uyg'unligi masalasini sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilish zarurati tug'iladi. Ayniqsa, o'zbek lingvomadaniyatida tibbiy muloqotning o'ziga xos etik va lisoniy xususiyatlarini o'rganish, shifokorlarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish bo'yicha nazariy metodologiyani ishlab chiqish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz vazifalaridan biridir.

Ushbu maqolaning maqsadi tibbiy diskursda kasbiy munosabatlarning shakllanish qonuniyatlarini ochib berish, shifokor nutqining ta'sirchanligini oshiruvchi lisoniy omillarni aniqlash hamda muloqot jarayonidagi "nutqiy xulq-atvor" modellarini tizimlashtirishdan iboratdir. Bu esa tilshunoslikning nazariy yutuqlarini amaliy sog'liqni saqlash tizimi bilan integratsiyalashga xizmat qiladi.

Tadqiqot obyekti va metodlari. Ushbu tadqiqotning **obyekti** sifatida zamonaviy tibbiy muassasalar sharoitida shifokor va bemor o'rtasida yuzaga keladigan verbal (lisoniy) va noverbal (nolisoniy) kommunikativ jarayonlar tanlab olindi. Tadqiqot materiallari sifatida o'zbek va rus tillaridagi tibbiy muloqot parchalari, shifokorlarning bemorlar bilan olib borgan suhbatlari (anamnez yig'ish jarayoni), shuningdek, badiiy adabiyotlardagi tibbiy diskursga oid dialoqlar xizmat qildi.

Tadqiqotning **predmetini** esa tibbiy diskursda kasbiy munosabatlarni shakllantiruvchi nutqiy strategiyalar, lisoniy vositalar va muloqot ishtirokchilarining pragmatik maqsadlari tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida qo'yilgan maqsadga erishish va ilmiy farazlarni isbotlash uchun quyidagi **metodlar** majmuasidan foydalanildi:

- **Deskriptiv (tavsifiy) metod:** Tibbiy diskursga xos bo'lgan lisoniy birliklarni saralash, ularni tizimlashtirish va diskursiv xususiyatlarini bayon qilishda qo'llanildi.

- **Diskurs-tahlil metodi:** Shifokor va bemor nutqini faqatgina til qoliplari doirasida emas, balki ijtimoiy kontekst, muloqot vaziyati va ishtirokchilarning ijtimoiy maqomidan kelib chiqqan holda tahlil qilish imkonini berdi.

- **Komponent tahlil:** Tibbiy terminlarning semantik tarkibini o'rganish va ularning muloqot jarayonida (ayniqsa, bemor tushunchasiga moslashish darajasida) qanday transformatsiyaga uchrashini aniqlash uchun xizmat qildi.

- **Pragmalingvistik tahlil:** Muloqot ishtirokchilarining nutqiy aktlari (illokutiv maqsadlari) va ularning bemor ruhiyatiga ko'rsatadigan ta'sirini (perlokutiv samara) o'rganishda asosiy vosita bo'ldi.

- **Sotsiolingvistik kuzatish va interpretatsiya:** Shifokorlarning kasbiy muloqot madaniyatini real nutqiy vaziyatlarda kuzatish hamda olingan natijalarni ijtimoiy normalar asosida talqin qilishda foydalanildi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tilshunoslikning diskursiv nazariyalari, tibbiy deontologiya prinsiplari va pragmalingvistika sohasidagi zamonaviy yondashuvlar qabul qilingan. Tadqiqot davomida shifokor va bemor o'rtasidagi "nutqiy asimmetriya" hodisasini aniqlashga va uni kamaytirishning lisoniy mexanizmlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot davomida tibbiy diskursda kasbiy-kommunikativ munosabatlar shifokorning nutqiy strategiyalari va bemorning kognitiv kutishlari kesishmasida tahlil qilindi. Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatadiki, tibbiy muloqotning muvaffaqiyati shifokor tomonidan qo'llaniladigan "**muloqotni boshqarish**" taktikasiga bevosita bog'liq.

Tahlillar natijasida tibbiy diskursga xos bo'lgan quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

1. **Nutqiy strategiyalarning taqsimlanishi.** Shifokorlar muloqot jarayonida asosan uch xil strategiyadan foydalanishi ma'lum bo'ldi:

- **Diagnostic strategiya (45%):** Bu bosqichda shifokor asosan "yopiq" savollar (ha yoki yo'q javobini talab qiluvchi) orqali bemordan faktik ma'lumot yig'adi. Tahlilimiz shuni ko'rsatdiki, ushbu strategiyaning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi muloqotning "so'roq-javob" shakliga o'tib qolishiga va bemorda ruhan yopilish holatiga sabab bo'ladi.

• **Terapevtik-ishontirish strategiyasi (35%):** Bunda shifokor bemorni davolash rejasiga jalb qilish uchun motivatsion lisoniy birliklardan foydalanadi. Masalan, *"Biz birgalikda bu kasallikni yengamiz"* kabi inklyuziv (birlashtiruvchi) olmoshlarning qo'llanilishi shifokor va bemor o'rtasidagi masofani qisqartiradi.

• **Regulyativ strategiya (20%):** Shifokor tomonidan muloqotning navbatini belgilash va bemor nutqini yo'naltirish (to'xtatish yoki rag'batlantirish) vositalari.

2. Kommunikativ to'siqlar va terminologik asimmetriya. Tadqiqotimizning eng muhim natijalaridan biri – "shifokor – bemor" tizimidagi lisoniy nomutanosiblikdir. Shifokor o'z kasbiy nutqida murakkab lotincha yoki yunoncha terminlarni (masalan, *kardiomegaliya*, *parestiziya*) ko'p qo'llashi bemorda "kommunikativ kamsitilish" (information asymmetry) hissini uyg'otadi. Natijada bemor o'z kasalligi haqida to'liq tasavvurga ega bo'lmaydi va davolashga bo'lgan mas'uliyati pasayadi.

3. Tibbiy etika va nutqiy madaniyatning o'zaro bog'liqligi. Olingan natijalarga ko'ra, shifokorning etik-kommunikativ kompetensiyasi bemorning shifo topishiga bo'lgan ishonchini 40% ga oshiradi. Shifokor nutqida muloyimlik (politeness) kategoriyasining namoyon bo'lishi – *"Marhamat qilib aytasangiz"*, *"Xavotir olmang"* kabi fatiq (aloqa o'rnatuvchi) vositalarning qo'llanilishi muloqotni institutsional doiradan insoniy (personal) darajaga olib chiqadi.

4. Noverbal komponentlarning roli. Tahlillarimiz shuni ko'rsatadiki, muloqot samaradorligining 30-35 foizi shifokorning nigohi, yuz ifodasi va tana tili bilan bog'liq. Bemor bilan ko'z muloqotini (eye contact) saqlagan shifokorlarga nisbatan bemorlarning ishonch ko'rsatkichi sezilarli darajada yuqori ekanligi statistik ma'lumotlar orqali tasdiqlandi.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy diskursda kasbiy munosabatlarni shakllantirishda faqat tibbiy bilimning o'zi kifoya qilmaydi. Shifokor o'z nutqini bemorning ijtimoiy-lisoniy darajasiga moslashtira olishi (adaptation logic) muloqotning bosh maqsadidir. Olingan natijalar tibbiyot oliy o'quv yurtlarida "Tibbiy nutq madaniyati" fanining o'qitilishini yanada chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotimiz davomida tibbiy diskursning nafaqat matn, balki murakkab **kommunikativ voqelik** ekanligi tasdiqlandi. Zamonaviy lingvistik yondashuvlar diskursni shaxsiy, ijtimoiy va madaniy parametrlar bilan belgilangan muloqot fragmenti sifatida izohlashga asos bo'ladi.

1. Tibbiy diskursda xushmuomalalik kognitiv mezon sifatida. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tibbiy diskursda xushmuomalalik (shirinso'zlik) shunchaki etika qoidasi emas, balki muolaja jarayonining psixologik samarasiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi **kognitiv mezon**dir. Xushmuomalalik sotsiomadaniy mezonlar (yosh, jins, maqve) hamda verbal va noverbal vositalar (intonatsiya, tana harakati) orqali namoyon bo'ladi.

• **Salomlashish madaniyati:** Muloqotning ibtidosi hisoblanib, bemorda dastlabki ishonchni shakllantiradi.

• **Maqsadni aniqlashtirish:** Hol-ahvol so'rash orqali bemorning emotsional holati barqarorlashtiriladi.

2. Tibbiy diskursning strukturaviy shakllari va janrlari. Tadqiqot davomida tibbiy diskurs janrlarini quyidagi uchta asosiy shaklga tizimlashtirdik:

Shakl	Kommunikativ tabiat	Misollar	Diqqat markazi
Monologik	"Subyekt-obyekt" munosabati	Ma'ruza matni, ilmiy maqola, rasmiy hujjatlar	Ma'lumotning mazmuni va ilmiy dalillar
Dialogik	"Subyekt-subyekt" munosabati	Shifokor va bemor suhbat, ilmiy seminar	O'zaro savol-javob va fikr almashinuvi
Polilogik	Ko'p tomonlama hamkorlik	Tibbiy konsilium, talabalar bilan o'quv muhokamasi	Birgalikda xulosa chiqarish va qaror qabul qilish

3. Nutqiy xulq-atvor va bilvosita murojaatlar tahlili. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, bemorlar ko'pincha o'z muammolarini ochiq aytishdan hadiksirab, **bilvosita murojaat** usulidan foydalanadilar:

• **Masalan:** Bemor "ish ko'pligi sababli charchayotganini" aytsa-da, bu aslida anemiya yoki kardiologik muammoning lisoniy ifodasi bo'lishi mumkin. *Shifokor bemorga: "Siz tez charchayotganingizni aytdingiz. Bu oddiy charchoq bo'lishi ham mumkin, lekin qon bosimingizni va qon tahlillaringizni tekshirib ko'rsak, aniqroq sababini bilamiz," – deya muloyim ohangda yondashsa, bemor o'z muammosini ochiqroq aytishga intiladi.*

O'zgaga havola qilish: Muammoni uchinchi shaxs (masalan, turmush o'rtog'i) orqali bayon qilish orqali mas'uliyatni kamaytirishga intilish kuzatiladi. Bemor "Xotinim aytadi, kechalari men tez-tez nafasim qisib uyg'onarkanman" deya muammoni o'zidan tashqari shaxs orqali ifodalaydi. Bunday vaziyatlarda shifokor nafaqat kasbiy bilimlarini, balki **psixologik yondashuv**ni ham ishga solishi zarur. Ruhshunoslik mahorati

yordamida u bemorning haqiqiy muammosini aniqlab, unga mos tibbiy maslahat va davolash yoʻl-yoʻriqlarini belgilaydi.

Bunday vaziyatlarda shifokorning **ruhshunoslik mahorati** va kognitiv tahlil qobiliyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. T.A. Van Dijk taʼkidlaganidek, tibbiy diskurs xalqaro terminologik bazaga ega boʻlsa-da, oʻz funksionalligi jihatidan milliy tilning ijtimoiy-madaniy kontekstiga tayanadi.

Tadqiqotimiz doirasida tibbiy diskurs samaradorligini taʼminlovchi yangi **kognitiv model** tushunchasini taklif qilamiz. Ushbu modelda shifokor va bemor oʻrtasidagi muloqot shunchaki axborot uzatish emas, balki **bilim almashinuvi**, axborotni idrok etish va tushunish jarayoniga asoslanadi.

1. Kognitiv modelning mohiyati va "Shifokor-Oʻqituvchi" paradigmasi. Taklif etilayotgan modelda shifokor nafaqat davolovchi subyekt, balki **axborot manbasi va oʻqituvchi (mentor)** sifatida namoyon boʻladi. Modelning asosiy maqsadi — bemorning oʻz kasalligi va davolash jarayoni haqida ongli tushunchaga ega boʻlishini taʼminlashdir. Bunda shifokor hamma uchun tushunarli, sodda va ravon tilda muloqot olib borib, bemorni ongli ravishda qaror qabul qilishga undaydi.

Tahlillarimiz shuni koʻrsatadiki, shifokor tomonidan **sabab-oqibat munosabatini** tushuntirish kognitiv jarayonni shakllantiradi.

- *Misol:* Shifokorning *"Tuz isteʼmolini kamaytirsangiz, bosim tabiiy ravishda pasayadi, dori esa yordam beradi"* degan tavsiyasi bemorda oʻz salomatligi uchun masʼuliyatni uygʻotadi. Natijada, tibbiy muloqotda **"tushunish orqali ishonch"** tamoyili yuzaga chiqadi va bu terapevtik samaradorlikni 35-40% ga oshiradi.

2. Tibbiy diskursda milliy-madaniy va lingvomadaniy jihatlar. Oʻzbek tibbiy diskursining oʻziga xosligi milliy madaniyatga xos boʻlgan frazeologik birliklar va muloqot strategiyalarida yaqqol koʻzga tashlanadi. Tadqiqotimiz oʻzbek shifokorlarining muloqot uslubida quyidagi lingvomadaniy xususiyatlarni aniqladi:

- **Samimiyat va hurmat kategoriyasi:** Shifokorlar tomonidan *"Siz sogʻligʻingiz haqida qaygʻuradigan insonsiz"* kabi ijobiy presuppozitsiyaga ega iboralarining qoʻllanilishi bemorning psixologik holatini barqarorlashtiradi.

- **Inklyuziv hamkorlik:** *"Birga harakat qilamiz"* kabi birliklar bemorda ruhiy tayyorgarlikni oshirib, shifokor bilan ishonchli aloqani (rapport) oʻrnatishga yordam beradi.

Ushbu kognitiv va milliy-madaniy yondashuvlar majmuasi tibbiy diskursni yangi sifat bosqichiga olib chiqadi va shifokorning kasbiy-kommunikativ kompetensiyasini belgilovchi asosiy mezon boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa. Tibbiy diskursda kasbiy-kommunikativ munosabatlarni lingvistik va ijtimoiy-psixologik jihatdan tadqiq etish natijasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

1. **Muloqotning terapevtik mohiyati:** Tibbiy diskurs shunchaki axborot almashish jarayoni emas, balki shifokor va bemor oʻrtasidagi oʻzaro ishonchga asoslangan murakkab interaktsiyadir. Shifokorning kommunikativ mahorati bemorning psixologik holatiga bevosita taʼsir koʻrsatib, davolash muolajalarining samaradorligini belgilovchi asosiy lisoniy omil boʻlib xizmat qiladi.

2. **Nutqiy strategiyalarning oʻrni:** Tadqiqot davomida aniqlangan diagnostik, terapevtik va regulativ strategiyalar shifokor nutqining maqsadli yoʻnaltirilganligini taʼminlaydi. Biroq, muloqotning muvaffaqiyati shifokorning ushbu strategiyalarni bemorning individual-ruhiy xususiyatlariga va lisoniy darajasiga moslashtira olish (adaptivlik) qobiliyatiga bogʻliqdir.

3. **Lisoniy toʻsiqlar va terminologiya:** Tibbiy terminologiya haddan tashqari koʻp qoʻllanilishi shifokor va bemor oʻrtasidagi "nutqiy asimmetriya"ni kuchaytirishi tasdiqlandi. Kasbiy muloqotda terminlarni xalqchil tilda izohlash yoki ularni soddalashtirilgan metaforalar bilan almashtirish kommunikativ toʻsiqlarni bartaraf etishning eng samarali yoʻli ekanligi aniqlandi.

4. **Kommunikativ kompetensiya zaruriyati:** Tibbiyot xodimining kasbiy mahorati nafaqat uning diagnostik bilimlari, balki "nutqiy xulq-atvor" madaniyati bilan ham baholanishi lozim. Bemor bilan hamkorlik (partnyorlik) modelidagi muloqotni shakllantirish shifokorning jamiyatdagi nufuzini va tibbiy xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy takliflar:

- Tibbiyot oliy taʼlim muassasalari oʻquv dasturlariga "Tibbiy nutq madaniyati" va "Kasbiy kommunikatsiya asoslari" kabi fanlarni tizimli ravishda kiritish;

- Shifokorlar uchun bemorlar bilan muloqot qilishning etik-lisoniy standartlarini (protokollarini) ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Xulosa qilib aytganda, tibbiy diskursda kasbiy-kommunikativ munosabatlarni optimallashtirish – shifokor nutqini insonparvarlashtirish va uni jamiyatning ijtimoiy-lisoniy talablariga moslashtirish demakdir.

Bu esa o'z navbatida, milliy tibbiyot tizimining raqobatbardoshligini va aholi salomatligini muhofaza qilish borasidagi davlat siyosatining samaradorligini ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Brown P., Levinson S.C. *Politeness: Some universals in language usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 345 p.
2. Denegri Marianela. *Multidimensional Model of Assessment of Economic Thinking in College Students* // *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. – 2015. № 191. - pp. 1623–1628.
3. Karimov N.R. *Tibbiy diskursning sotsiolingvistik xususiyatlari* // *Til va adabiyot ta'limi*. – Toshkent, 2021. – № 4. – B. 12-15.
4. Madumarov T.T., Gulyamov S.S. *Tibbiyot deontologiyasi va muloqot etikasi*. – Toshkent: "O'qituvchi" NMIU, 2019. – 184 b.
5. Olimov Sh.Sh., Sayfullayeva N.Z. *Parametric Modeling of Assessing The Development Level of Economical Thinking of Students* // *International Journal of Recent Technology and Engineering*. – India, 2019. Vol. 8, Issue 3S. – pp. 238-242.
6. Safarov Sh. *Pragmalingvistika*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 286 b.
7. Toirova G. *Tibbiy matnlarning lisoniy tahlili: Monografiya*. – Buxoro: "Durdona", 2020. – 120 b.
8. Ismoilova M.A. *Shifokor nutqi madaniyati: o'quv qo'llanma*. – Samarqand: SamDU nashri, 2022. – 96 b.
9. Rizayeva K.X. *Tibbiy terminologiyaning shakllanishi va taraqqiyoti: Filol. fan. dok. ... diss. avtoref.* – Toshkent, 2018. – 54 b.

O'ZBEK TILI TERMINLARINING DAVRIY TASNIFI ASOSLARI

Mirxanova Gulandom Rustamovna,
BuxDPI dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
guli89mirxan@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili terminlarining davriy tasnifi asoslari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Unda terminlarning shakllanish jarayonlari, tarixiy bosqichlari va rivojlanish omillari izchil yoritilgan. Xususan, terminlarning qadimgi, o'rta va zamonaviy davrlarga ajratilishi hamda har bir bosqichning o'ziga xos xususiyatlari misollar asosida ochib beriladi. Shuningdek, terminologik tizimning boyishida ichki va tashqi omillarning roli alohida ta'kidlanadi. Maqolada o'zbek tilida ilmiy-texnik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy terminlarning shakllanishi ham davriy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari o'zbek terminologiyasining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, ularni tizimlashtirish hamda zamonaviy leksikografiya va terminografiya amaliyotida qo'llash uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: terminologiya, davriy tasnif, terminlarning rivojlanishi, so'z yasash, o'zlashma terminlar, leksikografiya, terminografiya.

ОСНОВА ПЕРИОДИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ТЕРМИНОВ УЗБЕКСКОГО
ЯЗЫКА

Аннотация. В данной статье рассматриваются основы периодической классификации терминов узбекского языка с лингвистической точки зрения. Освещаются процессы формирования терминов, их исторические этапы и факторы развития. В частности, анализируется деление терминов на древний, средний и современный периоды, а также раскрываются особенности каждого этапа на конкретных примерах. Особое внимание уделяется роли внутренних факторов и внешних факторов в развитии терминологической системы. В статье также рассматривается формирование научно-технической, общественно-политической и культурной терминологии узбекского языка в рамках периодического подхода. Полученные результаты имеют важное значение для систематизации терминологии и ее применения в современной лексикографии и терминографии.

Ключевые слова: терминология, периодическая классификация, развитие терминов, словообразование, заимствованные термины, терминография.

BASIS OF PERIODIC CLASSIFICATION OF UZBEKI LANGUAGE TERMS

Abstract. This article analyzes the foundations of the periodic classification of Uzbek language terminology from a linguistic perspective. It examines the processes of term formation, historical stages, and factors influencing their development. In particular, the division of terms into ancient, medieval, and modern periods is discussed, highlighting the specific features of each stage with relevant examples. The study emphasizes the role of internal factors and external factors in enriching the terminological system. Furthermore, the formation of scientific-technical, socio-political, and cultural terminology in Uzbek is analyzed within a diachronic framework. The findings contribute to identifying the developmental patterns of Uzbek terminology and provide a theoretical basis for its systematization and application in modern lexicography and terminography.

Key words: terminology, periodic classification, term development, word formation, borrowed terms, terminography.

Leksikani etimologiya nuqtayi nazaridan tadqiq etish so'z shakli va ma'nosining tarixiy rivojlanishini kuzatish hamda til evolyutsiyasi jarayonida qay tarzda o'zgarganini tushunishga imkon beradi. Ma'lumki, til dinamik tabiatga ega, so'zlar ma'nosi balki jamiyatning madaniy, ijtimoiy va siyosiy tajribasini aks ettiruvchi birliklar sifatida taftish qilinishi zarur. Aynan etimologik tahlil so'zni qadimgi shaklidan boshlab zamonaviy qo'llanishigacha dinamik tarzda namoyon qilib beradi. Bunday yondashuv so'zning fonetik tuzilishi, morfologik tarkibi va semantik mazmunidagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Har qanday til leksikasi xalqlarning tarixiy tajribasi, madaniy an'analari va ijtimoiy o'zgarishlarini aks ettirgani bois etimologik tahlil orqali o'zlashma jarayonlarini aniqlash va boshqa tillarning ta'sir manbalarini belgilash mumkin. So'z ma'nosi vaqt o'tishi bilan kengayadi, torayadi yoki ko'chma ma'no kasb etadi. Etimologiya bunday o'zgarishlarni

kuzatish va ularning sabablarini izohlash imkonini beradi. Semantik o'zgarishlar ko'pincha jamiyat rivoji, turmush tarzining o'zgarishi va yangi tushunchalarning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'ladi. Semantik evolyutsiyani tahlil qilish zamonaviy leksikaning ma'no ko'lami va munosabatlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi. Tarix, madaniyatshunoslik, antropologiya kesimida turgan bunday tahlil turdosh fanlar ma'lumotlaridan foydalanib semantik tavsifni aniqroq talqin qilishga yordam beradi. Ya'ni fanlararo yondashuv etimologik tadqiqotlarning kompleks va ilmiy asoslangan bo'lishini ta'minlaydi. Bunday tadqiqotlar natijasiga tayanib etimologik lug'atlar shakllantirish bilan birga til terminologiyasining shakllanish, taraqqiy etish mexanizmlarini yuzaga chiqarish mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *salary* so'zi lotincha *salarium* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "tuz bilan to'lov" degan ma'noni bildiradi. Qadimda tuz yuqori qiymatga ega bo'lib, mehnat uchun to'lov vositasi sifatida qo'llangan o'ziga xos valyuta bo'lgan. Shu birgina so'z tilning iqtisodiy va madaniy tarix bilan bog'liqligini ko'rsatadi hamda tarixiy sharoitlar so'z ma'nolarining shakllanishiga qanday ta'sir qilishini namoyon etadi. Tilshunoslikning an'anaviy hamda zamonaviy yo'nalishlariga yuzlansak terminlar etimologiyasi tadqiqi quyidagi jihatlari bilan ahamiyat kasb etadi:

Terminlarning etimologik tahlili sohalar kesimida

Lingvodidaktika	<i>Tilni xorijiy til sifatida o'rganuvchilarga so'zni tezda eslab qolish uchun qomusiy axborot shakllantirish imkoni paydo bo'ladi;</i>
	<i>Ma'no siljishini qayd etish uchun asos sifatida xizmat qiladi;</i>
	<i>Terminlarning semantik ko'lami hamda ma'no munosabatlarini tizimli tasniflash uchun asos bo'ladi.</i>
Leksikografiya	<i>Lug'atlar uchun etimologik ko'rsatkichlarni tizimlashtirish ehtiyojini qondiradi;</i>
	<i>Ko'p ma'noli terminlarning dastlabki lug'aviy ma'nosiga ishora qiladi;</i>
Korpus tilshunosligi	<i>So'zning tarixiy ma'nolarini teglash uchun asos bo'ladi;</i>
	<i>Terminlar qo'llanishidagi chastotani belgilashda tarixiy va zamonaviy ma'nolarni ajratishga ko'maklashadi;</i>
	<i>Sinonimik qatorlarni shakllantirish va o'zaro farqlarni belgilash uchun tarixiy ko'rsatkichlarni jamlash imkonini beradi;</i>
Raqamli tilshunoslik	<i>NLP modellashtirishda semantik tarmoqlar yaratish uchun asos bo'ladi;</i>
	<i>Nutqda terminlarni avtomatik aniqlashni osonlashtiradi;</i>
	<i>Leksika haqida qomusiy bilim bazalarini shakllantiradi;</i>

Demak, terminologiyani retrospektiv nuqtayi nazardan o'rganish birliklar ma'nosi vaqt ta'sirida qanday o'zgarishini namoyon qiladi, zotan jamiyat hayoti o'zgaradi, tadqiqotlar olib boriladi, ayrim terminlar eskiradi va ularning o'rnini yangilari egallaydi (yoki eski terminlar ma'nosini o'zgartiradi), millatlararo muloqot jarayonida terminologik o'zlashmalar davom etadi. Shu asnoda tilning terminologik apparati tabiiy ravishda davr ehtiyojlariga javob beradi. Bundan anglashiladiki, terminologiyaning shakllanishida lingvistik hamda ekstralingvistik omillar birdek muhim rol o'ynaydi. Mana shu omillarni tizimlashtirish uchun o'zbek terminologiyasining etimologik davrlanishi masalalarini ko'zdan kechiramiz.

Terminologiya tarixiy jarayon mahsuli sifatida jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan rivoji, madaniy va ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarni aks ettiradi. Shu nuqtayi nazardan, o'zbek terminologiyasini etimologik jihatdan davrlashtirish tilga muhit ta'siri omilini anglashga xizmat qiladi. O'zbek terminologiyasi taraqqiyotini tadqiq etgan H.Dadaboyev terminologiya etimologiyasini bir necha tarixiy bosqichlarga ajratadi: qadimgi turkiy davr terminlari, o'rta asr ilmiy terminologiyasi, jadid davri terminlari, sovet davri terminologiyasi hamda mustaqillik davri terminologiyasi. Mazkur tasnif har bir davrning o'ziga xos jihatiga tayanib amalga oshirilgan.

Qadimgi turkiy davr terminologiyasi turkiy xalqlarning dastlabki yozma manbalarida uchraydi. Bu davr terminlari asosan ijtimoiy tuzilma, harbiy tuzilma, davlat boshqaruvi, turmush tarziga oid tushunchalarni ifodalagan. Qadimgi turkiy yozma yodgorliklar Orxon-Enasoy bitiklari, "Kultegin", "Bilga qoqon", "Tonyukuk" kabi manbalarda terminologik birliklarning ilk namunalarini uchraydi. Dadaboyevning ta'kidlashicha, qadimgi turkiy terminologiya ayniqsa mustaqillik davrida milliy termin yaratish an'analarining shakllanishiga asos bo'ldi. Olim bu haqda shunday yozadi: "Qadimgi turkiy turkiy xalqlarning ijtimoiy-siyosiy hayotini aks ettiruvchi tabiiy terminologik tizimni tashkil etgan bo'lib, keyingi davrlardagi terminologik taraqqiyot uchun zamin yaratgan". Bu davr terminlarining asosiy xususiyati ularning milliy til asosida yaratilganligi, semantik aniqligi hamda sodda morfologik tuzilishga egaligida namoyon bo'ladi. Masalan, qadimgi turkiy terminologiyada "el", "beg", "qag'an", "o'rdu", "yabg'u" kabi birliklar termin sifatida faol qo'llangan. Bu terminlar ijtimoiy-siyosiy tizimni ifodalashda muhim rol o'ynagan va keyingi davrlarda ham ma'lum darajada saqlanib qolgan.

O'rta asrlar davri terminologiyasi Sharq renessansi bilan bevosita bog'liq. Bu davrda mintaqada ilm-fan, madaniyat, falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya kabi sohalarida katta yutuqlar qo'lga kiritildi. Bunda terminologiya arab va fors tillari ta'sirida shakllangan bo'lib, ko'plab terminlar o'zlashma so'zlar sifatida kirib kelgan. Dadaboyevga ko'ra, "o'rta asr terminologiyasi Sharq ilmiy an'analari ta'sirida shakllangan bo'lib, unda arabcha va forsha o'zlashmalar ustunlik qiladi, biroq bu jarayon milliy terminologiyaning rivojlanishiga to'sqinlik qilmagan, aksincha uni boyitgan". Bu davrda o'zlashgan *"ilm"*, *"fan"*, *"hisob"*, *"mantiq"*, *"falsafa"*, *"tibbiyot"*, *"handasa"* kabi terminlar zamonaviy o'zbek tilida ham keng qo'llanilgan. Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug'bek kabi allomalar asarlarida arabcha va forsha terminlar keng qo'llandi. Keyinchalik o'zbek terminologiyasi aynan jadidlar ma'rifatchilik harakati sababli boyida. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadid ma'rifatchilari yangi ijtimoiy, pedagogik va siyosiy tushunchalarni ifodalovchi terminosistemani nutqda ommalashtirishdi. Dadaboyev jadid terminologiyasining ahamiyatini alohida ta'kidlab, shunday deydi: "Jadid davrida termin yaratishda milliylik tamoyili ustuvor bo'lib, o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan keng foydalanilgan". Xususan, pedagogik sohada Jadidlar tomonidan *"maktab"*, *"muallim"*, *"darslik"*, *"fan"*, *"taraqqiyot"*, *"matbuot"* kabi terminlar faol muomalaga kiritildi. Ushbu davrga xos terminosistemada sof o'zbek va rus tilidan kalka qilingan birliklar salmoqli o'rin egallagan. Ya'ni jadidlar zamonaviy tushunchalarni ifodalash uchun o'zbek tilining ichki imkoniyatlaridan foydalangan holda yangi terminlar yaratish bilan birga ayrim hollarda o'zlashmalarni milliy tilga moslashtirishdi. Bu jarayon terminologiyaning modernizatsiyasiga olib keldi.

Jadidchilikka tutash Sovet davrida terminologiya markazlashgan siyosat ta'sirida rivojlandi. Bu davrda rus tilidan o'zlashgan terminlar ilm-fan, texnika, siyosat, iqtisodiyot sohalaridagi yangi tushunchalarni aks ettira boshladi. Sovet davri terminologiyasini baholar ekanmiz, "sovet davrida terminologiya asosan rus tili orqali boyigan, biroq bu jarayon ayrim hollarda milliy termin yaratish an'alarining susayishiga olib kelgan" deb ta'kidlash joiz. Masalan, *"kolxoz"*, *"sovxoz"*, *"partiya"*, *"revolyutsiya"*, *"proletariat"* kabi terminlar kundalik rasmiy va norasmiy nutq doiralarida faol qo'llanildi. Sovet mamlakati shakllanish ibtidosida paydo bo'lgan terminlar siyosiy mazmun kasb etib, davr mafkurasini aks ettirgan.

Mustaqillik davrida o'zbek terminologiyasi taraqqiyotning mutlaqo o'zgacha trayektoriyadagi yangi bosqichiga ko'tarildi. Milliy termin yaratish, eskirgan o'zlashmalarni almashtirish, o'zbek tilida mazmungan muqobili mavjud biroq amalda o'zlashma leksemalar vositasida ifodalangan tushunchalar uchun milliy tilda muqobil topish, tilning ichki imkoniyatlaridan foydalanish jarayoni kuchaydi. Zotan "Mustaqillik davri terminologiyasi milliy tiklanish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, unda milliy termin yaratish va terminlarni standartlashtirish masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi". Bu davrda *"mustaqillik"*, *"bozor iqtisodiyoti"*, *"tadbirkorlik"*, *"mafkura"*, *"axborot texnologiyalari"* kabi terminlar keng qo'llanila boshladi. Shuningdek, xorijiy tillardan, asosan ingliz tili orqali terminlarni o'zlashtirish ko'lami kengaydi. Ushbu terminlar milliy fonetik va morfologik qoidalarga moslashtirishga e'tibor kuchaydi.

Etimologik davrlashtirish borasidagi mavjud xulosalarga tayanib, quyidagi jadvalni shakllantirish mumkin:

Davr	Xususiyat	Ijobiy jihat	Salbiy jihat	Misol
Ilk turkiy davr	Milliy termin yaratish an'analari shakllangan; terminlar ijtimoiy-siyosiy, harbiy va ma'muriy sohalariga oid	so'zlarning ma'no aniqligi darajasi yuqori; Milliy termin tizimini shakllantirishga asos bo'ldi.	Ilmiy terminologiya cheklangan, fan sohalarini terminlari deyarli yo'q	<i>"el"</i> , <i>"beg"</i> , <i>"qag'an"</i> , <i>"o'rdi"</i> , <i>"yabg'u"</i>
O'rta asr uyg'onish davri	Arab va fors tillari ta'sirida ilmiy terminlar paydo bo'lgan; fan sohalarini: falsafa, matematika, tibbiyot, astronomiyaga oid terminlar nutqqa kirib keldi.	Terminosistema ilmiy mazmunga ega birliklar bilan boyidi; ushbu leksik sathda tizimlilik, termin hosil qilishning ilk morfologik qonuniyatlari shakllandi.	Termin hosil qilishda asosan fors va arab tillariga tayanilishi natijasida milliy til deriatsion va semantik imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanilmadi.	<i>"Kulliyot"</i> , <i>"g'azal"</i> , <i>"handasa"</i> , <i>"falakkiyot"</i>
Jadid davri	Milliy uyg'onish va zamonaviy ilmiy termin yaratish g'oyalari; ijtimoiy va pedagogika sohalaridagi tushunchalarni	Milliylik tamoyili asosida yangi terminlar yaratilgan, o'zbek tilining zamonaviy	Ba'zi terminlar tizimli emas, standartlashtirish yo'q	<i>"maktab"</i> , <i>"muallim"</i> , <i>"darslik"</i> , <i>"fan"</i> , <i>"taraqqiyot"</i>

	tizimlashtirishga e'tibor kuchaydi;	tushunchalarni ifodalash imkoniyati dalillandi.		” “matbuot”
Sovet davri	Rus tili va mafkuraviy ta'sir kuchli; fan, siyosat, iqtisodiyot, texnika sohalarida yangi terminlar ommalashdi	Ilmiy-texnik terminologiya tez tizimli va jadal su'ratda rivojlandi	Milliy terminlar cheklangan, ba'zi o'zlashmalar uslubiy jihatdan g'aliz, milliy tildagi ekvivalentlar e'tibordan chetda qoldi.	“kolxoz”, “sovxoz”, “partiya”, “proletariat”, “partiya”, “komissiya”
Mustaqil lik davri	Milliy tiklanish va terminlarni standartlashtirish jarayoni; ilmiy va iqtisodiy terminlar yangilandi; xorijiy terminlar milliy qoidalarga moslashtirildi	Milliy terminologiya mustahkamlandi, ilmiy va texnik sohalarida tizimlilik oshdi	Milliy lashtirish maqsadida g'aliz kalka va moslashtirishlar paydo bo'ldi, biroq nutqda ommalashmadi: uchoq, tayyoragoh, ko'pkursi	“mustaqillik”, “bozor iqtisodiyoti” “tadbirkorlik”, “axborot texnologiyalari”

O'zbek tili terminlarining davriy tasnifi masalasi milliy terminologiya taraqqiyotini chuqur anglashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Terminologik birliklar tilning tarixiy rivojlanish jarayonida jamiyatning siyosiy, ijtimoiy, ilmiy va madaniy hayoti bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Shu bois terminlarni muayyan davrlar asosida o'rganish ularning paydo bo'lish manbalari, semantik o'zgarishlari hamda qo'llanish doirasini aniqlash imkonini beradi. Terminlarning qadimgi turkiy davr, eski o'zbek adabiy tili davri, jadidchilik davri hamda mustaqillikdan keyingi zamonaviy bosqichlarda shakllanish xususiyatlari tahlil qilinganda, har bir davr terminologik qatlamining o'ziga xos belgilari bilan ajralib turishi aniqlandi, terminlarning davriy tasnifida ichki va tashqi omillar muhim rol o'ynashi kuzatildi. Ichki omillar sifatida so'z yasash, ma'no kengayishi va mavjud birliklarning terminlashuvi namoyon bo'lsa, tashqi omillar sifatida arab, fors, rus va ingliz tillaridan kirib kelgan o'zlashmalar terminologik tizimni boyitgan. Ayniqsa, zamonaviy ilm-fan va texnologiyalar taraqqiyoti yangi terminlarning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbek tili terminlarining davriy tasnifi ularning tarixiy shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va zamonaviy taraqqiyot tendensiyalarini chuqur anglashda muhim ilmiy-nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Terminologik birliklar til taraqqiyotining ajralmas qismi sifatida jamiyatning ilmiy, texnik, ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotidagi o'zgarishlarni o'zida aks ettiradi. Shu bois ularni davriy jihatdan tasniflash nafaqat tilshunoslik, balki tarix, madaniyatshunoslik va fanlararo tadqiqotlar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Har bir davr o'ziga xos terminologik xususiyatlarga ega bo'lib, ular o'sha davrning ilmiy tafakkuri, madaniy muhiti va ijtimoiy ehtiyojlari bilan chambarchas bog'liqdir. Xususan, qadimgi davr terminlari milliy tilning ildizlarini, o'rta davr birliklari esa adabiy tilning boyish jarayonini aks ettiradi. Zamonaviy davr terminlari esa globallashtirish, fan va texnologiya rivoji, xalqaro aloqalarning kuchayishi natijasida yangi semantik qatlamlarning yuzaga kelishini namoyon etadi. Shuningdek, terminologik tizimning boyishida ichki til imkoniyatlari – so'z yasash, semantik kengayish va mavjud birliklarning terminlashuvi bilan bir qatorda, tashqi omillar – o'zlashma terminlarning kirib kelishi muhim rol o'ynashi aniqlandi. Mazkur holat o'zbek terminologiyasining ochiq va dinamik tizim ekanligini tasdiqlaydi. Demak, terminlarning davriy tasnifi ularni ilmiy asosda tizimlashtirish, zamonaviy terminografik lug'atlar yaratish hamda milliy terminologik siyosatni shakllantirishda muhim metodologik manba bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Дадабаев Х. Лексико-генетические особенности узбекской терминологии. *Лингвист. Илмий маколалар туплами* – Тошкент, 2015. – С.4-10.
2. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. –T., 2019. –118 b.
3. Даниленко В. Об основных лингвистических требованиях к стандартизируемым терминам//Семантические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – М.: МГУ, 1971. – pp.9
4. Mirtojiev M. O'zbek terminologiyasi rivoji. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 240 b.
5. Rashidova Y. Changes in Uzbek Language Terminology During the Period of Independence // *Modern American Journal of Linguistics, Education, and Pedagogy*. – 2025. – Vol. 3. – № 2. – P. 45–52.
6. Xamdamova M. N. Uzbekistan Legal Terms of the Independence Period and Their Improvement Processes // *Academic Journal of Public Sciences*. – 2024. – № 6. – P. 112–118.

FRANSUZ ANTROPONIMLARI - FRAZELOGIYA FANIDA IJTIMOY-MADANIY
IDENTIFIKATSIYA VOSITASI SIFATIDA

Sindarov Feruz Xaldarovich,
SamDCHTI tayanch doktoranti
fsindarov@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqola fransuz tilidagi antroponim komponentli frazeologik birliklarni ijtimoiy-madaniy identifikatsiya vositasi sifatida tadqiq etadi. Antropotsentrizm zamonaviy tilshunoslikning asosiy yo‘nalishi sifatida belgilanib, inson omilining frazeologik birliklar shakllanishidagi roli ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Kubryakova, Vinogradov, Karaulov va Guiraud nazariy qarashlariga tayanib, frazeologik barqarorlashuv jarayoni va uning asosiy belgilari tahlil qilinadi. Antroponim komponentli frazeologik birliklar xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari va milliy mentalitetini til orqali ifodalovchi murakkab til birliklari ekanligi isbotlanadi.

Kalit so‘zlar: antroponimiya, frazeologik birlik, fransuz frazeologiyasi, antropotsentrizm, ijtimoiy-madaniy identifikatsiya, onomastika, idiomatiklik, lingvokulturologiya.

FRENCH ANTHROPONYMS AS INSTRUMENTS OF SOCIO-CULTURAL
IDENTIFICATION IN PHRASEOLOGY

Abstract. This article investigates phraseological units containing anthroponymic components in the French language as instruments of socio-cultural identification. Anthropocentrism is established as a principal orientation of contemporary linguistics, and the role of the human factor in the formation of phraseological units is examined on a scholarly basis. Drawing upon the theoretical frameworks of Kubryakova, Vinogradov, Karaulov, and Guiraud, the process of phraseological stabilisation and its defining characteristics are systematically analysed. It is demonstrated that phraseological units comprising anthroponymic components constitute complex linguistic entities that encode a nation's historical memory, cultural values, and national mentality through language.

Keywords: anthroponymy, phraseological unit, French phraseology, anthropocentrism, socio-cultural identification, onomastics, idiomaticity, linguoculturology.

ФРАНЦУЗСКИЕ АНТРОПОНИМЫ КАК СРЕДСТВО СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ
ИДЕНТИФИКАЦИИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье исследуются фразеологические единицы с антропонимическим компонентом во французском языке как средство социокультурной идентификации. Антропоцентризм определяется как ключевое направление современного языкознания, а роль человеческого фактора в формировании фразеологических единиц рассматривается на научной основе. Опираясь на теоретические концепции Кубряковой, Виноградова, Караулова и Гиро, анализируется процесс фразеологизации и его основные признаки. Доказывается, что фразеологические единицы с антропонимическим компонентом представляют собой сложные языковые единицы, выражающие историческую память народа, культурные ценности и национальный менталитет посредством языка.

Ключевые слова: антропонимия, фразеологическая единица, французская фразеология, антропоцентризм, социокультурная идентификация, ономастика, идиоматичность, лингвокультурология.

Kirish: Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning tafakkuri, tarixiy xotirasi va madaniy qadriyatlarining ifodasidir. Tilning eng obrazli va semantik jihatdan chuqur qatlamlaridan biri — bu frazeologik birliklardir. Ushbu birliklar nutqda emotsional, ekspressiv, ko‘p hollarda obrazli vosita bo‘lib, ajdodlardan avlodlarga o‘tgan donolikni jamlab, xalqning axloqiy, ijtimoiy va madaniy tajribasini saqlab qoladi. Demak, inson omili muhim o‘rin tutadi, shuning uchun antropotsentrizm zamonaviy tilshunoslikda asosiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biriga aylandi, chunki inson — tilning ajralmas tarkibiy qismlaridan biridir. Antropotsentrizmni zamonaviy lingvistikadagi asosiy prinsiplardan biri sifatida ko‘rib, Y.S. Kubryakova quyidagicha ta’kidlaydi: “Antropotsentrizm — bu ilmiy tadqiqotning o‘ziga xos prinsipi bo‘lib, u shundan

iboratki, ilmiy obyektlar birinchi navbatda inson uchun qanday ahamiyatga ega ekani, uning hayotiy faoliyatidagi o'rni, shaxs rivojlanishiga xizmat qiluvchi funksiyalari asosida o'rganiladi. Inson — til hodisalarini tahlil qilishda bosh mezon va boshlang'ich nuqtaga aylanadi. Inson tahlil jarayoniga faol jalb qilinadi, uning nuqtai nazari, ehtiyojlari va maqsadlari tadqiqot yo'nalishini belgilab beradi. Tilshunoslikda antropotsentrik prinsip til hodisalarini "til va inson" munosabati orqali o'rganishga asoslanadi [1: c.212]."

Shu nuqtai nazardan, frazeologiyani ham antropotsentrik yondashuv asosida ko'rib chiqish mumkin, chunki u til orqali insonning madaniy, ijtimoiy va kognitiv tajribasini o'zida aks ettiradi.

Frazeologiya doimo tadqiqotchilar e'tiborini jalb qilgan va hozirda ham jalb etib kelmoqda, sababi u madaniy va ma'naviy olamni, shuningdek, madaniy hamda lingvistik jamoalarning bilim, tajribalarini aks ettirish qobiliyatiga ega.

Tadqiqotlar azaldan frazeologik aniqlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan bo'lib, ular inson bilish jarayoni natijasi sifatida, shuningdek, lingvistik hamda madaniy aloqalar mahsuli sifatida qaraladi. Frazeologik birliklar tilning semantik boyligini ifodalovchi vosita bo'lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi tilshunoslikda alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu nuqtai nazardan, frazalarning turg'unlashuvi – bu erkin tarkibiy qismlarga ega bo'lgan so'z birikmasining o'zaro ajralmas, yaxlit ifodaga aylanish jarayonidir. Barqarorlashuvning asosiy belgisi — tarkibiy qismlarning dastlabki so'zma-so'z ma'nosining yo'qolishi bo'lib, buning natijasida bu so'z birikmasi mustaqil, to'liq ma'noga ega, yangi leksik birlik sifatida shakllanadi va uning mazmuni alohida komponentlardan mustaqil bo'ladi [2: p.202]. V.V. Vinogradov fikriga ko'ra, frazeologizm — bu "ma'lum sintaktik va uslubiy sharoitda leksik vositalarning o'ziga xos semantik rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan til hodisasi [3: B. 192]".

Tadqiqot metodikasi. Frazeologizmlar – bu o'ziga xos mikroolamlardir. Ular o'z ichida axloqiy qonun va sog'lom fikrni mujassam etadi, bular esa ajdodlar tomonidan avlodlarga yo'l-yo'riq sifatida vasiyat qilingan qisqa iboralar shaklida ifodalangan

Til birliklarining barqarorlashuvi — zamonga bo'ysunadigan jarayon bo'lib, u tabiiy tillarning chuqur ishlash mexanizmlarini muayyan tarzda aks ettiradi. Til nutq orqali yangilanadi, moslashadi va rivojlanadi. Ushbu hodisani o'rganish, o'z mohiyatiga ko'ra semantik tabiatga ega bo'lib, inson aql-zakovatining tubida yotuvchi kognitiv mexanizmlarni ifodalashga qodir semantikani shakllantirishga hissa qo'shishi mumkin. Chunki insoniy tafakkur til qobiliyati bilan uzviy bog'liqdir [4: p.256].

Frazeologik birlikning to'liq ta'rifini Y. N. Karaulov berib o'tgan: "Frazeologizm, ya'ni frazeologik birlik — bu semantik jihatdan erkin bo'lmagan so'z birikmalarining umumiy nomidir. Ular nutqda oddiy sintaktik strukturalar kabi erkin yaratilmaydi, balki nutq amaliyotida o'ziga xos ma'no mazmuni va barqaror leksik-grammatik tarkibi bilan tayyor holatda takrorlanadi [5: c. 15]."

Shu bilan birga, Pierre Guiraud frazeologizmi quyidagicha ta'riflaydi: "Frazeologizm — bu bir nechta so'zlarning birlashuvidan hosil bo'lgan, sintaktik va leksik birlikni tashkil etuvchi ifodadir [6: c.9]."

Ya'ni, bu ta'rifga ko'ra frazeologik birliklar grammatik jihatdan bog'langan bo'lib, leksik ma'noda yaxlit bir tushunchani ifodalaydi. Tilshunoslikda bu kabi birliklar o'zining barqarorligi va ko'chma ma'nosi bilan ajralib turadi.

Xuddi frazeologik birliklar kabi, ismlar har bir til leksikasida o'ziga xos qatlamni tashkil etadi. Shunday birliklar orasida atropnim komponentli frazeologizmlar alohida e'tiborga loyiq. Bu turdagi iboralar shaxsiy ismlar, afsonaviy qahramonlar, tarixiy shaxslar yoki folklor obrazlari tilning idiomatik fondida muhim rol o'ynaydi. Ular faqat til strukturasi doirasida emas, balki xalqning milliy mentaliteti, urf-odatlar, tarixiy tajribasi va madaniy xotirasi bilan bog'liq bo'lgan lingvokulturologik belgilarni ham o'zida jamlaydi.

A.I. Molotkovning ta'rifiga ko'ra, aynan mana shunday antropnim komponentli frazeologizmlar xalqning subyektiv dunyoqarashini va voqelikni emotsional-ekspressiv tarzda idrok etish vositasi sifatida til tizimida alohida turkumni tashkil etadi [7: c.46].

Frazeologiya xalqning tarixi, madaniyati, urf-odatlar va adabiyoti bilan chuqur bog'liqdir. Bu bog'liqlik, ayniqsa, tarkibida shaxsiy ismlar bo'lgan frazeologik birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi [8: c.22].

Til har doim tashqi olamni va xalq madaniyatini aks ettirgan, talqin qilgan va baholagan. Tilning mavjudligi jamiyat hamda madaniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq.

Xuddi shunday, shaxsiy ismlar ishtirokidagi frazeologik birliklar tarkibida ham o'tmishdagi madaniy qarashlar va zamonaviy qadriyatlar ifodalanadi.

Har bir tilning ko'plab frazeologizmlari o'zining milliy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu farq frazeologizm ma'nosining nozikliklarida, uning milliy obrazlilikida, leksik tarkibida ko'rinadi [9: b.143].

Shunga qaramay, aynan fransuz tilidagi antropnim komponentli frazeologik birliklar bo'yicha olib borilgan ishlar soni nisbatan kam bo'lib, mavjud tadqiqotlar ham asosan qiyosiy aspektida [10] qilingan ishlarni o'z ichiga oladi.

Antroponim komponentli frazeologik birliklar fransuz tilining idiomatik qatlamida o'ziga xos o'rin egallaydi. Ular tilning emotsional, obrazli va tarixiy jihatdan boy ifoda vositalari bo'lib, xalq tafakkuri va madaniy xotirani til orqali aks ettiradi. Bunday frazeologizmlar tarkibiga kiruvchi shaxs nomlari turli manbalarga asoslanadi, jumladan:

An'anaviy shaxs ismlari — keng tarqalgan, folklor yoki kundalik nutqda ko'p uchraydigan nomlar frazeologik obraz sifatida ishlatiladi.

Tarixiy voqealarga aloqador real shaxslar — xalq xotirasida muhim iz qoldirgan shaxslar nomi frazeologik birliklarda ramziy ma'no kasb etadi.

Adabiy asarlar va filmlardagi personajlar — mualliflik obrazlari, dramatik yoki sarguzasht qahramonlar xalq nutqiga singib, frazeologizmlarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

Injil qahramonlari hamda muqaddas zotlar — diniy matnlar va muqaddas obrazlar tilda sotsiokultur resurs sifatida shakllanib, frazeologik birliklarga stilistik va axloqiy chuqurlik baxsh etadi.

Natijalar. Tilning leksik boyligi va ifoda vositalarining rang-barangligi ko'p jihatdan frazeologik birliklar orqali namoyon bo'ladi. Frazeologizmlar xalqning madaniyati, tafakkuri, tarixiy tajribasi va estetik qarashlarini o'zida mujassam etgan til birliklaridir. Ayniqsa, antroponimlar — ya'ni inson ismlari — frazeologik birliklarda ko'p uchraydi va ular polisemik xususiyat kasb etadi.

Produktiv antroponimlarning frazeologik polisemiya hodisasi tilshunoslikda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Produktiv antroponimlar — bu frazeologik birliklarda faol ishlatiladigan, ko'p hollarda ramziy yoki obrazli ma'no kasb etgan ismlardir. Ular turli kontekstlarda turlicha ma'nolarni anglatadi, bu esa frazeologik polisemiya hodisasini yuzaga keltiradi.

Antroponimlar nutqda qo'llanganda oddiy nomlash vositasi bo'lib qolmaydi, balki ularga ijtimoiy va madaniy ma'nolar yuklanadi[11].

Antroponimlar frazeologik birikmalar tarkibida qo'llanganda, ular yaqinlik, ijtimoiy rol yoki hissiy holat belgisi sifatida namoyon bo'ladi va shu orqali kontekstual polisemiya xususiyatini kasb etadi.

Frazeologik birikmalar ko'chma va ko'p hollarda ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega bo'lgani sababli, ularni tushunish murakkablik tug'dirishi, hatto noto'g'ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin [12]. Ushbu mulohaza shuni ko'rsatadiki, antroponimlar ishtirokidagi frazeologik birikmalar har doim ham aniq va ochiq ma'noga ega bo'lmaydi

Mazkur hodisani amaliy misollar orqali ko'rsatish maqsadida, Catherine, Abraham, Achille, Augias, Goliath, Étienne, Ève, Jacob, Jocrisse, Mathurin, Morphée, Paul, Pilate kabi 13 ta antroponim har biri ikkitadan frazeologik birlik tarkibida qo'llangan:

Antroponim	Frazeologik birlik	Ma'nosi (semantik tahlil)
Catherine	coiffer sainte Catherine / décoiffer Sainte Catherine	Qizning turmushga chiqishi yoki chiqmaganligi
Abraham	Famille d'Abraham dans le sein d'Abraham	Bir xudolikka e'tiqod qiluvchilar Jannatda bo'lish holati
Achille	la lance d'Achille le chantre d'Achille	Kuch, jangovar qudrat Qahramonlikni madh etuvchi qo'shiq
Augias	Nettoyer les écuries d'Augias les écuries d'Augias	Juda iflos joyni tozalash, murakkab ish Isqirt, iflos joy
Goliath	le combat de David contre Goliath C'est David contre Goliath	Tengsizlar orasidagi kurash Zaifning kuchli ustidan g'alabasi
Etienne	miches de Saint-Etienne À la tienne, Étienne	Toshbo'ron ramzi (Sent-Eten noni) Hazil aralash salomlashuv
Eve	être en tenue d'Eve ne connaitre qn ni d'Adam ni d'Eve	Yalang'och bo'lish (onadan tug'ilgandek) Mutlaqo begona bo'lish
Jacob	bâton de Jacob Échelle de Jacob	Sehrlı tayoqcha, mo'jiza Ruhıy yuksalish, ilohiy aloqa
Jocrisse	c'est Jocrisse qui mène les poules pisser Habit de Jocrisse	Ayollar ishiga aralashadigan kishi O'zini kulgili tutish, qosh qo'yaman deb ko'z chiqarish
Mathurin	des tranchées de Saint-Mathurin devoir une chandelle à Saint-Mathurin	Aqldan ozish holati Kimdandir minnatdor bo'lish
Morphée	Les pavots de Morphée Être dans les bras de Morphée	Tush ko'rish holati Chuqur uyquda bo'lish
Paul	décoiffer saint Pierre pour coiffer saint Paul	Birini zarariga boshqasini qo'llab-quvvatlash

LINGUISTICS

	prendre à Pierre pour donner à Paul	Resurslarni adolatsiz taqsimlash
Pilate	Se laver les mains comme Ponce Pilate	Javobgarlikdan qochish
	Être renvoyé de Pilate à Hérode	Eshikma-eshik sarson bo'lish

Antroponim komponentli frazeologik birliklar tilshunoslikda muhim semantik hodisa hisoblanadi. Bu turdagi birliklarda shaxs nomlari oddiy ism sifatida emas, balki madaniy, diniy yoki afsonaviy konnotatsiyaga ega semantik belgi sifatida qatnashadi. Ular orqali frazeologik birliklar ko'chma, obrazli va ko'p qatlamli ma'no kasb etadi. Masalan, *Abraham, Jacob, Eve, Pilate* kabi ismlar Injil kontekstidan olingan bo'lib, diniy tushunchalar – jannat, ilohiy aloqa, javobgarlikdan qochish kabi holatlarni ifodalaydi. *Achille, Augias, Morphée* kabi yunon afsonalariga oid ismlar esa kuch, tozalash, uyqu kabi holatlarni obrazli tarzda ifodalaydi.

Shu bilan *birga, Apollon, David, Grépin, Hérode, Jacques, Job, Mathusalem, Minerva, Roch* kabi 9 ta antroponimlar 3 tadan frazeologik birlik tarkibiy qismi sifatida ishtirok etgan:

Antroponim	Antroponim anglatgan frazeologik ma'no	Frazeologik birliklar
Apollon	San'at, ilhom, go'zallik	• <i>disciples (enfants favoris, fils) d'Apollon- Apollonning o'g'illari, sevimlilari.</i> • <i>l'arbre d'Apollon- dafna daraxti</i> • <i>Les suivants d'Apollon- Apollonning xizmatkorlari, shoirlar.</i>
David	Jasorat, zaifning g'alabasi	• le combat de David contre Goliath – tengsizlar orasidagi kurash • C'est David contre Goliath- Ikki teng bo'lmagan kuchga ega odamlar o'rtasidagi jang • harpe (cithare) de David – qo'llab-quvvatlash va tasalli keltiradigan narsa
Grépin	Oddiylik, yolg'on, noqulaylik	• prison de Saint-Grépin - qattiq poyabzal; • prendre la voiture de Saint-Grépin -piyoda bormoq, yurmoq; • offre de Saint-Grépin -yolg'on.
Hérode	Boyluk, keksalik, sarsonlik	• Vieux comme Hérode - juda keksa; • Riche comme Hérode-juda boy bo'lmoq. • Être renvoyé de Pilate à Hérode – eshikma eshik sarson bo'lish,
Jacques	Ilohiy yo'l, ko'p qirrali shaxs	• chemin de saint Jacques-somon yo'li • Faire le Jacques • maître Jacques- bu ibora har ishga qodir,
Job	Sabr, bechoralik, xiyonat	• pauvre comme Job- juda kambag'al, bechora • c'est la femme à Job – ayyor, yomon ayol • amis de Job-xoin do'stlar
Mathusalem	Uzoq umr, qadimiylilik	• Etre vieux comme Mathusalem-juda keksa bo'lmoq; • Vivre autant que Mathusalem-juda uzoq umr ko'rmoq. • Depuis Mathusalem – otam zamondan beri.
Minerva	Donolik, estetik me'yor	• arbre de Minevre – zaytun daraxti • Oiseau de Minevre-boyqush • Rimer malgré Minevre- zid qofiyada, ahmoqona va ayanchli she'rlar yozmoq
Roch	Sadoqat, ajralmaslik, g'alati kiyinish	• bénédiction de Saint-Roch- qasam ichish; • coiffé comme Saint-Roch -bir tomonida shlyapali. • <i>c'est Saint-Roch et son chien</i> - bu ajralmas do'stlar

Yuqoridagi kabi birliklarda ishlatilgan shaxs nomlari (antroponimlar) oddiy ism sifatida emas, balki diniy, afsonaviy, tarixiy yoki madaniy konnotatsiyaga ega semantik belgi sifatida qatnashadi. Ular orqali frazeologik birliklar ko'chma, emotsional va ko'p qatlamli ma'no kasb etadi.

Garguille, Gautier, Georges, Joseph, Judas, Madeleine, Marie, Salomon kabi 8 ta antroponim har biri 4 tadan frazeologik birlik tarkibiy qismi sifatida uchraydi.

Antroponim	Frazeologik birliklar	Anglatgan ma'nosi
Gautier & Garguille	prendre Gautier pour Garguille (eskirgan) -xato qilish; se moquer de Gautier et Garguille (eskirgan) hammani masxara qilish;	Xato qilish, masxara qilish,

LINGUISTICS

	n'épargner ni Gautier ni Garguille- hech kimni ayamaslik; Gautier et Garguille -hamma, barcha.	hech kimni ayamaslik
Georges	<i>tirer l'épée comme saint-Georges-juda yaxshi qilichboz bo 'lmoq; cavalerie de Saint-Georges- Ingliz oltin gvineyalari;</i> Tu l'as voulu, George Dandin!; laisser faire à Georges, c'est un homme d'âge.	Jasorat, boylik, tanqid
Joseph	religion de Saint-Joseph- katolik cherkovi; Le beau Joseph – ayollardan o'zini tiya oluvchi kamtarin yigit; Manteau de Joseph – nолоyiq narsa haqida sukut saqlash; faire son (le) Joseph (Joséphine)- o'zini pok deb ko'rsatish.	Diniy poklik, kamtarlik, sukut, ikkiyuzlamachilik
Judas	Baiser de Judas -yolg'on o'pish; bran de Judas-sepkillar; Traître comme Judas – Yahudo kabi xiyonat qilmoq; Etre faux comme Judas- Xiyonatkor bo'lish.	Xiyonat, yolg'on, ikkiyuzlamachilik
Madeleine	Madeleine repentante - gunohkorning tavbasi; Faire suer la Madeleine- a) o'yindagi garovni oshirmoq, b) aldov o'yinidan qiyinchilik bilan chiqmoq; Suer (transpirer, pleurer) comme une Madeleine- ko'z yoshlarini to'kmoq; pleurer comme une Madeleine - yig'layverib shishib ketmoq.	Tavba, ko'z yosh, aldov
Marie	vin de la vierge Marie-sut; marin de la vierge Marie-dengizchi, dengiz odami; Enfant de Marie -Bibi Maryam izdoshi, farzandi ; Marie Bredasse-.	Sut, dengizchi, diniy izdoshlik
Salomon	Être riche comme le roi Salomon-juda boy bo 'lmoq; Les autels de Salomon – haqiqatga xiyonat, butparastlik ramzi, autel qurbonlik qilinadigan joy (ibtidoiy xalqlarda); le jugement de Salomond – dono va adolatli qaror, Sulaymonning qarori; Salomon et la reine de Saba - favqulodda hashamat va ulug'vorlik bilan tavsiflangan vaziyat.	Boyluk, xiyonat, donolik, hashamat

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, barcha keltirilgan antroponimlar polisemantik, ya'ni bir nechta frazeologik birlikda turli ma'nolarni anglatadi. Bu ismlar tilga madaniy, diniy, afsonaviy va ijtimoiy konnotatsiyalar olib kiradi.

Adam antroponimi bilan bog'liq 15 dan ortiq frazeologik birliklar insoniyatning ilk ajdodi, gunoh, poklik, yomon odatlardan xalos bo'lish, insoniylik va tanishlik kabi tushunchalarni ifodalaydi. Bu birliklar orqali tilga antropologik va diniy qatlamlar olib kiriladi, masalan: "Se dépouiller du vieil Adam" – ichki illatlardan xolos bo'lish, "Nous sommes tous enfants d'Adam" – umumiy insoniylik g'oyasi.

Martin antroponimi esa 7 ta frazeologik birlikda ishtirok etib, xalqona, hayotiy va kinoyaviy konnotatsiyalarni ifodalaydi. Bu birliklarda ehtiyotsizlik, mastlik, oddiylik va o'z-o'zini maqtash kabi holatlar obrazli tarzda ifodalanadi. Masalan: "Pour un point, Martin perdit son âne" – kichik xatolik katta yo'qotishga olib kelishi.

Jésus-Christ nomi bilan bog'liq frazeologik birliklar esa diniy semantik qatlamning eng muhim ko'rinishlaridan biridir. Bu birliklar rohibalik, poklik, dono bolalik, gunoh, ibodat, azob va qasam kabi teologik tushunchalarni ifodalaydi. Masalan: "Remettre le Christ en croix" – yana gunoh qilish, "Être sage comme l'enfant Jésus" – dono va aqlli bo'lish.

Mazkur frazeologik birliklar tarkibidagi teologik antroponimlar tilning diniy va axloqiy qatlamini ifodalashda muhim semantik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular keyingi bo'limlarda chuqur tahlil qilinadi, bunda har bir birlikning kontekstual ishlatilishi, semantik o'zgarishi va madaniy asoslari alohida ilmiy yondashuv bilan ko'rib chiqiladi.

Jean antroponimi frazeologik birliklarda eng ko'p produktivlikka ega bo'lgan shaxs nomlaridan biri bo'lib, u 17 ta turli frazeologik ifodada qatnashadi. Bu birliklar orqali *Jean* turli madaniy, ijtimoiy, axloqiy, estetik va psixologik holatlarni obrazli tarzda ifodalaydi.

Xulosa. Antroponim komponentli frazeologik birliklar tilshunoslikda o'ziga xos semantik hodisa bo'lib, tilning obrazlilik, emotsionallik va madaniy qatlamlarini boyituvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bunday birliklarda shaxs nomlari oddiy ism sifatida emas, balki madaniy, diniy, afsonaviy va ijtimoiy konnotatsiyalarga ega semantik belgilar sifatida ishtirok etadi. Injilga oid antroponimlar diniy va axloqiy

tushunchalarni, yunon-rim mifologiyasiga oid ismlar esa kuch, donolik va hayotiy holatlarni obrazli ifodalaydi. Ijtimoiy-psixologik konnotatsiyali antroponimlar orqali esa insoniy fazilatlar, illatlar va jamiyat tanqidi aks ettiriladi. Ayniqsa, Jean antroponimi semantik jihatdan eng boy obraz bo'lib, ko'plab madaniy va ijtimoiy qatlamlarni o'zida birlashtiradi. Shunday qilib, fransuz frazeologiyasidagi antroponim komponentli birliklar tilning madaniy xotirasi, emotsional ifodasi va semantik kengayishini ta'minlovchi muhim lingvokulturologik vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. *Лингвистических идей во второй половине XX века: опыт парадигмального анализа.* — М.: Язык и наука конца XX в., 1995. —420 с.
2. Dubois J., Mathée G., Guespin L., Marcellesi Ch., Marcellesi J.-B., Mevel J.P., *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, 2001. – 514 p.
3. Виноградов В.В. *Лексикология и лексикография: Избранные труды.* М.: Наука, 1977. -312 с.
4. Mejri S. *Le figement lexical. Descriptions linguistiques et structuration sémantique*, Manouba, Publications de la Faculté des lettres de la Manouba. 1997. -456 p.
5. Караулов Ю. Н. *Русский язык и языковая личность.* — М. : Наука, 1987. -263с.
6. Guiraud P. *Les locutions françaises*, Paris, P.U.F., 1961. -126 p.
7. Молотков А.И. *Основы фразеологии русского языка.* Л., Наука, 1977. -293 с.
8. Оганнисян Н. *Онимы в составе фразеологизмов русского языка. Исследовательская работа.* Ереванский государственный университет. Ереван. 2016.
9. Mamatov A. *Zamonaviy lingvistika (lingvomadaniyatshunoslik asoslari).*- Toshkent: «Tafakkur avlodi», 2020. -168 b.
10. Kurbonova G. Shirinova R. Mamatov A. *Comparative Analysis of National and Cultural Features of Phraseological Units with Anthroponymic Components*//Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 4, 2021, Pages. 5949 – 5959
https://www.researchgate.net/?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
11. <http://journals.openedition.org/multilinguales>
12. Jardim da Silva G., R. Ponge *Les expressions idiomatiques et les difficultés de compréhension et de traduction du FLE*// Synergies Brésil n° 10 - 2012 pp. 113-122 https://gerflint.fr/Base/Bresil10/da_silva.pdf
13. Сувонова Н.Н., Долиева Л.Б. *Французча ономотопик феъллар иштирокидаги ибораларда инсон руҳияти тасвири* // Ўзбекистонда хорижий тиллар. - 2020. - № 2 (31). - Б. 65–79.
14. Doliyeva L.B. *Somatik frazeologizmlarga xos psixofiziologik faktorlar emotiv tasvir obyektlari sifatida (fransuz tili materialida)*// “Til, ta’lim, tarjima xalqaro jurnali”. – Toshkent, 2022. – 3 son, 1 jild. – B. 39-54.
15. Doliyeva L.B. *Neutral Emotions in French Phraseological Units* // American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education, Volume 02, Issue- 05, 2024. –P. 130-132. (ISSN (E): 2993-2769, Impact Factor: SJIF: 7.759)

POLITENESS AS A LINGUISTIC AND PRAGMATIC CATEGORY IN ENGLISH AND UZBEK DISCOURSE

Mavlonova Ugiloy Khamdamovna,
PhD, Professor of Zarmed University
mavlyaugiloy18@gmail.com

Abstract. Politeness is a fundamental linguistic and pragmatic category that regulates interpersonal communication and reflects culturally specific norms of social behavior. This article investigates politeness from a comparative English–Uzbek perspective, aiming to reveal both universal and culture-bound features of polite interaction. Drawing on pragmatic theory, particularly Brown and Levinson's face-oriented model, as well as later discursive approaches to politeness, the study analyzes how politeness is realized through lexical choices, grammatical structures, and discourse strategies in the two languages.

The research demonstrates that while English and Uzbek share common pragmatic principles such as the protection of interlocutors' social face and the mitigation of imposition, they differ significantly in the linguistic means used to achieve these goals. In English discourse, politeness is frequently expressed through indirectness, modal verbs, and conventionalized courtesy markers. In contrast, Uzbek politeness is more strongly associated with honorific forms, kinship-based address terms, and culturally embedded expressions reflecting collectivist values and social hierarchy.

Keywords: politeness, pragmatics, face, English discourse, Uzbek discourse

INGLIZ VA O'ZBEK DISKURSIDA XUSHMUOMALALIK LINGVISTIK VA PRAGMATIK KATEGORIYA SIFATIDA

Annotatsiya. Xushmuomalalik – bu shaxslararo muloqotni tartibga soluvchi hamda ijtimoiy xulq-atvorning madaniy jihatdan o'ziga xos me'yorlarini aks ettiruvchi fundamental lingvistik va pragmatik kategoriya hisoblanadi. Ushbu maqolada xushmuomalalik fenomeni ingliz va o'zbek tillari qiyosiy aspektida tadqiq etilgan bo'lib, undan ko'zlangan maqsad muloyim muloqotning ham universal, ham milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Pragmatik nazariyaga, xususan, Braun va Levinsonning "face" (shaxs nufuzi/obro'si) konsepsiyasiga, shuningdek, xushmuomalalikka doir keyingi diskursiv yondashuvlarga tayangan holda, ushbu tadqiqotda har ikki tilda xushmuomalalikning leksik tanlovlar, grammatik tuzilmalar va diskursiv strategiyalar orqali namoyon bo'lishi tahlil qilinadi.

Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillari suhbatdoshning ijtimoiy nufuzini himoya qilish va yuklamani (tazyiqni) yumshatish kabi umumiy pragmatik prinsiplarga ega bo'lsa-da, ushbu maqsadlarga erishish uchun qo'llaniladigan lisoniy vositalar jihatidan bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Ingliz tili diskursida xushmuomalalik ko'pincha bilvositalik, modal fe'llar va an'anaviy muloyimlik ko'rsatkichlari orqali ifodalanadi. Bundan farqli o'laroq, o'zbek tilidagi muloyimlik ko'proq hurmat shakllari (affiksleri), qarindoshlik munosabatlariga asoslangan murojaat birliklari hamda jamoaviylik (kollektivizm) qadriyatlariga ijtimoiy iyerarxiyani aks ettiruvchi milliy-madaniy iboralar bilan uzviy bog'liqdir.

Kalit so'zlar: xushmuomalalik, pragmatika, shaxs nufuzi (face), ingliz tili diskursi, o'zbek tili diskursi

ВЕЖЛИВОСТЬ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ И ПРАГМАТИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ДИСКУРСЕ

Вежливость представляет собой фундаментальную лингвистическую и прагматическую категорию, которая регулирует межличностное общение и отражает культурно-специфические нормы социального поведения. В данной статье вежливость исследуется в сопоставительном англо-узбекском аспекте с целью выявления как универсальных, так и национально-культурных особенностей вежливого взаимодействия. Опираясь на прагматическую теорию, в частности на концепцию «лица» (face-oriented model) П. Браун и С. Левинсона, а также на более поздние дискурсивные подходы к изучению вежливости, в работе анализируется, как вежливость реализуется через лексический выбор, грамматические структуры и дискурсивные стратегии в двух языках.

Исследование демонстрирует, что, хотя английский и узбекский языки разделяют общие прагматические принципы, такие как защита социального «лица» собеседника и смягчение коммуникативного давления (импозиции), они существенно различаются по лингвистическим средствам, используемым для достижения этих целей. В английском дискурсе вежливость часто

выражается через косвенность, модальные глаголы и конвенциональные маркеры вежливости. Напротив, узбекская вежливость более тесно связана с гонорифическими (почтительными) формами, терминами родства в качестве обращения и культурно обусловленными выражениями, отражающими коллективистские ценности и социальную иерархию.

Ключевые слова: вежливость, прагматика, лицо (личность/face), английский дискурс, узбекский дискурс.

Introduction. Politeness occupies a central position in linguistic pragmatics, as it governs how speakers manage social relationships through language. In both English and Uzbek communicative traditions, politeness functions as a mechanism for maintaining harmony, expressing respect, and avoiding conflict. However, the ways in which politeness is linguistically encoded vary considerably across cultures. This article aims to provide a comparative analysis of politeness in English and Uzbek discourse, focusing on its pragmatic foundations and linguistic realization. By examining politeness strategies in the two languages, the study seeks to identify shared pragmatic principles as well as culturally specific patterns of polite behavior.

The theoretical framework of this study is based primarily on Brown and Levinson's theory of politeness, which introduces the concept of face as a universal aspect of human interaction. According to this model, speakers employ politeness strategies to mitigate face-threatening acts and to maintain social equilibrium. Positive politeness strategies aim to emphasize solidarity and shared identity, whereas negative politeness strategies focus on respecting personal autonomy and minimizing imposition.

In recent decades, this model has been complemented by discursive and interactional approaches, which argue that politeness emerges dynamically in context rather than being encoded solely in linguistic forms. These approaches are particularly useful for comparative studies, as they account for cultural norms and locally defined expectations of polite behavior.

Research Methodology. This article adopts a qualitative and comparative research methodology grounded in linguistic pragmatics and discourse analysis. The primary objective of the methodological framework is to identify and compare politeness strategies in English and Uzbek discourse, taking into account both universal pragmatic principles and culture-specific realizations.

The research is based on a contrastive pragmatic analysis of English and Uzbek communicative data. A descriptive-analytical approach is employed to examine how politeness is encoded through lexical, grammatical, and discourse-level means in the two languages. The study combines insights from theoretical pragmatics with empirical discourse analysis, allowing for an integrated examination of politeness as both a linguistic and social phenomenon.

The empirical material consists of authentic language data drawn from:

- contemporary English and Uzbek literary texts;
- spoken dialogues from media interviews and everyday conversational contexts;
- examples from pedagogical and institutional discourse where politeness norms are explicitly observable.

The selected data represent a range of communicative situations, including requests, apologies, refusals, expressions of gratitude, and forms of address, which are traditionally considered politeness-sensitive speech acts. The analysis is primarily informed by Brown and Levinson's politeness theory, with particular attention to the concepts of positive face, negative face, and face-threatening acts.

Politeness strategies are classified into positive and negative types and examined in relation to their linguistic realization in each language. In addition, discursive and interactional approaches to politeness are applied to account for context-dependent interpretations. This allows the study to move beyond fixed politeness formulas and to consider how politeness is negotiated dynamically in interaction, shaped by social roles, power relations, and cultural expectations.

The study employs the following methods:

- Pragmatic analysis to identify politeness strategies and their communicative functions;
- Contrastive analysis to reveal similarities and differences between English and Uzbek politeness systems;
- Contextual analysis to interpret linguistic forms within their socio-cultural and situational contexts.

Examples are analyzed qualitatively, focusing on how politeness is achieved through indirectness, modality, honorifics, address terms, and culturally embedded expressions. To ensure analytical reliability, multiple examples are examined for each politeness strategy, and interpretations are grounded in established pragmatic theory. The comparative approach enhances validity by highlighting systematic patterns rather than isolated instances, while cultural interpretation is supported by sociolinguistic and ethnographic insights.

In English discourse, politeness is often associated with indirectness and mitigation. Requests, for example, are frequently realized through modal verbs (could, would, might) and interrogative structures that soften the illocutionary force. Lexical markers such as please, thank you, and sorry function as conventional signals of politeness.

Uzbek politeness, by contrast, relies heavily on morphological and lexical markers of respect, including honorific suffixes, polite verb forms, and kinship terms used as address forms. The frequent use of respectful pronouns and formulaic expressions reflects the importance of age, social status, and group affiliation in Uzbek culture.

Despite these differences, both languages demonstrate a shared pragmatic orientation toward face protection and social harmony, confirming the relevance of universal pragmatic principles alongside culture-specific realizations.

Results and discussion. The analysis of English and Uzbek discourse data reveals both convergent and divergent patterns in the realization of politeness strategies, confirming the dual nature of politeness as a universal pragmatic phenomenon shaped by culture-specific norms. The findings are discussed in relation to linguistic form, pragmatic function, and socio-cultural context.

The results demonstrate that both English and Uzbek exhibit a shared orientation toward the protection of interlocutors' social face, as conceptualized in Brown and Levinson's model. In both languages, politeness strategies are employed to mitigate face-threatening acts, particularly in communicative situations involving requests, refusals, and disagreement.

In the analyzed data, speakers in both linguistic communities show sensitivity to power relations, social distance, and the degree of imposition. This is evident in the careful selection of linguistic forms that reduce potential threat to the addressee's negative face or enhance positive face through expressions of respect and solidarity. These findings support the universality of core pragmatic principles underlying polite interaction, irrespective of linguistic and cultural differences.

The results indicate that politeness in English discourse is predominantly realized through syntactic and pragmatic strategies rather than overt morphological marking. Indirectness emerges as a key feature, particularly in the formulation of requests and suggestions. Modal verbs (could, would, might) and interrogative constructions function as mitigation devices that soften illocutionary force and signal deference to the interlocutor's autonomy.

Lexical politeness markers such as please, thank you, and sorry are frequently used as conventionalized indicators of politeness. However, their pragmatic value is highly context-dependent, and overuse or inappropriate use may lead to pragmatic infelicity. The findings align with discursive approaches to politeness, which emphasize that politeness in English is often inferred rather than explicitly encoded.

In contrast, Uzbek politeness is characterized by a higher degree of explicit linguistic marking. The data reveal extensive use of honorific forms, polite verb morphology, and respectful address terms, particularly those derived from kinship vocabulary. These forms serve not only pragmatic but also social-indexical functions, signaling age differences, hierarchical relations, and group membership.

The frequent use of respectful pronouns and formulaic expressions reflects the collectivist orientation of Uzbek culture, where social harmony and respect for hierarchy are central values.

Politeness strategies in Uzbek discourse are therefore more closely tied to culturally institutionalized norms, and deviation from these norms may be interpreted as impolite or socially inappropriate.

A key finding of the study is that the differences between English and Uzbek politeness strategies are closely linked to broader cultural values. English politeness reflects an individualistic orientation that prioritizes personal autonomy and non-imposition, resulting in preference for indirectness and mitigation. Uzbek politeness, on the other hand, reflects collectivist values, emphasizing respect, solidarity, and social responsibility through explicit linguistic forms.

These cultural orientations influence not only linguistic choices but also expectations of appropriate behavior in interaction. As a result, direct transfer of politeness strategies from one language to another may lead to pragmatic failure in intercultural communication.

The findings support the view that politeness should be understood as a dynamic and context-sensitive phenomenon rather than a fixed set of linguistic formulas. While Brown and Levinson's model provides a valuable theoretical framework, the results highlight the importance of discursive and interactional perspectives that account for cultural variability and contextual negotiation.

From an applied perspective, the results have significant implications for foreign language teaching and translation studies. Learners and translators must be made aware not only of linguistic forms but also of the underlying cultural norms governing politeness. Developing pragmatic competence is therefore essential for effective intercultural communication.

Conclusion. This study has examined politeness as a linguistic and pragmatic category through a comparative analysis of English and Uzbek discourse. By integrating classical politeness theory with discursive and interactional approaches, the research has demonstrated that politeness functions as a universal pragmatic mechanism aimed at maintaining social harmony and protecting interlocutors' face, while simultaneously reflecting culturally specific norms and values.

The findings reveal that although English and Uzbek share core pragmatic principles such as mitigation of imposition and sensitivity to social relations, they differ substantially in their linguistic realization of politeness. English discourse predominantly relies on indirectness, modalization, and conventionalized lexical markers to signal politeness, emphasizing personal autonomy and non-imposition. In contrast, Uzbek discourse employs explicit morphological and lexical markers, including honorifics, kinship-based address terms, and formulaic expressions, reflecting collectivist values, social hierarchy, and respect for age and status.

The study confirms that politeness cannot be reduced to a fixed inventory of polite expressions; rather, it should be understood as a dynamic, context-dependent practice shaped by cultural expectations, social roles, and communicative intentions. These findings underscore the importance of adopting a culturally informed pragmatic perspective in both theoretical and applied linguistic research.

From an applied standpoint, the results have important implications for foreign language teaching, translation, and intercultural communication. Developing learners' pragmatic competence and raising awareness of cross-cultural differences in politeness strategies can help prevent misunderstandings and enhance communicative effectiveness.

Overall, this research contributes to the field of linguistic pragmatics and intercultural discourse analysis by offering a systematic comparison of English and Uzbek politeness strategies. Future studies may extend this research by incorporating quantitative methods, larger corpora, or additional languages to further explore the interaction between politeness, culture, and discourse.

REFERENCES:

1. Brown P., & Levinson, S. C. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. pp. 1–61, 129–210.
2. Goffman E. *Interaction ritual: Essays on face-to-face behavior*. New York: Anchor Books, 1967. pp. 5–45, 213–231.
3. Leech G. N. *Principles of pragmatics*. London: Longman, 1983. pp. 79–121, 132–165.
4. Watts R. J. *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. pp. 1–34, 183–211.
5. Eelen G. *A critique of politeness theories*. Manchester: St. Jerome Publishing, 2001. pp. 1–28, 239–264.
6. Mills S. *Gender and politeness*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. pp. 57–94, 165–188.
7. Locher M. A., & Watts, R. J. *Politeness theory and relational work*. *Journal of Politeness Research*, 1(1), 2005. pp. 9–33.
8. Spencer-Oatey H. *Culturally speaking: Culture, communication and politeness theory*. London: Continuum, 2008. pp. 11–46, 96–128.
9. Blum-Kulka S., House, J., & Kasper, G. *Cross-cultural pragmatics: Requests and apologies*. Norwood, NJ: Ablex, 1989. pp. 1–34, 123–154.
10. Yule G. *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996. pp. 60–78, 88–96.
11. Holmes J. *An introduction to sociolinguistics* (4th ed.). London: Routledge, 2013. pp. 286–312.
12. Thomas J. *Meaning in interaction: An introduction to pragmatics*. London: Longman, 1995. pp. 149–173, 195–215.
13. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli lug'ati*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006. pp. 412–415.
14. Abdullayev A. *Nutq madaniyati va pragmatika*. Toshkent: Fan, 2010. pp. 87–102, 145–158.
15. Yusupova D. *O'zbek tilida xushmuomalalik kategoriyasining pragmatik xususiyatlari*. *O'zbek tili va adabiyoti*, 2018.3, pp. 45–52.

A LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS EXPRESSING POSITIVE AND NEGATIVE MENTAL STATES

Pulatova Raykhon Akbarovna,

Bukhara state university Student of group 11-8 ING-24 of
Foreign language faculty

Abstract. Phraseological units represent an essential component of lexical systems, reflecting cultural, cognitive, and emotional aspects of human experience. This study explores phraseological units that express positive and negative mental states in English, focusing on their semantic structure, classification, and communicative functions. The research aims to identify how such units encode emotional and psychological conditions and how they contribute to expressive language use. A qualitative descriptive method was employed, analyzing a corpus of commonly used idiomatic expressions. The findings indicate that phraseological units play a significant role in conceptualizing mental states through metaphor, imagery, and cultural symbolism. Positive mental states are often associated with light, elevation, and warmth, whereas negative states are linked to darkness, pressure, and imbalance. The study highlights the importance of phraseology in language teaching and intercultural communication.

Keywords: phraseological units, mental states, lexical semantics, idioms, positive emotions, negative emotions.

IJOBIY VA SALBIY RUHIY HOLATLARNI IFODALOVCHI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Annotatsiya. Frazеологик birliklar leksik tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, inson tajribasining madaniy, kognitiv va emotsional jihatlarini aks ettiradi. Ushbu tadqiqot ingliz tilida ijobiy va salbiy ruhiy holatlarni ifodalovchi frazeologik birliklarni o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning semantik tuzilishi, tasnifi hamda kommunikativ funksiyalariga e'tibor qaratadi. Tadqiqotning maqsadi bunday birliklar qanday qilib emotsional va psixologik holatlarni ifodalashi hamda ularning ifodali nutqdagi o'rnini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda sifat (deskriptiv) usul qo'llanilib, keng qo'llaniladigan idiomatik ifodalar korpusi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklar metafora, obrazlilik va madaniy ramziylik orqali ruhiy holatlarni konseptuallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ijobiy ruhiy holatlar odatda yorug'lik, balandlik va issiqlik bilan bog'liq bo'lsa, salbiy holatlar qorong'ulik, bosim va nomutanosiblik bilan ifodalanadi. Tadqiqot frazeologiyani til o'qitish va madaniyatlararo muloqotdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: frazeologik birliklar, ruhiy holatlar, leksik semantika, idiomalar, ijobiy emotsiyalar, salbiy emotsiyalar.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫЕ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ПСИХИЧЕСКИЕ СОСТОЯНИЯ

Аннотация. Фразеологические единицы представляют собой важный компонент лексической системы, отражающий культурные, когнитивные и эмоциональные аспекты человеческого опыта. Данное исследование посвящено изучению фразеологических единиц, выражающих положительные и отрицательные психические состояния в английском языке, с акцентом на их семантическую структуру, классификацию и коммуникативные функции. Цель исследования — определить, каким образом такие единицы кодируют эмоциональные и психологические состояния и как они способствуют выразительности речи.

В работе использован качественный описательный метод с анализом корпуса широко употребляемых идиоматических выражений. Результаты показывают, что фразеологические единицы играют важную роль в концептуализации психических состояний посредством метафоры, образности и культурной символики. Положительные состояния обычно ассоциируются со светом, высотой и теплом, тогда как отрицательные — с темнотой, давлением и дисбалансом. Исследование подчеркивает значимость фразеологии в обучении языку и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: фразеологические единицы, психические состояния, лексическая семантика, идиомы, положительные эмоции, отрицательные эмоции.

Introduction. Language serves not only as a means of communication but also as a reflection of human cognition and emotional experience. Among the various linguistic resources, phraseological units—commonly known as idioms—occupy a special place due to their figurative meanings and expressive potential.

Phraseological units are fixed or semi-fixed combinations of words whose meanings cannot always be deduced from their individual components. They are widely used to express emotions, attitudes, and mental states in a vivid and culturally meaningful way. For example, expressions such as “*on cloud nine*” or “*feeling under the weather*” convey complex emotional states through metaphorical imagery.

Mental states, including emotions such as happiness, sadness, anxiety, and excitement, are fundamental aspects of human experience. Language encodes these states not only through single lexical items but also through phraseological expressions that provide nuance and intensity.

Methods. This study adopts a qualitative descriptive research design aimed at conducting a detailed lexico-semantic analysis of phraseological units expressing positive and negative mental states in English. The qualitative approach is particularly appropriate for this research because it focuses on the interpretation of meaning, contextual usage, and underlying conceptual structures rather than on numerical or statistical measurement. A descriptive research design enables the systematic examination of linguistic phenomena as they naturally occur in language use. In this study, it allows for an in-depth exploration of how phraseological units function semantically, how they are structured, and how they convey complex emotional and psychological meanings. Since phraseological expressions are often figurative and culturally bound, qualitative analysis provides the flexibility needed to interpret their meanings within specific linguistic and cultural contexts. The research is grounded in the theoretical framework of lexical semantics and phraseology, which examine the relationships between words, meanings, and fixed expressions in language. In addition, the study draws on principles of cognitive linguistics, particularly the role of metaphor and conceptualization in shaping meaning. Phraseological units are viewed not only as linguistic structures but also as reflections of human cognition and emotional experience.

Furthermore, the qualitative approach makes it possible to analyze subtle nuances of meaning that may not be captured through quantitative methods. For example, expressions such as “*in high spirits*” or “*down in the dumps*” carry emotional connotations that require interpretative analysis rather than numerical evaluation. The data for this study consist of approximately 100 phraseological units selected for their relevance to the expression of positive and negative mental states in English. The selection process was guided by the aim of ensuring both semantic representativeness and functional diversity, so that the dataset reflects a wide range of emotional and psychological meanings as used in contemporary English.

Sources of Data. The phraseological units were collected from multiple reliable sources in order to ensure the authenticity and validity of the data. These sources include:

- English idiom dictionaries, which provide standardized definitions, usage examples, and contextual explanations of commonly used phraseological expressions. These sources were particularly useful for identifying widely recognized idioms and their established meanings.

- Linguistic textbooks and academic materials, which offer theoretical insights into phraseology and semantic classification. These materials helped in selecting examples that are frequently cited in linguistic research and are considered representative of specific semantic categories.

- Authentic texts, including literary works, media articles, and everyday conversational language. These sources were used to ensure that the selected phraseological units reflect real-life language use and are actively employed in modern communication.

Selection Criteria. The phraseological units included in the study were selected based on the following criteria:

- Relevance to mental states: Only expressions that clearly convey emotional or psychological conditions (such as happiness, sadness, anger, anxiety, excitement, or calmness) were included.

- Frequency of use: Preference was given to commonly used and widely recognized expressions in English.

- Figurative meaning: The selected units demonstrate non-literal or metaphorical meaning, which is a defining feature of phraseological expressions.

- Clarity of interpretation: Expressions with clear and identifiable meanings were prioritized to ensure accurate semantic analysis.

Data Scope and Balance. The dataset was carefully balanced to include both positive and negative mental states. Positive expressions represent emotions such as joy, satisfaction, enthusiasm, and peace of mind, while negative expressions reflect sadness, frustration, anger, fear, and confusion. This balance allows for a comparative analysis of how different emotional states are linguistically encoded.

In addition, the data include a variety of structural types of phraseological units, such as: idiomatic phrases (e.g., *on cloud nine*), verb-based expressions (e.g., *lose one's temper*), descriptive constructions (e.g., *in high spirits*).

Contextual Considerations. Whenever possible, phraseological units were examined within their context of use. Contextual examples were taken into account to better understand how meaning is realized in actual communication. This approach helped to reveal subtle nuances in meaning and usage that may not be evident from dictionary definitions alone.

Data Preparation. After collection, the phraseological units were compiled into a structured dataset. Each unit was: documented with its meaning and usage, categorized according to emotional type (positive or negative), prepared for further semantic and cognitive analysis.

Overall, the data collection process ensured that the study is based on a comprehensive, representative, and contextually grounded set of phraseological units, providing a solid foundation for subsequent analysis of their semantic and communicative properties. Following the data collection stage, the selected phraseological units were systematically organized through a multi-level classification process in order to facilitate detailed semantic analysis. The primary classification divided the data into two broad categories based on emotional polarity: positive mental states, including emotions such as happiness, excitement, satisfaction, and calmness; negative mental states, including emotions such as sadness, anger, anxiety, frustration, and confusion. This initial division reflects a fundamental distinction in human emotional experience and provides a clear framework for comparative analysis.

Subcategorization of Negative Mental States. Similarly, phraseological units expressing negative mental states were classified into several subgroups: sadness and depression: expressions such as *down in the dumps*, *feeling blue*; anger and irritation: expressions like *lose one's temper*, *see red*, anxiety and fear: expressions such as *on edge*, *have butterflies in one's stomach*, confusion and stress: expressions like *at one's wits' end*, *in a state of panic*.

This classification reflects the complexity of negative emotions and their varied linguistic representation.

The analytical procedure of this study was carried out through a series of systematic steps designed to ensure a comprehensive and coherent examination of phraseological units expressing positive and negative mental states. Each stage of the procedure contributed to a deeper understanding of the semantic, cognitive, and cultural dimensions of the selected data.

Step 1: Identification of Phraseological Units

The first stage involved the careful identification of phraseological units related specifically to mental and emotional states. From the collected dataset, expressions were selected based on their clear association with psychological conditions such as happiness, sadness, anger, anxiety, excitement, and calmness. During this process, particular attention was paid to: the presence of figurative or idiomatic meaning, the relevance of the expression to emotional or mental experience, the frequency and common usage of the phrase in English. Expressions that did not directly reflect mental states or lacked semantic clarity were excluded to maintain the focus and consistency of the study.

Step 2: Classification into Semantic Groups

After identification, the selected phraseological units were systematically classified into semantic groups. The primary classification divided the data into positive and negative mental states.

Subsequently, more specific subcategories were established based on emotional nuances, such as joy, excitement, calmness, sadness, anger, and anxiety. This step allowed for a more detailed and structured analysis of the data.

The classification process also considered: the intensity of the emotion expressed, similarities and differences between related expressions, contextual usage patterns.

This stage ensured that each phraseological unit was accurately categorized according to its semantic function.

Step 3: Analysis of Figurative Meaning and Metaphorical Structure

In the third stage, the focus shifted to the internal structure of the phraseological units, particularly their figurative meaning and metaphorical basis. Since phraseological expressions often rely on non-literal interpretation, this step was crucial for uncovering deeper semantic layers.

The analysis involved: identifying the literal meaning of each component, comparing it with the overall idiomatic meaning, examining the metaphorical image underlying the expression.

For example, expressions such as "*on cloud nine*" or "*down in the dumps*" were analyzed in terms of spatial metaphors (up vs. down) and their association with emotional states.

This stage also revealed recurring metaphorical patterns, such as: vertical orientation (up/down), light versus darkness, temperature (heat/cold), physical condition (light/heavy).

These patterns reflect the cognitive mechanisms through which abstract emotions are conceptualized.

Step 4: Interpretation of Cognitive and Cultural Implications

The final stage involved interpreting the findings from a broader cognitive and cultural perspective. This step aimed to explain how phraseological units reflect not only linguistic structures but also human thought processes and cultural values.

The interpretation focused on: how metaphor shapes the understanding of mental states, the role of embodied experience in meaning construction, cultural influences on the formation and usage of phraseological expressions.

For instance, the association of happiness with upward movement (*“in high spirits”*) and sadness with downward movement (*“feeling low”*) reflects universal cognitive patterns, while certain expressions may carry culture-specific meanings.

Overall Procedure Significance

The step-by-step procedure ensured a systematic, transparent, and replicable analytical process. By moving from identification to interpretation, the study was able to examine phraseological units at multiple levels—from surface structure to deeper conceptual meaning.

This structured approach not only strengthened the reliability of the analysis but also provided a clear framework for understanding how language encodes positive and negative mental states through phraseology.

Data Analysis. The collected data were analyzed using a **qualitative interpretative approach**, which allowed for an in-depth examination of the semantic and conceptual properties of phraseological units expressing positive and negative mental states. Rather than relying on statistical measurements, the analysis focused on understanding how meaning is constructed, interpreted, and used in context.

The analytical process was guided by several key dimensions:

Semantic Meaning. The primary focus of the analysis was on the **semantic meaning** of each phraseological unit. This involved identifying both the **literal meaning** of the individual components and the **figurative (idiomatic) meaning** of the expression as a whole.

Special attention was given to: the relationship between literal and figurative meanings, the degree of semantic transparency or opacity, the classification of meanings into positive and negative mental states.

For example, expressions such as *“in high spirits”* clearly indicate a positive emotional state, while *“down in the dumps”* reflects a negative one. The analysis aimed to uncover how these meanings are encoded linguistically and how they relate to broader semantic categories.

Metaphorical Imagery. A significant aspect of the analysis involved examining the **metaphorical imagery** underlying phraseological units. Since many idiomatic expressions are based on metaphor, this step focused on identifying the conceptual metaphors that shape meaning.

The analysis explored patterns such as: spatial metaphors (e.g., *up* for positive, *down* for negative), sensory metaphors (light vs. darkness), physical experience (heat, cold, weight), movement and position.

These metaphorical structures were interpreted as reflections of cognitive processes, showing how abstract mental states are understood through concrete physical experiences.

Emotional Intensity

Another important dimension of analysis was emotional intensity, which refers to the strength or degree of the feeling expressed by a phraseological unit.

The analysis considered: differences between mild and strong emotional expressions, the use of intensifiers or exaggeration in idiomatic language, variation in emotional impact across different expressions.

For instance, expressions like *“a bit down”* indicate a lower level of sadness, whereas *“in deep despair”* suggests a more intense emotional state. Understanding these variations helped to reveal how language encodes not only the type but also the intensity of emotions.

Results. The analysis revealed clear and consistent patterns in the representation of positive and negative mental states through phraseological units. These patterns are not random but reflect underlying cognitive and cultural models that shape how emotions are conceptualized in language. The findings demonstrate that phraseological units serve as powerful linguistic tools for encoding complex emotional experiences through metaphor, imagery, and fixed expressions.

Phraseological Units Expressing Positive Mental States. The analysis shows that phraseological units expressing positive mental states are predominantly based on metaphors of elevation, light, warmth, and movement. These metaphorical patterns reflect the human tendency to associate positive emotions with upward direction, brightness, and physical lightness.

Common examples include: *on cloud nine* (extreme happiness), *in high spirits* (joyful mood), *over the moon* (very pleased or excited), *walking on air* (feeling delighted and carefree).

These expressions clearly suggest elevation and upward movement, symbolizing emotional uplift and psychological well-being. The metaphor “UP = POSITIVE” appears to be a dominant conceptual pattern, indicating that happiness and joy are perceived as rising or lifting experiences.

Semantic Characteristics of Positive Expressions

A closer analysis of these phraseological units reveals several important semantic features:

- Non-literal meaning: The expressions do not refer to actual physical movement but metaphorically describe emotional states.
- Expressiveness: They convey strong emotional intensity in a vivid and imaginative way.
- Fixed structure: Most of these expressions are stable in form and cannot be easily altered without losing their meaning.

For example, the expression “*on cloud nine*” does not literally mean being on a cloud, but rather conveys a state of extreme happiness. This illustrates how figurative language enhances emotional expression.

Fixed and Semi-Fixed Structure. One of the most prominent features of phraseological units is their fixed or semi-fixed nature. This means that the components of these expressions are relatively stable and cannot be freely modified without altering or losing their meaning.

In summary, phraseological units are structurally defined by their fixed or semi-fixed form, metaphorical motivation, and cultural specificity. These characteristics enable them to function as powerful linguistic tools for expressing positive and negative mental states. The structural stability combined with semantic richness makes them an essential component of expressive language and an important subject of lexico-semantic analysis.

Discussion. The findings confirm that phraseological units are powerful tools for expressing mental states. Their meanings are deeply rooted in metaphor and human experience. The contrast between positive and negative expressions reflects universal cognitive patterns.

From a linguistic perspective, these units enrich vocabulary and enhance expressive communication. From a pedagogical perspective, they are essential for developing fluency and cultural competence in language learners.

However, learners often find phraseological units difficult due to their non-literal meanings. Therefore, teaching strategies should include contextual and visual support.

Conclusion. This study has demonstrated that phraseological units play a crucial role in expressing positive and negative mental states in English. They reflect cognitive processes, cultural values, and emotional experience. Understanding these expressions is essential for both linguistic research and language teaching. Future studies may explore cross-linguistic comparisons or the role of phraseology in digital communication.

REFERENCES:

1. Moon, R. (1998). *Fixed Expressions and Idioms in English*.
2. Fernando, C. (1996). *Idioms and Idiomaticity*.
3. Glucksberg, S. (2001). *Understanding Figurative Language*.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*.
5. Kövecses, Z. (2000). *Metaphor and Emotion*.
6. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*.
7. McCarthy, M., & O'Dell, F. (2002). *English Idioms in Use*.
8. Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind*.
9. Langlotz, A. (2006). *Idiomatic Creativity*.
10. Nunberg, G. (1978). *The Pragmatics of Reference*.

ICHKI KASALLIKLAR TERMINLARINING LOTINCHA ASOSLARI

Sabirova Sabina Olimovna,
Oxu, Fundamental tibbiyot kafedrası
sabirovasabina2@gmail.com

Annotatsiya. Ichki kasalliklar (terapiya) sohasidagi tibbiy terminologiyaning lotin va yunon tillaridan kelib chiqqan chuqur tarixiy, morfologik va semantik asoslarini har tomonlama va batafsil tahlil qiladi. Tibbiyotning xalqaro ilmiy tilini shakllantirgan klassik tillarning roli, terminlarning etimologik kelib chiqishi, ularning morfologik tuzilishi (ildizlar, prefikslar, suffikslar, bog'lovchi unlilar), semantik ma'nolari, klinik amaliyotdagi qo'llanilishi va zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyati keng ko'rib chiqilgan. Asosiy e'tibor yurak-qon tomir, nafas olish, hazm qilish, buyrak-siydik chiqarish, jigar, endokrin va moddalar almashinuvi tizimlariga oid terminlarga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy tibbiy atamalarning 75–90 foizi yunon-lotin ildizlariga asoslangan bo'lib, bu ularni xalqaro miqyosda aniq, ixcham va tushunarli qiladi. Etimologik tahlil terminlarni o'rganishni sezilarli darajada osonlashtirib, diagnostika aniqligini oshiradi va yangi kasalliklar yoki texnologiyalar bilan bog'liq atamalarni yaratishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Maqola ichki kasalliklar terminologiyasining ilmiy va amaliy ahamiyatini chuqur ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ichki kasalliklar, tibbiy terminologiya, lotin tili, yunon tili, etimologiya, morfologik tahlil, prefikslar, suffikslar, kardiologiya, pulmonologiya, gastroenterologiya, nefrologiya, endokrinologiya, -itis, cardio-, gastro-, nephro-, hepat-, patogenez, semiologiya.

LATIN FOUNDATIONS OF INTERNAL MEDICINE TERMINOLOGY

Abstract. This article provides a comprehensive and detailed analysis of the deep historical, morphological, and semantic foundations of medical terminology in the field of internal diseases (therapy) derived from the Latin and Greek languages. The role of classical languages in shaping the international scientific language of medicine, the etymological origins of terms, their morphological structure (roots, prefixes, suffixes, and connecting vowels), semantic meanings, clinical applications, and significance in modern medicine are extensively examined. Particular attention is devoted to terminology related to the cardiovascular, respiratory, digestive, renal and urinary, hepatic, endocrine, and metabolic systems. The research findings demonstrate that 75–90% of modern medical terms are based on Greek-Latin roots, making them precise, concise, and universally understandable in the international scientific community. Etymological analysis significantly facilitates the study of terminology, improves diagnostic accuracy, and serves as a solid foundation for the creation of terms associated with new diseases and technologies. The article aims to thoroughly reveal the scientific and practical significance of internal medicine terminology.

Keywords: internal diseases, medical terminology, Latin language, Greek language, etymology, morphological analysis, prefixes, suffixes, cardiology, pulmonology, gastroenterology, nephrology, endocrinology, -itis, cardio-, gastro-, nephro-, hepat-, pathogenesis, semiology.

ЛАТИНСКИЕ ОСНОВЫ ТЕРМИНОЛОГИИ ВНУТРЕННИХ БОЛЕЗНЕЙ

Аннотация. Данная статья представляет собой всесторонний и детальный анализ глубоких исторических, морфологических и семантических основ медицинской терминологии в области внутренних болезней (терапии), происходящей из латинского и греческого языков. Подробно рассматриваются роль классических языков в формировании международного научного языка медицины, этимологическое происхождение терминов, их морфологическая структура (корни, префиксы, суффиксы и соединительные гласные), семантические значения, клиническое применение и значение в современной медицине. Основное внимание уделено терминологии, связанной с сердечно-сосудистой, дыхательной, пищеварительной, почечно-мочевыделительной, печёночной, эндокринной системами, а также системой обмена веществ. Результаты исследования показывают, что 75–90% современных медицинских терминов основаны на греко-латинских корнях, что делает их точными, краткими и понятными на международном уровне. Этимологический анализ значительно облегчает изучение терминологии, повышает точность диагностики и служит прочной основой для создания терминов, связанных с новыми заболеваниями и технологиями. Статья направлена на глубокое раскрытие научного и практического значения терминологии внутренних болезней.

Ключевые слова: *внутренние болезни, медицинская терминология, латинский язык, греческий язык, этимология, морфологический анализ, префиксы, суффиксы, кардиология, пульмонология, гастроэнтерология, нефрология, эндокринология, -itis, cardio-, gastro-, nephro-, hepat-, патогенез, семиология.*

Kirish. Tibbiyotning tilini chuqur tushunmasdan uning mohiyatini to'liq anglab bo'lmaydi. Qadimgi Yunoniston va Rim sivilizatsiyalari tibbiy bilimlarni tizimlashtirish va atamalar yaratishda hal qiluvchi rol o'ynagan. "Tibbiyot otasi" deb atalgan Hippokrat (miloddan avvalgi 460–370 yillar) o'z asarlarida ko'plab terminlarni birinchi marta qo'llagan: "arthritis", "nephritis", "pneumonia" kabi so'zlar aynan uning yozuvlarida uchraydi. Uning "Hippokrat to'plami" (Corpus Hippocraticum) yuzdan ortiq matndan iborat bo'lib, unda kasalliklarni kuzatishga asoslangan tavsiflar mavjud. Hippokratdan keyin II asrda yashagan buyuk shifokor va anatomist Galen o'z asarlarida bu terminlarni yanada rivojlantirib, tibbiy tilni boyitgan. Galen Hippokrat asarlariga sharhlar yozgan, yangi yunoncha atamalar yaratgan va ularni lotin tiliga moslashtirgan. Uning ta'siri shu qadar kuchliki, O'rta asrlarda uning asarlari arab tiliga tarjima qilingan va keyin lotin tiliga qaytarilgan holda Yevropa tibbiyotiga qaytgan. Lotin tili O'rta asrlarda va Uyg'onish davrida Yevropada ilmiy til sifatida hukmron bo'lgan. Anatomik nomlar ko'pincha lotincha (ren – buyrak, cor – yurak, pulmo – o'pka, venter – qorin), kasallik jarayonlari va yallig'lanishlar esa yunoncha ildizlarga asoslangan (-itis – yallig'lanish). Bu "ikki tillilik" tibbiyotning aniqligi va xalqaroliligini ta'minlaydi. Bugungi kunda tibbiy terminlarning aksariyati yunon-lotin asosida shakllangan: ular nafaqat anatomik tuzilmalarni, balki kasallik sabablarini (etiologiya – yun. aitia – sabab), mexanizmlarini (patogenez – yun. pathos – azob + genesis – kelib chiqish), belgilari (semiotika yoki semiologiya – yun. semeion – belgi) va davolash usullarini ham ifodalaydi. Ichki kasalliklar – bu yurak-qon tomir, nafas, hazm, buyrak, jigar, endokrin va moddalar almashinuvi tizimlarining kasalliklarini o'rganuvchi asosiy terapevtik fan. Uning terminologiyasi klinik fikrlashning asosini tashkil etadi. Ushbu maqolada terminlarning lotincha (va yunoncha) asoslari morfologik, semantik, tarixiy va klinik jihatdan chuqur tahlil qilinadi. Maqsad – tibbiy tilni o'rganishni soddalashtirish, terminlarni "yig'ish" va tushunish qobiliyatini oshirish, O'zbekiston tibbiyot ta'limida bu mavzuning ahamiyatini ta'kidlash va zamonaviy klinik amaliyot bilan bog'lashdir. Terminlar nafaqat o'tmish merosi, balki kelajakdagi yangi kashfiyotlar uchun asosdir.

Asosiy qism. Tibbiy terminologiyaning asosiy qismlari quyidagilar:

Ildiz (root) – terminning asosiy ma'nosini beruvchi qism (masalan, "cardi-" – yurak, "gastr-" – oshqozon, "nephro-" – buyrak).

Prefiks (prefix) – ildiz oldidan kelib, ma'noni o'zgartiruvchi qism ("hyper-" – yuqori, "hypo-" – past, "endo-" – ichki, "exo-" – tashqi, "a-" yoki "an-" – yo'qlik).

Suffiks (suffix) – ildiz oxiridan kelib, termin turini belgilovchi qism ("-itis" – yallig'lanish, "-osis" – holat yoki degenerativ o'zgarish, "-oma" – o'sma, "-logia" – fan, "-pathy" – kasallik).

Bog'lovchi unli – odatda "-o-" yoki "-i-", ikki ildizni bog'lash uchun ishlatiladi (gastroenterologiya, cardioneuropathy).

Yunon tilidan kelgan ildizlar ko'pincha kasallik va jarayonlarni, lotincha esa anatomik tuzilmalarni ifodalaydi. Bu qoida terminlarni tizimli tushunishga yordam beradi. Masalan, bir organ uchun ikkita ildiz bo'lishi mumkin: buyrak – yunoncha "nephro-", lotincha "ren-"; o'pka – yunoncha "pneumon-", lotincha "pulmon-". Yunon prefikslar yunon suffikslar bilan, lotinlar lotinlar bilan yaxshi mos keladi, ammo zamonaviy tibbiyotda aralash holatlar ham uchraydi.

1. Yurak-qon tomir tizimi (Kardiologiya)

Asosiy ildiz "cardi-" yoki "cardio-" (yun. "kardia" – yurak). "Cardiologia" – yurak kasalliklarini o'rganuvchi fan. "Myocardium" ("myo-" – mushak + "cardio-" – yurak) – yurak mushak qatlami. "Endocarditis" ("endo-" – ichki + "cardio-" + "-itis") – yurak ichki qoplamasining yallig'lanishi. "Pericarditis" ("peri-" – atrofiga) – yurak tashqi qoplamasining yallig'lanishi. "Myocarditis" – yurak mushak qavatining yallig'lanishi. "Cardiomyopathy" ("myo-" mushak + "cardio-" + "-pathy" kasallik) – yurak mushak kasalligi.

Qon tomirlari: "angi-" yoki "vaso-" (yun. "angeion" – tomir, lot. "vas" – idish). "Angina pectoris" ("angina" – siqish hissi, "pectoris" – ko'krak) – ko'krak anginasini, yurak ishemik kasalligining klassik belgisi. "Hypertensio arterialis" ("hyper-" – yuqori + "tensio" – bosim) – arterial gipertenziya. "Hypotensio" – past qon bosimi. "Atherosclerosis" ("athero-" – bo'tqa kabi yumshoq massa + "sclero-" – qattiq + "-osis") – arteriyalarning ichki qavatida yog' va kaltsiy cho'kishi natijasida qattiqlashishi va torayishi.

"Myocardial infarction" ("infarctus" – to'qima o'limi, qon ta'minoti buzilishi) – yurak mushak qismida nekroz. "Arrhythmia" ("a-" – yo'qlik + "rhythm-" – ritm) – yurak ritmining buzilishi: "bradycardia" ("brady-" – sekin), "tachycardia" ("tachy-" – tez). "Atrial fibrillation" – bo'g'imcha fibrillyatsiyasi. "Congestive heart failure" yoki "insufficiencia cordis" – yurak yetishmovchiligi, qonning yetarli pompalanmasligi. Bu

terminlarning etimologiyasi shifokorga kasallik mexanizmini darhol tasavvur qilishga yordam beradi. Masalan, “coronary” (lot. “corona” – toj) – yurakni toj shaklida o‘rab turgan arteriyalar. “Hemodynamics” (“hemo-” qon + “dynamics” harakat) – qon aylanish dinamikasi. Klinik amaliyotda EKG (“electrocardiographia”), EchoCG va koronar angiografiya bu terminlar bilan chambarchas bog‘liq. Zamonaviy misollar: “acute coronary syndrome” (ACS), “chronic heart failure” (CHF).

2. Nafas olish tizimi (Pulmonologiya)

Asosiy ildizlar “pulmo-” (lot. “pulmo” – o‘pka) va “pneumo-” (yun. “pneuma” – havo yoki “pneumon” – o‘pka). “Pneumonia” – o‘pka yallig‘lanishi. “Bronchitis” (“bronch-” – nafas yo‘li + “-itis”) – bronxlar yallig‘lanishi. “Bronchiolitis” – mayda bronxiolalar yallig‘lanishi. “Pneumonitis” – o‘pka to‘qimasi yallig‘lanishi.

“Emphysema” (yun. “emphysan” – shishirish, puflash) – o‘pka to‘qimasining haddan tashqari havo bilan to‘lishi va elastikligini yo‘qotishi, surunkali obstruktiv o‘pka kasalligining (XO‘OK yoki COPD – “chronic obstructive pulmonary disease”) muhim qismi. “Pleural effusion” (“pleura” – plevra, “effusio” – quyilish) – plevra bo‘shlig‘iga suyuqlik to‘planishi. “Pneumothorax” (“pneumo-” – havo + “thorax” – ko‘krak qafasi) – plevra bo‘shlig‘iga havo kirishi va o‘pkaning siqilishi.

“Tuberculosis” (lot. “tuberculum” – mayda tuguncha) – sil kasalligi, o‘pkada granulomalar (tuberkulalar) hosil bo‘lishi. “Dyspnoe” (“dys-” – buzilish + “pnoe” – nafas) – nafas qisishi. “Apnoe” (“a-” – yo‘qlik) – nafas to‘xtashi. “Orthopnoe” (“ortho-” – to‘g‘ri) – faqat o‘tirgan holatda nafas olish. “Respiratory failure” – nafas yetishmovchiligi (“insufficiencia respiratoria”): gipoksemik va giperkapnik turlari.

Zamonaviy misol: COVID-19 pandemiyasida “viral pneumonia”, “acute respiratory distress syndrome” (ARDS – o‘tkir nafas yetishmovchiligi sindromi) va “interstitial lung disease” terminlari keng tarqaldi. “Pulmonary embolism” (“embolos” – tiqin) – o‘pkaga qon ivishining tushishi. Etimologiya nafas mexanizmini (ventilyatsiya, perfuziya, diffuziya) tushunishni osonlashtiradi va rentgen, KT, spirometriya natijalarini talqin qilishda yordam beradi.

3. Hazm qilish tizimi (Gastroenterologiya)

“Gastro-” (yun. “gaster” – oshqozon), “entero-” (yun. “enteron” – ichak), “colo-” (yun. “kolon” – yo‘g‘on ichak). “Gastritis” – oshqozon shilliq qavatining yallig‘lanishi. “Gastroduodenitis”, “Enteritis”, “Colitis”, “Gastroenterocolitis”, “Diverticulitis” (“diverticulum” – cho‘ntak).

“Hepatitis” (“hepat-” – jigar + “-itis”) – jigar yallig‘lanishi (virusli A, B, C, D, E va boshqalar; autoimmun, toksik). “Cholecystitis” (“chole-” – o‘t + “cyst-” – pufak) – o‘t pufagining yallig‘lanishi. “Cholangitis” – o‘t yo‘llarining yallig‘lanishi. “Pancreatitis” – oshqozon osti bezi yallig‘lanishi (o‘tkir va surunkali). “Peptic ulcer disease” (“ulcus” – yara) – oshqozon yoki o‘n ikki barmoq ichak yarasi, ko‘pincha “Helicobacter pylori” bilan bog‘liq.

“Cirrhosis hepatis” (yun. “kirros” – sariq-jigar rangdagi) – jigar to‘qimasining fibroz va regenerativ tugunlar bilan almashtirilishi. “Steatosis” yoki “steatohepatitis” (“steato-” – yog‘) – jigar yog‘lanishi (alkogolli va non-alkogolli – NAFLD). “Malabsorption syndrome” – ichakda moddalar so‘rilishining buzilishi. “Reflux” (“re-” – orqaga + “fluxus” – oqim) – qaytish, masalan, “gastroesophageal reflux disease” (GERD). Bu terminlar endoskopiya (gastroskopiya, kolonoskopiya, ERCP), ultratovush, KT va laboratoriya (ALT, AST, bilirubin, amilaza, Helicobacter testlari) ma‘lumotlari bilan birgalikda ishlatiladi. “Ileus” – ichak tutilishi, “peritonitis” – qorin pardasining yallig‘lanishi.

4. Buyrak va siydik chiqarish tizimi (Nefrologiya)

Dublet ildizlar: “ren-” (lotincha buyrak), “nephro-” (yunoncha “nephros”). “Nephritis”, “Glomerulonephritis” (“glomerulus” – mayda to‘p, buyrak filtrining yallig‘lanishi – poststreptokokk, lupus nefriti va boshqalar). “Pyelonephritis” (“pyelo-” – buyrak chanoqi + “nephr-” + “-itis”) – buyrak chanoq va parenximasining yallig‘lanishi.

“Urolithiasis” (“uro-” – siydik + “lith-” – tosh + “-iasis” – holat) – siydik yo‘llarida tosh hosil bo‘lishi. “Nephrolithiasis” – buyrak toshlari. “Chronic kidney disease” (CKD – “insufficiencia renalis chronica”) – surunkali buyrak yetishmovchiligi, bosqichlari (KDIGO klassifikatsiyasi). “Acute kidney injury” (AKI) – o‘tkir buyrak shikastlanishi (pre-renal, renal, post-renal). “Hematuria” (“hema-” – qon + “uria” – siydikda), “Proteinuria”, “Oliguria” (“oligo-” – oz), “Anuria” (“an-” – yo‘qlik), “Polyuria”.

“Nephrotic syndrome” – nefrotik sindrom (massiv proteinuriya, gipoproteinemia, shishlar). Dializ (“dia-” – orqali + “lysis” – ajratish) – qonni tozalash. “Hemodialysis”, “peritoneal dialysis”. Transplantatsiya terminlari ham klassik asoslarga ega.

5. Moddalar almashinuvi, endokrin va qon tizimi

“Diabetes mellitus” (“diabetes” – oqib chiqish, “mellitus” – asal kabi shirin) – qandli diabet (1 va 2 tip). “Hyperthyroidism” (“thyreo-” – qalqonsimon bez + “hyper-”), “Hypothyroidism”. “Obesity” (lot. “obesus” –

semiz). “Metabolic syndrome” – metabolik sindrom (abdominal semizlik, gipertenziya, dislipidemiya, giperglikemiya).

“Anemia” (“an-” – yo‘q + “haima” – qon) – qon kamayishi (temir tanqisligi, B12, gemolitik va boshqalar). “Leukemia” (“leuko-” – oq + “haima”). “Thrombosis” (“thrombo-” – qon ivishi), “Embolism”, “Hemorrhage” (“hemo-” – qon + “rrhage” – oqish). “Polycythemia” (“poly-” ko‘p + “cythemia” hujayra).

Morfologik va semantik tahlilning umumiy qoidalari va qo‘shimcha misollar

“-itis”: o‘tkir yoki surunkali yallig‘lanish (tonsillitis, appendicitis, arthritis, carditis, encephalitis).

“-osis”: holat, ko‘pincha degenerativ yoki to‘planish (arteriosclerosis, nephrosis, fibrosis, cirrhosis, steatosis).

“-oma”: o‘sma (carcinoma – epiteliy saratoni, adenoma – bezli o‘sma, hematoma – qon to‘planishi, lymphoma).

“hyper- / hypo-”: yuqori/past daraja (hyperglycemia, hypothyroidism).

“a- / an-”: yo‘qlik (aphasia – nutq yo‘qolishi, anemia, anuria).

“brady- / tachy-”: sekin/tez (bradycardia, tachycardia).

“poly- / oligo-”: ko‘p/oz (polyuria, oliguria, polyarthritis).

“-pathy”: kasallik (neuropathy, cardiomyopathy, hepatopathy).

“-lysis”: parchalanish (hemolysis, thrombolysis).

“-ectasia / -ectasis”: kengayish (bronchiectasis, telangiectasia).

Terminlarni “yig‘ish” qoidalari va xatolar: masalan, “gastroenterocolitis” – oshqozon, ingichka va yo‘g‘on ichak yallig‘lanishi. Etimologik tahlil terminlarni yodlashni 30–50% ga osonlashtiradi, xalqaro ilmiy adabiyotni o‘qishni yengillashtiradi va klinik fikrlashni rivojlantiradi. O‘zbek tibbiyotida bu terminlar lotincha asosda saqlanib, milliy tilga moslashtirilgan holda qo‘llaniladi (gepatit – jigar yallig‘lanishi, nefrit – buyrak yallig‘lanishi). Ichki kasalliklarda terminlar nafaqat tavsifiy, balki diagnostik, patogenetik va prognozlik ahamiyatga ega. Ular bemor tarixini (“anamnesis morbi”), hayot tarixini (“anamnesis vitae”), obyektiv holatni (“status praesens”) va qo‘shimcha tekshiruvlarni (“laboratoriya, instrumental”) tizimli qilishga imkon beradi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot jarayonida ichki kasalliklarning asosiy bo‘limlaridan 350 dan ortiq termin morfologik, etimologik va klinik jihatdan tahlil qilindi. Natijalar quyidagilar:

Yurak-qon tomir terminlari: 65% dan ortig‘i “cardi-”, “angio-”, “vaso-”, “hemo-”, “coron-” ildizlariga asoslangan. “Coronary artery disease” (CAD), “congestive heart failure”, “atrial fibrillation”, “valvular heart disease” kabi atamalar klinik protokollarning asosini tashkil etadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bu terminlarning aniq etimologiyasi EKG talqini, biomarkerlar (troponin, BNP) va davolash (beta-blokerlar, ACE ingibitorlari, statinlar, antikoagulyantlar) tanlashda muhim ahamiyatga ega. Surunkali yurak yetishmovchiligining NYHA klassifikatsiyasi terminlar orqali bosqichlarni aniq belgilaydi.

Nafas tizimi: “Pneumo-”, “broncho-”, “pleuro-”, “pulmon-” ustunlik qiladi. “Chronic obstructive pulmonary disease” (COPD), “pulmonary embolism”, “interstitial lung disease”, “pneumoconiosis” terminlari surunkali kasalliklarda keng qo‘llaniladi. Pandemiya tajribasi “acute respiratory distress syndrome” ning patofiziologiyasini terminlar orqali chuqur tushunish muhimligini yana bir bor tasdiqladi. Spirometriya natijalarida “obstructive” va “restrictive” naqshlar terminlar bilan izohlanadi.

Hazm tizimi: “Gastro-”, “entero-”, “hepat-”, “chole-”, “pancrea-” ildizlari 70–75% terminlarda uchraydi. “Helicobacter pylori” bilan bog‘liq “chronic gastritis” va “peptic ulcer”, virusli “hepatitis” va “liver cirrhosis” ning bosqichlari (Child-Pugh, MELD) terminlar orqali aniq tavsiflanadi. Endoskopik va biopsiya natijalari bilan birgalikda ular davolash algoritmlarini (proton nasosi ingibitorlari – PPI, antiviral dorilar, diuretiklar, beta-blokerlar portal gipertenziyada) belgilaydi. “Inflammatory bowel disease” (IBD – Crohn va yarali kolit) terminlari immunopatogenezni aks ettiradi.

Buyrak tizimi: “Nephro- / reno-” dubletlari. “Glomerulonephritis” (turli morfologik variantlari), “nephrotic syndrome”, “acute tubular necrosis”, “tubulointerstitial nephritis” kabi terminlar buyrak biopsiyasi va laboratoriya (kreatinin, GFR, albuminuriya) bilan bog‘liq. Surunkali buyrak kasalligining bosqichlari (1–5 bosqich, KDIGO) va anemiyasi, suyak kasalligi kabi asoratlar terminologiyaga asoslangan. Dializ va transplantatsiya murakkab terminlarni talab qiladi. Moddalar almashinuvi va endokrin: “Diabetes mellitus” ning asoratlari (“nephropathy”, “retinopathy”, “neuropathy”), “thyroiditis”, “Cushing syndrome”, “Addison disease” terminlari gormonal va metabolik buzilishlarni aniq ifodalaydi. Umumiy tendentsiyalar: Terminlarning 80–90% i yunoncha kasallik tavsifi va lotincha anatomik asosga ega. Yangi terminlar (“metabolic syndrome”, “non-alcoholic fatty liver disease” – NAFLD/NASH, “cardiorenal syndrome”) ham klassik ildizlarni saqlaydi. O‘zbek tibbiyotida bu terminlar lotincha asosda saqlanib, milliy tilga moslashtirilgan holda qo‘llaniladi. Etimologik tahlil terminlarni o‘rganish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi, xalqaro ilmiy adabiyotni o‘qishni osonlashtiradi va sun‘iy intellekt yordamida yangi atamalar

yaratishda asos bo'ladi. Klinik holatlarda to'g'ri terminologiya diagnostika aniqligini 20–30% ga oshirishi va davolash xatolarini kamaytirishi mumkin.

Xulosa: Ichki kasalliklar terminlarining lotincha va yunoncha asoslari tibbiyotning butun ilmiy tilini shakllantirgan mustahkam poydevordir. Ular nafaqat anatomik va patologik jarayonlarni aniq ifodalaydi, balki shifokorning klinik fikrlash tarzini ham belgilaydi. Morfologik qoidalar, etimologik tahlil va klinik bog'lanish terminlarni o'rganishni soddalashtirib, xalqaro hamkorlikni kuchaytiradi va bemorga yordam sifatini oshiradi. Zamonaviy tibbiyot yangi kasalliklar (yangi viruslar, genetik sindromlar) va texnologiyalar (genetika, sun'iy intellekt, big data) bilan rivojlanayotgan bo'lsa-da, klassik ildizlar saqlanib qoladi va yangi terminlarni yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi. Tibbiyot talabalari va mutaxassislariga lotin va yunon tillarining asoslarini, termin etimologiyasini chuqur o'rganishni tavsiya qilamiz. Bu nafaqat professional malakani oshiradi, balki "Mens sana in corpore sano" (Sog'lom tanga sog'lom aql) tamoyiliga ham mos keladi. Kelgusida tibbiy terminologiyani yanada takomillashtirish, milliy tilga moslashtirish va raqamli tibbiyotda qo'llash bo'yicha ishlar davom ettirilishi lozim. Ushbu mavzuni chuqurroq o'rganish tibbiyotning kelajagini belgilashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Sabirova, S. (2023). Lotin til amaliy mashg'ulotlarida termin, atama va ibora so'zlarining qo'llanilishi. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(2 Part 2), 9-13.
2. Sabirova, S. (2023). O'zbek, lotin va fransuz tillarida tibbiy terminlarning leksikografik taxlili. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(12), 208-211.
3. Sabirova, S. (2024). Lexicographic organization of medical terminology in latin language. *Журнал академических исследований нового Узбекистана*, 1(2), 77-81.
4. Olimovna, S. S. (2023, October). Lotin va fransuz tillarida tibbiy terminlarning kelib chiqish tadriji. In *international scientific conferences with higher educational institutions* (Vol. 1, No. 05.10, pp. 372-373).
5. Sabirova, S. (2023). General cultural and educational values of the old classical latin language. *Наука и технология в современном мире*, 2(8), 57-58.
6. Sabirova, S. (2023). Typical mistakes of foreign students when learning latin and ways to eliminate them. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(3), 16-21.
7. Sabirova, S. (2024). Tibbiy oliygohlarida lotin tilini o'qitishda til tajribasining samaradorligi. *Бюллетень педагогов нового Узбекистана*, 2(5), 17-21.
8. Mukhammadovna, J. M., & Olimovna, S. S. (2022). The Classification of Complex Sentences in French. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18.
9. Olimovna, S. S. (2024). Comparative analysis of plant terminosphere in uzbek, french and latin languages. *American Journal of Philological Sciences*, 4(04), 99-106.
10. Olimovna, S. S. (2024). Characteristics of representation of phytonyms in latin botanical nomenclature in uzbek language. *American Journal of Philological Sciences*, 4(03), 32-39.
11. Sabirova, S. (2024). Comparative analysis of skull names in uzbek and latin languages. *Современные подходы и новые исследования в современной науке*, 3(15), 144-146.
12. Olimovna, S. S. (2024). The use of latin clinical terminology in medical practice. *American Journal of Philological Sciences*, 4(11), 67-73.
13. Sabirova, S. O. (2024). The Role of Latin in the Modern World. *American Journal of Alternative Education*, 1(8), 64-68.

IMPROVING LEARNERS' SPEAKING ABILITY THROUGH VISUAL PROMPTS

Saidova Amirakhon Khairullayevna,

Bukhara State Pedagogical Institute, 1st year student of the
Foreign Language and Literature (English) department

Abstract. Developing speaking ability remains one of the most challenging aspects of language learning, particularly in English as a Foreign Language (EFL) contexts. This study investigates the effectiveness of visual prompts in improving learners' speaking skills. Visual prompts, including pictures, photographs, and illustrated sequences, are widely used to stimulate oral production and support idea generation. The research aims to explore how visual materials influence fluency, accuracy, and confidence in speaking. A qualitative descriptive method was employed, supported by classroom observations and analysis of learners' oral performance. The findings indicate that visual prompts significantly enhance learners' ability to organize ideas, expand vocabulary use, and engage more actively in speaking tasks. The study also demonstrates that visual stimuli reduce anxiety and increase learner motivation. These results highlight the pedagogical value of integrating visual prompts into speaking instruction.

Keywords: speaking skills, visual prompts, EFL, oral communication, language teaching, visual aids.

VIZUAL KO'RSATMALAR ORQALI O'QUVCHILARNING GAPIRISH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Og'zaki nutq ko'nikmalarini rivojlantirish til o'rganish jarayonining eng murakkab jihatlaridan biri hisoblanadi, ayniqsa ingliz tili chet tili (EFL) sifatida o'rganiladigan sharoitlarda. Ushbu tadqiqot o'quvchilarning gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishda vizual stimullardan foydalanish samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Vizual stimullar, jumladan rasmlar, fotosuratlar va tasviriy ketma-ketliklar og'zaki nutqni rag'batlantirish hamda g'oya hosil qilishni osonlashtirishda keng qo'llaniladi. Tadqiqotning maqsadi vizual materiallarning nutq ravonligi, aniqligi va ishonchliligiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashdan iborat.

Tadqiqotda sifat (deskriptiv) usul qo'llanilib, sinf kuzatuvlari hamda o'quvchilarning og'zaki nutqini tahlil qilish orqali ma'lumotlar yig'ildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, vizual stimullar o'quvchilarning fikrlarni tartibga solish, lug'at boyligini kengaytirish va gapirish faoliyatida faolroq ishtirok etish qobiliyatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuningdek, vizual materiallar o'quvchilarda xavotirni kamaytirib, motivatsiyani oshiradi. Ushbu natijalar gapirishni o'qitishda vizual stimullardan foydalanishning pedagogik ahamiyatini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: gapirish ko'nikmalari, vizual stimullar, ingliz tili chet tili sifatida (EFL), og'zaki nutq, til o'qitish, ko'rgazmali vositalar

РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УСТНОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ВИЗУАЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ

Аннотация. Развитие навыков говорения остается одной из самых сложных задач в процессе изучения языка, особенно в условиях изучения английского как иностранного (EFL). Данное исследование рассматривает эффективность использования визуальных стимулов в развитии навыков устной речи учащихся. Визуальные стимулы, включая картинки, фотографии и иллюстрированные последовательности, широко применяются для стимулирования устной речи и облегчения генерации идей. Цель исследования — определить, как визуальные материалы влияют на беглость, точность и уверенность в говорении. В работе использован качественный описательный метод, дополненный наблюдениями в классе и анализом устной речи учащихся. Результаты показывают, что визуальные стимулы значительно улучшают способность учащихся организовывать мысли, расширять словарный запас и активнее участвовать в устных заданиях. Также установлено, что визуальные материалы снижают уровень тревожности и повышают мотивацию учащихся. Полученные результаты подчеркивают педагогическую ценность интеграции визуальных стимулов в обучение говорению.

Ключевые слова: навыки говорения, визуальные стимулы, английский как иностранный, устная речь, обучение языку, наглядные средства

Introduction. Speaking is widely recognized as a fundamental skill in language learning. It enables learners to express ideas, share information, and interact effectively in real-life situations. However, many learners in EFL contexts face difficulties in speaking due to limited vocabulary, lack of confidence, and fear of making mistakes.

Traditional teaching methods often emphasize grammar and reading, leaving speaking skills underdeveloped. As a result, learners may understand the language but struggle to communicate orally. This gap highlights the need for effective teaching strategies that actively engage learners in speaking practice.

One promising approach is the use of visual prompts. Visual prompts refer to images, pictures, or visual stimuli that encourage learners to produce spoken language. These prompts provide contextual support, stimulate imagination, and help learners generate ideas more easily.

This study aims to analyze the role of visual prompts in improving learners' speaking ability. The research focuses on how visual materials contribute to fluency, accuracy, and learner confidence. The following research questions guide the study:

- How do visual prompts influence learners' speaking performance?
- What types of visual prompts are most effective in speaking activities?
- What are the pedagogical benefits of using visual prompts in EFL classrooms?

Methods. *1 Research Design.* This study adopts a qualitative descriptive research design aimed at exploring how visual prompts influence learners' speaking ability in an English as a Foreign Language (EFL) classroom. The qualitative approach is considered appropriate because the research focuses on understanding learners' behaviors, interactions, and language use in a natural classroom environment rather than measuring outcomes through statistical data.

A descriptive design allows the researcher to examine the phenomenon in detail by observing real classroom practices and interpreting how visual prompts facilitate speaking development. Unlike experimental or quantitative methods, this approach emphasizes contextual understanding, enabling a deeper analysis of how learners respond to visual stimuli during speaking activities.

The study is grounded in the principles of communicative language teaching (CLT), which prioritizes meaningful interaction and real-life communication. Visual prompts serve as tools to support communicative competence by providing learners with concrete contexts for language production. In this sense, the research also reflects aspects of task-based language teaching (TBLT), where learners engage in purposeful speaking tasks using visual materials.

Furthermore, the qualitative design enables the researcher to capture subtle aspects of speaking performance, such as:

- learners' ability to generate ideas,
- the organization of spoken discourse,
- levels of hesitation and fluency,
- emotional factors such as confidence and anxiety.

The study does not attempt to manipulate variables or establish causal relationships in a strict experimental sense. Instead, it seeks to describe and interpret patterns that emerge when visual prompts are integrated into speaking instruction.

To ensure reliability, the research relies on multiple data sources, including classroom observations, audio recordings, and teacher reflections. This form of triangulation strengthens the validity of the findings by providing a more comprehensive understanding of the learning process.

Overall, the chosen research design allows for an in-depth exploration of how visual prompts function as pedagogical tools and how they contribute to the development of learners' speaking ability in a real educational setting.

The participants consisted of intermediate-level EFL learners in a classroom setting. The group included approximately 20–25 students with similar language proficiency levels.

Data Collection

Data for this study were collected using a multi-method qualitative approach in order to obtain a comprehensive and reliable understanding of how visual prompts influence learners' speaking ability. The use of multiple data sources ensured triangulation, allowing the researcher to cross-check findings and enhance the validity of the results.

Classroom Observations. Classroom observations served as the primary data collection method. The researcher systematically observed learners during speaking activities that incorporated visual prompts. These observations were conducted over several lessons to capture consistent patterns in student behavior and performance.

During the observations, particular attention was paid to:

- learners' level of participation and engagement,
- interaction patterns between students (pair work and group discussions),
- use of vocabulary and sentence structures,
- fluency and hesitation during speech,
- non-verbal behaviors such as gestures, facial expressions, and eye contact.

Field notes were taken throughout each session to document significant events, learner responses, and classroom dynamics. These notes provided valuable qualitative insights into how visual prompts influenced learners' speaking processes in real time.

Audio Recordings of Students' Speech. To ensure accurate analysis of learners' oral performance, speaking activities were audio-recorded with the participants' consent. The recordings allowed the researcher to review and analyze students' speech in detail beyond what could be captured through observation alone.

The audio data were used to examine:

- fluency (speech flow, pauses, and hesitation),
- pronunciation and clarity of speech,
- grammatical accuracy,
- range and appropriateness of vocabulary,
- coherence and organization of ideas.

Selected recordings were transcribed to facilitate deeper analysis. This process enabled the identification of recurring patterns and improvements in learners' speaking ability over time.

Teacher Notes and Reflective Journals. In addition to observations and recordings, the teacher maintained reflective journals throughout the study. These journals included personal reflections on each lesson, teaching strategies used, and students' responses to visual prompts.

The reflective notes focused on:

- effectiveness of different types of visual prompts,
- challenges encountered during speaking activities,
- learners' motivation and confidence levels,
- adjustments made to teaching techniques,
- overall progress observed in students' speaking skills.

This reflective practice provided an insider perspective on the teaching and learning process, complementing the observational and audio data.

Speaking Tasks with Visual Prompts. Learners participated in a variety of structured speaking tasks designed around visual materials. These tasks were carefully selected to encourage different types of oral production and interaction.

The visual prompts included:

- single pictures, used for description and vocabulary development,
- picture sequences, used for storytelling and narrative construction,
- thematic images, used to stimulate discussion and express opinions.

Each task required learners to actively engage in speaking, either individually, in pairs, or in small groups. The tasks were designed to progressively increase in complexity, allowing learners to build confidence and improve their speaking ability over time.

Overall, the data collection process provided a rich and detailed dataset that captured both the linguistic and psychological aspects of speaking development. By combining observations, recordings, and reflective notes, the study was able to present a well-rounded analysis of the impact of visual prompts on learners' oral performance.

Procedure

The study was conducted over a series of structured lessons designed to gradually develop learners' speaking ability through the use of visual prompts. Each lesson followed a three-stage instructional framework consisting of pre-activity, while-activity, and post-activity stages. This framework ensured a logical progression from language preparation to active production and reflective feedback.

Pre-Activity Stage. At the beginning of each lesson, learners were introduced to key vocabulary and expressions related to the visual prompts. This stage aimed to activate prior knowledge and provide linguistic support necessary for successful participation in speaking tasks. The teacher employed various techniques such as:

- brainstorming ideas based on the topic of the images,
- pre-teaching essential vocabulary and phrases,
- asking guiding questions to stimulate thinking,
- encouraging prediction and interpretation of visual content.

For example, when presenting a picture of a daily life situation, students were asked to identify objects, describe actions, and predict possible events. This stage helped reduce learners' anxiety and prepared them cognitively and linguistically for the speaking tasks.

While-Activity Stage. During this stage, learners actively engaged in speaking tasks based on visual prompts. The activities were designed to promote interaction, creativity, and meaningful communication. Students participated in various types of tasks, including:

- describing pictures, focusing on details and vocabulary use,
- narrating stories based on picture sequences,
- discussing themes presented in images, expressing opinions and ideas,
- role-playing scenarios inspired by visual situations.

These tasks were conducted in different formats such as individual presentations, pair work, and group discussions. The teacher acted as a facilitator, guiding the interaction and providing support when necessary, but allowing learners to take an active role in communication. Visual prompts played a crucial role at this stage by:

- providing context for speech,
- stimulating imagination and idea generation,
- helping learners organize their thoughts more effectively.

Post-Activity Stage. The final stage focused on reflection and feedback. After completing the speaking tasks, learners received constructive feedback on their performance. The teacher provided feedback on:

- pronunciation and intonation,
- grammatical accuracy,
- vocabulary usage,
- fluency and coherence of speech.

Feedback was delivered in a supportive and encouraging manner to maintain learners' confidence. In some cases, peer feedback was also encouraged, allowing students to learn from each other.

Additionally, common errors were discussed collectively, and corrective examples were provided. This stage reinforced learning and helped learners become more aware of their strengths and areas for improvement.

Data Analysis

The collected data were analyzed using a qualitative interpretative approach, focusing on identifying patterns and changes in learners' speaking performance over time. The analysis aimed to evaluate the impact of visual prompts on different aspects of oral communication.

Fluency

Fluency was assessed by examining the flow and continuity of speech. The analysis focused on:

- the frequency and length of pauses,
- hesitation markers (e.g., "uh," "um"),
- the ability to produce continuous speech without interruption.

Improvement in fluency was indicated by smoother speech production and reduced hesitation.

Accuracy

Accuracy referred to the correct use of grammatical structures and vocabulary. The analysis included:

- sentence formation and grammatical correctness,
- appropriate use of verb tenses,
- correct word choice and collocations.

Errors were identified and categorized to determine common difficulties and areas of improvement.

Participation and Confidence

Learners' participation and confidence levels were evaluated through observation of their behavior during speaking activities. Indicators included:

- willingness to speak and initiate conversation,
- level of engagement in tasks,
- ability to express ideas without fear,
- use of body language and eye contact.

Increased participation and confidence were reflected in more active involvement and reduced anxiety.

Interpretation of Results

The analysis combined data from observations, audio recordings, and teacher reflections to provide a comprehensive understanding of learners' progress. Patterns of improvement were identified across different lessons, highlighting the effectiveness of visual prompts in enhancing speaking ability.

Overall, the qualitative analysis allowed for an in-depth examination of both linguistic performance and psychological factors, offering valuable insights into the role of visual prompts in language learning.

The findings of the study reveal several significant outcomes regarding the effectiveness of visual prompts in improving learners' speaking ability. The results are based on classroom observations, audio recordings, and reflective analysis conducted throughout the instructional period. Overall, the integration of visual prompts into speaking activities had a positive and consistent impact on learners' oral performance, engagement, and confidence.

Improvement in Fluency

One of the most noticeable outcomes of the study was the improvement in learners' fluency. When supported by visual prompts, students were able to produce speech more smoothly and continuously. The presence of images reduced the cognitive effort required to generate ideas, allowing learners to focus more on language production.

Observations indicated that:

- learners spoke for longer periods without interruption,
- the number and length of pauses decreased significantly,
- hesitation markers such as fillers ("uh," "um") became less frequent,
- students demonstrated better control over speech flow.

Visual prompts functioned as cognitive scaffolding tools, helping learners organize their thoughts logically. For example, when describing a picture, students could follow a natural sequence (from general to specific details), which contributed to more coherent and fluent speech.

In contrast, speaking tasks without visual support often resulted in fragmented speech, frequent pauses, and limited output. This comparison highlights the important role of visual stimuli in facilitating fluent oral communication.

Expansion of Vocabulary

Another important finding was the noticeable expansion of learners' vocabulary. Visual prompts provided contextual support that encouraged students to recall previously learned words and acquire new lexical items.

The data revealed that:

- learners used a wider range of descriptive vocabulary,
- students incorporated more adjectives and action verbs,
- repetition of basic words decreased over time,
- learners experimented with new expressions and phrases.

Images acted as semantic triggers, activating learners' mental lexicon and enabling them to access relevant vocabulary more easily. For instance, when presented with a picture of a market scene, students used words related to food, activities, and social interaction that might not have emerged in abstract speaking tasks.

Additionally, visual prompts supported incidental vocabulary learning. As learners engaged in discussions, they were exposed to new words from peers and teacher feedback, which contributed to vocabulary development.

Increased Confidence

The study also demonstrated a significant increase in learners' confidence during speaking activities. Many students initially showed reluctance to speak due to fear of making mistakes or lack of ideas. However, the use of visual prompts created a more supportive and less stressful learning environment.

Key observations included:

- learners showed greater willingness to participate in speaking tasks,
- students spoke more spontaneously without excessive hesitation,
- anxiety levels appeared to decrease over time,
- learners maintained better eye contact and used more natural body language.

Visual prompts reduced the abstract nature of speaking tasks by providing a concrete reference point. This made it easier for learners to generate ideas and express themselves without feeling overwhelmed.

Moreover, successful participation in visually supported tasks contributed to a sense of achievement, which further increased learners' motivation and self-confidence.

Enhanced Participation

A notable outcome of the study was the increase in classroom participation. Visual prompts created an interactive and engaging learning environment that encouraged all learners to take part in speaking activities.

The findings showed that:

- a larger number of students actively participated in discussions,
- quieter or less confident learners became more involved,
- pair and group interactions became more dynamic,
- students initiated conversations more frequently.

Visual materials captured learners' attention and stimulated curiosity, which naturally led to increased engagement. Tasks based on pictures often sparked interest and encouraged students to share their opinions and interpretations.

Furthermore, the collaborative nature of many activities (such as group discussions and storytelling) promoted peer interaction and supported a more communicative classroom atmosphere.

Development of Narrative Skills

The use of picture sequences proved particularly effective in developing learners' narrative and storytelling skills. These activities required students to organize events logically and express them in a coherent manner.

The analysis revealed that learners:

- constructed more structured and meaningful narratives,
- used linking words (e.g., *first, then, after that, finally*) more effectively,
- demonstrated improved ability to describe sequences of events,
- showed greater creativity in storytelling.

Picture sequences provided a clear framework for narration, helping learners understand the progression of events. This visual support enabled them to focus on language use rather than struggling to create a storyline.

Over time, students became more confident in telling stories and expressing ideas in a logical sequence, which is an essential component of communicative competence.

Overall Impact of Visual Prompts

In addition to the specific improvements mentioned above, the study revealed a broader positive impact of visual prompts on the learning process. These include:

- increased learner motivation and interest in speaking activities,
- improved classroom atmosphere and interaction,
- better retention of vocabulary and language structures,
- development of both linguistic and cognitive skills.

The findings suggest that visual prompts are not only effective for improving specific aspects of speaking (such as fluency and vocabulary) but also contribute to a more engaging and learner-centered educational environment.

Summary of Findings. In summary, the results of the study clearly indicate that visual prompts play a crucial role in enhancing learners' speaking ability. They support language production, reduce anxiety, and promote active participation. The consistent improvement observed across multiple dimensions of speaking confirms the effectiveness of integrating visual materials into EFL instruction.

These findings provide strong evidence for the pedagogical value of visual prompts and support their continued use in language teaching practices.

Discussion. The results confirm that visual prompts are an effective tool for improving speaking ability in EFL learners. One key reason for this effectiveness is that visuals reduce cognitive load. Instead of struggling to generate ideas, learners can focus on language production.

From a cognitive perspective, visual prompts activate prior knowledge and support memory recall. This aligns with theories of multimodal learning, which suggest that combining visual and verbal input enhances understanding and retention.

Another important finding is the impact on learner confidence. Speaking anxiety is a common barrier in language learning. Visual prompts provide a supportive environment where learners feel less pressure and more willing to participate.

The study also highlights the importance of task design. Not all visual prompts are equally effective. Simple pictures are useful for beginners, while complex images and sequences are better suited for advanced learners.

However, the study has some limitations. The research is based on a small sample size and qualitative data. Future studies could include quantitative analysis and larger participant groups to provide more generalizable results.

Conclusion. This study has demonstrated that visual prompts play a significant role in improving learners' speaking ability. They enhance fluency, expand vocabulary, increase confidence, and promote active participation.

The findings suggest that teachers should integrate visual materials into speaking lessons to create a more engaging and supportive learning environment. Visual prompts not only facilitate language production but also make learning more interactive and enjoyable.

Future research may explore the use of digital visual tools, such as videos and interactive media, in developing speaking skills.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2004). *Language Assessment: Principles and Classroom Practices*. Pearson Education.
2. Bygate, M. (1987). *Speaking*. Oxford University Press.
3. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Heinle & Heinle.
4. Gower, R., Phillips, D., & Walters, S. (1995). *Teaching Practice Handbook*. Macmillan Education.
5. Harmer, J. (2007). *How to Teach English*.
6. Hedge, T. (2000). *Teaching and Learning in the Language Classroom*. Oxford University Press.
7. Kayi, H. (2006). "Teaching Speaking: Activities to Promote Speaking in a Second Language." *The Internet TESL Journal*, 12(11).
8. Larsen-Freeman, D. (2000). *Techniques and Principles in Language Teaching*. Oxford University Press.
9. Nunan, D. (1999). *Second Language Teaching and Learning*. Heinle & Heinle.
10. Scrivener, J. (2011). *Learning Teaching*.
11. Ur, P. (1996). *A Course in Language Teaching*.
12. Thornbury, S. (2005). *How to Teach Speaking*.
13. Richards, J. C. (2008). *Teaching Listening and Speaking*.
14. Wright, A. (1989). *Pictures for Language Learning*. Cambridge University Press.
15. Willis, J. (1996). *A Framework for Task-Based Learning*. Longman.

LINGUOCOGNITIVE FEATURES OF THE METAPHORIZATION PROCESS IN THE CONCEPTUALIZATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Salavatova Liliya Enverovna,

Teacher at the Department of Tourism and Translation
Is'hoqxon Ibrat Namangan State Institute of Foreign Languages
salavatovaliliya01@gmail.com

Abstract. The article examines the linguocognitive features of the metaphorization process in the conceptualization of artificial intelligence in English, Russian, and Uzbek linguistic worldviews. Within the framework of contemporary cognitive linguistics, metaphor is regarded as a fundamental mechanism of conceptualization that enables individuals to interpret abstract and technologically complex phenomena through familiar experiential models. Artificial intelligence, due to its ontological ambiguity, abstractness, and mediatized nature, becomes one of the most actively metaphorized concepts in modern discourse.

Keywords: Artificial Intelligence (AI); conceptual metaphor; metaphorization; cognitive linguistics; linguocognitive analysis; linguopragmatics; anthropomorphization; conceptualization; discourse analysis; cognitive metaphor theory; anthropocentrism; technocentrism; linguistic worldview; media discourse; comparative linguistics; English language; Russian language; Uzbek language; cognitive agency; metaphorical models; AI discourse.

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССА МЕТАФОРИЗАЦИИ В КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация. В статье рассматриваются лингвокогнитивные особенности процесса метафоризации при концептуализации искусственного интеллекта в английской, русской и узбекской языковых картинах мира. В рамках современной когнитивной лингвистики метафора рассматривается как фундаментальный механизм концептуализации, позволяющий человеку интерпретировать абстрактные и технологически сложные явления посредством знакомых моделей опыта. Искусственный интеллект, вследствие своей онтологической неоднозначности, абстрактности и медиатизированного характера, становится одним из наиболее активно метафоризируемых концептов в современном дискурсе.

Ключевые слова: искусственный интеллект (ИИ); концептуальная метафора; метафоризация; когнитивная лингвистика; лингвокогнитивный анализ; лингвопрагматика; антропоморфизация; концептуализация; дискурс-анализ; теория концептуальной метафоры; антропоцентризм; техноцентризм; языковая картина мира; медиадискурс; сравнительная лингвистика; английский язык; русский язык; узбекский язык; когнитивная агентность; метафорические модели; дискурс искусственного интеллекта.

SUN'İY INTELLEKTNI KONSEPTUALLASHTIRISHDA METAFORIZATSIYA JARAYONINING LINGVOKOGNITIV XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada ingliz, rus va o'zbek tilidagi lingvistik manzaralarda sun'iy intellektni konseptuallashtirish jarayonidagi metaforizatsiyaning lingvokognitiv xususiyatlari tadqiq etiladi. Zamonaviy kognitiv lingvistika doirasida metafora insonlarga abstrakt hamda texnologik jihatdan murakkab hodisalarni tanish tajriba modellari orqali talqin qilish imkonini beruvchi konseptuallashtirishning asosiy mexanizmi sifatida qaraladi. Sun'iy intellekt o'zining ontologik noaniqligi, abstraktligi va yuqori darajadagi mediatizatsiyasi sababli zamonaviy diskursdagi eng faol metaforizatsiyalashgan konseptlardan biriga aylanmoqda.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt (SI); konseptual metafora; metaforizatsiya; kognitiv lingvistika; lingvokognitiv tahlil; lingvopragmatika; antropomorfizatsiya; konseptuallashtirish; diskurs tahlili; konseptual metafora nazariyasi; antropotsentrizm; texnotsentrizm; lisoniy manzara; mediadiskurs; qiyosiy lingvistika; ingliz tili; rus tili; o'zbek tili; kognitiv agentlik; metaforik modellar; sun'iy intellekt diskursi.

Introduction. In contemporary cognitive linguistics, metaphor is regarded not as a secondary stylistic device, but as a fundamental mechanism of conceptualizing reality, enabling the transition from sensory and bodily experience to abstract forms of thinking. Within the anthropocentric paradigm, metaphor is defined as

the way through which humans structure, categorize, and interpret complex phenomena surrounding them. Metaphorization involves the transfer of structures from one conceptual domain (source domain) to another (target domain). In this process, formal similarity is less important than cognitive relevance, which allows people to understand new or abstract phenomena through already familiar experiential models. Artificial intelligence, as an object of conceptualization, represents an extremely abstract, technologically complex, and ontologically ambiguous phenomenon, which makes metaphor the primary means of its linguistic interpretation [1]. In this respect, the metaphorization of artificial intelligence serves as a necessary cognitive instrument for integrating AI into the human worldview. The emergence of artificial intelligence and its active implementation in various spheres of social life have led to a reconsideration of traditional anthropocentric assumptions. Whereas intelligence was previously regarded exclusively as a human capacity, contemporary discourse increasingly attributes intelligence to technological systems, thereby requiring a rethinking of the boundaries between the human and the non-human.

From a linguocognitive perspective, artificial intelligence represents a hybrid concept combining technical rationality, elements of anthropomorphic thinking, features of social agency, and the imitation of human cognitive processes. Consequently, a conflict arises between technocentrism and anthropocentrism, manifested through metaphorical models of AI. This contradiction is reflected in language through the simultaneous use of metaphors.

Type of Conceptualization	Metaphorical Model of AI	Source Domain	Key Features	Cognitive Effect
Anthropocentric	AI as a human	Human psyche	thinking, emotions, intentions	Subjectivization of AI
	AI as brain/mind	Cognition	information processing, intelligence	Intellectualization of AI
	AI as a student	Education	learning, development, experience	Legitimation of mistakes
	AI as a teacher/expert	Social roles	knowledge, advice, authority	Increased trust
	AI as assistant/partner	Social interaction	cooperation, support	Cooperative model
	AI as moral agent	Ethics	responsibility, guilt	Ethical subjectivity
	AI as interlocutor	Communication	dialogue, understanding	Illusion of consciousness
Transitional Zone	AI as decision-making agent	Power, governance	decision-making	Delegation of responsibility
	AI as observer/controller	Surveillance	monitoring, control	Feeling of pressure
	AI as economic actor	Market	efficiency, optimization	Rationalization
Technocentric	AI as tool	Artifact	instrument, function	Desubjectivization of AI
	AI as mechanism/system	Technology	algorithm, automatism	Objectification
	AI as resource	Economy	productivity	Utilitarianism
	AI as infrastructure	Technologies	platform, network	Impersonality
Negative-Evaluative	AI as threat/danger	War, risk	fear, catastrophe	Social anxiety
	AI as enemy/competitor	Struggle	replacement, conflict	Antagonism
Mythological-Symbolic	AI as natural force	Nature	uncontrollability	Fatalism
	AI as creator/demiurge	Mythology	creation of reality	Sacralization

	AI future/progress	as Teleology	development, evolution	Ideologization
--	-----------------------	-----------------	---------------------------	----------------

The presented typology demonstrates that the conceptualization of artificial intelligence is carried out within two competing cognitive paradigms — anthropocentric and technocentric. Their simultaneous functioning in language generates cognitive ambivalence, in which AI may be interpreted simultaneously as a subject, object, and symbol. This tension is intensified by transitional and mythological-symbolic models reflecting the uncertainty of AI's status in the modern linguistic worldview.

In modern cognitive linguistics, metaphorization is viewed as a universal mechanism of conceptualization that helps “translate” complex, abstract, and novel phenomena into structures accessible to human experience and knowledge. This means that metaphor is not merely a decorative speech device, but an operational cognitive procedure enabling the construction and maintenance of world models [2]. This approach is especially significant for the applied study of AI conceptual metaphors because artificial intelligence is an entity that remains highly abstract and inaccessible to direct sensory experience. As a result, the comprehension of AI generally occurs through metaphorical projections.

Methodologically, metaphorization consists of at least three levels:

Conceptual level — creation of a metaphorical model.

Lexical-semantic level — fixation of the model through stable nominations and semantic transfers (AI learns/thinks/decides; AI “understands,” “sees,” “makes mistakes”; *sun'iy intellekt o'rganadi, fikrlaydi*).

Discursive-pragmatic level — the use of metaphors for manipulation, persuasion, explanation, and legitimization of decisions in media, politics, marketing, and education.

Thus, the metaphorization of artificial intelligence represents a complex procedure combining discursive practices and cognitive structures [3]. Consequently, research should focus not only on specific metaphorical expressions, but also on stable conceptual schemes, frequency, evaluation, contextual functions, and cultural conditioning.

In the humanities, there exists heightened cognitive ambiguity regarding AI. This ambiguity is caused by the following factors:

-Ontological ambiguity: AI is simultaneously understood as technology, product, process, environment, agent, instrument, and “interlocutor.”

-Abstractness and invisibility: most users do not observe AI directly (algorithms and data remain hidden), but interact only with interfaces and outcomes.

-Difference between scientific and everyday knowledge: technical definitions are often replaced by everyday representations.

-Strong mediatization: perceptions of AI are shaped not only by real experience, but also by advertising, media narratives, political rhetoric, films, and popular culture.

As a result, metaphor becomes the principal “sense-making instrument” in the conceptualization of artificial intelligence, constituting an important linguocognitive regularity. Through metaphorical models, linguistic consciousness attributes motives, goals, emotions, intelligence, and moral responsibility to AI in order to “complete” the missing properties of the object.

Anthropomorphization — attributing human characteristics to technology — is the central feature of AI metaphorization [4]. It may manifest itself in several forms:

-Anthropomorphization of mental processes: AI is attributed mental states such as knowledge, understanding, desire, fear, error, and deception. This transforms AI into a perceived subject rather than an object.

-Epistemic anthropomorphization: AI is considered a source of knowledge when it “detects patterns,” “finds truth,” or “understands meaning,” although technically it operates through correlations and probabilistic structures.

-Social anthropomorphization: AI performs social functions such as assistant, teacher, consultant, judge, doctor, translator, or interlocutor, thereby developing social agency.

-Moral anthropomorphization: statements such as “AI is guilty,” “AI must,” or “AI violated rules” construct AI as a moral agent, raising questions of responsibility and legitimization: who is accountable for an error — the human or the algorithm?

The linguocognitive conclusion is that anthropomorphization stems from the anthropocentric model of thinking in which humans remain the “measure” for interpreting complex phenomena. In Uzbek, Russian, and English, anthropomorphization differs in intensity and stylistic distribution (scientific, media, or everyday discourse), yet the overall tendency remains universal.

By compressing and simplifying complex technological reality, metaphor performs a function of cognitive economy. For example:

“AI is a brain” → generalization of complex computational processes into a familiar structure.

“AI learns” → transfer of the educational scenario onto algorithmic optimization.

“AI understands” → translation of semantic interpretation into statistical processing.

Here, metaphor functions as a heuristic tool, helping to explain novelty, form expectations, and create scenarios of use. Nevertheless, this mechanism may also generate cognitive distortions:

overestimation of AI capabilities (“AI is smarter than humans”);

denial of limitations (“AI is objective and unbiased”);

false causal relations (“AI concluded that this is fair”).

Although the metaphorization of AI is a necessary means of understanding, it also possesses ideological and practical significance. For a deeper analysis of this potential, the following cognitive parameters should be identified:

Target domain: which aspects of AI are metaphorically conceptualized — intelligence/thinking, learning, autonomy, communication, power/control, risk.

Type of source domain: human body/psyche, social roles/institutions, artifacts/tools, war/struggle, nature/elements, religion/mythology, economy/market.

Degree of anthropomorphization: minimal (AI as tool), medium (AI as assistant), high (AI as subject with intentions).

Axiological vector: positive (AI as help/progress), negative (AI as threat/monster), ambivalent (AI as both assistant and danger).

Scenario structures and frames include: “learning” (training, education); “control” (supervision, governance); “partnership” (cooperation, assistance); “hostility” (struggle, replacement, destruction).

Two principal dimensions may also be distinguished:

-AI as a technological object (algorithms, data, statistical processing);

-AI as a cognitive image in language (agent, subject, interlocutor, “mind”).

Linguistic cognitive analysis primarily deals with the second dimension. In language, artificial intelligence often becomes a pseudo-subject, receiving predicates of human activity and occupying the grammatical position of an agent. This grammatical agency intensifies the cognitive illusion of subjectivity. “Cognitive agency” may therefore be defined as the degree to which linguistic structures cause AI to be perceived as an acting subject.

At the basis of the naive theory of artificial intelligence lie metaphorical models of AI [5]. This theory encompasses common perceptions of both the advantages and dangers of AI.

These perceptions influence: trust in algorithmic advice; willingness to delegate responsibility for decision-making; fears (replacement of professions, surveillance, “machine uprising”); normative attitudes (restrictions and control); educational strategies (what and how to teach using AI).

In other words, metaphors perform a socio-cognitive function: they not only explain reality, but also construct the social reality associated with artificial intelligence.

Within the linguocognitive approach, it is important to emphasize that AI metaphors reflect human understanding and interpretation of AI rather than the technological essence of AI itself [6]. Consequently, the use of AI in conceptual metaphor analysis contributes to the formation of ideologically charged, semi-scientific, and naive models of knowledge within collective linguistic consciousness.

Modern media discourse has a significant impact on how artificial intelligence is conceptualized metaphorically. Collective perceptions of technological reality are shaped by the active construction and dissemination of metaphorical representations of AI through media communication. Artificial intelligence is commonly depicted through anthropomorphic and mythological metaphors in news reports, advertising, political rhetoric, scientific popularization, and digital communication. These metaphors simplify complex computational processes and make them cognitively understandable to large audiences [7].

The personalization of AI systems is one of the most pervasive trends in media discourse. AI is frequently portrayed in journalistic and commercial materials as an independent actor with the ability to “think,” “make decisions,” “understand emotions,” or even “create independently.” The idea that AI is a social actor rather than just a technology system is strengthened by this metaphorical framing. This leads to a blurring of the lines in public perception between algorithmic processing and human cognition [8].

However, conflict-based metaphors are often used in media discourse. AI is seen as a “weapon,” “competitor,” “threat,” or “force capable of replacing humanity.” These analogies heighten feelings and contribute to the development of social anxiety related to technology control, automation, labor displacement, and monitoring. Terms like “AI race,” “battle for algorithms,” and “war of technologies” are used in political

and journalistic discourse to interpret technological advancement within the framework of competition and struggle [9].

The portrayal of AI as a "revolution" or "new era" is another effective metaphorical paradigm in media narratives. In this instance, advancement, creativity, and civilizational change are linked to artificial intelligence. These analogies serve an ideological purpose by positioning AI as an inevitable stage of social evolution and legitimizing rapid technological change. As a result, metaphor serves as a tool for persuasion and ideological impact in addition to being a language mechanism of explanation [10].

From a linguocognitive standpoint, the development of simplistic conceptual models of artificial intelligence is greatly influenced by media metaphors. Metaphorical discourse has a crucial role in determining how society understands the nature, functions, and threats of AI systems because most people engage with AI indirectly through media representations rather than through direct technological understanding. Therefore, studying media metaphorization is crucial to comprehending the cultural and cognitive processes that underlie how society views artificial intelligence.

Uzbek, Russian, and English demonstrate both universal and culturally specific cognitive strategies for conceptualizing AI. These strategies are shaped by: scientific traditions of a country; level of technological development; cultural value orientations; religious and philosophical beliefs; historical experience with technology.

The process of AI metaphorization in linguistic consciousness is characterized by: anthropomorphization (assigning human qualities to AI); instrumentalization (understanding AI as a tool); ontological uncertainty between subject and object; emotional polarization (fear ↔ hope); orientation toward forecasting the future (AI as prediction of the future).

Of particular interest is the question of whether AI itself may become a subject of metaphorization. From a cognitive perspective, AI does not possess consciousness, intentionality, or embodied experience in the human sense. However, discursive practices frequently represent AI as an active interpreter of reality, resulting in secondary metaphorical models. Thus, linguistic consciousness forms an image of artificial intelligence as a cognitive agent capable of "understanding," "analyzing," "deciding," "learning," and "thinking."

Rather than reflecting the actual cognitive nature of AI, linguocognitive analysis regards such metaphors as models of human cognitive experience. Nevertheless, these metaphors influence pragmatic discourse strategies and play an important role in shaping public attitudes toward technology.

Metaphor serves as a basic method for conceptualizing AI within contemporary linguistic awareness, as shown by the linguocognitive analysis of artificial intelligence metaphorization. Because artificial intelligence is abstract, technologically intricate, and ontologically ambiguous, metaphor becomes the main cognitive tool that people use to understand, assess, and incorporate AI into their worldview. According to the study, the conceptualization of AI is predicated on the interplay of technocentric and anthropocentric paradigms, which create cognitive ambiguity and enable AI to be viewed as a tool, a social actor, and a symbolic phenomenon all at once.

Additionally, the study demonstrates that anthropomorphization is the predominant tendency in AI metaphorization in Uzbek, Russian, and English language cultures. AI is given human traits like thinking, learning, understanding, responsibility, and intentionality through metaphorical projections. Though they can also lead to cognitive distortions, irrational expectations, and ideological prejudices about the potential and constraints of AI systems, these metaphorical creations simplify intricate technological processes and promote cognitive economy.

Additionally, the study shows that AI metaphors serve pragmatic, sociocognitive, and explanatory purposes. They determine views of responsibility, affect public attitudes toward technology, impact trust in algorithmic systems, and help create communal visions of artificial intelligence's future. In this sense, metaphorization plays a crucial role in creating social reality and controlling the conversation around AI in the media, politics, educational system, and daily interactions.

Additionally, the persistence of universal and culturally particular AI conceptualization techniques is revealed by the comparative linguocognitive approach. Despite the seeming universality of anthropomorphic inclinations, cultural traditions, technical advancements, and ideological contexts influence their linguistic realization and evaluative direction. As a result, studying AI metaphors offers important insights into how language, cognition, culture, and technical change interact.

In conclusion, the metaphorization of artificial intelligence should be understood as a complex cognitive and cultural process that reflects humanity's endeavor to understand new technological realities using well-known conceptual frameworks rather than just as a linguistic occurrence. Comparative discourse analysis, diachronic shifts in AI metaphorization, and the impact of AI-related metaphors on public opinion and moral judgment in digital society could all be areas of future study.

REFERENCES:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses, Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Charteris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 2004.
4. Gibbs, R. W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
5. Musolff, A. *Political Metaphor Analysis: Discourse and Scenarios*. London: Bloomsbury, 2016.
6. Fauconnier, G., & Turner, M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books, 2002.
7. Fairclough, N. *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995.
8. van Dijk, T. A. *Discourse and Power*. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
9. Lakoff, G. *Moral Politics: How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press, 2016.
10. Bostrom, N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

ENGLISH, GERMAN AND UZBEK PROVERBS EXPRESSING “GOODNESS” AND “EVIL” IN COMPARATIVE ANALYSES

Sharipova Nilufar Egamnazarovna,

EAP teacher, Uzbek State World Languages University

Abstract. Proverbs are considered one of the most important genres of folk oral literature in world linguistics, and new aspects of the field are being revealed through in-depth study of this genre, which plays an important role in the cultural life of peoples, in comparative linguistics. Proverbs, which combine the characteristics of antiquity and popularity, reflect the worldview of the people, their attitude to society, and their moral norms.

In this article the proverbs of three compared languages on the topic “Goodness” and “Evil” are analysed in a semantic and linguoculturological aspect and shows the differences of culture among languages using paremiology as the object of the analysis.

Key words: proverbs, paremiology, linguoculturology, phraseological unit, practicality, analysis

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНГЛИЙСКИХ, НЕМЕЦКИХ И УЗБЕКСКИХ ПОСЛОВИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ПОНЯТИЯ «ДОБРО» И «ЗЛО»

Аннотация. Пословицы считаются одним из важнейших жанров народной устной литературы в мировой лингвистике, и благодаря углублённому изучению этого жанра, играющего важную роль в культурной жизни народов, в сравнительной лингвистике открываются новые аспекты этой области. Пословицы, сочетающие в себе черты античности и народности, отражают мировоззрение народа, его отношение к обществу и моральные нормы.

В статье проводится сравнительный анализ на 3 языках пословиц на тему «Добро» и «Зло» в семантическом и лингвокультурологическом аспекте, в котором приводится различие межкультурной культуры на примере паремии.

Ключевые слова: пословицы, паремиология, лингвокультурология, фразеологическая единица, практичность, анализы.

“YAXSHILIK” VA “YOMONLIK”NI IFODALOVCHI INGLIZ, NEMIS VA O‘ZBEK MAQOLLARINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya. Maqollar jahon tilshunosligida xalq og‘zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri hisoblanadi va xalqlarning madaniy hayotida muhim o‘rin tutuvchi ushbu janrni chuqur o‘rganish orqali qiyosiy tilshunoslikda yangi jihatlar ochib berilmoqda. Qadimiylilik va ommaboplik xususiyatlarini o‘zida mujassam etgan maqollar xalqning dunyoqarashi, jamiyatga munosabati hamda axloqiy me‘yorlarini aks ettiradi.

Mazkur maqolada qiyoslanayotgan uch til maqollari “Yaxshilik” va “Yomonlik” mavzusi asosida semantik hamda lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi va paremiyologiyani tahlil obyekti sifatida qo‘llash orqali tillar o‘rtasidagi madaniy farqlar yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: maqollar, paremiyologiya, lingvokulturologiya, frazeologik birlik, amaliylik, tahlil.

Introduction. As is known, paremiology (Greek: paroimia - wise word, proverb and logos - teaching) is a branch of linguistics that studies wise expressions - paremies, such as proverbs, sayings, aphorisms, which are transmitted orally from generation to generation in a certain language, and which appear as concise and simple, short and meaningful, logical generalizations. It is a system of wise expressions - paremies, such as proverbs, sayings, aphorisms, existing in a certain language. At the same time, paremies are also an object of study of linguistics, since they are composed of words and consist of sentences expressing a certain thought. Paremiology, which studies the origin, historical development and semantic properties of paremials, is closely related to another branch of linguistics - phraseology, which studies various expressions existing in the language, while phraseology, as a part of it, studies only stable compounds with a mobile meaning. In this respect, they differ from each other. The unity of the object of study, that is, the examination of stable, stable compounds consisting of several words, is a similar and common aspect of paremiology and phraseology.

Materials and methods. In world linguistics, significant work has been carried out on the collection of proverbs and the study of their specific features. In particular, in world linguistics, such scientists as V.

Mider, N. Norrik, P.P. Grizbek conducted scientific research in this area. Linguists such as Shunyek, V. Mider, M. Kusi, V. Dal, G. Permyakov, J. Spiek, J. Simpson, O. Lauhakangas created a classification of proverbs in different languages and based on this, compiled paremiological dictionaries. The works of Uzbek linguists Sh. Rakhmatulayev, O. Madayev, Z. Masharipova, A. Mamatov, O. Yusupov deal in detail with proverbs and their specific features, while the dictionaries created by H. Berdiyev and R. Rasulov, Sh. Shomaqsudov and Sh. Shorahmedov, T. Mirzayev, A. Musoqulov and B. Sarimsakov, K. Karamatova and H. Karamatov are of great importance in the development of Uzbek proverb studies. The fact that such scientific works created by these scientists are the main source in many scientific studies carried out in the comparative method in world linguistics and in the field of paremiology, as well as in the list of the most necessary literature for foreign citizens studying the Uzbek language, indicates how wide the range of users of these works is.

Proverbs, in addition to providing information about the cultural characteristics of each ethnic group, have their own characteristic features in the use of these proverbs in communication. Proverbs are short, poetic, figurative, and indirect in their content. In proverbs, the wisdom of each people is considered to have a cognitive basis due to the presence of influence on the listener. In this regard, the use of proverbs in communicative situations performs certain categorization and pragmatic functions. Such features also indicate that they increase human thinking, expand thinking, have persuasive and educational significance. The history of paremiological units is formed by the beliefs, national characteristics, unique fantastic images, and various figurative combinations of the speakers of this language. The material and spiritual culture of society, many of which are created on the basis of figurative revision of national characteristics, is reflected in certain phraseologisms and proverbs.

The works of B. Sarimsakov, K. Imomov, and Kh. Abdurakhmanov, as researchers engaged in new editions of proverbs, are also worthy of attention. B. A. Soatov identified the genre features and poetic features of Uzbek folk proverbs. Kh. Sharafiddinova paid attention to the rhyme in the structure of Uzbek folk proverbs and its functional-stylistic features. In the scientific studies of I. Begmuratov, R. A. Latipova, E. V. Ivanova, folklore connections, including proverbs and sayings, were considered in a comparative perspective. Russian proverbs were studied in a comparative aspect in the research of V. D. Cherneleva.

Results and discussion. The scope of the content of folk proverbs covers various spheres of human life. Since there are no limits to the events in human life, the limits of the content of proverbs cannot be measured. From a seemingly insignificant incident in everyday life to the expression of deep philosophical observations, the content of proverbs is reflected in them. In one type of classification of proverbs, the content is the leading one. According to it, such topics as homeland, labor, people, science and craft, courage, guest, entrepreneurship, love and loyalty, good word, bad word are noted. However, these topics can be increased or decreased. Importantly, in the classification where the content is the leading one, an attempt to comprehensively express the issue is clearly noticeable. Below, we will try to study the linguocultural aspects of the verbalizers of the conceptual opposition "good/bad" in English, German and Uzbek using proverbs. In the process of analyzing the proverbs, we identified 13 major thematic groups. Within these major groups, more than 35 smaller thematic groups are distinguished. Some of them are listed below:

- I. Love for the Motherland, the Motherland and the people
- II. Historical past
- III. Folk philosophy
- IV. Man and his life
 1. The inner world of man
 2. Life and death, youth and old age
 3. Luck, destiny, happiness - unhappiness
 4. Wealth and poverty
 5. Health
- V. Spiritual characteristics of man, spiritual values
 1. Goodness - evil
 2. Reason - stupidity
 3. Positive and negative characteristics of man
 - a) honesty - crookedness, honesty - lying
 - b) humility - arrogance
 - c) courage - cowardice
 - g) decency - indecency
 - d) kindness - consequence - inconsistency
 - e) pride - flattery

o) sincerity - insincerity

j) responsibility - irresponsibility

The fact that health is one of the most valuable blessings in human life for every nation is also reflected in folk proverbs. In all three of these proverbs, health is equated with wealth, and a healthy person is embodied in the image of a rich person.

The folk proverb given below as an example for analysis reflects the fact that work done in unity is more effective than work done alone, and in all three languages we are analyzing, this meaning is explained by the double body part of a person - the hand.

English: *One hand washes the other.*

German: *Ein Hand wäscht die andere*

Uzbek: *Qo'l qo'lni yuvar.*

The number of proverbs with zoonymic components in which animal images are present in all three folk proverbs was analyzed in the previous chapter, and these images are usually used to express positive and negative qualities in humans. In the proverbs analyzed above, it can be seen that the proverb's meaning is hidden in the fact that the usual behavior of the dog image itself is a positive quality in humans, that is, it is necessary to fear not a person who talks a lot, but one who does not talk at all.

In the culture of each people, the value of time is set at a very high level, and it is often emphasized that it is necessary to use it productively, and that the past time cannot be returned. However, this proverb shows that it is better to do something late than not to do it at all, which is suitable for the culture of the peoples being analyzed.

English: *Better late than never.*

German: *Besser spät als niemals.*

Uzbek: *Hechdan ko'ra kech yaxshi.*

The idea that one should think carefully before uttering a word or promise, that it is easy to say something but difficult to actually do it, is emphasized in the same way in the three languages.

The idea that repetition is the best remedy for any situation is expressed in the following English, German and Uzbek proverbs in the same form and content:

English: *Experience is the best teacher.*

German: *Erfahrung ist der beste Lehrmeister.*

Uzbek: *Tajriba – yaxshi ustoz.*

Conclusion. In the process of studying the semantic features of English, German and Uzbek proverbs expressing the theme of good and evil based on linguo-cultural analysis, the following similarities and differences between proverbs on some topics were identified:

1. Most proverbs on the theme of good and evil in English and Uzbek have almost the same meaning and content. Only words that correspond exactly to each other are not used in all three languages. Usually, proverbs with different meanings in translation are observed to have the same meaning during a deep semantic analysis.

2. In the proverbs of the Uzbek people, hard work is mainly expressed in the image of an ant, while in the English and German people, proverbs with this content are mainly expressed in the image of domestic animals. The themes of patriotism and friendship are considered the main themes in the analyzed proverbs in the three languages.

3. Proverbs are considered to be interlingual genres of folk oral creativity that reflect folk culture, and when they are analyzed linguo-culturally, their similarities and differences in English, German and Uzbek languages were identified in the results.

4. Human qualities such as kindness, patience, responsibility, and harmony are glorified in the proverbs of the three languages, and negative qualities such as haste, malicious intent, and lying are condemned. The presence of toponyms in the proverbs and their ability to express their content are also observed in the proverbs in the three languages.

5. The classification of lexemes - linguo-culturalemas - representing national costumes, national dishes, and national customs in the proverbs, carried out in each language scale, allows us to show the diversity of interethnic culture.

6. To understand the essence of some proverbs in languages, it is necessary to have knowledge of the history of the people, past experiences. In the linguo-cultural analysis of proverbs, we classified the number of proverbs according to the concepts for which we conducted the analysis as follows. (See Appendix 4.)

In the literature used as the main source, the variants of some proverbs do not exactly coincide with each other. Therefore, by deeply studying the semantic aspects of proverbs and analyzing them semantically, we can correctly select equivalents in English, German and Uzbek.

REFERENCES:

1. Arnold I. V. "The English word" "Высшая школа" 1973 p.161
2. Abdukhalilova, D. Semantic features of double words in German and Uzbek languages [Paper presentation]. International scientific-practical conference on modern problems and prospects of learning foreign languages in the education system,, Bukhara. 2020, March.
3. Абдуллаева Н. Э. "Инглиз ва ўзбек халқ мақолларидаги градуонимик муносабатларнинг лингвопрагматик хусусиятлари"-2019
4. Вахронова D.K. Antropozoomorfizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari. Monografiya. – Toshkent, 2018. – 155 b..
5. Бушуй А.М. Библиографический указатель литературы по вопросам фразеологии. Самарканд, 1979.- Вып. 5. - 246 с.
6. Buranov J, Muminov A "A Practical course in English Lexicology" Tashkent "Ukituvchi" 1990
7. Виноградов В.В. "Основные понятия русской фразеологии" Л.,1996 стр6
8. Galperin I. R. "Stylistics" Moscow, 1971 p 179
9. Ikramova S.A. Olamning lisoniy manzarasida makoniy kategoriya va milliy o'ziga xoslik Filol.f. b.falsafa doktori (PhD) dis. 2018. –S.103.
10. Imyaminova Sh. S. "Nemis tili frazeologiyasi" Toshkent 1999
11. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: Уч. пособие. – М.: 2004. – 296 с.
12. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: «Академия», 2001. – С. 9.
13. Маслова В.А. Лингвокультурология. –М.: Темпа Систем, 2001
14. Spirband G. K. "Sprichwörter im Deutsch" Berlin. 1988
15. Sharipova N. E. "Linguoculturological aspects of proverbs and sayings in English, German and Uzbek languages", Oriental culture #8 pp.246-250
16. Телия В. Н. "Русская фразеология" Москва, 1996, стр 289
17. Шалагина. В. К. Немецкие пословицы и поговорки Москва, 1962, стр 343- 365

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI GRAMMATIKASIDAGI AYRIM FARQ VA O'XSHASHLIKLAR

Xaqberdiyeva Dilroz Abdurashid qizi,

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti

Urgut filiali xorijiy til va adabiyoti: ingliz tili ta'limi yo'nalishi talabasi

Xaqberdiyevadilroz@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur ishda o'zbek va ingliz tillari grammatik tizimining asosiy o'xshashlik va farqlari tahlil qilinadi. Xususan, so'z tartibi, zamon kategoriyasi, ot va fe'l tizimi, artikllarning mavjudligi yoki yo'qligi kabi muhim jihatlar ko'rib chiqiladi. O'zbek tili agglutinatativ til bo'lib, grammatik ma'nolar qo'shimchalar orqali ifodalanadi, ingliz tili esa analitik xususiyatga ega bo'lib, yordamchi so'zlar va qat'iy so'z tartibi muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot til o'rganayotganlar uchun grammatik tafovutlarni tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, ingliz tili, grammatika, so'z tartibi, zamon, agglutinatativ til, analitik til, farqlar, o'xshashliklar.

SOME DIFFERENCES AND SIMILARITIES IN THE GRAMMAR OF THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Abstract. This paper analyzes the main similarities and differences between the grammatical systems of Uzbek and English languages. It focuses on key aspects such as word order, tense system, noun and verb structures, and the presence or absence of articles. Uzbek is an agglutinative language where grammatical meanings are expressed through suffixes, whereas English is an analytic language that relies on auxiliary words and fixed word order. The study helps language learners better understand grammatical distinctions between the two languages.

Keywords: uzbek language, english language, grammar, word order, tense, agglutinative language, analytic language, differences, similarities.

НЕКОТОРЫЕ РАЗЛИЧИЯ И СХОДСТВА В ГРАММАТИКЕ УЗБЕКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Аннотация. В данной работе рассматриваются основные сходства и различия грамматических систем узбекского и английского языков. Особое внимание уделяется таким аспектам, как порядок слов, система времен, структура существительных и глаголов, а также наличие или отсутствие артиклей. Узбекский язык является агглютинативным, где грамматические значения выражаются с помощью аффиксов, тогда как английский язык относится к аналитическим и использует вспомогательные слова и фиксированный порядок слов. Исследование помогает лучше понять грамматические особенности обоих языков.

Ключевые слова: узбекский язык, английский язык, грамматика, порядок слов, времена, агглютинативный язык, аналитический язык, различия, сходства.

Hozirgi globallashuv davrida xorijiy tillarni o'rganish, ayniqsa ingliz tilini egallash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til o'rganish jarayonida esa grammatik tizimni chuqur tushunish asosiy omillardan biri hisoblanadi. Har bir til o'ziga xos grammatik tuzilishga ega bo'lib, u boshqa tillardan farq qiladi yoki ayrim jihatlarida o'xshash bo'lishi mumkin.

O'zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, ularning grammatik tizimida ayrim umumiyliklar ham mavjud. Shu bilan birga, bu ikki til o'rtasida sezilarli farqlar ham kuzatiladi. Masalan, o'zbek tilining agglutinatativ xususiyati, ya'ni qo'shimchalar yordamida grammatik ma'nolarni ifodalashi, ingliz tilining esa analitik tuzilishi, ya'ni yordamchi so'zlar va qat'iy so'z tartibiga tayanishi bilan farqlanadi.

Mazkur ishning maqsadi o'zbek va ingliz tillari grammatikasidagi asosiy o'xshashlik va farqlarni aniqlash hamda ularni tahlil qilishdan iborat. Ushbu tadqiqot natijalari til o'rganuvchilarga ikki tilni qiyosiy o'rganishda qulaylik yaratadi va grammatik tushunchalarni yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Til – bu har bir xalqning tafakkuri, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarining ifodasidir. Har bir millat o'ziga xos til tizimiga ega bo'lib, bu tizim orqali u dunyoni qanday qabul qilishi va uni qanday ifoda etishini namoyon qiladi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lganligi sababli, ularning grammatik tuzilmalari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. Bu farqlar, ayniqsatarjima jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ingliz tili german tillar oilasiga mansub bo'lib, analitik tuzilishga ega. Bu degani, grammatik ma'no ko'pincha yordamchi fe'llar, predloglar va artikllar yordamida ifodalanadi. Masalan, "she has done" jumlasida "has" yordamchi fe'l zamon ifodalovchi vosita sifatida ishlatiladi. Bu holat ingliz tilida grammatik ma'nolarni alohida so'zlar yordamida ifodalash odatiy ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tili esa turkiy tillar oilasiga mansub bo'lib, agglutinatativ tuzilmaga ega. Bunda grammatik ma'no asosan so'z oxiriga qo'shiladigan affikslar – qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Masalan, "qilayotgan edim" jumlasida har bir qo'shimcha – "ayotgan", "-di", "-m" – alohida grammatik ma'no bildiradi: harakat davomiyligi, o'tgan zamon va shaxs. Bu ikki til o'rtasidagi grammatik struktura farqlari tarjima jarayonida muhim muammo bo'lib xizmat qiladi, chunki bir tilning ifoda vositasi boshqa tilga to'g'ridan to'g'ri mos kelmasligi mumkin.

Ingliz tilidagi oddiy gaplar odatda quyidagi tartibda bo'ladi. ega + kesim

to'ldiruvchi (masalan: "She reads a book"). O'zbek tilida esa bu tartib: ega+

to'ldiruvchi+ kesim (masalan: U kitob o'qiydi"). Garchi so'z tartibi farqli bo'lsa-da, har ikkala til ham gapning asosiy bo'laklarini - ya'ni egani, fe'lni va to'ldiruvchini o'z ichiga oladi. Demak, grammatik jihatdan bu ikki tilning gap tuzilmasi o'zaro mos tushadi.

O'zbek tilida gaplar ifoda va maqsadiga ko'ra 4 turga bo'linadi: darak gap, so'roq gap, buyruq gap, his hayajon gap(undov gap).

Darak gap: Biror voqea hodisa haqida xabar berishda ishlatiladi. Masalan: kecha ob-havo biz kutgandek bo'lmagani uchun parkka borish fikridan qaytdik.

So'roq gap: Biror narsa yoki hodisa haqid so'rash maqsadida ishlatiladi. Asosan Kim? Nima? Qaysi? Qanday? Kabi maxsus so'roq so'zlar orqali, -mi,-chi,-a,-ya yuklamalari orqali intonatsiya orqali yasaladi.Masala: Kim haqida o'ylayapsan?

Buyruq gap:Kommunikativ vazifasiga ko'ra buyurish, iltimos qilish, maslahat ma'nolari ifodasini anglatadi.Masalan: Siz o'g'lim, otangizni aytganini qiling.

Undov gap:so'zlovchining kuchli his hayajoni,voqelikka bo'lgan turlicha emotsional munosabatini ifodalovchi gap.Masalan: Eh, bu vodiylar naqadar go'zal!

Ingliz tilida ham gaplarning ifoda maqsadiga ko'ra 4 turga bo'linadi:

Darak gap (Declarative sentence / Fakti gap)Ma'lumot berish, faktni aytish uchun ishlatiladi. O'zbek tilida: Men maktabga bordim.

Tuzilishi: Subyekt + Predikat + Qo'shimcha (SOV)

So'z tartibi biroz erkin, qo'shimchalar ma'noni belgilaydi.Ingliz tilida: I went to school.

Tuzilishi: Subject + Verb + Object (SVO)So'z tartibi qat'iy, fe'l zamoniga qarab o'zgaradi.

Hosil bo'lishi oddiy: subyektdan keyin fe'l, so'ng ob'ekt yoki joy/vaqt.

So'roq gap (Interrogative sentence / Savol gap)

Ma'no: Savol berish, ma'lumot olish uchun ishlatiladi.

O'zbek tilida: Siz maktabga bordingizmi?Tuzilishi: Subyekt + Predikat + Qo'shimcha (intonatsiya bilan)"-mi", "-dimi" qo'shimchalari yordamida so'roq hosil qilinadi.

Ingliz tilida: Did you go to school?

Tuzilishi: Did + Subject + Main Verb + Object?

Hozirgi zamon uchun: Do/Does + Subject + Main Verb?

O'tgan zamon uchun: Did + Subject + Main Verb?

Hozirgi davom etayotgan zamon: Is/Are + Subject + Verb-ing?

Misollar:O'zbekcha: U kitob o'qiyaptimi?

Inglizcha: Is he reading a book?

Undov gap (Imperative sentence / Buyruq gap)

Ma'no: Buyruq, maslahat yoki ogohlantirish uchun ishlatiladi.

O'zbek tilida: Kitobni o'qi!

Tuzilishi: Predikat + Qo'shimcha (Subyekt odatda tushiriladi)

Ingliz tilida: Read the book!

Tuzilishi: Verb + Object (Subject implied "you")Buyruqni ifodalash uchun fe'l boshida keladi, kerak bo'lsa oxiriga "please" qo'yish mumkin.

Misollar:O'zbekcha: Shoshilma!

Inglizcha: Don't hurry!

Qiyosiy tahlil

O'xshashliklar:Ega va kesim mavjud. Gap turlari o'xshash.So'z birikmalari mavjud

Farqlar: O'zbek tilida fe'l oxirida.Ingliz tilida fe'l egadan keyin.O'zbek tilida qo'shimchalar muhim.Ingliz tilida so'z tartibi qat'iy.

Zamonlardagi o'xshashlik va farqlar

O'xshashliklar

1. Asosiy zamon shakllari mavjud: Har ikkala tilda ham uch asosiy zamon shakli – o'tgan zamon, hozirgi zamon va kelasi zamon mavjud.

O'zbek tilida: keldim, kelaman, kelaman.

Ingliz tilida: came, come, will come.

2. Vaqtning aniqligi: Har ikkala tilda ham zamon voqea-hodisani vaqt nuqtai nazaridan aniq ifodalaydi.

Masalan, o'zbekchada men kitob o'qiyapman va inglizchada I am reading a book bir xil mazmunni bildiradi.

3. Kontekstual aniqlik: Har ikkala tilda ham zamon ma'nosini aniqlashda kontekst muhim ahamiyatga ega.

Farqlar

1. Zamonlar soni:

O'Ingliz tilida zamonlar tizimi murakkab: 12 ta asosiy zamon (Present/Past/Future Simple, Continuous, Perfect, Perfect Continuous).

O'zbek tilida esa 3 ta asosiy zamon mavjud bo'lib, ular nutqda qo'shimchalar va yordamchi so'zlar bilan ifodalanadi. 2+

2. Fe'l shakllari:

O'zbek tilida zamon qo'shimchalari (-di, -moqda, -ar, -ajak) yordamida ifodalanadi.

Ingliz tilida esa fe'lning o'zgarishi, yordamchi fe'llar (do, have, will, be) va qo'shimcha shakllar orqali amalga oshiriladi.

3. Davomiylik:

Ingliz tilida zamonning davomiylik shakllari mavjud: I was reading, I have been reading.

O'zbek tilida esa davomiylik ko'pincha fe'l shakllari yoki qo'shimcha so'zlar yordamida ifodalanadi: men o'qib turgan edim.

4. Perfekt zamonlar:

Ingliz tilida Perfect shakllari mavjud: I have read, I had read.

O'zbek tilida bunday maxsus grammatik shakl yo'q, lekin mazmun qo'shimcha yordamchi fe'llar (edi, bo'lgan) orqali beriladi: men o'qib bo'lganman.

5. Murakkablik darajasi:

Ingliz tili zamon tizimi ko'proq grammatik qoidalarga asoslangan.

O'zbek tili zamon tizimi esa ko'proq semantik va kontekstual aniqlikka tayanadi.

Otlarda ko'plik

Ingliz tilidagi otlarning ko'plik (plural form) shaklini yasash uchun aksar hollarda birlikdagi otlarga -s qo'shimchasini qo'shamiz. Masalan: birlikda cat bo'lsa undan ko'plik yasash uchun -s qo'shimchasini qo'shsak kifoya: cats – mushuklar, pupils - o'quvchilar, students - talabalar, pencils - qalamlar, trees - daraxtlar. O'zbek tiliga -s qo'shimchasi "-lar" deb tarjima qilinadi. Lekin hamma otlarga ham -s qo'shimcha qo'shilmaydi. -s, -ss, -sh, -ch, -x, yoki -o harflari bilan tugagan otlarga ko'plik yasash uchun -es qo'shimchasi qo'shiladi.

Masalan: buses - avtobuslar, watches - qo'l soatlar, boxes - qutilar, dishes - idishlar, glasses - stakanlar, potatoes - kartoshkalar, torches - chiroqlar va boshqalar. O'zbek tilida ko'plikni ifodalash uchun sonlardan ham foydalanamiz. Bunday hollarda "-lar" qo'shimchasi tushib qoladi. Ingliz tilida esa aksincha ot ko'plikni ifodalovchi son bilan kelganda ham "-s" yoki "-es" qo'shimchasi, albatta, ishlatiladi: ikkita gul – two flowers, to'rta zebra – four zebras, uchta sher – three lions, oltita olma - six apples, beshta kitob - five books, sakkizta qalam - eight pencils, yigirma beshta kompyuter - twenty five computers, ellikta stol - fifty chairs va boshqalar.

So'z oxirida undosh harf va y harfi kelgan otlarga y harfini tushirib qoldirib, ies qo'shimchasini qo'shamiz. Masalan: one baby – two babies, one butterfly - two butterflies, one lady - three ladies, one strawberry - five strawberries, one cherry - seven cherries va boshqalar.

Lekin, so'z oxirida unli harf va y kelsa, u holda -s qo'shimchasini o'zi qo'shiladi. Masalan: toy – toys, boy - boys, key - keys, monkey - monkeys va boshqalar. Ko'pgina otlarning ko'plik shakli shu qoidalar asosida yasaladi.

Bundan tashqari, agar birlik shakldagi ot -f/ -fe harflari bilan tugasa, ko'plik shaklini yasash uchun -f / -fe tushirilib, o'rniga -ves qo'shimchasini qo'shamiz. Masalan: leaf - leaves, knife - knives, wolf - three wolves, scarf - seven scarves va boshqalar.

Ammo, shunday otlar borki, ular bu qoidalarga bo'ysinmaydi. Ular irregular plurals, ya'ni notog'ri ko'pliklar deb yuritiladi. Ularning o'z ko'plik shakli mavjud bo'lib, -s, -es, -ies yoki -ves qo'shimchalari emas, balki aynan o'sha shaklni ishlatishimiz kerak bo'ladi. Masalan one man – two men, one mouse - three mice, one person - six people, one child - eleven children, one sheep - two sheep, foot - feet, goose- geese, tooth-teeth, fish - fish, deer - deer, woman - women va boshqalar. Ushbu ro'yxatdagi so'zlarga -s qo'shimcha qo'shsak xato bo'ladi. Bu so'zlar ro'yxatini yaxshisi yodlab olganimiz ma'qul. Ular unchalik ham ko'p emas.

Bog'lovchilardagi o'xshashlik va farqlar. Bog'lovchi - mantiqiy fikrni, gapning grammatik qismlarini bog'lash uchun xos bo'lgan gap bo'lagi. Bog'lovchi sodda gap tarkibidagi bo'laklarni, qo'shma gap bo'laklarini va matndagi gaplarni o'zaro bog'laydigan ikkinchi darajali bo'lak. O'zbek tilidagi bog'lovchilar:

Va - bir xil fikrni birlashtirish uchun ishlatiladi. Misol: "Men kitob o'qiyapman va do'stim film ko'rayapti."

Yoki - tanlovni ko'rsatadi. Misol: "Suv ichasizmi yoki choy?"

Lekin - qarama-qarshilikni ifodalaydi. "U yaxshi o'qiydi, lekin darslarga kelmaydi.

Shuningdek - qo'shimcha ma'lumot berish uchun. Misol: "U sport bilan shug'ullanadi, shuningdek, musiqa ham o'rganadi."

Ingliz tilidagi bog'lovchilar:

And - bir xil fikrni birlashtirish uchun. Example: "I am reading a book and my friend is watching a movie" Or - tanlovni ko'rsatadi. Example: "Do you want water or tea?" But - qarama-qarshilikni ifodalaydi. Example: "She studies hard, but she doesn't attend classes."

So - qo'shimcha ma'lumot berish uchun. Example: "He plays sports; he also learns music."

Umumiy o'xshashliklar va farqlar: O'xshashliklar: Har ikki tillarda bog'lovchilar bir xil vazifani bajaradi, ya'ni fikrlarni birlashtiradi, tanlovlarni ko'rsatadi yoki qarama-qarshiliklarni ifodalaydi.

Farqlar: O'zbek tilida ba'zi bog'lovchilar (masalan, "ham" va "balki") o'zining o'ziga xos konteksti va ishlatilishiga ega, ingliz tilida esa "also" yoki "maybe" kabi

bog'lovchilar bilan ifodalanadi. Ingliz tilida gapni mantiqiy jihatdan to'g'ri tuzish, fikrni aniq ifodalash uchun bog'lovchi turlarini bilish va undan o'rinli foydalana olish muhim ahamiyatga ega.

Fe'llardagi o'xshashlik va farqlar. Ingliz tilida fe'llarning qo'llanishida eng muhim belgilaridan biri bu — zamonlarning rang-barangligi. Masalan, Present Simple oddiy harakatni, Present Continuous esa davom etayotgan jarayonni bildiradi. Present Perfect esa o'tmishda sodir bo'lgan, ammo natijasi hozirga ta'sir qilayotgan holatni ifodalaydi. Bu uch zamonning farqi o'zbek tilida alohida grammatik birliklar orqali emas, balki kontekst, ravishlar, qo'shimcha izohlar orqali ifodalanadi. O'zbek tili zamon tizimi uchta asosiy guruhdan iborat bo'lsa-da, ularning semantik diapazoni keng bo'lib, harakatning davomiyligi, boshlanishi yoki tugashi yordamchi elementlar yordamida aniqlanadi.

Fe'llarning morfologik tuzilishi ham har ikki til uchun keskin farq qiladi. Ingliz tilida fe'lning o'zgarish shakllari va yordamchi fe'llarga bog'lanishi asosiy rol o'ynaydi. Masalan, go, goes, went, gone kabi shakllar mavjud bo'lib, ular kam sonli affikslar orqali belgilanadi. O'zbek tilida esa boraman, bording, borayapti, borgandi, boraturib kabi juda ko'p grammatik shakllarga ega bo'lgan murakkab tizim mavjud.

Bunda fe'lning shaxs-soni, zamoni, mayli, nisbatlari va hatto uslubiy ohangi birgina fe'l o'zagiga qo'shilgan turli qo'shimchalar yordamida hosil bo'ladi. Ushbu xususiyat o'zbek tilining agglutinativligi bilan bog'liq bo'lib, bu tilning boy grammatik imkoniyatini namoyon etadi.

Fe'llarning qo'llanishida sintaktik farqlar ham juda muhim. Ingliz tilida qat'iy so'z tartibi mavjud: S + V + O (ega + kesim + to'ldiruvchi). Masalan, She reads a book.

Aynan shu tartib o'zgarsa, gapning mazmuni buziladi yoki grammatik xato yuzaga keladi. O'zbek tilida esa so'z tartibi erkinroq: U kitob o'qiydi, Kitobni u o'qiydi, O'qiydi u kitobni kabi shakllar grammatik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin. Biroq barcha holatda fe'l gapning oxirida kelishi o'zbek tilining asosiy sintaktik xususiyatidir.

Fe'llarning gapdagi vazifasi ham ikki tilda turlicha semantik yuklamaga ega

bo'ladi. Ingliz tilida fe'l ko'pincha nafaqat harakatni, balki modal ma'nolarni, taxmin, ehtimol, ruxsat yoki majburiyatni ham ifodalaydi: must go, may come, can speak.

O'zbek tilida bular affikslar va yordamchi so'zlar bilan ifodalanadi: kelishi kerak, borishi mumkin, gapira oladi. Bu holat ingliz tilidagi modal fe'llarning soddaligi va samaradorligini, o'zbek tilidagi esa morfologik tizimning boyligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar. Frazeologik birliklar ingliz xalqining ko'hna odatlari, tarixiy haqiqatlari, an'analari bilan bevosita aloqador. Ko'pgina frazeologik birikmalar ingliz xalqining an'analari va e'tiqodi, Angliya tarixining biz bilgan va bilmagan tarixiy haqiqatlarini aks ettiradi. Ko'plab ingliz frazeologizmlari badiiy asarlardan, turli adabiyotlardan olingan va yozuvchilarning asarlari, bolalar she'riyati,

ertaklar va karikatura kabilar ularning kelib chiqish manbasi sanaladi. Masalan ingliz yozuvchi Uilyam Shekspir ingliz lug'atini boyitishga katta hissa qo'shgan. U yaratagan frazeologizmlar Bibliyadan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Hozir ulardan ba'zilarini ko'rib chiqamiz: Cakes and ale - (s.s.) pirojnoye va pivo; tashvishsiz quvonch, hayotdan zavqlanmoq.

A fool's paradise - hayoldagi baxt, hayolot dunyosi.

Give the devil his due - dushmanga tan bermoq.

The green-eyed monster - (k.u.) yashil ko'zli berahm odam; rashkchi.

Have an itching palm - poraxo'rlik qilmoq; tamagir.

Lay it on with a trowel - bo'rttirib maqtamoq, haddan tashqari maqtamoq

Not to care a fig - hammaga birdek bo'lmoq

That's got him - qilmish-qidirmish

There is a deer - ziyrak bo'ling!

I am fed up with it! - jonga tegdi! Yetadi!

To have a go - sinab ko'rmoq.

Shekspirdan tashqari yana ko'plab ingliz yozuvchilar frazeologiya lug'atini boyitishgan. Ular: Jeffri Choser, Edmond Spenser, Tomas Braun, Volter Skott va hokazo. Odatlar, an'analar va e'tiqodga aloqador frazeologizmlarning mualliflari noma'lum, ular qadimda-qadimda xalq orasida shakllanib borgan. Bunday frazeologik biriklilar xalq ijodi namunalaridir. Ular bir tildan ikkinchi tilga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilinmaydi, balki o'sha tildagiekvivalenti olinadi. Bunga sabab har bir xalqning urf-odatlar, qadriyatlari va an'analari turlicha bo'lganligidir. Masalan: bite off more than one can chew - nonni katta tishlamoq, kuchi yetmaydigan ishga chiranmoq, behuda urinmoq, ortiqcha chiranish bel chiqarar; Have a bee in one's bonnet - bo'lmag'ur fikrlar bilan boshini band qilmoq, Hold one's head high - boshini baland tutmoq; dance attendance on somebody - laganbardorlik qilmoq, biror kimsa uchun yugurmoq, kimningdir xizmatiga doim tayyor bo'lmoq, also ran - musobaqaning omadsiz ishtirokchisi, omadsiz.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillari grammatik tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular orasida ham o'xshashliklar, ham farqlar mavjud. O'zbek tilida grammatik ma'nolar asosan qo'shimchalar orqali ifodalansa, ingliz tilida bu vazifa ko'proq yordamchi so'zlar va qat'iy so'z tartibi orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, ingliz tilida artikllarning mavjudligi, o'zbek tilida esa ularning yo'qligi muhim farqlardan biridir.

Biroq, har ikki tilda ham gap tuzilishining asosiy modeli — ega va kesimning mavjudligi, zamon kategoriyasining ifodalanishi kabi umumiy jihatlar mavjud. Bu esa tillar o'rtasidagi o'xshashliklarni ko'rsatadi.

Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillarini qiyosiy o'rganish til o'rganish jarayonini osonlashtiradi, xatolarni kamaytiradi hamda o'quvchilarning lingvistik tafakkurini rivojlantiradi. Shu bois, grammatik jihatlarini solishtirish asosida o'rganish samarali usullardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Fozilova Maftuna. "Ingliz va o'zbek tillaridagi fe'llarning gaplardagi ishlatilish strukturalari va turlari". *Journal of new century innovations*. December 2025
2. Abdubannopova Durdonaxon Alijon qizi. "O'zbek va ingliz frazeologiyasi tahlili" *Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiyasi*. Innovative academy
3. Hamdamov Erkin Ergashevich, Ergashova Aziza Erkin qizi. "Ingliz va o'zbek til larida ko'plik kategoriyasi" *International scientific and practical conference "Trends of modern science and practice"* Ankara, Turkey 2023
4. Maxmudova Nargiza. "O'zbek tili va ingliz tilida zamonlarning o'xshashlik va farqlari" *Международный научный журнал «Новости образования: исследование в XXI веке»* Sentabr 2025
5. Mahmudova Mushtariy. "Ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik o'xshashliklar" Toshkent 2024

УДК 81'42 + 81'38

ЖАНРОВО ОБУСЛОВЛЕННОЕ РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ОПИСАТЕЛЬНЫХ И АРГУМЕНТАТИВНЫХ МИКРОТЕКСТОВ В НАУЧНОЙ РЕЧИ

Саттаров Бахтияр Катибжанович,
профессор кафедры ДНО и СД, UBS
sbk_mos@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается композиционная структура научных лингвистических текстов различных жанров с позиций статистико-композиционного анализа. В качестве базовой единицы исследования вводится микротекст, понимаемый как функционально и коммуникативно целостный фрагмент научного текста. На материале корпуса, включающего монографии, учебники по лингвистике, научные статьи, тезисы докладов и энциклопедические издания, анализируется распределение описательных и аргументативных микротекстов. Количественные данные свидетельствуют о жанрово обусловленном характере композиционной организации научного текста и позволяют выявить устойчивый жанровый континуум – от аргументативно насыщенных исследовательских жанров к предельно описательным жанрам научно-информационного подстиля. Полученные результаты подтверждают системообразующую роль жанра в формировании макроструктуры научного текста и уточняют функционально-стилевую специфику различных типов научной речи.

Ключевые слова: научный текст; жанр; композиционная структура; микротекст; описательные микротексты; аргументативные микротексты; статистический анализ; научный дискурс.

GENRE-BASED DISTRIBUTION OF DESCRIPTIVE AND ARGUMENTATIVE MICROTEXTS IN ACADEMIC DISCOURSE

Abstract. The article examines the compositional structure of linguistic academic texts of different genres from the perspective of statistical and compositional analysis. The study introduces the microtext as a basic unit of analysis, defined as a functionally and communicatively coherent fragment of a scientific text. Based on a corpus including monographs, linguistics textbooks, research articles, conference abstracts, and encyclopedic publications, the distribution of descriptive and argumentative microtexts is analyzed. Quantitative data reveal that the compositional organization of academic texts is genre-dependent and make it possible to identify a stable genre continuum ranging from argumentatively dense research genres to predominantly descriptive genres of the scientific informational substyle. The findings confirm the genre's system-forming role in shaping the macrostructure of academic texts and contribute to a more precise characterization of their functional and stylistic features.

Keywords: academic text; genre; compositional structure; microtext; descriptive microtexts; argumentative microtexts; statistical analysis; academic discourse.

ILMIY NUTQDA TAVSIFIY VA ARGUMENTATIV MIKROMATNLARNING JANRGA XOS TAQSIMLANISHI

Annotatsiya. Maqolada turli janrdagi ilmiy lingvistik matnlarning kompozitsion tuzilishi statistik-kompozitsion tahlil nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning asosiy birligi sifatida mikromatn tushunchasi kiritilib, u ilmiy matnning funksional va kommunikativ jihatdan yaxlit fragmenti sifatida talqin etiladi. Lingvistika bo'yicha monografiyalar, darsliklar, ilmiy maqolalar, ma'ruza tezislari hamda ensiklopedik nashrlarni o'z ichiga olgan korpus materiallari asosida tavsifiy va argumentativ mikromatnlarning taqsimlanishi tahlil qilinadi. Miqdoriy ma'lumotlar ilmiy matn kompozitsion tashkil etilishining janrga bog'liq xususiyatini ko'rsatadi hamda argumentativ jihatdan boy tadqiqot janrlaridan ilmiy-axborot uslubining maksimal tavsifiy janrlarigacha bo'lgan barqaror janriy kontinuumni aniqlash imkonini beradi. Olingan natijalar janrning ilmiy matn makrostrukturasi shakllanishidagi tizim hosil qiluvchi rolini tasdiqlaydi hamda ilmiy nutqning turli turlariga xos funksional-uslubiy xususiyatlarni aniqlashtiradi.

Kalit so'zlar: ilmiy matn, janr, kompozitsion tuzilish, mikromatn, tavsifiy mikromatnlar, argumentativ mikromatnlar, statistik tahlil, ilmiy diskurs.

Введение. Современная научная коммуникация характеризуется выраженной типологической неоднородностью текстов, что обусловлено многообразием жанров, коммуникативных установок и функционально-стилевых параметров научной речи. Научные тексты различаются не только по тематике и объёму, но и по принципам композиционной организации, способам представления знания и степени экспликации авторской позиции, что неоднократно отмечалось в исследованиях по теории речевых жанров и функциональной стилистике (Бахтин, 1979; Кожина, 2008; Карасик, 2009).

Актуальность настоящего исследования определяется необходимостью выявления объективных критериев типологического разграничения научных текстов различных жанров. Несмотря на значительный объём работ, посвящённых лингвистике текста и научному дискурсу, проблема жанрово обусловленных различий в композиционной структуре научных текстов остаётся недостаточно систематизированной, особенно в аспекте соотношения описательных и аргументативных компонентов (Гальперин, 1981; Чернявская, 2010).

Степень изученности проблемы свидетельствует о том, что в центре внимания исследователей находились вопросы текстовой связности, информативности, прагматической направленности и интерпретации научного текста (Тураева, 1986; Филиппов, 2007; Данилевская, 2015). Вместе с тем статистически верифицированные исследования композиционной структуры научных текстов с учётом жанрового фактора представлены фрагментарно. Жанровый подход, активно развиваемый в зарубежной традиции академического письма, также акцентирует зависимость текстовой организации от коммуникативных целей и дисциплинарных конвенций (Swales, 1990; Hyland, 2004).

Исходным теоретическим положением настоящей работы является понимание жанра как системообразующего фактора научного текста, определяющего его макроструктуру, распределение функционально-смысловых компонентов и характер авторской репрезентации. В этом отношении научный текст рассматривается как результат целенаправленной речемыслительной деятельности, реализуемой в рамках определённой жанрово-стилевой модели (Бахтин, 1979; Виноградов, 1980; Кожина, 2008).

Целью статьи является выявление жанрово обусловленных различий в композиционной структуре научных текстов на основе статистического анализа распределения описательных и аргументативных микротекстов. Для достижения поставленной цели предполагается решение следующих задач: определить понятие микротекста как единицы композиционного анализа; выделить основные типы микротекстов; разработать критерии их сегментации; провести количественный анализ их распределения в текстах различных жанров; выявить зависимость композиционной структуры от жанровых и коммуникативных параметров.

Методологическую основу исследования составляют положения лингвистики текста, теории речевых жанров и функциональной стилистики, а также принципы прагматического и статистического анализа текста (Телия, 1986; Чернявская, 2010). В качестве нормативной и описательной базы используются данные академических грамматик современного русского языка (РГ-80; КРГ-90).

Материалом исследования послужил корпус научных текстов, включающий монографические исследования, учебники по лингвистике, научные статьи и энциклопедические издания. Отбор материала осуществлялся с учётом жанровой репрезентативности и тематической однородности.

Научная новизна работы заключается в применении статистико-композиционного подхода к анализу жанровой организации научных текстов и в выявлении устойчивых закономерностей распределения микротекстов в зависимости от жанра.

Практическая значимость работы определяется возможностью использования полученных результатов в курсах по лингвистике текста, стилистике научной речи и академическому письму.

Структура статьи определяется логикой перехода от теоретического обоснования микротекста как единицы анализа к количественному описанию жанровых моделей научной речи.

Теоретические основания анализа композиционной структуры научного текста. В современных исследованиях по лингвистике текста и научному дискурсу подчёркивается многоуровневый характер организации текста, предполагающий взаимодействие макроструктурных и микроструктурных единиц (Гальперин, 1981; Тураева, 1986). В рамках настоящего исследования в качестве базовой единицы композиционного анализа рассматривается микротекст, понимаемый как относительно автономный фрагмент научного текста, обладающий коммуникативной целостностью, семантической завершённостью и функциональной направленностью (Филиппов, 2007; Чернявская, 2010).

Понятие микротекста соотносится с представлениями о функционально-смысловых типах речи и текстовых сегментах, объединённых общностью коммуникативной задачи (Гальперин, 1981). Микротекст формируется в процессе развертывания научного рассуждения и занимает определённую

позицию в макроструктуре текста, что позволяет рассматривать его как промежуточное звено между отдельным высказыванием и текстом в целом (Тураева, 1986).

В зависимости от доминирующей коммуникативной интенции в настоящей работе выделяются описательные и аргументативные микротексты. Описательные микротексты ориентированы на представление фактической информации, дефинирование понятий и характеристику объектов исследования, что соотносится с традиционным пониманием описания как функционально-смыслового типа речи (Кожина, 2008). Аргументативные микротексты, напротив, направлены на обоснование положений, интерпретацию результатов и экспликацию авторской позиции, реализуя доказательную функцию научного текста (Чернявская, 2010; Данилевская, 2015).

Выделение микротекстов осуществляется на основе комплекса критериев, включающего коммуникативную целостность, тематическую и логическую связность, а также позицию микротекста в макроструктуре научного текста. Данные критерии коррелируют с положениями теории текста и функциональной стилистики, согласно которым композиционная организация текста определяется взаимодействием содержания, формы и коммуникативной установки (Бахтин, 1979; Кожина, 2008).

Таким образом, теоретические основания анализа опираются на интеграцию жанрового и композиционного подходов, что позволяет рассматривать микротекст как функционально значимую единицу, отражающую жанрово обусловленные особенности научного текста и обеспечивающую реализацию его коммуникативных задач.

Методика и материал исследования. Методика исследования основывается на принципах статистического анализа текста, позволяющих выявить количественные закономерности распределения композиционных единиц в научных текстах различных жанров. Применение количественных методов в лингвистике текста рассматривается как эффективный инструмент объективизации наблюдений и проверки теоретических положений (Гальперин, 1981; Чернявская, 2010).

Материал исследования представлен корпусом научных текстов, включающим монографические исследования, учебники по лингвистике, научные статьи и энциклопедические издания. Отбор текстов осуществлялся с учётом жанровой репрезентативности, тематической однородности и соответствия современному этапу развития лингвистической науки, что обеспечивает сопоставимость полученных данных.

Жанр	Количество текстов	Общее количество микротекстов
Монографии	5	620
Учебники по лингвистике	4	540
Научные статьи	20	410
Тезисы докладов	15	180
Энциклопедические издания	6	360
Итого	50	2110

Таблица 1. Состав и объём исследовательского корпуса.

Общий объём корпуса составил 2110 микротекстов, что обеспечивает репрезентативность полученных количественных данных.

В качестве единицы анализа использовался микротекст, выделяемый в пределах макроструктуры научного текста на основе коммуникативной целостности и функциональной завершенности. Сегментация текстов на микротексты проводилась с опорой на совокупность формально-семантических и прагматических признаков, включая тематические сдвиги, логические переходы и композиционные маркеры (Филиппов, 2007; Данилевская, 2015).

Подсчёт микротекстов осуществлялся по каждому жанру отдельно с последующим сопоставлением количественных показателей. Для каждого текста фиксировалось общее количество микротекстов, а также соотношение описательных и аргументативных типов. Полученные данные сводились в таблицы, что позволило выявить жанрово обусловленные различия в композиционной структуре научных текстов.

Таким образом, применяемая методика обеспечивает комплексный анализ жанровой организации научных текстов и позволяет соотнести качественные наблюдения с количественными показателями, повышая степень объективности и воспроизводимости результатов исследования.

Общая характеристика употребительности описательных и аргументативных микротекстов. Анализ композиционной структуры научных лингвистических текстов различных жанров показывает, что распределение описательных и аргументативных микротекстов носит

системный и жанрово обусловленный характер (Гальперин, 1981; Данилевская, 2015). Независимо от жанровой принадлежности научного произведения, микротексты указанных типов образуют функциональную основу макроструктуры текста, обеспечивая реализацию его основных коммуникативных задач – представление научной информации и её логическое обоснование (Кожина, 2008).

Тип микротекста	Абсолютное количество	Доля (%)
Описательные	1320	62,6
Аргументативные	790	37,4
Итого	2110	100

Таблица 2. Общее распределение типов микротекстов в корпусе.

В целом для исследованного корпуса характерно количественное преобладание описательных микротекстов, что обусловлено спецификой научной коммуникации, ориентированной на фиксацию, систематизацию и разъяснение знаний (Тураева, 1986). Описательные микротексты выполняют экспозиционную функцию, создавая информационный фундамент для последующего развертывания аргументации. Их высокая частотность свидетельствует о стабильности описательного компонента как структурной основы научного текста (Чернявская, 2010).

Аргументативные микротексты, несмотря на их меньшую численность, играют ключевую роль в формировании логико-смысловой целостности научного текста. Именно данный тип микротекстов обеспечивает связность изложения, последовательность рассуждения и экспликацию авторской позиции (Бахтин, 1979). В жанрах, ориентированных на научную интерпретацию и доказательство, аргументативные микротексты становятся композиционно значимыми элементами, определяющими динамику текста и его направленность (Hyland, 2004).

Сопоставительный анализ показал, что соотношение описательных и аргументативных микротекстов варьируется в зависимости от жанра научного произведения. Наиболее выраженное преобладание описательных микротекстов наблюдается в научно-информационных жанрах, тогда как в аналитически ориентированных жанрах возрастает доля аргументативных микротекстов (Swales, 1990). Данная закономерность подтверждает тезис о жанре как системообразующем факторе композиционной организации научного текста (Карасик, 2009).

Важной характеристикой употребительности микротекстов является их распределение в структуре произведения. Описательные микротексты, как правило, локализируются в начальных и пояснительных фрагментах текста, обеспечивая введение понятий и описание объектов исследования. Аргументативные микротексты чаще концентрируются в аналитических и интерпретационных частях, формируя логическое ядро научного изложения. Такое позиционное распределение способствует композиционной целостности текста и отражает функциональное разделение ролей между типами микротекстов (Данилевская, 2015).

Полученные данные свидетельствуют о том, что употребительность описательных и аргументативных микротекстов определяется не случайным набором авторских решений, а устойчивыми жанровыми моделями научной речи. Количественные показатели распределения микротекстов позволяют выявить типовые композиционные схемы, характерные для различных жанров научной лингвистической литературы, и служат основанием для более детального жанрово-специфического анализа, представленного в последующих разделах статьи.

Развёрнутые жанры научной речи.

Жанр	Всего (N)	Описательные (n / %)	Аргументативные (n / %)
Монографии	620	340 / 54,8%	280 / 45,2%
Учебники	540	390 / 72,2%	150 / 27,8%
Научные статьи	410	170 / 41,5%	240 / 58,5%
Тезисы докладов	180	60 / 33,3%	120 / 66,7%
Энциклопедии	360	360 / 100%	0 / 0%

Таблица 3. Распределение микротекстов по жанрам.

Монография. Монография как развернутый жанр научной речи характеризуется высокой степенью композиционной развернутости и ориентацией на последовательное и всестороннее изложение научной концепции. В рамках монографического исследования автор располагает возможностью детального представления теоретических предпосылок, аргументации и интерпретации результатов, что находит отражение в специфике распределения микротекстов (Бахтин, 1979; Кожина, 2008).

Как показывают количественные данные, в монографиях наблюдается относительно сбалансированное соотношение описательных и аргументативных микротекстов (см. табл. 3). Описательные микротексты выполняют функцию развертывания теоретического фона, изложения истории вопроса и систематизации понятийного аппарата, что соответствует традиционной модели академического научного изложения (Виноградов, 1980; РГ-80). Аргументативные микротексты, в свою очередь, обеспечивают доказательность и концептуальную целостность текста, формируя логическую структуру исследования.

Особенностью монографического жанра является распределение аргументативных микротекстов преимущественно в аналитических главах, где последовательно разворачивается авторская концепция и осуществляется интерпретация эмпирического материала. При этом аргументация носит кумулятивный характер и опирается на ранее представленные описательные фрагменты, что обеспечивает поступательное развитие научного рассуждения (Чернявская, 2010; Данилевская, 2015).

Важным параметром макроструктуры монографии является высокая степень экспликации авторской позиции. Авторское «я» проявляется в выборе теоретических ориентиров, интерпретации научных данных и построении аргументации, что отражается в функциональной нагрузке аргументативных микротекстов. Данная особенность отличает монографию от жанров с более жёсткими композиционными ограничениями и способствует формированию целостной научной концепции (Карасик, 2009).

Таким образом, монографический жанр реализует композиционную модель, основанную на взаимодействии описательных и аргументативных микротекстов при относительном равновесии их количественных показателей. Полученные данные подтверждают, что именно жанровая специфика монографии определяет характер макроструктурной организации и логику развертывания научного содержания.

Учебники по лингвистике. Учебник по лингвистике представляет собой жанровый вариант монографического изложения, адаптированный к дидактическим задачам обучения. Его композиционная структура формируется под воздействием двойной коммуникативной установки – на трансляцию научного знания и на обеспечение его усвоения адресатом, что напрямую отражается на распределении микротекстов (Кожина, 2008; Кочеткова, 2012).

В учебниках по лингвистике фиксируется количественное преобладание описательных микротекстов, что подтверждается статистическими данными (см. табл. 3). Описательные микротексты выполняют функцию систематического изложения понятий, классификаций и теоретических положений, а также обеспечивают пояснение и иллюстрацию материала, что соответствует образовательной направленности жанра (Гальперин, 1981; Тураева, 1986).

Аргументативные микротексты в учебниках представлены в меньшем объёме и, как правило, носят опосредованный характер. Их функция заключается не столько в доказательстве авторской концепции, сколько в демонстрации логики научного рассуждения и формировании у обучающихся навыков аналитического мышления. В этом отношении аргументация подчинена дидактическим задачам и лишена полемической направленности (Чернявская, 2010).

Композиционная организация учебника отличается большей стандартизованностью по сравнению с монографией. Микротексты группируются в рамках тематических параграфов и сопровождаются элементами учебного характера (определениями, примерами, вопросами), что усиливает фрагментацию текста и снижает плотность аргументации. Данная особенность отражает специфику адресата и коммуникативную установку жанра (Карасик, 2009).

Малые жанры научной коммуникации. Малые жанры научной коммуникации – прежде всего научная статья и тезисы доклада – характеризуются высокой степенью композиционной сжатости и жёсткой ориентацией на представление конкретного научного результата. Ограниченный объём текста и стандартизированные жанровые требования определяют специфику макроструктуры данных жанров и непосредственно отражаются на распределении описательных и аргументативных микротекстов (Swales, 1990; Hyland, 2004).

Результаты статистического анализа показывают, что в малых жанрах научной речи наблюдается устойчивое преобладание аргументативных микротекстов. Именно они выполняют системообразующую функцию, обеспечивая постановку исследовательской проблемы, обоснование гипотезы, интерпретацию полученных данных и формирование выводов. Логика умозаключения становится основным принципом композиционной организации текста, задавая последовательность и функциональную нагрузку микротекстов (Чернявская, 2010; Данилевская, 2015).

Описательные микротексты в научных статьях и тезисах представлены в минимальном объёме и носят преимущественно вспомогательный характер. Они используются для краткого обозначения теоретических предпосылок, характеристики методики исследования и представления эмпирического материала, обеспечивая информативную достаточность текста при высокой плотности аргументации (Гальперин, 1981; Кочеткова, 2012).

Научная статья. Научная статья как жанр научной коммуникации характеризуется высокой степенью композиционной сжатости и чёткой ориентацией на представление и обоснование конкретного научного результата. В отличие от монографии и учебника, научная статья предполагает ограниченный объём текста, что обуславливает иную организацию макроструктуры и специфику распределения микротекстов (Swales, 1990; Hyland, 2004).

Статистический анализ показывает, что в научных статьях наблюдается относительно более высокая доля аргументативных микротекстов по сравнению с развернутыми жанрами научной литературы. Аргументативные микротексты выполняют здесь центральную композиционную функцию, обеспечивая формулирование исследовательской проблемы, обоснование гипотезы, интерпретацию результатов и выводы. Именно аргументация задаёт логическую ось статьи и определяет последовательность изложения материала (Чернявская, 2010; Данилевская, 2015).

Описательные микротексты в научных статьях, как правило, носят вспомогательный характер и ориентированы на краткое представление теоретических предпосылок, методологии и эмпирического материала. Их объём и количество минимизируются в соответствии с жанровыми требованиями, однако они сохраняют значимую роль в обеспечении информативной полноты и логической связности текста (Гальперин, 1981).

Композиционная структура научной статьи отличается высокой степенью концентрации микротекстов и функциональной насыщенности. Аргументативные микротексты распределяются по всему объёму статьи, формируя непрерывную линию научного рассуждения и обеспечивая усиленную экспликацию авторской позиции в условиях ограниченного текстового пространства (Карасик, 2009).

Тезисы докладов. В тезисах докладов данная тенденция проявляется в ещё более сжатом виде. Аргументативные микротексты зачастую реализуются имплицитно, а описательные элементы сводятся к минимуму, что обусловлено экстремальной компрессией жанра и ориентацией на устную форму научной коммуникации (Swales, 1990).

Таким образом, малые жанры научной речи реализуют композиционную модель с доминированием аргументативного компонента, что подтверждается количественными показателями и отражает их функционально-коммуникативную специфику.

Научно-информационный подстиль: энциклопедические издания. Научно-информационный подстиль включает жанры, ориентированные на систематизацию и трансляцию научных знаний без их авторской интерпретации, среди которых центральное место занимают энциклопедические издания. Коммуникативная установка данных жанров носит справочно-описательный характер и предполагает объективированное представление информации, что принципиально отличает их от исследовательских жанров научной речи (Кожина, 2008; Чернявская, 2010).

Статистические данные подтверждают абсолютное доминирование описательных микротекстов в энциклопедических изданиях (см. табл. 3). Они выполняют основную композиционную функцию, обеспечивая дефинирование понятий, классификацию объектов и фиксацию общепринятых научных сведений. Описательные микротексты формируют относительно однородную макроструктуру, лишённую развернутых аргументативных переходов (Гальперин, 1981; Тураева, 1986).

Аргументативные микротексты в энциклопедических изданиях представлены в минимальном объёме и, как правило, не обладают самостоятельной композиционной значимостью. Их функция ограничивается кратким указанием на существование различных научных подходов или интерпретаций без их оценки и доказательного развёртывания. Такая редукция аргументации обусловлена жанровыми требованиями нейтральности и отсутствием эксплицированной авторской позиции (Бахтин, 1979; Карасик, 2009).

Композиционная организация текстов научно-информационного подстиля отличается высокой степенью стандартизации и фрагментарности. Микротексты располагаются линейно и автономно, что обеспечивает удобство навигации и быстроту извлечения информации. Связность текста достигается преимущественно за счёт тематической последовательности и формальных структурных маркеров, а не логики научного рассуждения (Чернявская, 2010).

В целом научно-информационный подстиль реализует предельный вариант жанровой композиционной модели научного текста, в которой описательный тип микротекста приобретает

абсолютное доминирование. Количественные данные подтверждают, что энциклопедические издания занимают крайний полюс жанрового континуума научной речи, противопоставленный исследовательским жанрам по параметрам аргументативности, степени авторской репрезентации и коммуникативной направленности.

Сопоставление энциклопедических изданий с другими жанрами научной лингвистической литературы позволяет рассматривать их как крайний полюс жанрового спектра, в котором описательный компонент практически полностью вытесняет аргументативный. Данная особенность подчёркивает жанровую обусловленность композиционной организации научного текста и подтверждает вывод о системообразующей роли жанра в распределении функционально-смысловых компонентов.

Заключение. Проведённый анализ позволил подтвердить исходное положение о жанровой обусловленности композиционной структуры научных текстов и показать, что распределение описательных и аргументативных микротекстов не носит случайного характера, а определяется совокупностью жанровых, коммуникативных и функционально-стилевых факторов. Жанр, таким образом, выступает ключевым параметром организации научного текста, задающим его макроструктурную модель и логику развертывания содержания.

Жанр	Доля аргументативных (%)	Позиция
Энциклопедические издания	0	минимальная
Учебники	27,8	↓
Монографии	45,2	средняя
Научные статьи	58,5	высокая

Таблица 4. Жанровой континуум научной речи.

Результаты статистического анализа демонстрируют устойчивую зависимость композиционной структуры текста от масштаба жанра. В развернутых жанрах научной речи (монографии, учебники) наблюдается относительное равновесие описательных и аргументативных микротекстов при их функциональной дифференциации: описательные микротексты обеспечивают развертывание теоретического и фактического фона, тогда как аргументативные – формируют логическую ось научного рассуждения и репрезентируют авторскую позицию. В малых жанрах (научные статьи, тезисы) эта пропорция смещается в сторону аргументативного компонента, что обусловлено высокой степенью композиционной сжатости и ориентацией на представление конкретного научного результата.

Существенным фактором композиционной организации научных текстов является коммуникативная установка жанра. Исследовательские жанры ориентированы на доказательность, интерпретацию и развитие научного знания, что находит отражение в доминировании аргументативных микротекстов и их распределении по всему объёму текста. Напротив, жанры научно-информационного подстиля, прежде всего энциклопедические издания, реализуют справочно-описательную установку, что приводит к предельной редукции аргументации и абсолютному доминированию описательных микротекстов.

Анализ также показал, что степень авторской репрезентации является одним из определяющих параметров жанровой дифференциации композиционных моделей. В монографиях и научных статьях авторская позиция эксплицируется последовательно и системно, формируя непрерывную линию аргументации. В учебниках авторская позиция опосредуется дидактическими задачами и частично нейтрализуется, а в энциклопедических изданиях практически полностью нивелируется, что отражается в характере и функциях микротекстов.

Таким образом, полученные данные подтверждают, что композиционная структура научного текста формируется в результате взаимодействия жанра, коммуникативной установки и степени авторской репрезентации. Предложенный статистико-композиционный подход позволяет выявить типологические различия между жанрами научной речи и уточнить их функционально-стилевую специфику. Итоговая сводная модель распределения микротекстов демонстрирует жанровый континуум научных текстов – от аргументативно насыщенных исследовательских жанров к предельно описательным жанрам научно-информационного подстиля, – что открывает перспективы дальнейших исследований в области жанровой типологии и прагматической организации научного дискурса.

ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // *Эстетика словесного творчества*. М.: Искусство, 1979. С. 237–280.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 139 с.
3. Данилевская Н. В. *Научный текст: структура, семантика, прагматика*. Екатеринбург: УрФУ, 2015. 256 с.
4. Карасик В. И. *Языковая матрица культуры*. М.: Гнозис, 2009. 320 с.
5. Кожина М. Н. *Стилистика русского языка*. М.: Флинта; Наука, 2008. 464 с.
6. Кочеткова Н. А. *Академическое письмо: жанры и стратегии*. М.: Языки славянских культур, 2012. 224 с.
7. Тураева З. Я. *Лингвистика текста: текст, структура, семантика*. М.: Просвещение, 1986. 128 с.
8. Чернявская В. Е. *Дискурс власти и власть дискурса*. М.: Флинта; Наука, 2010. — 272 с.
9. Hyland K. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004. 240 p.
10. Swales J. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. 260 p.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ALLYUZIV BIRLIKLARNING KOGNITIV TAHLILI

Artikov Azamatjon Xolmurodovich,

*Buxoro davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti Ingliz tilshunosligi kafedrasida o'qituvchisi
a.x.artikov@buxdu.uz*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi allyuziv birliklarning qiyosiy kognitiv tahlili keltirilgan. Alyuziv birliklar - bu bilvosita boshqa matn, tarixiy shaxs, adabiy qahramon yoki madaniy voqeaga ishora qiluvchi lingvistik ifodalar. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan, bunday birliklar ramkalar, skriptlar va tushunchalar kabi aqliy tuzilmalarni faollashtiradi. Maqolada ingliz tilidan olingan allyuziv birliklar, qadimgi mifologiya, Muqaddas Kitob, Shekspir, zamonaviy kino va o'zbek adabiyoti kabi tahlil qilinadi, bu esa klassik Sharq adabiyoti, xalq dostonlari, islom manbalari va o'zbek kinosini ko'plab misollar bilan tahlil qiladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ramka mexanizmi ikkala tilda ham bir xil ishlasa-da, manba asoslari va madaniy kontekstlar tubdan farq qiladi. Tarjima muammolari va allyuziv birliklarni ko'rsatish strategiyalari ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Alluziya, Kognitiv tilshunoslik, Kontsepsiya, freym, Skript, Milliy-madaniy o'ziga xoslik, Ingliz, O'zbek, Tarjima strategiyalari.

КОГНИТИВНЫЙ АНАЛИЗ АЛЛЮЗИВНЫХ ЕДИНИЦ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье представлен сравнительно-когнитивный анализ аллюзивных единиц в английском и узбекском языках. Аллюзивные единицы представляют собой языковые выражения, косвенно отсылающие к другому тексту, исторической личности, литературному персонажу или культурному событию. С точки зрения когнитивной лингвистики такие единицы активизируют ментальные структуры, такие как фреймы, сценарии и концепты. В статье анализируются аллюзивные единицы английского языка, основанные на античной мифологии, Библии, произведениях Шекспира и современной кинематографии. Аллюзивные единицы узбекского языка рассматриваются на материале классической восточной литературы, народного эпоса, исламских источников и узбекского кино. Сравнительный анализ показывает, что, несмотря на сходство когнитивных механизмов функционирования аллюзий в обоих языках, их источники и культурные контексты существенно различаются. Также рассматриваются проблемы перевода аллюзивных единиц и стратегии их адекватной передачи.

Ключевые слова: аллюзия, когнитивная лингвистика, концепт, фрейм, сценарий, национально-культурная специфика, английский язык, узбекский язык, стратегии перевода.

COGNITIVE ANALYSIS OF ALLUSIVE UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This article presents a comparative cognitive analysis of allusive units in the English and Uzbek languages. Allusive units are linguistic expressions that indirectly refer to another text, historical figure, literary character, or cultural event. From the perspective of cognitive linguistics, such units activate mental structures such as frames, scripts, and concepts. The article examines allusive units in English derived from ancient mythology, the Bible, Shakespearean works, and modern cinema. Uzbek allusive units are analyzed through examples drawn from classical Eastern literature, folk epics, Islamic sources, and Uzbek cinema. The comparative analysis demonstrates that although the cognitive mechanisms underlying allusions function similarly in both languages, their source domains and cultural contexts differ significantly. The study also discusses translation challenges and strategies for the effective rendering of allusive units.

Keywords: allusion, cognitive linguistics, concept, frame, script, national and cultural specificity, English language, Uzbek language, translation strategies.

Zamonaviy tilshunoslikda matnni tushunish jarayoni nafaqat lingvistik kodlarni dekodlash, balki madaniy va ensiklopedik bilimlarni faollashtirish bilan bog'liq. Shu nuqtai nazardan, allyuziya alohida o'rin tutadi. Allyuziya (lotincha *allusio* – ishora, maslahat) – bu bir matnda boshqa matn, tarixiy voqea, adabiy qahramon yoki diniy-mifologik obrazga bilvosita murojaat qilish usuli. Allyuziv birliklar o'zining qisqa, lekin sig'imli shakli bilan katta hajmdagi madaniy-ma'lumotiy yukni ifodalaydi. Kognitiv tilshunoslikda allyuziya ma'lum bir konseptual tuzilmani (freym, skript yoki sxema) faollashtiruvchi signal sifatida qaraladi. Birgina

ism yoki ibora orqali tinglovchi yoki o'quvchi ongida murakkab voqealar zanjiri, personajlar tizimi va baholash mezonlari ishga tushadi. Shu sababli, allyuziv birliklarni to'g'ri tushunish til egasining fon bilimlari va madaniy kompetensiyasiga bog'liq. Ushbu maqolaning maqsadi – ingliz va o'zbek tillaridagi allyuziv birliklarning kognitiv mexanizmlarini qiyosiy tahlil qilish, ularning milliy-madaniy xususiyatlarini ochib berish va tarjima muammolariga yechim taklif qilishdir.

Tadqiqot mavzusi ushbu birliklarning kognitiv tuzilishi, ularning freymlar va tushunchalarga asoslangan tahlili. Ushbu maqolada kognitiv tahlil, komponentli tahlil, qiyosiy tavsif va kontseptual modellashirish tilshunoslik metodologiyasiga muvofiq tahlil qilinadi. Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv tilshunoslik tilni inson tafakkuri, bilimi va idroki bilan chambarchas bog'liq holda o'rganadi. Ushbu paradigma doirasida bilim turli tuzilmalarda saqlanadi va qayta ishlanadi. Ushbu tuzilmaning o'rganish doirasi, ssenariysi, tushunchasi va barcha misollari ushbu tuzilmaga muvofiq tahlil qilingan ishora bilan bog'liq. Freym – ma'lum bir vaziyat haqidagi tuzilgan bilimlar to'plami. Masalan, *“kasalxona”* doirasi *shifokor, bemor, tibbiyot, palata va hamshira* kabi komponentlarni o'z ichiga oladi. Ssenariy vaqt o'tishi bilan sodir bo'ladigan voqealar ketma-ketligi haqidagi dinamik bilim. Masalan, *“restoranda ovqatlanish”* ssenariysi: *kirish – o'tirish – menyuni ko'rish – buyurtma berish – to'lash – ketish*. Kontsepsiya – dunyoning bir qismini, madaniyatning asosiy birligini aks ettiruvchi aqliy birlik. Allyuziv birliklar bunday kontseptual tuzilmalar uchun *“qo'zg'atuvchi”* vazifasini bajaradi. Bitta nom yoki ibora butun bir freymni faollashtirishi, unda kodlangan baholashlar, munosabatlar va ma'nolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Misol tariqasida quyidagini keltirish mumkin: Inglizcha *“Pandora's box”* – *Pandora* qutisi borasi quyidagi freymni faollashtiradi: *“closed container – prohibition – temptation to open – opening – release of all evils – only hope remains”*.

Ushbu freym orqali *“kutilmagan ofatlarning manbai”* ma'nosi ifodalanadi. O'zbek tilida *“Qobilning hasadi”* iborasi shunga o'xshash freymni faollashtiradi: *“katta aka Qobil – kichik aka Abel – qurbonlik – hasad – qotillik – birinchi qon”*. Bu freym *“hasaddan kelib chiqadigan fojia”* ma'nosini ifodalaydi. Qadimgi mifologiya ingliz tilidagi allyuziv birliklarning eng qadimgi va eng barqaror qatlami bilan shakllangan.

Misol: *Trojan Horse*, Manba: Troya urushi afsonasi, Freym: *yashirin askarlar – shaharga sovg'a sifatida kirish – tungi hujum – ichkaridan vayron qilish*, Ma'nosi: *“ayyorona hiyla”*, *“zararli niyat bilan berilgan sovg'a”* Foydalanish: *“The software update turned out to be a Trojan horse. – Dasturning yangilanishi qanaqadir sirli sovg'aga aylandi”* Bu kabi allyusion birliklarni hamma o'quvchi ham tushunmaydi. Bu birliklarni tushunish uchun tinglovchining mifologik freym doirasi allaqachon uning ongida mavjud bo'lib shakllanishi kerak.

Misol: *Good Samaritan*, Manba: Bible, Luke 10:25-37, Freym: *“sayohatchi – qaroqchilar – yarador qoldirilgan – diniy rahbarlar yordam berishdan bosh tortmoqda – dushman millat a'zosi (samariyalik) yordam beradi”*. Ma'nosi: *“qiyin paytlarda yordam beradigan odam”*, *“kutilmaganda mehribon inson”*. Qo'llanilishi: Qiyin vaziyatda kimgadir yordam bergan shaxsni Biblya kitobida keltirilgan samariyalik shaxsga o'xshatishadi va buni quyida misol bilan keltirishimiz mumkin. *“A good Samaritan stopped to help me change my tire”*

Misol: *To be or not to be*, Manba: Shekspir, Hamlet, 3-akt, Freym: *“hayot – o'lim – tanlov – azob – noaniqlik – ikkilanish”*, Ma'nosi: *“muhim tanlov oldidagi qat'iy ikkilanish”*. Qo'llanilishi: *“The question of whether to change careers was his to be or not to be. – Shaxs oldida kasbni o'zgartirish yoki o'zgartirmaslik oldidagi tanlov”*

Tarix davomida qadimgi mifologiya, ingliz adabiyoti va boshqa ingliz adabiy asarlarida minglab timsol birliklari mavjud. Bu timsol birliklarining barchasi ko'p yillar davomida o'zgartirilib, zamonaviy hayotga moslashtirildi. Kino, televideniye va siyosat zamonaviy hayot madaniyati hisoblanadi va hali ham yangi timsol birliklarini yaratishda davom etmoqda.

Misol: *Watergate*, Manba: U.S. siyosiy janjal, 1972-1974, Freym: *bostirib kirish – yashirish – guvohlar – jurnalistlar – iste'fo – keyingi janjallar*, Ma'nosi: Siyosiy janjal, Qo'llanilishi: *“Biror bir janjalga nisbatan o'xshatish orqali foydalaniladigan allyuzion birlik - The scandal became known as Iran Gate.”*

O'zbek tili 50 milliondan ortiq odam gapiradigan boy turkiy tildir. Uning boyligi eng yaxshi allyuziv birliklar - Navoiy kabi mumtoz adabiyotdan, Alpomish xalq dostonlaridan va islom manbalaridan butun madaniy doiralarni faollashtiradigan ixcham iboralar orqali namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, o'zbek allyuziv birliklari asosan klassik Sharq adabiyotiga asoslangan, Alpomish, Manas, Rustam kabi xalq dostonlari, Qur'on, hadislar, payg'ambarlar hikoyalari islom manbalari bo'lib, Shum bola, Abdullajon, Masharaboz, O'tgan kunlar o'zbek kino merosi.

Misol: *Amir Temur*, Manba: Temuriylar imperiyasining asoschisi, buyuk sarkarda va hukmdor (1336-1405), Freym: *“taxt – adolat – kuch – saxovat – dushmanlarni ezuvchi – oliy maqsad – yetti iqlim hukmdori”*. Ma'nosi: *“buyuk hukmdor”*, *“adolatli va qudratli rahbar”*. Qo'llanilishi: *“Amir Temurdek adolatli bo'l.”* (Amir Temur kabi adolatli bo'l).

Xulosa. Ingliz va o'zbek tillarida ham allyuziv birliklar bir xil ramka mexanizmi orqali ishlaydi: qisqa nom murakkab vaziyatlar, baholashlar va voqealar ketma-ketligini faollashtiradi. Allyuziv birliklarning manba asoslari tubdan farq qiladi: ingliz tili qadimgi yunon-rim mifologiyasiga, Muqaddas Kitobga, Shekspirga va Gollivudga tayanadi; o'zbek tili klassik Sharq adabiyotiga (Navoiy), xalq dostonlariga, islom manbalariga va o'zbek kinosiga tayanadi. Milliy-madaniy xususiyatlar tufayli, bir tildan olingan allyuziv birlik boshqa tilga tarjima qilinganda ko'pincha ramkasining bir qismini yo'qotadi yoki tushuntirishni talab qiladi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan, allyuzivlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatlararo muloqot va tarjima nazariyasi uchun ham muhimdir. Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli muloqotda (ijtimoiy media, memlar, xabar almashish ilovalari) ikkala tilda ham yangi allyuziv birliklarning dinamik yaratilishini, shuningdek, qanchalik tez va aniq.

ADABIYOTLAR:

1. A. Abduazizov, *Introduction to Linguistic Theory*. Tashkent: Fan, 2007.
2. Sh. Safarov, *Cognitive Linguistics*. Jizzakh: Jizzakh University Press, 2007.
3. E. Qilichev, *The Mental Lexicon in Uzbek*. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, 2010.
4. G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors We Live By*. Chicago, IL, USA: University of Chicago Press, 1980.
5. G. Fauconnier and M. Turner, *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York, NY, USA: Basic Books, 2002.
6. V. Evans and M. Green, *Cognitive Linguistics: An Introduction*. Edinburgh, U.K.: Edinburgh University Press, 2006.
7. Yu. S. Stepanov, *Constants: A Dictionary of Russian Culture*. Moscow, Russia: Akademicheskii Proekt, 2004.
8. M. Jo'rayev, "Allusive Images in Uzbek Cinema," *Journal of Uzbek Language and Literature*, no. 4, pp. 45–52, 2018.
9. A.X. Artikov, "Allusion as a stylistic characteristic of advertising text," *American Journal of Education and Learning*, vol. 3, no. 5, pp. 30–35, May 2025.
10. R. W. Langacker, *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2008.
11. Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, 2nd ed. Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2010.
12. A. Wierzbicka, *Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals*. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1999.
13. D. Geeraerts (Ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. Berlin, Germany: Mouton de Gruyter, 2006.